

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

"ECÂNİBİN MEMÂLİK-İ OSMÂNİYYE'DE HA'İZ OLDUKLARI
İMTİYÂZÂT-I ADLİYYE" ADLI ESERİN TAHLİL VE
TRANSKRİPSİYONU

FATMA KUL

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ M. EMRE KILIÇASLAN

YÜKSEK LİSANS

ORDU 2018

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Fatma KUL'un hazırladığı *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye Adlı Eserin Tahlil ve Transkripsiyonu* başlıklı tez 26/10/2018 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan (Danışman)	: Dr. Öğr. Üyesi M. Emre KILIÇASLAN	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. İlhan EKİNCİ	Ordu Üniversitesi	
	Doç. Dr. Sezai BALCI	Giresun Üniversitesi	

ONAY

14 / 11 2018

Prof. Dr. Necip Fazıl DURU

Enstitü Müdürü

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum "*Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye Adlı Eserin Tahlil ve Transkripsiyonu*" adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların "kaynakça" bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/10/2018

Fatma KUL

16530300011

ÖZET**"ECÂNİBİN MEMÂLİK-İ OSMÂNİYYE'DE HA'İZ OLDUKLARI İMTİYÂZÂT-I ADLİYYE" ADLI ESERİN TAHLİLİ VE TRANSKRİPSİYONU**

KUL, Fatma

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi M. Emre Kılıçaslan

Ordu 2018

Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere vermiş olduğu kapitülasyonlar, Osmanlı Tarihi'nin önemli konuları arasında dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti ile ahidnâme imzalayan devletlerden herhangi birine tabi olan kişiler, Osmanlı sınırları içerisinde ticarî, iktisadî, hukukî, dinî pek çok konuda ayrıcalıklar elde ederek avantajlı duruma geliyorlardı. Ecnebî olarak adlandırılan kişilere verilen bu imtiyazlar, zaman içerisinde Avrupalı devletlerin de baskıları sebebiyle olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Özellikle XIX-XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde, hukukî açıdan ortaya çıkan sonuçları ve yansımaları önem arz etmektedir. Çeviriyazısı gerçekleştirilen *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eser de bu konu hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Eserin ağırlık noktası, Osmanlı Devleti'nin ecnebîlere vermiş olduğu hukukî ayrıcalıklardır. Osmanlı Devleti'nde ecnebîlere verilen hukukî ayrıcalıkların yanı sıra kapitülasyonların tarihi seyri hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Yapılan bu çeviriyazı neticesinde ecnebîlerin elde etmiş olduğu hukukî ayrıcalıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eseri kaynak olarak kullanan araştırmacılar da tez içerisinde belirtilerek değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitülasyon, Osmanlı Devleti, Gayrimüslim, Hukuk

ABSTRACT

ANALYSSIS AND TRANSCRIPTION OF THE WORK TITLED "*ECÂNİBİN MEMÂLİK-İ OSMÂNİYYE'DE HA'İZ OLDUKLARI İMTİYÂZÂT-I ADLİYYE*"

KUL, Fatma

Master's Degree, Department of History

Consultant: Dr. Faculty Member M. Emre Kılıçaslan

Ordu 2018

The capitulations given by the Ottoman Empire to the foreign states are among the remarkable topics of Ottoman History. People that are subject to states which has signed ahidname with Ottoman Empire came to privileged position in many aspects of commercial, economic and juristic matters within the borders of Empire. In time concensions given to foreign people called foreign, were causing negative impacts with increasing pressure by European governments. These concessions granted to foreign by Ottoman Empire have always been important subject of discussion. Furthermore, consequences and reflections in XIX-XX. century especially in legal aspects of these concessions also has an importance. For this reason *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* was transcribed. The major point of the work is the legal privileges granted by the Ottoman Empire to the foreign citizens. In this context, there are very important subjects of concessions obtained by foreign citizens. Legal concessions obtained are revealed by this transcription study. The work provides detailed information on the historical progress of the capitulations, especially on the legal privileges. In addition, researchers who used the mentioned work as a reference have been evaluated and pointed out in the thesis.

Keywords: *Capitulations, Ottoman Empire, Non-Muslim, law*

ÖNSÖZ

Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle olan münasebetlerini göstermesi ve özellikle XVIII. yüzyıl sonu XIX. ve XX. yüzyıl başlarında devletin içinde bulunduğu durumu yansıtması açısından önemlidir. Bundan dolayı kapitülasyonlar, Osmanlı Tarihi'nin önemli konuları arasında yer almaktadır. Özellikle Avrupalı devletlerle yaşanan meselelerin hukukî alanda ortaya çıkardığı sonuçları ve bunun uluslararası alanda meydana getirdiği yansımaları, kapitülasyonların Osmanlı Tarihi açısından araştırılıp gün yüzüne çıkarılması gereken konular arasına girmesini sağlamaktadır. Bu sebeple *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin çeviriyazısı gerçekleştirilmiştir. Eser, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere verdiği kapitülasyonların hukukî boyutunu ihtiva etmektedir. Ayrıca Osmanlıların Avrupalı devletlerle yaşadığı meselelerin hukukî alandaki yansımaları hakkında bilgi sahibi olunmasına katkı sağlamaktadır. Eserin ağırlık noktası hukuk olsa da, Osmanlı hukuku, sosyal ve siyasal tarih çalışanlara, döneminin şartlarını ortaya koymasında yardımcı olacak ve kaynaklık edecektir.

Çalışmamız giriş bölümünün ardından dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çeviriyazısı gerçekleştirilen eser hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin yazarlarının biyografilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde bu eseri çalışmalarında kaynak olarak kullanan akademisyenler hakkında bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise eserin aslına sadık kalınarak çeviriyazısı gerçekleştirilmiştir.

Tezin hazırlanması sırasında beni yönlendiren, gerekli tavsiye ve düzeltmeleri yapmamda bana yardımcı olan hocam Dr. Öğr. Üyesi M. Emre Kılıçaslan'a teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam esnasında fikirlerini benden hiç esirgemeyen hocam Prof. Dr. İlhan Ekinci'ye de teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmam sırasında fikirlerini benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Kul ve Dr. Muhittin Kul ve özellikle manevi desteklerini her daim hissettiğim kardeşlerim Fatih, Sinan ve M. Faruk Kul'a ve bu süre boyunca maddi, manevi her zaman desteğini esirgemeyen annem, babam ve tüm aileme çok teşekkür ediyorum.

Yüksek lisans esnasında sıkıntılarımı dinleyen, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli dostlarım Fatoş Öksüzaşıkı, Nagehan Ataş, Sinem Aydın ve Hülya Şerbetçi'ye de çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam esnasında yardımlarını esirgemeyen Ordu Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına, özellikle Mehmet Şahin'e teşekkür ederim. Özellikle Ordu Üniversitesi Bilgi İşlem Daire Başkanlığı'nda görev yapan Fatih Çotur'a bilgisayar konusunda hiç karşılıksız yardımlarını esirgemediği için kendisine binlerce teşekkürler. İsmi zikredemediğim tüm dostlarıma da teşekkürler.

Fatma Kul

Ordu 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	vi
ÇEVİRİYAZIDA DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR	vii
GİRİŞ	1
1. ESER HAKKINDA BİLGİ	14
2. YAZARLAR HAKKINDA BİLGİ	16
2.1. Halil Cemaleddin.....	16
2.2. Hırand Asador	16
3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	19
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	58
BİBLİYOGRAFYA	60
EK. METİN TRANSKRİPSİYONU	66
ECÂNİBİN MEMÂLİK-İ OSMÂNİYYE'DE HA'İZ OLDUKLARI İMTİYÂZÂT-I 'ADLİYYE.....	70
ÖZGEÇMİŞ	461

KISALTMALAR VE SİMGELER

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- A.Ü.H.F.D.** : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- BEO.** : Bâbıâli Evrak Odası
- bkz.** : Bakınız
- BOA.** : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- çev.** : Çeviren
- C.** : Cilt
- DH. SAİD. d.** : Dahiliye Nezareti Sicilli Ahval Komisyonu Defterleri
- EKEV.** : Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
- H.** : Hicrî
- haz.** : Hazırlayan
- M.** : Mîlâdî
- MF. MKT.** : Maarif Nezareti Mektubî Kalemi
- s.** : Sayfa
- S.** : Sayı
- ss.** : Sayfa sayısı
- ŞD. SAİD.** : Şura-yı Devlet Sicilleri
- T.D.V.İ.A.** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- T.T.K.** : Türk Tarih Kurumu
- vd.** : Ve diğerleri

ÇEVİRİYAZIDA DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

Eserin çeviriyazısı esnasında, kelimelerin yazımında latin alfabesi esas alınarak sade bir çeviri gerçekleştirilmiştir. "Ğ" yerine "y" harfi ya da "k" harfi kullanılmıştır. Beğefendi (Beyefendi), olmağla (olmakla) gibi. "T" harfi yerine "d" harfi kullanılmıştır. Anadolu (Anadolu), Atana (Adana) gibi. "İ" harfi yerine "e" harfi kullanılmıştır. Rumili (Rumeli), virgü (vergi) gibi. "A" harfi yerine "o" harfi kullanılmıştır. Âna (ona) gibi. Uzun okunan harfler â, î, û şeklinde kaleme alınmıştır. Mîlâdî ayların, şehirlerin ve isimlerin yazımında inceltme işareti (^) kullanılmamıştır. Hicrî ayların yazımında (^) işareti kullanılmıştır. Osmanlı elifbasıyla yazılan gün isimleri latin alfabesine göre kaleme alınmıştır. Pazâirtesi (Pazartesi), Çihârşanba (Çarşamba) gibi. Havlu (avlu), bağçe (bahçe) monla (molla) şeklinde yazılarak eserde köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir. Osmanlıca "ع" ayın harfinin yazıldığı yerlerde (◌) işareti, "ء" hemze harfinin yazıldığı yerlere de (◌) işareti konulmuştur. Doğruluğundan emin olamadığımız kelimeler (?) işareti ile belirtilmiştir. Eserde yer alan bazı tarihlerde yazım yanlışları mevcuttur. Bu sebeple tarihler düzeltilerek köşeli parantez ([]) içerisinde gösterilmiştir. Tezde yer alan tarihlerin çevrilmesinde TTK tarih çevirme kılavuzundan yararlanılmıştır. Eserde yer alan hicrî ayların kısaltmalarının açılımı köşeli parantez içerisinde belirtilmiştir. C. [Cümâde'l-ahir], L. [Şevval], S. [Safer] ve Zâ [Zi'l-ka'ade].

GİRİŞ

Kapitülasyon, lügat manası itibariyle *bir devletin diğer devlete karşılıklı veya karşılıksız olarak ticarî, adlî ve siyasî sahalarda tanıdığı hususî hak ve imtiyazlar* demektir¹. Latince *capitulare* (*sözleşme yapmak*) kelimesinden türeyen kapitülasyon teriminin anlamı konusunda kesin bir görüş birliği mevcut değildir². Bu konuda çalışma yapan bazı akademisyenlere göre, Fransızca'da *capitulation*, İngilizce'de *capitulation*, Almancada *kapitulation* denilen kapitülasyon kelimesi, *bir devletin ülkesinde yabancı devlet vatandaşlarına tanıdığı bir takım imtiyaz³ ve kolaylıkların bütünüdür⁴*. Bazıları kapitülasyonları, *bir ülkede oturan yabancılara devletlerarası antlaşmalarla sağlanmış imtiyazlar* şeklinde ifade eder. Buna göre, bu tanım kapitülasyonun esas anlamını oluşturmaktadır⁵. Diğer bir görüş, kapitülasyonun tanımını hukuk tarihi açısından ele almaktadır. *Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışında sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının, ülkesinde buldukları devletin yetkilerine değil de, kendi devletlerinin yetkilerine tabi olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklarla, ticâret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve ayrıcalıklar düzenidir⁶*. Farklı bir görüş ise kapitülasyonları bir takım maddeleri ihtiva eden bir senet olarak görmektedir ki bu senet ile yabancılara ve konsoloslara verilen ayrıcalıklar belirlenerek saptanmaktadır⁷.

Osmanlı özelinde bilinen tanım ise, *XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin diğer bir devlet vatandaşlarının hukukî durumunu tespit etmek amacıyla yapılan antlaşmalar* şeklindedir. Bu antlaşmalar başlangıçta tek taraflı olarak gerçekleşirken daha sonraları karşılıklı hale gelmektedir⁸. Osmanlı Devleti ile İran arasında 1847 tarihinde imzalanan İkinci Erzurum Anlaşması buna bir örnek olarak gösterilebilir. Antlaşmanın 7. maddesi gereği her iki devlet, yabancı ülkelerin konsoloslarına tanınan imtiyazları, bundan böyle karşılıklı olarak kendi

¹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Kurtuba Kitap, 1. Basım, İstanbul, 2015, s. 274.

² Belkıs Konan, "*Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 8.

³ İmtiyaz hakkında bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "İmtiyâzât", *T.D.V.İ.A.*, C. XXII, İstanbul, 2000, s. 242-245.

⁴ Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Hukukî Durumu*, Menteş Matbaası, 4. Basım, İstanbul, 1971, s. 42.

⁵ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1986, s. 1.

⁶ Seda Örsten Esirgen, "*Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*", (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 35.

⁷ Kemalettin Birsen, *Devletler Hususî Hukuku*, C. I, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1936, s. 131.

⁸ Altuğ, 1971, 42.

konsoloslarına da tanınmasını taahhüt etmişlerdir. Bu durum iki devletin karşılıklı olarak birbirine imtiyaz vermesi anlamına gelmekteydi⁹.

Halil Cemaleddin ve Hırand Asador kaleme aldıkları eserlerinde kapitülasyon kelimesinin, Fransızca, *diplomasi dili* denilen, İtalyancada *ittifak ve akd*¹⁰ manasında kullanılan *capitulazione* teriminden nakledildiğini belirtmektedir. Ayrıca *kapitülasyon (Capitulation)* ya 'nî mu'âfiyyât ve imtiyâzât-ı ecnebiyye denilen ve uhûd-ı 'atıkaya müstenid bulunan müsâ'adâtın... şeklinde de yorumlamışlardır¹¹. *İmtiyâzât-ı ecnebiyye* (yabancılara tanınan imtiyazlar), *imtiyâzât-ı atık* (eski imtiyazlar), *uhûd-ı atika* (eski ahitler)¹², *ahid* (nâme-i hümayun)¹³, *ahidnâme*¹⁴ gibi terimlerin, Osmanlı Devleti'nde kapitülasyon kelimesi ile paralel kullanıldığı görülmektedir¹⁵. Kapitülasyon teriminin Osmanlı literatürüne yerleşmesi ise XIX. yüzyıl sonlarından itibaren gerçekleşmektedir¹⁶. Yasemin Saner Gönen, bunun sebebini *o yıllarda hukuk fakültesinin açılması ve yabancı dillerden devletler hukuku kitaplarının tercüme edilmesi* şeklinde dile getirmektedir¹⁷. Halil İnalçık ve Donald Quataert'e göre de kapitülasyonlar, *ahidnâme olarak bilinen belge kategorisine dâhildi*¹⁸.

⁹ Bilgi için bkz. Altuğ, 1971, 50; Muhammet Emin Külünk, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)*, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 5.

¹⁰ Hayrettin Karaman, "Akid", *T.D.V.İ.A.*, C. II., İstanbul, 1989, s. 251-256.

¹¹ " *Capitulation kelimesi, mukaddemâ şimdiki Fransızca gibi lisân-ı diplomasi 'add edilen İtalyancada ittifâk ve 'akd ma'nâsına müsta'mel (capitulazione) lafzından me'hûzdur. Ba'zıları da bunu lâtin lisân-ı avâmında fasl (chaptre) ma'nâsını tazammun eden (caput, capitulum) gelmelerinden müştakk olduğu beyân ve kapitülasyonlar fasl ve maddelere münkasım olması ve on yedinci asır milâdinin ba'zı eserlerinde kapitülasyona bedel (cephaleoses) gelmesi müstâ'mel olub bu ise Rumca'da fasl ma'nâsını sarîh sûrette ifade eden (Κεφαλαίον) gelmesinden me'hûz bulunması sûretiyle müdde'aları te'yide kıyâm eylerler".; Halil Cemaleddin-Hırand Asador, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye*, Hukuk Matbaası, 1331, s. 68; Kapitülasyon sözcüğü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altuğ, 1971, 43.*

¹² Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Aydın Kitabevi Yayınları, 30. Baskı, Ankara, 2013, s. 1302.

¹³ Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyyetinin Gelişimi*, Legal Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 188.

¹⁴ Bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Ahidnâme", *T.D.V.İ.A.*, C. I, İstanbul, 1988, s. 535-536; Kütükoğluna göre ahidnâme, "*Osmanlılarda yabancı devletlere verilen ticarî imtiyazları veya sulh antlaşmalarını ihtiva eden belge*"dir. Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâme", *T.D.V.İ.A.*, C. I, İstanbul, 1988, s. 536; İlk dönemlerde tek taraflı imtiyaz mahiyeti taşıyan ahidnâmeler, zaman içerisinde bu durumunu kaybederek karşılıklı yapılan muahede hüviyetini almışlardır. Külünk, 2011, 8.

¹⁵ Osmanağaoğlu, 2004, 188.

¹⁶ Yasemin Saner Gönen, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 25; Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 2010, s. 76; Külünk, 2011, 5.

¹⁷ Gönen, 1998, 25.

¹⁸ Ahidnâmeler tek taraflı olarak gerçekleşmiş olsa da Osmanlı Devleti, verilen dostluk sözünü temel olarak aynı imtiyazların kendi tebaası içinde tanınmasını beklerdi. Halil İnalçık-Donald Quataert,

Kapitülasyonların tarihi seyrine bakacak olursak, *şurût*, *uhûd* ve *amân* terimleri İslam dünyasında kapitülasyon imtiyazları için en çok kullanılan terimler arasındadır ve bu terimler belgelerin niteliğini belirlemektedir. Bu maddeleri içeren belgelere de *ahidnâme*, arapça, *kitab*, *amân* veya *mersûm* denilmektedir. Ahidnâme padişahın tek taraflı olarak ahd (yemin) ile verdiği bir çeşit berat veya nişandır¹⁹. Ahidnâme tek taraflı olarak düzenlense de karşılıklı menfaatler beklenirdi. Bu sebeple bir harbîye amân vermenin en önemli şartı dostluk ve sadakat sözüyle müracaat etmesiydi. Bu durum yerine getirilmediği takdirde ahidnâme lağv edilebilirdi²⁰. Bundan dolayı bu konu, ahidnâmelerin ilk satırında daima belirtilirdi²¹.

İslam tarihinde zimmî olarak adlandırılan kişilere verilen imtiyazlar *amân* ve *ahid* kavramı çerçevesinde verilmekteydi. Bu verilen imtiyazların ilk örneklerine ise Hz. Peygamber döneminde rastlanmaktaydı. Bu sebeple Avrupalı tüccarlara verilen bu ayrıcalıklar İslam hukukunun *amân* ve *ahid* anlayışına dayandırılmıştır²². Fakat bu dönemde verilen kapitülasyonların boyutu daha çok dinî mahiyetteydi. Hz. Ömer kutsal yerleri görmek için gelenlere bir takım izinler vermişti. Bunlar Araplar tarafından tek taraflı olarak verilen ilk kapitülasyonlar olarak göze çarpmaktadır²³. İslam devletlerinde Abbasilerden itibaren yabancılara kapitülasyon verildiği görülmektedir. Halife Harun Reşid döneminde Alman İmparatoru Şarlman'la kapitülasyonları kapsayan bir anlaşma yapılmıştır²⁴.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Akdeniz ticâretinde oluşan boşluğu İtalyan denizci devletler doldurmuştur. Amalfi, Pisa, Venedik, Ceneviz ve Floransa gibi şehir devletleri Bizans topraklarında koloniler

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), C. I, (çev. Halil Bertkay), Eren Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 238.

¹⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticâret", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S. 24, İstanbul, 2003, s. 60.

²⁰ Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *T.D.V.İ.A.*, C. XXII, İstanbul, 2000, s. 246.

²¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İsam Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2017, s. 165; Kütükoğlu, XIX. yüzyıla kadar gerek barış antlaşmaları, gerekse ticarî imtiyazların ahidnâme olarak adlandırıldıklarını fakat zaman içerisinde bu barış antlaşmalarının tek taraflı imtiyaz kapsamını kaybederek karşılıklı gerçekleştirilen muahede özelliği aldığını vurgulamaktadır. Kütükoğlu, 1988, 540.

²² Kallek, 2000, 242; Mahmud Esad Bozkurt İslam devletlerinde kapitülasyonların halifelik döneminden itibaren verildiğini belirtmektedir. Mahmud Esad Bozkurt, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine Tarih ve Metinlerin Işığında Kapitülasyonların Hukukî Özellikleri*, (çev. Ahmet Öylek), Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2008, s. 16-17;

²³ Bozkurt, 2008, 16-17; Apaydın, 2010, 28-29.

²⁴ İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyyet Sorunu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 31.

oluşturdular. Böylece Bizans İmparatorluğu döneminde kapitülasyonlar ilk defa sistematik ve kurumsal olarak sürekliliği olan bir uygulama durumuna geldi. Ayrıca bu durum, Venedik ve Ceneviz Cumhuriyeti'nin doğuda, Bizans topraklarında güçlü bir konuma gelmelerini de sağladı.²⁵ Amalfi, Venedik, Ragouza, Cenova, Piza, Marsilya, Montpellier ve Barselona gibi şehirlerdeki tüccarlar Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da ticarî müesseseler oluşturdu. Bu müesseseler için buralarda mahalleler tahsis edilerek, vergiden muaf tutuldular²⁶. Zikredilen şehir devletlerinin Akdeniz çevresinde, Bizans topraklarında ve doğuda pek çok şehirde kurdukları kolonilerinde ticâret faaliyetlerinde bulunan tüccarları için temsilci ve mahkemeleri de bulunuyordu. Bu temsilcilerin diplomatik manada yetkilerinin yanı sıra yargı yetkileri de mevcuttu. Ayrıca bu devletlerin, kendi aralarında imzaladıkları antlaşmalar karşılıklı olarak gerçekleşmekteydi. XI-XII. yüzyılda Venedik ve Bizans arasında imtiyazları kapsayan anlaşmaların yoğunlaşması sonucu adlî hükümler giderek artmaktaydı. Öyle ki İstanbul'da 991 tarihinde ilk defa Venediklilerin kendi yargı hükümlerine tabi olmaları kabul edilmişti²⁷.

XIII. yüzyılda Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olması önemli ticâret noktalarının Türk devletinin eline geçmesini sağladı. Bu durum ticâretin gelişmesi amacıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin, Venedik ve Kıbrıs Krallığı gibi devletlere imtiyazlar vermeleri sonucunu ortaya çıkarmıştı. Fakat XIII. yüzyıl sonunda, Osmanlı Devleti'nin kurulması ticâret merkezlerinin değişmesine sebep olmuştur. Ticâret merkezlerinin Batı Anadolu'ya kaymaları neticesinde ticâret yolları da değişmeye başlamıştır²⁸. Osmanlı Devleti ticâreti geliştirmek amacıyla Anadolu Selçukluları, Bizans ve Memlûkler'in Venedik ve Cenovalılara vermiş olduğu imtiyazları, XIV. yüzyıldan itibaren yenilemişti. Ayrıca XVI. yüzyıldan itibaren de Fransa (1536), İngiltere (1580) Hollanda (1612), Avusturya (1616) başta olmak üzere İsveç (1737), Sicilyateyn (1740), Danimarka (1756), Prusya (1761) ve İspanya'ya (1783) benzer ahidnâmeler verilmiştir²⁹.

Osmanlı kapitülasyonlarının tarihsel sürecine bakacak olursak bu konu hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Halil İnalcık, kapitülasyonları iki dönem

²⁵ Apaydın, 2010, 21.

²⁶ Cemaladdin-Asador, 1331, 2.

²⁷ Apaydın, 2010, 22-23.

²⁸ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticâretinde Gayrimüslimler Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Beratlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s. 1-2.

²⁹ Kütükoğlu, 1988, 537-538.

halinde değerlendirmiştir. Bunlardan ilki 1352'de Cenovalılara verilen kapitülasyondan 1517 tarihine kadar geçen dönemdir ki, bu dönemde Osmanlıların Avrupa ile olan ticâreti İtalyan şehir devletlerinden Cenovalılar ve Venediklilerin elindedir. İkinci dönem ise, 1517 tarihinde Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesinden sonra, daha önceleri Memlûklüler tarafından Fransa ve Katalonyalılara verilen kapitülasyonların, bu tarihten itibaren Osmanlı padişahı tarafından yenilenmesiyle başlanan dönemdir. Böylece Fransızlar ilk defa Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ticarî ayrıcalıklar elde etmiş oluyordu³⁰. Bu görüşün aksine bazı yazarlar, kapitülasyonları üç dönemde incelemektedir. İlk dönem Bizans İmparatorluğu'ndan Osmanlı Devleti'ne intikal eden kapitülasyonlardır ki bunlar Ceneviz ve Venediklilere verilmekteydi. İkincisi, İslam devletlerinden Osmanlı Devleti'ne intikal eden kapitülasyonlardır. Üçüncü ve son dönem ise, Osmanlı padişahlarının doğrudan doğruya vermiş oldukları kapitülasyonlardır³¹.

Bu iki görüş haricinde diğer bir görüş ise, kapitülasyonları gelişimi bakımından dört safhada incelemektedir. İlk kapitülasyonların 1535 yılında Osmanlı Devleti tarafından Fransızlara verildiği görüşünü kabul etmemekle birlikte, bu kapitülasyonların Fatih Sultan Mehmed tarafından verildiğinin de gerçekte uyuşmadığını vurgulamaktadır. Buna göre, Orhan Bey zamanında Bizans'la bir dostluk antlaşması (1346) ve 1365 yılında da Ragusa Cumhuriyeti ile doğu ticâretini korumak için bir antlaşma imzalandı. 1387 yılında Cenevizlilerle de yapılan ticâret antlaşması sonucu Cenevizliler bazı imtiyazlar elde etmiş oldular. Yazar, bu safhayı birinci dönem olarak değerlendirmektedir. İkinci dönem, 1535 yılından 1740 yılına kadar geçen sürede Fransızların elde ettiği imtiyazlarla ilgilidir. Üçüncü dönemde imzalanan ticâret antlaşmaları ise, birer kapitülasyon antlaşması mahiyetindedir. Ayrıca bu dönemde kapitülasyonlar, siyasal bir antlaşma niteliği kazanmış ve yabancıların Osmanlı sınırları içerisinde yerleşmeleri sonucunu da doğurmuştur. Dördüncü ve son dönemde ise, Osmanlı Devleti'nin 1856 Paris Kongresi ile Avrupa devletleri arasına girerek Avrupa hukukundan yararlanmaya başlaması sonucunu doğurmuş, devlet yönetimi uluslararası hukuk

³⁰ İnalçık-Qutaert, 2000, 243-244.

³¹ Birsen, 1936, 131-136.

kurallarının uygulanmasını istese de sonuç değişmemiş ve imtiyazlar kaldırılmamıştır³².

Osmanlı hukukçularından Halil Cemaleddin ve Hırand Asador ise kapitülasyonları üç dönemde incelemektedirler:

- Birinci Dönem: Kanûni Sultan Süleyman döneminden Tanzimât-ı Hayriyye'ye kadar olan dönem
- İkinci Dönem: Tanzimât-ı Hayriyye'den 1295 (1878) yılına kadar olan dönem
- Üçüncü Dönem: 1295 (1878) sonrası dönemdir³³.

Kapitülasyonların tarihsel süreci içerisinde XVI. yüzyıl ikinci yarısından itibaren İngiltere, Fransa karşısında güçlü bir rakip olarak boy göstermeye başladı. İngiliz tüccarlar, Fransız bayrağı altında ticret yapmak yerine doğrudan doğruya padişahın imtiyaz elde etmek için uğraştılar³⁴. Çünkü sadece Fransa ve Venedik ticârî faaliyette bulunmak için Osmanlı Devleti'nden izin almıştı ve diğer devletlere ait gemiler de 1569 ahidnâmesi hükümlerince Fransız bayrağı altında ticâret yapma imkânı bulabiliyordu³⁵.

İngiliz tüccarların Akdeniz'deki faaliyetlerinin, XV. yüzyıl boyunca yavaş yavaş kendini göstermeye başladığı görülmektedir³⁶. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin başlangıç tarihi ise XVI. yüzyılın sonlarında gerçekleşmekteydi. Bu iki devlet arasındaki ilişkiler diğer Avrupa devletlerine göre daha geç bir tarihte başlamıştır. Bunun en önemli sebebi, iki devlet arasındaki coğrafi mesafedir. Bu coğrafi durum İngiltere'nin diğer Avrupalı devletler ile olan ilişkisini de etkilemekteydi. Bu sebeple İngiltere Doğu Akdeniz'deki ticarî bağlantısını Ceneviz, Floransa ve Venedikli tüccarlar aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Tüm bu olumsuz havaya rağmen, Osmanlı limanlarındaki ticarî imkânlar, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin başlamasına ve gelişmesine katkıda bulunmuştur. Öyle ki İngiliz tüccarlar, Sakız (1513) ve Girit (1530) Adaları'nda konsolosluklar açarak buralarda faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Bu ticarî

³² Nebioğlu, 1986, 11-15.

³³ Cemaleddin-Asador, 1331, 5.

³⁴ Bağış, 1983, 7.

³⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, T.T.K., Ankara, 2013, s. 11-12.

³⁶ Alfred C. Wood, *Levand Kumpanyası Tarihi*, (çev. Çiğdem Erkal İpek), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 20.

faaliyetler neticesinde Kanûni Sultan Süleyman döneminde ilk olarak İngiliz Tüccar Antony Jenkinson, Osmanlı topraklarında imtiyazlardan faydalanmak suretiyle ticâret yapma imkânı buldu. Kraliçe Elizabeth'in İngiltere tahtına geçmesi iki devlet arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmişti. III. Murad döneminde Kraliçe Elizabeth'in Osmanlı padişahıyla olan mektuplaşması iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı oldu. Bu durum, iki devlet arasında ticâret ilişkilerinin kurulması ve III. Murad'ın İngiliz tüccarlara Osmanlı topraklarında ticarî imtiyazlar sunan bir ahidnâme vermesiyle sonuçlanmıştı³⁷.

Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin rakibi olan İspanya'ya yönelmesi, İngiliz kumaşlarının daha ucuz olması, silah yapımı için kullanılan kalay ve çelik gibi hammaddelerin temini, bazı devlet adamlarının İspanya'ya karşı İngiliz dostluğunun önemini belirtmesi... gibi sebeplerle 1580 yılında Fransız kapitülasyonları temel alınarak İngiltere'ye de kapitülasyonlar verildi. Avrupa devletleri arasındaki mücadeleler neticesinde *en imtiyazlı millet* maddesi de kapitülasyonlarda belirtilmeye başlandı. 1683 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerin diplomatik desteğine ihtiyaç duyması sonrasında kapitülasyonlarda yeni bir döneme girildi. Artık bundan sonra verilen imtiyazlar, Avrupalı devletlerin yapmış oldukları diplomatik yardımların birer göstergesi olarak verilmeye başlandı. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları vermekteki asıl amacı, Avrupalı devletler arasında kendisine dost devletler bulmaktır³⁸.

XVIII. yüzyıla kadar, verilen bu kapitülasyonlar Osmanlı Devleti için bir tehdit oluşturmasa da Avrupalı devletler bu durumu istismar ederek devlet üzerinde baskılarını arttırdılar. Gayrimüslim Osmanlı tebaası da müstemen tüccar olarak Avrupalı devletlerin himayesinde ticarî faaliyetlerini gerçekleştirdiler³⁹. Ticâret için gelen müstemen, Osmanlı tebaasından daha fazla ayrıcalıklara sahip oluyordu. Osmanlı tebaası zimmîler de bu hakları kendileri içinde elde etmek istediler. Elçi ve konsoloslara rüşvet vererek Babîâli'den tercümanlık beratı almaya çalıştılar. Böylece bu beratlılar da aynı imtiyazı elde etmiş oluyorlardı. Bu sayede müstemenler gibi malî ve hukukî haklara kavuşmuş oldular⁴⁰. Görüldüğü gibi

³⁷ Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 2014, s. 24-28.

³⁸ İncik, 2000, 248-249.

³⁹ Külünk, 2011, 12-13.

⁴⁰ Halil İncik, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 242.

XVIII. yüzyılda yabancılar ve Osmanlı tebaası pek çok Gayrimüslim vergi muafiyeti hatta Osmanlı mahkemeleri karşısında dokunulmazlık olmak üzere pek çok ayrıcalık sağlayan bu beratları almışlardı. Devlet suiistimal edilen bu ayrıcalıkları kaldırmak için pek çok girişimde bulunsa dahi, Avrupalı devletlerin karşı çıkması sonucu bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁴¹.

XIX. yüzyılda Sanayi İnkılabı ile gelişen süreçte Avrupalı devletler, yeni pazar arayışları sebebiyle yönlerini Osmanlı Devleti'ne çevirmişti. Ayrıca 1830 yıllarında Batılı devletler özellikle de İngiltere, devletin yaşadığı siyasî sıkıntılardan faydalanarak Osmanlı Devleti ile 1838 yılında Balta Limanı Antlaşması'nı imzaladı. Böylece İngiltere Sanayi İnkılabı sonucunda Levant pazarının daha çok yararlanılan ve güvenli bir pazar olmasını sağlıyordu. Bu antlaşma mevcut kapitülasyonları süresiz sağlayarak iç gümrük vergilerini kaldırdı⁴². 1838 tarihinden önce *yedd-i vahid* olarak adlandırılan düzende, devlet bir malın ticâretini özel bir kişinin eline bırakabilme imkânı bulabiliyordu. Ayrıca herhangi bir maddenin kıtlığı esnasında o malların ihracatını yasaklayabiliyordu. Bu antlaşma ile devlet, dış ticâretteki tekelleri kaldırmakta ve olağanüstü durumlarda koyduğu vergilerden de vazgeçmekteydi. Bu durum devletin dış ticârette açılmasını sağlasa da malî buhran dönemlerinde uygulamış olduğu ek gelir kaynağını da kaybetmesine sebep olmaktaydı. Antlaşmanın getirdiği bir diğer yenilik ise gümrük vergilerine dairdi. Antlaşma ile Osmanlı Devleti, gümrük vergilerinin saptanmasını, Avrupalı devletlerle saptamayı ilke olarak kabul ediyordu. Böylece devlet, bağımsız bir şekilde uyguladığı dış ticâret politikasından vazgeçmiş oluyordu. Nitekim antlaşma sonrasında, 1860-61 yıllarında devletin yaşadığı malî bunalım ve Lübnan siyasal sorunu neticesinde, ihracattan alınan gümrük vergilerinin % 1'e indirilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır⁴³. Görülüyor ki 1838-1860 yıllarında Osmanlı ticâretinde söz sahibi olan İngiltere, serbest ticâret politikasını Britanya'dan önce Osmanlı topraklarında uygulamış oluyordu⁴⁴.

⁴¹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev. Ayşe Bertkay), İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2016, s. 129.

⁴² İnalçık, 2000, 251

⁴³ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2018, s. 16-17-18.

⁴⁴ V. Nejla Geyikdağı, *Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayın, İstanbul, 2008, s. 58.

Bazı yazarlar Balta Limanı Antlaşması'nı, *devletin gümrük siyasetindeki bağımsızlığına bir darbe*⁴⁵ olarak değerlendirmektedir. Bazılarına göre de bu antlaşma, iç ve dış ticâretin Avrupalı devletlerin eline geçmesine sebep olmuştur⁴⁶. Osmanlı Devleti artık Avrupa'nın açık pazarı haline dönüşmüştür⁴⁷. Osmanlı gümrük duvarlarının indirildiği ve henüz kurulamamış olan Osmanlı endüstrisinin, Avrupa karşısında savunmasız bırakıldığını savunan görüşler de mevcuttur⁴⁸. İktisat tarihçileri, işin ekonomik boyutuna değinerek bu antlaşmayı *fiili durumun onaylanması olarak* görmektedir. Öyle ki, *yedd-i vahid* usûlünün kaldırılması yerli esnaf ve tüccarı savunmasız bırakmış, İngilizlerin de iç ticâret faaliyetlerini teyit etmiştir. Ayrıca kapitülasyonlar sebebiyle yerli sanayi baltalanırken yabancı devletlerin himayesinde bulunan ve ticârette önemli bir yere sahip olan gayrimüslim Osmanlı tebaası, Müslüman tüccarlar karşısında tekelci özellikler kazanmışlardır⁴⁹. Bu konuyu ekonomik açıdan değerlendiren bir başka yazara göre kapitülasyonlar, Osmanlı topraklarındaki yerli şirketlerin gelişimini kısıtlayan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yabancı şirketler devletin izni olmaksızın Osmanlı topraklarında kolaylıkla faaliyette bulunabiliyor, şube veya acente açabiliyorlardı. Bu şirketler kapitülasyonlar sayesinde her türlü ayrıcalıklardan faydalanıyor, ticarî alanda yerli şirketlere karşı büyük üstünlük sağlıyorlardı. Bu durum Osmanlı tebaasının zarara uğramasına sebep oluyordu. Özellikle sigorta şirketleri sigortalılarla olan davalarında, adlî imtiyazlardan yararlanarak Osmanlı Devleti'nin mahkemelerini yetkili görmeyerek, kendi devlet mahkemelerinin yetkili olduklarını savunuyorlardı. Böylece davaları yabancı ülkelerde takip etme imkânı bulamayan pek çok Osmanlı tebaası sigorta tazminatı

⁴⁵ İnalçık, 2016, 243-244.

⁴⁶ Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisâdî Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 621.

⁴⁷ 1838 Antlaşması için bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiyenin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, C. I, Cem Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 1974, s. 102-106; Stefanos Yerasimos, İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmak istemesini, İngiliz dış politikasının amaçlarından biri olarak görmüştür. Bunun sebebini de kendi ekonomik diktatörlüğünü kabul ettirmek istemesi olarak yorumlamaktadır. Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I Bizanstan Tanzimata*, Gözlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1977, s. 546-556.

⁴⁸ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2012, s. 203.

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2012, s. 380-381, 389.

alamıyor ve bu ise halkı, bu şirketler karşısında zor durumda bırakıyordu. Tüm bu olumsuz şartlara rağmen devlet gerekli önlemleri alma imkânı bulamıyordu⁵⁰.

Tartışmalı bir konu olan Osmanlı kapitülasyonları, günümüzde dahi hala güncelliğini korumaktadır. Tarih camiasında bu konu hakkında pek çok görüş bulunmaktadır. Halil İncılık, *Avrupalı devletlerin kapitülasyonları gaddarca kötüye kullandıklarını ve bu istismarın XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'ni siyasî ve iktisadî bakımdan Batı Avrupa'ya bağımlı hale getirdiğini* vurgulamaktadır.⁵¹ Ali İhsan Bağış da İncılık ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere tanıdığı bu ayrıcalıklar devletin güçlü olduğu klasik dönemde herhangi bir sıkıntı yaratmazken, bu durum devletin zayıflamaya başlamasıyla değişmiştir. Bu durumu değerlendiren Avrupalı devletlerin de, kapitülasyonların karakterini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmesi sonucu, devlet yavaş yavaş dışa bağımlı bir hale gelmiştir⁵². Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl sonuna kadar ekonomisinde herhangi bir tehdit oluşturmaması sebebiyle Avrupalı devletlerle olan ilişkilerinde geleneksel tavrını devam ettirmekteydi. Bu süreçte Avrupalı devletlere *amân* anlayışı çerçevesinde imtiyazlar vermeye devam etmekteydi. XVIII. yüzyıl sonuna gelindiğinde Avrupalı devletler tarafından giderek büyütülen bu istismar, devletin siyasî ve iktisadî yönden Batı Avrupa'ya bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti daha öncesinde yapılan bu istismarları önleyebilecek bir güçteydi. Fakat bundan böyle Avrupalı devletler daha fazla hak ve ayrıcalıklar elde etmek için zayıflamış olan Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını arttırmaya devam ettiler⁵³.

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyon politikası siyasî, iktisadî, malî, hukukî amaçlar taşımaktaydı. Ahmet Tabakoğlu, konuya hukukî açıdan bakarak, devletin buradaki hukukî amacını, *ahidnâme-yi hümayûn maddelerinin bir Osmanlı deniz ticâretine yapmış olduğu katkılar* olarak değerlendirmektedir⁵⁴. Burada kapitülasyonların hukukî boyutundan da bahsetmek gerekiyor. Bazı yazarlara göre kapitülasyonlar iki tarafı da bağlayan gerçek antlaşmalardır ve bu antlaşmalar doğu-batı arasında uluslararası bir hareketin kurulmasına yardımcı olmuşlardır. Diğer bir

⁵⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 51, 54-55.

⁵¹ İncılık, 2016, 242.

⁵² Bağış, 1983, 16.

⁵³ İncılık, 2000, 250.

⁵⁴ Tabakoğlu, 2012, 389.

fikir ise *kapitülasyonların bir imtiyazdan doğan tek taraflı vecibeler olduğudur*⁵⁵. Farklı bir görüş ise, kapitülasyonları, karşılıklı yapılmadıkları için bir antlaşma olarak nitelememektedir. Bunun sebebini de bir tarafın imtiyaz verirken, diğer tarafın verilen bu imtiyazı alması olarak yorumlamaktadır. *Kapitülasyonları tek, antlaşmaları ise iki veya çok taraflı tasarruflar* olarak vurgulamaktadır.⁵⁶ Diğer bir görüşe göre, bu antlaşmalardan, devletin kanûnlarına uygun olarak padişah tarafından yabancı devletlerin vatandaşlarına verilen iktisadî, ticarî, hukukî, dinî vs. imtiyazlar anlaşılmaktadır. Gönen, kapitülasyonun niteliğine ilişkin yazarlar arasında görüş farklılıkları olduğunu belirtmektedir. Ona göre bunun sebebi yazılı olan belgenin ne olduğuyula alakalıdır. Bazı kaynaklara göre bunlar birer antlaşmadır ve iki tarafı da bağlamaktadır. Bazı kaynaklara göre de kapitülasyonlar antlaşma değil ahidname, ferman niteliğindedir ve tek taraflı bir hukukî özelliği bulunmaktadır⁵⁷.

Bizans İmparatorluğu tarafından Cenevizlilere verilen ticarî imtiyazlar, İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmed tarafından yenilendi. Böylece ilk defa Cenevizlilere aralarındaki sorunları kendi yasalarına göre çözmeye, kendi yargıçlarını seçme hakkı tanındı. Ceneviz'den sonra Venediklilere de bir hâkim gönderilmesi için müsaade verildi. Böylece Venediklilerin adlî uyuşmazlıklarını çözmek için, İstanbul'a bir konsolos gönderilecekti. Venediklilere verilen bir diğer hak ise, Osmanlılar ile Venedikliler arasındaki davaların, kadı huzurunda yapılması ve bu davalarda bir tercümanın hazır bulunarak görülmesiydi. 1460 tarihinde de Floransa'ya davalarının kendi konsolosları tarafından görülmesi imkânı tanındı. Bunu başta Fransa olmak üzere diğer devletlere verilen ayrıcalıklar takip etti⁵⁸.

Kapitülasyonlarla verilen adlî ayrıcalıklar sonucunda, yabancıların Osmanlı Devleti'ndeki durumu, yaşanan bir uyuşmazlıkta, bireylerin bulunduğu devlet tabiiyyetine göre değişmekteydi. Farklı tabiiyyete mensup olunabileceği gibi bir tarafın Osmanlı, diğer tarafın yabancı olduğu durumlar da ortaya çıkmaktaydı.

⁵⁵ Görüşler için bkz. Altuğ, 1971, 57-58.

⁵⁶ Altuğ, 1971, 58-59; Yabancı yazarların görüşleri için bkz. Bozkurt, 2008, 81-83.

⁵⁷ Görüşler için bkz. Gönen, 1998, 25.

⁵⁸ Cemaleddin-Asador, 1331, 3-4; Özkorkut, 2004, 84.

Devlet, yabancılara tanıdığı bu ayrıcalıklarla yargı yetkisini önemli ölçüde sınırlamaktaydı⁵⁹.

XIX. yüzyıl ikinci yarısından itibaren kapitülasyonların meydana getirdiği olumsuzluk, özellikle meydana gelen iktisadî sebepler, devlet adamları arasında tartışılmaya başlandı. Çünkü devlet, kendi mahkemelerini yetkili olarak kabul etmeyen, vergisini vermeyen, yabancılarla kendi vatandaşları arasındaki davalarda verilen ayrıcalıklar sebebiyle kendi vatandaşını koruyacak tedbirleri alamıyordu⁶⁰. Bu sebeple Osmanlı devlet adamları, kapitülasyonları kaldırmak ya da etkilerini azaltmak amacıyla bazı tedbirler almaya başladılar. *Tabiiyyet Kânûnu* ve *Ecânibin Hakk-ı İstimlâki Nizâmnâmesi* gibi düzenlemeler bu tedbirlere örnek olarak gösterilebilir⁶¹. Kapitülasyonların tamamen kaldırılması için atılan ilk adım ise 1856 Paris Barış Konferansı'nda Ali Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat Ali Paşa'nın kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik talebi başarısızlıkla neticelenmiştir⁶². Bu meselenin İstanbulda toplanacak bir konferansta ele alınacağı konusunda karar verilse de toplantı hiçbir zaman gerçekleşmemiştir⁶³. Bu tarz girişimler 1862, 1867, 1869 ve 1871 tarihlerinde de gerçekleşmiş olsa da herhangi bir başarı sağlanamamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, ticâret, ceza, usûl ve icra kanûnlarını Avrupa kanûnlarından iktibas ederek, kapitülasyonların kaldırılmasını Avrupalı devletlerden tekrar talep etmiştir. Fakat bu talep de İstanbul'daki temsilciler tarafından kanûnların yetersizliği bahane edilerek red edilmiştir⁶⁴.

Kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik bu tarz girişimler II. Abdülhamid döneminde de devam etmektedir. Fakat sultanın, kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik doğrudan bir girişimde bulunmadığı ve sadece Avrupalı devletlere bu konuda notalar verdiği görülmektedir. II. Meşrutiyet yıllarında kurulan hükümetler kapitülasyonları her daim gündeme getirerek Avrupalı devletleri ikna etmeye çalışmışlardır⁶⁵. Avusturya-Macaristan ile imzalanan 1909 protokolü ve İtalya ile

⁵⁹ Nevin Ünal Özkorkut, "Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar" *A.Ü.H.F.D.*, C. LIII., S. 2, 2004, s. 84.

⁶⁰ Ali Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadî Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 187.

⁶¹ Apaydın, 2010, 272.

⁶² Cemaladdin-Asador, 1331,54-55; Akyıldız, 2005, 188.

⁶³ İnalçık, 2000, 251.

⁶⁴ Külünk, 2011, 18.

⁶⁵ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 186.

gerçekleştirilen Lozan Barış Anlaşması'nda da bu konu zikredilmektedir⁶⁶. İttihat ve Terakki Hükümeti I. Dünya Savaşı esnasında kapitülasyonların kaldırılması için gayret göstermiş, 1914 yılında Adliye Nazırı Pirizade İbrahim Bey başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Komisyon tarafından, Prens Halim Paşa kabinesine gönderilen tezkere ile yabancılara verilen tüm imtiyazların, 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kaldırıldığı ilan edildi. Karar 9 Eylül 1914 tarihinde sefaretlere gönderilen bir nota ile bildirildi⁶⁷. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu bu karar, Avrupalı devletlerin tepkisine neden oldu. Ayrıcalıklardan faydalanan Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya gibi devletler, kapitülasyonların uluslararası antlaşmalardan doğduğunu, tek taraflı olarak kaldırılamayacağını, Osmanlı topraklarında Avrupalılarla ilgili davalarda hukuk meselelerinin Türk keyfiliğinden kurtarılması gerektiğini beyan ettiler. Bu karardan sonra yabancılar açısından, ortaya çıkan boşluğu doldurmak amacıyla 1915 tarihli *Memâlik-i Osmâniyye'de Bulunan Ecnebîlerin Hukuk ve Vezâifî Hakkında Kanûn-ı Muvakkat* adlı yasa yapıldı. Osmanlı Devleti bundan böyle yabancılarla ilgili olacak tüm davaların kendi yasalarına göre Osmanlı mahkemelerinde yargılanacağını bu yasa ile beyan etmekteydi⁶⁸. Kapitülasyonların tam anlamıyla ortadan kalkması ise, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Sonuç olarak kapitülasyonlar, Lozan Antlaşması ile kayıtsız, şartsız kaldırılmıştır⁶⁹.

⁶⁶Akyıldız, 2005, 190; Toprak, 2017, 186; Muhammed Emin Külünk kapitülasyonların ilgası meselesinin İtalya ile yapılan Uşi Antlaşması'nda yer aldığını belirtmektedir. İtalyanların kapitülasyonların ilgası meselesinde Osmanlı Devleti'ni haklı bulduğunu ve Avrupalı devletlerle müzakereler esnasında İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne yardım vaadinde bulunduğunu vurgulamaktadır. Külünk, 2011, 19.

⁶⁷ Akyıldız, 2005, 190-191; Toprak, 2017, 187.

⁶⁸ Özkorkut, 2004, 92-93.

⁶⁹ Özkorkut, 2004, 93; Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *A.Ü.H.F.D.*, C. LI, S. 2, Ankara, 2002, s. 112-113.

1. ESER HAKKINDA BİLGİ

Osmanlı Devleti'nin son dönem hukuk sistemi hakkında bilgi veren ve nadir eserlerden bir tanesi olan *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Hâ'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eser, 1331 (1912-1913) tarihinde Dersaadet Hukuk Matbaası tarafından basılmıştır. 7+598 sayfa olup, son 10 sayfası fihrist bölümünden oluşmaktadır. 15 bölüme ayrılan eserin her bölümü kendi içinde farklı bir konuyu ele almaktadır. Bölümler anlatılırken o bölümde geçen konunun tarihsel seyri hakkında bilgi verilmesi, eserin geneline yansıyan bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Hukukî kavramların yoğunluğu sebebiyle bazen dili ağırlaşabilmektedir.

Eserin başlangıç kısmında *İfâde-i Mahsûsa* denilen bölümde, kitabın yazılış gayesi Halil Cemaleddin tarafından ifade edilmektedir. Mukaddime ve ardından da mebbas olarak adlandırılan bölümler kaleme alınarak, konular bu bölümlerde ayrıntılı olarak zikredilmektedir.

Mukaddime bölümünde kapitülasyonların ortaya çıkışı, tarihi dönemleri, eski antlaşmaların ihtiva ettiği genel hükümler ve eserin kapsadığı temel konular maddeler şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Avrupalı devletlerle yapılan kapitülasyon antlaşmaları, ülke isimleri ayrı ayrı başlıklar altında verilerek zikredilmiştir. Bu durum eser içerisinde bazı bölümlerde de uygulanarak, verilen ülkelerle olan hukukî prosedür anlatılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, ecnebî tebaa ile yabancılar arasında gerçekleşen hukuk ve ticâret davaları hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci bölümde, aynı devlet tebaasına mensup bulunan iki yabancı arasında taşınabilir mallar (emvâl-i menkûle) ile ilgili hukuk ve ticâret davaları anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümde, farklı tabiiyetlere mensup olan ve iki yabancı arasında emvâl-i menkûleyle ilgili gerçekleşen hukuk ve ticâret davaları hakkında bilgi verilmektedir.

Dördüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nde vefat eden yabancıların geride bıraktığı malları ile ilgili hükümler mevcuttur.

Beşinci bölümde, Osmanlı Devleti'nde iflas eden bir yabancı, iflas ilanına bakacak makam ile bu konudaki davalar hakkında bilgi verilmektedir.

Altıncı bölümde, iki ecnebî veya bir Osmanlı ile bir yabancı arasındaki taşınmaz mallar (emvâl-i gayr-i menkule) ile ilgili davalar hakkında bilgi mevcuttur.

Yedinci bölümde, iki yabancı veya bir Osmanlı ile bir yabancı arasında meydana gelen kiraya verme (icâr) ve kiralama (isticâr) konuları ile 1.000 kuruşa kadar olan alacak davaları anlatılmaktadır.

Sekizinci bölümde, Osmanlı tebaası ile yabancılar arasında meydana gelen hukuk ve ticâret davaları ile alakalı verilen mahkeme ilamlarının uygulanması anlatılmaktadır.

Dokuzuncu bölümde, aynı tabiiyete mensup yabancılar arasındaki ceza davaları anlatılmaktadır.

Onuncu bölümde, farklı tabiiyete mensup olan yabancılar arasındaki suçlar, kabahatler hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde Mandelstam (André Mandelstam) ve Pilisiye Duruzas (G. Pélissié Du Rausas) gibi yabancı yazarların görüşlerine de yer verilmektedir.

On birinci bölümde, yabancıların Osmanlı tebaası veya Hükümet-i Seniyye aleyhine ayrıca Osmanlıların yabancılar karşı yapmış oldukları suçlardan dolayı ortaya çıkan ceza davaları anlatılmaktadır.

On ikinci bölümde, yabancılar aleyhine açılan ceza mahkemeleri sonucunda ortaya çıkan ilamların hükümlerinin uygulanması hakkında malumat verilmektedir.

On üçüncü bölümde, konsoloslar ve tercümanlar aleyhine gerçekleşecek olan hukuk, ticâret ve ceza davaları hakkında bilgi verilmektedir.

On dördüncü bölümde, hukûkî meselelerin ecnebîlere nasıl bildirileceği hususunda tebligattaki uygulamalar anlatılmaktadır.

On beşinci ve son bölümde ise, mahmîlik meselesi ele alınmaktadır.

Eser, zeyl ve fihrist ilavesiyle sona ermektedir.

2. YAZARLAR HAKKINDA BİLGİ

2.1. Halil Cemaleddin

Halil Cemaleddin Efendi, 1875-1876 tarihinde Bolu Sancağı'na bağlı Gerede kazasında dünyaya gelmiştir. İnebolu Müftüsü Emrullah Efendi'nin oğludur. Temel eğitimini sıbyan mektebinde gerçekleştirdikten sonra, İnebolu Mekteb-i Rüştîyesi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne İdâdisi'nde eğitim hayatına devam etmiştir. En iyi derece ile mezun olan Halil Cemaleddin'in eğitim hayatı 1 Ağustos 1895 tarihinde, Mekteb-i Hukûk-ı Şahâne'deki öğrenimiyle son bulmaktadır. Yabancı dil olarak Arapça, Farsça ve Fransızca'ya hâkim olan Cemaleddin Efendi, 1897-1898 henüz 17 yaşında iş hayatına atılmıştır. Mahkeme-i Temyiz Baş Müddeî-i Umûmilik Kalemî'nde devamlı olarak işe başlamış olsa da, 1899-1900 yılında ilk defa 30 kuruşluk bir ücretle maaş almaya başlamaktadır⁷⁰. Mekteb-i Mülkiye'de Ahkâm-ı Evkâf ve Arâzi Kânûnu öğretmenlikleri görevinde de bulunmuştur⁷¹. *Telhîs-i Ahkâm-i Arâzî (1327)*⁷², *Telhîs-i Ahkâm-i Arâzî (1329)*⁷³ (Mekteb-i Mülkiye İkinci Senesinde Tahrîr Edilen Derslerden Müteşekkildir), *Telhîs-i Usûl-ı İcrâ (1329)*⁷⁴, *Telhîs-i Usûl-ı Cezâ (1329)*⁷⁵ Halil Cemaleddin'in diğer eserleri arasındadır.

2.2. Hırand Asador

1863-1864 tarihinde İstanbul'da Boyacı Köy'de dünyaya gelen Hırand Asador Efendi, Ermeni milletinden Demircibaşı Asador Kevorkyan Efendi'nin oğludur. Ulûm-ı İbtidâiye ve Rüştîye'de eğitimini tamamladıktan sonra, 1870-1871 ile 1872-1873 tarihleri arasında Amerikan Robert Koleji'nde eğitim almıştır. Paris Darü'l-fünûn Hukuk şubesinde hukuk eğitimi alarak eğitim hayatını tamamlayan Hırand Asador, Ermenice'den başka Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Rumca bilmektedir. Edebi makaleler yazdığı gibi, Ermeni okulları için özel olarak dilbilgisi kitapları da kaleme almıştır. Türkiye Ermenileriyle patriklerin tarihini yazmış,

⁷⁰ BOA. DH. SAİDd. 133-233, 26 Rebiü'l-ahir 1324/6 Safer 1322 (19 Haziran 1906/22 Nisan 1904).

⁷¹ BOA. MF. MKT. 1147-20-3, 21 Muharrem 1328 (2 Şubat 1910); BOA. MF. MKT. 1147-20-2, 17 Muharrem 1328 (29 Ocak 1910).

⁷² Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Ahkâm-i Arâzî*, Dersaadet, 1327.

⁷³ Abdurrahman Yazıcı, eserin Mekteb-i Mülkiye Arazi ve Kadastro Mekteb-i Âlî'sinde müderrislik yaptığı esnada burada verdiği ders takrirlerinden oluştuğunu ve Arâzî Kanûnnâmesi'nin 1274 (1858) önemli şerhlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Abdurrahman Yazıcı, "Arâzî Kanûnnâmesi (1274/1858) ve İntikal Kanûnlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 60, Erzurum, 2014, s. 452.

⁷⁴ Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Usûl-ı İcrâ*, Hukuk Matbaası, Bâb-ı Âlî, 1329.

⁷⁵ Halil Cemaleddin, *Telhîs-i Usûl-ı Cezâ*, Hukuk Matbaası, Dersaadet, 1329.

1901-1902 tarihinde *Ermeni Hastahanesi Büyük Takvimi*'nde toplayarak yayınlamıştır⁷⁶. *Gostantnubolso Hayeri yev İrents Badriarkneri (İstanbul Ermenileri ve Patrikleri)* adlı eseri, İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin tarihine ilişkin en önemli başvuru kaynağı olarak nitelendirilmektedir. Ermenice olan bir diğer eseri, biyografik etütlerini içerdiği *Timasdverner (1921)* ve 1925 yılında kaleme alınan *Şark Tiyatrosu Tarihi* de önemli eserleri arasındadır. Tanınmış bir Ermeni olan Hırand Asador, edebiyatçı, tarihçi ve hukûkçudur⁷⁷.

Hırand Asador, 1884-1885 tarihinden itibaren avukatlık mesleğiyle meşgul olmaya başlamıştır. Ayrıca kendisinin Ermeni Patrikhanesi Maarif Komisyonu üyeliği de bulunmaktadır⁷⁸. Avukatlık mesleği esnasında emlak idaresi ile ilgili işlerle de uğraşan Asador Efendi, yabancı üniversitelerden mezun avukatlar barosuna da kayıtlıdır. 1898-1899 tarihinde *İzademik (?) Gazetesi*'nin idaresi için oluşturulan kolektif şirkete katılmıştır. Ayrıca 1900-1901 tarihine kadar gazetenin başyazarlığında da bulunmuştur. 1899-1900 tarihinde Galata Ermeni İdâdi Mektebi'nin azalığı görevinin yanısıra okulun Ermeni dili harf, nahiv, edebiyat ve tarih öğretmenliği görevlerini de ifâ ederek 1908-1909 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. 1902-1903 tarihinden itibaren iki yıl kadar *Kavânîn-i Osmâniyye* adlı eserin *Kavânîn ve Nizâmât-ı Osmâniyye* bölümünün kısmen Türkçe'den Fransızca'ya tercümesi ile ilgilenmiştir. 1905-1906 tarihinden itibaren İngiliz konsolos tercümanlarına Osmanlı kanûnları hakkında ders vermiştir. Bu sebeple *Kânûn-ı Ceza, Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâiyye, Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiyye, Ticâret-i Beriyye ve Bahriyye Kanûnları* ve mahalli kurallar hakkında Fransızca şerhler kaleme almıştır. 1908-1909 tarihinde Patrikhane Meclis-i Umûmiyesi'ne aza ve başkâtip olarak seçilmiştir. Burada vasiyet ve eğitim komisyonlarında aza olarak görev yapmıştır. Ayrıca 1909-1910 tarihinde üçüncü reis, 1910-1911 tarihinde ikinci reis olarak seçilmiştir. 1909-1910 tarihinde Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi üyeliğine, 1910-1911 tarihinde birinci derece seçim komisyonuna tayin olunarak bir yıl bu görevde kalmıştır. 1911-1912'de Osmanlı Devleti ile İtalya arasında meydana gelen savaş sebebiyle oluşturulan Dersâdet Ganâ'im-i Bahriyye Mahkemesi azalığına atanmıştır. Aynı yıl bu görevi sona eren Hırand Asador,

⁷⁶ BOA. ŞD. SAİD. 20-1-6, 28 Şaban 1330 (12 Ağustos 1912); BOA. ŞD. SAİD. 20-1-1, 2 Şubat 1320 (15 Şubat 1905).

⁷⁷ <http://iker.albacomp.hu/wiki>, (20.07.2018); <http://www.main-board.com>, (20.07.2018).

⁷⁸ BOA. ŞD. SAİD, 20-1-1, 2 Şubat 1320 (15 Şubat 1905).

Ticâret Kânûnu'nun düzenlenmesi için oluşturulan komisyonda da üye olarak görev yapmıştır. Ermeni Patrikhanesi'nde eğitim komisyonunda çalışmış olduğu dönemde, dördüncü rütbeden *Nişân-ı Osmânî* ile ödüllendirilmiştir⁷⁹. 1914-1915 tarihinde Şura-yı Devlet üyeliğine tayin olunan⁸⁰ Hırand Asador, aynı yıl Ganâ'im-i Bahriyye Divân-ı İstinâf üyeliği görevine de getirilmiştir⁸¹.

Şûrâ-yı Devlet azası da olan Hırand Asador Efendi'nin, Ermeni milliyetçiliğinin en önemli savunucularından olduğu iddia edilmektedir. Asador Efendi'nin eşi Madam Zabel (?) ile birlikte Ermeni Mekâtib-i İbtidâiye'sinde verdiği derslerde, Ermeni milliyetçiliğini teşvik etmeye çalıştığı, özellikle Ermenilerin en önemli mektebi olan Galata'daki Getronagan⁸² öğretmenliği esnasında Ermeni gençlere telkinlerde bulunduğu, bu gençler arasında örnek alınan bir kişi haline geldiği ve bu konununda *Ermeni Komitelerinin Amâl ve Teşebbüsât-ı İhtilaliyesi* adlı eserde de derc edildiği ifade edilmektedir⁸³.

⁷⁹ BOA. ŞD. SAİD. 20-1-6, 28 Şaban 1330 (12 Ağustos 1912)

⁸⁰ BOA. ŞD. SAİD. 20-1-2, 20 Nisan 1330 (3 Mayıs 1914).

⁸¹ BOA. ŞD. SAİD. 20-1-3, 21 Kanûn-i Sâni 1330 (3 Şubat 1915).

⁸² Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı "Özel Getronagan Ermeni Lisesi" olarak halen faaliyettedir. Tarihçesi için bkz. <http://www.getronagan.k12.tr/>, (21.07.2018).

⁸³ BOA. BEO. 4485-336305-2, 30 Zi'l-ka'de 1335 (17 Eylül 1917)-18 Eylül 1333 (18 Eylül 1917).

3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye adlı eserin yazarları Ticâret-i Bahriyye'de görev yapmış olan Halil Cemaleddin ve Hırand Asador Efendi'dir. Döneminde kapitülasyonlar hakkında mevcut bir eserin olmaması, böyle bir eser kaleme almalarına neden olmuştur. Eseri neşr etmelerinin bir diğer sebebi de konu hakkında tercüme edilen eserlerin konuya yabancılar noktasından bakması olarak nitelendirmektedirler⁸⁴.

Yazarların dile getirdikleri gibi dönemde kapitülasyonlar hakkında mevcut bir eserin olmaması ve yabancı kaynakların da konuya kendi açılarından bakması eserin önemini daha da arttırmıştır. Eserin, kapitülasyonların tarihsel seyrini, yapılan antlaşmaları ve bu antlaşmaların hükümlerini ayrıntılı olarak ifade ettiği görülmektedir. Bu durum siyasî tarih açısından büyük önem taşımaktadır. Eser, hukuk, ticâret ve ceza davalarını, emvâl-i menkule ve emvâl-i gayr-i menkule, miras, iflas, icâr ve isticâr davalarını, mahkeme kararları sonucu çıkan ilamların nasıl uygulanacağı, hukukî meselelerin yabancılarla nasıl bildirileceği, konsolos ve tercümanlar aleyhine gerçekleşecek hukuk, ticâret ve ceza davaları, en önemlisi de mahmîlik meselesi gibi daha çok döneminin sosyal, siyasal konularını hukukî açıdan değerlendirmektedir. Özellikle sosyal konuları içermesi, XIX. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatı hakkında bilgi sahibi olunmasına yardımcı olacaktır.

Çok geniş bir çerçeveye sahip olan eser, özellikle yabancılarla Osmanlı tebaası arasında yaşananları göstermesi açısından önemlidir. Tabi bunu sadece Osmanlı tebaası ve yabancılarla sınırlamamak gereklidir. Osmanlı tebaası olmasa da farklı devletlere mensup bireylerin durumunu görmek açısından da önemlidir. Eser, ecnebîlerle yaşanan meselelerin uluslararası alanda meydana getirdiği yansımalarını göstermesi açısından da önemlidir. Eserde, anlatılan konularla alakalı olarak mahkeme örnekleri de verilmektedir. II. Abdülhamid döneminde

⁸⁴ *Üç yüz büyük sahife teşkil iden işbu makâlât-ı müteselsile, tevhîd-i mesâ'i sâyesinde pek çok nâfi' teşebbüslerin muvaffakiyetiyle neticeleneceğine her dürlü noksânına rağmen yeni bir bürhân ilave itmek sûretiyle hitâma resîde olması üzerine bizim için ta' kib ve ihtiyâr edilecek iki tarîk kalıyordu: Biri şu makâleleri neşr ile meslek-dâşlarımızdan velev küçük bir kısmına olsun âcizâne, nâcizâne bir hizmetde bulunmuş olmak kanâ'atiyle iktifâ etmek ve diğeri ba'zı tashîhât ve ta'dilât icrâsıyla bunları kitâb şeklinde neşr etmek. İşte şu iki şıkdan ikincisini ihtiyâr ettik ki bunun da sâ'iki kapitülasyonlar hakkında müstakil bir eser mevcûd olmaması ve sinîn-i ahîre de tercüme sûretiyle neşr edilen bir iki kitâb-ı mündericât ise, sırf ecânib nokta-i nazarından yazılmış olmak hasebiyle, me'mureyn-i adliyye ve mülkiyye ve zabıta için doğrudan doğruya rehber ittihâzına gayri sâlih bulunmasıdır. Cemaleddin-Asador, 1331, İfâde-i Mahsûsa Bölümü.*

gerçekleşen Jorris meselesini⁸⁵ bu örnekler arasında zikredebiliriz. Bu gibi örnekler, hukukî, sosyal konulara ışık tutabileceği gibi siyasî konular hakkında da bilgi sahibi olunmasına yardımcı olacaktır.

Konu ile alakalı olarak Hasan Fehmi Paşa'nın *Telhîs-i Hukûk-ı Düvel (1326)*⁸⁶, Hasan Sırrı'nın *Hukûk-ı Husûsiyye-i Düvel (1326)*⁸⁷, Macar İskender/Alî Reşat'ın *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei, Asılları (1330)*⁸⁸, Fraşerli Mehdi'nin

⁸⁵ 1905 tarihinde Hamidiye Cami'sinde II. Abdülhamid'in cuma selamlığı esnasında bir patlama meydana gelmiştir. Pekçok kişinin ölümüne sebep olan bu olayda Belçika tebaasından Jorris adlı kişi yakalanarak cinayet mahkemesine sevk edilmiştir. Yargılama sonucunda idama mahkûm edilen Jorris, Belçika sefaretî tarafından kendisine teslim edilerek Brabant Cinayet Mahkemesi'ne sevk edilmesi ve burada yargılanması talep edilmiştir. Fakat bu talep Bâbîâlî tarafından reddedilmiş ve cinayet mahkemesinin kararı temyiz mahkemesi tarafından onaylanmıştır. Fakat Belçika sefaretinin girişimleri sonucu Jorris tahliye edilmiştir. Cemaleddin-Asador, 1331, 440-441, 459, 469.

⁸⁶ 1836 yılında Batum'un Muradiye kasabasında dünyaya gelen Hasan Fehmi Paşa, Arapça, Farsça, Fransızca dillerini bilmektedir. İstanbul'da hukuk tahsilini tamamlayan paşa, Bâbîâlî Tercüme Odası'nda memur olarak görev yaptı. *Takvim-i Ticâret* ve *Ceride-i Havadis* gazetelerinde yazılar yazdı. Ticâret mahkemelerinde üyelik yaptı. 1868 yılında Ticâret Meclisi Başkanlığı'na getirildiyse 1871 yılında bu görevinden azledildi. Bir süre avukatlık mesleği ile uğraştı. I. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'dan mebus seçildi. (1877) II. Abdülhamid tarafından meclisin tatil edilmesinin ardından 1878 Osmanlı-Rus harbi sebebiyle padişah tarafından göç edenlere yardım amacıyla kurulan komisyonda başkan yardımcılığı görevinde bulundu. Hasan Fehmi Paşa Hazine-i Hassa, Adalet Nazırlığı gibi çeşitli nazırlık görevlerinde de bulundu. Kuruculuğunu yapmış olduğu Mekteb-i Hukuk'ta *Ticâret Hukuku* ve *Devletler Hukuku* dersleri verdi. 1881 yılında vezir oldu. 1892 yılında Aydın valiliği, 1895 yılında da Selanik valiliği görevinde bulundu. İttihatçılarla iyi ilişkiler içinde bulunan paşa, 1908 yılından sonra Adliye Nazırlığı, Şuray-ı Devlet Reisliği ve Meclis-i Ayan üyeliği görevlerinde de bulundu. *Telhîs-i Hukûk-ı Düvel* adlı eserinden başka 1880 tarihinde başvekâlet makamına sunduğu takrirle ona iliştirilen layihası bulunmaktadır. Takrir de, ülkede yapılması gereken bayındırlık hizmetleri için alınması gereken tedbirleri ifade edilmekte, imar faaliyetlerinin yapılmadan ülkede istenen ilerlemenin gerçekleşmeyeceği vurgulanmaktadır. *Telhîs-i Hukûk-ı Düvel* adlı eser ise Mekteb-i Hukuk'ta vermiş olduğu derslerin bir özeti mahiyetindedir. Osmanlı âlimi ve devlet adamı olan Hasan Fehmi Paşa 1910 yılında vefat etmiştir. Cevdet Küçük, "Hasan Fehmi Paşa", *T.D.V.İ.A.*, C. XVI., İstanbul, 1997, s. 322; Ayten Can Tunalı, "Hasan Fehmi Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XLVI., S. 1, 2006, s. 137-151.; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet C. II*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 15, Ankara, (Tarihsiz), s. 201-202.

⁸⁷ II. Abdülhamid döneminde yetişen hukukçu, eğitimci ve bürokratlardandır. 1861 yılında İstanbulda dünyaya geldi. Yazar Nahit Sırrı Örik'in babasıdır. Örikağasızâde Hasan Sırrı Bey olarak bilinmektedir. 1882 yılında Mülkiye Mektebi'nin Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni tamamladıktan sonra Darülmüallimin'de coğrafya öğretmenliği görevini ifa etti. Ayrıca Mekteb-i Hukuk'ta *Tarih* ve *Devletler Hukuku* dersleri verdi. Ülkemizde ilk devletler hukuku öğretmeni olarak bilinmektedir. Yapmış olduğu görevleri arasında Yıldız Sarayı Mabeyn-i Hümayun'da tercümanlık, Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi Üyeliği, Rüşumat Emaneti Mektupçusu, Rüşumat Emîni, Rüşumat Emin Müdürlüğü de bulunmaktadır. Türkiye'de Shakespeare'n eserlerini İngilizce'den Türkçe'ye çeviren kişidir. Shakespeare'den yapmış olduğu *Venedik Taciri* ve *Sehv-i Muhdik* sade Türkçe'siyle dikkat çekmektedir. *Muhtasar Osmanlı Coğrafyası, Tarih-i Umûmî, Hukûk-ı Düvel Nokta-i Nazarından Osmanlı-İtalya Muharebesi (1914)* diğer önemli eserleri arasında yer almaktadır. Ali Çankaya Mücellidoğlu, "Örikağasızâde Hasan Sırrı" *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III., Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 129-130.

⁸⁸ Ali Reşat, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş tarihçileri arasında dikkat çekmektedir. 1877 tarihinde Bulgaristan'a bağlı Lofça'da dünyaya gelmiştir. 1877-1878 yılında Osmanlı-Rus savaşının gerçekleşmesi sonucunda ailesinin İstanbula göç etmesi tüm hayatının İstanbul'da geçmesine sebep olmuştur. 1897 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun olduktan sonra ihtiyaç olan okullarda matematik, aritmetik, yazı yazma gibi derslerde öğretmenlik görevlerinde bulunmuştur. Tarihe olan ilgisi II. Meşrutiyet ile birlikte ortaya çıkmaya başladı. Bu esnada tarih

*İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırâsı (1325)*⁸⁹ adlı eserler de dikkat çeken eserler arasındadır.

Döneminde yaşayan kişiler tarafından kaleme alınması *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı esere birinci elden kaynak hüviyeti kazandırmaktadır. Ayrıca eserin yazılması esnasında önemli bir eser olan *Mu'âhedât-ı Umûmiyye Mecmû'ası*⁹⁰ adlı eserden de faydalanılmıştır. Mandelstam⁹¹, Pilisiye Duruzas⁹², Gabriyel Noradunkyan Efendi⁹³, F. Surville ve F. Arthuys⁹⁴ gibi yabancı yazarların eserlerinden de faydalanılarak bu kişilerin görüşleri de zikredilmektedir. Bu durum yazarların konuyu daha geniş bir perspektiften değerlendirmek için güncel literatüre başvurduklarını göstermesi bakımından önem arz eder. Bu gibi sebeplerden dolayı *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin çeviriyazısı yapılarak bu konularda çalışma yapacaklara fayda sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu eseri çalışmalarında kaynak olarak kullanan araştırmacıları tespit edebildiğimiz kadarıyla Bahadır Apaydın, Ekrem Buğra Ekinci, Yasemin Saner Gönen, Belkıs

öğretmenliği ve yükseköğretim kurumlarında yöneticilik görevlerinde bulundu. 1924-1929 yılları arasında Avrupa'dan getirdiği makinalarla Yeni Matbaa'yı kurarak yayın işleri ile uğraştı. Fransızca ve Arapça dillerini bilmektedir. Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar kaleme alan yazarın, roman çevirileri, biyografik eserler, monografik eserler, ansiklopedik çalışmaları, ilkökul, ortaokul, lise, yükseköğretim kurumları için kaleme almış olduğu ders kitapları dışında çeşitli dergilerde yayınlanan makaleleri de bulunmaktadır. 1908 sonrasında tarihçilik alanında pekçok eserde müellif ve mütercim olarak imzası vardır. Bayram Eyüp Ertürk, "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. III., S. 9-10, İzmir, 2000, s. 205-227.

⁸⁹ Fraşerli Mehmed Mehdi Bey, Yunanistan'ın Yanya şehrine bağlı Fraşer köyünde dünyaya gelmiştir. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun olan Mehdi Bey, Türkçe, Fransızca, Rumca, Arnavutça, birazda Bulgarca bilmektedir. Rodos'ta Medrese-i Süleymaniye'de *Tarih, Hendese, Cebir, Malûmat-ı Fenniye ve Usûl-i Defteri* dersleri vermiştir. Kerpe kazası ve Kaşot Kaymakam Vekilliği, Peklin, Ohli, Daridere, Çorlu Kaymakamlığı ile Seniçe Sancağı, Siroz, Canik, Kudüs-i Şerif Mutasarrıflıkları görevlerinde de bulunmuştur. Mehmet Canatar, "Fraşerli Mehmed Mehdi Bey ve Eseri", *Balkanlarda İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, 2006, s. 503-504.

⁹⁰ *Muâhedât Mecmuası*, C. I., Hakikat Matbaası, 1294; *Muâhedât Mecmuası*, C. II., Hakikat Matbaası, 1294; *Muâhedât Mecmuası*, C. III., Ceride-i Askeriyye Matbaası, 1297; *Muâhedât Mecmuası*, C. IV., Ceride-i Askeriyye Matbaası, 1298; *Muâhedât Mecmuası*, C. V., Ceride-i Askeriyye Matbaası, 1298.

⁹¹ André Mandelstam, *La Justice Ottomane dans ses Rapports avec les Puissances Etrangères*, Paris: A. Podene, Editeur, 1911.

⁹² G. Pélişsié Du Rausas, *Le Régime des Capitulations dans L'empire Ottoman*, Paris: Arthur Rausseau, éditeur, 1902.

⁹³ Gabriyel Efendi Noradounghian, *Recueil D'actes Internationaux de L'empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Exterieur de la Turquie*, Paris, 1902.

⁹⁴ F. Surville ve F. Arthuys, *Cours Elémentaire de Droit International Privé*, Paris, 1910.

Konan, Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, M. Macit Kenanoğlu, Cihan Osmanağaoğlu'dur.

Yasemin Saner Gönen, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları* adlı doktora teziyle⁹⁵ müstemen kavramı etrafında yabancılara verilen adli ayrıcalıkları dile getirmektedir. Yazar, adli ayrıcalıkların ve konsolosluk kurumunun tarihçesi ile konuya giriş yaptıktan sonra müstemen, kapitülasyon, ahidnâme, muahede terimleri, yabancıların hak ve ayrıcalıkları, konsolosların hukukî durumları gibi genel konular üzerinde durmaktadır. Gönen, bahsi geçen tezde Osmanlı mahkemeleri hakkında bilgi vererek Tanzimat sonrası değişen hukuk sistemini anlatmaktadır. Osmanlı sınırları içerisinde bulunan yabancıların ve konsolosların hukukî statüleri, konsolosluk mahkemeleri, Tanzimat sonrası teşekkül eden karma ticâret mahkemeleri, hukuk mahkemeleri, bu mahkemelerin yetkileri, aldığı kararlar, mahmîlik meselesi ve mahmîlik çatısı altında konsolos, tercüman, hizmetkâr ve yasakçılarının durumları gibi konulara değinerek konuyu tarihsel bir çerçevede değerlendirmektedir. Gönen, bu çerçevede *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden de yararlanmıştır. Özellikle konsolosluk mahkemelerinde ve Osmanlı mahkemelerinde (bu mahkemeleri Tanzimat öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayırarak) gerçekleşen davalar, bu mahkemelerde uygulanan usûl, Tanzimat sonrası yapılan yeniliklerden sonra yetki merci olan Osmanlı mahkemeleri, karma ticâret mahkemeleri ve hukuk mahkemelerinde uygulanan prosedür hakkında bilgi verirken *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden faydalanmaktadır.

Yasemin Saner Gönen, eserinin 103. sayfasında, İstanbul Ticâret Mahkemesi'ndeki gelişmeler hakkında bilgi vermektedir.

İstanbul Ticâret Mahkemesi yukarıda değinilen 1860 tarihli Ticâret Kânûnu Zeyli'nin dokuzuncu maddesi gereği biri kara diğeri deniz ticâretine bakmak üzere iki meclise ayrıldı. Meclislerin başında birer başkan bulunuyordu. Ve her iki meclis ayrıca kendi içinde ikişer şubeye daha ayrıldı. Dört şubenin her biri iki daimi ve dört (1893 sonrası iki) geçici üyeye sahipti. Haftanın iki günü karma davalara

⁹⁵ Gönen, 1998.

ayrılıyor, bu durumda iki yabancı yargıç geçici Osmanlı yargıçlarının yerini alıyordu⁹⁶.

Yasemin Saner Gönen'in dile getirdiği, İstanbul Ticâret Makemesi'nde iki meclisin kendi içinde de iki şubeye ayrıldığı ve bunun sonucunda dört şubenin bulunması *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde yer almamaktadır. Ayrıca haftanın iki günü karma davalara bakıldığı ve de iki yabancı yargıcın, geçici olarak Osmanlı yargıçlarının yerini aldığına dair bir bilgi belirtilen eserde mevcut değildir⁹⁷.

Yasemin Saner Gönen, eserinin 105. sayfasında, hukuk davaları hakkında bilgi vermektedir.

1872'ye kadar (kendisi ve diğer ticâret mahkemeleri) tebaa ile yabancılar arasında her miktardaki alacak (hukuk) davalarına bakarken bu tarihten sonra, sadece bin kuruşu aşan alacak davalarını görmeye başladı⁹⁸.

Yasemin Saner Gönen, 1872 yılından sonra, ticâret mahkemelerinin sadece 1.000 kuruşu aşan alacak davalarını görmeye başladığını vurgulasa da, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde 90-92 ve 309-310. sayfalardaki bilgiler 1.000 kuruşa kadar olan alacak davalarına bakılacağı yönündedir. Ayrıca yazarın genel bir yargı olarak belirttiği gibi *her miktardaki alacak davaları değil, icâr ve isticâr ve bin kuruşa kadar olan alacak davaları'dır*. Gönen'in verdiği dipnotlardan 310. sayfadaki bilgiler bu yargıyı kısmen doğrulasa da burada bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Ayrıntı *mehâkim-i şer'iyenin vazîfesinden hâric bulunan diğer hukuk mesâ'iline gelince, bunlarda re'isü'l-mâlî bin kuruş mütecâviz olmayanlar ke-zalik ahîren te'sis edilen mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet kılınacak ve fakat re'isü'l-mâlî bin kuruş tecâvüz eden dâ'vâlar mehâkim-i hukûkiyyeye â'id kavânînin tedvînine değin yine ticâret mahkemelerinde fasl ve hasm olunacaktır* şeklinde ifade edilmiştir. Verilen bilgi muhtemelen yazar tarafından verilen yabancı kaynaklarda yer almaktadır⁹⁹.

⁹⁶ Gönen, 1998, 103.

⁹⁷ Cemaleddin-Asador, 1331, 85; Gönen, 1998, 103.

⁹⁸ Gönen, 1998, 105.

⁹⁹ ...*mehâkim-i şer'iyenin vazîfesinden hâric bulunan diğer hukuk mesâ'iline gelince, bunlarda re'isü'l-mâlî bin kuruş mütecâviz olmayanlar ke-zalik ahîren te'sis edilen mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet kılınacak ve fakat re'isü'l-mâlî bin kuruş tecâvüz eden dâ'vâlar mehâkim-i hukûkiyyeye â'id kavânînin tedvînine değin yine ticâret mahkemelerinde fasl ve hasm olunacaktır*. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 90-92, 309-310.

Yasemin Saner Gönen, eserinin 108. sayfasında, karma mahkemeler hakkında bilgi vermektedir.

Bazen taşrada aynı devlet tebaasından iki üye bulmak güç olduğundan elçilikler başka tabiiyyetten üye bulma yoluna gidiyor, onların bu eylemi ise Babiâli tarafından kabul edilmiyordu. Ancak Babiâli bu tavrını 1902 yılında terk etmiş ve böyle durumlarda başka tabiiyyetten üyelerin seçilmesine izin vermeye başlamıştı¹⁰⁰.

Yasemin Saner Gönen, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletler tarafından farklı tabiiyyete mensup kişiler arasından üye bulma yoluna başvurmasını 1902 yılından itibaren terk ettiğini vurgulasa da *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde, net bir tarih verilmemektedir¹⁰¹.

Yasemin Saner Gönen, eserinin 124. sayfasında dipnot bölümünde, bazı nizâmnâmelerin ilan tarihini vermektedir.

1872'de, H. Cemaleddin ve H. Asadur'un belirttiği kadarıyla, icar ve isticara ilişkin sadece bir nizâmnâmenin, yani 7 Ş 1284 (4 Aralık 1867) tarihli Kontrato Nizâmnâmesi'nin mevcut olmuş olması gerekiyor. Çünkü bu yazarların, bu tarihten sonrası için verdikleri en erken tarihli nizâmnâme, 10 Ra (Rebiü'l-evvel) 1291 (27 Nisan 1874) tarihli İcar-ı Akar Nizâmnâmesi'dir¹⁰².

Yukarıda zikr edilen 7 Safer 1284 tarihli Kontrato Nizâmnâmesi *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde, 6 Şabân 1284 târihli Kontrato Nizâmnâmesi olarak geçmektedir. Bir diğer konu ise, bu tarihten sonra verilen en erken tarihli nizâmnâmenin yazar tarafından 10 Rebi'ü'l-evvel 1291 tarihli *İcar-ı Akar Nizâmnâmesi* olarak dile getirilmesidir. Fakat metinde yer alan 15 Nisan 1290 târihli *İcâr-ı 'Akâr Nizam-nâmesi* tarih itibariyle daha erken bir tarihe tekabül etmektedir¹⁰³.

Yasemin Saner Gönen, eserinin 130-131. sayfalarında, tercümanların mahkemelerde hazır bulundurulup bulundurulmamasıyla ilgili bilgiler sunmaktadır.

¹⁰⁰ Gönen, 1998, 108.

¹⁰¹ Cemaleddin-Asador, 1331, 106; Gönen, 1998, 108.

¹⁰² Gönen, 1998, 124.

¹⁰³ Cemaleddin-Asador, 1331, 303.

*Tercümanın müzakerelerde bulunmasına karşı çıkan Babiâli tarafından bu amaçla 13 Za 1291 (22 Aralık 1874)'de adliye memurlarına hitaben sadareten bir tezkere yazılmış, hukuk ve ceza mahkemelerinde sorgu ve muhâkemededen sonra yapılacak müzakereler esnasında tercümanın hazır bulundurulmaması tebliğ edilmişti*¹⁰⁴.

Yazarın vermiş olduğu tarih *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde ...ve hattâ 13 Zi'l-ka'de 1292 târihi tezkere-i sâmiye üzerine... şeklindedir. Burada tarih yazımında bir yanlışlık söz konusudur¹⁰⁵.

Yasemin Saner Gönen, eserinin 190. sayfasında verdiği bilgi, kapitülasyonlardan faydalanarak Osmanlı Devleti'ne gelen ve yabancı devletlerin himyesinde bulunan mahmîler hakkındadır.

*H. Cemaleddin ve H. Asadur, 1863 nizâmnâmesinin 5. maddesindeki adı mahmîler deyimini devamlı mahmîler olarak anlayan yabancı yazarlara katılmayarak, Babiâli'nin 1863 nizâmnâmesinde belirttiği mahmîlerden başka kimseyi mahmî olarak tanımadığını öne sürmüşler ve buna kanıt olarak Ali Paşa'nın yukarıda verilen 7 Temmuz 1869 muhturasında geçen, "Saltanat-ı Seniyye işbu tercüman ve yasakçıdan gayri hiçbir mahmî tanımaz" şeklindeki ifadeyi göstermişlerdir*¹⁰⁶.

Yukarıda verilen bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde belirtilen 231-233. sayfa aralığında mevcut değildir. Burada yabancılar tarafından bırakılan vasiyetnameler ve emlâk konuları üzerinde durulmaktadır. Yazarın belirtmiş olduğu mahmîlik meselesi ise *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 525. sayfasından itibaren izah edilmektedir¹⁰⁷.

Yasemin Saner Gönen, eserinin 217. sayfasında, Safer Kânûnu hakkında bilgi vermektedir.

¹⁰⁴ Gönen, 1998, 131.

¹⁰⁵ Cemaleddin-Asador, 1331, 115.

¹⁰⁶ Gönen, 1998, 190.

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 231-233, 525 vd.

Sonunda bir uzlaşmaya varıldı ve yabancılara Osmanlı topraklarında Hicaz bölgesi hariç, gayrimenkul edinme hakkını tanıyan Ecânibin Hakk-ı İstimlâki Kanûnu (Safer Kânûnu) 7 Safer 1284'te yayınlandı¹⁰⁸.

Hicaz bölgesinin istisna tutulmasının sebepleri nelerdir. Açıklanması gereken bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi adlı* eserinde¹⁰⁹, tabiiyet meselesinin tarihsel gelişimini ele alarak Osmanlı Devleti ile ticarî ya da sosyal herhangi bir sebeple iletişim kuran yabancıların vatandaşlık durumlarını incelemektedir. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde bireylerin siyasî iktidar karşısındaki hukukî statüleri, 1869 *Tabiiyyet-i Osmâniyye Kanûnnâmesi (TOK)* öncesinde Osmanlı Devleti'ndeki vatandaşların hukukî durumları, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler anlatılmaktadır. Tanzimat Fermanı sonrasında yaşanan değişimlerden biri de 1869 tarihli *Tabiiyyet-i Osmâniyye Kanûnnâmesi'*dir. Bu kânûnun düzenlenme sebepleri, kapitülasyonlar, Osmanlı vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesi, *Kanûn-i Esâsî'*nin ilanından *Mondros Mütarekesi'*ne kadar geçen süreçte gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik meselesi, pasaport uygulaması, ayrıca yaşanan siyasî gelişmeler gibi konular hukukî bir çerçevede ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Ayrıca Osmanağaoğlu Avrupalı devletlere verilen ayrıcalıklar, kapitülasyonların tarihi seyri, tabiiyet meselesi, mahmilik gibi konularda *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden de faydalanmaktadır.

Cihan Osmanağaoğlu, eserinin 174. sayfasında, Osmanlı mahmîlerinin durumu hakkında bilgi vermektedir.

Ancak bu himaye geçmişe etkili olmaz, mahmî olunduğu (mahmilik berati verildiği) tarihten itibaren geçerli olurdu¹¹⁰.

Yukarıda mahmilik meselesi hakkında bilgi verilmiş olsa da, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 526. sayfasında bu konu hakkında malumat verilmemektedir. Orada anlatılan konu, bir Osmanlı vatandaşının yabancı konsolosluklarda konsolosluk yapıp yapamayacağı

¹⁰⁸ Gönen, 1998, 217.

¹⁰⁹ Osmanağaoğlu, 2004.

¹¹⁰ Osmanağaoğlu, 2004, 174.

hakkındadır. Osmanlı mahmîleri üç kısma ayrılarak hangi görevleri ifâ ettikleri belirtilmektedir¹¹¹.

M. Macit Kenanoğlu, eserinde¹¹² XIX. yüzyılda Osmanlı ticâret hukukunda yaşanan gelişmeler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki ticâret hukuku alanındaki gelişmeler, konsolosluk mahkemelerinin oluşum süreci, yargılama usûlleri, burada uygulanan kanûnlar, ticâret mahkemeleri, bu mahkemelerde uygulanan usûl, mahkemelerde görevli bulunan kişilerin görev ve yetkileri, karma ticâret mahkemeleri, Ticâret Kanûnnâmesi'nin ve Mecelle'nin ticâret hukukuna ilişkin hüküm ve düzenlemeleri, ticarî şirketler gibi konular hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Meseleyi hukukî yönden ele alan yazar, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden de yararlanmaktadır. Eserden faydalandığı bölümler genel itibariyle ticâret mahkemeleri, konsolosluk mahkemeleri ve karma ticâret mahkemelerinin kuruluşu, görev ve yetkileri, buralarda uygulanan prosedür, uygulanacak olan kanûnlar ve davalar hakkındadır.

M. Macit Kenanoğlu, eserinin 43. sayfasında, 1675 tarihinde İngilizlere verilen kapitülasyon neticesinde elde edilen adlî imtiyazlara ait hükümlerinde, İngiliz vatandaşı ile onlara tabi olan diğer ülke tacirlerinin yapmış oldukları ticarî işlemleri sicile kaydettirerek hüccet almaları ve daha sonra ortaya çıkacak davalarda bu kayıtların göz önünde tutulacağı hakkındadır. Eğer böyle bir kayıt mevcut değil ise davalara bakılmayacağı ifade edilmektedir.

*H. 1086/M. 1685'te verilen kapitülasyonun adlî imtiyazlara ait hükümlerinde ise İngilizlerle onlara tabi olan ülke tacirlerinin Osmanlı ülkesinde alım-satım, ticâret, kefalet gibi muamelelerinde, isterlerse kadiya müracaat edip işlemlerini sicile kaydettirerek hüccet almaları gerektiği, daha sonra ortaya çıkabilecek davalarda bunlara itibar edileceği, ellerinde hüccet yoksa şahitle davalarının dinlenmeyeceği, tercüman veya vekilleri hazır olmadıkça hâkimlerin bu davaları karara bağlamamaları ifade edilmiştir...*¹¹³

¹¹¹ Cemaladdin-Asador, 1331, 525-526.

¹¹² M. Macit Kenanoğlu, *Ticâret Kanûnnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticâret Hukuku*, Lotus Yaymevi, Ankara, 2005.

¹¹³ Kenanoğlu, 2005, 43.

Yazarın belirtmiş olduğu hicrî tarihin hesaplanmasında bir yanlışlık söz konusudur. Çünkü H. 1086 tarihi 1675/1676'ya tekabül etmektedir. *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde bu tarih 1675 olarak geçmektedir¹¹⁴.

M. Macit Kenanoğlu, eserinin 48. sayfasında verdiği bilgi, İran konsolosluk mahkemesi hakkındadır. İran konsolosluk mahkemesinin farklı, ilginç bir örnek olduğu, teşkilatının Osmanlı adlî teşkilatı örnek alınarak oluşturulduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca İran örnek gösterilerek Osmanlı adlî teşkilatı, burada uygulanan usûller hakkında bilgi verilmektedir. Dersaadet'te bidayet derecesinde üç mahkeme olduğu bu mahkemelerin hukuk, ticâret ve ceza işlerini gördüğü, taşralarda ise bu üç mahkemenin mevcut olmadığı, şebbenderler başkanlığında bidayet mahkemelerinin bulunduğu, İran tebaasını ilgilendiren davalarda mollanın olmaması durumunda şeri mahkemeye müracaat edilebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca Osmanlı sınırları içerisinde yer alan İran konsolosluk mahkemelerinde de Osmanlı muhâkeme usûlünün uygulandığı da belirtilmektedir¹¹⁵.

İran konsolosluk mahkemesi hakkında verilmiş olan bilgiler, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 183-184. sayfalarda kısmen verilmektedir. İran konsolosluk mahkemelerinin Osmanlı adlî teşkilatından örnek alındığı, verilen kararların Dersaadet'te oluşturulan İstinaf Mahkemesi'nde ikinci derecede tetkik olunacağı, Tahran'da bir Temyiz

¹¹⁴ Cemaleddin-Asador, 1331, 13.

¹¹⁵ *Konsolosluk mahkemeleri konusunda ilginç bir örnek İran konsolosluk mahkemeleridir. İran konsolosluk mahkemelerinin teşkilatı Osmanlı adliye teşkilatından iktibas edilmiştir. Buna göre Dersaadet'te bidayet derecesinde üç mahkeme mevcut olup bunların biri hukuk, diğeri ticâret, üçüncüsü de ceza işlerini görürdü. Bu mahkemeler bir reis ile ikişer azadan meydana gelirdi. Her üçünün başkanı esasen baş şebbender ise de kendisi bilfiil ticâret mahkemesine başkanlık ederdi. Diğer iki mahkemede ise başkanlık vazifesini vekâleten şebbender vekili yerine getirirdi. Üyeler ise burada bulunan ileri gelen İran tebaası tarafından seçilirdi. En fazla oy alanlardan altısı aza sıfatıyla bu mahkemelere devam ederdi. Bunlardan birinin mazereti çıkarsa aldıkları oy sırasına göre diğerleri onun yerini alırdı. Dersaadet'te sefaret müsteşarının başkanlığında birde istinaf mahkemeleri vardı. Bu mahkeme üyeleri de bidayet mahkemesi üyeleri gibi seçilirdi. Taşralarda ise ayrı ayrı üç mahkeme olmayıp ancak şebbenderlerin başkanlığı altında İran tebaası tarafından seçilen iki üyeli birer bidayet mahkemesi mevcuttu. Buralarda İran tebaasını ilgilendiren sırf şer'i meselelerin halli eğer molla var ise ona, yoksa şer'i mahkemeye müracaat edilir.*

Osmanlı ülkesinde bulunan İran konsolosluk mahkemelerinde Osmanlı muhâkeme usûlü geçerli idi. Dolayısıyla itiraz ve istinaf gibi kanûn yollarına müracaat ve bu müracaatlara ilişkin süreler hep Osmanlı kanûnlarındaki gibi belirlenmişti. Gerek Dersaadet'teki bidayet mahkemelerinden gerekse taşralardaki konsolosluk mahkemelerinden ilk derece mahkemeleri olarak verilen kararlar, Dersaadet'te bulunan ikinci derece istinaf mahkemesinde görülürdü. Daha sonra Tahrandaki bir temyiz mahkemesi teşkil edilince son derece mahkemelerince verilen kesin kararlar için oraya temyiz yoluna gidilebiliyordu. Muhâkemede gerek Farsça, gerekse Türkçe kullanılabiliyordu. Kenanoğlu, 2005, 48.

Mahkemesi'nin teşkil kılındığı gibi genel ifadeler kullanılmıştır. Fakat bu mahkemelerde uygulanan usûl, kanûn yolları gibi meseleler hakkında *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ayrıca 181-183. sayfalarında Yunan konsolosluk mahkemeleri hakkında malumat verilmektedir¹¹⁶.

M. Macit Kenanoğlu, eserinin 60. sayfasında, taşra ticâret mahkemeleri ve istinaf mercileri hakkında bilgi vermektedir. Taşra ticâret mahkemeleri, İzmir ve Beyrut gibi önemli merkezlerdeki ticâret mahkemelerinde uygulanan usûl ve hukukî yollar anlatılmaktadır¹¹⁷.

Yazarın vermiş olduğu bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 99-101. sayfalarında yer alsa da, bu bilgiler eserin 95-103. sayfa aralığında ayrıntılı olarak anlatılmaktadır¹¹⁸.

M. Macit Kenanoğlu, eserinin 62-63. sayfalarında, muhtelit davalarda uygulanacak kânûnun Osmanlı kanûnları olduğunu vurgulanmaktadır. Muhtelit mahkemelerde tatbik edilen kanûnlar belirtilerek yapılan düzenlemeler açıklanmaktadır. Ayrıca muhtelit davalarda tatbik edilen *Usûl-ı Muhâkeme-i*

¹¹⁶ Cemaleddin-Asador, 1331, 181-184.

¹¹⁷ *Taşrada birçok yerde kara ve deniz ticâreti davaları için ayrı ayrı mahkemeler mevcut olmadığı gibi daha önce birçok yerde kurulan ticâret mahkemelerinin büyük kısmı H. 1306 ve bazıları da daha sonra lağvedilmişti. İzmir ve Beyrut gibi önemli mevkilerde bulunan ticâret mahkemeleri, konsololar tarafından gönderilmiş iki yabancı üyenin katılımıyla Osmanlılar ile yabancılar arasında doğan ticarî ihtilafları, Zeyl-i Kanûn-ı Ticâret'in 36. ve Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnamesi'nin 95. maddelerine uygun olarak çözüyorlardı. Eğer davanın değeri 5000 kuruşu aşmıyorsa mahkemeler kesin olarak ihtilafları çözüyor, yani bu kararlar için istinaf yoluna gidilemiyordu. Davanın değeri bu miktardan fazla ise istinafi mümkün olarak tetkik ediyorlardı. Ticâret mahkemeleri bulunmayan yerlerde ise bu tür davaların yine Zeyl-i Kanûn-ı Ticâret'in 1. maddesine göre oradaki hukuk mahkemesince davanın değerine göre kesin olarak veyâ kabil-i istinaf olarak karara bağlayacağı kabul edilmiştir.*

Zeyl-i Kanûn-ı Ticâret'in 75 ve Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnamesi'nin 107. maddelerine göre taşra ticâret mahkemelerince karma ticarî davalar hakkında verilen hükümlerin istinaf mercii "Dersaadet İstinaf Divanı" ve daha sonra onun yerini alan "Dersaadet İstinaf Ticâret Mahkemesi" ve daha sonraki dönemlerde de onu vazifesini de üstlenen "Dersaadet İstinaf Hukuk Mahkemesi"ydi. Yabancılar taşra ticâret mahkemelerinden muhteliten verilen kararlardan yüksek meblağ içerenlerin istinaf edilebileceğini kabul edip, bunu da bazı kapitülasyon hükümlerine dayandırmışlardır. H. 1153 (M. 1740) Fransız kapitülasyonunun 71. ve H. 1197 (M. 1783) Rus kapitülasyonunun 68. maddelerine dayanarak, meblağı 4 bin akçeyi aşan davaların İstanbul'a naklinin mümkün olduğunu fakat istinaf görevinin "Divan-ı İstinaf" veya onun yerine geçen "İstinaf Ticâret" ve "İstinaf Hukuk" mahkemesine değil, ancak kendi azalarının da dâhil olduğu "Dersaadet Mehâkim-i Muhtelitesi"nin istinaf mercii olarak kabul edilmesinde ısrar etmişler ve hükümetçe de bu talep kabul görülmüştür. Dolayısıyla taşra ticâret mahkemelerinin kara ticâretine ilişkin muamelelerden doğan muhtelif davalar hakkında istinaf yolu açık olarak verdikleri hükümlerin istinaf mercii "Dersaadet Birinci Ticâret Mahkemesi"; deniz ticâretine ilişkin muamelelerden doğan muhtelif davalardan istinafi kabil olarak verilen kararların istinafi mercii de karma şekilde teşekkül eden "Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi" olacağı kararlaştırılmıştır." Kenanoğlu, 2005, 60.

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 95-103.

Ticâret Nizâmnâmesi ile gayri muhtelit mahkemelerde ticâret ve hukuk davalarında uygulanan *Usûl-ı Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu* arasındaki farklar belirtilmektedir¹¹⁹.

M. Macit Kenanoğlu, eserinde 127-129. sayfaları dipnot olarak belirtse de verilen bu bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde farklı sayfalarda yer almaktadır. Osmanlı mahkemelerinde uygulanan kanûnlarla ilgili bilgiler, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 121 ile 125. sayfaları arasındadır. Muhtelit davalarda tatbik edilen *Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi* ile gayri muhtelit mahkemelerdeki hukuk ve ticâret davalarında uygulanan *Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu* arasındaki farklar ise 125 ile 130. sayfaları arasında yer almaktadır¹²⁰.

M. Macit Kenanoğlu, eserinin 139. sayfasında, karma mahkemelerde olduğu gibi ticâret hukuku alanındaki kanûn hükümlerinin yorumlanmasında da Osmanlı kanûnlarına yani *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'*ye müracaat edildiğini

¹¹⁹ Genel kural olarak muhtelit mahkemelerde uygulanacak kanûnlar Osmanlı kanûnlarıdır. Aksini kabul etmenin bir devletin hâkimiyet ve bağımsızlığı ile bağdaşmayacağı ifade edilmiştir. Nitekim muhtelit (karma) mahkemelerde tatbik edilen kanûnlar H. 1266 tarihinde neşr olunan "*Ticâret-i Beriyye Kanûnnâmesi*", 1276'da neşredilen "*Zeyl-i Kanûn-i Ticâret*" 1278'de yürürlüğe konan "*Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret*" ve 1280 tarihinde yürürlüğe konan "*Ticâret-i Bahriyye Kânûnu*"dur. Bunlardan "*Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi*" dışındakiler ticâret mahkemelerinde imparatorluğun sona ermesine kadar bütün ticâret mahkemelerinde uygulanmıştır. "*Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret*" 2 Receb 1296 tarihine kadar bütün ticâret mahkemelerinde uygulanmaya gelmekte iken "*Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu*"nun bu tarihte neşri üzerine bu kânûnun getirdiği düzenleme ile "*Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi*"nin 123 ve 124'üncü maddeleri fesh ve ilga edilmiş öte yandan nizâmnâmenin "*Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu*"na aykırı diğer hükümleri de ilga edilmiştir. Dolayısıyla gayri muhtelit ticâret mahkemelerinde "*Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu*"yla "*Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi*"nin bu kanûna aykırı olmayan hükümleri yürürlükte kalmıştır. Fakat muhtelit davalarda ticâret mahkemeleri "*Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi*"ni tatbik etmişlerdir.

Daha önce de belirtildiği gibi muhtelit davalarda "*Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnâmesi*" uygulanırken gayri muhtelit mahkemelerde gerek ticâret ve gerekse hukuk davalarında "*Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu*" tatbik edilir. Bu iki kanûn arasında bazı önemli farklar mevcuttur. Bu farklar tebliğat, icra-yı muvakkat kararı verme, gıyaben verilen hükümlere karşı itiraz süreleri, gıyaben verilen kararların icrasının zamanaşımına uğrama süreleri, itiraz davasının reddinin hukukî sonuçları, istinaf müddetleri, istinaf sürelerinin başlangıcının hesabında dikkate alınacak tarihler, müstenîfin davasını takip etmediği durumlarda hangi sürede ne gibi kanûnî sonuçların doğacağı, istinaf davasında haksız çıkan tarafın katlanması gereken masraflar, iade-i muhâkeme yoluna müracaat edilebilmesi için gerekli kanûnî şartlar, iade-i muhâkeme yoluna müracaat edebilmek için gerekli süreler, iade-i muhâkemede gösterilmesi gereken teminat, iade-i muhâkeme talebinin reddi halinde bu yola başvuranın katlanması gereken masraflar, bidayet mahkemesinde davasını takip etmeyen davacının dilekçesinin iptali hususunda takip edilecek prosedür, müddei umûminin davaya katılması, yazılı tebliğat mecburiyeti gibi hususlarda karşımıza çıkar Kenanoğlu, 2005, 62-63.

¹²⁰ Cemaleddin-Asador, 1331, 121-130.

belirtmektedir. Fakat bu konuda tartışmalar yaşandığı ve yabancı dava vekillerinin yani avukatların Avrupa kanûnlarına müracaat edilmesi gerektiğine dair itirazları vurgulanmaktadır.

*Bu hususta bir kısım tartışmalar da yaşanmıştır. Birinci Meclis-i Ticâret'in kuruluşunda orada vekâlet görevi icra eden ve ekseriyeti yabancı olan dava vekilleri, ticâret kanûnlarında sarahat olmadığı takdirde bu kanûnların mehazı olan Avrupa kanûnlarına müracaat edilmesi gerektiğine dair iddialarda bulunmuşlar ancak makul ve mantıklı olmayan bu iddialar hiçbir şekilde dikkate alınmamıştır*¹²¹.

M. Macit Kenanoğlu, yukarıda vermiş olduğu bilgiyi *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden kaynak olarak kullansa da sayfa numarası belirtmemektedir. Ayrıca dipnotta bu eserden örnek bir alıntı yapmaktadır. Yukarıda verilen bilgi, eserin 123 ve 124. sayfalarında yer almaktadır¹²². Yazarın sayfa numarası belirtmemesi, okuyucunun bir belirsizlik içinde kalmasına ve istediği bilgiye ulaşabilmek için *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eseri ayrıntılı olarak kontrol etmesine sebep olacaktır.

Belkis Konan, *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu* adlı doktora tezinde¹²³ kapitülasyonların tarihsel gelişimi ile konuya bir giriş yaptıktan sonra yabancıların ülkeye giriş çıkışları, seyahat özgürlüğü ve oturma izni, yabancılar verilen ekonomik (ticâret yapma hakkı gibi) ve idari ayrıcalıklar (yabancı okullar gibi), taşınmaz mal edinme hakkı, konut dokunulmazlığı, miras meselesi gibi sosyal konular üzerinde durmaktadır. Konan, yabancıların kapitülasyonlar çerçevesinde elde etmiş olduğu ayrıcalıkları işlerken genellikle belirtmiş olduğu kapitülasyon ve ayrıcalık gibi pek çok konunun hukukî niteliği üzerinde durmuştur. Bu konular üzerinde dururken farklı görüşleri de ifade etmektedir. Yabancıların elde etmiş olduğu haklar üzerinde ayrıntılı olarak durmuş ayrıca bunu yaparken yabancı devletlerle imzalanan antlaşmaları maddeleriyle birlikte örnek göstererek ele almıştır. Bu konuları ifade ederken yararlandığı kaynaklar arasında *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları*

¹²¹ Kenanoğlu, 2005, 139.

¹²² Cemaleddin-Asador, 1331, 123-124.

¹²³ Konan, 2006.

İmtiyâzât-ı Adliyye adlı eser de bulunmaktadır. Yazar, kapitülasyonların tanımı ve tarihi açıdan gelişimi, mahkemelerde Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki yetki meselesi, suçlunun yakalanması durumunda nasıl bir yol izleneceği gibi konularda eserden yararlanmaktadır. Ayrıca mahkeme örnekleri de verilerek taşınmaz mallar, vakıf malları, miras meselesi, konsolosluk mahkemelerinde uygulanan yöntem, ceza, hukuk ve ticâret davalarında uygulanan prosedür, bu davaların Tanzimat öncesi ve sonrasındaki durumları gibi meseleler de yararlandığı konular arasındadır.

Belkıs Konan, eserinin 9. sayfasında dipnot bölümünde, bazı Osmanlı yazarların *imtiyâzât* kelimesinin yanısıra, 1535 yılından sonra yapılan antlaşmalardan kapitülasyon olarak bahsedildiğini dile getirmektedir¹²⁴.

Bazı Osmanlı yazarları imtiyâzât kelimesi kullanmakla birlikte eserlerinde özellikle 1535 yılından itibaren yapılan antlaşmalardan kapitülasyon olarak bahsetmişlerdir.

Yazarın burada vermiş olduğu bilgi, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 1. sayfasında mevcut değildir. Çünkü eserin 1. sayfası kitabın kapak bölümünü oluşturmaktadır. Eser 2. sayfadan başlasa da burada sayfa numarası belirtilmemektedir. 3. sayfadan itibaren sayfa numarası belirtilmeye başlanmıştır. Halil Cemaleddin tarafından kaleme alınan *ifâde-i mahsûsa* bölümü eserin iç kapak kısmından önce yer almaktadır¹²⁵.

Belkıs Konan, eserinin 50. sayfasında, konut dokunulmazlığı üzerinde durarak, gazino, tiyatro, meyhane gibi yerlere Osmanlı memurlarının nasıl gireceği hususunda bilgi vermektedir.

Yabancıların konut dokunulmazlığı konusunda incelenmesi gereken bir diğer husus, yabancıların işlettikleri gazino, tiyatro, meyhane ve benzeri yerlere Osmanlı zabıta ve adliye memurlarının ne şekilde gireceği konusuydu. Bu gibi yerler faaliyete geçtikleri anda kamuya açık yerler haline geldiklerinden mesken kavramı içinde değerlendirilemeyecekleri için, zabıta ve adliye memurları konsolos hazır olmadan sayılan yerlere girerek, arama yaparak zanlıları tutuklayabilirdi.

¹²⁴ Konan, 2006, 9.

¹²⁵ Cemaleddin-Asador, 1331, İfâde-i Mahsûsa, 3

*Ayrıca 15 Ağustos 1866 tarihli nizâmnâmenin 1. maddesinde içki alım-satımı yapan dükkan ve mağazalar...*¹²⁶

Yazarın vermiş olduğu 15 Ağustos 1866 mîlâdî tarih *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde verilen rumî tarihle uyuşmamaktadır. Metinde yer alan rumî tarih 15 Ağustos 1283 tarihidir¹²⁷.

Belkıs Konan, eserinin 53. sayfasında, Ceza Usûl Kânûnu çerçevesinde suç olarak kabul edilen suçlardan herhangi birini işleyerek yakalanan yabancıların, cezalarını Osmanlı tutukevinde mi çekeceği ya da mensup olduğu konsolosluga mı teslim edilmesi gerektiği hakkındadır.

*Ceza Usûl Kânûnu'nda tarif edilen suçüstü hallerinde, Osmanlı zabitanının sokak, han, otel, gazino gibi kamuya açık olan yerlerde dorudan doğruya hiçbir elçiliğe haber vermeksizin yabancıyı yakalama, üzerini arama ve suçu kanıtlayacak eşya ve aletlere el koyma hakkı vardı. Bu halde yabancı yakalandığı zaman en kısa zamanda bağlı olduğu devlet konsolosluğuna haber verilmesi gerekiyordu. Ancak bu aşamadan sonra söz konusu yabancıların Osmanlı tutukevinde mi tutulacağı yoksa vatandaşı olduğu devletin konsolosluğuna mı teslim edileceği konusunda tartışma yaşanabiliyordu. Uygulamada, bu konuda genellikle anlaşma hükümleri ve uluslararası hukuk kurallarına göre davranıldığını söyleyebiliriz*¹²⁸.

Uygulamada anlaşma hükümleri ve uluslararası hukuk kurallarına göre davranılmış olsada *İhtilâf der-dest edildikten sonra bizim tevkif-hânelerimizde tevkîf veya mensûb olduğu konsolatoya teslîmi keyfiyetindedir ki gerek uhûd-ı atîka ve kavâ'id-i hukûkiyye beyne'd-düvel icâbâtına ve gerek, ba'zı ahvâl-i*

¹²⁶ Konan, 2006, 50.

¹²⁷ 15 Ağustos 1866 = 3 Ağustos 1282 tarihine tekabül etmektedir. Fakat metinde verilen rumî tarih ise 15 Ağustos 1283 tarihidir. Bu tarih mîlâdî olarak 27 Ağustos 1867 tarihine denk gelmektedir ...*Dersa'âdet ve bilâd-ı selâse ile taşralara kadeh ve kıyye ile müskirât fûrûht edenlerden 1283 senesi Teşrîn-i Evvel rûmîsinin on ikinci gününden i'tibâren alınacak resm-i bey'ıyyeye dâ'ir olub ahkâm-ı mündericesinde gerek Devlet-i 'Alıyye ve gerek düvel-i ecnebiyye teba'ası hakkında bilâ-istisnâ mer'ıyyü'l-icrâ olacak 15 Ağustos 1283 târihli nizâm-nâmenin birinci maddesinde «müskirât-ı bey' ve fûrûht olunan dükkân ve mağazalar mahall-i 'umûmiyyeden ma'dûd olmalarıyla bunları işletmekte olanlar her kimler olursa olsun derûnlarında bir cinâyet veyâhûd kavga veyâhûd nizâm ve âsâyiş-i 'umûmiye mugâyir sâ'ir if'âl ve harekât vukû'unda bâdîlerini ahz ve girift etmek veyâhûd hükümetce aranılmakta bulunan eşhâs ile geçirmek veyâhûd esbâb-ı makbûleye müstenid şübhelere mebnî ba'zı tefîiş ve taharrîler icrâ etmek için Dersa'âdet'te ve gerek taşralarda zabtiye ve altıncı dâ'ire-i belediyede mezkûr dâ'ire me'mûrlârı her vakit ve saatte mezkûr dükkân ve mağaza derûnlarına girmeye me'zûn ve muktedir olub...» denilmesi dahî bunu mü'eyyedir; amâ mezkûr mahaller kapandıktan sonra mesken hükümünü alacağı cihetle derûnuna duhûl ve icrâ-yı taharrîyyât emrinde konsolos-hâne me'mûrunun huzûru iktizâ eyler. Cemaleddin-Asador, 1331, 454.*

¹²⁸ Konan, 2006, 53.

istisnâ'iyeden kat'i nazar, cârî olan te'âmüle göre emr-i tevkîfde bizim ma'rifetimizle icrâ kılınur cümlesi bize devletin bu konuda yetkili olduğunu göstermektedir¹²⁹.

Belkıs Konan, eserinin 113. sayfasında, İngiliz Konsolosluğu tarafından Hariciye Nezareti'ne cevaben yazılan 31 Aralık 1888 tarihli cevabı vermektedir.

*Bu tezkere üzerine İngiliz Konsolosluğu 31 Aralık 1888 tarihli cevap ile, "Yabancılar arasında çıkan kira davalarının Osmanlı mahkemelerinin görev alanına girmediğini, bu tür davaların İngiliz Konsolosluk Mahkemesi'nde görülmesinin teamülden olduğunu ve İngiliz Hükümeti'nce aksini belirten bir emir gelmediği sürece, kiraya ilişkin davalara bakmaya devam edeceklerini" beyan etmişlerdi*¹³⁰.

Yukarıda verilen İngiliz Konsolosluğu'na ait beyan, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 113. sayfasında mevcut değildir. Orada iki ecnebî veya bir Osmanlı ile bir ecnebî arasında meydana gelen icâr ve isticâr davaları ile bin kuruşa kadar olan alacak davaları hakkında malumat verilmektedir. Ayrıca Fransa, Rusya, Avusturya gibi devletlerin, bu konuda kendi konsolatlarının yetkili oldukları örnekler gösterilerek belirtilmiştir¹³¹.

Belkıs Konan, eserinin 120. sayfasında, Avrupalı devletlerle aralarında tartışmalı konulardan biri olan gayrimenkul davalarının, nizamiye mahkemelerinin mi yoksa şeriyye mahkemelerinin yetki alanı dâhilinde olup olmadığı hususundadır.

Babiâli ile elçilikler arasında yaşanan bir başka tartışma ise; İstimlâk Nizâm-nâmesini'nin 2. maddesinin 3. fıkrasında ...doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye mahkemeleri yetkilidir cümlesinin Fransızca'ya çevrilirken *aux tribunaux civil Ottoman* yani *Osmanlı Sivil Mahkemeleri* deyiminin, elçiliklerce, taşınmaza ilişkin davaların sadece nizamiye mahkemelerinde görüleceği şeklinde yorumlanmasından çıkmıştır. Bir başka ifadeyle elçilikler gayrimenkul davalarının sadece nizamiye mahkemelerinde görülebileceğini, şeriyye mahkemelerinin görevsiz olduğunu iddia etmişlerdir¹³².

¹²⁹ Cemaleddin-Asador, 1331, 462-463.

¹³⁰ Konan, Hariciye Nezareti'nden gelen cevap olduğunu vurgulamaktadır. Konan, 2006, 113.

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 297-300.

¹³² Konan, 2006, 120.

Belkıs Konan, *İstimlâk Nizâmnâmesi*'nin 2. maddesinin 3. fıkrasında ... *doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye mahkemeleri yetkilidir* şeklinde kaleme almıştır. Fakat bu tabir *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde *doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye mahkemelerine mürâca'at edeceklerdir* şeklinde ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken *yetkilidir* tabiriyle *müracaat edeceklerdir* tabirinin aynı manaya gelip gelmediğidir. Yazar burada kesin bir yargı kullanmaktadır¹³³.

Belkıs Konan, eserinin 146. sayfasında Fraşerli Mehdi'nin görüşüne yer vermektedir.

*Mehdi, taraflar rızaları ile Osmanlı mahkemelerine müracaat ettiklerinde, bu kişilere Osmanlı tebaası gibi muamele edilerek çıkan ilamın konsolosluk mahkemesince kesin hüküm olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştu*¹³⁴.

Yazar, Mehdi'den alıntı yapsada *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eseri kaynak olarak vermektedir. Fakat bu eserde Mehdi'ye ait böyle bir alıntı bulunmamaktadır. Yapılan alıntı yazarın dipnotta belirttiği Mehdi Fraşerli'nin kendi eserinde ve 155-156. sayfalarda yer almaktadır. *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 162. sayfasında ise aynı devlet tebaasına mensup iki ecnebi arasında meydana gelen emvâl-i menkuleyle ilgili hukuk ve ticâret davaları Avrupalı devletlerle yapılan antlaşmalardan maddeler sunularak kadı ve hâkimlerin müdahale etmemesi hususundadır¹³⁵.

Belkıs Konan, eserinin 155. sayfasında, Osmanlı topraklarında bulunan Alman vatandaşlarının işlediği suçlara bakan Alman Konsolosluk Mahkemesi hakkında bilgi vermektedir.

*Cünha ve cinayet davalarında alınan kararlar Almanya'daki İmparatorluk Mahkemesi'nde temyiz edilebilirdi. Alman Konsolosu cinayet davalarında savcılık sıfatına da sahipti*¹³⁶.

Belkıs Konan'ın vurguladığı cünha ve cinayet davalarının Almanya İmparatorluk Mahkemesi'nde temyiz edilebileceği vurgusu *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde, *Ama cünhâ ve*

¹³³ Cemaleddin-Asador, 1331, 294-295.

¹³⁴ Konan, 2006, 146.

¹³⁵ Mehdi, 1325, 155-156; Cemaleddin- Asador, 1331, 162.

¹³⁶ Konan, 2006, 155.

cinayetler hakkında ittihâz olunan kararlar imparatorluk mahkemesinde kâbil-i istînâftır şeklinde geçmektedir. Bu bağlamda *kabil-i istinaf* ve *temyiz* aynı işlevi mi görmektedir. Ayrıca yazarın belirttiği bu bilgi *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 364-365. sayfalarında değil, 365-366. sayfalarında yer almaktadır¹³⁷.

Belkıs Konan, eserinin 170. sayfasında, Osmanlı mahkemelerinin yetkisi hakkında bilgi vermektedir.

*Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti, 29 Temmuz 1873 yılında çıkardığı 23 numaralı tezkere ile farklı devlet vatandaşları arasında çıkan davalarda da Osmanlı mahkemelerinin yetkili olduğunu bildirmişti*¹³⁸.

Yukarıda verilen tezkere numarası *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserinde 63 olarak geçmektedir. *Zâten Divân-ı Ahkâm-ı 'Adliyye Nezâreti'nin 17 Cümâde'l-ahir sene 1290 ve 29 Temmuz sene 1289 târihli ve 63 nûmerolu tezkeresi...* şeklinde karşımıza çıkmaktadır¹³⁹. Burada dikkat çeken husus, 63 numaralı tezkereye Bahadır Apaydın'ın da eserinde yer vermesi ve aynı hatalı okumayı kendisinin de tekrarlamış olmasıdır. Bahadır Apaydın'ın bunu daha önce kaleme alınan Belkıs Konan'ın *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu* adlı doktora tezinden alma ihtimali söz konusudur¹⁴⁰.

Belkıs Konan, eserinin 183. sayfasında, İzmir, Halep, Beyrut, Bağdad gibi ticâret mahkemesi bulunan yerlerde, yabancılar ile Osmanlılar arasında meydana gelen karma ticârî davaların durumu hakkında bilgi vermektedir¹⁴¹.

Yazar tarafından verilen bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 104 ve 107. sayfalarında mevcut olmayıp, aynı eserin 89. sayfasında *taşralara gelince İzmir, Beyrut, Halep ve Bağdad gibi*

¹³⁷ Cemaleddin-Asador, 1331, 364-365-366.

¹³⁸ Konan, 2006, 170.

¹³⁹ Cemaleddin-Asador, 1331, 403.

¹⁴⁰ Konan, 2006, 170; Apaydın, 2010, 218.

¹⁴¹ *Böylece, Ticâret Nezâreti'ne tabi olmak üzere yer yer ticâret mahkemeleri açılmaya başlandı. İzmir, Halep, Beyrut, Bağdad gibi ayrıca ticâret mahkemesi olan yerlerde yabancılar ile Osmanlılar arasındaki karma ticârî davalara elçilik tarafından görevlendirilen iki yabancı üye ve tercüman hazır olarak, ticâret mahkemesi olmayan yerlerde ise sadece tercüman hazır olduğu halde bakılırdı. Ticâret mahkemelerinin zaman içinde kaldırılarak karma davalarının hukuk mahkemeleri tarafından görülmesine bu mahkemelerde yabancı üye bulunmaması nedeniyle elçilikler itiraz etmiştir. Ticâret mahkemelerinde yabancı üyelerin yer alması ve hatta Osmanlı üye sayısı ile aynı sayıda olması, yabancıların daha önce Ticâret Meclisi'nde bulunmaları geleneğine dayanmakta olup, zeylde bu konuyla ilgili herhangi bir ifade bulunmadığını belirtmek gerekir.* Konan, 2006, 183.

ayrıca *Ticâret Mahkemesi olan yerlerde tebaâ ile ecânib beynende mütekevvin de'âvî-i cânib konsolatodan a'zâm kılınmış iken ecnebî azânın inzımâmı ve tercümânın huzûru ile işbu mahkemelerde ve ticâret mahkemesi olmayan yerlerde yalnız tercümân hâzır olduğu halde mahalli hukuk mahkemesinde fasl edilir* şeklindedir. Dipnot olarak belirtilen sayfalarda ise karma davalarda konsolosluklar tarafından görevlendirilen yabancı azaların durumu anlatılmaktadır¹⁴².

Abdülkadir Gül-Salim Gökçen adlı yazarlar, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebilere Meselesi* adlı eserlerinde¹⁴³ 1831-1917 tarihleri arasındaki nüfus sayımları, kapitülasyonların kaldırılması ve yabancılarla ilgili yapılan düzenlemeler, yabancıların sancak, mutasarrıflık ve vilayetlerdeki dağılımı (sancak isimleri belirtilerek verilmiş) ve yabancıların Osmanlı sosyal hayatında elde etmiş oldukları adli ayrıcalıkları tarihsel yönü itibariyle değerlendirmiştir. Bu çerçevede hukuk davalarında uygulanan usûl ve yetki, İstanbul Ticâret Mahkemesi'nin oluşum süreci, Osmanlı tabiiyetine geçiş süreci gibi konularda da *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden de faydalanmışlardır.

Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, eserlerinin 90. sayfasında, ahidnâmenin tanımı hakkında bilgi vermektedirler.

*Yabancı devletler ile yapılan anlaşmalara, ahidnâme denildiği gibi uhûd-ı atîka veya imtiyâzât-ı ecnebiyye tabirleri de kullanılmıştır*¹⁴⁴.

Verilen bilgi, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 1. sayfasında bulunmayıp, 68. sayfasında yer almaktadır. Eserin 1. sayfası kitabın kapak bölümünü oluşturmaktadır¹⁴⁵. Ahidnâme tanımı yazarların vermiş oldukları diğer kaynak olan Mübahat Kütükoğlu'nun makalesinde mevcuttur. Fakat Kütükoğlu'nun vermiş olduğu kaynaklar arasında H. Cemaleddin-H. Asador'un eseri yer almamaktadır¹⁴⁶.

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için Cemaleddin-Asador, 89,104,107,

¹⁴³ Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebilere Meselesi*, Cedit Neşriyat, 1. Baskı, Ankara, 2010.

¹⁴⁴ Gül-Gökçen, 2010, 90.

¹⁴⁵ Cemaleddin-Asador, 1331, 1, 68.

¹⁴⁶ Kütükoğlu, 1988, 536-540.

Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, eserlerinin 227-228. sayfasında, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yerli halk ile yabancılar arasında meydana gelen hukuk ve ceza davalarında devletin yetkisini kullanmasıyla ilgili bilgiler vermektedir.

Osmanlı Devleti, kendi tebaası ile ecnebîler arasındaki davalarda yargı yetkisini muhafaza etmekle birlikte, gerek hukuk, gerek ceza davalarında bu yetkiye yabancı müdahalesi söz konusu idi. Her iki yargılama esnasında da tercüman bulundurulmakta idi. Ayrıca adlî tebligatlar ecnebîlere konsolosluklar aracılığı ile yapılabiliyor; bir ecnebî, tercüman bulunmaksızın tutuklanamıyordu ve yargılanan bir ecnebînin ceza alması durumunda bunu kendi devletinin hapisanelerinde çekmesi söz konusu idi. Kapitülasyonlarda ve anlaşmalarda, ecnebîler ile Osmanlılar arasındaki hukuk davalarının belli bir meblağın üzerinde olması durumunda şer'iyeye mahkemelerine değil, Divan-ı Hümayun'a yetki veren kurallarda bulunmakta idi¹⁴⁷.

Yukarıda verilen bilgiler genel itibariyle doğru olsa da ecnebîler ile Osmanlılar arasındaki hukuk davalarının belli bir meblağın üzerinde olması durumunda şer'iyeye mahkemelerine değil, Divan-ı Hümayun'a yetki veren kuralların olması ve mahkeme ücretleri ile ilgili bilgi, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 405. sayfasında mevcut değildir. Fakat ücret meselesi genel itibariyle eserde çokça zikredilmektedir. Osmanlı Devleti mahkemelerinin yetki meselesi de eserin 405 ile 415. sayfaları arasında ayrıntılı olarak anlatılmaktadır¹⁴⁸.

Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, eserlerinin 228. sayfasında yer verdiği metin, ticâret mahkemeleri hakkındadır.

Mahkemenin başkanı Ticâret Nazırı, üyeleri ise Osmanlı tebaası ve Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı tacirlerdi. Mahkeme kararları için gidilebilecek bir üst yargı organı yoktu. Bu mahkemeler, daha sonra ülkenin ticâret açısından önemli diğer bazı şehirlerinde de kuruldu. 1850 tarihli bir ferman ile de deniz ticâretine ilişkin davaları görmek üzere Liman Odası'nda bir karma meclis oluşturuldu¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Gül-Gökçen, 2010, 227-228.

¹⁴⁸ Cemaleddin-Asador, 1331, 405-415.

¹⁴⁹ Gül-Gökçen, 2010, 228.

Yukarıda verilen bilgiler, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 89. sayfasında olmayıp, dipnotta belirtilen diğer kaynakta bulunmaktadır. Fakat mevcut eserin 87-88. sayfalarında ticâret mahkemesinin üç dairesinden biri olan Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nin işleyişi hakkında bilgiler yer almaktadır¹⁵⁰.

Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, eserlerinin 229. sayfasında yer verdiği metin, İstanbul Ticâret Mahkemesi'nin 1860 yılında Ticâret Kânûnu'na yapılan zeyl ile yeniden düzenlenmesi hakkındadır¹⁵¹.

Yazarların vermiş olduğu bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde 85. sayfadan itibaren verilmeye başlanmaktadır. Yazarların belirttiği 90-92 sayfa aralığıyla sınırlı değildir. 85-103. sayfa aralığı yukarıda verilen bilgileri ayrıntılı bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıca yazarlar tarafından belirtilen 390-391. sayfa aralıklarında da *tard* ve *teb'îd* konusunda Fransa ve İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında uygulanan usûl anlatılmaktadır¹⁵².

¹⁵⁰ Cemaleddin-Asador, 1331, 87-88-89; M. A. Ubcini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (çev. Cemal Aydın), İstanbul, 1998, s. 133.

¹⁵¹ *İstanbul Ticâret Mahkemesi, 1860 senesinde Ticâret Kânûnu'na yapılan zeyl ile yeniden düzenlendi ve bu zeyl gereğince biri kara, diğeri deniz ticâreti ile ilgili davalara bakmak üzere iki meclise ayrıldı. Zeylde, tebaa ile ecnebi arasındaki davalarda yabancı üyelerin bulunacağına dair hiçbir açıklık bulunmamakla birlikte ticâret mahkemesi yerli ve yabancı tacirlerden oluşan karma bir heyet şeklinde görev yaptı. Başlangıçta haftanı iki günü, karma davalara tahsis edildi. 1870'de de mahkemelerden biri sadece karma davalara bakmakla görevlendirildi. İstanbul Ticâret Mahkemesi 1879'da yeniden düzenlenerek üç daireye ayrıldı ve birinci meçli, Osmanlılar ile yabancılar arasındaki davaları görmekle görevlendirildi. İkinci meclis sadece Osmanlı vatandaşlarının kendi aralarındaki davalara bakmakla görevlendirildi. Üçüncü meclis ise Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi, Osmanlıların kendi aralarındaki bazı uyuşmazlıklara bakmanın yanı sıra yabancılar ile Osmanlılar arasındaki deniz ticâreti ile ilgili davalara da bakmakla görevli idi. Başlangıçta tebaa ile yabancılar arasındaki hukuk davalarına da ticâret mahkemelerinde bakılmakta idi. Karma ticâret mahkemelerinin bu yetkis, 1872'de 1000 kuruşu aşanlarla sınırlandırıldı. 1870 senesinde Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Dâhili Nizâmnamesi yapıldı ve o zamana kadar karma ticâret mahkemelerinde görülen tüm davalar hukuk mahkemelerine tevdi edilmek istendi, fakat bu karar nizamiye mahkemelerinde yabancı üye bulunmadığı için elçiliklerin yabancılar ile Osmanlılar arasındaki adi hukuk davalarının ticâret mahkemelerinde görülmesi hususundaki ısrarı ile karşılaştı. 1871'de nizamiye mahkemeleri yeniden düzenlendi ve 1000 kuruşun altındaki hukuk davalarının hukuk mahkemelerinde, bu miktarın üstündekilerin ise hukuk mahkemelerine ilişkin yasalar düzenleninceye kadar ticâret mahkemelerinde görüleceği ifade edildi. Gül-Gökçen, 2010, 229.*

¹⁵² Cemaleddin-Asador, 1331, 85-103, 390-391.

Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, eserlerinin 247. sayfasında, ecnebî bir erkekle yapılan evlilik sonucunda, Osmanlı tabiiyetine mensup olan kadınların hangi devlete tabi olduğu hakkında bilgi vermektedir¹⁵³.

Yukarıda verilmiş olan bilgiler, yazarların *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde, 219-220. sayfalarda yer almamaktadır. Burada daha çok bir bireyin vefatı sonucu bırakmış olduğu gayr-i menkûl hakkında bilgi bulunmaktadır. Yazarlar tarafından verilen bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 225-228. sayfa aralığındadır¹⁵⁴.

Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, eserlerinin 247-248. sayfalarında Osmanlı vatandaşı ile evlenen bir ecnebî kadının hukukî durumu hakkında bilgi vermektedirler. Yazarlar paragrafları iki ayrı dipnotta verselerde konu yabancı kadının hukukî durumundan bahsetmektedir¹⁵⁵.

Yukarıda verilen bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 219-220 sayfalarında mevcut olmayıp, bu sayfalarda yabancılardan miras kalan emvâl-i gayr-i menkûle hakkındadır. Ayrıca bu bilgiler Yılmaz Altuğ'a ait 1971 basım eserin belirtilen sayfasında da bulunmamaktadır.

¹⁵³ *Ecnebî bir erkekle evlenmiş olan Osmanlı tebaasından kadın, Tabiiyet-i Osmâniyye Kanûnu'nun 7. maddesine göre, Osmanlı tabiiyetini kaybeder ve kocasının tabiiyetini iktisab ederdi. Bu şekilde yabancı tabiiyetine geçen kadın, artık Osmanlı tebaasından olan yakınlarına, tabiiyet ayrılığı sebebiyle tevarüs edemez; fakat Osmanlı topraklarında gayrimenkuller iktisab eder ve 7 Safer Kanûnu'ndan faydalanırdı. Kısaca bu husûsi halde, hükümetin rızası lüzumlu değildir. Ecnebî bir erkekle evlenmiş olan Osmanlı kadını, ancak kocası 7 Safer 1284 tarihli kanûna ek protokole imza koymuş olan bir devletin tebaasından olmak şartı ile gayrimenkuller iktisab edebilir yahut önceden kazanmış olduğu gayrimenkulleri yedinde muhafaza edebilirdi.* Gül-Gökçen, 2010, 247.

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 219-220, 225-228.

¹⁵⁵ *Osmanlı vatandaşı ile evlenen bir ecnebî kadının hukukî durumu incelendiğinde 7 Safer 1284 tarihli kanûna ek protokole katılmamış olan devletin ve gayrimenkul mülkiyeti iktisap hakkından mahrum bir ecnebî kadın, Osmanlı tebaasından bir erkekle evlendiğinde, kocasının tabiiyetini kazandığında, tebaası bulunduğu devletin tabiiyetini kaybedip kaybetmeyeceği meselesi ehemmiyet arz eder ve iki görüş açısından hukukî neticeler ortaya çıkarır. Nitekim bir taraftan bahis konusu kadın, aslî tabiiyetini kaybeder ve kocasının tabiiyetini kazanırsa, bu münasebetle evlenmeden önce mahrum olduğu gayrimenkul mülkiyeti iktisap etmek hakkını kazanır; diğer taraftan, Osmanlı tabiiyetini kazandığı için kocasına yahut diğer Osmanlılara tevarüs edebilirdi. Hâlbuki ecnebî, tabiiyetini muhafaza etse idi onlara tevarüs edemezdi. Bu hususta zıt iki çözüm tarzı teklif edilmiştir. Bazı yabancı yazarlar, bir Osmanlı ile evlenmiş ecnebî kadının aslî tabiiyetini muhafaza edeceğini iddia etmektedirler. Bu yazarlar kanaatlerini, prensip olarak, Osmanlı kanûnlarının, bir Osmanlı vatandaşı ile evlenen ecnebî kadının Osmanlı tabiiyetini iktisap edeceğine dair bir sarahat ihtiva etmediği iddiasına dayandırılmaktadır.*

Osmanlı hukukunda, bir Osmanlı ile evlenen yabancı kadının Osmanlı olduğu neticesine varmakta tereddüt edilemez. Evlenmeden önce 7 Safer 1287 tarihli kanûna ek protokole katılmamış bir devletin tebaası olsa bile, evlendikten sonra Osmanlı topraklarında ister satın alma yahut hibe, ister miras yolu ile olsun gayrimenkuller iktisap edebilirdi. Gül-Gökçen, 2010, 247-248.

Altuğ'un eserinde verilen bilgi, İran ve Habeşistan devletleri tarafından diğer ülkelere verilen kapitülasyonlar hakkındadır¹⁵⁶.

Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdarî Modernleşmesine Etkisi* adlı eserinde¹⁵⁷, Osmanlı Devleti'nin adli ve idarî alanda yaptığı yeniliklerde kapitülasyonların meydana getirdiği etkiler hakkında geniş bilgiler vermektedir. Kapitülasyonların tarihi seyri ve hukukî niteliği hakkındaki bilgileri sunduktan sonra özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan hareketle ortaya çıkan adli yenilikleri anlatmaktadır. Genel itibariyle bu yenilikler Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslimlerin ve yabancıların hukukî statüsü ile alakalıdır. Yukarıda bahsi geçen Apaydın'ın eserinde özellikle müstemenler, mahmîlik (protege/koruma) sistemi, konsolosluk hizmetleri, tercümanlar, tüccarlar gibi konular üzerinde ayrıntılı bilgi verilmektedir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Avrupa devletleri ile gelişen ticâret ilişkileri neticesinde mahmîlik statüsü, Osmanlı tabiiyetinde olmayan kişilere adli ve ticarî alanda muafiyet ve ayrıcalıklardan faydalanma imkânı sağlamaktaydı. Bu sebeple eserde mahmîlik statüsü altında beratlı, Avrupa ve Hayriye tüccarları hakkında bilgi verilerek bu kişiler üzerinden gerçekleşen hukuk, ticâret ve ceza davaları hakkında ayrıntılı olarak bilgiler sunulmaktadır. Meselenin hukukî boyutu ile ilgilenen yazar, vermiş olduğu mahkeme örnekleri ile konunun daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca bazı bölümlerde *Tanzimat'tan önce ve Tanzimat'tan sonra* şeklinde bir sınıflandırma yapmaktadır. Bu bağlamda *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden de faydalanmıştır. Bahadır Apaydın'ın, özellikle kapitülasyonların tarihsel gelişimi, Osmanlı mahkemeleri ve konsolosluk mahkemelerinde uygulanan usûl, hukuk, ticâret ve ceza davalarındaki prosedür, devletler arasındaki hukukî ilişkiler ve uygulanan kanûn yollarından bahsederken bu eserden yararlandığı görülmektedir.

Bahadır Apaydın, eserinin 24. sayfasında, Ceneviz tabiiyetine mensup bulunan bir Cenevizlinin ceza ve hukuk davalarında hangi makamlar tarafından yargılanacağı hususu hakkında bilgi vermektedir. Bu durum farklı tabiiyette

¹⁵⁶ Cemaleddin-Asador, 1331, 219-220; Altuğ, 1971, 80-81-82.

¹⁵⁷ Apaydın, 2010.

bulunan bireyler açısından da ele alınmaktadır. Ayrıca Galata hakkında da bilgi verilmektedir¹⁵⁸.

Bahadır Apaydın bu pasajlarda verdiği bilgilere kaynak olarak H. Cemaleddin-H. Asador'un eserini göstermiş ancak sayfa numarası vermemiştir. Aynı dipnotta Kemalettin Birsen'in¹⁵⁹ eserine gönderme yapıldığı dikkati çekiyor. Apaydın'ın Cenevizliler ve Galata idaresi hakkında vermiş olduğu bilgiler, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 3. sayfasında yer almaktadır. Ayrıca, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 133. sayfasından itibaren 1575 Venedik kapitülasyonu hakkında bilgi verilmeye başlanmış, konunun devamı niteliğinde de şahid-zôr¹⁶⁰ hakkında bilgi verilmektedir¹⁶¹.

Bahadır Apaydın, eserinin 71. sayfasında, Osmanlı Devleti'ndeki ticâret davaları hakkında bilgi vermektedir. Bir Osmanlı vatandaşı ile yabancılar arasında gerçekleşen ticâret davalarının, davanın meblağına göre nerede görüleceği ve hangi makamın yetkili olduğu belirtilmektedir.

Ticâret davalarına baktığımızda önceleri özel bir merci tayin edilmediğini görüyoruz. Bir Osmanlı ile yabancı arasında vuku bulan ve değeri 4000 akçeye kadar olan davalar taşra mahkemelerinde, bu miktarı aşan davalar ise, Divan-ı

¹⁵⁸ "İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'da Venediklilerin, Cenevizlilerin ve Pisalıların mahalleleri, yargıçları ve limanları vardı. Sosyal hayatta ister istemez belirli mekânlar ve çevreler etrafında örgütleniyordu. Bu sebeple sonraları "Pera" diye anılan Galata çevresi, bankacılık ve gemicilik gibi ticarî adetler, eğlence yaşamı, diplomasi geleneği gibi konularda Latin kültürünün yüzyıllar boyunca yerel kültürle etkileşim içinde olduğu bir yer olarak varlığını sürdürmüştür.

Bizans İmparatoru tarafından 1275'te verilen imtiyazlara göre Galata adeta bağımsız bir Ceneviz idaresine dönüşmüştür. Burayı idare hakkı aralarından seçecekleri bir Ceneviz konsolosuna (Bailos/Balyoz) verilmiştir. Eğer Cenevizlilerden biri suç işlerse onu yargılama hakkı konsoloslara aitti. Gerek ceza, gerek hukuk davalarında yargı yetkisi Ceneviz makamlarındı. Öyle ki davanın taraflarından biri Ceneviz, diğeri Bizans tebaası olduğunda bile yargı yetkisi yine konsolosundu. Korsanlık ve yağma suçu işleyen Cenevizliler, başka devletler tebaasına ait malları kendi malları gibi memlekete sokarlar veya birini öldürürlerse, bu fiillerle ilgili araştırma yapma ve ceza verme yetkisi Ceneviz makamlarındı. Aynı kapitülasyon hükümlerine göre Bizans'ın hiçbir surette Galata idaresine karışma hakkı olmamakla beraber, vergi ve harç isteme hakkı da bulunmamaktadır. Galata gümrüğüne girecek mallardan ancak Ceneviz konsolosu vergi alabilecektir. Bundan dolayıdır ki Galata gümrüğünün geliri Bizans İmparatorluğu'nun gümrük gelirlerinin üç mislinden fazla idi." Apaydın, 2010, 24.

¹⁵⁹ Belirtilen kaynaktaki Kemaleddin Birsen dipnot numarası belirtmemiş, sadece bölüm sonunda, kullanmış olduğu kaynakları vermektedir. Bu sebeple bilgiyi hangi kaynaktan aldığı anlaşılamamaktadır. Ayrıca verilen bu kaynaklar içinde *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eser yer almamaktadır. Yazarın, verilen bilgiyi kaynakçada gösterilen A. Mandelstam ve Pélissié Du Rausas adlı yabancı yazarlardan almış olma ihtimali vardır. Birsen, 1936, 134-135, 146.

¹⁶⁰ Abdullah Demir, *Hukukî Terimler Sözlüğü*, Astana Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), s. 1042.

¹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 133-135.

*Hümayun'da görülürdü. Fakat her halükarda kadılar huzurundaki yargılama sırasında tercümanlar, Divan-ı Hümayun'da ise elçiler hazır bulunurdu*¹⁶².

Bir Osmanlı vatandaşı ile bir yabancı arasında gerçekleşen ticâret davalarında 4.000 akçeyi aşan hukuk davalarının Divân-ı Hümâyûn'da görüldüğü belirtilse de burada Avusturya Toskana kapitülasyonunun vurgulanması gereklidir. Çünkü bu durum Avusturya Toskana kapitülasyonunda farklılık arz eder. Fransa, İngiltere, Rusya, İsveç, Danimarka, Sardunya gibi devletlere verilen kapitülasyonlarda, genel olarak 4.000 akçeden fazla olan davaların Divân-ı Hümâyûn'da görülmesi kararlaştırılmışken, Avusturya Toskana kapitülasyonunda ise, 3.000 akçeden fazla olan davalar için Divân-ı Hümâyûn'a gidilirdi¹⁶³.

Bahadır Apaydın, eserinin 191. sayfasında, ticarî şirketlerle ilgili olan hukuk ve ticâret davalarında, yetkili mercinin şirket merkezinin bulunduğu konsolosluk mahkemesi olduğunu vurgulamaktadır.

*Ticarî şirketlere ilişkin hukuk ve ticâret davalarında ise yetkili merci şirket merkezinin bulunduğu yer konsolosluk mahkemesi idi*¹⁶⁴.

Hukuk ve ticâret davalarında yetkili mercinin yabancı şirketlerin bulunduğu yerdeki konsolosluk mahkemesi olduğu hakkındaki bilgi, yazarın dipnotta verdiği *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 163. sayfasında mevcut değildir. Bu bilgi net bir şekilde 161. sayfada görülmektedir. 162-163. sayfalarda genel olarak böyle bir dava esnasında Osmanlı

¹⁶² Apaydın, 2010, 71.

¹⁶³ Cemaleddin-Asador, 1331, 71-72. *Maa-zalik teba'a ile ecnebî arasında mütekevvîn olan de'âviden dört bin akçeyi mütecâviz olanların Divân-ı Hümâyûn'da rü'yet edileceğine dâ'irde ba'zı kapitülasyonlarda sarâhate tesâdüf edilmektedir; ez-cümle 1153 H. (1675 M.) Fransız kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Divân-ı Hümâyûn'da istimâ' olunub gayrî yerlerde istimâ' olunmaya» ve 1086 H. (1675 M.) İngiltere kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'te istimâ' olunub gayrî yerlerde istimâ' olunmaya» 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları işbu ahid-nâmenin 64'üncü maddesinde karar verildiği üzere Divân-ı Âlî'de istimâ' olunalar» 1149 H. (1737 M.) İsveç kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'te istimâ' olunub gayrî yerlerde istimâ' olunmaya» 1170 H. (1756 M.) Danimarka kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'te görüle» 1239 Sardunya kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde resîde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'e havâle kılınarak müktezâ-yı şer'î şerif üzere rü'yet oluna» denilmiştir.*

Fakat Avusturya Toskana kapitülasyonlarında işbu mikdâr üç bin akçe olmak üzere tehdîd edilmiş ve fi'l-vâki' 1130 H. (1718 M.) Avusturya kapitülasyonunda «üç bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları kenar mahkemelerde istimâ' olunmayub Âsitâne-i Sa'âdetim'e havâle oluna» ve 1248 Toskana kapitülasyonunda «üç bin akçeden ziyâdeye resîde olan dâ'vâları kenar mahkemelerde istimâ' olunmayub sâ'ir müstemenler kıyâsen Âsitâne-i Sa'âdet'e havâle oluna» deyû muharrer bulunmuştur.

¹⁶⁴ Apaydın, 2010, 191.

yetkililerinin müdahale etmemesi konusundaki uyarılar, bu tür davalarda Osmanlı mahkemelerinin yetki meselesi ve iki ecnebînin rızası neticesinde böyle bir davaya Osmanlı mahkemelerinin yetkili olup olamayacakları hakkında bilgi verilmektedir¹⁶⁵. Yazar, *ticârî şirketlerle ilgili hukuk ve ticâret davaları* şeklinde vurgu yapsa da *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde, *aynı devlet teba'asından iki ecnebî beyinde emvâl-i menkûleye mütedâ'ir olarak tekevvin eyleyen hukuk ve ticâret dâ'vâları* şeklinde belirtilmiştir¹⁶⁶.

Bahadır Apaydın, eserinin 194. sayfasında, İstanbul'da ikamet eden İngiliz Yüksek Mahkeme hâkimleri hakkında bilgi vermektedir.

*Esas olarak İstanbul'da ikamet eden yüksek mahkeme hâkimleri, zaman zaman Mısır, Halep veya taşradaki başka yerlere gidip İngilizler arasındaki davaları görebilirlerdi. Fakat bazen de davaları bunların yerlerine Majestelerinin elçisi tarafından verilen özel izinle konsoloslar görürlerdi. Davayı konsolos yürütecekse yanına ikiden az ve dörtten fazla olmamak üzere jüri üyesi alması gerekiyordu. Eğer davayı jüri almadan yürütecekse bunun gerekçesini mahkeme zabıtlarında belirtmek durumundaydı*¹⁶⁷.

Yukarıda verilen bilgi *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 167. sayfasında mevcut değildir. Verilmiş olan bilgi, eserin 166. sayfasında açıkça ifade edilerek *bu hâkimler asıl Dersaâdet'te ikâmet ederler ve bunlardan biri altı ayda bir kere İskenderiye'ye giderek Bilâd-ı Mısriyye'de iki İngiliz arasında mütekevvin de'âvîyi rü'yet eyler* denilmektedir¹⁶⁸. Yazarın belirtmiş olduğu 167. sayfada verilen bilgi ise, taşralarda iki İngiliz arasında meydana gelen davalarda İngiltere'nin uyguladığı usûl ve Almanya konsolosluk mahkemelerinde uygulanan usûl hakkındadır¹⁶⁹.

Bahadır Apaydın, eserinin 195-196. sayfalarında yer verdiği bilgilerin tarih kısmında bazı yanlışlıklar mevcuttur.

¹⁶⁵ Cemaleddin-Asador, 1331, 161-163.

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 161.

¹⁶⁷ Apaydın, 2010, 194.

¹⁶⁸ Cemaleddin-Asador, 1331, 166-167.

¹⁶⁹ Cemaleddin-Asador, 1331, 167.

*Konsolosluk mahkemelerinde uygulanacak hukuka baktığımızda kadim anlaşmalardaki hükümler karşımıza çıkmaktadır. 1740 Fransız kapitülasyonunun 26. maddesinde âdetlerince görüp; 1673 İngiliz kapitülasyonunda daima ayin ve âdetleri üzere fasl ve kat' nizâ' eyleyeler; 1718 Avusturya kapitülasyonunun 5. maddesinde kendi âdetlerince; 1783 Rus kapitülasyonunun 63. maddesinde Rusya'nın kavanîn ve kavâ'idi üzere fasl; 1741 Prusya kapitülasyonunun 5. maddesinde kendi kâ'ideleri üzere faysal virüb ibarelerinden ve diğer devletlere bahşolunan kapitülasyonlardaki benzer cümlelerden, konsolosluk mahkemelerinde aynı uyrukluğa sahip kişiler arasındaki uyuşmazlığa kendi kanûnlarının tatbik edileceği anlaşılmaktadır¹⁷⁰. Verilen bu tarihler, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde verilen tarihlerle uyuşmamaktadır¹⁷¹.*

Bahadır Apaydın'ın, eserinin 200-201. sayfalarında verdiği bilgi, yabancıların Osmanlı topraklarında hangi eylemlerinin suç teşkil ettiğine dairdir. Ona göre, ufak tefek farklılıklar olsa da Belçika, Avusturya-Macaristan, İtalya, Almanya gibi ülkeler Fransa'yı örnek almaktadır. İngiltere'nin ise farklı bir yöntem olarak karma bir model benimsediğini dile getirmektedir¹⁷².

Yazarın vermiş olduğu bilgiler, Yasemin Saner Gönen ve Mehdi Fraşerli'nin eserlerinde mevcut olup *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 353. sayfasından itibaren verilmeye başlanmıştır. Bu

¹⁷⁰Apaydın, 2010, 195-196.

¹⁷¹ Apaydın'ın vermiş olduğu mîlâdî 1673 İngiliz kapitülasyonunun tarihi hicrî 1083-1084 yıllarına tekabül etmektedir. *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye'de* verilen tarih ise 1086'dır. 1086 tarihi ise 1675-1676 tarihlerine tekabül etmektedir. Yazarın verdiği diğer bir tarih, 1741 Prusya kapitülasyonudur. Bu tarih de 1153-1154 yıllarına denk gelmektedir. *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye'de* verilen tarih ise 1174 olarak karşımıza çıkmaktadır. 1174 tarihi ise 1760-1761'e tekabül etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 184.

¹⁷² *Yabancıların Osmanlı topraklarındaki hangi eylemlerinin suç teşkil edeceği kapitülasyon sahibi devletlerin kendi çıkardıkları düzenlemeler ile belirlenmişti. Buna göre Fransızlar tarafından kabul edilen usûl ve muhâkeme, ufak farklılıklarla birçok devlet tarafından da benimsenmiştir. Dolayısıyla Fransa ya da yargı muafiyetine sahip diğer devletlerin ceza kanûnlarına göre suç teşkil eden bir fiil, Osmanlı ülkesinde de suç olarak kabul ediliyordu. Böylece Osmanlı ülkesinde, Osmanlı yasalarınca suç sayılmayan bir harekette bulunan yabancı, kendi ülke ceza kanûnlarıncaya konsolosluk mahkemelerinde yargılanabiliyordu. Örneğin Osmanlı ülkesindeki konsolosluk mahkemeleri 1836 Fransa, 1851 Belçika, 1857 Avusturya-Macaristan, 1866 İtalya, 1879 Almanya yasalarına göre hangi fiillerin cezalandırılacağını tayin ederken anavatanın ceza yasalarına atıfta bulunuyordu. İngiltere ise karma bir model benimseyerek hem kendi ülkesinde suç teşkil eden fiillerin hem de kendi ülkesinde suç teşkil etmeyen ve fakat Osmanlı ülkesinde suç teşkil eden bazı fiillerin konsolosluk mahkemelerince cezalandırılmasını mümkün kılmıştır. Bu yönde özel düzenlemeler çıkaran İngiltere, Osmanlı ülkesinde işlenmiş dine, dinî mekânlara veya bir dinin mensuplarına karşı hakaret veya tahkir gibi bazı fiilleri suç saymıştır. Apaydın, 2010, 200-201.*

sebeple dipnot olarak verdiği 349 vd. yerine 353 vd. denilmesi daha uygun olurdu¹⁷³. Apaydın dipnotta Mehdi¹⁷⁴, Gönen¹⁷⁵ ve H. Cemaleddin-H. Asador'un eserlerini kaynak olarak göstererek üç farklı esere gönderme yapmaktadır. Gönen, eserinde İngiltere ile ilgili bilgilerde H. Cemaleddin-H. Asador ve Pilisiye Du Rausas'ı kaynak vermiştir. Diğer ülkeler hakkında verdiği bilgilerde gösterdiği kaynak sadece Pilisiye Du Rausas'a ait. Apaydın'ın Mehdi'nin eserinde belirttiği 197. sayfada da ülkelerin isimleri verilmeyip sadece ufak farklarla da olsa Fransız usulünün örnek alındığı vurgulanarak devamındaki sayfada Fransız usulü anlatılmaktadır.

Bahadır Apaydın, eserinin 203. sayfasında, konsolosluk mahkemelerinde uygulanan usûl hakkında bilgi vermektedir¹⁷⁶.

Yukarıda verilen bilgiler genel itibariyle *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 357-358. sayfalarında belirtilmektedir. Yazarın dipnotta verdiği 360. sayfada, konsolosluk mahkemelerinin alabileceği kararlar üzerinde durularak, bu kararlar dört kısma ayrılmıştır. Ayrıca suçun derecesine göre, örneğin kabahat veya cünha olarak nitelendirirsek uygulanacak olan usûl ve verilecek olan karar hakkında bilgi verilmektedir. 361. sayfada ise, Fransız konsolos mahkemelerinin işleyişi hakkında bilgi vermektedir¹⁷⁷. Bir suçlunun soruşturma safhası yazarın belirtmiş olduğu diğer kaynakta ayrıntılı olarak anlatılmaktadır¹⁷⁸.

Bahadır Apaydın, eserinin 204. sayfasında, İngiltere konsolosluk mahkemeleri hakkında bilgi vermektedir¹⁷⁹.

¹⁷³ Cemaleddin-Asador, 1331, 349-353 vd.

¹⁷⁴ Fraşerli Mehdi, *İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası*, Matbaa-i Cemil, Samsun, 1325, s. 197.

¹⁷⁵ Gönen, 1998,77.

¹⁷⁶ *Konsolos vekil ve memurları mahkeme zabtının tutulması, suç aletlerinin muhafazası ve şahitlerin dinlenmesinden sorumluydu. Şahitler eğer Fransız vatandaşı ise konsolosluk kançılıryası, değilse konsolosları aracılığı ile dinlenmek için çağrılırlardı. Osmanlı tebaası olanların şahit olarak çağırılması ise Babiâli tarafından kabul edilmiyordu. Şahitler çağırılıp dinlendikten ve sanıklar yüzleştirildikten sonra ön soruşturma tamamlanır ve soruşturma evrakı konsolosluk mahkemesine gönderilirdi. Mahkemenin genel idaresi ve güvenliğinden mahkeme heyeti başkanı sorumluydu. Dava cürmün kabahat, cünha ve cinayet olmasına göre yukarıda anlattığımız yetkili mercilerden birine gönderilirdi.* Apaydın, 2010, 203.

¹⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 357-361.

¹⁷⁸ Mehdi, 1325, 199.

¹⁷⁹ *İngiltere, konsolosluk mahkemeleri hakkında 1910 tarihinde yeni bir düzenleme (order in council) çıkarmıştı. Esas itibariyle 1873 ve 1882 tarihli düzenlemelerin tadil edilmesiyle ortaya çıkan bu yeni nizâmnameye göre İstanbul'da bir yüksek mahkeme (His Britannic Majesty Supreme Court for the dominion of Sublime Ottoman Porte) teşkil edilmiştir. Mahkeme bir hâkim ve iki*

Yazar, mahkemenin bir hâkim ve iki üyeden oluştuğunu dile getirerek kesin bir yargı belirtmektedir. Fakat *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye*'de verilen bilgiye göre gerekli görülmesi halinde bir veya fazladan muavin hâkim bulunması gerektiği vurgulanmaktadır¹⁸⁰.

Bahadır Apaydın, eserinin 205. sayfasında, bir suçun soruşturma süreci hakkında bilgi vermektedir.

Hâkim gelen şikâyet başvurusunu kabul ederse, kendisinin yetkili olup olmadığı ve davanın jüri ile mi görüleceğine dair bir karar verdikten sonra ilk soruşturmaya geçerdi. Hâkim ilk incelemede filin cürm teşkil ettiğine kanaat getirirse şahsi davacıyı ve şahitleri mahkemeye davet ederdi. Hakkında izhar müzekkeresi olan sanık 48 saat içinde hâkim huzuruna çıkarılırdı. Tutukluluk süresi 7 gündü. Fakat mahkeme 7 gün daha ek tutukluluk süresine hükmedebilirdi. Kasten adam öldürme suçundan tutuklu bulunanların tahliyesine ancak yüksek mahkeme ancak karar verebilirdi. Şartlı tahliye için mahkemenin belirlediği kefaleti, bir kefilin teminat göstermesi ya da meblağı nakit olarak depo etmesi gerekirdi¹⁸¹.

Yazarın vermiş olduğu bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 371-372'nci sayfalarında mevcuttur. Bahadır Apaydın'ın dipnotta belirttiği 369-370'inci sayfalarda ise, Osmanlı topraklarında sakin olan iki İngiliz arasında gerçekleşen hukuk ve ceza davalarındaki usûl ve kaide gibi konular anlatılmaktadır¹⁸².

Bahadır Apaydın, eserinin 207. sayfasında, 1864 yılından sonra konsolosluk mahkemelerinde görülen davalarda meydana gelen düşüşlerin sebepleri hakkında bilgi verir. Düşüşün nedenlerini zikrederken karma ticâret davaları, köy ihtiyar meclisleri ve kaza deavi meclisleri hakkında da bilgiler sunmaktadır¹⁸³.

üyeden oluşuyordu ve gerektiğinde Mısır ve başka yerlerde de toplanabiliyordu. Osmanlı vilayetlerine İngiltere tarafından atanan konsül general, konsül, vice konsül (yardımcı konsül) ve ajan konsüller vilayet mahkemesi (provincial courts) kurabilir ve fakat bu mahkemelerde her davayı göremezlerdi. Bundan başka İngiliz hükümeti tarafından icra kabiliyeti verilmemiş konsolos memurları da İngiliz elçisinin yetkilendirmesi ile yerel mahkeme (local court) denilen ayrı bir mahkeme teşkil edebilirlerdi. Yüksek mahkeme tek başına, jüri ile ya da yardımcı üyeler ile; vilayet mahkemeleritek başına ya da yardımcı üyeler ile; yerel mahkeme ise görevli memur ile karar verirdi. Jüri üyesi olabilmenin 20 yaşını geçmek, İngilizce bilmek ve bir cürümden dolayı mahkûm olmamak gibi belli kriterleri vardı. Apaydın, 2010, 204.

¹⁸⁰ Bu mahkemede bir hâkim ve hîn-i hâcette bir veyâ ziyâde mu'âvin hâkim (assistant judge) bulunur. Cemaleddin-Asador, 1331, 368.

¹⁸¹ Apaydın, 2010, 205.

¹⁸² Cemaleddin-Asador, 1331, 369-372.

¹⁸³ Ticâret hukuku alanındaki bu gelişmeler ile ortaya çıkan ticâret meclisleri ve içinde yabancı devlet tebaası üyelerin bulunduğu karma ticâret mahkemeleri, yabancılar için artık hukukî güvenliğin büyük ölçüde sağlandığı ve Avrupa tipi yasaların uygulandığı merciler olma özelliği

Yazarın verdiği bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 410. sayfasında mevcut olmayıp bu sayfada Osmanlı mahkemelerinin hukuk ve ticâret davalarında muhtelif tabiiyette bulunan ecnebilere arasındaki davalarda doğrudan doğruya hâkimiyet hakkının olup olmadığı, kısacası bu mahkemelerdeki yetkisi hakkında bilgi verilmektedir¹⁸⁴.

Bahadır Apaydın, eserinin 218. sayfasında, konsolosluk mahkemelerinin kapitülasyonlar kaldırılincaya kadar farklı tabiiyetteki yabancılar arasındaki hukuk ve ticâret davalarına bakmaya devam ettiği ve farklı devlet tebaası olan yabancılar arasındaki ceza davalarında da Osmanlı mahkemelerinin yetkili olduğu vurgulanmaktadır.

*Mamafih tüm bu ısrarlara rağmen konsolosluk mahkemeleri farklı tabiiyetteki yabancılar arasındaki hukuk ve ceza davalarını kapitülasyonlar kaldırılincaya kadar görmeye devam etmişlerdir. Belirtmek gerekir ki zaten teamülü esas alarak meseleyi bir noktaya vardiirabilmek kabil değildir. Çünkü yine teamülü esas alan Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezareti'nin 29 Temmuz 1873 tarihli ve 23 numaralı tezkiresinde, farklı devlet tebaası olan yabancılar arasındaki ceza davalarında Osmanlı mahkemelerinin yetkili olduğu dile getirilmiştir...*¹⁸⁵

Yazarın bu sayfada vermiş olduğu tezkire numarası 23 şeklindedir. Fakat *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde verilen tezkire numarası 63 olarak geçmektedir. Dolayısıyla rakamların okunmasında yanlışlık yapılması sebebiyle bir uyumsuzluk söz konusudur¹⁸⁶.

Bahadır Apaydın, eserinin 233. sayfasında, ticâret mahkemelerinin üye sayısının onun altına düşmesi halinde meclisin toplanamayacağını belirtmektedir.

kazanmıştı. Bu nedenle yabancılar uyumsuzluklarını bu karma ticâret mahkemelerine taşımakta kendilerince bir beis görmüyorlardı.

İkinci neden, yabancılar Osmanlı topraklarında emlak edinme hakkı veren 1867 tarihli *İstimlak-i Emlak Kânûnu'na* bağlı protokole göre yabancı devlet konsoloslughuna 9 saatten uzak yerlerde 500 kuruşa kadar nakit para cezası gerektiren ceza davalarına köy ihtiyar meclisleri ve kaza deâvî meclislerinde tercüman olmaksızın bakılabilecekti. Ayrıca yabancıların onayı ile bu davalarda tercüman bulunmayabilirdi. Patent davalarında da hızlı muhâkeme usûlü esas olduğu için yine tercüman aranmıyordu. Apaydın, 1331, 207.

¹⁸⁴ Cemaleddin-Asador, 1331, 410.

¹⁸⁵ Apaydın, 2010, 218.

¹⁸⁶ *Zâten Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezâreti'nin 17 Cümâde'l-ahir sene 1290 ve 29 Temmuz sene 1289 târihli ve 63 nümerolu tezkeresi...* Bu tezkire İtalya Devleti tebaasından Corci'nin, Yunan tebaası Andon ve Francko tarafından öldürülmesi hakkında olup tam metin için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 403.

*Bu üyelerden biri duruşmalara katılmayınca karşı taraftan da bir üye duruşmaya katılamıyordu. Eğer üye sayısı onun altına düşecek olursa meclis toplanamayacaktı.*¹⁸⁷

Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye adlı eserin 79-80. sayfalarında üye sayısının düşmesi durumunda meclisin toplanamayacağına dair bir bilgi mevcut değildir. Belirtilen sayfada Ticâret Meclisi'nin teşkil kılınması, bu meclislerdeki usûl ve Ticâret-i Beriyye Kanûnnâmesi'nin ilanı hakkındadır¹⁸⁸.

Bahadır Apaydın, eserinin 237-238. sayfalarında, Ticâret Meclisi'nde uygulanan usûl hakkında bilgi vermektedir.

*Osmanlılar ile yabancılar arasındaki hukuk davalarının, 1864'ten sonra Nizamî Mahkemelerde görülmesi kararı alınmışsa da daha önce belirttiğimiz üzere pratikte bu mümkün olmamıştır. Ticâret Meclisi'nde eğer taraflardan biri yabancı ise kapitülasyon hükümleri uyarınca, yabancının mensup olduğu devlet konsolosu tarafından seçilen iki üyede yargılama ve hükme iştirak etmek üzere heyete katılırdı. Ayrıca oy hakkı olmayan ama muhâkeme ve müzakerelere katılabilen tercüman da hazır bulunur ki, yer yer yabancıların tercüman olmadan müzakere yapılamayacağına dair itirazları yüzünden Osmanlı yetkilileri ile yabancı devletle arasında ciddi tartışmalar yaşanmıştır.*¹⁸⁹

Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye adlı eserin 112-117 sayfa aralığında Osmanlılar ile yabancılar arasındaki hukuk davalarının 1864 yılından sonra Nizamiye Mahkemeleri'nde görüldüğüne dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Apaydın, kendi genel bilgileriyle böyle net bir bilgiyi kaleme aldığı ya da verdiği bilgiyi eserin diğer sayfalarından almaktadır. Belirtilen sayfalarda genel olarak verilen, mahkemelerde bulunan tercümanların huzuru hakkındadır¹⁹⁰.

Bahadır Apaydın, eserinin 254-255. sayfalarında, mahkemelerde tercüman bulundurulması meselesi hakkında bilgi vermektedir. Ecnebilerle yaşanan bir

¹⁸⁷ Apaydın, 2010, 233.

¹⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 79-80.

¹⁸⁹ Apaydın, 2010, 237-238.

¹⁹⁰ Cemaleddin-Asador, 1331, 112-117.

davada, mahkemelerde tercüman bulundurulması mecburiyeti ve bu mecburiyetin istisnaları örnek verilerek ifade edilmiştir¹⁹¹.

Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye dli eserinin belirtilen sayfasında genel olarak İngiltere, Avusturya, Fransız ve Rus kapitülasyonlarında yer alan maddelerden örnekler verilerek, tercümanın huzuru hakkında malumat verilmiştir. 1867 tarihli İstimlâk-i Emlâk Kânûnu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yazarın vermiş olduğu bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserinin 437. sayfasında yer almaktadır¹⁹².

Bahadır Apaydın, eserinin 264. sayfasında, Mandelstam ve Young'un görüşlerini dile getirmektedir.

*Mandelstam ve Young gibi yazarlara göre Avusturya'nın ardından İngiltere, İspanya, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İsveç gibi ülkeler de tebaalarının mahkûmiyetlerini Osmanlı hâkimiyetlerinde çekmelerine izin vermişlerdir. Yine aynı yazarlara göre ABD, Belçika, Hollanda, Almanya ve Rusya gibi ülkeler karma ceza mahkemelerinde hapis cezasına mahkûm edilmiş tebaalarını, kendi konsolosluk hâkimiyetlerinde tutuyorlardı*¹⁹³.

Yazarın yukarıda vermiş olduğu bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserinin 493-494. sayfalarında mevcut değildir. Bu sayfalarda ve devamında Avusturya ve Macaristan tebaasından olan suçluların durumu, bu suçluların *Dersa'âdet veyâ merâkiz ve vilâyât hâbs-hânelerinde hâbs edilmesi* gerektiği vurgulanmış, Avusturya ve Macaristan konsolos memurlarının istedikleri vakit hâkimiyetlerinde ziyaret etmeleri gibi konular ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Ayrıca iki devlet arasında yapılan yazışma da aktarılmıştır. Yazarın verdiği bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz*

¹⁹¹ Tercümanın bu gibi davalarda hazır bulunarak karara imza atması usûldendi. Bu durum asla hükmün verilmesinde tercümanın oy hakkı olduğu anlamına gelmiyordu. Sadece yargılama sırasında kapitülasyonlarda öngörülen usûllere uygun hareket edildiğini ispata yarıyordu. Fakat uygulamada kapitüller devletler aksini iddia ettiğinden bu husus birçok tartışmalara sebep olmuştur. Tercüman bulundurma mecburiyetinin istisnaları da mevcuttu. 1867 tarihli İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na bağlı protokole göre yabancı devlet konsolosluğuna 9 saatten uzak yerlerde 500 kuruşa kadar nakit para cezası gerektiren ceza davalarına köy ihtiyar meclisleri ve kaza deâvî meclislerinde tercüman olmaksızın bakılabiliyordu. Ayrıca yabancının onayı ile bu davalarda tercüman bulunmayabilirdi. Patent davalarında da (alâmet-i fârika) hızlı muhâkeme usûlü esas olduğu için yine tercüman aranmıyordu. Apaydın, 2010, 254-255.

¹⁹² Cemaleddin-Asador, 1331, 437, 464-465-466.

¹⁹³ Apaydın, 2010, 264.

Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye adlı eserin 495. sayfasından itibaren verilmeye başlanmıştır. H. Cemaleddin ve H. Asador'a göre, Rusya, Almanya ve Hollanda hükümetleri bu konuda kendi konsoloslarını yetkili kılmakta ve bunu Pasarofça Antlaşması'nın 5. maddesine dayandırmaktadırlar. Amerika ve Belçika ise, kendi tebaalarının cezalarını Osmanlı hapisanelerinde çekmelerini istemiyorlardı. Ayrıca İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, İsveç ve Norveç *Pasarofça Ahidnâmesi'nin madde-i ma'lûmesine ve en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet kâ'idesine* dayanarak, tebaalarının cezalarını Osmanlı hapisanelerinde çekmeleri konusunu önceden beri kabul etmişlerdir. Burada dikkat çeken nokta, H. Cemaleddin ve H. Asador'un Yunanistan'ı zikretmemiş olmasıdır¹⁹⁴. Yasemin Saner Gönen, Mandelstam'ın, Rusya, Almanya, Avusturya ve Fransa'nın, Osmanlı tebaasına karşı cinayet ve cünha işlemekle suçlanan kendi vatandaşlarını, kendilerinin tutuklamak istediklerini ve bu suçluların Osmanlı hapisanelerinde tutuklu kalmalarını istemediklerini belirtmektedir. Ayrıca ABD ve Belçika devletleri, kendi vatandaşlarının Osmanlı mahkemelerinde yargılanmalarını dahi kabul etmemekteydi. Fakat İngiltere, İtalya, Yunanistan ve Romanya prensipte kabul etmeseler de uygulamada, vatandaşlarının Osmanlı hapisanelerinde tutuklu kalmalarına izin veriyorlardı. Gönen, Young'un ise, Almanya, Hollanda, Rusya ve ABD kendi vatandaşlarını konsolosluk hapisanelerinde tutuklu tutmayı seçtiklerini, fakat İngiltere, İspanya, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İsveç devletlerinin ise, vatandaşlarının Osmanlı hapisanelerinde yatmalarına müsaade ettiklerini vurgulamaktadır. Verilen bilgi ile Apaydın'ın vermiş olduğu bilgi arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Yazarın burada Yasemin Saner Gönen'e gönderme yaparak Mandelstam ve Young'un görüşleri çerçevesinde genel bir yargı kullandığı görülmektedir¹⁹⁵.

Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri* adlı eserinde¹⁹⁶, Tanzimat sonrası Osmanlı mahkemelerinde yaşanan hukukî gelişmeler üzerinde durmaktadır. Yazar, çalışmasında yapılan adlî ıslahatların sebepleri, oluşumu, şeri mahkemeler, Tanzimat sonrası teşekkül eden karma, nizamiye ve hususî mahkemeler (konsolosluk, idare ve askeri mahkemeler gibi) hakkında verdiği ayrıntılı bilgileri

¹⁹⁴ Cemaleddin-Asador, 1331, 492-498.

¹⁹⁵ Gönen, 1998. 167-168.

¹⁹⁶ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, Arı Sanat Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

sunmaktadır. Tanzimat'ı ilk ve ikinci evre şeklinde ikiye ayıran yazar, I. Meşrutiyet döneminde gerçekleşen adlî yenilikler hakkında da değerli bilgiler verir. Konunun hukukî boyutu ile ilgilenen yazarın, mahkemelerde uygulanan usûl, kanûnlar ve hükümler, yeni düzenlenen adlî meseleler, Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında vuku bulan hukukî meseleler gibi konular hakkında verdiği bilgiler de *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden de faydalandığı görülmektedir.

Ekrem Buğra Ekinci, eserinin 112-113. sayfalarında, farklı devlet vatandaşı olan müstemenlerin hukukî ihtilaflarının durumu hakkında bilgi vermektedir.

Buna göre bu ecnebî devlet tebaasından olan müstemenler, Osmanlı ülkesinde doğan hukukî ihtilaflarını kendi devlet temsilciliklerinde (sefaret ve konsoloshaneler) hallettirebilmekteydiler. Buna mukabil taraflardan biri ecnebî ve diğeri Osmanlı vatandaşı ise artık bu muhtelit (karma) nitelikli davaya kadı bakar ve mürâfaada tercüman bulunurdu. Mevzuu 4.000 akçeden yukarı davalar aynı usûlle Divan-ı Hümayun'da görülürdü¹⁹⁷.

Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye adlı eserin belirtilen sayfasından itibaren, iki yabancı arasında cereyan edecek olan hukukî davaların Konsolosluk Mahkemesi'nde görüleceği vurgulanmış olsa da biri ecnebî diğeri Osmanlı vatandaşı arasındaki davalara kadı bakacağı ve 4.000 akçeden yukarı davaların Divan-ı Hümayûn'da görüleceği bilgisi mevcut değildir. Ayrıca *Mebhas-ı Sâlis* olarak adlandırılan bölüm, muhtelif tabiiyette bulunan iki ecnebî arasında emvâl-i menkûleye dair meydana gelen hukuk ve ticâret davaları hakkında bilgiler sunmaktadır¹⁹⁸.

Ekrem Buğra Ekinci, eserinin 115. sayfasında, aynı tabiiyete sahip iki ecnebî arasında cereyan eden davalarda hangi mahkemenin yetkili olduğu konusunda bilgi vermektedir.

Aynı tâbiyetli iki ecnebî arasındaki hukuk ve ticâret davalarını konsolosluk mahkemesi görürdü. Gayrimenkullere dair olanlar müstesna idi. İstisnaî olarak davalı hangi tebaadan olursa olsun kendi devleti açıkça tensip ederse İngiliz

¹⁹⁷ Ekinci, 2017, 112-113.

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 192 vd.

*mahkemelerine de müracaat edebilirdi. Ancak taraflar anlaşılırsa davayı Osmanlı mahkemelerine götürebilirlerdi*¹⁹⁹.

Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye adlı eserde, iki ecnebî arasında cereyan eden hukuk ve ticâret davalarının, Osmanlı ve tacirlerden oluşan komisyonlarda görülmesine izin verildiği görülmektedir. Ayrıca Osmanlılar ile ecnebîler arasında meydana gelen ticâret davalarının, gümrük emininin başkanlığında Osmanlı ve ecnebî tüccarlardan oluşan muhtelit komisyonlarda bakıldığı anlatılmaktadır²⁰⁰. Bu sebeple Ekinci'nin dipnotta belirttiği diğer kaynak, Ali Akyıldız'ın eserine bakılmıştır. Belirtilen eserde de, Osmanlı vatandaşı olan tüccarların gerek kendi aralarında ve gerekse müstemem tüccarlar ile aralarında meydana gelen davalarının İstanbul gümrüğünde, gümrük emininin idaresinde, tarafların ileri gelen, güvenilir kişilerinden oluşan bir kurul tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bu kurul nezaretin kurulmasıyla birlikte Ticâret Nezareti'ne nakledilmiştir²⁰¹.

Ekrem Buğra Ekinci, eserinin 121-122. sayfalarında, ticâret meclisleri ve bu meclislerde uygulanan usûl hakkında bilgiler vermektedir²⁰².

Yazarın verdiği bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 82. sayfasında bulunmayıp sadece 84. sayfada *yalnız bir meclisten ibaret olan her bir mahkeme-i ticâret bir re'is ile iki a'zâ-yı dâ'ima ve dört a'zâ-yı muvakkateden mürekkeb olarak bunların her biri esnâ-yı müzâkerede sâhib-i re'y olacaklardır* denilmektedir. Eserde, Ticâret Meclisi'nin işleyişi ile ilgili bilgiler yokken, Ticâret-i Bahriyye'ye ait işler hakkında bilgiler verilmektedir²⁰³. Ekinci'nin dipnotta verdiği diğer kaynaklardan biri olan Ubicini'nin eserinde de yukarıda verilen bilgiler mevcut değildir. Ubicini, *Tanzimat*

¹⁹⁹ Ekinci, 2017, 115.

²⁰⁰ Cemaleddin-Asador, 1331, 75.

²⁰¹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 130.

²⁰² *Mürâfaa sırasında azalar ve tercüman dışında kimse içeri alınmayacaktı. Tercümana bir oda tahsis edilerek, kendi memleketinden tüccarın davası görülürken beraberce salona girilip mürâfaadan sonra yine bu odada beklemesi münasip görülmüştür. Bu azalardan biri mürâfaada bulunmadığı zaman, karşı taraftan da bir kişi mürâfaaya katılamayacaktı. Yani sayının eşit olması gerekiyordu. Aza sayısı onun altına düşünce meclis toplanamamaktaydı. Nitekim ecnebî tüccarlar ekseriyetle mürâfaalara katılmıyor; böylece işler birikiyordu. Ticârethane adı verilen bu meclis binası, iskeleye uzak olduğundan, sonradan iskele civarında da birkaç oda meclise tahsis ediliverdi. Ticâret Meclisi, 1860 sonlarında "evvel" "sânî" olarak iki daireye ayrıldı. Her birinde bir reis, dört daimi ve dört muvakkat aza, iki kâtip, tercüman ile dört muhızır bulunacaktı.* Ekinci, 2017, 121-122.

²⁰³ Cemaleddin-Asador, 1331, 82, 84.

1850 adlı eserde ticâret mahkemeleri ve karma mahkemeler hakkında bilgi vermektedir²⁰⁴. Şerif Mardin'in eserinde ise 1850 yılında imparatorluğun pek çok yerinde kurulan özel komisyonlar hakkında bilgi verilmekte ve devamında yaşanan hukukî gelişmeler anlatılmaktadır²⁰⁵. M. Reşit Belgesay'ın eserinde ise ticâret mahkemelerinin teşkili hakkında malumat verilmektedir. Ticâret mahkemelerinde, devlet tarafından tayin olunan bir reis ve iki aza ile tüccar tarafından seçilen dört azadan bahsedilmektedir²⁰⁶.

Ekrem Buğra Ekinci, eserinin 125. sayfasında, ticâret mahkemeleri tarafından alınan kararlara karşı gidilebilecek istinaf merci hakkında bilgi vermektedir.

*Ticâret mahkemelerinin kararlarına karşı gidilebilecek kanûn yolu merci de yine bu kanûnnâme zeyli ile getirilmiştir. İstinaf-ı Deâvi-i Ticâret Divânı adındaki bu mahkeme İstanbul'da ve Ticâret Nâzırı'nın riyasetinde üç daimi ve beş muvakkat azadan teşkil edilmiştir. Divan azaları arasında ulemadan da bir aza yer almaktadır*²⁰⁷.

Yukarıda verilen bilgi *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde, *Zeyl-i Kânûn-ı Ticâret'in yetmiş beşinci vâsıl muhâkeme-i ticâret nizam-nâmesinin yüz yedinci maddeleri müfâdına nazaran taşra ticâret mahkemelerinden de'âvi-i ticâriyye-i muhtelite hakkında sadır olan mukarrerâtın merci '-i istînâfın Dersa'âdet dîvân-ı istînâfî teşkilât-ı 'adliyye icâbınca Dersa'âdet İstînâf Ticâret Mahkemesi ve'l-yevm onun vazîfesini de iktisâb eden Dersa'âdet İstînâf-ı Hukûk Mahkemesi olmak icâb eder* şeklindedir. Taşra ticâret mahkemelerinin ticâret-i beriyye ile ilgili karma davalarının istinaf merci Dersa'âdet Birinci Ticâret Mahkemesi ve Ticâret-i Bahriyye ile karma davaların istinaf merci ise Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi olarak görülmektedir. Ayrıca yukarıda mahkeme üyeleri hakkında verilen bilgiler de belirtilmemektedir ve

²⁰⁴ M. A. Ubicini, *Türkiye 1850 Tanzimat-Ulema-Basın*, C. I, (çev. Cemal Karaağaçlı), Tercüman, (Tarihsiz), s. 169-170.

²⁰⁵ Şerif Mardin, "Mecelle'nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar", *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, (çev. Yusuf Bayraktutan) İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1991, s. 129.

²⁰⁶ Mustafa Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", *Tanzimat I.*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 214.

²⁰⁷ Ekinci, 2017, 125.

yazarın belirttiği 98. sayfada 1153 Fransız kapitülasyonunun 71. fıkrası verilmektedir²⁰⁸.

Ekrem Buğra Ekinci, eserinin 130. sayfasında, ticâret mahkemesinin baktığı davalar hakkında bilgi vermektedir.

*İstanbul Ticâret Mahkemesi'nin ikinci dairesi (Mahkeme-i Ticâret), Osmanlı tebaası arasında mevzuu bin beş yüz kuruşu aşan ticarî davalar ve ayrıca iflas işlerine bakardı*²⁰⁹.

Yukarıda verilen bilgi 1.500 kuruşu aşan ticâret davalarından bahsetmektedir. Fakat *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde, *İkinci Mahkeme-i Ticâret'tir ki (deuxième chambre du tribunal de commerce) münhasıran teba'a beyinde mütekevvin ve ehemmiyeti meblağiyesi iki bin beş yüz kuruş mütecâviz de 'âvîyi rü'yet ve mu'âmelât-ı iflâsiyeyi tesviye eder* denilmektedir²¹⁰. Kısacası yazarın belirttiği rakam ile *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde verilen rakam arasındaki fark dikkat çekmektedir.

Ekrem Buğra Ekinci, eserinin 132. sayfasında, taşralarda meydana gelen muhtelif davalara ilişkin bilgiler vermektedir. 1890 öncesinde hukuk mahkemelerinde görülen muhtelif davalarda, bu tarihten itibaren yaşanan gelişmeler, mahkemelerde uygulanan usûl anlatılmaktadır²¹¹.

²⁰⁸ Cemaleddin-Asador, 1331, 98-103.

²⁰⁹ Ekinci, 2017, 130.

²¹⁰ Cemaleddin-Asador, 1331, 87.

²¹¹ *Taşrada muhtelif vasıftaki davalara hukuk mahkemelerinde bakılırdı ve burada ecnebî azaların bulunması da aranmazdı. Çünkü Osmanlı memâlikinde ecnebîlerin ekseriyetle bulunduğu yerlerde zaten ticâret mahkemesi vardı. Ancak 1890 tarihinde bu mahkemelerin büyük kısmı kaldırılınca, bu defa sefâretler, hukuk mahkemesinde görülse bile muhtelit vasıftaki davalarda iki ecnebî azanın bulunması gerektiğini öne sürdüler. Ancak hükümet bunu ciddiye almadı. Böyle davalarda tercümanın bulunması usûlü ise devam etti. Ecnebîlere mülk edinme hakkını bahşeden 1867 tarihli kanûna bağlı aynı tarihli bir protokolda sefâret ve konsolosluga dokuz saatten daha uzak yerlerde mevzuu bin kuruşa kadar alacak ve kiraya dair olan muhtelit vasıflı davalara köy ihtiyar ve kaza deâvî meclislerinin konsolosluk temsilcisi ve hatta tercüman bulunmaksızın bakabilecekleri hükme bağlandı. Bin kuruşu aşan muhtelit davaların da hukuk mahkemelerinde görülmeleri halinde ecnebî aza bulunmasına lüzum olmadığı buradan anlaşıldı. Öyleyse bu vaziyet ecnebîler tarafından da kabul edilmiş demektir.*

Ecnebî azaların hükme iştirakten kaçınmaları veya mürâfaada bulunmamaları üzerine mahkeme davayı muayyen bir güne tehir eder ve vaziyeti ecnebî devletin temsilciliğine bildirir; bu muayyen günde de gelmezlerse asli azalarla kararı verirdi. Taraflarından biri Osmanlı ve diğer tarafları bir ecnebî ve bir Osmanlı vatandaşından teşekkül ediyorsa, bu halde davanın muhtelit vasıfta sayılmayacağı kabul edilmiştir. Ekinci, 2017, 132.

Yazarın vermiş olduğu bilgiler *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserin 110-111. sayfalarında bulunmamaktadır. Verilen bilgiler eserin 107-108-109. sayfalarında yer almaktadır. 110-111. sayfalarda dava taraflarından biri Osmanlı, karşı taraftandan biri Osmanlı ve diğeri ecnebî olması durumunda muhtelit bir mahkemenin yetkili olup olmayacağına dairdir. *Binâberîn hiç şübhe ve tereddüde mahall yoktur ki böyle bir hâdiseye tesâdüf edildikde usûl-i muhâkemenin irâ'e ve icâb eylediği tevhid-i muhâkeme kâ'idesinden bi'z-zarûre ve mümkün mertebe 'udûl ile Osmanlı olan müdde'î 'aleyh hakkındaki kısm-ı dâ'vadan dolayı mahkemenin vazîfe-dâr olmadığı taht-ı karara almak muktezîdir* denilerek, bu mahkemelerin yetkili olmadığı vurgulanmaktadır²¹².

Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye adlı eser, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin hukukî konuları hakkında çalışmalar yapanlar tarafından kaynak olarak kullanılmaktadır. Cihan Osmanağaoğlu, Belkıs Konan, Bahadır Apaydın, Ekrem Buğra Ekinci, Yasemin Saner Gönen, Abdülkadir Gül/Salim Gökçen, gibi akademisyenler eserlerinde *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden faydalanmışlardır. Değerlendirilmesi yapılan eserler arasında *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eseri yoğun olarak kullanan yazarlar, Bahadır Apaydın, Macit Kenanoğlu, Belkıs Konan, Ekrem Buğra Ekinci ve Yasemin Saner Gönen (Tarih) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Literatür Değerlendirmesi başlıklı bölümde eseri araştırmalarında kaynak olarak kullanan araştırmacıların yaptıkları hataları listelemeye çalıştık. Sıkça tekrarlanan hataları belli başlıklar altında gruplandırırsak:

- Çoğunlukla yapılan hataların başında, dipnot olarak gösterilen sayfa numarasının *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde verilen sayfa numarasıyla uyuşmaması gösterilebilir. Dipnotta belirtilen sayfada tamamen farklı konular anlatılabildiği gibi, verilmek istenen bilgiye yakın konular da anlatılabilmektedir. Yazarın vermiş olduğu bilgiler de genellikle eserin

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemaleddin-Asador, 1331, 107-111.

diğer sayfalarında yer almaktadır. Bu durum okuyucuyu eserin diğer sayfalarına yönlendirmektedir.

- Yapılan önemli hatalardan bir diğeri de, yazarların vermiş oldukları bilginin *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserde bulunmamasıdır. Verilen bilgi dipnotta belirtilen diğer kaynaklarda yer almaktadır. Kısacası, verilen bilginin, diğer kaynaktan alınması ve çeviriyazısı yapılan bu eserde olmamasına rağmen, bu eserin de kaynak olarak gösterilmesidir. Bu durum diğer kaynağın yapmış olduğu hatayı yazarın tekrarlamasına sebep olmaktadır. Asıl metne bakılmaması yapılan hatanın tekrarlanmasına ve doğru bilginin gözden kaçmasına sebep olmaktadır.
- Yazarlar tarafından verilen bilgiler, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserle uyuşsa da, bazı durumlarda vermeleri gereken bir ayrıntıyı vermemeleri, önemli olan bir konunun gözden kaçmasına da sebep olabilmektedir.
- Eserde kesin bir yargı olmasa da yazarların verdikleri bilgiyi çok kesin bir yargı ile ifade etmesi de önemli bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır.
- *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eserden alınan tarihlerin yanlış verilmesi ya da mîlâdî takvime çevrilmesinin yanlış yapılması gibi maddeler karşımıza çıkar.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde yabancılara verilen imtiyazlarda İslam hukuku (Hanefî Mezhebi) esasları dikkate alınır ve bir harbîye aman vermenin ilk şartı olarak dostluk ve sadakat güvencesi aranırdı. Osmanlı sınırlarında yaşayan yabancıların balyos, konsolos, emin olarak adlandırılan temsilcileri bulunmaktaydı. Bu yetkililer, yabancıların Osmanlı yetkilileriyle olan iletişimlerini sağlar ve ticarî, hukukî işlemlerinde onlara yardımcı olurlardı. XIV. yüzyıldan itibaren daha önce Anadolu Selçukluları, Bizans ve Memlûkler tarafından Venedik ve Cenovalılara verilen imtiyazlar, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti tarafından yenilenmiştir. Böylece ticârete önem veren Osmanlı Devleti de yabancılara ayrıcalık vermeye başlamıştır. Bu durum Avrupalı devletlerin tabiiyyetinde bulunan kişilerin ticarî, hukukî, sosyal, dinî pek çok konuda ayrıcalıklara sahip olmalarına vesile olmuştur. Özellikle ticarî ve hukukî alanda kendilerine verilen imtiyazlar sayesinde pek çok konuda avantajlı duruma gelmekteydiler. Osmanlı tebaası, verilen bu imtiyazlar sebebiyle yabancılar karşısında zor durumda kalmaktaydı.

XVIII. yüzyıla kadar devlet için herhangi bir tehdit oluşturmayan kapitülasyonlar, Avrupalı devletler tarafından suiistimal edilerek Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurulmasına sebebiyet verdi. Avrupalı devletlerin himayesinde ticarî faaliyetlerini gerçekleştiren gayrimüslim Osmanlı tebaası da müstemen tüccar olarak pek çok konuda ayrıcalıklar sağlayıp Osmanlı tebaasından daha avantajlı bir konum elde ediyorlardı. Artık Avrupalı devletlerden herhangi birine tabi olan ecnebîler ellerindeki beratları sayesinde ticarî, hukukî, malî pek çok haklara sahip oldular. Özellikle Osmanlı kanûnları önünde dokunulmazlık gibi pek çok ayrıcalıklara kavuştular. Kapitülasyonlarla verilen adlî ayrıcalıklarla birlikte Osmanlı Devleti yargı yetkisini kısıtlamakta ve Avrupalı devletlerin müdahalelerini engelleyememekteydi. Bazen de tarafların mensup olduğu devlet tabiiyyetine göre bu hakkından tam anlamıyla vazgeçtiği gibi yetkisini yabancı devletlerin konsolosluklarına da devredebilmekteydi. Osmanlı Devleti, suiistimal edilen bu ayrıcalıkları kaldırmak için çaba göstermiş olsa da Avrupalı devletlerin baskıları sonucu bu girişimler de başarısızlıkla sonuçlanmaktaydı.

Çeviriyazısı gerçekleştirilen *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye* adlı eser de, Osmanlı Devleti'nde Avrupalı devletlere tabi olan yabancılara verilen adlî ayrıcalıklar hakkındadır. Oldukça geniş bir

kapsama sahip olan eserin, tez olarak çalışılmasının başlıca amacı Osmanlı hukuku alanında çalışma yapacaklara fayda sağlamasıdır. XIX. yüzyıl Osmanlı hukuku üzerine çalışma yapan araştırmacıların çalışma alanına giren eser, bu konudaki boşluğu doldurabilecek ve araştırmacılara kaynaklık edebilecek kapasitededir. Özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan adlî yenilikler, Osmanlı yakınçağ döneminde imtiyaz sahibi ecnebîlerle onların berat sağladığı gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî statüleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Osmanlı hukuku ve yakınçağ tarihi alanında çalışma yapacaklara önemli bir kaynak niteliği taşımakta olup bu alanda çalışma yapacaklara büyük katkılar sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

- BOA. DH. SAİD. d. 133-233, 26 Rebiü'l-ahir 1324/6 Safer 1322 (19 Haziran 1906/22 Nisan 1904).
- BOA. MF. MKT. 1147-20-3, 21 Muharrem 1328 (2 Şubat 1910).
- BOA. MF. MKT. 1147-20-2, 17 Muharrem 1328 (29 Ocak 1910).
- BOA. ŞD. SAİD. 20-1-1, 2 Şubat 1320 (15 Şubat 1905).
- BOA. ŞD. SAİD. 20-1-2, 20 Nisan 1330 (3 Mayıs 1914).
- BOA. ŞD. SAİD. 20-1-3, 21 Kanûn-i Sâni 1330 (3 Şubat 1915).
- BOA. ŞD. SAİD. 20-1-6, 28 Şaban 1330 (12 Ağustos 1912).
- BOA. BEO. 4485-336305-2, 30 Zi'l-ka'de 1335 (17 Eylül 1917)-18 Eylül 1333 (18 Eylül 1917)

Araştırma ve Tetkik Eserler

- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- _____, Ali, *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.
- Altuğ, Yılmaz, *Yabancıların Hukukî Durumu*, Menteş Matbaası, 4. Basım, İstanbul, 1971.
- Apaydın, Bahadır, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdarî Modernleşmesine Etkisi*, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 2010.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiyenin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, C. I, Cem Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 1974.
- Bağış, Ali İhsan, *Osmanlı Ticâretinde Gayrimüslimler Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Berathlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.
- Belgesay, Mustafa Reşit, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", *Tanzimat I.*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

- Birsen, Kemalettin, *Devletler Hususî Hukuku*, C. I, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1936.
- Bozkurt, Mahmud Esad, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine Tarih ve Metinlerin Işığında Kapitülasyonların Hukukî Özellikleri*, (çev. Ahmet Öylek), Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2008.
- Canatar, Mehmet, "Fraşerli Mehmed Mehdi Bey ve Eseri", *Balkanlarda İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, 2006, ss. 503-512.
- Cemaleddin, Halil-Hirand Asador, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de Ha'iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye*, Hukuk Matbaası, Dersaadet, 1331.
- Cemaleddin, Halil, *Telhîs-i Ahkâm-i Arâzî*, Dersaadet, 1327.
- _____, Halil, *Telhîs-i Usûl-ı İcrâ*, Hukuk Matbaası, Bâbîâlî, 1329.
- _____, Halil, *Telhîs-i Usûl-ı Cezâ*, Hukuk Matbaası, Dersaadet, 1329.
- Demir, Abdullah, *Hukukî Terimler Sözlüğü*, Astana Yayınları, Ankara, (Tarihsiz).
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Aydın Kitabevi Yayınları, 30. Baskı, Ankara, 2013.
- Dönmez, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 2014.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, Arı Sanat, 2. Baskı, İstanbul, 2017.
- Ertürk, Bayram Eyüp, "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. III., S. 9-10, 2000, ss. 205-227.
- Esirgen, Seda Örsten, *"Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları"*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Fayda, Mustafa, "Ahidnâme", *T.D.V.İ.A*, C. I, İstanbul, 1988, ss. 535-536.
- F. Surville ve F. Arthuys, *Cours Élémentaire de Droit International Privé*, Paris, 1910.

- Geyikdağı, V. Nejla, *Osmanlı Devlet'inde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayın, İstanbul, 2008.
- Gönen, Yasemin Saner, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1998.
- Gül, Abdülkadir-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebiler Meselesi*, Cedit Neşriyat, 1. Baskı, Ankara, 2010.
- Güneş İhsan, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, C. II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 15, Ankara, (Tarihsiz).
- İnalçık, Halil-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. 1, (çev. Halil Bertkay), Eren Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2000.
- _____, Halil, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticâret", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S. 24, İstanbul, 2003, ss. 55-81.
- _____, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.
- _____, Halil, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İsam Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2017.
- _____, Halil, "İmtiyâzât", *T.D.V.İ.A.*, C. XXII, İstanbul, 2000, ss. 245-252.
- Kallek, Cengiz, "İmtiyâzât", *T.D.V.İ.A.*, C. XXII, İstanbul, 2000, ss. 242-245.
- Karaman, Hayrettin, "Akid", *T.D.V.İ.A.*, C. II., İstanbul, 1989, ss. 251-256.
- Kenanoğlu, Macit M., *Ticâret Kanûnnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticâret Hukuku*, Lotus Yayınevi, Ankara 2005.
- Konan, Belkıs, "*Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Küçük, Cevdet, "Hasan Fehmi Paşa", *T.D.V.İ.A.*, C. XVI., İstanbul, 1997, ss. 322-323.

- Külünk, Muhammet Emin, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)*, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Ahidnâme", *T.D.V.İ.A.*, C. I, İstanbul, 1988, ss. 536-540.
- _____, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1580-1850)*, T.T.K., Ankara, 2013.
- Mandelstam, André, *La Justice Ottomane dans ses Rapports avec les Puissances Etrangères*, Paris: A . Podene, Editeur, 1911.
- Mardin, Şerif, "Mecelle'nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar", *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1991.
- _____, Şerif, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 618-634.
- Mehdi, Fraşerli, *İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası*, Matbaa-i Cemil, Samsun, 1325.
- Muahedât Mecmuası*, C. I., Hakikat Matbaası, 1294.
- Muahedât Mecmuası*, C. II., Hakikat Matbaası, 1294.
- Muahedât Mecmuası*, C. III., Cerîde-i Askeriyye Matbaası, 1297.
- Muahedât Mecmuası*, C. IV., Cerîde-i Askeriyye Matbaası, 1298.
- Muahedât Mecmuası*, C. V., Cerîde-i Askeriyye Matbaası, 1298.
- Mücellidoğlu Ali Çankaya, "Örikağasızâde Hasan Sırrı" *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III., Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.
- Nebioğlu, Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1986.
- Noradounghian, Gabriel Efendi, *Recueil D'actes Internationaux de L'empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Exterieur de la Turquie*, Paris, 1902.

- Osmanağaoğlu, Cihan, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyyetinin Gelişimi*, Legal Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2004.
- Özkorkut, Nevin Ünal, "Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar" *A.Ü.H.F.D.*, C. LIII., S. 2, 2004, ss. 83-94.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2018.
- Pamir, Aybars, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri", *A.Ü.H.F.D.*, C. LI, S. 2, 2002, ss. 79-119.
- Rausas, G. Péliissié Du, *Le Régime des Capitulations dans L'empire Ottoman*, Paris: Arthur Rausseau, éditeur, 1902.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev. Ayşe Bertkay), İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2016.
- Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2012.
- Serbestoğlu, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyyet Sorunu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Kurtuba Kitap, 1. Basım, İstanbul, 2015.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2012.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- _____, Zafer, *Türkiyede Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2017.
- Tunalı, Ayten Can, "Hasan Fehmi Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XLVI., S. I., 2006, ss. 137-151.
- Ubicini, M. A., *Türkiye 1850 Tanzimat-Ulema- Basın*, C. I, (çev. Cemal Karaağaçlı), Tercüman, (Tarihsiz).
- Ubicini, M. A., *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (çev. Cemal Aydın), İstanbul, 1998.

Wood, Alfred C., *Levand Kumpanyası Tarihi*, (çev. Çiğdem Erkal İpek), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I Bizanstan Tanzimata*, Gözlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1977.

Yazıcı, Abdurrahman, "Arazî Kanûnnâmesi (1274/1858) ve İntikal Kanûnlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 60, Erzurum, 2014, ss. 449-470.

Dijital Kaynaklar

<http://www.getronagan.k12.tr/>, (21.07.2018).

<http://iker.albacomp.hu/wiki/>, (20.07.2018).

<http://www.main-board.com/>, (20.07.2018).

EK. METİN TRANSKRİPSİYONU

İfâde-i Mahsûsa

326 senesi Teşrîn-i Sâni'si ibtidâsında müste'înen bi-tevfikâ-i te'âlâ Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nde vazîfe-i hâzıramı îfâyâ şür'û etmiş idim. Ahîren Şûrâ-yı Devlet a'zâlığına ta'yîn edilmiş olan refik-i muhteremim Hırand Asador Efendi ile ara sıra vukû' bulan müdâvele-i efkâr *Cerîde-i 'Adliyye'*ye imtiyâzât-ı ecnebiyye hakkında birkaç makale yazmak 'azmiyle netîcelenmiş ve 20 Mart sene 1327 târihli ve 32 nûmerolu *Cerîde-i 'Adliyye'*de ilk makâle intişâr eylemiş idi. Bu bâbdaki neşriyyât ara sıra imtidâdlı fâsılalara dûçâr olmakla beraber, 20 Ağustos sene 329 târihli ve 90 nûmerolu *Cerîde'*de el-minnetü'l-lillâh hitâma erdi. İbtidâ-yı emirde üç beş makâleye hasr ve ircâ' niyetiyle şu emr-i mühim der-'uhde olunmuş iken bi'l-âhire tevsî' ve ba'zı muharrerât ve mukarrerât ilâvesiyle münderecâtı tevsik edilmek ciheti iltizâm olunmuş bu sırada ba'zı zevât-ı fâzıla cânibinden lütfen sebke eden takdîr-âmiz sözler bâ'is-i şevk ve gayret olmaktan hâli kalmamış idi.

Üç yüz büyük sahîfe teşkîl eden işbu makâlât-ı müteselsile, tevhîd-i mesâ'î sayesinde pek çok nâfi' teşebbüslerin muvaffakiyetiyle netîceleneceğine her türlü noksânına rağmen yeni bir bürhân ilave etmek sûretiyle hitâma resîde olması üzerine bizim için ta'kib ve ihtiyâr edilecek iki tarîk kalıyordu: Biri şu makaleleri neşir ile meslekdâşlarımızdan velev küçük bir kısmına olsun 'âcizâne, nâcizâne bir hizmette bulunmuş olmak kanâ'atiyle iktifâ etmek ve diğeri ba'zı tashîhât ve ta'dîlât icrâsıyla bunları kitâb şeklinde neşir etmek. İşte şu iki şıkdan ikincisini ihtiyâr ettik ki bunun da sâ'iki kapitülasyonlar hakkında müstakil bir eser mevcûd olmaması ve sînîn-i ahîrede tercüme sûretiyle neşir edilen bir iki kitâbın mündericâtı ise, sırf ecânib nokta-i nazarından yazılmış olmak hasebiyle, memûrîn-i 'adliyye ve mülkiyye ve zabıta için doğrudan doğruya rehber ittihâzına gayr-i sâlih bulunmasıdır.

Ma'lum olduğu üzere kapitülasyonlar hakkında ilk tedkîkâta merhûm Hasan Fehmi Paşa'nın *Telhîs-i Hukûk-ı Düvel* nâm eser müfidlerinde tesâdüf edilmektedir; şu kadar ki zâten kitâbın sûret-i tertîbi i'tibariyle orada 'âdetâ imtiyâzât-ı ecnebiyyenin pek muhtasar bir fihristi yapılmakla iktifâ kılınmıştır. Sadr-ı esbak Hakkı Paşa hazretleri takrîben on beş sene evvel Mekteb-i Hukuk'ta Hukûk-ı 'Umûmiyye-i Düvel tedrisâtı sırasında kapitülasyonlar hakkında pek kıymetli

ma'lumât i'tasına başlamışlar ve fakat ancak bir iki bahis takrîrine imkân bulabilmişler idi. Rûfekâ-yı muhtermeden Cemil Beyefendi'nin i'lan-ı Meşrûtiyyeti müte'âkib hukûk-ı 'umûmiyye-i düvel meyânında neşr ettikleri kapitülasyonlar hakkındaki kısım-ı mahsûs ile Mekteb-i Hukûk-ı Osmânî ve Mekteb-i Mülkiyye'de Hukûk-ı Husûsiyye-i Düvel mu'allimîn-i kirâmı tarafından bu vadiye takrîr kılınan derslerden müteşekkil ba'zı âsâr-ı şâyân istifâde olmakla beraber pek mahdûd olan ders zamânları nazar-ı i'tibara alınarak tertîb edilmiş olması dolayısıyla muhtasar olmaktan kurtulamamış hâlbûki bi-hamdihi te'âlâ ikmâline muvaffakiyyet hâsıl olan işbu eser, tarîk-i ihtisârî ta'kibe bir mecbûriyyet hiss etmediğimiz cihetle, daha mufassal düşmüştür.

Kem tereke'l-evvelu li'l-âhir fehvâsınca her eser zamânen kendine mütekaddim bulunanlardan isti'âne ettiği gibi bizde mektûb ve gayr-i mektûb birçok menâbi'e mürâca'atla şu eseri vücûde getirdik: Beş cild üzerine müretteb *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası*, Sadr-ı esbak Hakkı Paşa hazretlerinin notları, Mandelistam'ın *La Justice Ottomane Dans Ses Rapports Avec Les Puissances Etrangères* nâmıyla te'lîf ve neşr eylediği güzîde eser, Pilisiye Duruzas tarafından te'lîf edilen *Le Régime Des Capitulations Dans L'empire Ottoman* nâm kitâb-ı mu'teber, F. Surville et F. Arthuys taraflarından müştereken te'lîf kılınan *Hukûk-ı Husûsiyye-i Düvel*, İngiltere ve Amerika konsolos-hâne nizâmâtı Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin Jorris mes'elesine mütedâ'ir neşr eylediği kıymet-dâr risâle menâbi'-i mektûbemizin başlûcalarını teşkîl ettiği gibi ba'zı mesâ'ili de konsolatolardan tedkîk ve de'âvî-i muhtelite hakkında muhâkememiz te'âmül ve ictilhâdını ve kısmen de mütâla'ât-ı zâtiyemizi ilâve eyledik. Şu kitâbın noksândan, hatâ ve zühûlden 'âri olduğunu iddi'â edemeyiz; birçok mesâ'il sâha-i tedkîkden hâriç kalmış olabilir; ma'a-hazâ ilerüde bu yolda daha mükemmel eserler vücûde gelinceye kadar me'mûrîn-i 'adliyye ve mülkiyye ve zâbitaya mütâla'ası fâ'ide bahş olmaktan hâli kalmaz zan ederiz.

En büyük arzûmuz, henüz muntafî olmayan ümîdimiz şudur ki birçok menâbi'-i hayâtiyyeye el'ân mâlik olan bu Osmanlı Devleti mu'azzaması müteceddid-âne mütecellid-âne bir 'azim ve himmetle inşâ'allah siyâseten, iktisâden terakkî ve te'âlî eder, yakın bir istikbâlde de mâzînin şân ve şerefi zamânın ihtiyâcâtıyla mütenâsib bir tarz-ı bedî' üzere tecelli-saz olur ve işte o vakit bizde

kapitülasyonlar gibi hâkimiyete menâfi, inkişâf ve terakkiye bi-hakkın mâni‘ olan bir kayd-i ‘ahdi ve te‘âmmüliden rehâ-yâb oluruz. Ve mine’l-tevfik

8 Mayıs sene 1330

Kapû Ağâsı Mahmud Ağa Mahallesi

Cemaleddin

ECÂNİBİN MEMÂLİK-İ OSMÂNİYYE'DE HA'İZ OLDUKLARI
İMTİYÂZÂT-I 'ADLİYYE

MÜ'ELLİFLERİ

TİCÂRET-İ BAHRİYYE MAHKEMESİ A'ZÂSINDAN HALİL
CEMALEDDİN ve HIRAND ASADOR

HAKK-I TE'LİFİ MAHFÛZ VE MÜHÛRSÛZ NÛSHALARA SAHTE
OLMAKLA MÛTECÂSİRİ KÂNÛNEN MES'ULDÛR.

TÂBİ' ve NÂŞİRİ: HUKÛK MATBA'A ve KİTÂB-HÂNESİ SÂHİBİ

[EŞREF HAZARÎ]

[HUKÛK MATBA'ASI]

DERSA'ÂDET: BÂB-I 'ÂLÎ EBU'S-SU'ÛD CADDESİNDE NÛMERO 19

**ECÂNİBİN MEMÂLİK-İ OSMÂNİYYE'DE HA'İZ OLDUKLARI
İMTİYÂZÂT-I 'ADLİYYE**

Mukaddime

Kapitülasyonların Sûret-i Zuhûru, Kapitülasyonların Edvârı

Târihiyyesi, 'Uhûd-ı 'Atfkanın Ahkâmı 'Umûmiyyesi,

Eserin İhtivâ Ettiği Mebâhis-i Esâsiyye

Kapitülasyonların Sûret-i Zuhûru – Ma'lumdur ki şark ile garb, bu iki 'âlem uzun bir müddet ayrı ayrı yaşadıkları hâlde ehl-i Salîb muhârebâtını müte'âkib münâsebât-ı ticâriyyede bulunmaya başlamışlardır. Fakat her iki taraftaki 'âdât ve hissiyyât-ı mütehâlif ve fazla olarak tavâ'if-i mülûk devrine tesâdüf eden o zamânlarda masûniyyet-i şahsiye ve tevzî' 'adâlet husûslarında te'mînat-ı fi'liyye gayr-i mevcûd olması cihetiyle, memâlik-i şarkıyyede icrâ-yı ticâret eden Garblılar kendileriçün ba'zı imtiyâzât ve mu'âfiyât istihsâl eylemişlerdir.

Târih-i kadîm tedkîk olunursa görülür ki Kurûn-ı Vustâ ibtidâlarında Amalfi (Amalfi) Venedik, Raguza, Cenova, Piza, Marsilya, Montpellier (Montpellier) Barselon gibi şehirlere mensûb tâcirler Anadolu'ya, Suriye'ye, Filistin'e, Mısır'a gidip gelirler ve mu'âmelelerini teshîl zımında oralarda ticârî mü'esseseler (factories) teşkîl ederler idi; vergiden mu'âf bulunan bu mü'esseseler için şark şehirlerinde ayrıca mahalleler tahsîs (s. 3) edilirdi. O vakitler şahsiyyet-i kavânîn (personnalité des lois) mer'î ya'nî ecânib beyninde mütekevvin de'âvide kendi memleketlerinin kavânîni ve 'âdât-ı ticâriyyesi nazar-ı i'tibâre alınmak mu'tâd olduğundan, şarkta mensûb bulunduğu memleketin kavânînini bilen birer hâkim bulunmasına lüzûm görülür ve tâcirler arasından müntahab olan işbu hâkime konsül (consul) nâmı verilir idi.

Bu cümleden olmak üzere 1060 târih-i milâdîsinde Bizans hüküm-dârı Venediklilere kendi beynlerinde mütekevvin hukûk ve cezâ dâ'vâlarını rü'yet etmek üzere Venedik'den hâkim gönderilmesine müsâ'ade etti. Manuel Comnenos ise milâdın 1152 senesinde Cenovalılar ile bir mukâvele 'akd ve onlara İstanbul'da bir iskele, bir gümrük ve ayrıca bir mahalle teşkîl etmek üzere ba'zı müsâ'adât irâ'e ve III. Aleksis (Alexis III) de (Bulla aurea) denilen emir-nâme ile Venediklilere

kendileriyle Bizanslılar beyninde mütehaddis de'âvînin rü'yeti salâhiyyet-i fevka'l-âdesini bahş ve i'ta eylemiştir. Mişel Paleolog dahî 1275 sene-i Mîlâdiyyesinde Cenevizler ile ahkâmı daha vâzih ve vâsi' bir mu'âhede 'akd ve bununla Cenovalıların Galata'da ikâmetlerini ve gerek kendi aralarında ve gerek bir Ceneviz ile bir Bizanslı beyninde mütekevvin ihtilâfât Cenevizliler tarafından müntahab konsolos ma'rifetiyle hall ve fasl edileceğini kabûl ve tasdîk eylemiştir. 1304 sene-i mîlâdiyyesinde de Cenevizliler İmparator II. Andronikos'la 'akd eyledikleri bir mukâvele netîcesinde bir tâkım mu'âfiyyât-ı rüsûmiyye istihsâl eylemişlerdir.

Memâlik-i İslamiyye'ye gelince: İlk def'a olarak Fransa Kralı (s. 4) IX. Sen Lui 1252 sene-i mîlâdiyyesinde Mısır Hükümeti'nden ecnebîlerin İskenderiye ve Trablus Şam'da ikâmet edebilmeleri için bir imtiyâz istihsâline muvaffak olduğu gibi Trablus Garb hâkimini de mîlâdın 1270 târihinde Fransa Kralı III. Filib ile böyle bir mu'âhede 'akd etmiştir.

Bi'l-âhire Mısır'da nâ'il-i hükümet olan Sultan Gavri tarafından 1507 senesinde bir fermân daha verilerek müsâ'adât-ı sâbıka te'kîd edilmiştir. Kostantiniye şehri Sultân Mehmed Hân-ı Sâni hazretleri tarafından feth edildiği zamân bâlâda zikr-i mesbûk ticâret mü'esseselerinin imtiyâzât-ı ibkâ ve Cenovalılarda kadîmen istihsâl etmiş oldukları müsâ'adât tecdîden bahş ve i'ta buyuruldu; Venedikliler ile dahî 1254 sene-i mîlâdiyyesinde bir mu'âhede-i 'akd ve bunun 16'ıncı maddesinde Venediklilerin kemâfi's-sâbık bir hâkim (bailli) göndermek hakkı kabûl ve Rumeli Beylerbeyi de bu hâkime mu'âvenete me'mur kılındı.

Yavuz Sultân Selim Hân hazretleri de Mısır'ı feth buyurdıklarında selâtîn-i sâlîfe cânibinden Fransızlara verilmiş olan imtiyâzâtı ibkâ ve mer'ıyyeti kabûl ve tasdîk eylediler.

Daha sonra ya'ni mîlâdın 1535 ve hicretin 941 târihinde Fransa Hükümeti'ne Mısır için verilen müsâ'adâta mûmâsil olarak memâlik-i Osmâniyye'nin her tarafında câri olmak üzere ba'zı müsâ'adât i'ta olunmuş ve gitgide devletimiz ile kadîmen münâsebât-ı siyâsiyye ve iktisâdiyyesi olan devletlerden birçoğu aynı müsâ'adât ve imtiyâzât-ı elde etmiştir. (s. 5)

Kapitülasyonların Edvâr-ı Târihiyyesi – Târihçe-i mu'âhedâtımızı tedkik ettiğimizde bir Kanûnî Sultân Süleyman zamân-ı saltanatından Tanzîmât-ı

Hayriyye'ye ve diğeri Tanzîmât-ı Hayriyye'den 1295 senesine ve diğeri de o vakitten zamânımıza kadar imtidâd etmek üzere yek-diğerinden farklı üç devir nazar-ı dikkate tesâdüf eder; filvâki' birinci devrede Avrupa'da hüküm-rân olan Düvel-i Mu'azzama'ya ve hattâ ba'zı küçük devletlere birçok imtiyâzât bahş ve ecânibin mümtâz bir mevki'de bulundurulması hâl-i tabî' 'add edildiği ve ikinci devrede ise yavaş yavaş kapitülasyonların mehâzîri anlaşılaraq bunların ilgâsı veyâ tehvîn-i mazarrâtı esbâbına tevessül-i lüzûmu idrâk edilmekle berâber yine ba'zı devletlere her nasılsa kapitülasyonlar i'ta olduğu ve devr-i hâzırda da kapitülasyonların hakk-ı hâkimiyetimizi pek ziyâde tehdîd ettiği bi-hakkın tezâhür eylesine mebnî 'akd edilen mu'âhedâtın hukûk-ı 'umûmiyye-i düvel kavâ'idine meh-mâ-emken tevfiik kılındığı nümâyan olur.

Kapitülasyon noktasından en zengin olan birinci devirde her devlete verilmiş olan 'ahid-nâmelerden şâyân-ı ehemmiyyet olanlarını burada hülâsaten irâ'e edeceğiz.

Fransa: Fransız kapitülasyonlarının başlûcaları şunlardır:

1. 941 H. (1535 M.) kapitülasyonudur ki Şarlken (Charle-Quint) tarafından mağlûbiyyetten mağlûbiyyete düçâr edilen Fransa Kralı I. Fransuva'nın (François I) Sâhibkiran zamân-ı Kanûnî Sultân Süleyman hazretlerine ilticâ ve resmen Jan dö la Fora (Jean de la Forét) nâmındaki sefîri i'zâm etmesi üzerine bahş (s. 6) ve ihsân edilmiş ve Fransızlar arasında bir dâ'vâ ve nizâ' olursa konsoloslar ma'rifetiyle fasl edilmek ve bir Osmanlı ile Fransız arasındaki dâ'vâ tercümân hâzır olduğu hâlde kâdı tarafından rü'yet olunmak, Fransızlardan alacağı olanlar bu haklarını sened ile isbât eylemek bu birinci kapitülasyonun cümle-i ahkâmından bulunmuştur.

Bu ilk kapitülasyonun Türkçe metnî zâyi' olmuş ve fakat bunun 1791 târihi- i mîlâdiyyesinde mevcûd olduğu Muradca Dason'un (Moradja d'Ohsson) (*Tableau général de l'empire Ottoman*) nâm eser-i meşhûrunda birkaç maddelerini aynen zikr etmesiyle müstedill [1]²¹³ ve diğeri taraftan Fransa Hâriciyye Nezâreti evrâk

(s. 6)²¹³ [1] Muradca Dason 'an-asl Ermeni milletine mensûb olup 1740 sene-i mîlâdiyyesinde Dersa'âdet'te tevellüd ve 1807 târihinde Avrupa'da vefât etmiştir. Pederi İzmir'de İsveç konsolosu idi. Kendisi de ibtidâ Dersa'âdet İsveç sefâretinde tercümân ve 1782 târihinde maslahat-güzâr ve 1795 târihinde de sefir olmuştur. Elsine-i şarkıyyeye ve bi'l-hassa Arabî ve Fârisî ve Türkî lisânlarına bi-hakkın âşına olan mûmâ-ileyh gerek 'örf ve 'âdet-i mahallîyi ve gerek zamânında mevcûd kavânîn-i Osmâniyye'yi pek güzel tedkik etmiş ve evâhir-i hayatında Paris'e çekilerek ba'zı âsârı vücûde getirmiştir; bunlardan en mühimi iki büyük cild teşkîl eden bâlâdaki eser olup bunda Saltanat-ı Seniyye'nin teşkîlât-ı esâsiyyesi ve usûl ve 'âdât ve merâsimi hakkında ma'lûmât-ı kâffeye

dosyaları meyânında bu birinci ‘ahid-nâmenin bir Fransızca ve birde İtalyanca metnî el’ân mahfûz bulunmuş ve ahkâm-ı mündericesi 1153 târih-i hicriyyesine (1740 M.) kadar on iki def’a tecdîd edilmiştir. (s. 7)

2. 975 H. (1569 M.) kapitülasyonudur ki Sultân Selim-i Sâni’den IX. Şarl istihsâl eylemiştir.
3. 987 H. (1581 M.) kapitülasyonudur ki Sultân Murad-ı Sâlis’ten III. Henri (Henri III) istihsâl etmiştir.
4. 1005 H. (1597 M.) kapitülasyonudur ki Sultân Mehmed-i Sâlis zamânında IV. Henri’ye bahş edilmiştir.
5. 1012 H. (1604 M.) kapitülasyonudur ki Sultân Ahmed-i Evvel âvân-ı saltanatında yine IV. Henri’ye ihsân edilmiş ve Kudüs’e gidecek Fransa ruhbânının himâyesi bu kapitülasyonun medâr-ı temeyyüzü olmuştur.

Pilisiye Duruzas 1604-1673 seneleri arasındaki altmış dokuz senelik müddette kapitülasyonlar tecdîd edildiğini iddi’â eyliyorsa da Hammer ve emsâli mü’ellifler bunun aksini iddi’â ettiği gibi Gabriyel Noradunkyan (*Recueil d’actes internationaux de l’Empire Ottoman*) nâm eserinin birinci cildinde bu arada ilâve ve tecdîd edilen ‘ahid-nâmeler hakkında ma’lûmât-ı kâfiye i’ta ve 1015 H. (20 Nisan sene 1607 M.) târihinde 1604 kapitülasyonuna ba’zı müsâ’adât zamm ve ilhâk ve 1018 H. (1609 M.) ve 1027 H. (1618 M.) ve 1033 H. (1624 M.) ve 1050 H. (1640 M.) ve 1059 H. (1649 M.) târihlerinde de tecdîd kılındığını zikr ve tasrîh eylemekte ve 1740 târih-i milâdiyyesine kadar ‘akd edilen mu’âhedât hüküm-dârin şahsiyle kâ’im ve bu arada beş def’a tebeddül-i saltanat vaki’ olması da 1604 kapitülasyonunun defa’âtle tecdîd edilmiş olduğu hakkındaki re’yi mü’eyyed görülmektedir. (s. 8)

6. 1084 H. (1673 M.) kapitülasyonudur ki Sultân Mehmed-i Râbi’ tarafından XIV. Lui’ye (Louis XIV) verilmiştir. [1]²¹⁴.
7. 1153 H. (1740 M.) kapitülasyonudur ki bizde Sultân Mahmud Hân-ı Evvel ve Fransa’da XV. Lui zamân-ı saltanatlarında Sefîr Marki de Vilanov’un (Marq is de Villeneuve) tavassut ve mesâ’îsi sâyesinde ‘akd

i’ta eylemiştir. Vefâtından sonra oğlu tarafından 1821 târihinde neşr edilmiş olan eserin üçüncü cildi ise Devlet-i Osmâniyye’nin kavânini medeniyyesi, siyâseti şer’iyyesi, ahkâmı cezâ’iyyesi ve usûl-i askeriyyesi hakkında hayli ma’lûmâtı câmi’dir. (s. 8)

²¹⁴ [1] İşbu ‘ahid-nâme *Mu’âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû’ası*’nın cild-i evvelinin 4-41’inci sahîfelerinde muharrerdir.

edilmiş ve bundan evvelki ‘ahid-nâmeler mu‘âhedât-ı şahsiye kabîlinde olduğu hâlde «fi ma ba‘din ‘ahid-nâme-i hümayunun şürût ve kuyûduna ri‘âyet ve hilâfına hareketten mücânebet olunmak üzere Devlet-i ‘Aliyyem’in mu‘ayyen olan iskelelerinde vesâ’ir iktizâ eden mahallerinde vaki‘ bi'l-cümle hükkâm ve zâbitâna tenbîhât-ı ekîdeyi hâvi evâmir-i ‘aliyye ısdâr ve irsâl ve mehâkimde sicillâta kayd ve isbât olunmaya müsâ‘ade-i ‘aliyye erzâni kılın» ‘ibâresinin sevk ve isti‘mâliyle işbu kapitülasyona bir şekli-i ebediyyet verilmiştir. [2]²¹⁵ (s. 9)

Bu ‘ahid-nâme bundan evvelki kapitülasyonların bahş ettiği imtiyâzâtı ma‘- ziyâdetin ihtivâ etmesi ve ahkâm-ı el‘ân mer‘î bulunması hasebiyle mu‘âmelât-ı ‘adliyyeye müte‘allik ber-vech-i âtî aynen derc ediyoruz:

«Françelülerin biri biri arasında kân veyâhûd âher şenâ‘at vaki‘ olur ise elçileri ve konsolosları âyînleri üzere görüp fasl edib zâbitlerden bir ferd dahl ve ta‘arruz eylemeyeler»

«Tâcirlerinin ahvâli için nasb eyledikleri konsoloslardan ba‘zı kimesneler dâ‘vâ ettiklerinde kendülerin habs edib evlerin mühürleyib te‘addî etmeyeler ve konsoloslarıyla dâ‘vâsı olanların husûsi Âsitâne-i Sa‘âdetim’de istimâ‘ oluna»

«Ve eğer mürd olsa esvâb ve emvâline kimesne dahl etmeye kime vasiyyet eder ise ona verile eğer vasiyyetsiz mürd olur ise konsolosları ma‘rifetiyle evvel yerlü yoldaşına verile beytü'l-mâlciler ve kassâmlar dahl eylemeye»

«Françe tâcirleri ve tercümânları ve konsolosları Memâlik-i Mahrûsem’de bey‘ ve şirâ ve ticâret ve kefâlet husûslarında vesâ’ir umûr-ı şer‘iyyede kâdıya varub sebt-i sicill ettirüb veyâ hüccet alalar sonra nizâ‘ olur ise hüccet ve sicile nazar olunub mücebi ile ‘amel oluna ikisinden biri olmayub mücerred şâhid-zôr ikâmet edüb hilâf-ı şer‘i şerîf nesne dâ‘vâ ederler ise mâdemki kâdılardan hüccetleri

²¹⁵ [2] İşbu kapitülasyon *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası*’nın cild-i evvelinin 15-35’inci sahîfelerinde münderic ve fakat fıkra-i ahîresiyle Fransızca tercümelerinde mukâbili olan 85’inci madde beyninde haylice fark-ı meşhûd‘dur; fi’l-vaki‘ son fıkranın Türkçe metni bâlâda muharrer olduğu vechle mestûr ve hâlbûki Fransızca metninde gerek Sultân Mehmed-i Râbi‘ hazretleri ve ahlâf-ı kirâmın ve gerek XV. Lui ve vâris-i hükümetlerinin ahkâm-ı mu‘âhede-nâmeye ri‘âyet eyleyecekleri ta‘ahhûdü münderic ve aynen şu sûretle muharrerdir:

Tant que de la part de S. M. Le très maqñifique Empereur de France, et de ses successeurs, il sera constamment donné des temoignages de sincérité et de bonne amitié envers notre glorieuse empire, le siège du Khalifat, pareillement, de la part de notre Majesté impériale, je m'engage sous notre auguste serment le plus sacré et le inviolable, soit pour notre sacréé personne impériale, soit rien permis de contraire aux présents articles.

olmayub veyâhûd sicilde mukayyed bulunmaya onun gibi tezvîr ettirilmeyüb hilâf-
ı şer'î şerîf olan dâ'vâları istimâ' olunmaya»

«Françe tüccârı ile bir kimesnenin nizâ'ı olsa kâdıya vardıkda Françelünün
tercümânları hâzır bulunmaz ise kâdı dâ'vâların istimâ' etmeye eğer tercümânları
mühim masâlihde ise gelince tevkif oluna amâ onlar dahî te'allül edüb
tercümânımız hâzır değildir deyû 'avk etmeyüb tercümânları ihzâr eyleye»

«Eğer Françelülerin biri biri ile nizâ'ları olsa elçileri ve konsolosları
'âdetlerince görüb fasl ede kimesne mâni' olmaya» (s. 10)

«Françelüye tâbi' olan piskoposlar vesâ'ir frenk mezhebinde olan ruhân
tâ'ifesi her ne cinsten olur ise olsun memâlik-i pâdişâhîde kadîmden oldukları
yerlerde kendü hallerinde olub âyînlerin icrâ eylediklerinde kimesne mâni' olmaya
ve Kudüs-i Şerîf'in dâhilinde ve hâricinde ve kamâme nâm kenîsâda kadîminden
ola geldiği üzere temekkün eyleyen frank râhiplerinin hâlâ sâkin olub ellerinde olan
ziyâret-gâhlarına kemâ-kân frenk râhiplerinin ellerinde olub kimesne dahl
eylemeye ve tekâlif talebiyle rencîde eylemeyeler ve dâ'vâları zuhûr eyledikte
mahallinde fasl olmazsa Âsitâne-i Sa'âdet'e havâle oluna ve Kudüs-i Şerîf'e varan
Fransız ve onlara tâbi' olan her ne cinsten olur ise varmada ve gelmede kimesne
dahl eylemeye»

«Âsitane-i Sâ'âdet'te elçileri ve konsolosları ve kethüdâları olmayan
Portakal ve Çiçilye ve Katalan ve Messina ve Ankona vesâ'ir harbî tâ'ifesinden
Françe padişahının bayrağı altında kadîmden geldikleri üzere ihtiyârları ile gelenler
kendü hallerinde olub sulh ve salâha mugâyir vaz' ve hareket sâdır olmadıkca sâ'ir
Fransızlar gibi gümrüklerin verüb kimesne dahl eylemeye»

«Dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Dîvân-ı Hümâyun'da istimâ'
olunub gayrî yerde istimâ' olunmaya»

«Asıl Françelüden bulunan tercümânlar elçilerin ve konsolosların vekîlleri
olmakla tercümelerini sıhhat ve hakîkati üzere îrâd-ı vazîfelerini icrâ eylediklerinde
mu'âheze ve habs olunmayalar ve bir husûsta taksîrâtları zuhûr eder ise elçileri ve
konsolosları tarafından te'dîb olunub âher taraftan rencîde olunmayalar»

«Konsolos kapûlarının emniyeti için konsoloslarının iltimâs eyledikleri
yasâkcılar ta'yîn olunması câ'iz ola ve bu makûle yasâkcılar odabâşıları vesâ'ir
zâbitleri taraflarından sıyânet ve himâyet olunub ...»

«Konsolosların ve tüccârın sâ'ir milel nasâri konsolos ve tüccârı ile
beynlerinde nizâ' vâki' oldukda tarafeynin rızâ ve talepleriyle dâ'vâları Âsitâne-i

Sa'âdet'te mukîm elçilerine havâle olunmaya cevâz verilub ve mâdem müdde'î ve müdde'î 'aleyhin rızâları olmaya bu makûle beynlerinde olan dâ'vâyı vülât ve hükkâm ve kuzât ve zâbitân ve gerek amennâsı bizler istimâ' ederiz deyû haber eylemeyeler» (s. 11)

«Françelüden ve bayrakları altında olanlardan biri katil olub yâhûd bir gayr-i cürm edüb ve şerî'at-i şerîfe tarafından rü'yet olunmak murâd olundukda Devlet-i 'Aliyyem'in kuzât ve zâbitânı bu gûne dâ'vâyı buldukları mahalde elçilerinin veyâhûd konsoloslarının veyâ vekîllerinin muvâcehesinde istimâ' ve şer'î şerîfe ve yedlerine verilen 'ahid-nâme-i hümâyûnuma mugâyir olmamak için tarafeynden dikkat ile teftîş ve tefahhus oluna»

«Taraf-ı mehâkimden ve Devlet-i 'Aliyyem zâbitânı câniblerinden ve ehl-i 'örf tâ'ifesinden Françelü olanların sâkin oldukları hâneye bilâ-mûceb cebren duhûl olunmayub hânesine duhûle hâcet mess eylediği hâlde elçî ve konsolos bulunan yerlerde onlara ihbâr ve taraflarından ta'yîn olunan âdemler ile olduğu mahale varulub bu husûsta hilâfına hareket eder bulunur ise ba'de't-tahkîk te'dip olunalar»

«Françelü ve onlara tâbi' olanların Devlet-i 'Aliyyem'e tâbi' kimesnelerde ve re'âyâsında vaki' olan alacakları dâ'vâ olundukda hükm olunub hâsıl olan akçelerinden harc-ı mahkemeleri ve ke-zalik mübâşiriyye ve ihzâriyyeleri dahî 'ahid-nâme-i kadîme mücebince yüz gurûşda ikişer gurûş alunub ziyâde talebiyle rencîde olunmayalar»

«Memâlik-i Mahrûsem'de bulunub Françe padişahına tâbi' olan piskoposları ve râhibleri kendü hâllerinde oldukca mahmî kılınub...»

«Devlet-i 'Aliyyem'in Françe Devleti sâ'irlerden ziyâde kadîmi dostu olub lâyıkı üzere kendisine mu'âmele olunmak için sâ'ir müste'menlere olan müsâ'ade ve ri'âyet Françe padişahının re'âyâsı hakkında dahî mer'î ve mu'teber tutula»

«Françelünün gerek elçî ve konsolos ve tercümânları ve gerek onlara tâbi' olan tüccâr ve ehl-i kârları ve gerek Françelü sefâ'inini i'mâl eyleyen kapûdân ve mellâhları ve gerek ruhbân ve piskoposları mâdemki kendü hallerinde yürüyüb dostluk merâsimine ve sadâkat levâzımına halel getirecek hareketten mücânebet üzere olalar işbu 'atîk ve cedîd 'akd olunan mevâdd fî mâ ba'din tavâ'if-i erba'a-i mezkûrenin haklarında mer'î ve mu'teber tutulub»

8. 1217 H. (25 Haziran sene 1802 M.) kapitülasyonudur ki bizde Sultân Selim-i Sâlis hazretleri ve Fransa'da Direktuvâr (Directoire) Hükümeti

ve Napolyon'un (Napoléon Bonapart) Birinci Konsolosluğu zamânında 'akd edilmiş ve dokuzuncu maddesinde «Devlet-i 'Aliyyem ve Françe (s. 12) cumhûru işbu 'ahid-nâme ile biri birinin memâlikinde ehabb olan devlet gibi olmak murâd etmeleriyle düvel-i sa'ireye tehvîz olunan ve olunacak menâfi'i işbu 'ahid-nâmede mahsûsen şart olunmuş ki tecvîz eyledikleri zâhir olur» denilmesine göre tarafeyn teba'asının en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'amelesine tâbi' olmaları işbu 'ahid-nâmeye şekl-i ebediyyeti ha'iz bir esâs teşkîl eylemiştir. [1]²¹⁶

İngiltere: İngilizlere ilk kapitülasyon bizde Sultân Murad-ı sâlis ve İngiltere'de Kraliçe Elizabet (Elisabeth) devr-i saltanat ve hükümetinde ve 988 H. (1580) târihinde bahş edilmiş ve 1011 H. (1603) de Sultân Mehmed-i Sâlis ve I. James (James I) ve 1015 H. (1606 M.) târihinde Sultân Ahmed-i Evvel ve yine I. James zamân-ı hükümetlerinde ve ke-zalik 1031 H. (1622 M.) ve 1033 H. (1624 M.) de tecdîd ve 1086 H. (1675 M.) de Sultân İbrahim Hân ve II. Charles (Charles II) zamânlarında ta'dîl edilmiştir. [2]²¹⁷

İşbu 1086 'Ahid-nâmesi Sultân Murad-ı Sâlis ve Sultân Mehmed-i Sâlis ve Sultân Ahmed-i Evvel ve Sultân Osman-ı Sâni zamân-ı saltanatlarında bahş ve ihsân buyurulan müsâ'adâtı ve yeniden verilmiş olan bir tâkım imtiyâzâtı câmi' ve mevâdd-ı kesîreyi şâmil ve âdetâ Fransa'nın 1153 H. (1740 M.) 'ahid-nâmesine mu'âdil ve kapitülasyon mebâhisine müte'allik olarak sefâretler ile Bâb-ı 'Âli arasında zuhûr (s. 13) edecek ihtilâfâtın halli emrinde mürâca'at olunacak bir vesîkâ mâhfiyyetini hâ'izdir.

1086 H. (1675) kapitülasyonunun imtiyâzât-ı 'adliyyeye müte'allik ba'zı fikarâtı ber-vech-i âtidir:

«İngilterelü ve ona tâbi' olan yerlerin bâzîrgânları ve âdemleri ve tercümânları ve simsârları ile Memâlik-i Mahrûse'de bey' ve şîrâ ve vîresi ve ticâret ve kefâlet husûsları vesâ'ir umûr-ı şer'ileri vaki' oldukda murâdları olur ise kâdıya varub sebt-i sicill ettirib hüccet alalar ba'dehu nizâ' olur ise hüccet ve sicile nazar olunub dâ'vâları hüccete muvafık ise müceb-i hüccet-i şer'iyye ile 'amel oluna ve

(s. 12)

²¹⁶ [1] İşbu 'ahid-nâme *Mu'ahedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i evvelinin 36-38'inci sahîfelerinde mestûr ve on maddeyi şâmilidir.

²¹⁷ [2] Bunlardan yalnız 1086 'ahid-nâmesi *Mu'ahedât-ı 'Umûmiyye Mecmu'ası* cild-i evvelinin 240-262'inci sahîfelerinde mündericidir.

mâdemki kuzâtta hüccetleri olmayub mücerred şâhid-zôr ikâmet etmekle dâ'vâları istimâ' olunmayub dâ'ima hüccet-i şer'iyeye müktezâsınca icrâ-yı hak oluna»

«İngilterelü ve ona tâbi' olanların dâ'vâ ve husûmetleri vesâ'ir umûr-ı şer'iyeleri oldukda tercümânları veyâ vekîlleri hâzır olmadıkca hükkâm dâ'vâların fasl ve istimâ' eylemeyeler»

«İngilterelülerin birbirleriyle nizâ'ları oldukda elçîleri ve konsolosları görüb kâdılarını vesâ'ir zâbit kullarını karışmayub dâ'ima âyîn ve 'âdetleri üzere fasl ve katı' nizâ' eyleyeler»

«Venedik ve Françe vesâ'ir Âsitâne-i Sa'âdetimiz ile dostluk üzere olan krallara verilüb 'ahid-nâme-i hümâyûn ve şurût ve mevâdd İngilterelünün hakkında dahî fermân ve mukarrer-i 'inâyet olunmuştur. Ve 'ale'd-devâm işbu 'ahid-nâme-i hümâyûn mücebinece 'amel olunub min ba'din kimesne bu 'ahid-nâme-i hümâyûnumda vaz' ve hareket ve bir tarikle dahl ve ta'arruz eylemeyeler»

«İngilterelü ve ona tâbi' olanların bir husûsu vesâ'ir umûr-ı şer'iyeleri vaki' oldukda elçîleri veyâ konsolosları veyâ tercümânları hâzır olmadıkca hükkâm fasl ve istimâ' etmeyub ve dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'te istimâ' olunub gayrî yerlerde istimâ' olunmaya»

«İngiltere elçîleri tâcirlerinin himâyet olunmak için Memâlik-i Mahrûse'de nasb ve ta'yîn eyledikleri konsolosları aslâ habs olunmayub ve evleri mühürlenmeyüb kendilerin aramayalar ve ref' olunmayalar ve her ne makûle dâ'vâları olur ise Südde-i Sa'âdet'ime 'arz (s. 14) olunub İngiltere elçîleri cevâben vereler»

«İngiltere ve ona tâbi' olan yerlerden ve bayrağı altında yürüyenlerden birisi Memâlik-i Mahrûse'de mürd oldukda bâkî kalan emvâl ve erzâkına beytü'l-mâlciler vesâ'ir hükkâm mâl gâ'ibidir deyû kabz ve dahl ve ta'arruz etmeyub herhângi İngilterelüye vasiyyet eder ise ona verile vasiyyetsiz mürd olur ise konsolosları veyâ onda bulunan evvel yerlü yoldaşları bulunmaz ise kâdı tarafından kabz ve zabt olunub ba'dehu İngiltere elçîleri kimi nasb ve ta'yîn ve irsâl ederler ise cümleten ona teslîm oluna»

«İngilterelüden ve İngiltere bayrağı altında yürüyenlerden biri kân vesâ'ir kabâhat edüb vesâ'ir emr-i şer'i vaki' oldukda memâliki Mahrûse'de olan hükkâm elçîleri ve konsolosları ma'an hâzır olmayınca dâ'vâları istimâ' etmeyub elçîleri ve konsolosları ma'rifetiyle ma'an görüb yalnız görmekle hilâf-ı şer'i şerif ve mugâyir 'ahid-nâme-i hümâyûn rencide olunmayalar»

«İngiltere tercümânlarından biri mürd oldukda İngiltere'den gelmiş ise metrûkâten elçileri ve konsolosları kabz edüb bu cânibden olub vârisi var ise vârisine verilüb yoksa beytü'l-mâlciler kabz eyleyeler»

«İngiltere tüccârının bir kimesne üzerinde olan hakkı dâ'vâ ve şer'ile mübâşir ma'rifetiyle tahsîl olundukda tahsîl olunan akçeden mahkemelere verildiği üzere % 2 akçe mübâşire ve çavuşa resm verilüb ziyâde bir akçe ve bir habbe talep olunmaya»

«İşbu 1086 'Ahid-nâmesi'nden sonra 1213 sene-i hicriyyesi Recebi'nin 28'inde ve Sultân Selim Hân-ı Sâlis hazretleri ve İngiltere Kralı III. Corc (George III) zamân-ı saltanat ve hükümetlerinde on üç madde ve bir hâtıme-yi şâmil bir mu'âhede-i ittifâkiyye [1]²¹⁸ 'akd edilmiş ve fakat Sultân Mahmud Hân-ı Sâni hazretleriyle yine III. Corc [George] âvân-ı hükümetlerine müsâdif 1223 sene-i hicriyyesi Zi'l-ka'desi'nin 19'uncu ve 1809 sene-i milâdiyyesi Kânûn-i Sâni'si'nin beşinci günü on iki maddeyi mütezammın (s. 15) olarak 'akd edilen mu'âhede-i sulhiyye Devlet-i Osmâniyye içinde ba'zı imtiyâzât-ı nâtık bulunması hasebiyle bi'l-hâssa zikr ve tafsîle şâyân görülmüş [1]²¹⁹ ve ba'zı mevâddı ber-vech-i âtî aynen derc kılınmıştır:

«Beşinci madde – İngiltere tüccârının emvâl ve eşyâ ve levâzım-ı sefâyin ve ahz ve i'talarına dâ'ir vesâ'ir emr-i ticâretlerini teshîl eder husûslarda Devlet-i 'Aliyye'nin müsâ'ade-i seniyye ve mu'âmele-i dîrînesine binâen ve mukâbeleten bundan böyle li-ecli't-ticâret ve İngiltere memâlikinde âmed-şüd edecek Devlet-i 'Aliyye tüccârı ve teba'a ve bayrakları hakkında İngiltere Devleti'nin dahî müsâ'ade-i kâmile ve mu'âmele-i dost-ânesi der-kâr ola»

«Sekizinci mâtde – Devlet-i 'Aliyye tüccârının umûr ve masâlihine rü'yet ve nezâret için Malta'da ve İngiltere memâlikinde iktizâ eden mahallere şeh-benderler nasbı hâ'iz ola ve Memâlik-i Mahrûse'de mukîm İngiltere konsolosları haklarında câri olan mu'âmelât ve mu'âfiyyat bi-tıpkıhı şeh-benderler haklarında dahî icrâ oluna»

Bunlardan başka yine 18 Zi'l-ka'de sene 1223 (5 Kânûn-ı Sâni sene 1809) târihiyle ve dört maddeyi şâmil bir mu'âhede ve Cümâde'l-âhir sene 1234 târihinde

(s. 14)

²¹⁸ [1] İşbu 1213 Mu'âhede-nâmesi *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i evvelinin 162-166'ncı sahîfelerinde mündericdir. (s. 15)

²¹⁹ [1] 1223 Mu'âhede-i Sulhiyyesi *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i evvelinin 266-269'uncu sahîfelerinde mestûrdur.

i'ta kılınan tasdik-nâme [2]²²⁰ mevcûd ise de bunlar kapitülasyon mebâhisine pek de te'alluk etmemek hasebiyle ba'zı kısım muhteviyyâtının nakl ve dercine de lüzûm görülmemiştir.

Hollanda: Flemenkliler 1021 H. (1612 M.) târihine kadar memâlik-i Osmâniyye'de Fransız konsolosları himâyesi ve Fransız bayrağı altında ticâret etmekte iken Sultân Ahmed-i Evvel cânibinden Fransa ve İngiltere'ye (s. 16) verilen imtiyâzât-ı şâmil bir kapitülasyon ihsân buyurulmuş ve Sultân Mehmed-i Râbi' devr-i saltanatına müsâdîf 1091 senesi ramâzan-ı evâ'ilinde bir ticâret mu'âhede-i 'akd ve müsâ'adât-ı sâlîfe-i te'kîd edilmiştir. Bunlardan en mühimi sâbik'üz-zikr 1091 kapitülasyonudur ki [1]²²¹ bunda Sultân Ahmed-i Evvel ve Sultân Murad-ı Rabî' Hazarâtı tarafından ihsân buyurulan müsâ'adât zikr ve ta'dâd ve yeniden verilen imtiyâzât bast ve beyân edilmiş olmasıyla imtiyâzât-ı 'adliyyeye te'alluk eden ba'zı fikarât ber-vech-i zîr derc olundu:

«Nederland vilâyetlerinden olanların dâ'vâ ve husûmeti vâki' olub dem ve diyet dâ'vâları olursa elçileri ve konsolosları ve âyînleri üzere görüb fasl edüb kâdılardan ve zâbitlerden bir ferd dahl ve ta'arruz kılmayalar»

«Tâcirlerin ahvâli için nasb eyledikleri konsoloslarından ba'zı kimesneler dâ'vâ ettiklerinde kendülerin habs etmeyeler ve evlerin mühürlemeyeler konsolosları ve tercümânları ile dâ'vâları olanların husûsları Âsitâne-i Sa'âdetim'de istimâ' oluna»

«Nederland vilâyetlerine tâbi' olanlardan biri mürd olsa 'ahid-nâme-i hümayûna muhâlif emvâl ve erzâkına beytü'l-mâlciler mâl ga'ibdir deyû vesâ'ir vechle dahl ve tâ'arruz etmeyeler»

«Eğer biri mürd olsa emvâl ve esvâbını kime vasiyyet eder ise ona verile vasiyyetsiz mürd olanlar elçileri ve konsolosları ma'rifetiyle evvel yerlü yoldaşına verile kimse dahl eylemeye»

«Nederland vilâyetlerine tâbi' olan yerlerin bâzergânları ve konsolosları ve tercümânları Memâlik-i Mahrûsemiz'de bey' ve şîrâ o ticâret ve kefâlet husûslarında vesâ'ir umûr-ı şer'iyeye vâki' oldukda kâdıya varub sebt-i sicill ettirüb veyâ hüccet alalar sonra nizâ' olursa hüccet ve sicile nazar olunub mûcebi ile 'amel

²²⁰ [2] 1223 'Ahid-nâmesi *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i evvelinin 269-270 ve 1234 tasdik-nâmesi 270-272'inci sahîfelerinde mündericidir. (s. 16)

²²¹ [1] İşbu kapitülasyon *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i sânisinin 95-107'inci sahîfelerinde mündericidir.

oluna bu ikisinden biri olmayub da mücerred celb ve ahz için ettikleri dâ'vâ istimâ' olunmayub mâdemki kâdılardan hüccet olunmaya ve sicilde mestûr bulunmaya hilâf-ı şer'î şerîf rencîde olunmayalar»

«Nederlandlu ile bir kimesnenin nizâ'ı olsa kâdıya vardukda Nederlandlunun (s. 17) tercümânı hâzır bulunmaz ise kâdı dâ'vâların istimâ' etmeye eğer mühim maslahat ise gelince tevakkuf oluna amâ onlar dahi te'allül edüb tercümânımız hâzır değildir deyû 'avk etmeyeler»

«Françe ve İngilterelüye verilen 'ahid-nâme-i hümâyûnda mestûr ve mukayyed olan husûslar Nederlandlu hakkında dahî mukarrer olub onlara verilen 'ahid-nâme-i hümâyûn mücebinde eğer metâ' vesâ'iridir 'amel oluna»

Avusturya: Mukaddes Roma İmparatorluğu makâmına kâ'im olan Avusturya ile 970, 984, 1015, (1606 M.), 1024, 1037, 1051, 1059, 1075, 1110, (1699 M.), 1130, 1152, 1163, 1190, 1205 târihlerinde 'akd edilmiş 'ahid-nâmeler [1]²²² mevcûd ise de bunların içinden en ehemmiyetlileri Sultân Ahmed-i Evvel zamân-ı saltanatına müsâdif 1015 Hicrî'de (1606 M.) 'akd olunan Zitvâtoruk musâlaha-nâmesi – ki bununla Nemçelünün senevî vermekte olduğu otuz bin altın vergi fî mâ ba'd hediye-i münâsebe-i gayr-i mu'ayyeneye tahvîl kılınmıştır. Ve Sultân Mustafa Hân-ı Sâni'nin âvân-ı hükûmetine müsâdif 26 Receb sene 1110 (1699 M.) târihinde 'akd edilen Karlofça (Carlovitz) Mu'âhede-i Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis zamân-ı saltanat ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın hengâm-ı sadâretine müsâdif 1130 H. (1718) senesinde 'akd olunan Pasarofça (Passarowitz) Mu'âhede-nâmesi [2]²²³ ve 1160 ve 1205 târihlerinde 'akd edilen ticâret mu'âhede-nâmeleridir. (s. 18)

Ma'a-zalik imtiyâzât ve müsâ'adât ilk def'a Pasarofça Mu'âhede-nâmesi'yle verilmiş olduğundan, onun ba'zı mevâddımı ber-vech-i âti derc ediyoruz:

«Memâlik-i Mahrûsem'in her ne mahallinde çâsâra tâbi' tüccârdan biri mürd olur ise onun emvâli ve eşyâsına vechen mine'l-vücûh dahl ve ta'arruz ve vaz'-ı yed ile müsâdere olunmayub taraflarından kabzına me'mûr olanlara zabt ettirile»

(s. 17)

²²² [1] İşbu mu'âhede-nâmeler *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* üçüncü cildinin 60-166'ıncı sahîfelerinde mündericidir.

²²³ [2] Bu eşâsen biri şerâ'it-i sulhiyyeye ve diğeri ticârete müt'e'allik olmak üzere yirmişer madde-yi şâmil ayrı ayrı mu'âhededir.

«Roma İmparatoruna tâbi‘ olan konsolos ve tercümânları ve itbâ‘ı vesâ‘ir tüccârı Memâlik-i Mahrûsem‘de bey‘ ve şîrâ ve tüccârdan ve kefâlet vesâ‘ir umûr ve husûsları oldukda kâdiya varub sebt-i sicill ettirüb ve hüccet ve mâ‘mûl ba-temessük alalar sonra nizâ‘ olur ise hüccet ve temessük ve sicille nazar olunub müceb-i şer‘isi ile ‘amel oluna»

«Vâlî-i memleket ve mütesellim ve voyvoda dâ‘vâcınız vardır sizi habs ettiririz deyû bi-vechi te‘addî etmeyeler meclis-i şer‘e ihzârları iktizâ ettikte konsolos yâhûd tercümânları ma‘rifetiyle ihzâr olunalar ve habsleri iktizâ eyledikte konsolos yâhûd tercümânları habs eyleye»

«Bunlardan birinde âher kimesnenin alacağı zuhûr eyledikte zâbitleri ma‘rifetiyle şer‘ile medyûndan tahsîl olunub âher kimesneden taleb olunmaya»

«Devlet-i Çâsârya tarafından ta‘yîn olunan konsolos vekilleri veyâ tercümânları veyâ itbâ‘ından veyâ tüccârından biriyle bir âher kimesnenin dâ‘vâsı zuhûr eylese üç bin akçeden ziyâde olan dâ‘vâları kenar mahkemelerde istimâ‘ olunmayub Âsitâne-i Sâ‘adetim‘e havâle oluna»

«Eğer tüccâr-ı mesfûrun birbiriyle nizâ‘ları zuhûr eder ise konsolosları kendü ‘âdetlerince dinleye kimesne mâni‘ olmaya»

«Tüccâr-ı mesfûrdan birinin mahkemeye ihzârı iktizâ eylese tercümânları hâzır olmayınca ihzâr olunmaya»

«Devlet-i ‘Aliyyem tüccârının birisi memâlik-i Çâsârya‘da vefât eyledikte emvâl ve eşyâsına ta‘arruz olunmayub beytül-malını Devlet-i ‘Aliyyem tarafından ta‘yîn olunan şeh-bender zabt eyleye. [1]²²⁴» (s. 19)

Prusya: Prusya ile ilk def‘a olarak Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis ve Büyük Frederik (Frédéric) zamân-ı saltanat ve hükümetlerine müsâdif 24 Zi‘l-hicce 1174 (22 Mart 1761 M.) târihinde sekiz madde ve bir hâtîme-yi şâmil bir ticâret ve muhâdenet mu‘âhedesi [1]²²⁵ ‘akd edilmiş ve Sultân Selim Hân-ı Sâlis ve II. Frederik Kiyom (Frederic- Guillaume II) asrına tesâdüf eyleyen 16 Cümâde‘l-ülâ sene 1204 (31 Kânûn-i Sâni sene 1790 M.) târihinde şurût-ı hamse üzerine ‘akd

(s. 18)

²²⁴ [1] Pasarofça‘da ‘akd olunan ticâret mu‘âhede-nâmesinin altıncı maddesinin işbu son fıkrası bizimde Avusturya‘da ‘ahden hâ‘iz olduğumuz bir imtiyâzı şâmil olmakla dikkate şâyandır. (s. 19)

²²⁵ [1] 1174 Kapitülasyonu *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası* cild-i evvelinin 83-90‘inci sahîfelerinde mündericdir.

olunan ittifâk mu'âhedesiyle de mezkûr 1174 kapitûlasyonu ahkâmı te'yîd kılınmıştır.

1174 H. (1761 M.) Prusya kapitûlasyonu dahî Fransızların 1153 H. (1740 M.) ve İngilizlerin 1086 H. (1675 M.) ve Avusturyalıların 1130 H. (1718 M.) kapitûlasyonu gibi birçok ahkâm-ı imtiyâziyyeyi şâmil ve hîn-i hâcetinde çok mürâca'at olunur mu'âhedât meyânına dâhil ve fazla olarak bizim lehimizde de bâ'zı imtiyâzâtı hâvi bulunmasına mebnî fıkârât-ı mühimmesi ber-vech-i âti aynen nakl olunur:

«Prusya ve onlara tâbi' olanlar beyninde münâza'a zuhûrunda Prusya elçileri veyâhûd konsolosları kendü kâ'ideleri üzere faysal verüb mâdemki kendüleri bir muktezâ-yı şer'î şerif görmeye tâleb olmayalar Devlet-i 'Aliyye'nin kuzât ve hükâmı elbette biz görürüz deyû cebren karışmayalar»

«Memâlik-i Mahrûse'de mukîm Prusya konsolosları habs olunmaya ve her ne dâ'vâları (s. 20) olur ise elçileri ma'rifetiyle Âsitâne-i Sa'âdetim'de görüle ve menzilleri mühürlenmeyüb tefîş ve tefahhus olunmaya»

«Prusyalunun umûr-ı şer'iyeleri vukû'unda elçileri veyâhûd konsolosları veyâ vekîlleri ma'rifetiyle ve tercümânları vesâtatıyla şer'ile rü'yet oluna»

«Prusyaluyu ve onlara tâbi' olanları ehl-i İslâm veyâhûd Devlet-i 'Aliyye re'âyâsı şer'e ihzâr eylediklerinde tercümânlardan biri veyâhûd vekîlleri mevcûd olmadıkca cevab eylemeye cebr olunmaya»

«Konsoloslarının ve tercümânlarının dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Asitâne-i Sa'âdet'te görüle»

«Bey' ve şirâya ve kefâlete müte'allik ve istidâne olunan akçe husûslarında ehl-i İslâm ve re'âyâ-yı Devlet-i 'Aliyye Prusyalu ve onlara tâbi' olanlardan dâ'vâ eylediklerinde hüccet-i şer'iyeye veyâhûd mâ'mul bi-sened olmadıkca zûr-ı şâhidleri istimâ' olunmaya»

«Prusyaludan ve tâbi'lerinden Memâlik-i Mahrûse'de bir kimesne fevt oldukda muhallefâtını vereselerini teslîm eylemek üzere Prusya elçisi veyâhûd konsolos zabt ve bunlardan biri bulunmadığı hâlde şer'iki kabz eyleyüb hükâm ve zâbitân taraflarından müdâhale olunmaya ve fevt olduğu mahalde Prusyaludan bir kimesne bulunmadığından muhallefâtını tahrîr ve senedâtını ol mahallin hâkimi

tarafından mühürlenüb hıfz ve Prusya elçisinden kabzına me'muren vâràna bilâ-bahâne teslîm olunub resm-i kısmet taleb olunmaya»

«Mevâdd-ı mezkûre kral-ı müşârün-ileyhin tüccârı ve re'âyâsı hakkında cârî olduğu gibi Devlet-i 'Aliyye tüccârı ve re'âyâsı ve tâbî' leri haklarında dahî cârî ola. [1]²²⁶»

İspanya: İspanya Devleti'ne ilk def'a olarak 20 Cümâde'l-ûlâ sene 1197 (14 Eylül sene 1782 M.) târihinde kapitülasyon (s. 21) i'ta ve 1243'de de bir ticâret mu'âhedesi 'akd edilmiştir. [1]²²⁷

1197 Kapitülasyonunun imtiyâzât-ı 'adliyyeye te'alluk eden bâ'zı fikarâtı şunlardır:

«Memâlik-i Mahrûse'nin herhângi mahallinde tüccâr ve re'âyâlarında ve bayrağı altında olanlardan biri vefât ederse muhallefâtı hükkâm ve zâbitân taraflarından müsâdere olunmayub ve bu gûne muhallefât mâl gâ'ibdir deyû vaz'-ı yed ve istishâb olunmaksızın vekîline veyâ konsoloslarına vasiyyeti üzere ashâbına verilmek için teslîm oluna ve eğer bilâ-vasiyyet vefât ederse muhallefâtı vekîline ve konsoloslarına veyâhûd vefât ettiği mahalde olan şerîklerine teslîm oluna ve vefât eylediği mahalde konsolos ve şerîkleri bulunmadığı hâlde ol mahallin kâdısı şer'î şerîf mücebince muhallefâtını defter eyleyüb bir emîn mahalle vaz' ve hıfz edüb resm-i kısmet taleb olunmaksızın der-i devlette mukîm olan vekîl tarafından ta'yîn olunan âdeme bilâ-bahâne def' ve teslîm eyleye»

«Devlet-i 'Aliyye'nin re'âyâsına ve tüccârına dahi onların taraflarından ke-zalik mu'âmele oluna [2]²²⁸»

«Devlet-i 'Aliyye re'âyâsıyla kral-ı müşârün-ileyhin tüccâr vesâ'ir re'âyâları ve himâyesi altında olanlar bey' ve şirâ ve ticâret husûsları ile vesa'ir

(s. 20)

²²⁶ [1] 1174 Kapitülasyonunun yedinci maddesinin işbu fıkrası bi'l-mukâbele bizimde Prusya'da aynı imtiyâzâtı hâ'iz olduğumuzu mübeyyen bulunmakla bi-hakkın nazar-ı dikkat ve ehemmiyyete alınmaya şâyândır. (s. 21)

²²⁷ [1] Yirmi madde ve bir hâtîme-yi şâmil olan 1197 kapitülasyonu *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i evvelinin 212-223 ve dördüncü maddeyi muhtevâ 1243 mu'âhede-nâmesi 223-225'inci sahîfelerinde mündericidir.

²²⁸ [2] 1197 Kapitülasyonunun dördüncü maddesinin bu son fıkrasına nazaran bi'l-mukâbele İspanya'da bulunan şeh-benderlerimizinde orada vefât eden teba'a-i Osmâniyye'nin terekelerini sebt ve tahrîre hakkı vardır. (s. 22)

bahâne ile dâ'vâ ve kâdıya vardıklarında tercümânlardan biri bulunmadıkca dâ'vâları istimâ' ve fasl olunmaya»

«Tüccârı beyinde dâ'vâları zuhûr eyledikte bu makûle olan dâ'vâları konsolosları ve tercümânları vesâatlarıyla şürût ve kâ'ideleri üzere görülmesi câ'iz ola»

«Bu mu'âmele hîn-i iktizâda onların memleketlerinde bulunan Devlet-i 'Aliyye'nin tüccâr (s. 22) ve re'âyâsı haklarında dahî böylece mer'î tutula [1]²²⁹»

«Kral-ı müşarün-ileyhin re'âyâsına ve taht-ı himâyesinde olan kimesnelere ticârete bey' v e şirâlarında sâ'ir dost olan düvel-i misillü mu'âmele oluna»

«İşbu musarrah olan maddelerde ve bunlardan hâriç tasrîh olunmayan husûslarda sâ'ir dost olan düvel-i mu'âmele olunduğu vech üzere müsâ'ade oluna»

Rusya: Rusya Hükümeti ile 1114, 1121, 1123, 1133, 1136, 1150, 1152, 1154, 1188, 1193, 1197, 1198, 1206, 1213, 1214, 1220, 1227, 1242, 1245, 1249, senelerinde bir tâkım mu'âhedât ve mukâvelât [2]²³⁰ 'akd edilmiş ise de kapitülasyon nokta-i nazarından şâyân-ı zikr olanları Sultân Abdülhâmid Hân-ı Evvel ve II. Katerina (Catherine II) zamân-ı saltanat ve hükümetlerine müsâdif Cümâde'l-ülâ sene 1188 (5 Temmuz sene 1774) târihinde 'akd olunan Kaynarca [3]²³¹ ve yine asr-ı mezbûre müsâdif 15 Şevvâl sene 1197 târihli ticâret [4]²³² ve Sultân Mahmud Hân-ı Sâni ve I. Nikola (Nicolas I) zamân-ı saltanat ve hükümetlerine (s. 23) müsâdif 15 Rebi'ü'l-evvel sene 1245 (1829 M.) târihli Edirne[1]²³³ Mu'âhede-nâmeleri'dir.

İmtiyâzât ve müsâ'adâtı şâmil olmak üzere Kaynarca Mu'âhedesinden müstahrec bâ'zı fikarât ber-vech-i âtfi derc olunur:

²²⁹ [1] 1197 Kapitülasyonunun beşinci maddesinin şu fıkrası mantukunca İspanya'da teba'a-i mahalliyye ile bir Osmanlı beyinde mütekevvîn de'âvînin esnâ-yı rü'yetinde sefâret veyâ şeh-bender-hâne tercümanının huzuru ve istikrâz ve kefâlete müte'allik de'âvîde beyyine-i tahriyyenin vücûdu ve iki Osmanlı arasında mütehaddis de'âvî-i hukûkiyyenin şeh-bender-hânedeki fasl ve rü'yeti iktiza edecektir.

²³⁰ [2] Mezkûr mu'âhedât, *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i sâlisinin 209-319 ve cild-i râbi'anın 1-97'nci sahîfelerinde mestûrdur.

²³¹ [3] Yirmi sekiz maddeyi ihtivâ eden Kaynarca Mu'âhedesini *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i sâlisinin 254- 273'üncü sahîfelerinde mündericidir.

²³² [4] Seksen bir madde üzerine tanzîm edilen işbu ticâret mu'âhede-nâmesi *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* üçüncü cildinin 284-319'uncu sahîfelerinde mübeyyendir. (s. 23)

²³³ [1] On altı maddeyi şâmil olan Edirne *Mu'âhedesini Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i râbi'nin 70-80'inci sahîfelerinde muharrerdir.

«İkinci madde—İşbu ‘ahid-nâme-i mübârekenin in‘ikâdı ve tasdîk-nâmelerin mübâdelesinden sonra iki devletin re‘âyâsından bâ‘zıları âher bir töhmet ve ‘adem-i itâ‘at veyâhûd cinâyet edüb devleteynin birine ihtifâ veyâhûd ilticâ kastında olur ise Devlet-i ‘Aliyye'de din-i İslâmı kabûl ve Rusya Devleti'nde tenassur edenlerden mâ-adâ aslâ bir bahâne ile kabûl ve himâyet olunmayub der-‘akab redd veyâhûd hiç olmaz ise ilticâ ettikleri düvelin memâlikinden tard olunurlar ki bu misillü yaramazların sebebi ile iki devlet beynine mûrîs-i birûdet veyâhûd bâ‘is-i bahs-ı ‘abes olur aslâ bir ma‘nî vâki‘ olmaya ke-zalik tarafeyn re‘âyâsından olup gerek ehl-i İslâm ve gerek Hıristiyan zümresinden bir kimesne bir türlü taksîrât edüb her ne mülâhaza ile bir devletten evvel bir devlete ilticâ ederler ise bu misillüler taleb olundukca bilâ-te’hîr redd olunalar»

«Yedinci madde – Devlet-i ‘Aliyyemiz ta‘ahhüd eder ki Hıristiyan diyânetinin hakkına kenîsâlarına kaviyyen sıyânet ede ve Rusya Devleti'nin elçilerine ruhsat vere ki her ihtiyaçta gerek on dördüncü maddede zikr olunub mahrûse-i Konstantiniyye'de beyân olunan kenîsâ-yı mezkûre ve gerek hademesinin sıyânetine ibrâz-ı tefhîmât-ı mütenevvi‘a eyleye elçî-i mûmâ-ileyhin bu gûne ‘urûzî Devlet-i ‘Aliyyem'in dürüst sâfi ve hem-civârî olan devlete müte‘allik âdem-i mü‘temedi tarafından ‘arz ve tebliğ olunmakla Devlet-i ‘Aliyyemiz tarafından kabûl eylemeleri Devlet-i ‘Aliyyemiz ta‘ahhüd eder»

«On birinci madde –... Devlet-i ‘Aliyyemiz’in memâlikinden emr-i ticârete dâ‘ir bi-aynihî Françe ve İngiltere misillü dost-ı ehibbâ olub ziyâde müsâ‘ade buyurulan memâlik-i müsâlemât ve mu‘âfiyyâtıyla ticâret-i miyâh misillü berren ticâret etmek Rusya Devleti'nin re‘âyâlarına Devlet-i ‘Aliyyemiz cânibinden ruhsat verilüb ber-minvâl-i muharrer nehr-i Tuna'da dahî keşt ve güzâr edeler gerek emr-i ticâret ve gerek Rusya tüccârının hakkında (s. 24) işbu maddede lafz be lafz tahrîr olunduğu gibi her türlü ihtiyac zuhûrunda mâru'z-zikr iki milletin vesâ'irlerin şürûtları mer‘î ve mu‘teber tutıla... Tarafeynden ta‘ahhüd olunur ki dost olan sâ‘ir devletlerin re‘âyâlarına erzânî kılınan ser-best ve müsâlemet Rusya tüccârına dahi erzânî kılın»

«On dördüncü madde – Düvel-i sâ‘ireye kıyâsen kenîsâ-yı mahsûsadan mâ-adâ Galata tarafında Beyoğlu nâm mahallenin yolunda tarîk-i âmmide Rusya Devleti bir kenîsâ ettirmek câ‘îz ola işbu kenîsâ kenîsâ-yı avâm olub Dosografa

kenîsâsı ta'bîriyle tesmiye ve ile'l-ebed Rusya Devleti'nin elçisi sıyânetinde olub her türlü ta'arruz ve müdâhaleden emîn ve berî ve harâset oluna»

1197 Ticâret Mu'âhedesi'nin ba'zı fıkârâtı:

«Eğer itbâ'dan veyâhûd mellâhlardan biri bulunduğu hidmetten yâhûd gemiden firâr eder ise temekküne talep olduğu vîlâyette ağıleb olan mezhebi ya'nî memâlik-i İslâmiyye'de din-i İslâmı kabûl ve Rusya memâlikinde tenassur etmez ise derhâl redd oluna»

«Rusya re'âyâsından biri mürd oldukda emvâl ve eşyâsı hiçbir kimesne müdâhaleye cesâret etmeksizin vasîlerine teslim ve eğer vasîyetsiz mürd olur ise metrûkâtı Rusya konsolosunun vesâtatıyla hem-şehrîlerine emâneten verilüb bu bâbda kassâmlar ve beytü'l-mâlciler bir türlü muhâlefet ve ber-vechle müdâhale eylemeyeler»

«Rusya tüccârı ve tercümânları ve konsolosları Devlet-i 'Aliyye re'âyâsıyla bey' ve şirâ ve ticâret ve kefâlet vesâ'ir umûr-ı şer'iyeleri vaki' oldukda kâdıya varub tahrîran mukâvelelerini tertîb ve tescîl edüb ba'dehu bir nizâ' vâki' olur ise muktezâsını tetebbu' ile bu gûne münâza'un-fih olan husûslar fasl olunalar binâberîn bu gûne delâ'il ve senedât-ı şer'iyesi olmayan bir kimesne Rusya re'âyâsından birinin 'aleyhine bir dâ'vâya mütesaddı olur ise ancak şâhid-zôr ikâmetiyle olan bu gûne tezvîrât tecvîz olunmayub hakka mugâyir iddi'âlar istimâ' olunmayalar»

«Devlet-i 'Aliyye memâlikinde ticâret eden Rusya re'âyâsının emniyyeti için her ne ki bu maddede karar bulmuş ise bil-müsâvât Rusya Devleti tarafından Rusya diyârında ticâret eden Devlet-i 'Aliyye re'âyâsı hakkına mer'î tutulub icrâ-yı ticâretlerinde her türlü su'ûbetin indifâ' için emr-i ticârete dâ'ir Rusya re'âyâsıyla vâki' olan mukâveleleri ve ta'ahhüdât-ı sâ'ireler tescîl olunub beynlerinde vukû' bulacak nizâ'ları (s. 25) fasl ve def' olunalar [1]²³⁴»

«Françe ve İngiltere tâ'ifelerinin cümleden ziyâde haklarına müsâ'ade oluna geldiğine binâen bunlar misillü bi'l-müsâvâten Rusya tâ'ifesi dahî Devlet-i 'Aliyye memâlikinde i'tibâr olunmak vâcib olmakla Devlet-i 'Aliyye gerek zikr olunan sâ'ir

(s. 25)

²³⁴ [1] Rusya'da teba'a-i mahalliyye ile bir Osmanlı yanında tekevvün eden de'âvîde şühûd-ı şahsiye ikâmesi câ'iz olmayacağı bu maddeden münfehim oluyor

müste'men mülk haklarına icrâ olunan cümle müsâlemât ve re'âyâtı Rusya re'âyâları hakkına dahî icrâ ve ri'âyet eylesine işbu madde ile müte'ahhid olur»

«Rusya re'âyâları hakkına ri'âyet olunan bi'l-cümle mu'âfiyyât ve müsâlemât ile Rusya elçîsinin ve konsoloslarının hizmetinde olan tercümânlar ves'âir âdemler dahî mütemetti' olalar»

«Umûr-ı ticâret için mukîm olan konsolosların 'aleyhine bir kimesne dâ'vâ eder olur ise kendülerini ahz etmeyüb ve evlerini temhîr eylemeyüb dâ'vâları redd ve Devlet-i 'Aliyye'ye ifâde oluna»

«Rusya konsolosları ve tâcirleri sâ'ir Nasrânî bir tâ'ifenin konsolosları ve tâcirleriyle nizâ'ları oldukda eğer tarafeynin rızâsı olur ise Devlet-i Osmâniyye'de mukîm olan Rusya elçîsi yanına dâ'vâlarını görebileler ve eğer iki taraf dahî dâ'vâlarının Devlet-i Osmâniyye'nin vâflilerinden ve kâdılar ve zâbitler ve gümrükçülerinden görülmesine tâleb olmaz ise münâza'ada olan iki cânibeynin rızâları olmadıkca zikr olunan vâfliler vesâ'irler ber-vechle mesfûruna cebr etmeyüb umûrlarına müdâhale eylemeyeler»

«Eğer Rusya tüccârından biriyle nizâ' vâki' olub bu bâbda kâdıya şikâyet olunur ise kâdı Rusya tercümânı hâzır olmadıkca dâ'vâyı istimâ' eylemeyeler ve eğer tercümânları âher bir mühim işte meşgûl bulunur ise gelinceye dek te'hîr oluna ve Rusya re'âyâları dahî tercümânları hâzır değildir vesîlesini sû-i isti'mâl etmeyüb bilâ-te'hîr huzur-ı şer'a ihzâr eyleyeler»

«Eğer Rusya re'âyâlarının biri biri beyinde münâza'a vâki' olur ise Devlet-i 'Aliyye'de mukîm olan elçîleri veyâhud konsolosları dâ'vâlarını görüb Rusya'nın kavânîn ve kavâ'idi üzere fasl ve muktezâsını hükm eylemelerine hiçbir kimesneden bir türlü mümâna'at ve muhâlefet olunmaya» (s. 26)

«Dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâlar Der-i 'Aliyye'de istimâ' olunub âher yerde istimâ' olunmayalar»

«Dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâlar işbu 'ahid-nâmenin altmış dördüncü maddesinde karar verildiği üzere Divân-ı 'Âlî'de istimâ' olunalar»

«Devlet-i 'Aliyye'nin mahkeme âdemleri ve zâbitân vesâ'irler bir Rusya re'âyâsından meskûn olan bir hâneye cebren duhûl eylemeyeler ve bir hâcet-i 'azîme mess eder ise mukaddem Rusya elçîsine veyâhud konsolos bulunan

mahallerde konsolosa haber verilüb ba‘dehu taraflarından bu husûsa ta‘yîn olunacak âdemler ile mahalline varıla ve eğer bunun hilâf-ı vâki‘ olur ise hilâfına hareket edenleri kavânînin şiddeti muktezâsınca te‘dîb olunmalarını Devlet-i ‘Aliyye ta‘ahhüd eder»

«Rusyalu bir tâcirin veyâhûd Rusya'ya müte‘allik bir âher kimesnenin iflâsı zuhûr eder ise kalan eşyâsından sâhib-i duyûnun akçesi verile [1]²³⁵»

«Eğer Rusya re‘âyâlarının biri biri beyninde katl veyâhûd âher fesâdları vâki‘ olur ise Rusya elçisi yâhûd konsolosları maddeyi görüb kavânî ve kavâ'idleri müktezâsınca hükm-i icrâ edüb Devlet-i ‘Aliyye'nin zâbitânından hiçbir ferd müdâhale ve mümâna‘at eylemeye»

«Rusya re‘âyâsından biri veyâhûd Rusya himâyesinde olanlardan bir kimesne katl veyâhûd âher bir töhmet edüb memleketin zâbitine ihbâr olundukda Devlet-i Osmâniyye'nin kâdıları vesâ'ir zâbitânı bu gûne maddeleri ancak konsolosun yâhûd elçî veyâhûd konsolos her nerde iseler dahî taraflarından bu husûsa me'mûr olunan âdemlerin muvâcehesinde göreler ve bu gûne vukû'âtın vuku'unda kalan ve tamâmen ‘adâlete ri‘âyet olunmak için müte‘ahhidînin yek-dîğerinden matlûbudur ki maddenin tefahhus ve faslına müsâvâtla ihtiyât ve dikkat olunmasına intibâhla nezâret eyleyeler»

Edirne Mu'âhedesi'nden:

«Rusya teba‘a ve sefâyîn ve emvâl ve emti‘âsı her türlü dahl ve ta‘arruzdan masûn (s. 27) olarak teba‘a-i mersûme münhasıran Rusya elçisi ve konsoloslarının taht-ı hükm ve zabtında ola»

«Devlet-i ‘Aliyye ile Rusya Devleti beyninde tevârih-i muhtelifede ‘akd olunan ‘ahid-nâmeler vesâ'ir ‘uhûd ve mevâsîk işbu sulh-nâme ile tağyîr olunan mevâdd istisnâ olunarak tamâmen kuvvet-i kâmilelerinde tasdîk olunur»

İtalya: Doğrudan doğruya İtalya Hükümeti'ne verilmiş bir kapitülasyon mevcûd değilse de 2 Muharrem sene 1278 (10 Temmuz 1861 M.) târihinde İtalya ile ‘akd edilen ticâret mu‘âhede-nâmesi birinci maddesinin sarâhatına nazaran [1]²³⁶

(s. 26)

²³⁵ [1] Müflis teba‘a-i ecnebiyyeden olduğu takdirde dahî mu‘âmelât-ı iflâsiyyenin mehâkim-i Osmâniyye'de cereyân edeceği bu maddeden münfehim oluyorsada ma‘at-te‘essûf te‘âmül bunun hilâfinadır.

(s. 27)

şimdiki İtalya Devleti vaktiyle Venediklilere, Cenevizlilere, Toskanalılara ve Sicilyalılarına verilmiş olan kapitülasyonlardan istifâde edecektir.

Fıkarât-ı âtiye Sultân Murad-ı Sâlis asrına müsâdîf 983 sene-i hicriyye'sinde Venedik'e verilen kapitülasyondan [2]²³⁷ müstahredir:

«Memâlik-i Mahrûsem'den bir harac-güzâr veyâhûd bir 'âmil kacub Venedik'e müt'e'allik (s. 28) kale'âlar Adalar'a varub temekkün etse kabûl olunmaya varan âdemlere te'allül etmeyub aynıyla vereler şöyle ki âdem öldürüb veyâhûd uğruluk edüb rızk-ı serika eyleseler aynıyla vereler benim cânibimden dahî ol-vechle ettirilüb ol taraftan âdem öldürülüb uğruluk ve rızk götürürse aynıyla vereler [1]²³⁸»

«Venediklünün birbiri arasında nizâ'ları olsa bâlyozları [2]²³⁹ 'âdetince dinleye kimesne mâni' olmaya»

«Bir kimesnenin bâlyoz ile nizâ'ı olsa şöyle ki Südde-i Sa'âdetim'de mahrûse-i İstanbul'da evvelâ vâki' olan kazıyyesi dîvân-ı 'alîşân'ımda istimâ' oluna ve lakin ben sa'âdetle sefer-i hümâyûnda bulunacak olursam onun gibi bâlyoz ile nizâ'ları İstanbul muhâfazasıçün konulan bey huzûrunda kâdı ma'rifetiyle istimâ' oluna»

«Venedik bâzîrgânlarıyla bir kimesnenin nizâ'ı vâki' olsa kâdıya varalar Venediklünün tercümânı hâzır olmadıkca kâdı olan kimesne dâ'vâların istimâ' etmeye amâ onlar dahî te'allül edüb tercümân hâzır değildir deyû 'avk etmeyüb tercümânların ihzâr edüb eğer tercümânları mühim maslahatta olursa gelince te'hîr oluna»

²³⁶ [1] Mezkûr maddede «el-hâletü hâzihi İtalya Krâliyeti'ni teşkil eden hükûmât ile Saltanat-ı Seniyye meyânında mukaddemâ 'akd olunan mu'âhedât ile İtalya teba'a ve sefâyinine i'tâ olunmuş olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât 'uhud-ı mezkûrenin işbu mukâvele-nâme ile ta'dil olunacak olan şerâ'iti bi'l-istisnâ hâlen ve istikbâlen tasdik kılınmış ve bir de taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den bi'l-cümle düvel-i sâ'ire teba'a ve sefineleri ile ticâret ve seyr-i sefâyinine el-hâletü hâzihi i'tâ olunmuş ve müstakbelde i'tâ olunabilecek veyâhûd istifâdesine mesağ gösterilecek olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyyâta İtalya teba'a ve sefineleriyle ticâret ve seyr-i sefâyinine dahî bi-hakkın nâ'il ve hâ'iz olmaları mahsûsen meşrût bulunmuştur» deyû muharrerdir.

²³⁷ [2] İşbu kapitülasyonun *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmu'âsı* cild-i sânisinin 130-141'inci sahîfelerinde mündericidir.

²³⁸ [1] Bu fikrâ i'âde-i mücrimeyn (extradition) esâsını ihtiva etmesi hasebiyle şâyân-ı dikkattir. (s. 28)

²³⁹ [2] Bâlyoz veyâhûd bâlyos ta'bîri Fransızcadaki (bailli) kelimesinden me'hûz olub sefir veyâ maslahat-güzâr gibi ma'nâda isti'mâl edilmiştir.

«Venediklünün ba'zı harâç-güzâr kâfirler ile nizâ'ları olub dâ'vâ edecek Venediklü şâhidler ikâmet ederler imiş hasım olanlar bu yerlü kâfirlerinden gerekdir deyû müzâyaka verüb Venediklü kâfirlerin şehâdetlerin kabûl etmezler imiş cümle keferi millet vâhid olduğu ecilden gerekdir ki eğer onların keferi ile nizâ'ları olub ikâmet-i şâhda ihtiyâçları olursa keferi tâ'ifesinden hângi sınıftan ki şâhid-i ikâmet edüb şer'î nebevî iktizâsınca isbât edeler istimâ' oluna [3]²⁴⁰»

«Venediklûdan bir bâzîrgân Memâlik-i Mahrûsem'e gelüb ticâret üzere yürürken mürd olsa metrûkâtına beytü'l-mâlcî karuşmayub bâlyozlarına teslîm edeler» (s. 29)

Şu fıkralarda Sultân Mustafâ Hân-ı Sâni zamân-ı saltanatına müsâdif 1112 senesinde Venedikle 'akd edilen mu'âhededen [1]²⁴¹ me'hûzdur.

«Tâcirlerinin ahvâli için kendü cinslerinden nasb etdikleri konsoloslarından ba'zı kimesneler dâ'vâ etdiklerinde kendülerin habs etmeyeler ve evlerin mühürlemeyeler konsolosları ve tercümânlarıyla dâ'vâsı olanların husûsları Âsitâne-i Sa'âdetim'de istimâ' oluna»

«Venedik tüccârının bir kimesne üzerinde bey' ve şîrâ o karz ve vîresi ve ticâret ve kefâlet ves'âir cihet-i şer'iyeden olan hakkı dâ'vâ ve şer' ile mübâşir ma'rifetiyle tahsîl olundukda tahsîl olunan akçeden mahkemelerde verildiği üzere % 2 akçe mübâşire ve çâvuşa resm verilüb ziyâde bir akçe ve bir habbe taleb olunmaya»

«Venedik ve onlara tâbi' olan yerlerin bâzîrgânları ve konsolos ve tercümânları ve re'âyâları Memâlik-i Mahrûsemiz'de bey' ve şîrâ ve vîresesi ve karz ve ticâret ve kefâlet husûslarında ves'âir dâ'vâ-yı şer'iyeleri vâki' oldukda kâdiya varub sebt-i sicill etdirüb veyâ hüccet-i ma'mûlün bih temessük alalar sonra nizâ' olursa hüccet ve temessük ve sicill-i nazar olunub müceb-i şer'iyesiyle 'amel oluna bunlardan biri olmayub veyâhûd nizâ'a bâdî ahvâlleri şer'le görülmek lâzım geldikde hâkimü's-şer' olanlar ber-muktazâ-yı şer' kavîm hakk ve 'adl üzere istimâ' eyleyüb üzerlerine ikâmet olunan şâhidler kemâ-yenbegi takayyüd ve ihtimâm ile ta'dîl ve tezkiye olunub kizb ile ve fisk ve fücûr ile veyâhûd bir töhmet ile ve 'adem-i temeyyüz ile müttehim ve bu misillü mâni'-i kabûl şehâdet ola nesnelere ile

²⁴⁰ [3] Bu fıkra şühûd-ı şahsiye ikâmesini müsevveg olduğu cihetle şâyân-ı dikkattir. (s. 29)

²⁴¹ [1] Bu 'ahid-nâme Mu'ahedât-ı 'Umûmiyye Mecdû'ası cild-i sânisinin 158-178'inci sahîfelerinde mündericdir.

müte‘ârif olan kimesnelerin şehâdetleri dinlenmeyüb ber-vechle zulm ve te‘addî ihtimâli olmaya ve ahz-ı rüşvet ve hediye ile bu makûle ‘udûlden olmayan şühûd ile üzerlerine bir nesne hükm olunmaya ve eğer hükm olunursa hükümleri nâfiz olmayub bir hâl ile te‘addî ettirilmeye [2]²⁴²» (s. 30)

Şu fıkralarda 4 Receb sene 1353 [1153] (1740 M.) Sicilyateyn kapitülasyonundan [1]²⁴³ nakl olunmuştur:

«Memâlik-i Mahrûsem’in herhângi mahallinde tüccâr ve re‘âyâlarından bayrağı ve altında olanlardan biri vefât ederse muhallefât-ı hükkam ve zâbitân taraflarından müsâdere olunmayub ve bu gûne muhallefât mâl gâ’ibdir deyû vaz‘-ı yed ve istishâb olunmaksızın vekîline veyâ konsoloslarına vasiyyeti üzere ashâbına verilmek için teslim oluna ve eğer bilâ-vasiyyet vefât eder ise muhallefâtı vekîline ve konsoloslarına veyâhûd vefât ettiği mahalde olan şerîklerine teslim oluna vefât ettiği mahalde konsolos ve şerîkleri bulunmadığı hâlde ol mahallin kâdısı şer‘î şerif mücebince muhallefâtını defter eyleyüb bir emîn mahale vaz‘ ve hıfz edüb resm-i kısmet edâsıyla [2]²⁴⁴ der-i devletimde mukîm olan vekîli tarafından ta‘yîn olunan âdeme bilâ-bahâne def‘ ve teslim eyleye ve Devlet-i ‘Aliyyem’in re‘âyâsına ve tüccârına dahî onların taraflarından ke-zalik mu‘âmele oluna [3]²⁴⁵»

«Konsolos ve tercümânları ile dâ‘vâ zuhûr eder ise dört bin akçeden ziyâde dâ‘vâ olduğu hâlde dâ‘vâları sâ’ir mahalde istimâ‘ ve fasl olunmayub Âsitâne-i Sa‘âdetim’de havâle oluna»

«Devlet-i ‘Aliyyem re‘âyâsıyla kral-ı müşarûn-ileyhin tüccâr vesâ’ir re‘âyâları ve himâyesi altında olanlar bey‘ ve şirâ ve ticâret husûsları ile vesâ’ir bahâne ile dâ‘vâ ve kâdıya vardıklarında tercümânlardan biri bulunmadıkca dâ‘vâları istimâ‘ ve fasl olmaya»

«Tüccârı beyninde dâ‘vâ zuhûr eyledikte bu makûle olan dâ‘vâları konsolos ve tercümânları vesâatlarıyla şürût ve kâ’ideleri üzere görülmesi câ’iz ola ve bu

²⁴² [2] Bir fıkra Venediklüye müte‘allik de‘âvînin evvel-emirde beyyine-i tahrîriye ve ‘adem-i vücûdu takdîrinde de şehâdet-i ‘âdile ile mertebe-i sübûte îsâl kılınabileceğini sarâhaten ifâde etmesi cihetiyle pek ziyâde ehemmiyyeti hâ’iz ve bi-hakkın nazar-ı dikkati câlibdir. (s. 30)

²⁴³ [1] Mezkûr kapitülasyon *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası* cild-i sânisinin 55-65’inci sahîfelerinde mündericidir.

²⁴⁴ [2] Ba’zı kapitülasyonlarda ve ez-cümle Prusya ve İspanya kapitülasyonlarında resm-i kısmet talep olunmayacağı mestûr ve musarrah ve burada ise bi'l-akıs resm-i kısmet edâ edileceği mantûk ve mübeyyendir.

²⁴⁵ [3] Bu fıkraya nazaran da İtalya’da vefât eden Osmanlıların terekesi şeh-bender ma’rifetiyle tahrîr olunmak icâb eyler. (s. 31)

mu'âmele (s. 31) hîn-i iktizâda onların memleketlerinde bulunan Devlet-i 'Aliyyem'in tüccâr ve re'âyâsı haklarında dahî böylece mer'î tutıla. [1]²⁴⁶»

1239 Târih-i hicriyyesinde Sardunya Devleti'ne dahî kapitülasyon verilmiş [2]²⁴⁷ ve şu fıkralar oradan nakl edilmiştir:

«Sardunya teba'asından biri Memâlik-i Mahrûse'de esnâ-yı ikâmetinde hâlik oldukda terekisi vereseşi tarafına îsâl etmek üzere evvel mahalde bulunan konsolosu ahz ve konsolos bulunmadığı hâlde hâkim belde tarafından tereke-i mezbûre tahrîr ve bir kıt'a mûmzî defter ile cümle eşyâ-yı metrûke karîb mahalde mukîm konsolosuna irsâl oluna ve Sardunya memâlikinde bulunan Devlet-i 'Aliyye teba'a ve re'âyâsı hakkında dahî bi'aynihî vechle icrâ kılına [3]²⁴⁸»

«Sardunya teba'ası beyninde zuhûr eden dâ'vâ ve münâza'ât elçî veyâhûd konsolosları ma'rifetiyle rû'yet olunub eğer Devlet-i 'Aliyye teba'a ve re'âyâsıyla Sardunya re'âyâsı beyninde nizâ' ve dâ'vâ-yı vâki' olur ise tercümânı hâzır olduğu hâlde şer'le görülüb dört bin akçeden ziyâde resîde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'e havâle kılınarak müktezâ-yı şer'î şerîf üzere rû'yet oluna»

«Memâlik-i Mahrûse'ye gelüb giden Sardunyalular kendü hallerinde ticâretleriyle meşgûl olub bir gûne töhmet ve kabâhatleri mütehakkık olmadıkca hükkâm ve zâbitânı vesâ'ir taraflarından bilâ-müceb dahl ve ta'arruz olunmayub ve töhmetleri vukû'unda sâ'ir müste'minân haklarında mu'âmele olunduğu vechle elçîleri ve konsoloslarının inzimâm ma'rifetiyle te'dîbleri icrâ kılına» (s. 32)

«Ba'd-ez-în nezd-i Devlet-i 'Aliyye'de ve Memâlik-i Mahrûse'de kral-ı müşarün-ileyh tarafından ikâmete me'mur olacak elçî ve konsoloslar hakkında dostluğa lâyük imtiyâzât ve hukûk ve mu'âfiyât sâ'ir düvel-i mütehâbe me'murları haklarında olduğu vechle kâmilen icrâ oluna ve mukâbele-i bi'l-misl olarak işbu imtiyâzât ve hukûk ve mu'âfiyât usûlü Sardunya memâlikinde ikâmet edecek Devlet-i 'Aliyye'nin şeh-bender ve vekîlleri hakkında dahî cârî ola. [1]²⁴⁹»

²⁴⁶ [1] Bu fıkra mantûkunca İtalya mahkemelerinde de teba'a-i Osmâniyye'nin alâka-dâr bulunduğu de'âvide beyyine-i tahrîriyyeye aranmak ve iki Osmanlı beyninde mütekevvin de'âvî şeh-benderlerimiz tarafından rû'yet edilmek lâzım gelir.

²⁴⁷ [2] On beş madde ve bir hâtîme-i şâmil olan mezkûr kapitülasyon *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i evvelinin 108-110'uncu sahîfelerinde mestûrdur.

²⁴⁸ [3] Sardunya'da bulunacak şeh-benderlerimize de tahrîr-i tereke salâhiyyeti verilmiş olduğu bu madde nâtikdir. (s. 32)

²⁴⁹ [1] 1239 Sardunya kapitülasyonunun on dördüncü maddesini teşkil eden şu fıkradan, memâlik-i Osmâniyye'de bulunan Sardunya konsoloslarının hâ'iz olduğu imtiyâzât ve müsâ'adâtın

Âtû'z-zikr fıkârât da 22 Ramâzan sene 1237 târihiyle Toskana kapitülasyonundan [2]²⁵⁰ müstahreaddir:

«Memâlik-i Mahrûse'nin her ne mahallinde Toskana teba'a ve tüccârından biri veft olur ise onun emvâl ve eşyâsına vechen mine'l-vücûh vaz'-ı yed olunmayub taraflarından kabzına me'mur olanlar zabt etdirile»

«Toskana konsolos ve vekîlleri ve teba'a ve tüccârı ve müste'men huddâmı bey' ve şirâ ve ticâret ve kefâlet vesâ'ir-i umûr ve husûslarında olduğu mahallin kâdısına varub sebt-i sicill ettirub hüccet ve ma'mulün bih temessük alalar sonra nizâ' olur ise hüccet ve temessük ve sicill-i nazar olunub müceb-i şer'isiyle 'amel oluna»

«Vâlî-i memleket ve mütesellim ve voyvodalar dâ'vâcınız vardır sizi habs ederiz deyû te'addî etmeyeler meclis-i şer'a ihzârları iktizâ eyledikte konsolos veyâ tercümânları ma'rifetiyle ihzâr olunalar ve habsleri iktizâ eyledikte nefsleriçün kefil göstererek kendüleri habs edebilecekler»

«Bunlardan birinde âher kimesnenin alacağı zuhûr eyledikte zâbitleri ma'rifetiyle şer'le medyûndan tahsîl olunub bi-vech-i şer'i âher kimesneden talep olunmaya»

«Toskana konsolos ve vekîlleri ve tercümânları ve teba'a ve tüccâr ve huddâmı ve âdemlerinden biriyle âher kimesnenin üç bin akçeden ziyâdeye resîde olan dâ'vâsı kenar mahkemelerde istimâ' olunmayub sâ'ir müste'menlere kıyâsên dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'e havâle oluna» (s. 33)

«Tüccâr-ı merkûmenin birbiri ile dâ'vâları zuhûr eder ise konsolosları ve tercümânları kendü 'âdetlerince dinleye ve kimesne mâni' olmaya»

«Toskana teba'asından hiçbirini tercümânı hâzır olmadıkca mahkemeye ihzâr olunmaya»

«Toskana memleketinde vefât eden ehl-i İslâm vesâ'ir teba'a Devlet-i 'Aliyye'nin muhallefâtına ta'arruz olunmayarak ol tarafta bulunacak şeh-bendere

Sardunya'da ikâme edilecek Osmanlı şeh-benderleri hakkında da cereyân-ı meşrût idüğü müstefâd olmakdadır.

²⁵⁰ [2] İşbu kapitülasyon *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası*'nın cild-i sânisinin 41-50'inci sahîfelerinde mestûrdur.

teslîm oluna[1]²⁵¹ ve birbiriyle vukû‘ bulan dâ‘vâları dahî Devlet-i ‘Aliyye şeh-benderi ma‘rifetiyle bi't-terâzi fasl ve rü‘yet kılma»

İsveç: Ramazân sene 1149 (1737 M.) târihinde İsveç Hükümeti'ne verilen kapitülasyon [2]²⁵² dahî diğçerleri gibi birçok imtiyâzât ve müsa‘âdât-ı şâmil olmakla bâ‘zı maddeleri ber-vech-i âtî derc olunur:

«İsveç elçileri ve konsolosları istedikleri yasâkçaları istishâb ve murâd eyledikleri kimesnelerden elçî olanlar içün dörder konsolos olanlar dahî birer tercümân istihdâm eyleyeler»

«İsveç elçilerinin ve konsoloslarının tercümânları cizyeden ve tekâlif-i ‘örfiyyenin cümlesinden mu‘âf ve müsellemler olalar»

«İsveçlü ve ona tâbi‘ olanların dâ‘vâ ve husûmetleri vesâ’ir umûr-ı şer‘iyyeleri oldukda tercümânları veyâ vekîlleri mevcûd olmadıkca hükkâm dâ‘vâların istimâ‘ ve fasl eylemeye»

«Dört bin akçeden ziyâde olan dâ‘vâları Âsitâne-i Sa‘âdetim’de istimâ‘ olunub gayrî yerlerde istimâ‘ olunmaya» (s. 34)

«İsveçlünün birbirleriyle nizâ‘ları oldukda elçileri ve konsolosları görüb kâdıları vesâ’ir zâbit kullarım karuşmayüb dâ’ima âyîn ve ‘âdetleri üzere kat‘ ve fasl eyleyeler»

«İsveçlü ve ona tâbi‘ olan yerlerin bâzîrgânları ve âdemleri ve tercümânları ve simsârlarının Memâlik-i Mahrûsem’de bey‘ ve şîrâ ve vîresi ve ticâret ve kefâlet husûsları vesâ’ir umûr-ı şer‘iyyeleri vâki‘ oldukda murâdları olur ise kâdıya varub sebt-i sicill ettirüb hüccet alalar ba‘dehu nizâ‘ olur ise hüccet ve sicille nazar edüb dâ‘vâları hüccete muvâfık ise müceb-i hüccet-i şer‘iyye ile ‘amel oluna ve mâdemki kuzâtтан hüccetleri olmayub mücerred şâhid-zôr ikâmet etmekle dâ‘vâları istimâ‘ olunmayub dâ’imâ hüccet-i şer‘iyye müktezâsınca icrâ-yı hak oluna»

(s. 33)

²⁵¹ [1] Bu madde, İtalya’da vefât eden teba‘a-i Osmâniyye’nin terekelerini tahrîr Osmanlı şeh-benderlerine â’id bulunduğuş iş‘âr eylemesi i‘tibariyle, ehemmiyyet-i ‘ahdiyye ve hukûkiyyeyi hâ’izdir.

²⁵² [2] Sultân Mahmud Hân-ı Evvel zamân-ı saltanatına müsâdif 1149 sene-i hicriyyesinde on sekiz madde-yi şâmil olarak İsveç Devleti’ne verilen şu kapitülasyon *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası* cild-i evvelinin 146-157’inci sahifelerinde mestûrdur.

«İsveçlü ve ona tâbi‘ olanlardan ve bayrağı altında yürüyenlerden birisi Memâlik-i Mahrûsem’de mürd oldukda terk eylediği emvâl ve erzâkına beytü'l-mâlciler vesâ'ir hükkâm mâl gâ'ibdir deyû vaz'-ı yed ve müdâhale etmeyub herhângi İsveçlüye vasiyyet eder ise ona verile vasiyyetsiz mürd olur ise İsveç elçisine ve konsolosuna ve onda bulunan evvel yerlü yoldaşlarına verile ve eğer ol mahalde konsolosları veyâ yerli yoldaşları bulunmaz ise kâdı tarafından hâlik-i mesfûrun terekesi ma'rifet-i şer'le tahrîr ve defter olunub hıfz ve ba'dehu elçileri kimi tayîn ve irsâl ederler ise bi'l-cümle ona teslim olunub kâdılar ve kassâmlar taraflarından resm-i kısmet talep olunmaya»

«İsveç elçileri tâcirlerinin himâyetleriçün Memâlik-i Mahrûsem’de nasb ve ta'yîn eyledikleri konsolosları habs olunmayub ve evleri mühürlenmeyub aramayalar ve her ne makûle dâ'vâları olur ise Südde-i Sa'âdetim’de ‘arz-ı hâl olunub İsveç elçileri ma'rifetiyle âsitânede görüle»

«Devlet-i ‘Aliyyem’le dostluk üzere olan sâ'ir müste'men tâ'ifesinin haklarında mürâ'ât olunan husûslar İsveçlü ve ona tâbi‘ olanların haklarında dahî mer'î ve mu'teber tutıla»

Norveç: Doğrudan doğruya bu devlete verilmiş kapitülasyon mevcûd değılsede 1256 ve 1278 H. (1862 M.) senelerinde İsveç ve Norveç (s. 35) devletiyle ‘akd edilen ticâret ve mu'âhede-nâmelerinin birinci maddelerinde ‘uhûd-ı sâbıkanın İsveç ve Norveç teba'asına bahş ettiği hukûk ve imtiyâzâtın mahfûziyeti zikr edilmek ve ez-cümle 1278 Ticâret Mu'âhede-nâmesi'nin birinci maddesinde «‘uhûd-ı kadîme ile İsveç ve Norveçya teba'a ve sefâyinine i'tâ olunmuş olan kâffe hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât ‘uhûd-ı mezkûrenin işbu mukâvele-nâme ile ta'dîl olunacak olan şerâ'iti bi'l-istisnâ tasdîk kılınmış ve birde taraf-ı Devlet-i ‘Aliyye'den bi'l-cümle düvel-i sâ'ire teba'a ve sefîneleri ile ticâret ve seyr-i sefâyinine el-hâletü hazîhi i'tâ olunmuş ve müstakbelde i'tâ olunabilecek veyâhûd istifâdesine mesâğ gösterilecek olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyâta İsveç ve Norveçya teba'a ve sefîneleriyle ticâret ve seyr-i sefâ'ininin dahî bi-hakkın nâ'il ve hâ'iz olmaları mahsûsen mukarrer ve meşrût bulunmuştur» denilmek sûretiyle 1149 İsveç kapitülasyonu ahkâmının Norveçlilere de şâmil bulunduğu müstedil ‘add olunabilir.

Danimarka: 1170 sene-i hicriyyesi Zi'l-ka'desi evâsıtında (1756 M.) Danimarka'ya verilen bir kapitülasyonda [1]²⁵³ dahî şu maddeler görülmektedir:

«Danimarkalu ve onlara tâbi‘ olanlar beyninde münâza‘a zuhûrunda Danimarka elçileri veyâhûd konsolosları Danimarkalunun kâ‘idesi üzere görüb faysal verüb Devlet-i ‘Aliyye'nin kuzât ve hükkâmı karışmayalar»

«Danimarka tüccârını himâyet eylemek için Memâlik-i Mahrûse‘de mukîm Danimarka konsolosları (s. 36) habs olunmayalar ve her ne dâ‘vâları olur ise elçileri ma‘rifetiyle Âsitâne-i Sa‘âdetim‘de görüle ve menzilleri mühürlenmeyüb teftîş ve tefahhus olunmaya»

«Devlet-i ‘Aliyye re‘âyâsıyla Danimarkalunun umûr-ı şer‘iyyeleri vukû‘unda elçileri veyâ konsolosları veyâ vekîlleri ma‘rifetiyle ve tercümânları vesâtatıyla şer‘ile rü‘yet oluna»

«Danimarkaluya ve onlara tâbi‘ olanları ehl-i İslâm veyâhûd Devlet-i ‘Aliyye re‘âyâsı şer‘e ihzâr eylediklerinde tercümânlardan biri veyâhûd vekîlleri mevcûd olmadıkca cevab eylemeye cebr olunmaya»

«Dört bin akçeden ziyâde olan dâ‘vâları Âsitâne-i Sa‘âdet‘te görüle»

«Bey‘ ve şirâ ve kefâletle müte‘allik ve istidâne olunan akçe husûslarında ehl-i İslâm ve re‘âyâ-yı Devlet-i ‘Aliyye Danimarkalu ve onlara tâbi‘ olanlardan ve dâ‘vâ eylediklerinde hüccet-i şer‘iyye veyâhûd ma‘mûlün bih sened olmadıkca zûr-ı şâhidleri istimâ‘ olunmayub habs olunmaya»

«Danimarkaludan veyâhûd tâbi‘lerinden Memâlik-i Mahrûse‘de bir kimesne fevt oldukda muhallefâtını vereselerini teslîm eylemek üzere Danimarka elçisi veyâhûd konsolosu zabt ve bunlardan biri bulunmadığı hâlde terekesini şer‘iki kabz eyleyüb hükkâm ve zâbitân taraflarından müdâhale olunmaya ve fevt olduğu mahalde Danimarkaludan bir kimesne bulunmadığında muhallefâtı ve tahrîrâtı ve senedâtı evvel mahallin hâkimi tarafından mühürlenüb hıfz ve Danimarka elçisinden kabzına me‘mûren varana bilâ-bahâne teslîm olunub resm-i kısmet taleb olunmaya»

(s. 35)

²⁵³ [1] On yedi madde ve bir hâtîme-yi şâmil olan işbu kapitülasyon *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası* cild-i evvelinin 52-60‘inci sahîfelerinde mündericdir.

«Mevâdd-ı mezkûre kral-ı müşarün-ileyh tüccârı ve re‘âyâsı hakkında cârî olduğu gibi Devlet-i ‘Aliyye tüccârı ve re‘âyâsı ve teba‘aları haklarında dahî cârî ola. [1]²⁵⁴»

Belçika: 1154 [1254] senesi Recebi nihâyetlerinde (1838 M.) Balta Limanı'nda on altı madde ve bir hâtıme-yi şâmil olarak ‘akd edilen bir mu‘âhede [2]²⁵⁵ ile Belçika dahî kapitülasyonu olan devletler meyânına (s. 37) girmiştir. Bu kapitülasyonun şâyân-ı dikkat olan ba‘zı maddeleri ber-vech-i âtî derc olunur:

«Devlet-i ‘Aliyye teba‘asıyla Belçika teba‘ası beyninde nizâ‘ ve dâ‘vâ vukû‘unda tercümân hâzır olmadıkca dâ‘vâları istimâ‘ ve fasl olunmayub beş yüz gurûşdan ziyâdeye bâliğ olan dâ‘vâları Bâb-ı Âlî‘ye havâle olunarak hakk ve ‘adl üzere rü‘yet oluna»

«Belçika teba‘ası kendü hâllerinde ve edeb ve kâr ve kesb ve ticâretleriyle meşgûl oldukca hiçbir vakitte hükkâm ve zâbitân memleket tarafından dahl ve ta‘arruz ve habs olunmayub töhmet ve kabâhatleri mütehakkık oldukca sâ‘ir müste‘minân haklarında mu‘âmele olunduğu vechle elçî ve maslahat-güzâr ve konsolos ve konsolos ve vekîlleri ve ma‘rifetiyle müttehimlerin te‘dîbine mübâderet kılına»

Amerika: 14 Zi'l-ka‘de sene 1245 (1130 M.) [1830 M.] târihinde Amerika Hükümeti'ne verilmiş olan kapitülasyonun [1]²⁵⁶ hâ‘iz-i ehemmiyyet fikarâtı şûnlardır:

«Devlet-i ‘Aliyye teba‘a ve re‘âyâsıyla Amerika Devleti teba‘ası beyninde nizâ‘ ve dâ‘vâ vukû‘unda tercümânı hâzır olmadığı hâlde istimâ‘ ve fasl olunmayub beş yüz gurûşdan ziyâde resîde olan dâ‘vâları Âsitâne‘ye havâle ile hakk ve ‘adl üzere rü‘yet oluna»

«Amerika teba‘ası kendü hâlinde ticâreti ile meşgûl olub bir gûne töhmet ve kabâhatleri olmadıkca bilâ-müceb dahl ve ta‘arruz olunmayub töhmetleri vukû‘unda dahî hükkâm ve zâbitân taraflarından habs olunmayarak sâ‘ir

²⁵⁴ [1] İşbu fıkraya nazaran memâlik-i Osmâniyye'de Danimarkaluların hâ‘iz olduğu hukûk ve imtiyâzât mukâbeleten Danimarka'da bulunan Osmanlular haklarında cârî olmak icâb edecektir. (s. 36)

²⁵⁵ [2] Mezkûr mu‘âhede-nâme *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası* cild-i evvelinin 180-189'uncu maddelerinde mündericidir. (s. 37)

²⁵⁶ [1] Dokuz madde ve bir hâtımeden ibâret olan işbu kapitülasyonun *Mu‘âhedâtı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası* cild-i sânisinin 2-6'ıncı sahîfelerinde mestûrdur. (s. 38)

müste'minât haklarında mu'amele olunduğu vechle elçî ve konsolosları ma'rifetiyle iktiza-yı te'dibleri icrâ oluna»

Devr-i mutavassıta gelince: 1255'ten Berlin Mu'âhedesinin zamân-ı 'akdine müsâdif 1295 H. (1878 M.) târihine kadar imtidâd eden bu kırk senelik devirde Portekiz, Yunan, Brezilya, Meksika ve İran devletleriyle (s. 38) imtiyâzât ve müsâ'adât-ı şâmil mu'âhedeler 'akd edilmiş ise de Sultân Mahmud-ı Sâni'nin evâhir ve Sultân Abdülmecid'in evâ'ili saltanatlarında yanî 1254-1262 H. (1838-1846 M.) seneleri zarfında 'uhûd-ı 'atıkanın ticâret ve seyr-i sefâ'ine müte'allik ahkâmını bir dereceye kadar ta'dil ve oldukça muttarid bir kâ'ideye ifrâğ ve en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet idhâlâtında % 3 resm esâsını ihtivâ eder bir sûrette İngiltere, Fransa, Sardunya, İspanya, Flemenk, Belçika, Prusya, İsveç, Danimarka ve Rusya hükümetleriyle hemen bir siyâk üzere 'akdine muvaffakiyyet hâsıl olan ilk ticâret mu'âhede-nâmeleri [1]²⁵⁷ ve 24 Receb sene 1272 (s. 39) (30 Mart sene 1856 M.) târihinde müsâdif Paris Mu'âhedesini [1]²⁵⁸ ve bi'l-hâssa bu mu'âhedenin birinci maddesi 1277 H. (1861 M.) ve 1278 H. (1862 M.) ve 1284 H. (1868 M.) senelerinde Fransa, İtalya, Belçika, Rusya, Amerika, İsveç, İspanya, Danimarka, Flemenk, İngiltere, Prusya, Portekiz ve Avusturya hükümetleriyle % 8 idhâlât ve en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesi esâsı üzerine ve şeklen hemen yek-dîğere mûmâsil sûrette 'akd edilen ikinci ticâret mu'âhedeleri [2]²⁵⁹ (s. 40) bu

²⁵⁷ [1] 25 Cümâde'l-ülâ sene 1254'de İngiltere ile 'akd edilen ilk ticâret mu'âhede-nâmesi Mu'âhedât-ı 'Umumiyye Mecmû'ası cild-i evvelinin 273-277'inci ve 9 Ramazân sene 1254'de Fransa ile 'akd olunan ticâret mu'âhede-nâmesi 39-44 ve 23 Cümâde'l-ahir sene 1255'de ol vakit ki Sardunya Hükümeti'yle mün'akid mu'âhede-nâme 115-120 ve 27 Zi'l-hicce sene 1255'de İspanya ile 'akd edilen ticâret mu'âhede-nâmesi 225-230 ve 10 Muharrem sene 1256'da Flemenk ile 'akd olunan ticâret mu'âhede-nâmesi mezkûr mecmû'anın cild-i sânisinin 107-112 ve 27 Safer sene 1256'da Belçika ile mün'akid ticâret mu'âhede-nâmesi cild-i evvelin 189-194 ve 26 Şabân sene 1256'da (22 Teşrin-i Evvel sene 1840 M.) Prusya ile 'akd edilen mu'âhede 94-99 ve 27 Zi'l-ka'de sene 1256'da İsveç ile 'akd edilen ticâret mu'âhede-nâmesi 164-169 ve 9 Rebî'ül-evvel sene 1257'de (Amasya sene 1841 M.) Danimarka ile 'akd olunan ticâret mu'âhede-nâmesi 63-68 ve 4 Cümâde'l-ülâ sene 1262 (18 Nisan 1846 M.)'de Rusya ile 'akd edilen ticâret mu'âhedesini sâlifü'z-zikr mecmû'anın dördüncü cildinin 98-112'inci sahîfelerinde mestûrdur. (s. 39)

²⁵⁸ [1] Paris Mu'âhedesini *Mu'âhedât-ı 'Umumiyye Mecmû'ası* dördüncü cildinin 232-258'inci sahîfelerinde mündericidir.

²⁵⁹ [2] İkinci ticâret mu'âhedelerinin *Mu'âhedât-ı 'Umumiyye Mecmû'ası'nın* hangi cild ve sahîfesinde mestûr ve hangi târihlere müsâdif oldukları ber-vech-i zîr işaret kılınur:

Esâmî Devlet	Cild Nümerosu	Sahîfe Nümerosu	Arabî Târih	Milâdî Târih
İngiltere	1	281-286	19 Şevvâl 1277	29 Nisan 1861
Fransa	1	44-51	19 Şevvâl 1277	29 Nisan 1861
İtalya	1	130-141	2 Muharrem 1278	10 Temmuz 1861
Belçika	1	194-204	6 Rebî'ül-ahir 1278	10 Eylül 1861
Rusya	4	154-164	4 Şa'bân 1278	3 Şubat 1862

kapitülasyonların mazarrâtını tahdîd maksadıyla Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de bulunan düvel-i ecnebiyye konsoloslukları hakkında tanzîm kılınan 23 Safer sene 1280 târihiyle nizâmınâ [1]²⁶⁰ ve Devlet-i 'Aliyye ve düvel-i ecnebiyye teba'asından ve mezâhib-i muhtelifeden bi'l-cümle ruhbân tâkımıyla bunların manastır ve emâkin-i sâ'iresi hakkında 7 Zi'l-hicce sene 1281 târihiyle gümrük mu'âfiyyeti nizâm-nâmesi [2]²⁶¹ ve memâlik-i Osmâniyye'de teba'a-i ecnebiyyenin emlâk-ı istimlâkına dâ'ir 7 Safer sene 1284 târihinde neşr edilen nizâm-nâme [3]²⁶² ile bir sene sonra buna rabt edilen Portakal ve konsolosları ile vekîlleri nâmına gelecek eşyânın resm-i gümrükten sûret-i mu'âfiyyeti hakkında 15 Temmz sene 1285 târihiyle neşr olunan nizâm-nâme [4]²⁶³ ve 25 Rebi'ül-ahir sene 1289 târihinde neşr edilen Tâbi'iyet-i Osmâniyye Kânûn-nâmesi [5]²⁶⁴ devr-i mutavassıtın medâr-ı temeyyüz olmuştur. (s. 41)

İşte bu devr-i mutavassıt ba'zı kapitülasyonları, ilk ticâret mu'âhedelerini, Paris Mu'âhede'si'ni, ikinci ticâret mu'âhedelerini ve icâbına müte'allık ba'zı nizâmâtı ihtivâ etmesi hasebiyle bizde bunların mevzû' esere te'alluk eden ba'zı aksâmını, kapitülasyonları takdîm sûretiyle, derc ve nakl edeceğiz.

Portekiz: 1259 Senesi Portekiz Devleti'yle on yedi madde ve bir hâtime-yi şâmil olarak 'akd edilen 'ahid-nâmeden [1]²⁶⁵ müstahrec ba'zı fikarât ber-vech-i âtf derc olunur:

Amerika	2	6-17	14 Şa'bân 1278	12 Şubat 1862
İsveç	1	196-180	4 Ramazân 1278	5 Mart 1862
İspanya	1	230-239	12 Ramazân 1278	31 Mart 1862
Danimarka	1	72-83	12 Ramazân 1278	13 Mart 1862
Prusya	1	100-106	19 Ramazân 1278	20 Mart 1862
Flemenk	2	117-129	24 Ramazân 1278	25 Mart 1862
Avusturya	3	196-208	28 Zi'l-ka'de 1278	27 Mayıs 1862
Portekiz	1	308-317	29 Şevvâl 1284	23 Şubat 1868

²⁶⁰ [1] Birinci cild *Düstûr*'un 772-875'inci sahîfelerinde münderic işbu nizâm-nâme-i ahkâmına nazarân baş konsoloslar dörder ve konsoloslar üçer ve konsolos vekîl ve me'mûrları ikişerden fazla olmamak üzere yerlûden imtiyâzlı me'mûrlar ya'nî tercümân ve yasâkcılar istihdâm edebilecekler ve bunların sıfat-ı me'mûriyyetleri hükümetce musaddak bulunacak ve bu mikdârdan ziyâde istihdâm edecekleri tercümân ve yasâkcılar imtiyâzlı 'add edilmeyecektir.

²⁶¹ [2] On iki bend-i şâmil olan mezkûr nizâm-nâme ikinci cild *Düstûr*'un 610-617'inci sahîfelerinde mündericidir.

²⁶² [3] Beş maddeyi ihtivâ eden mezkûr nizâm-nâme birinci cild *Düstûr*'un 230-231'inci sahîfelerinde mestûrdur.

²⁶³ [4] On madde üzerine müretteb bulunan işbu nizâm-nâme ikinci cild *Düstûr*'un 617-620'inci sahîfelerinde mündericidir.

²⁶⁴ [5] Dokuz maddeyi ihtivâ eyleyen Tabi'iyet-i Osmâniyye Kânûn-nâmesi birinci cild *Düstûr*'un 16-18'inci sahîfelerinde mündericidir. (s. 41)

²⁶⁵ [1] Mezkûr kapitülasyon *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild olunan 297-308'inci sahîfelerinde mestûrdur.

«Devlet-i ‘Aliyye'nin tüccâr ve teba‘ası Portekiz memâlikine vusûl ve ikâmetlerinde meziyyed-i müsâ‘adeye mazhar olan düvel-i mütehâbe teba‘ası haklarında câri bi'l-cümle imtiyâzât ve mu‘âfiyât bi-aynihâ bunlar haklarında dahî icrâ olunub bi'l-mukâbele Devlet-i ‘Aliyye'nin mersâ ve limanlarına ve tüccâr ve sularına ve Memâlik-i Mahrûse sene-i vurûd eden Portekiz tüccârı ve teba‘ası dahî meziyyed-i müsâ‘adeye mazhar olân düvel-i mütehâbe tüccârı ve teba‘âsı misillü resm-i gümrük ve rüsûmât-ı sâ‘ireyi edâ-birle kendülerine cevri ve te‘addî olunmaya»

«Devlet-i ‘Aliyye teba‘asıyla Portekiz teba‘ası beyninde nizâ‘ ve dâ‘vâ vukû‘unda tercümânî hâzır olmadıkca dâ‘vâlar istimâ‘ ve fasl olunmayub beş yüz gurûşdan ziyâde bâliğ olan dâ‘vâları Bâb-ı ‘Âlî’ye havâle olunarak hakk ve ‘adl üzere rü’yet oluna»

«Portekiz teba‘ası kendü hâllerinde ‘arz ve edeb ve kâr ve kesb ve ticâretleriyle meşgûl oldukca hiçbir vakitte hükkâm ve zâbitân memleket taraflarından dahl ve ta‘arruz ve habs olunmayub töhmet ve kabâhatleri mütehakkık oldukca sâ‘ir müste‘minât haklarında mu‘âmele olunduğu vechile elçî ve maslahat-güzâr ve konsolos ve konsolos vekîlleri ma‘rifetiyle müttehimlerin te‘dîbine mübâderet kılına»

Yunan: 1871 H. [1271 H.] (1855 M.) senesi Yunan Hükümeti’yle ‘akd (s. 42) edilen Kanlıca Mu‘âhede-nâmesi'nden [1]²⁶⁶ me’hûz ba‘zı fıkârât ber-vech-i âtî derc olunur:

«Teba‘a-i Saltanat-ı Seniyye ile Yunan Devleti teba‘ası memâlik-i yek-diğerde mütekâbilen kemâl-i ser-bestî ve emniyyet ile berrân ve bahren icrâ-yı ticâret edebileceklerdir; binâberîn tarafeyn teba‘asının yek-diğerin memâlikinde en ziyâde mazhar-ı müsâ‘ade olmuş olan düvel-i sâ‘ire teba‘asına ruhsat verilmiş olan mahallerin cümlesinde umûr-ı ticâretlerinin icrâsında rencide ve müdâhale görmeksizin li-ecli’t-ticâret seyr ve seyâhat ve ikâmet etmeye ve hâne ve mağaza istîcâr eylemeye salâhiyyetleri olacaktır»

«Devleteyn-i müte‘âhideteynin süferâ vesâ‘ir politika me’mûrları ve bâş şeh-bender ve cenerâl konsolosları ve bâş şeh-bender ve konsolos ve vekîl ve

(s. 42)

²⁶⁶ [1] Yirmi sekiz madde ve bir hâtime-yi şâmil olan işbu mu‘âhede-nâme *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası* cild-i sânisinin 280-292’inci sahîfelerinde mestûrdur.

me'mûrları yek-dîğerlerinin devletleri memâlikinde en ziyâde mazhâr-ı müsâ'ade olmuş olan devletlerin me'mûrîn muharreresinde nâ'il oldukları hürmet ve ri'âyet ve imtiyâzât ve himâyete mazhar olacaklar ve kendü teba'aları üzerine düvel-i sâ'ire me'mûrları gibi mütesâviyen icrâ-yı nezâret hukûkunu îfâ edebileceklerdir»

«Mezkûr teba'a dahî münhasıran meyânelerinde mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyeye dâ'ir vücûde gelecek dâ'vâ ve nizâ'larda kendü devlet metbû'aları şeh-bender veyâ konsoloslarının hükümetine ber-vech-i ser-bestî mürâca'at edeceklerdir»

«Memâlik-i Mahrûse'de tarafeyn-i müte'âhideyn teba'ası veyâhûd Yunanlular ile düvel-i ecnebiyye teba'ası meyânesinde ve mütekâbilen memâlik-i Yunâniyye'de tarafeyn-i müte'âhideyn teba'ası veyâhûd teba'a-i Saltanat-ı Seniyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde mevâdd-ı ticâret ve hukûka dâ'ir tekevvin edecek dâ'vâ ve ihtilâflar yek-diğerin memâlikinde en ziyâde mazhâr-ı müsâ'ade olmuş olan devletler hakkında cârî olan usûl ve kavânîn ve nizâmât iktizâsınca hükm ve fasl olunacaktır»

Tarafeyn-i müte'âhideynden birinin teba'ası cânibinden diğèrinin mülkünde irtikâb olunacak cinâyet ve kabâyıh vesâ'ir müstehak cezâ olan if'âl-i mürtekiblerinin mü'âheze ve istintâk ve muhâkeme ve te'dîbi husûslarının tarafeyn-i memâlikinde en ziyâde mazhâr-ı (s. 43) müsâ'ade olmuş olan devletler haklarında mer'î olan ve olacak bulunan usûl ve kavânîn ve nizâmâta tadbîken icrâ olunması dahî mukâvele olunmuştur»

«Tarafeyn-i müte'âhideynden birinin tüccâr sefâyini diğèrinin liman veyâ sularında bulub da işbu sefîneler derûnunda sefînenin kendü tâkımından bir veyâ birkaç nefer ile yine ol tâkımın diğèr bir veyâ birkaç mellâhı beyninde veyâhûd yine ol mandıra altında bulunan diğèr bir sefîne tâ'ifesinin bir veyâ birkaç âdemleri veyâhûd kendü milletlerinden bulunan ba'zı yolcular meyânında bir tâkım if'âl-i sâ'ire vukû'a geldiği hâlde o misillü mücrimler me'mûrîn-i mahalliyye taraflarından mu'âhâze ve muhâkeme olunamayub bunların istintâk ve muhâkemeleri husûsu mutlakâ sefînenin mensûb olduğu devletin konsolos vesâ'ir me'murlarına â'id ve râci' olacaktır ve kesân-ı merkûmenin beyninde tekevvin edecek her türlü nizâ' ve ihtilâflar hakkında dahî işbu usûle ri'âyet olunacaktır»

«Teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye'den memâlik-i Yunâniyye'de veyâhûd teba‘a-i Yunâniyye'den Memâlik-i Mahrûse'de birinin vefâtı vukû'unda müteveffânın mensûb ve müte‘allik bulunduğu hükümetin şeh-bender veyâ konsolosu merkûmun terekesini veresesine irsâl etmek üzere ahz ve kabz edecektir; ol mahalde şeh-bender veyâ konsolos bulunmadığı takdirde mahall-i mezbûrun îcâb eden hâkimi hiçbir resm iddi‘âsında olmaksızın oraya en ziyâde yakın bulunan mahall konsolosuna terekenin defter hâsılâtını irsâle mecbûr bulunacaktır»

İran: Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye ile sefâret-i İrâniyye beyninde kararlaştırılan 21 Zi'l-ka‘de sene 1292 ve 8 Kânûn-i Evvel sene 1291 târihli mukâvele-nâmenin [1]²⁶⁷ imtiyâzât ve müsâ‘adâta müte‘allik ve şâyân-ı ehemmiyyet ba‘zı mevâddı ber-vech-i âti derc olunur:

«Memâlik-i Devlet-i ‘Aliyye'de bulunan teba‘a-i İrâniyye cinâyet ve cünha ve kabâhate müte‘allik kâffe-i husûsâtta doğrudan doğruya kavânîn ve nizâmat Devlet-i ‘Aliyye'ye ve bilâ-vâsîtâ zâbita ve mehâkim Saltanat-ı Seniyye'ye tâbi‘ olacak ve fakat bu madde Devlet-i İrâniyye me‘mûrlarının (s. 44) İran teba‘ası üzerinde olan hakk ve himâyelerini ihlâl etmeyeceğinden sûret-i sariha ve ‘aleniyyede vukû‘a gelen cinâyât fi‘llerinin tahkîkât ve mücâzâtı kemâ-kân bilâ-vâsîta zâbita ve mehâkim-i Devlet-i ‘Aliyye'ce icrâ olunmak üzere bu mâkûle cinâyât-ı ‘aleniyye ve meşhûdeden mâ-adâ cinâyât ve cünha ve kabâhate müte‘allik if‘âlden birinin isnâdıyla ahz ve tevkîf olunan İranlunun ahvâl-i sahîfesi anlaşılmaq için hakkında icrâ kılınacak tahkîkât-ı evveli de töhmeti veyâ berâ‘at zimmeti zâhir oluncaya kadar gerek Dersa‘âdet'te ve gerek taşralarda İran şeh-bender ve şeh-bender vekîllerinin bi'z-zat bi'l-vâsîta huzûruyla inzimâm-ı vukûf ve ma‘lûmatları câ'iz olacaktır; bunlardan her ne sûretle olur ise olsun cünha ve cinâyet ve kabâhatleri sâbit olanlar ‘aleyhlerinde lâ-hakk olacak hükm-i i‘lâmlarının birer sûret-i masdûkâsı me‘mûrîn-i İrâniyye'ye i‘tâ kılınacaktır»

«Teba‘a-i İrâniyye ile teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye beyninde ticâret ve hukûk-ı ‘âdiyyeye müte‘allik tekevvün edecek bi'l-cümle de‘âvi ve ihtilâfât mehâkim-i Devlet-i ‘Aliyye'de fasl ve rü‘yet olunacak ve bu misillü de‘âvînin hîn-i rü‘yetinde şeh-benderler tarafından tercümân bulundurmak câ'iz olacaktır»

(s. 43)

²⁶⁷ [1] İşbu mukâvele-nâme *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmû‘ası* cildi sâlisinin 32-37'inci sahîfelerinde mûndericdir.

«Teba‘a-i İrâniyye ‘aleyhinde verilecek hukûk ve ticâret i‘lâmâtının ahkâmı me‘mûrîn-i Devlet-i ‘Aliyye tarafından sefâret ve şeh-benderler vâsıtasına mürâca‘atle icrâ olunacak ise de i‘lâmât-ı mezkûrenin icrâsına lâzım gelecek müddete nazarân şâyed sefâret ve şeh-benderler tarafından icrâ olunmayacağı veyâhûd olunamayacağı ta‘yîn eylediği hâlde bilâ-vâsıta me‘mûrîn-i Devlet-i ‘Aliyye tarafından icrâ olunacaktır»

«Memâlik-i Mahrûse‘de ikâmet eden teba‘a-i İrâniyye Devlet-i ‘Aliyye teba‘ası misillü hiref ve zâyi‘ icrâ etmek ve esnâflık sınıfına girmek isterler ise de ‘ale'l-umûm esnâf hakkında mer‘ıyyü'l-icrâ olan kâffe-i nizâmâta ve kavâninden müstefid olacaklarından esnâflık ve hırfet ve sanâ‘at icrâ ettikce zıkr olunan nizâmât ve kavânîn ve usûle tâbi‘ ve bu cihetle teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye‘den bulunan esnâfın mükellef olduğu rüsûmât-ı te‘dîyyeye mecbûr olacak ve esnâflığa müte‘allik husûsât ve mu‘âmelâtta doğrudan doğruya mehâkim ve memûrîn-i Devlet-i ‘Aliyye‘ye tâbi‘ olacaktır»

«Memâlik-i Mahrûse-i Osmâniyye‘de bulunub sıfat-ı me‘mûriyyetleri berevât ve evâmir-i ‘aliyye ile tasdık olunmuş ve olunacak olan İran Devleti şeh-benderleri ve şeh-bender vekîlleri (s. 45) ve tercümânları düvel-i mütehâbe konsolos ve vekîlleri ve tercümânlarının nâ‘il oldukları imtiyâzât ve mu‘âfiyât ve müsâ‘adâta nâ‘il olacaktır»

«Şeh-bender ve şeh-bender vekîlleri İrân teba‘asından memleketlerine i‘âdesine lüzûm gördükleri eşhâsı kendü ma‘rifetleriyle ve istedikleri hâlde hükümet ve mahalliyyenin vâsıta ve mu‘âvenetiyle göndermeye salâhiyyetleri olacaktır»

«Memâlik-i Mahrûse‘de vefât eden teba‘a-i İrâniyye‘nin terekelerine vaz‘-ı yed ile onlara müte‘allik mu‘âmelât-ı tahrîriyye vesâ‘irenin icrâsı İrân şeh-benderler ve şeh-bender vekîlleri â‘id olacağından teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye cânibinden tereke ‘aleyhine ikâmet olunacak de‘âvi â‘id oldukları mehâkim ve mecâlisde nizâmı vechle rü‘yet olunacaktır»

«Teba‘a-i İrâniyye beyninde tekevvün edecek her nev‘i de‘âvi münâza‘ât İrân şeh-bender ve şeh-bender vekîlleri ma‘rifetiyle tesvîye olunacak ya‘nî teba‘a-i İrâniyye beyninde gerek hukûka ve gerek kabahât ve cünha ve cinâyete müte‘allik tekevvün edecek her nev‘i de‘âvi ve münâza‘ât İran şeh-bender hânelerine â‘id

olduğundan fasl ve haseme ve tertîb cezâları ve mu‘âmelât-ı sâ‘ireler oraya bırakılacak ise de if‘âl-i cezâ‘iyyenin hîn-i sudûrunda fâ‘illeri zabıta-i memleket ma‘rifetiyle ahz ve tevkîf olundukda tâbi‘iyyetleri hakkında vâki‘ olacak ifâdeleri üzerine Dersa‘âdet'te İran sefâreti ve taşralarda şeh-bender hâneleriyle bi'l-muhâbere teba‘a-i sahîha-i İrâniyye'den oldukları tahakkuk eylediği hâlde onlara teslîm kılınacaktır; bu misillü husûsât da şeh-bender ve şeh-bender vekîllerinin hükûmât-ı mahalliyyeye mürâca‘atlarında mazhar ve mu‘âvenet olacaklardır»

«Memâlik-i İrâniyye'de bulunan teba‘a-i Saltanat-ı Seniyye hakkında mu‘âmele-i mütekâbile icrâsı umûr-ı tâbi‘iyyeden olmakla işbu karâr-nâmede teba‘â-i İrâniyye'de haklarında gösterilen müsâ‘adâtın herhângisi memâlik-i İrâniyye'de bulunan teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye hakkında dirîg olunacak olursa evvel müsâ‘adenin memâlik-i Saltanat-ı Seniyye'de mütemekkin İranlılar hakkında dahî icrâsından sarf-ı nazar olunacak ve bu bâbda iki taraftan dahî mu‘âmele-i mütekâbileye ri‘âyet kılınacaktır»

«Teba‘a-i İrâniyye ile düvel-i mütehâbe-i sâ‘ire teba‘ası beyninde tekevvün edecek mu‘âmelât ve de‘âvi ve münâza‘âta dâ‘ir İran sefâretiyle sâ‘ir sefâretler beyninde bir karar verilinceye kadar mu‘âmelât ve de‘âvi ve münâza‘ât-ı mezkûrece kemâfi's-sâbık mer‘îyyül-icrâ olan kâ‘ideye tevfikân mu‘âmele olunacaktır» (s. 46)

«Teba‘a-i İrâniyye'nin iflâs maddesinin münhasıran sefâret ve şeh-bender-hânelere bırakılması ve fakat bundan teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye'den bulunan dâyinlerden birinin istenildiği hâlde ikinci senedinin ta‘yîn olunması mukarrerdir»

«Bâlâda muharrer maddelerin şâmil olduğu husûsâtın mâ-adâ mu‘âmelâtta Memâlik-i Mahrûse'de bulunan teba‘a-i İrâniyye ve gerek memâlik-i İrâniyye'de bulunan teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye en ziyâde mazhar-ı müsâ‘ade olan düvel-i sâ‘ire-i ecnebiyye teba‘asının nâ‘il oldukları imtiyâzât ve müsâ‘adâta nâ‘il olacağı ve mevâdd-ı mezkûrede gösterilen husûsâtın herhângisi devlet-i İrâniyye tarafından icrâ olunmaz ise Devlet-i ‘Aliyye tarafından dahî mevki‘-i icrâya îsâl olunmayacağı mukarrerdir»

Brezilya: 16 Şabân sene 1274 (1858 M.) târihinde hükümet-i Osmâniyye ile Brezilya arasında tasdîk-nâmelerin târih mübâdelesinden i‘tibâren on sene müddet ve ondan sonra tarafeyn-i mu‘âhedeynden biri ba‘zı şerâ‘itin lağvını veyâhûd

ta'dîlini diğ erinden resmen talep edinceye de ğ in mer'îyyü'l-icrâ olmak üzere on bir madde ve bir hâtime-yi şâmil olarak 'akd edilen mu'âhede-nâmenin [1]²⁶⁸ ikinci maddesinde «tarafeyn-i mu'âhede-ynden birinin me'mûrîn-i dîplomâtikiyyesi ile baş konsolos ve konsolos ve vekîlleri dîğ erinin memâlikinde düvel-i mütehâbe-i sâ'ire-i me'mûrîn-i dîplomâtikiyye ve baş konsolos ve konsolos ve vekîllerinin nâ'il oldukları ri'âyet ve müsâ'adât ve mu'âfiyât ve mu'âvenet ve sahâbete rütbelerine göre mazhar olacaklardır» ve üçüncü maddesinde «devleteyn-i mu'âhide-ynden her birinin teba'ası dîğ erinin kâffe-i memâlikinde gerek zâtları ve gerek malları hakkında 'umûmen düvel-i mütehâbe teba'asına müsâ'ade olunan hukûk ve mu'âfiyâta mazhar olacak» beşinci maddesinde «teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den biri Brezilya memâlikinde veyâhûd Brezilya teba'asından biri (s. 47) Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de fevt oldukda müteveffanın emvâl-i metrûkesi madde-i fevt devleteyn-i fehîmeteyn memâlikinden hângisinde vâki' olmuş ise orada düvel-i mütehâbe teba'ası ve veresesi haklarında cârî ve mer'î olan kavânîn ve nizâm ve 'âdete tatbîkan tarafeyn konsolosluklarına teslim ve î'ta olunacaktır» ve yedinci maddesinde tarafeyn-i müte'âhhide-ynden birinin teba'ası veyâhûd bunlar ile yerlü veyâhûd sâ'ir teba'a-i ecnebiyye meyânesinde zuhûr eden nizâ' ve ihtilâf ile devleteyn-i fehîmeteynden biri teba'asının diğ eri memâlikinde irtikâb edece ğ i kabâhat ve cinâyet icrâ-yı muhâkeme olunan memlekette sâ'ir düvel-i teba'ası hakkında mer'î olan usûl ve kavânîne tatbîken rü'yet ve muhâkeme olunacaktır» denilmekte ya'nî Brezilyalılara da imtiyâzât ve mu'âfiyât bahş edilmekte ise de 14 Mart sene 1328 târihli tezkîre-i sâmiyede «Hükümet-i Seniyye ile Brezilya Hükümeti beyninde mün'akid bin sekiz yüz elli sekiz târihli Ticâret ve Seyr-i Sefâyin Mu'âhede-nâmesi 7 Şubât sene 912 [1912] târihinden i'tibâren mefsûh olmasına binâen memâlik-i Osmâniyye'de mukîm Brezilyalıların tâbi' olaca ğ ı usûl ve mu'âmelât hakkında İstişâre Odası'ndan tanzîm ve Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ-tezkere tesyîr olunan mütâla'a-nâme [2]²⁶⁹ (s. 48) ve melfûfu

(s. 46)

²⁶⁸ [1] İşbu mu'âhede-nâme *Mu'âhedât-ı 'Umûmiyye Mecmû'ası* cild-i sânisinin 33-37'inci sahîfelerinde mündericidir.

(s. 47)

²⁶⁹ [2] Mezkûr mütâla'anın sûretidir:

Hükümet-i Seniyye ile Brezilya arasında mün'akid 1858 târihli ticâret ve seyr-i sefâ'in mu'âhede-nâmesinin mefsûhiyyeti münâsebetiyle kapitülasyon usûl-i istisnâ'iiyesi Brezilyalılar hakkında hükümden sâkit olmuş ve memâlik-i Osmâniyye'de mukîm Brezilyalıların 7 Şubat sene 1912 târihinden i'tibâren Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düvel-i kavâ'idine ittibâ' edilmeleri ya'nî merkûmların istifâde edemedi ğ i hukûk-ı müstesnâ olmak üzere teba'a-i Osmâniyye'ye temsil olunmaları muktezî bulunmuştur. Usûl-i mezkûrenin teferru'âtı ber-vech-i âtî 'arz olunur: Mevâdd-

Meclis-i Vükelâ'da okundu; mezkûr mu'âhede-nâmenin mefsûhiyyeti hasebiyle kapitülasyon usûl-i istisnâ'ıyyesi Brezilya teba'ası hakkında hükümden sâkit olarak

ı cezâ'ıyyede Brezilyalı mücrimlerin tevkîfi, ikâmet-gâhlarının tahrîsi, (s. 48) müstantikler huzûrunda isticvâblarının ve mehâkimde muhâkemelerinin icrâ ve hükümün i'tâsı doğrudan doğruya vâki' olmak ve memâlik-i Osmâniyye'deki Brezilyalıların himâyesini der-'uhde etmiş olan Brezilya konsolosları tavsît edilmemek icâb eder; evrâk-ı 'adliyye tebligâtı dahî doğrudan doğruya icrâ kılınır; mevkûfiyyet ve mahbûsiyyet dahî Osmanlı habs-hâne ve tevkîf-hânelerinde infâz ve mücâzât-ı nakdiyye doğrudan doğruya istifâ edilir; Brezilyalıları tarafından irtikâb olunan cerâ'im 'umûmiyyetle şimdîye kadar mevâdd-ı mümâsilede Osmanlıları muhâkeme etmeye salâhiyyet-dâr olan mehâkimde rü'yet edildiği gibi bundan sonra dahî Brezilyalıları aynı mehâkim-i cezâ'ıyyede ve fakat tercümân hâzır olmaksızın muhâkeme edilmek lâzım gelir; sayd-ı mahî vesâ'ire misillü husûsâtta kaçakçılıktan mütevellid ve mecâlis-i idârede rü'yeti icâb ettiği hâlde Hükümet-i Seniyye'ce mehâkim-i cezâ'ıyyede rü'yetine mecbûriyyet hâsıl olmuş olan de'âvî teba'a-i Osmâniyye hakkında cârî usûle tevfi'kan mecâlis-i idârede fasl edilmek icâb eder; Brezilyalı şahidler doğrudan doğruya mehâkim tarafından da'vet olunarak icâbet etmedikleri takdirde Osmanlı şahid-i mütemerridler hakkındaki mu'âmeleye tâbî' tutulurlar; istînâf ve temyîz mu'âmelâtı dahî tubkî teba'a-i Osmâniyye hakkında olduğu gibi İcrâ ve Mahkeme-i Temyîz Cezâ Dâ'iresi'nin mukarrerâtı infâz olunur; hukûk ve ticârete müte'allik umûrda dahî Brezilyalıların teba'a-i Osmâniyye'ye temsîli kâ'idesine iktifâ edilmek lâzım gelir; şimdîye kadar bu gibi (s. 49) husûsâtta Brezilyalıları muhâkemeye salâhiyyet-dâr olan mehâkim tercümân huzûruyla icâb ve istîcâr dâ'vâları ve bin gurusş ve bundan dûn-i mebâliği tazammun eden diğer dâ'vâlarda mehâkim-i hukûkiyye ve de'âvî-i sâ'ire içinde mehâkim-i muhtelite-i ticâriyye olduğu hâlde bundan sonra mevâdd-ı hukûkiyye mehâkim-i hukûkiyyede ve mevâdd-ı ticâriyye mehâkim-i ticâriyye-i Osmâniyye'de doğrudan doğruya ve Osmanlılar hakkındaki usûl ve kavâ'ide tevkîfan rü'yet edilmek müktezîdir. Evrâk-ı 'adliyye gibi i'lâmâtın tebliği, hükümlerin tenfizi ke-zalik doğrudan doğruya vâki' olmak ve kânûnun emr ettiği ahvâlde me'mûrîn-i 'adliyyece Brezilyalıların ikâmet-gâhına mesâkin-i Osmâniyye misillü bilâ-vâsıta duhûl edilmek icâb eder. Vilâyât-ı mehâkim-i ticâriyye-i muhtelitesinden mu'tî hükümler Dersa'âdet'te Birinci Meclis-i Ticâret'te kâbil istînâf olduğu ve meclis-i mezbûrun verdiği hükümler ise istînâf ve temyîz edilemediği hâlde ba'de-mâ tarafeyni teba'a-i Osmâniyyeden müteşekkil de'âvî misillü istînâf ve temyîz edilmelidirler. Ba'de-mâ Brezilyalılarından iflâs edenlerin umûruna mehâkim-i ticâriyye-i Osmâniyye tarafından ve konsolos-hâne tercümânı tavassut ettirilmeksizin bakılmak lâzımdır. Brezilyalıların alâka-dâr bulunub usûlüne tevfi'kan der-dest rü'yet olan de'âvî-i cezâ'ıyye ve hukûkiyye ve ticâriyyeye gelince: Mu'âhede-nâme-i mezkûr mefsûh olmakla bunun müddet-i mer'ıyyeti tarafından başlamış olup hükümden sâkit olduğu gûne kadar devam etmiş olan mu'âmelât mu'teber 'add edilmek lâzım gelir; esâsen mu'âmelât-ı mezkûre hakkında Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli kavâ'idinin mebde-i tatbîki 7 Şubat sene 1912 târihi ise de mevâdd-ı ânifeye dâ'ir kaleme alınacak tahrîrât-ı 'umûmiyye bi'l-âhire me'mûrînin yeddine vâsıl olacağından tahrîrât-ı mebhûsün-anhânın me'mûrına târih tebliğinden i'tibâren Brezilyalıları hakkında kapitülasyonlar usûlünün mer'ıyyetten (s. 50) sükûtuyla yerine kâ'im olacak Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli kavâ'idinin tatbîki icâb eder. Bir usûlün diğerine esnâ-yı inkilâbında tatbîk olunacak kavâ'id ber-vech-i âtî beyân olunur: Târih-i mezkûrdan i'tibâren hâl-i cedîdin ya'nî Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli usûlünün icâb etmekte olduğu vech-i meşrûh üzere devam edilmek iktizâ edeceğine nazaran mevâdd-ı cezâ'ıyyede artık tercümân kabûl edilmemek ve keyfiyyet esâsen mecâlis-i idareye â'id iken işde alâka-dâr Brezilyalı bulunmak dolayısıyla mehâkim-i cezâ'ıyyede der-dest rü'yet ise evrâk-ı müteferri'a mecâlis-i idareye tevdî' edilerek mâ-ba'dine mecâlis-i mezkûrece devam olunmak ve ke-zalik mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyede dahî aynı vechle hareket olunarak hukûka dâ'ir de'âvî-i mehâkim-i ticâriyyece hukûk mahkemelerine nakl edilmek ve fakat de'âvî-i ticâriyyeye ecnebî a'zâyı bilâ-teşrik kendileri devam etmek ve hukûk ve icâr ve istîcâr de'âvîlere de mehâkim-i hukûkiyyeye tercümân kabûl olunmak la-büddür. İcrâsına ibtidâr edilen mahkemelere Osmanlılar hakkındaki usûle tevfi'kan doğrudan doğruya devam olunmak icâb eder. Emvâl-i gayr-i menkûleye gelince 7 Safer sene 1284 târihli kanûna merbût protokol Brezilya Hükümeti tarafından imza olunmamış olduğundan Brezilyalıların vaktiyle olduğu gibi ba'de-mâ dahî emlâkına tasarruf edemeyecekleri tabî'idir. Brezilyalıların sefâ'inine gelince bunlar hakkında Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli kavâ'id-i 'umûmiyyesi tatbîk olunmak ya'nî sefâ'ine duhûl ve onlardan istifâ olunacak rûsûm ve diğer kâffe-i husûsâtta kavânin-i Osmâniyye mer'î tutulmak icâb eder. Brezilya idhâlâtta karşı gümrük rûsûmunca emr-i ahîre değin en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmesi tatbîk olunmak ve tekâlif-i 'umûmiyyeye gelince teba'a-i Osmâniyye gibi te'diye ile mükellef tutulmak münasib olur.

7 Şubat sene 912 târihinden i'tibâren Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli kavâ'idinin tatbîki ya'nî teba'a-i merkûmenin istifâde edemeyeceği hukûk müstesnâ olarak haklarında teba'a-i Osmâniyye mu'âmelesi îfâsı müftezî bulunduğundan İtalyanlar hakkında mâ-bihi't-tatbîk olan usûl-i 'adliyye hakkındaki tahrîrât-ı 'umûmiyyeye ve Brezilyalıların tâbi' olacağı usûl hakkında İstişâre Odası'nca kaleme alınan sûret-i melfûf varaka münderecâtına tevfikân tebliğât-ı 'umûmiyye icrâsı münâsibdir; bin iki yüz seksen dört (s. 49) târihli İstimlâk-i Emlâk Protokolü Brezilya Hükümeti tarafından imza edilmemiş olduğu cihetle Brezilyalıların vaktiyle olduğu gibi ba'd-ez-în dahî emlâkine tasarruf edememeleri ve Brezilya sefâ'ini hakkında Avrupa hukûk-ı düveli kavâ'id-i 'umûmiyyesinin tatbîkî ya'nî sefâ'ine duhûl ve onlardan istîfâ olunacak rûsûm ve diğêr husûsâtta kavânîn-i Osmâniyye'nin mer'îyyeti îcâb (s. 50) eder. Usûl-i rûsûmiyyeye ve Brezilya emti'asından istîfâ olunacak rûsûma gelince: Hükümet-i Seniyye'ce Brezilya idhâlatına karşı gümrük rûsûmunca şimdilik en ziyâde na'îl-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesi tatbîk olunmak ve Osmanlı emti'asının Brezilyâ'da tâbi' olduğu rûsûm hakkında tedkîkât bi'l-icrâ rûsûm-ı mezkûre fâhiş ya'nî rûsûm-i mâni'a kabîlinden olduğu tahakkuk ettiği takdîrde onun tenzîline teşebbüs edilmek ve muvaffakiyyet hâsıl olmaz ise ta'rife-i mütefâvite tatbîk olunmak lâzım gelir. Tekâlif-i 'umûmiyye'de dahî teba'a-i Osmâniyye (s. 51) gibi te'diye ile mükellefiyyetleri tabî'idir. Konsoslosluk hukûk ve imtiyâzâtı mu'âmele-i mütekâbile esâsına müstenid olacağından şimdiden bunun sûret-i vâzihada ta'yîni gayr-i kâbil olmasına nazaran bir mes'ele sudûrunda Hâriciyye Nezâreti Celîlesi'ne tebliğiyle mu'âmele-i muktezîyyenin icrâ olunması îcâb eder» denilmiş olmasına göre el-yevm mevâdd-ı 'ahdiye-i mezkûre hükmünden sâkıt ve Brezilyalıları kapitülasyonu olan ecânib meyânına gayr-i dâhildir.

Meksika: Devlet-i Osmâniyye ile Meksika Devleti beyninde otuz madde ve bir hâtime-yi şâmil olarak 21 Zi'l-hicce 1282 (6 Mayıs 1866 M.) târihinde 'akd olunan mu'âhede-nâmenin [1]²⁷⁰ ikinci maddesinde «senesi eylülünün dördünde imza kılınan mazbata ile Meksika teba'asına i'tâ olunmuş olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyat işbu mu'âhede ile hâlen ve istikbâlen te'yîd ve tasdîk kılınmıştır ve zikr olunan mazbata bu mu'âhedenin eczâsından 'add olunacaktır;

(s. 51)

²⁷⁰ [1] İşbu mu'âhede-nâme Mu'âhedât-ı 'Umumiyye Mecmu'âsı cild-i sânisinin 24-32'inci sahîfelerinde mestûrdur.

birde şurası mahsûsen meşrû ve mukarrerdir ki cânib-i Saltanat-ı Seniyye'den bi'l-cümle düvel-i sâ'ire teba'a ve sefineleriyle ticâret ve seyr-i sefâ'inine el-hâletü hazîhi i'ta olunmuş ve müstakbelde i'ta olunabilecek kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât en ziyâde mazhar-ı müsâ'ade olan milletler gibi mu'âmele olunacak olan Meksika Devleti teba'a ve sefineleriyle ticâret ve seyr-i sefâ'inine dahî i'ta kılınacaktır» yedinci maddesinde «Haşmetlû Meksika İmparatoru [2]²⁷¹ hazretlerinin teba'ası memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'nin her tarafında bir himâye-i (s. 52) mütesâviyeden müstefîd olacak» ve sekizinci maddesinde «memâlik-i Saltanat-ı Seniyye'de vefât eden Meksika teba'asıyla Meksika memâlikinde vefât eden teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'nin emvâli hükûmât-ı mahâlliye tarafından taht-ı emniyyete alınarak ve defteri yapılarak ashâb-ı hukûka i'tâ kılınmak üzere en kısa bir müddet zarfında ve en emniyetli sûretle tarafeynin sefir ve maslahat-güzâr ve konsolos ve konsolos ve vekîllerine tevdi' olunacaktır» ve onuncu maddesinde Meksika teba'asından bir veyâ birkaçı tarafından irtikâb olunacak cinâyât ve cünha teba'a-i Saltanat-ı Seniyye'den biri 'aleyhinde vukû' bulmuş ise Meksika tercümân veyâ konsolos veyâ konsolos vekîli hâzır olduğu hâlde mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'de Saltanat-ı Seniyye'nin kânûn-ı cezâsı ahkâmına tevfi'kan rü'yet ve hükm olunacak ve fakat cünha ve cinâyât vâkı'a teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den biri hakkında vukû' bulmamış olduğu hâlde müttehimin Meksika kânûnuna tevfi'kan muhâkeme ve mücâzât olunmak üzere Meksika sefir ve maslahat-güzâr ve konsolos ve konsolos ve vekîllerine teslim olunacaktır» ve onüçüncü maddesinde «teba'a-i Saltanat-ı Seniyye ile Meksika teba'ası beyninde nizâ' ve dâ'vâ vukû'unda sâ'ir Avrupa devletleriyle 'akd olunmuş olan 'ahid-nâmeler ahkâmına tevfi'kan Meksika tercümânı hâzır olduğu hâlde tarafının ifâdât-ı vâkı'alarının istimâ' ve dâ'vânın fasl ve hasmı mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'de olacaktır» ve on dördüncü maddesinde «tarafeyn-i müfahhemeynden her birinin me'mûrîn-i diplomatikıyyesi diğzerinin memâlikinde en ziyâde mazhar-ı müsâ'ade olan devletin me'mûrîn-i mumaileyhimle hem rütbe bulunan me'mûrlarının el'ân müstefîd oldukları veyâ istikbâlde olabilecekleri hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât ve müsâ'adâta mazhar olacaklardır» denilmiş ve binâberîn Meksikalılara da Düvel-i Mu'azzama'nın (s. 53) hâ'iz buldukları imtiyâzât ve müsâ'adât bahş olunmuş ise de ahîren Meksika Hükümet-i Cumhûriyyesi'yle 'akd edilib 5 Zi'l-ka'de 1328 ve 25 Teşrin-i Evvel

²⁷¹ [2] Ol vakit Meksika III. Napolyon'un himâyesiyle Avusturya arşidüklerinden Maksimilyan (Maxsimilien) imparator i'lân edilmiş idi.

1326 târihiyle irâde-i seniyyeye iktirân eden konsolosluk protokolünün ikinci maddesinde «Osmanlı baş şeh-benderleriyle şeh-benderleri ve şeh-bender ve vekîlleri Meksika memâlikinde ve Meksika cenerâl konsoloslarıyla konsolos ve konsolos ve vekîlleri memâlik-i Osmâniyye'de işbu konsolosluk protokolünün tasdîk-nâmelerinin târih-i te'âtîsinden i'tibâren hukûk-ı 'umûmiyye-i düvel kavâ'idine ve tekâbül-i tamm esâsına tevfikân ifâ-yı vazîfe eyleyeceklerdir; şurası kat'iyen mukarrer ve meşrûttur ki memâlik-i Osmâniyye'deki Meksika cenerâl konsolosları ve konsolos ve vekîlleri ba'zı devletler konsolos me'mûrlarının kapitülasyonlardan dolayı memâlik-i Osmâniyye'de el'an müstefid oldukları istisnâ'î usûlden hiçbir hâlde ve hiçbir bahâne ile istifâde edemeyeceklerdir» deyû muharrer bulunmasına ve 'Adliyye Nezâreti'nden yazılan tahrîrât-ı 'umûmiyye [1]²⁷² (s. 54) münderecâtına nazaran el-yevm bâlâdaki fikarât-ı 'ahdiye hükmünden sâkit ve Meksika Devleti kapitülasyonu olmayan devletler 'adâdine dâhil olmuştur.

İşbu devr-i mütevassıtta gerçi ba'zı devletlere kapitülasyon verilmiş ise de kapitülasyonların ilgası veyâ tahdîd-i mazarrâtı ciheti de düşünölmüş ve Paris Mu'âhedesi'nin 'akdi sırasında Ali Paşa merhumun bu bâbda sabık eden teşebbüsât-ı şâyân zikr görölmüştür. Fi'l-vâki' Paris Kongresi'nin 25 Mart 1856 târihli zabıt-nâmesinde muharrer olduğu vechle İngiltere Devleti murahhaslarından Mösyö Lö Kont Kalarindon (le Comte de Clarendon) Türkiyâ'yı Avrupa hey'eti siyâsiyyesine duhûle dâ'vet etmekle hükümât-ı 'âkde beynlerinde cây-gîr olan ittihâd-ı efkâr-ı mevki' sübûta îsâl ve bu suretle teba'alarının menâfi'-i 'umûmiyyesini -ticâret ve seyr ve sefer hususlarını memâlik-i Osmâniyye'ye verilmiş olan şu yeni hâl ile te'lîf emrinde aralarında ittifâk husûle getirdikleri takdirde - vekâye eylemiş olacaklarını ityân ve Fransa Hükümeti murahhaslarından Lo Kont ve Valevski (walewski) dahî kongrenin müzâkerâtından vücûde gelecek yeni kavâ'ide binâen bu fikri tasvîb eyley olduğunu ve inbâ ve Sardunya murahhaslarından Kont Kavur (Comte de

(s. 53)

²⁷² [1] Mezkûr tahrîrât-ı 'umûmiyye ber-vech-i âtî aynen derc olunur: Devlet-i Osmâniyye ile Meksika Cumhûriyeti arasında mün'akid konsolosluk protokolü ahkâm-ı mündericesine ve mu'âmele-i müttekâbile esâslarına tevfikân Meksika konsolos ve teba'asına tatbiki lâzım gelen mu'âmelât Arjantin konsolos ve teba'asına tatbik edilmekte bulunan mu'âmelenin aynı olduğu bu kere şeref-vârid olan tezkere-i sâmiyede beyân ve izbâr buyurulmuş ve Arjantin Hükümeti'ne â'id mebhûsün-anh protokol ile evrâk-ı müte'allikasî sûretlerinin 13 Teşrîn-i Evvel sene 328 târihli tahrîrât-ı 'umûmiyye ile tebliğ-i dâi're-i me'mûriyyetiniz dâhilinde icâb edenlere li-ecli't-tevzi' işbu tahrîrâtın nush-ı matbû'a-i kâfiyesi leffen tesyâr kılınmıştır.

Cavour) ise hiçbir hükümet Türkiyâ'nın kavânî-i ticâriyyesinden daha ziyade müsâ'id bir kânûna mâlik olduğu ve memâlik-i Osmâniyye'de ikâmet eden ecnebîlerin münâsebât ve mu'âmelât-ı şahsiyesinde görülen hâl-i tezebzüb müstesnâ bir hâlden mütevellid mu'âhedât netîcesi bulunduğu hakkında celb-i nazar-ı dikkat eder olduğunu beyân eylemesi üzerine Ali Paşa merhûm Türkiyâ'nın münâsebât-ı ticâriyyesine ve hükümet-i Osmâniyye'nin harekâtına mâni' olan müşkülâtı artık zamânı geçmiş olan mu'âhedâta 'atf eyler idüğünü ifâde ve teferru'âta (s. 55) girişerek kapitülasyonlar dolayısıyla ecânibe verilmiş olan imtiyâzât idâre-i mahalliyyenin müdâhalesine tehdîd eylemiş olmasına mebnî bi'z-zât onların emn ve huzurlarını ve mu'âmelelerinin inkişâf ve terakkîsini işkâl eylediğini ve me'mûrîn-i ecnebiyyenin kendi ve vatandaşları üzerinde olan hakk-ı kazâ ve hakk-ı zâbitaları bir hükümet içinde birçok hükümet teşkîl ve bi'n-netîce salâh ve terakkîye karşı gayr-i kâbil-i iktihâm bir mâni' ihdâs eder olduğunu ilâve eylemiştir. Fakat Fransa Devleti'nin diğer murahhası Mösyö lö Baron Dö Borküney (Bourqueney) ve onunla beraber diğer murahhaslar kapitülasyonlar sulh-ı mu'âhedesinin herhâlde hitâm vermeye bâdî olacağı bir hâle tevâfuk ve ecânibin şahıslarıçün kapitülasyonlar ile ta'yîn edilen imtiyâzât Bâb-ı 'Âlî'nin hükm ve nüfûzunu te'essüf olunacak hudûdlar ile tehdîd eylediğini kabûl ve ba'zı cihetleri te'lîf ve ta'dîl için tedâbîr-i ittihâzına mahall olduğunu tasdîk ile beraber bu ta'dîlât Türkiyâ'nın kendi idâresine idhâl ettiği teceddüd ve ıslâhât tesbitinde ve ecnebîlere elzem olan te'mînât Bâb-ı 'Âlî'nin ta'kîb ettiği tedâbîrin icrâsı ile kâbil-i tevfk olacak sûrette vukû' bulmak iktizâ edeceğini beyân ve bu vechle Ali Paşa tarafından kapitülasyonların lağvına dâ'ir meydana konulan ve esâsen de Paris Mu'âhedesinin yedinci maddesiyle Türkiyâ'ya verilmiş olan yeni vaz'ıyyetin netîcesi bulunan mes'eleyi ber-taraf eylediler.

İşte 1272 (1856 M.) senesinde 'akd edilen Paris Mu'âhedesini kapitülasyonları ref' ve ilgâ edememekle beraber Hükümet-i Seniyye'nin menâfî'ni mütekeffil bir tâkım mevâdd-ı şâmil bulunmuş ve onlardan bir kısmı ber-vech-i âtî nakl ve derc olunmuştur: (s. 56)

«Yedinci madde – Haşmetlü Fransa İmparatoru ve haşmetlü Avusturya İmparatoru ve haşmetlü İran Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve padişahı ve haşmetlü Sardunya Kralı ve padişahı Hazerât-ı Saltanat-ı Seniyye'nin Avrupa hukûk-ı 'umûmiyyesi ve cem'ıyyeti menâfî'inden hisse-dâr olmakla dâhil olduğunu i'lân

ederler; ve hüküm-dârân müşârün-ileyhimin her birisi ayrı ayrı memâlik-i Saltanat-ı Seniyye'nin tamâmiyetiyle istiklâl-i 'âlsine ri'âyet etmeyi ta'ahhüd eder ve işbu ta'ahhüdlerinin tamâmi-i icrâsına müştereken mütekeffil olurlar [1]²⁷³ binâberîn bunu ihlâli müceb olacak her bir harekete menfa'at-i 'umûmiyyeye dokunur bir mes'ele nazarıyla bakacaklardır»

«Dokuzuncu madde –Zât-ı hazret-i padişahî teba'alarının sa'âdet-i hâllerine masruf olan himmet-i mütevâliyeleri iktizâsınca kavmiyyet ve diyânet ayırmayarak cümlesi için müceb-i ıslâh-ı hâl olmakla beraber Memâlik-i Şâhâne'lerinin Hıristiyan ahâlisi haklarında niyât-ı inâyet-kâr-ânelerini te'yîd eder bir kıt'a fermân-ı 'âlî [2]²⁷⁴ ihsân buyurmuş olduklarından ve bu bâbda olan efkâr-ı şâhânelerine bir delîl-i cedîd ibrâz etmek istediklerinden irâde-i müstakile-i şâhânelerinden sâdır olmuş olan işbu fermân-ı 'âlnin düvel-i mu'âhedeye tebliğini tensîb buyurmuşlardır; düvel-i mu'âhede işbu tebliğin kadr-i âlsini isbât ve tey'îd ederler; şurası kaviyyen mukarrerdir ki işbu tebliğ zât-ı hazret-i padişahının ne kendi teba'asıyla olan mu'âmelât-ı şâhânelerine ve ne de Saltanat-ı Seniyye'lerinin idâre-i dâhiliyyesine gerek münferiden ve gerek müştereken müdâhale etmek için hiçbir hâlde düvel-i mu'âhedeye bir hakk ve salâhiyyet vermeyecektir»

1277-1284 H. (1861-1868 M.) seneleri zarfında ekser devletler ile 'akd edilen ikinci ticâret mu'âhedeleri, mukaddemâ da söylediğimiz vechle, en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesi ve yüzde sekiz idhâlât resmî esâsını ihtivâ eder bir sûrette ve hemen siyâk-ı vâhid üzere (s. 57) tanzîm ve gerek ilk ve gerek bu ikinci ticâret mu'âhedelerinin birinci maddeleri 'uhûd-ı 'atıkanın ticâret mu'âhedeleriyle tağyîr edilmeyen ahkâm-ı bâkî ve mer'î olduğunu beyân için sevk edilmiştir; meselâ Ali Paşa merhûmun Hâriciyye Nezâreti zamânında İngiltere Hükümeti'yle 'akd olunan 19 Şevvâl sene 1277 (19 Nisan 1861) târihli Ticâret Mu'âhede-nâmesi'nin birinci maddesinde «'uhûd-ı mevcûde ile İngiltere teba'a ve sefâyinine i'tâ olunmuş olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât 'uhûd-ı mezkûrenin işbu mukâvele-nâme ile tâ'dîl olunacak olan şerâ'iti bi'l-istisnâ hâlen ve ve istikbâlen tasdîk kılınmış ve birde taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den bi'l-cümle

(s. 56)

²⁷³ [1] Paris Mu'âhede'si'nin 'akdinden berû ve bi'l-hassa son kırk sene zarfında cereyân eden vekâyi' devletlerin te'ahhüdâtına ne dereceye kadar i'timâd edilebileceğini acı bir hakikat olarak nazar-ı ibrete vaz' ediyor.

²⁷⁴ [2] Maksûd Cümâde'l-âhir sene 1272 târihli Islâhât Fermânı 'Âlî'sidir ki birinci cildi *Düstür*'un 7-14'üncü sahîfelerinde mündericdir.

düvel-i sâ'ire teba'a ve sefîneleriyle ticâret ve seyr-i sefâ'inine el-hâletü hazîhi i'tâ olunmuş ve müstakbelde i'tâ olunabilecek veyâhûd istifâdesine mesâğ gösterilecek olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyâta İngiltere teba'a ve sefîneleriyle ticâret ve seyr-i sefâ'inine dahî nâ'il ve hâ'iz olmaları mahsûsen meşrût olunmuştur» ve beşinci maddesinin bir fıkrasında «İngiltere ve ona tâbi' olan mahallerden Memâlik-i Mahrûse'ye nakl ve idhâl olunacak mahsûlât-ı arziyye ve sinâ'iyeden alınacak rüsûmâtın eşyânın mikdârına göre yüzde sekiz veyâhûd buna mukâbil ta'rife mücebince muhassas olub ahz olunacak resm-i mu'ayyeni tecâvüz etmemesini ta'ahhüd buyurur» ve Fransa ile 'akd olunan 19 Şevvâl 1277 (29 Nisan 1861) târihli Ticâret Mu'âhede-nâmesi'nin birinci maddesinde «'uhûd-ı kadîme ile Fransa sefâ'in ve teba'asına i'tâ olunan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât 'uhûd-ı mezkûrenin işbu mukâvele-nâme ile ta'dîl olunacak olan şerâ'iti (s. 58) bi'l-istisnâ tasdîk kılınmış ve bir de taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den bi'l-cümle düvel-i sâ'ire teba'a ve sefâ'inine el-hâletü hazîhi i'tâ olunan ve müstakbelde i'tâ olunabilecek kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât Fransa teba'a ve sefâ'ininin dahî bi-hakkın hâ'iz ve nâ'il olmaları mahsûsen mukarrer bulunmuştur» beşinci maddesinin birinci fıkrasında «Fransa ve ona tâbi' olan mahallerin mahsûlât-ı arziyye ve sinâ'iyesinden olan Fransa sefâ'inine mahmûl ve Fransa Devleti teba'asının taraflarından memâlik-i sâ'irede berren ve bahren nakl olunan her türlü emtî'a ve eşyâ gelmiş ise sefîneden hîn-i ihrâcında ve berren gelmiş ise ilk gümrükte te'diye olunmak üzere eşyâ-yı merkûmenin iskelede olan kıymeti üzerine hesap olunan yalnız yüzde sekiz mu'ayyen ve mukarreri te'diye ile hiçbir gûne istisnâ vukû'a gelmeksizin kemâ-fi's-sâbık memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'nin her tarafında kabûl olunacaklardır» ve İtalya ile 'akd edilen 2 Muharrem 1278 (10 Temmuz 1861) târihli Ticâret Mu'âhede-nâmesi'nin birinci maddesinde «el-hâletü hazîhi İtalya krâliyetini teşkîl eden hükûmât ile Saltanat-ı Seniyye meyânesinde mukaddemâ 'akd olunan mu'âhedât ile İtalya teba'a ve sefâ'inine i'tâ olunmuş olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât 'uhûd-ı mezkûrenin işbu mukâvele-nâme ile ta'dîl olunacak şerâ'iti bi'l-istisnâ hâlen ve istikbâlen tasdîk kılınmış ve birde taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den bi'l-cümle düvel-i sâ'ire teba'a ve sefîneleri ile ticâret ve seyr-i sefâ'inine el-hâletü hazîhi i'tâ olunmuş ve müstakbelde i'tâ olunabilecek veyâhûd istifâdesine mesâğ gösterilecek kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyâta İtalya teba'a ve sefîneleriyle ticâret ve seyr-i sefâ'ininin dahî bi-hakkın nâ'il ve hâ'iz olmaları mahsûsen meşrût bulunmuştur» ve beşinci (s. 59) maddesinin bir

fıkrasında «zât-ı hazret-i mülükâne... İtalya'dan Memâlik-i Mahrûse'ye nakl ve idhâl olunacak mahsûlât-ı arziyye ve sînâ'ıyyeden alınacak rûsûmâtın eşyânın kıymeti üzerine yüzde sekiz veyâhûd ittifâk-ı tarafeyn ile tahsîs olunacak resm-i mu'ayyeni tecâvüz etmeyeceğini ta'ahhüd buyurur» ve Rusya Devleti'yle mün'akid 4 Şâban sene 1278 (3 Şubat sene 1862) târihli ticâret mu'âhede-nâmesinin birinci maddesinde «Rusya Devleti'yle Saltanat-ı Seniyye meyânesinde mukaddemâ 'akd olunan mu'âhedât ile Memâlik-i Mahrûse'de Rusya teba'a ve sefâ'inine i'tâ olunmuş kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyât 'uhûd-ı mezkûrenin işbu mukavele-nâme ile ta'dîl olunacak olan şerâ'iti bi'l-istisnâ tasdîk kılınmış ve birde taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den bi'l-cümle düvel-i sâ'ire teba'a ve sefineleriyle ticâret ve seyr-i sefâ'inine el-hâletü hazîhi i'tâ olunmuş ve müstakbelde i'tâ olunacak veyâhûd istifâdesine mesâğ gösterilecek olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu'âfiyâta Rusya teba'a ve sefineleriyle ticâret ve seyr-i sefâ'ininin dahî nâ'il ve hâ'iz olmaları va'd ve te'mîn olunmuştur» beşinci maddesinin ilk fıkrasında «gerek Rusya memâlik-i mahsûlât-ı arziyye ve sînâ'ıyyesinden olub hângi millet sefinesi ile olur ise olsun Rusya veyâhûd düvel-i sâ'ire teba'ası taraflarından ve gerek memâlik-i ecnebiyye mahsûlât-ı arziyye ve sînâ'ıyyesinden olub Rusya teba'ası veyâhûd vekîlleri taraflarından Memâlik-i Mahrûse'ye idhâl olunacak her bir emti'a ve eşyâdan hîn-i idhâlinde eşyânın kıymeti üzerine yüzde sekiz veyâhûd ittifâk-ı tarafeyn ile tahsîs olunacak ta'rife mûcebince ona mu'âdil birer resm-i mu'ayyen alınacaktır» ve Zolferâyin denilen gümrük müşâreketine dâhil hükümetleri temsîlen Prusya ile 19 Ramâzan sene 1278 (20 Mart sene 1862) târihinde 'akd (s. 60) olunan ticâret mu'âhede-nâmesinin birinci maddesinde «Saltanat-ı Seniyye ile Prusya Devleti beyninde mevcûd olan 'uhûd-ı kâdime-i ticâret ve 'ale'l-husûs 1761 senesi şehr-i martının yirmi ikisi târihinde mün'akid mu'âhede-i ticâret ahkâmıyla bunlardan neş'et eden kâffe-i hukûk ve ta'ahhüdât işbu mu'âhede ahkâmına mübâyin olmadıkca Almanya'nın gümrük ve ticâret şirket ve ittifâkına dâhil bulunan sâ'ir devletlere dahî kemâ-kân şümûlü olmak üzere hâlen ve istikbâlen tasdîk kılınmıştır; şirket-i mezkûreye dâhil bulunan devletlerin teba'a ve mahsûlâtı arziyye ve sînâ'ıyye ve sefâyinleri memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'de en ziyâde mazhar-ı imtiyâz olan sâ'ir devlet-i teba'a mahsûlât-ı arziyye ve sînâ'ıyye ve sefâyinine i'tâ olunan veyâhûd olunabilecek olan kâffe-i fevâ'id ve imtiyâzât ve mu'âfiyâta bi-hakkın nâ'il ve hâ'iz olacaklardır» beşinci maddesinin ilk fıkrasında «Zolferâyin devletleri memâlik-i mahsûlâtı arziyye ve sînâ'ıyyesinden olan ve gerek düvel-i

müşârün-ileyhim teba‘aları tarafından berren veyâhûd bahren idhâl kılınacak bulunan her nev‘i emti‘a ve eşyâ iskeledeki kıymeti üzerine hesap olunmuş ve hîn-i ihrâcında tesvîye olunur yüzde sekiz resm-i mukarrerini i‘tâ ederek memâlik-i Devlet-i ‘Aliyye'nin her tarafına idhâl olunabilecek ve işbu resm-i eşyâ ve emti‘a-i mezkûre bahren gelmiş ise karaya hîn-i ihrâcında ve berren gelmiş ise ilk gümrükte te‘diye olunacaktır» ve 28 Zi'l-ka‘de sene 2278 [1278] (27 Mayıs sene 1862) târihinde Avusturya ile ‘akd edilen ticâret mu‘âhede-nâmesinin birinci bendinde dahî «mevcûd olan mu‘âhedât ve mukâvelât ile Avusturya teba‘a ve sefâyin ve seyr-i sefâyin ve ticâretine verilmiş olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât ve mu‘âfiyât işbu mukâvele-nâme ile ta‘dîl olunacak şerâ’it-i müstesnâ olmak üzere halen ve da’iman te’yîd olunmuştur; bundan mâ-adâ Saltanat-ı Seniyye’nin kâffe-i düvel-i sâ’irenin (s. 61) teba‘a ve sefâyin ve seyr-i sefâyin ve ticâreti hakkında bu güne kadar veyâ şimdiki hâlde vermek üzere bulunmuş veyâhûd istikbâlen verilecek veyâ istifâdesine mesâğ gösterebilecek olduğu bi’l-cümle hukûk ve imtiyâzât ve mu‘âfiyât Avusturya Devleti teba‘a ve sefâyin ve seyr-i sefâyin ticâretine dahî i‘tâ ile işbu hukûk ve imtiyâzâtın isti‘mâl ve istifâdesinin te‘mîn olunması mahsûsen mukarrer ve meşrût bulunmuştur» elfâz ve ibârâtı sevk ve isti‘mâl kılınmıştır.

Devr-i hâzıra nakl-i kelâm edildikde: 12 Receb sene 1295 (13 Temmuz sene 1870) târihinde ‘akd edilen Berlin Mu‘âhede-nâmesi'nin [1]²⁷⁵ imtiyâzât ve müsâ‘adât-ı kadîme nokta-i nazarında yeni bir devre küşâd ettiğini kabûl ve teslîm-i iktizâ eyler; çünkü bu mu‘âhede ile istiklâlî tasdîk edilmiş bulunan Karadağ ve Sırbistan Hükümetleri teba‘asından memâlik-i Osmâniyye’de seyâhat veyâ ikâmet edenler hakkında ‘uhûd-ı kadîme ahkâmı değil, hukûk-ı beyne’l-milel kavâ‘id-i ‘umûmiyyesi tatbîk edileceği zıkr ve tasrîh kılınmış ve fi’l-vâki‘ mezkûr mu‘âhede-nâmenin otuz birinci bendinin fıkra-i sâniyesinde «memâlik-i Osmâniyye’de seyâhat ve ikâmet eden Dağlılar hukûk-ı mülk kavâ‘id-i ‘umûmiyyesine ve Dağlılara müte‘allik vâz‘ olunan ‘âdât ve te‘âmüle göre kavânîn ve me‘mûrîn mahalliyye-i Osmâniyye’ye tâbi‘ olacaklardır» ve kırkıncı bendinde dahî «Devlet-i ‘Aliyye ile Sırbistan arasında bir mu‘âhede oluncaya kadar memâlik-i Osmâniyye’de seyâhat ve ikâmet eden Sırp teba‘asına hukûk-ı milel kavâ‘id-i ‘umûmiyyesine göre mu‘âmele olunacaktır» denilmiş ve Devlet-i Osmâniyye ile

(s. 61)

²⁷⁵ [1] Berlin Mu‘âhede-i *Mu‘âhedât-ı ‘Umûmiyye Mecmu‘âsı* cild-i hâmisinin 110-141’inci sahîfelerinde münderic ve altmış dört bendi muhtevîdir.

Sırbistan Hükümeti arasında 26 Şubat (9 Mart) 1896 târihinde ‘akd edilen Konsolosluk (s. 62) Mukavele-nâmesi’nin (Convention Consulaire) yedinci maddesinde ise «Sırp teba‘ası Memâlik-i Şâhâne’de kavânîn ve mehâkim-i Osmâniyye’ye tâbi‘ olacaklar Sırp cenerâl konsolosları ve konsoloslar ve konsolos ve vekîlleri ve konsolos me’mûrları el-yevm düvel-i sâ’ire cenerâl konsolosları, konsolos, konsolos ve vekîlleri ve konsolos me’mûrlarının ‘uhûd-ı kadîme mûcebince kendü teba‘aları hakkında icrâ ettikleri hakk ve kazâyı hâ’iz olmayacaklardır; mevâdd-ı hukûkiyye ve cezâ’iyye hakkında sâdır olan i‘lâmâtın icrâsı münhasıran me’mûrîn-i Osmâniyye’ye â’id olacaklardır» ve onüçüncü maddesinde «konsoloslar kendü teba‘aları beyninde mütehaddis de‘âvîde ikâmet eyledikleri memleket teba‘asının yahûd sâ’ir teba‘a-i ecnebiyyenin her ne sûretle olur ise olsun alâka-dâr olmadıkları ve devlet-i metbû‘aları kavânîni mûcebince tarafeynin hükme mürâca‘at-ı salahiyyeti hâ’iz oldukları ahvâlin kâffesinde hükm-i sıfatını ihrâza mē’zun olacaktır» ve on dördüncü maddesinde «mâhiyyet-i dîniyyeyi hâ’iz olan de‘âvîde dahî Sırbistan’da bulunan teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye ile Memâlik-i Şâhâne’de bulunan Sırbistan teba‘ası hakkında yerlü misillü mu‘âmele olunacaktır» ve on sekizinci maddesinin yedinci fıkrasında «işbu mukâvele-nâme mûcebince teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye Sırbistan’da ve Sırp teba‘ası Memâlik-i Şâhâne’de tarafeyn-i ‘âkideyn yerlü teba‘ası misillü mu‘âmele ve şerâ’ite mazhar olacakları cihetle Osmanlı teba‘ası ile Sırp teba‘ası yerlülerin mükellef oldukları şerâ’itten gayrî veyâhûd daha ağır şerâ’ite tâbi‘ olmaksızın yerlü teba‘a misillü devleteyn-i ‘âkideyn memâlikinin birinde bir kânun veyâhûd bir vasiyyet-nâme mûcebince kendülerine isabet edecek mirası yedd-i tasarruflarına alub dil-hevâhları vechle isti‘mâl edebileceklerdir» ve 37’inci maddesinde (s. 63) dahî «şurası mukarrerdir ki tarafeyn-i ‘âkideyn mukâvele-i hâzırada zıkr ve sûret-i mahsûsada ta’yîn olunmayan kâffe-i ahvâl hakkında hukûk-ı milel usûl ve kavâ’idini icrâ edeceklerdir» diye muharrer bulunmasına göre bu esâsı tamâmen muhâfaza kılınmıştır.

Berlin Mu‘âhede-nâmesi’nin 50’inci bendinde «Devlet-i Osmâniyye ile Romanya arasında konsolosların imtiyâzât ve vezâ’ifini ta’yîn eder bir mu‘âhede ‘akd olununcaya değin memâlik-i Osmâniyye’de seyâhat veyâ ikâmet eden Romanya teba‘ası ve Romanya’da dahî seyâhat ve ikâmet eden Osmanlı teba‘ası sâ’ir Avrupa devletleri teba‘asına te’mîn olunan hukûktan müstefid olacaklardır»

denilerek Romanyalılar hakkında da hukûk-ı ‘umûmiyye-i düvel kavâ’idinin tatbiki esâs i‘tibariyle kabûl edilmiş ise de kendisinin menfa‘atini ‘adem-i in‘ikâdde gören Romanya Hükümeti’nin vaz‘ ve hareketi netîcesi olarak şimdiye kadar konsolosluk mukâvele-nâmesi ‘akd ve tanzîm edilememiş ve binâberin el‘ân memâlik-i Osmâniyye’de bulunan Romanya teba‘asına diğerecnebîler misillü mu‘âmele edilegelmekte bulunmuştur.

Mezkûr mu‘âhede-nâmenin 61ve 62’nci bendleri de ehemmiyet-i husûsâyı hâ’iz ve çünkü evvelkisinde «Bâb-ı ‘Âlî Ermeni bulunan eyâlette ihtiyâcât-ı mahalliyyenin icâb ettiği ıslâhâtı bilâ-teh’îrin icrâ ve Ermenilerin Çerkes ve Kürdlere karşı huzûr ve emniyetlerini te’mîn etmeyi ta‘ahhüd eder ve arasına bu bâbda ittihâz olunacak tedâbiri devletlere tebliğ edeceğinden düveli müşârün-ileyhim tedâbîr-i mezkûrenin icrâsına nezâret eyleyeceklerdir» ve ikincisinde «Bâb-ı ‘Âlî ser-bestî-i âyîn ve mezheb kâ’idesini ve sa‘at-i kâmile (s. 64) i‘tasıyla beraber muhâfaza ve ibkâ etmek arzûsunda bulunduğu beyân eylediğinden tarafeyn-i müte‘âhideyn işbu beyân-ı ihtiyârîyi sened-i ittihâz ederler; memâlik-i Osmâniyye’nin her tarafında ihtilâf-ı dîn ve mezheb hiçbir kimse için hukûk-ı mülkiyye ve politikaya ve hidmet-i ‘umûmiyye ve me’mûriyyet ve şerefe nâ’iliyyette ve bi’l-cümle hiref ve sanâyi’in icrâsında mâni‘ ‘add olunmayacaktır ve dîn ve mezhebe bakılmayarak mahkemeler huzûrunda cümlesinin şehâdeti kabûl edilecektir; ser-bestî ve icrâ-yı âyîn ve mezheb cümleye te’mîn olunacak ve cemâ‘ât-i muhtelifenin silsile-i merâtib üzere tertîbinde ve rü’esâ-yı rûhâniyyeleri ile olan münâsebâtında bir gûne ikâ-i mevâni‘ olunmayacaktır; her milletten Avrupa ve Asya memâlik-i Osmâniyye’sinde seyâhat eden ruhbân ve züvvâr aynı hukûk ve fevâ’id ve imtiyâzâtan müstefid olacaklardır; memâlik-i Osmâniyye’de mukîm konsolosların ve politika me’murlarının gerek bâlâ’da zikr olunan eşhâs ve gerek mahâll-i mübâreke-i vesâ’irede kâ’in tesîsât-ı diniyye ve hayriyyeyi resmen himâye etmek hakları tasdik kılınmıştır; Fransa’nın istihsâl etmiş olduğu hukûk sarâhaten muhâfaza olunub mahâll-i mübâreke istâtükosuna aslâ halel getirilmeyeceği mukarrerdir» sözleri mündericidir.

20 Mart/2 Nisan 1901 târihinde Dersa‘âdet’te tanzîm edilen Devlet-i ‘Aliyye ve Yunanistan Konsolosluk Mukâvelesi kapitülasyon esasâtını muhâfaza ve yalnız tatbîkâtta görülen ba‘zı müşkülât ve ihtilâfâtı hall ve izâle eylemiş ve fi’l-hâkîkâ yirminci maddesinde «Memâlik-i Şâhâne’de Yunan konsoloslarının umûr-ı

hukûkiyye ve ticâriyye ve cezâ'iycede hakk-ı kazâlarıyla Yunan konsolos ve teba'asının 1897 senesinde evvel Memâlik-i Şâhâne'de (s. 65) hâ'iz oldukları diğer mu'âfiyât ve imtiyâzât işbu mukâvele-nâme ile ta'dîl edilmiş bulunmadıkca Devlet-i 'Aliyye ile Düvel-i Mu'azzama beyninde 6/11 Eylül 1897 târihinde imza olunan mukaddemât-ı sulhiyye ve Devlet-i 'Aliyye ile Yunan Hükümeti beyninde 22/4 Teşrîn-i Sâni 1897 târihinde imza olunan mu'âhede-i kat'iyye ahkâmı mücebince ibkâ edilmiştir» denilmiştir.

Arjantin Hükümet-i Cumhûriyesi'yle 'akd edilen Konsolosluk Mukâvele-nâmesi [1]²⁷⁶ ise tamâmen hukûk-ı düvel kavâ'idine tevfiik edilmiştir. (s. 66)

Geçen sene İtalya ve bu sene Bulgarya ve Yunan ile 'akd olunan Lozan, İstanbul ve Atina Mu'âhede-i Sulhiyyeleri, kapitülasyon nokta-i nazarında mevzû-i bahsimiz haricindedir.

'Uhûd-ı 'Afîkanın Âhkâm-ı 'Umûmiyyesi – 'Uhûd-ı kadîmenin ihtivâ ettiği ahkâmı başlûca bir kaç kısma ircâ'-ı kâbildir:

(s. 65)

²⁷⁶ [1] Mezkûr mukâvele-nâme ber-vech-i âfî aynen derc olunur:

Hükümet-i Osmâniyye ile Arjantin Cumhûriyeti tarafeyn-i memâlikinde konsolosluklar te'sîsi sûretiyle beyenlerindeki münâsebât-ı ticâriyyeyi tevsî' etmek arzûsunda bulduklarından bunun için cânib-i Hükümet-i Seniyye'den haşmetlü İtalya Kralı hazretleri nezdinde Devlet-i Osmâniyye'nin sefir kebîri bulunan atûfetlü Hüseyin Kazım Beyefendi hazretleri ve Arjantin Cumhûriyeti tarafından haşmetlü İtalya Kralı hazretleri nezdinde fevka'l-âde murahhas ve orta elçi bulunan Mösyo Röksae Tezpane murahhas ta'yîn kılınmışlar ve hükümet metbû'âları tarafından 'ale'l-husûs me'zûniyyeti hâ'iz bulunan murahhasen müşârün-ileyhima beyenlerinde mevâdd-ı âtiyyeyi kararlaştırmışlardır:

Madde 1 – Hükümet-i Osmâniyye ile Arjantin Cumhûriyeti kendi memleketlerinin diğer bir hükümetin me'mûrîn-i mümâsilesinin kabûl olduğu bi'l-cümle aksâmıyla mülhakât ve tevvâbi'indeki limanlarla merâkiz-i ticâriyyenin kâffesine cenerâl konsoloslar, konsoloslar ve konsolos vekîlleri ta'yîn etmek hakkını yek-diğerlerine mütekâbilen bahş ve i'tâ ederler;

Madde 2 – Osmanlı baş şeh-benderleriyle şeh-benderleri ve şehben-der ve vekîlleri Arjantin'de ve Arjantin cenerâl konsoloslarıyla konsolosları ve konsolos ve vekîlleri memâlik-i Osmâniyye'de hukûk-ı 'umûmiyye-i düvel usûl ve kavâ'idine ve mu'âmele-i mütekâbile tâm esâsına tevfiiken îfâ ve vazîfe edeceklerdir; şurası kat'iyyen mukarrerdir ki Arjantin Hükümeti'nin memâlik-i Osmâniyye'de bulunacak cenerâl konsoloslarıyla konsolosları ve konsolos ve vekîlleri 'uhûd-ı (s. 66) 'atîka dolayısıyla ba'zı devletler konsolos me'mûrlarının memâlik-i Osmâniyye'de el'an müstefid oldukları usûl-i istisnâ'iyeden hiçbir hâlde ve hiçbir bahâne ile istifâde edemeyeceklerdir;

Madde 3 – İşbu konsolosluk protokolü tasdik-nâmelerin yevm-i te'âtîsinden i'tibaren on sene müddetle mer'î ve ma'mûlün bih olacak ve bu müddetin hitâmında tarafeyn 'akdinden biri bu protokolün mefsûhiyyetini i'lan edinceye kadar mer'ıyyü'l-icrâ olacaktır.

Madde 4 – İşbu protokol hükümeteyn-i müşârün-ileyhimâ cânibinden sür'at-i mümküne ile tasdik olunacak ve tasdik-nâmeler Roma'da Devlet-i Osmâniyye ile Arjantin sefâretleri beyninde te'âtî kılınacaktır; tasdik el-makâl-i tarafeyn murahhasları işbu protokolü imza ve kendi mühürleriyle tahtîm eylemişlerdir; işbu protokol iki nüshâ-i asliyye olarak 11 Haziran 1910 târihinde Roma'da tanzîm olunmuştur.

(İmza)

Röksae Tezpana

(İmza)

Hüseyin Kazım

[Tasdik-nâmeler 12 Nisan 1912 tarihinde Berlin'de te'âtî olunmuştur]

Evvelâ – Ticârete ve seyr-i sefâyine müte‘allik ahkâmıdır ki el-hâletü hazihi bunlar hükümden sâkıttır; çünkü Sultân Mahmud-ı Sâni hazretlerinin evâhir ve Sultân Abdülmecid Hân hazretlerinin evâ’il-i saltanatlarında ‘akd olunan ilk ticâret mu‘âhede-nâmeleri ve bi'l-ahire tecdîden ‘akd olunan ikinci ticâret mu‘âhedâtı o kısım ahkâmı külliyyen ta‘dîl etmiştir. (s. 67)

Sâniyâ – ‘Uhûd-ı kadîmenin bahş ve i‘tâsı zamânlarında câri olan usûl-i idâre-i devletin müsâ‘ade bulunduğu bir tâkım hâlâtın men‘ ve vukû‘ı maksadına müstenid ahkâmıdır ki el-yevm kavânîni mevzû‘una ve âdâb-ı ictimâ‘iyyemiz bu gibi ahvâle külliyyen mâni‘ olduğundan, artık o kabîl ahkâm-ı mevzû-i bahs etmeye icâb ve mahall görülemez.

Sâlisân – Süferânın masûniyyeti ve ba‘zı rüsûmdan mu‘afiyeti gibi hukûk-ı düvel-i muvâfik olan bir tâkım ahkâmıdır ki artık bunları bir imtiyâz-ı mahsûs ‘add etmek lâzım gelmez.

Râbi‘ân – Hukûk-ı düvel kavâ‘id-i ‘umûmiyyesine külliyyen mugâyir olan ve memâlik-i Osmâniyye ile ba‘zı memâlik-i şarkıyyeden mâ-adâ Avrupa devletlerinden hiçbirinde câri bulunmayan ahkâmıdır ki bu kısım – ya‘nî memâlik-i Osmâniyye’de ecnebîlerin mu‘âmelât-ı ‘adliyyece nâ’il oldukları imtiyâzât mevzû-i bahsimizi teşkîl edecektir.

Ma‘a-zalik imtiyâzât noktasından her hükümetin mevki‘i bir değıldir; bu nokta-i nazardan düvel-i hâzırâyı başlıca üçe taksîm edebiliriz:

1. Tamâmen nâ’il-i imtiyâz olan devletlerdir ki bunlarda – Romanya, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan müstesna olmak üzere – Avrupa hükûmâtıyla Cemâhîr-i Müttehîde-i Amerika Hükümeti’dir;
2. Kısmen nâ’il-i imtiyâz olan hükümetlerdir ki bunlarda İran ve Yunan devletleridir;
3. Hiçbir imtiyâzı hâ’iz olmayan devletlerdir ki Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan hükûmâtıyla Asya ve Amerika ve Afrika’da vâki‘ hükûmât-ı sâ’iredir. (s. 68)

Romanya’ya gelince: Berlin Mu‘âhede-nâmesi ahkâmınca Devlet-i Osmâniyye ile Romanya arasında bir Konsolosluk Mukâvele-nâmesi ‘akd

olununcaya kadar Romanyalılar sâ'ir Avrupalılar gibi 'uhûd-ı 'atfika ahkâmından bi'l-fi'l müstefid olacaklardır.

Eserin İhtivâ Ettiği Mebâhis-i Esâsiyye – Kapitülasyon (Capitulation) ya'ni mu'âfiyât ve imtiyâzât-ı ecnebiyye [1]²⁷⁷ denilen ve 'uhûd-ı 'atfika müstenid bulunan müsâ'adâtın mu'âmelât-ı 'adliyyeye müte'allik ve müteferri' bulunan, ahkâmını, şâmil olduğu cihât-ı 'adîdeye ve muhtelif i'tibariyle nazar-ı mütâla'aya almak icâb eder; binâberîn biz o imtiyâzât veyâ müsâ'adâtı ber-vechi âtî on beş kısma ve her bir kısmı birer mebhasda meh-mâ-emken tafsîl edeceğiz:

1. Teba'a-i Osmâniyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde mütekevvin hukûk ve ticâret dâ'vâları;
2. Aynı devlet teba'asından bulunan iki ecnebî beyninde emvâl-i menkûleye mütedâ'ir olarak tekevvin eden de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyye;
3. Muhtelif tâbi'iyette olan iki ecnebî arasında emvâl-i menkûleye müte'allik olarak tahaddüs eyleyen hukûk ve ticâret dâ'vâları; (s. 69)
4. Memâlik-i Osmâniyye'de vefât etmiş olan ecânibin terekâtına müte'allik ahkâm;
5. Memâlik-i Osmâniyye'de i'lân-ı iflâs eden bir ecnebînin mesalih-i iflâsiyesinin merci'-i rü'yet ve tesviyesi;
6. İki ecnebî veyâ bir Osmanlı ile bir ecnebî arasında emvâl-i gayr-i menkûleye mütedâ'ir olarak tekevvin eden de'âvî;
7. İki ecnebî veyâ Osmanlı ile bir ecnebî beyninde mütekevvin icâr ve istîcâr ve bin kuruşa kadar alacak dâ'vâları;
8. Teba'a-i Osmâniyye ile ecânib beyninde mütekevvin de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyye hakkında sâdır olan i'lâmâtın sûret-i tenfizî;
9. Aynı tâbi'iyette bulunan ecnebîler arasında tahaddüs eden de'âvî-i cezâ'iyeye;

(s. 68)

²⁷⁷ [1] Capitulation kelimesi, mukaddemâ şimdiki Fransızca gibi lisân-ı diplomasi 'add edilen İtalyancada ittifâk ve 'akd ma'nâsına müstâ'mel (capitulazione) lafzından me'hûzdur. Ba'zıları da bunu Lâtîn lisân-ı avâmında fasl (chapitre) ma'nâsını tazammun eden (caput, capitulum) kelimelerinden müştakk olduğunu beyân ve kapitülasyonlar fasl ve maddelere münkasım olması ve on yedinci asr-ı mîlâdinin ba'zı eserlerinde kapitülasyona bedel (cephaleoses) gelmesi müstâ'mel olup bu ise Rumca'da fasl ma'nâsını sarîh sûrette ifâde eden (Κεφαλαίωσις) kelimesinden me'hûz bulunması sûretiyle müdde'âlarını te'yîde kıyâm eylerler.

10. Muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasında mütekevvin de'âvî-i cezâ'iyye;
11. Ecânibin teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye 'aleyhinde ve Osmanlıların ecânibe karşû ikâ' eyledikleri cerâ'imden mütevellid cezâ dâ'vâları;
12. Ecânib 'aleyhinde mehâkim-i cezâ'iyye-i Osmâniyye'den sâdır olan i'lâmâtın sûret-i tenfizi;
13. Konsoloslar ve tercümanlar 'aleyhine ikâme edilecek de'âvî-i hukûkiyye ve hukûkiyye-i cezâ'iyye;
14. Ecânibe vukû' bulacak teblîgâtın sûret-i icrâsı;
15. Mahmîlere mütedâ'ir ahkâm. (s. 70)

MEBHAS-I EVVEL

Teba‘a-i Ecnebiyye ile Ecânib Beyninde Mütekevvîn De‘âvî-i Hukûkiyye ve Ticâriyye

Nass-ı ‘Uhûd ve Te‘âmül-i Kadîm; Mehâkim-i Muhtelitenin Sûret-i Zuhûru; Mehâkim-i Muhtelitenin Vazîfesi; Muhtelit De‘âvîlerde Azâ-yı Mu‘âvinenin Vaz‘iyyeti; De‘âvî-i Muhtelitede Tercümânın Huzûru; Mehâkim-i Muhtelitede Tatbîk Olacak Kânûn ve Usûl-i Muhâkeme; Usûl-i Mehâkim-i Hukûkiyye ile Usûl-i Mehâkim-i Ticâret Arasındaki Başlıca Farklar; Şühûd-ı Şahsiyenin Cevâz veyâ ‘Adem-i Cevâz İstimâ‘i; Mehâkim-i Muhtelitede Fransızca’nın Cevâz-ı İsti‘âli; Mehâkim-i Muhtelitedeki De‘âviye İnkıtâ‘ Münâsebâtın Te’sîrâtı, Masârif-i Muhâkeme.

Nass-ı ‘Uhûd ve Te‘âmül-ü Kadîm –‘Uhûd-ı kâdîmenin sarâhatine nazaran teba‘a-i Osmâniyye ile teba‘a-i ecnebiyye arasında mütehaddis de‘âvî tercümân hâzır olduğu hâlde kâdî tarafından fasl ve rü’yet edilmek iktizâ eyler; fi’l-vâki‘ 1086 H. (1675 M.) İngiliz kapitülasyonunun bir fıkrasında «İngilterelü ve ona tâbi‘ olanları dâ‘vâ ve husûmetleri vesa’ir umûr-ı şer‘iyyeleri oldukda tercümânları veyâ vekîlleri hâzır olmadıkca hükkâm dâ‘vâların fasl ve istimâ‘ eylemeyeler» ve 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunun bir maddesinde «Françe tüccârı ile kimesnenin nizâ‘ı olsa kâdıya vardukda Françelünün tercümânları hâzır bulunmaz ise kâdî dâ‘vâların istimâ‘ etmeye; eğer tercümânları mühim masâlihde ise gelince tevakkuf oluna; amâ onlar dahî te‘allül edüb tercümânımız hâzır değildir deyû ‘avk etmeyüb tercümânların ihzâr eyleye» ve 1174 H. (1761 M.) Prusya kapitülasyonunun bir maddesinde «Prusyalunun umûr-ı şer‘iyyeleri vukû‘unda elçîleri veyâhûd (s. 71) konsolosları veyâ vekîlleri ma‘rifetiyle ve tercümânları vesâtatıyla şer‘ile rü’yet oluna» ve 1197 Rusya kapitülasyonunun 63’üncü maddesinin fıkrâ-i evvelâsında «memâlik-i Osmâniyye’de ticâret eden Rusyalulara dâ‘ir böylece karar verilmiştir ki eğer Rusya tüccârından biriyle nizâ‘ vâki‘ olub bu bâbda kâdıya şikâyet olunur ise kâdî Rusya tercümânı hâzır olmadıkca dâ‘vâyı istimâ‘ eylemeye; ve eğer tercümânlar âher bir mühim işte meşgûl bulunur ise gelinceye dek te’hîr oluna; ve Rusya re‘âyâları dahî tercümânları hâzır değildir vesîlesini sû-i isti‘mâl etmeyüb bilâ-te’hîr huzûr-ı şer‘e ihzâr eyleyeler» denilmiştir

ki şu nusûs bir Osmanlı ile bir ecnebî arasında mütekevvin de'âvînin yalnız tercümân hâzır olduğu hâlde hükkâm-ı şer'î ma'rifetiyle rü'yet olunacağını ifâde eder [1]²⁷⁸ nitekîm Tanzîmât-ı Hayriyye'den biraz evveline (s. 72) kadar bir Osmanlı ile herhângi bir ecnebî arasında mütekevvin bi'l-cümle de'âvî tercümân hâzır olduğu hâlde mehâkim-i şer'iyede hasm ve fasl edilmiş ve ta'bir-i aherle te'âmül-i kadîmede de'âvî-i muhtelitenin kâdı tarafından fasl ve rü'yeti merkezinde bulunmuştur. Mehâkim-i Nizâmiyye'nin teşkîli üzerine, mehâkim-i şer'iyeye ve nizâmiyyenin tefrîk-i vezâ'ifine dâ'ir 24 Cümâde'l-âhir 1305 ve 24 Şubat 1303 târihli tezkere-i sâmiyenin de nâtik olduğu vechle, mehâkim-i şer'iyenin salâhiyyet-i fi'liyyesi kasr ve fâ'iz mukâvelesine mekârin alacak ve ta'ahhüdât ve iltizâmât ve zarar ve ziyân ve kontoratoya merbût icâr ve isticârdan ve mu'âmelât-ı ticâriyyeden mütevellid münâza'âtın hall ve hasmı hasren mehâkim-i nizâmiyyenin dâ'ire-i vazîfesine idhâl edilmesine ve ta'bir-i âherle ekser de'âvî için mehâkim-i şer'iyeye makâmına mehâkim-i nizâmiyye kâ'im olmasına mebni teba'a ile ecânib beyninde tekevvin eyleyen hukûk ve ticâret dâ'vâları bermuktezâ-yı 'uhûd yalnız tercümân hâzır olduğu hâlde mehâkim-i nizâmiyyede rü'yet edilmek lazım gelir.

Mehâkim-i Muhtelitenin Sûret-i Zuhûru – Ma'lum olduğu üzere sadr İslâm'da fukahâ-yı ashâb emr-i kazâya me'mûr edilir; Emevilerde, Abbasilerde, Endülüslerde ise, mertebe-i ictihâda vusûl-i kuzât için mi'yâr 'ilmî ittihâz edildiğinden, kâdılar müctehidinden nasb ve ta'yîn (s. 73) olunurlardı; mine'l-cümle meşhûr kâdı Şerîh-i Eyyâm Hazreti Ömer'den i'tibâren Haccac-ı zâlim zamânına

(s. 71)

²⁷⁸ [1] Ma'a-zalik teba'a ile ecnebî arasında mütekevvin olan de'âviden dört bin akçeyi mütecâviz olanların Divân-ı Hümâyûn'da rü'yet edileceğine dâ'ir de ba'zı kapitülasyonlarda sarâhate tesâdüf edilmektedir; ez-cümle 1153 H. (1675 M.) Fransız kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Divân-ı Hümâyûn'da istimâ' olunub gayrî yerlerde istimâ' olunmaya» ve 1086 H. (1675 M.) İngiltere kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyade olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'te istimâ' olunub gayrî yerlerde istimâ' olunmaya» 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları işbu 'ahid-nâmenin 64'üncü maddesinde karar verildiği üzere Divân-ı 'Âli'de istimâ' olunalar» 1149 H. (1737 M.) İsveç kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'te istimâ' olunub gayrî yerlerde istimâ' olunmaya» 1170 H. (1756 M.) Danimarka kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'te görüle» 1239 Sardunya kapitülasyonunda «dört bin akçeden ziyâde resîde olan dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdet'e havâle kılınarak müktezâ-yı şer'î şerif üzere rü'yet oluna» denilmiştir. (s. 72)

Fakat Avusturya Toskana kapitülasyonlarında işbu mikdâr üç bin akçe olmak üzere tehdîd edilmiş ve fi'l-vâki' 1130 H. (1718 M.) Avusturya kapitülasyonunda «üç bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları kenar mahkemelerde istimâ' olunmayub Âsitâne-i Sa'âdetim'e havâle oluna» ve 1248 Toskana kapitülasyonunda «üç bin akçeden ziyâdeye resîde olan dâ'vâları kenar mahkemelerde istimâ' olunmayub sâ'ir müs'temenler kıyâsen Âsitâne-i Sa'âdet'e havâle oluna» deyû muharrer bulunmuştur.

kadar Kûfe'de kâdı idi; İmâm Ebû Yusuf'da Mehdi ve Hadi ve Reşid zamânlarında Kâdiyyü'l-kuzât idi. Devlet-i Osmâniyye'nin zuhûr ve te'sîsi üzerine dahî emr-i kazâya icâbı vechle ehemmiyet verilmiş kâdılar sinîn-i 'adîde medârisde tahsîl-i 'ulûm ile ehliyeti musaddık ve o vaktin en mühim imtihânı olan ru'us imtihânında bi'l-müsâbaka hâ'iz-i muvaffakiyyet olduktan sonra on derece üzere mürettib-i silsile-i müderrisîni hayli senelerde bi'l-fi'l tadrîs-i 'ulûm ile iştigâl ederek terfî'an kat' ede ede mevleviyyete vâsıl olmuş vasiyyet fazl ve irfânı ve seviyye-i ahlâkiyyesi beyne'l-enâm ta'yîn eylemiş bulunan zevât fazla meyânından intihâb ve nasb olunurdu; işbu ru'us imtihânına dâhil olabilecek derecede tasdik-nâme ahzına muvaffak olubda hasbe'l-kader ru'us imtihanından geri kalanlar ise o vakit ki dârü'l-fünûnların yetiştirdiği erbâb-ı iktidârdan ve heder edilmesi tecvîz kılınamayan 'ulemâdan buldukları cihetle bu gibilerden de nâ'ibler intihâb edilirdi.

Bu usûl bin târihlerine kadar hiç sû-i isti'mâle uğramaksızın devam eden kuzâta ve nüvvâb-ı mazbûtü'l-'ilm ve'l-ahlâk bulunduğu ve hükümetçe de bunlara ehemmiyet-i lâzime 'atf edilerek tahsîl ve terbiye ma'îşetlerine kemâ-yenbagi i'tinâ olduğu cihetle o zamânlar Devlet-i Osmâniyye mehâkim-i rû-yu 'arzın mahâfil-i ma'deleti 'add olunur ve kâdılar 'iffet ve istikâmette mesel-i sâ'ir telakkî edilirdi. Lakin usûl-i idâre-i devlette 'alâ'im-i tezebzüb ve ihtilâl-i rû-nümâ ve ezvâk gûnâ gûne ibtilâ peydâ olduğu o asırdan i'tibâren tahsîl-i 'ulûma lüzûmu kadar teşvîk ve i'tina edilmemesi hîssiyyet-i nisbeye ve izâfiyyeye göre pâşâ (s. 74) zâdelere mertebe-i 'ilmiyye-i tevcîh kılınmak usûlü ihdâs olunması dolayısıyla bir tâkım nâ-ehiller meslek-i 'ilmiyyeye intisâb ederek ya 'an-cehlin veyâ li-garaz şerî'at nâmına birçok sû-i isti'mâlât vukû'a getirilmiş ve sahâ'if-i kütüb-i fikhiyyede muntavî kalan kavânîni 'âlîyye-i İslâmiyye artık icrâ-yı te'sîr ma'delet edemez olmuş ve efrâd-ı milleti haksızlıktan şikâyete sevk eden bu haller Avrupa için de hükümetimize bir vesîle-i müdâhale teşkîl eylemiştir.

Diğer taraftan Avrupa ile ihtilâ tekessür ve münâsebât-ı ticâriyye inkişâf ve tevsî' ve beyne't-tüccâr câri bir tâkım usûl ve kavâ'id pey-der-pey memleketimize intikâl eylemesi hükümeti mu'âmelât-ı ticâriyyede mâ-bihi't-tatbîk olacak esâsları taharrî ve vaz'a sevk etmiştir. Gerçi ahkâm-ı şer'îyye kâffe-i mesâ'ili hele kâfi ve «ezmânın tegayyürüyle ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz» ve 'örfen ma'rûf olan şey şart kılınmış gibidir» ve «beyne't-tüccâr ma'rûf olan şey beynlerinde meşrût gibidir» ve «'örf ile ta'yîn ve nas ile ta'yîn gibidir» misillü esâsât-ı fikhiyye hakka

vusûl emrinde sülûk olunacak şâh-râhi irâ'eye kâfil ve beyne't-tüccâr tedâvül eden poliçeler için kütüb-i fikhiyyenin kitâbü'l-kefâlesinde «ahkâmu's-süftece» yahûd «mesâ'ilü's-süftece» ünvanları tahtında ahkâmı mâhsûsa mevcûd ve fikh-ı Hanefiyye hasr-ı nazar edilmeyüb de fikh-ı Şâfi'î ve Mâlikî ve Hanbelî ve hatta ashâb-ı münkariz olmuş diğèr müctehidlerin akvâlî tedkîk ve tetebbu' edildikde mu'âmelât-ı ticâriyyenin her kısmı için medâr-ı tatbîk olacak ahkâma tesâdüf edilmek müteyakkın ve mukâvelât ve ta'ahhüdâtı 'ukûdât-ı şer'iyyeden birine ircâ' mümkün ise de bâlâda bast ve temhîd edilen esbâb dolayısıyla mertebe-i ihtihâde mütekarrib ve 'ilm-i fikhın gavâmız ve ledünniyyâtına vâkıf hükkâm-ı ma'a'tte'essüf mefkûd ve hattâ ahkâm-ı şer'iyyeye meh-mâ-emken mütâla'a (s. 75) ve kütüb-ı fikhiyyeden istinbât-ı ma'nâyâ muktedir hükkâmın bile mikdârı pek mahdûd olduğundan, hükümet beyne't-tüccâr tekevvün eden ihtilâfâtı mehâkim-i şer'iyye hâricinde hall ve hasm ettirmek çârelerini taharrîye mecbûriyyet hiss etmiştir.

İşte bu ıztırâr sevgiyle Hükümet-i Osmâniyye daha on dokuzuncu asr-ı mîlâdî mebâdiyesinden ya'nî 1215 târihinden i'tibaren Osmanlılar ile ecnebîler beyninde tekevvün eden de'âvî-i ticâriyyenin Osmanlı ve ecnebî tâcirlerden mürekkeb muhtelit komisyonlarda sûret-i istisnâ'iyede rü'yetine mesâğ göstermiş idi; Gümrük Emîni'nin taht-ı riyâsetinde teşekkül eden bu komisyonlar hâkimü's-şer'îden ve Divân-ı Hümâyûn'dan daha ziyâde 'örf ve 'âdet-i ticâriyye vâkıf ve de'âvî-i ticâriyyeye rü'yete bi'n-nisbe sâlih 'add edilmiş ve de'âvî-i ticâriyyede 'ale'l-ekser Avrupa'da câri usûl ve kavâ'id mevzû-i bahs olub yerlilerin ise bu cihetlere vukûfu nâkis bulunması hasebiyle işbu tüccâr cem'iyyetlerine ve ta'bîr-i âherle komisyonlara ecnebî tüccârın dahî duhûl ve kabûlü tensîb kılınmış idi.

Târih-i ısdârı 1255 H. (1839 M.) senesinde müsadif bulunan Gülhâne-i Hatt-ı Hümâyûn'undan bir sene sonra ya'nî 1256 H. (1840 M.) de Ticâret Nezâreti'ne mülhak olmak üzere Bâb-ı 'Âli'de bir Ticâret Meclisi teşkîl ve Avrupa tüccârı [1]²⁷⁹ (s. 76) ile poliçe alub satanlar [2]²⁸⁰ nezâret-i müşârün-ileyhânın taht-ı idâresine

(s. 75)

²⁷⁹ [1] Sultân Mahmud Hân-ı Sâni zamânında yerliden berâtlı tüccâr sınıfı ihdâs ve teşkîl ve bunlara bir tâkım imtiyâzât ve mu'âfiyât bahş ve i'tâ edilmiş idi; bunların teba'a-i müslümeden olanlarına «hayriye tüccârı» ve teba'a-i gayr-i müslümeden olanlarına «Avrupa tüccârı» denilmiş ve cânib-i devletten hayriyye tüccârı mu'teberânından biri de üzerlerine «şeh-bender» nasb ve ta'yîn kılınmış idi. (s. 76)

²⁸⁰ [2] De'âvî-i ticâriyye mehâkim-i şer'iyyede rü'yet edilmemeye başladığı andan i'tibâren kuyruklu sarraf denilen işbu sınıf-ı mümtâzın sarraflığa ve iltizâma müte'allik de'âvîleri Darb-hâne-

tevdî' kılındı. 1257 senesi Zî'l-ka'desinde Ticâret Nezâreti Gümruk Emâneti'ne ilhâk edilmesi üzere işbu Meclis-i Ticâret Gümruk Da'iresi'nde teşekkül etmeye başladı.

Ticâret Nezâreti müsteşârı hâzır olduğu hâlde şeh-benderin taht-ı riâysetinde teşekkül ve Hayriyye ve Avrupa tüccârı ve poliçe alub satanlar beyninde veyâ bunlar ile ecnebî tâcirler arasında mütekevvin münâza'âtı hall ve fasl eden işbu meclisce her hafta pazartesi günleri saat altıda muhâkemeye mübâşeret olunması ve müste'men tüccâr ile gelen tercümân kendisine â'id muhâkemeye bed' olununcaya değin teneffüs odasında ashâb-ı de'âvî ile beklemesi ve bu meclisde i'lâma rabt olunan mevâddın âher mahalde tekrar rü'yet olunmaması ve taşrada olan Hayriyye ve Avrupa tüccârından birinin Dersa'âdet'e celbini her kim istidâ' eder ise arzuhâli evvel-emirde Ticâret Nezâreti'ne bi'l-havâle müdde'iden haksız çıktığı takdîrde müdde'î 'aleyhin masârifi tüccârca kendisinden tahsîl kılınmak şartıyla kefil alınması ve de'âvî-i ticâriyyenin rü'yetinde şer'î şerife mürâca'at iktizâ ettikte Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a Müftüsü'ne mürâca'at kılınması ve cesâmetli de'âvî zuhûrunda yerli (s. 77) ecnebî tüccârlardan mürekkeb olan işbu Meclis-i Ticâret'e Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a a'zasından dahî münâsiblerinin celb ve idhâl edilmesi usûl-i ittihâzı kılınmış ve verdiği i'lâmata, Fransızca'da mukâbili olan (sentence) ve Lâtîncesi bulunan (sententia) kelimeleri karar ma'nâsını müş'ir ve İtalyancadan me'hûz olarak, «sentensa» itlâk-ı müte'arif olmuş idi.

1257 senesi ilhâken gümruk emînine ve 1258 senesi 'ilâve-i me'mûriyyet olarak Darb-hâne Nâzırı'na tevcih kılınan Ticâret Nezâreti 1261 târihinde Gümruk Da'iresi'nden kaldırılıb mahall-i âherde nakl ve Darb-hâne Nezâreti'nden fekk-i irtibât ile müstakil bir nezâret haline ifrâğ edilmiş ve Meclis-i Ticâret'te Ticâret-hânedeye ya'nî Ticâret Nezâreti'nde 'akd-i meclis mürâfa'a etmekte bulunmuş idi.

25 Rebi'ü'l-ahir 1263 (10 Nisan 1847 M.) ve 12 Safer 1264 (1848 M.) târihlerinde iki nizâm-nâme vaz' ve tertîb [1]²⁸¹ ve Bâb-ı (s. 78) 'Âlî ile devletler

i Âmire'de beynlerinde rü'yet edile gelmekte iken 1256 senesi Recebi'nde bu makûle de'âvînin Maliye Nezâreti'nde müteşekkil «Meclis-i Muhâsebe» de rü'yeti karâr-gîr olmuş idi. (s. 77)

²⁸¹ [1] Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi muharrerâtı sicillâtı içinde imza ve târihsiz olarak ele geçib Hâriciyye Nezâreti'nde sefâretlere müzekkere şekline verildiği sûret-i tahrîrinden nümâyân olan bir varaka 1263 nizâm-nâmesi hülâsasından ibâret olmakla zîrde aynen derc olundu:

Mahkeme-i ticâretin usûlüne bir müddetten berü ba'zı karışıklıklar târî olarak ashâb-ı masâlihînin işleri te'hîr etmekte ve türlü keş-â-keşler zuhûr etmekte olmakla mücerred teshîl-i umûr niyetiyle mahkeme-i merkûmenin bu kere ber-vech-i âtî tenkîh ve ıslâh-ı nizâmâtına karar verilmiştir. Düvel-i ecnebiyye tüccârının dâ'vâlarını me'mûrîn-i devlet ile beraber rü'yet etmek

beyninde takarrür eden bir ittifâk netîcesi olarak daha muntazam bir şekilde Ticâret Meclisi teşkil kılındı; şöyle ki bir taraftan Bâb-ı ‘Âlî (s. 79) ve diğer taraftan hükümât-ı ecnebiyye onar hâkim intihâb ettiler; Bâb-ı ‘Âlî'nin intihâb ettiği hâkimler berâtlı Hayriyye ve Avrupa tüccârlarından ve hükümât-ı ecnebiyyenin intihâb ettiği on a‘zâ Dersa‘âdet'te ikâmet eyleyen ecnebî tüccârlarından ibâret idi. Ticâret-hânede Ticâret Nâzır-ı'nın taht-ı riyâsetinde ve lâ-akall on a‘zâ hâzır olduğu hâlde teşekkül eden işbu Mahkeme-i Ticâret'te çarşamba ve perşembe günleri meclis mürâfa‘a ‘akd olunmaya başlamış ise de ol vakit yevm-i çarşamba posta günü olduğundan ekser tüccâr gelememekte olmasıyla bunun pazartesi gününe bi't-tahvîl Devlet-i ‘Aliyye tüccâr ve teba‘asına ve perşembe günlerinin düvel-i ecnebiyye tüccâr ve teba‘asına hasır ve tahsîs olunması ve düvel-i ecnebiyye tüccâr-ı mu‘teberânından meclis-i mürâfa‘aya me‘mûr edilenlerden ba‘zıları yevm-i mürâfa‘ada gelmeyecek olur ve ol gün mensûb olduğu devlet teba‘asından birinin dâ‘vâsı bilinir ise de ber-vech-i bâlâ me‘mûr olan tüccârdan mevcûdları ma‘rifetiyle rü‘yet olunmak üzere terhîs olunmaları ve de‘âvî mübâşirleri yedlerindeki havâlelerin târihleri sırasınca mürâfa‘a günleri bir varakaya kayd ile Meclis Odası'nın hâricine ta‘lîk olunub sefâret tercümânlarına dahî bir müstakil oda tahsîs olunarak bunlar ve o odada ikâmetle mensûb oldukları devlet teba‘asının dâ‘vâsına sıra geldikde beraber meclise duhûl ve oradan hurûc ve diğer dâ‘vâya nevbet

üzere el-hâletü hazîhi ba‘zı mu‘teberân tüccâr-ı ecnebiyye mahkemeye gelmekte iseler de bu bir usûl mazbûta tahtında olmadığından herkes istediğini getirmekte ve bu vechle de‘âvîde matlûb olan (s. 78) usûl-i bi-tarafı lâyıkiyla muhâfaza olunamamakda olmasıyla ba‘d-ez-în bi'l-cümle sefâretler taraflarından bi'l-ittifâk mu‘teberân tüccârdan bir on âdem intihâb olunub bunlardan de‘âvî-i ecnebiyyeye mahsûs olan perşembe günleri münâvebeten dört veyâhût beş mahkemede bulunarak rü‘yet-i masâlih eyleyecektir; ve çünkü tüccâr-ı merkûme bütün sefâretlerin ittihâbıyla ta‘yîn olunacaklarından dâ‘vâsı görülen herhângi devlet teba‘asından olursa olsun meclisde bulunmak üzere kendü milletinden sâ‘ir tüccâr götürmeye hâcet olmayub bunlar kâfi olacak ve fakat dâ‘vâ hângi sefârete müte‘allik olursa usûlü vechle onun mürâfa‘asında tercümân hâzır bulunacaktır; ve mürâfa‘alar yaz günleri Türkçe saat dörtten ona ve kış günleri beşden onbire kadar istimâ olunacaktır; ve mahkemenin eski nizâmı iktizâsınca kapısında iki me‘mûr durub mübâşirlerin yedlerinde bulunan tekârîr ve arzuhâllerde olan buyurulduların târihlerini bi'l-mu‘âyene hângisi eski ise evvelâ içeri onu koymak lâzım gelir ise de bir müddetten berû bu nizâm dahî lâyıkiyla icrâ olunamadığından artık şu, bu ne nevbetine ve ne nizâmına ri‘âyet etmeyerek mahkemeye girib maslahatları ta‘tîl etmekte olduğundan bundan böyle o makûle tekârîr ve arzuhâller mürâfa‘a günleri me‘mûr-ı mahsûs ma‘rifetiyle mu‘âyene olunub târihlerine göre sırasıyla bir varakaya kayd ve tenmîk ve mahkeme kapısının hâricine ta‘lîk olunub herkes nevbetini varaka-i mezkûreye bi'l-mürâca‘a anlayarak ol vechle hareket etmek lâzım gelecektir ve bu sûretle sırası gelmedikçe hiç kimsenin duhûlüne ruhsât verilmeyecektir; ve meclisde bir dâ‘vâ görülür iken evvel maslahatla ilişki olmayan âdemlerin her kim olursa olsun meclise girmesine kat‘iyyen müsâ‘ade olunmayacaktır; ve tercümânlar için nevbetleri vürûduna kadar ârâm eylemek üzere mahsûs oda tahsîs kılınacaktır. İşbu nizâmât-ı müccerred teshîl ve tanzîm maslahat ve muhâfaza-i hukûk nâs zımnında te‘sis olunacaktır. Taraf-ı sefirânelerinden dahî tamâmi-i icrâsı husûsunun lâzım gelenlere tenbîhine ve iktizâ eden tüccârın rüfekâ-yı sâ‘ireleriyle beraber sûret-i intihâbına himmet olunacağına şübhe olmadığı beyânıyla işbu müzekkere tahrîr ve tesyîr kılındı.

gelinceye kadar evvel odada tevakkuf eylemeleri ve mürâfa‘a günlerinde meclisin a‘zâ-yı tabî‘iyyesinden başka Hayriyye ve Avrupa tüccârından dahî birkaç celb olunmuş ise de devamlarında ıtrâd olmadığından tüccâr-ı merkûme mu‘teberânından usûl-i ticârete vâkıf ehl-i İslâm'dan ve re‘âyâdan (s. 80) üçerden altı tâcirin dahî pazartesi ve perşembe günleri mevcûd bulunmak üzere ta‘yîn kılınması bâ-irâde-i seniyye kararlaştırılmış idi.

Ma‘a-zalık bu hey‘etin mu‘ayyen bir usûl-i muhâkemeye ve kânûna tâbî‘ olmaması ve i‘tâ eylediği hükümlerin keyfî ve tensîbi bulunması hükümeti ol vakit Fransa'da mer‘iyyü'l-icrâ olan kânun-ı ticâretin (Code de commerce) nakl ve tercümesine sevk etmekle 18 Ramazân sene 1266 (1850 M.) târihinde [1]²⁸² kanûn-ı mezbûrun birinci ve üçüncü kısımlarından muktebes Ticâret-i Beriyye Kânûn-nâmesi [2]²⁸³ neşr ve i‘lân edildi ve artık ber-vech-i meşrûh teşekkül eyleyen

(s. 80)

²⁸² [1] Birinci cild *Düstûr*'un 375-445'inci sahîfelerinde münderic kânûn-nâme-i ticâret-i zirinde 18 Ramazân sene 1286 târihi mestûr görülmekte ise Reşid Paşa «Hukûk-ı Ticâret» nâm eserlerinin birinci kitabının otuz beşinci Mehmed Celal Beyefendi dahî «Hukûk-ı Ticâret Dersleri» ünvanlı eser-i ‘âlîlerinin birinci cildinin yirmi dokuzuncu sahîfesinde Ticâret-i Beriyye Kânûnu'nun târih-i neşrini 1266 olmak üzere işâret eylemiş ve kavânî-i Osmâniyye hakkında tedkîkât ve hatta Kânûn-ı Ticâret'in metninin tercümesini neşr eden ba‘zı ecnebî mü‘elliflerin asârında dahî 1266 târih-i hicriyyesine müsâdif 1850 târihi milâdîsi muharrer ve işbu kânûnun ele geçen nüsha-i Fransızca tercümesinde de aynı târih münderic bulunmuştur. Diğer taraftan Zeyl-i Kânûn-ı Ticâret'in neşri 9 Şevvâl sene 1276 târihine müsâdif bulunması ve bu kânûn, Ticâret-i Beriyye Kânûnu'nun zamânen takdîmini iktizâ eylemesi Kânûn-ı Ticâret'in 1266 târihinde neşri hakkındaki kanâ‘ati mü‘eyyed görülmüştür.

²⁸³ [2] Kânûn-nâme-i Ticâret dibâcesinin ba‘zı aksâmı müceb-i istifâde görülmesine mebnî ber-vech-i âti derc edilmiştir: **(s. 81)**

Cümleye ma‘lûm olduğu üzere ticâret maddesi âsâyîş ve refâh ra‘iyyet ve ümrânî-i memleketin cüz-i a‘zamî ve belki rûhî mesâbesinde olmakla bunun gün-be-gün tevsî‘ ve tekessürü ehem-i mehâmmdan olarak bu dahî mu‘âmelât-ı ticâretin nizâmât-ı kuvveye ve müstahsene tahtında bulunmasına mevkûf olduğundan bu matlab-ı mü‘tenânın dahî sâye-i muvaffakiyetvâye-i hazret-i mülûk-ânelerinde cilve-nümâ-yı mirât husûl olması zımnında Ticâret-hâne-i Âmire'lerinde umûr-ı ticârete dâ‘ir rü‘yet ve fasl olunmakta olan de‘âvî-i vâkı‘anın usûl-i ticârete tatbiken rü‘yet ve tanzîm ve mebânî-i mehâkim dâd ve sited dahî sâye-i ma‘delet-vâye-i mülûk-ânelerinde kavânîn ‘adl ve insâf ile tezyîn ve tahkîm olunması nezd-i me‘âlî vefd-i hazret-i kît-i sitâniye de matlûb ve mültezim ‘âlî bulunduğuna ve gerçi şimdiye kadar o makûle de‘âvî-i ticâret kavâ‘id-i mer‘iyyesi vechle rü‘yet olunmakta ise de bu usûl pekde mazbût ve mütezammın olmadığı cihetle ihtiyâcât-ı hâzîrâ-i ticârete ve muhâfaza-i kâmile-i menâfi‘-i teba‘aya kâfi derecede olmadığına mebnî usûl-i ticâretin mevkûfün-‘aleyhi olan şerâ‘it-i lâzımeye dâ‘ir bir kânûn-nâme-i cedîdin terkîm ve imlâ vesâ‘ir müteferri‘âtı ve mukteziyyâtı tertîb ve icrâ olunmasına bundan akdem emr ve irâde-i işâbet-‘âde-i cenâb-ı tâc-dârî sânihâ ârâ-yı sudûr buyurulmuş olmasıyla teba‘a-i Saltanat-ı Seniyye'nin icrâ-yı mu‘âmele-i dâd-ı yûsr ve suhûleti müceb ve yedlerinde tedâvül edecek senedât ile defâtir vesâ‘ir evrâk-ı usûl ticârete muvâfık ve mütâbık olarak lede'l-hâce ihticâca sâlih olub bu bâbda tevsîkât **(s. 82)** icâbının icrâsından dolayı bir kat daha ahz ve i‘tâca husûl-i emniyyeti müstevcib olacak sûretle kavânîn-i mutedâvele-i ticâretten tertîb ettirilen mecmû‘a-i usûl ve nizâmât mu‘tebere-i Devlet-i ‘Aliyye'ye muvâfık sûretle kararlaştırılmak üzere bundan akdem tüccâr vesâ‘ire de lâzım gelenlerin cem‘ ve celbiyle meclis-i zirâ‘atte lede'l-kurrâ-i mecmû‘a-i mezkûre dört kısma münkasım olub evveli ‘ale'l-itlâk mu‘âmele-i ticâret ve ‘akd-i şirket ve usûl-i poliçe ve kısım-ı sânisî Ticâret-i Bahriyye ve ona müte‘allik te‘minât ve kısım-ı sâlisî masâlih-i iflâsın tahkîk ve tesviyesi ve kısım-ı râbî‘ dahî Ticâret Mahkemeleri'nin tanzîm ve tertîbi maddelerine şâmil ve aksâm-ı mezkûreden

Meclis-i Kânûn-ı Ticâret ahkâmına tevfiken ve ‘örf ve ‘âdât-ı ticâriyye ibtinâ’ en i‘tâ-yı hükm eder oldu. (s. 81)

İşbu Mahkeme-i Ticâret yavaş yavaş hakk-ı kazâsını ‘umûm Osmanlılar beyninde tekevvün eden dâ‘vâlarda teşmîl etmeye başladı; şu kadar ki sırf Osmanlılar beyninde mütekevvün dâ‘vâları rü’yet sırasında yalnız Bâb-ı ‘Âlî cânibinden müntehab Osmanlı a‘zâlar hâzır bulunur idi.

O târihlerde İzmir, Beyrut, Edirne, Selanik'te dahî ticâret mahkemeleri teşkîl ve işbu mahkemeler vâlîlerin taht-ı riyâsetinde tevdi‘ kılınmış idi.

Ticâret-i Bahriyye'ye mütedâ’ir işlere gelince: Bunlar hayli zamândan beri tüccârın muhtâr ve mu‘teberleri ma‘rifetiyle rü’yet ve tedkîk edilmekte iken 1261 H. (s. 82) (22 Mayıs sene 1850 M.) târihli bir fermân ile Dersa‘âdet liman odasında muhtelit bir meclis teşkîl ve Ticâret-i Bahriyye'ye müte‘allik husûsâtın liman re’isinin (préfet du port) taht-ı riyâsetinde bulunan işbu mecliste rü’yeti usûl-i ittihâz kılındı.

Cümâde'l-âhir sene 1272 (1856 M.) târihinde neşr edilen Islâhât Femân-ı ‘Âlîsi ile yeni bir devre açılmış idi; işbu fermân teba‘a-i gayr-i müslimeye vaktiyle ihsân buyurulmuş ola imtiyâzâtın mahfûziyetini, hukûk-ı medeniyye ve siyasiyyede te’sîs-i müsâvâta, usûl-i tadrîse, (s. 83) habs-hânelerin ıslâhına, askerliğe, tekâlif-i devletin tevzi‘-i ve cibâyetine, umûr-ı nâfi‘aya vesâ’ireye müte‘allik birçok mukarrerât-ı şâmil bulunmuş ve te’sîsât-ı ‘adliyyeye mütedâ’ir olmak üzerede «ehl-i İslâm ile Hıristiyan vesâ’ir teba‘a-i gayr-i müslime meyânesinde veyâhûd teba‘a-i İseviyye vesâ’ir teba‘a-i gayr-i müslimeden mezâhib-i muhtelifeye tâbi‘ olanların birbiri beyninde ticâret veyâhûd cinâyâta müte‘allik zuhûra gelecek cemî‘ de‘âvî-i muhtelit divânlarla havâle olunub istimâ‘ dâ‘vâ için işbu divânlar tarafeynden ‘akd olunacak meclisler ‘alenî olacağından müdde‘î ile müdde‘î ‘aleyh muvâcehe

tesviye-i mehâkime dâ’ir olan kısm-ı râbi‘nin mesâ’ili ve ahkâmı usûl-i hâliye ve dâhiliyye-i Devlet-i ‘Aliyye’ye tevâfuk etmediği cihetle icrâsı gayr-i kâbil olmak vesâye-i ma‘delet-vâye-i cenâb-ı pâdişâhî de Ticâret-i Bahriyye dahî vâcibü'l-i‘tinâ mevâddan olarak onun dahî usûl-i bahriyye-i Devlet-i ‘Aliyye’ye tatbîk ve tevfiğ ile sûret-i tanzîmine bakılması lâzımeden ise de derece-i lüzûm ve ehemmiyyeti ‘ale'l-ıtlâk mu‘âmele-i ticârete dâ’ir olan diğer iki kısmın mâdûnunda bulunmak mülâbesesiyle tesviye-i mehâkime dâ’ir olan kısm-ı râbi‘den sarf-ı nazarla Ticâret-i Bahriyye’ye müte‘allik olan mevâdd bundan böyle tesviye ve tanzîm ile zeyl ve ilâve olunmak üzere lüzûm-ı hakîkisi bedîhi olan kısm-ı evvel ve sâlisin mevâdd-ı müderecesi bi'l-müzâkere tedkîk ve usûl-i câriye ve dâhiliyye-i Devlet-i ‘Aliyye’ye tevkîf ve tatbîk olunarak tanzîm-i defâtir ve ‘akd-i şirket ve keşîde-i polîçe ve tesviye-i umûr iflâsı mübeyyen ve iki kısmı mütezammın olmak üzere 315 madde-yi şâmil olmak üzere işbu kânûn-nâme-i ticâret terkîm ve tanzîm...

olunarak bunların ikâme edecekleri şâhidler tekârîr-i vâkı‘alarını dâ’ima kendü âyîn ve mezhepleri üzere icrâ edeceklerini bir bir yemîn ile tasdîk eylemeleri ve hukûk-ı ‘âdiyyeye â’id olan de‘âvî dahî eyâlât ve elviye-i muhtelit meclislerinde vâlî ve kâdî-ı memleket hâzır oldukları hâlde şer‘an veyâ nizâmen rü’yet olunub işbu mehâkim ve mecliste muhâkemât-ı vâkı‘a ‘alenî icrâ olunması» denilerek mehâkim-i ticâretin teşkîli devletce mutasavver bulunduğu iş‘âr kılınmış idi.

Fi'l-vâkı‘ bu fermândan dört sene sonra ya‘nî 9 Şevvâl sene 1276 (1860 M.) târihinde mukaddimeyi ve ticâret mahkemelerinin teşkîlini, mehâkim-i ticâretin rü’yet edeceği mevâddı, ticâret mahkemelerinin umûr-ı dâhiliyyesini, Dersa‘âdet istinâf ve divânının teşkîlini, protesto usûlünü, zarar ve ziyânı ihtivâ eder yedi faslı şâmil ve Fransa Kânûn-nâme-i Ticâreti’nin dördüncü kısmının muktebes olarak «Ticâret-i Kânûn-nâme-i Hümâyûnuna Zeyl» tertîb ve neşr edilmiş ve dördüncü maddesinin fıkra-i sâniyesinde «Dersa‘âdet vesâ’ir mahallerde teşkîl olunacak mahkemeler iki meclisten ibâret olarak biri umûr-ı ticâret-i beriyye ve diğeri bahriyyeye müte‘allik dâ‘vâları rü’yet edecektir» (s. 84) ve sekizinci maddesinde «yalnız bir meclisten ibaret olan her bir mahkeme-i ticâret bir re’is ile iki a‘zâ-yı dâ’ima ve dört a‘zâ-yı muvakkateden mürekkeb olarak bunların her biri esnâ-yı müzâkerede sâhib-i re’y olacaklardır [1]²⁸⁴» ve dokuzuncu maddesinde «dördüncü maddede muharrer olduğu üzere beriyye ve bahriyye meclisleri nâmıyla ikiye taksîm olunmuş olan ticâret mahkemelerinin her birinde bir re’is-i evvel ve bir re’is-i sâni olub zikr olunan iki meclisde re’is-i evvelin bulunmadığı meclisde re’is-i sâni onun yerine kâ’im olacaktır ve her bir meclisde ikişer a‘zâ-yı dâ’imâ ve dörder a‘zâ-yı muvakkate olacaktır; ve Dersa‘âdet’in mahkeme-i ticâreti dahî bu sûretle berrî ve bahrî olmak üzere iki meclise taksîm olunacaktır; şu kadar ki Dersa‘âdet’in umûr-ı ticâretin sâ’ir mahallere nisbetle vüs‘atli ve cesâmetli bulunduğundan işbu mahkemenin bir re’is ile iki re’is-i sâni ve her bir meclisin dörder a‘zâ-yı dâ’imâ ve sekiz a‘zâ-yı muvakkatesi olacaktır; işbu iki meclisin her biri masâlih-i vâkı‘anın sür‘at-i tesviyesi için icâb-ı takdîrinde ayrı ayrı iki odaya taksîm olunabilecektir» denilmiş idi.

(s. 84)

²⁸⁴ [1] İbtidâları birçok mahallerde ticâret mahkemeleri teşkîl edilmişti; hattâ birinci cild *Düstür*’un 228-229’uncu sahîfelerinde münderic ve 29 Zi’l-ka‘de 1287 târihini şâmil olarak Dâhiliyye Nezâreti’nden verilen bir müzekkerede yüz on ticâret mahkemesi mevcûd olduğu bi’l-münâsebe zikr edilmiş ve 1304 H. (1887 M.) târihinde ise bu mahkemelerin adedi yüz doksan bâliğ olmuştur.

İşte bu kânûnun neşrini müte‘âkib Ticâret Nezâreti'ne tâbi‘ olmak üzere câ-be-câ mehâkim-i ticâriyye teşkîlâtına başlandı. [2]²⁸⁵ Dersa‘âdet'te ticâret-hânedede (s. 85) müteşekkil olan «Ticâret Meclisi» de «Ticâret Mahkemesi» ne tahvîl ve iki dâ'ireye taksîm edildi; her dâ'ire birer re'is ile on iki a'zâdan tereküb eder idi. Gerçi Zeyl-i Kânun-ı Ticâret teba‘a ile ecânib beyninde mütekevvin de‘âvîyi rü'yet eden mehâkim-i ticâriyye ecnebî a'zâların bulunacağına dâ'ir hiçbir sarâhat-i şâmil değilsede bâlâda tafsîl edildiği vechle ibtidâ Gümrük Dâ'iresi'nde müteşekkil hey'et-i ticâriyyenin ve sonrada Ticâret Nezâreti'nde ictimâ‘ eyleyen Ticâret Meclisi'nin sûret-i terekübü esâs ittihâz edilmekle mehâkim-i ticâret hiçbir ‘ahde müstenid olmadığı hâlde yerli ve ecnebî tüccârlarından muhtelit bir hey'et şeklinde vücûd buldu. Bir müddet sonrada a'zâ-yı Osmâniyye'nin ‘adedi ikiye tenzîl olunduğu gibi a'zâ-yı ecnebiyye dahî ol râddeye indirilmiş bu sûretle ecnebîlerce mukaddemâ vaz‘ olunan nisbet kâi‘desi muhâfaza edilmiştir.

1280 H. (1863 M.) târihinde de de‘âvî-i bahriyye için üçüncü bir kısım ihdâs ve o zamâna kadar liman dâ'iresinde görülmekte olan bahrî işler oradan alınub mahkem-i ticâretin bu kısmına tevdi‘ edildi diğer taraftan Fransa Kanûn-ı Ticâreti'nin kısm-ı sâni nakl ve tercüme ve buna düvel-i bahriyye-i sâ'ire kânûnlarından ez-cümle Flemenk Kânûnu'ndan ba‘zı mevâdd zam ve ilhâk edilmek sûretiyle 6 Rebi‘ü'l-evvel 1280 târihinde «Kânûn-nâme-i Hümâyûn-i Ticâret-i Bahriyye» neşr ve i‘lân kılındı.

13 Zi'l-ka‘de 1292 (1875 M.) târihinde neşr edilen «Islâhât-ı (s. 86) ‘Umûmiyye Fermân-ı ‘Âlîsi [1]²⁸⁶» kuvve-i ‘adliyyenin kuvve-i icrâ’iyyeden tefrîkî, hükkamın lâ-yen-‘azliliği, mehâkim-i ticâretin ve Ticâret-i Divân-ı İstinâfi'nin Ticâret Nezâreti'nden fekk-i irtibâtıyla ‘Adliyye Nezâreti'ne rabt ve ilhâkı esâsını vaz‘ eyledi.

27 Cümâde'l-âhir 1296 târihinde «mehâkim-i nizâmiyyenin teşkîlâtı kânûn-ı muvâkkati» neşr ve i‘lân ve sûret-i ‘umûmiyyede teşkîlât-ı ‘adliyye icrâsına

²⁸⁵ [2] İşbu madde gurre Muharrem sene 1311 ve 3 Temmuz sene 1309 târihinde ber-vech-i âtî ta‘dil edilmiştir: (s. 85)

«Yalnız bir meclisten ibâret olan her bir mahkeme-i ticâret bir re'is ile iki a'zâ-yı dâ'imâ ve iki a'zâ-yı muvakkateden mürekkeb olarak bunların her biri esnâ-yı müzâkerede sâhib-i re'y olacaklardır»

(s. 86)

²⁸⁶ [1] Bu fermân üçüncü cild *Düstûr*'un 2-9'uncu sahîfelerinde mündericdir.

teşebbüs ve ihtimâm olundu. İşbu kânûnun altıncı maddesinde «her kazâda bir bidâyet mahkemesi vardır; ‘Adliyye Nezâreti’nin tensîb edeceği her mevki’de birde ticâret mahkemesi dahî bulunur» ve onuncu maddesinde «ticâret mahkemesi bulunmayan kazâlarda kazâ mahkemeleri ticâret-i de‘âvîlerini dahî kânûn-ı mâhsûsuna tevfiķan rü’yet eylerler; bu hâlde zeyl-i kânûnun ticâret mücebine kazânın mu‘teberân tüccârı tarafından müntehab a‘zâ-yı muvakkatenin mahkemede huzûru meşrûttur» ve yirmi ikinci maddesinde «ticâret mahkemelerinin vezâ’ifi ve sûreti teşkîl ve tertîbi kânûn-ı mâhsûs ile mu‘ayyendir» denilerek Zeyl-i Kânûn Ticâret’in vaz‘ ettiği esâs tey’id edildi.

Bundan bir müddet sonra da Dersa‘âdet mahkemesi hâl-i hâzırını iktisâb yani üç dâ’ireye inhisâr eyledi:

1. Birinci Meclis-i Ticâret’tir ki (premiér chambre du tribunal de commerce) icâr ve isticâr bin kuruş kadar alacak dâ‘vâları müstesnâ olmak üzere hasren teba‘a ile ecânib beyninde mütekevvîn hukûk ve ‘ale’l-ıtlâk ticâret dâ‘vâlarını rü’yet ve taraf-ı devletten mensûb bir re’is ile iki a‘zâdan terekkeb eyler; şu kadar ki ‘ahd-ı tarafeynden olan (s. 87) ecnebînin mensûb olduğu sefâret veyâ konsolato tarafından gönderilmiş sâhib-i re’y iki ecnebî a‘zâ (juges assesseurs) ile yalnız muhâkemât ve müzâkerâtı istimâ‘ salâhiyyetini hâ’iz tercümân (drogman) hâzır bulunur.
2. İkinci Mahkeme-i Ticâret’tir ki (deuxième chambre du tribunal de commerce) münhasıran teba‘a beyninde mütekevvîn ve ehemmiyyeti meblağiyesi iki bin beş yüz kuruş mütecâviz de‘âvîyi rü’yet ve mu‘âmelât-ı iflâsiyyeyi tesviye eder.
3. Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi’dir ki (tribunal de commerce maritime) ehemmiyyeti meblağiyesi iki bin beş yüz kuruş mütecâviz olmak üzere teba‘a beyninde mütehaddis de‘âvî-i ticâret-i bahriyye’yi [1]²⁸⁷ ve ilâve-

(s. 87)

²⁸⁷ [1] Emvâl-i gayr-i menkûlenin tasarrufu hakkındaki kânûn-ı muvakkatin neşrine kadar arâzî de‘âvîlerinde defter-i hâkânî me’mûrları hâzır bulundurduğu gibi ticâret-i bahriyye de‘âvîlerinde de liman re’isleri hâzır bulundurulmuş; nitekim zîrde sûret-i münderic tahrîrât bunu müş’irdir:

Trabzon Ticâret Mahkemesi’nde umûr-ı bahriyyeye müte‘allik husûsâtın esnâ-yı müzâkeresinde hâzır bulundurulmakta olan liman re’isinin ta’yîn vazîfesi hakkında Trabzon Mahkeme-i Ticâreti riyâsetinden vukû‘ bulan iş‘âr üzerine iktizâ-yı maslahat Bâb-ı Âlî ile lede’l-muhâbere siyâk-ı iş‘âra nazaran taşralarda henüz Ticâret-i Bahriyye Mahkemeleri teşkîl olunmadığından Trabzon’ca umûr-ı bahriyyeye müte‘allik de‘âvînin ticâret mahkemesinde liman re’isi hâzır bulunduğu hâlde fasl ve rü’yet ettirilmesi liman riyâsetinden mahalline iş‘âr olunmuş ise

i vazîfe (s. 88) iflâsiyeyi taraf-ı devletten mensûb bir re'is ve iki a'zâdan müterakkiben fasl sûretiyle aynı ehemmiyet-i meblağiyeyi hâ'iz ticâret-i berriye dâ'vâları [1]²⁸⁸ ile mu'âmelât (s. 89) ve rü'yet eder; birde ehemmiyet-i meblağiyesi her ne mikdârda olursa olsun teba'a ile ecânib beyninde ticâreti bahriyye'ye müte'allik olarak tekevün eyleyen de'âvîyi sefâret ve konsolos tarafından gönderilmiş iki ecnebî a'zânın inzımâmıyla ve tercümân huzûruyla fasl ve hasm eyler.

Taşralara gelince: İzmir, Beyrut, Halep ve Bağdad gibi ayrıca ticâret mahkemesi olan yerlerde teba'a ile ecânib beyninde mütekevvin de'âvî-i cânib konsolatodan i'zâm kılınmış iken ecnebî a'zânın inzımâmı ve tercümânın huzûru ile işbu mahkemelerde ve ticâret mahkemesi olmayan yerlerde yalnız tercümân hâzır olduğu hâlde mahallî hukûk mahkemesinde fasl edilir.

de liman re'isinin bu bâbdaki vazîfe-i mu'ayyenesi bahsinde mahallince tereddüd olduğu anlaşılmiş ve liman re'islerinin ticâret mahkemelerine me'mûriyetleri yalnız rü'yet olunan dâ'vânın fûnûn-i bahriyye'ye müte'allik cihetlerinde vukûflarından istifâdeye münhasır olmasıyla bunlar mahkeme a'zâsından ma'dûd olmayacaklarından ticâret-i bahriyye'ye müte'allik iş vukû' buldukca liman re'islerinin mahkemeye celbiyle o işe dâ'ir tanzîm olunacak i'lâmda kendilerinin esnâ-yı müzâkerede hâzır bulunduğunun derc ve tahrîriyle iktifâ olunması ve şunun mütemâdiyen usûl-i ittihâzı Şurâ-yı Devlet'te tezkere ve tensîb olarak keyfiyet-i ahkâm-ı 'adliyye ve bahriyye ve nezâret-i celîlelerine bildirildiği bâ-tezkere-i sâmiye-i emr ve iş'âr kılınmağın minvâl-i meşrûh vechle ifâ-yı mu'âmele-i lâzımeye himmet eylemeleri siyâkında terkîm ve tesyîr nemikâ-i mahsûsaya ibtidâr kılındı.

25 Zi'l-ka'de sene 90 ve 2 Kânûn-i Evvel sene 89 (s. 88)

²⁸⁸ [1] Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nin ticâret-i berriye dâ'vâlarında rü'yet ve vazifesiyle mükellef kılındığına dâ'ir 'Adliyye Nezâreti'nde meb'ûs-ı tezkere sûret-i ber-vech-i âtî aynen derc olunur:

Mahkeme-i Ticâret Riyâset-i Ülâ'sına

Sa'âdetlü Efendim Hazretleri

Dersâ'adet Ticâret Mahkemesi'nin münkasım olduğu üç meclisten birincisi teba'a-i Osmâniyye ile ecnebîler beyninde tekevün eden ticâret de'âvîleriyle bin kuruluş mütecâviz hukûk-ı 'âdiyye dâ'vâlarını ve ikincisi iflâs-ı mu'âmelât dâhil olduğu hâlde teba'a-i Osmâniyye beynlerinde mütehadis ticâret dâ'vâlarını ve Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi ba'zı iflâs dâ'vâlarıyla muhtelit ve gayr-i muhtelit de'âvî-i bahriyyeyi rü'yetiyle mükellef olduğu cihetle teba'a-i Osmâniyye meyânındaki de'âvî-i ticâriyyenin rü'yeti ikinci meclise maksûr kalub bu sûret-i te'hirâtı istilzâm etmekte olduğuna binâen muhtelit ve gayr-i muhtelit de'âvî-i bahriyye kemâ-kân mahkeme-i bahriyyede rü'yet olunmak üzere teba'a-i Osmâniyye'ye â'id olarak a'zâ-yı ecnebîyye ve tercümân bulunması lâzım gelmeyen ticâret-i berriye dâ'vâları rü'yet etmek için zikr olunan mahkeme-i bahriyyeye salâhiyyet ve me'zûniyyet i'tâsı hakkında Islâhât-ı 'Adliyye Komisyonu ifâdesiyle nezâretce vukû' bulan iş'âr ve ol bâbda Şurâ-yı Devlet Mülkiyye Dâ'iresi'nden kaleme alınan mazbata üzerine keyfiyet lede'l-'arz mücebince irâde-i seniyye-i hazreti pâdişahî şeref müte'allik buyurulduğu 18 Cümâde'l-âhir 1323 ve 6 Ağustos 1321 târihli buyuruldu-ı sâmi ile tebliğ kılınmış olmakla ifâ-yı muktezâsı siyâkında tezkere-i mahlası terkîm kılındı ol bâbda irâde efendimindir.

22 Cümâde'l-âhir 1323 ve 11 Ağustos 1321

'Adliyye Nâzırı
Abdurrahman

Edirne Vilâyeti dâhilinde teba‘a-i ecnebiyyeye müte‘allik dâ‘vâların merci‘-i rü‘yeti hakkında 29 Muharrem sene 1332 ve 16 Kânûn-ı Evvel sene 1329 târihiyle neşr edilen kânûn-ı muvakkatin birinci maddesi mantûkunca «Edirne Vilâyeti dâhilinde teba‘a-i ecnebiyye ile teba‘a-i Osmâniyye beyninde mütekevvîn olub istinâfen Dersa‘âdet Birinci Meclis-i Ticâret’ince rü‘yet edilmek lâzım gelen de‘âvî bidâyeten livâ istinâfi mahkemelerinde rü‘yet olunacaktır.» Zirâ Edirne vilâyetindeki bidâyet mahkemelerinde hâkim münferid usûl-i mer‘î ve ancak livâ istinâf mahkemeleri bir re‘is ile iki a‘zâdan müteşekkil olmakla a‘zâ-yı Osmâniyye ile a‘zâ-yı ecnebiyye arasındaki nisbet-i ‘adediyye yalnız livâ mahkemelerinde muhâfaza edilmek kâbildir.

Mehâkim-i Muhtelitenin Vazîfesi – Tafsîlât-ı sâbıkadan münfehim olduğu üzere Dersa‘âdet mehâkim-i muhtelitesi (tribunaux mixtes) Birinci Meclis-i Ticâret (s. 90) ile Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi’dir; Bunlardan Birinci Mahkeme-i Ticâretin salâhiyyet-i fi‘liyyesini ber-vech-i âtî ta‘yîn-i kâbildir:

1. Ticâret-i Beriyyeye mütedâ’ir bulunmak üzere, her ne mikdâr olursa olsun, teba‘a-i Osmâniyye ile ecânib beyninde mütekevvîn de‘âvî;
2. Emlâk ve îcâr ve istîcâr bin kuruşa kadar alacak dâ‘vâları müstesnâ olmak üzere teba‘a ile ecânib beyninde mütekevvîn hukûk-ı ‘âdiyye dâ‘vâları.

Şu iki kısım de‘âvîden evvelkisi yirmi beş lirayı tecâvüz ettiği hâlde ‘ale'l-umûm ticâret mahkemelerinin zât-ı maslahat i‘tibariyle salâhiyyet-dâr oldukları mevâddı teşkîl etmekte ve ikincisi ise esâs i‘tibâriyle hâric ez-vazîfe bulunmaktadır. Mâhiyyet-i mes‘ele mehâkim-i ticâretin vazîfesi hâricinde olmasına rağmen işbu ikinci kısım de‘âvînin Birinci Meclis-i Ticâret’te rü‘yet edilmesi, mehâkim-i şer‘iyyede bilâ-devir şer‘î fâ’iz hükm edilemediği ve mücerred hatt ve hâtem dahî hükme kâfi bir delil ‘add olunamadığı cihetle teba‘a ile ecânib beyninde mütekevvîn de‘âvî-i ticâriyyeden mâ-adâ bu kabîl ba‘zı hukûk-ı ‘âdiyye dâ‘vâlarının dahî Gümrük Dâ’iresi’nde müteşekkil tüccâr cem‘iyyetinde ve bi’l-âhire Meclis-i Ticâret’te ve ticâret mahkemelerinin teşkîli üzerine de işbu mahkemelerde fasl ve hasmına nasılsa mesâğ gösterilmesinden inbi‘âs eylemiştir. Vaktâ ki 13 Zi'l-ka‘de sene 1286 târihiyle neşr olunan Divân-ı Ahkâm-ı ‘Adliyye Nizâm-nâme-i Dâhiliyyesi mantûkunca, o vakte kadar kazâ merkezlerinde «Meclis-i De‘âvî» ve livâ merkezlerinde «Meclis-i Temyîz-i Hukûk» ve «Meclis-i Cinâyet»

ve vilâyet merkezlerinde «Divân-ı Temyîz» ve Dersa'âdet'te «Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı 'Adliyye» nâmlarıyla mevcûd bulunan Mehâkim-i Nizâmiyye «Kazâ-i De'âvî (s. 91) Meclisleri», «Livâ Temyîz-i Hukûk Meclisleri», «Vilâyet Temyiz Divânları» Dersa'âdet'te «Divân-ı Ahkâm-ı 'Adliyye»den ibâret olmak üzere dört dereceye taksîm ve şu sûretle mehâkim-i hukûkiyye te'sîs ve tanzîm kılındı; bu zamâna kadar ber-vech-i bâlâ ba'zen komisyonlarda ve bi'l-âhire Meclis-i Ticâret'te hukûk-ı 'âdiyyeye müte'allik olarak rü'yet edilmekte olan bi'l-cümle de'âvî mehâkim-i muhtelitenin da'ire kazâsından ihrâc ve müceddeden te'sîs ve teşkil kılınan mehâkim-i hukûkiyye bi-hakkın tevdî' edilmek istenildi. Lâkin sefâretler mahzâ mehâkim-i hukûkiyyede teba'a-i ecnebiyyeden a'zâ bulunmadığından dolayı buna muhâlefet ve teba'a ile ecânib beyinde mütekevvîn hukûk-ı 'âdiyye dâ'vâlarının dahî ticâret mahkemelerinde rü'yeti husûsunda ısrar eylediler; hâlbûki şu hâl esâsen 'ahdi olmayan bir imtiyâzdan ve ta'bir-i âherle sırf la-kaydî kûtâh-bîni seyyi'e olarak mehâkim-i ticâriyyeye a'zâ-yı ecnebiyyenin kabûlü hakkında te'âmülen te'sîs eden bir hâl-i istisnâ'iyeden de'âvî-i 'âdiyye-i muhtelitenin de ecnebî a'zâların huzûruyla mehâkim-i ticâriyyede rü'yet imtiyâzını tevlîdden başka bir şey olmakla esâsât-ı hukûkiyyeye külliyyen menâfi ve hukûk-ı Osmâniyye'yi son derece muhill bulunan mütâlabât-ı vâkı'a şâyân-ı kabûl değil idiye de hükümetce ba'zı esbâb dolayısıyla sefâretlerin müdde'ayâtı muvakkaten kabûl edilmiş ve el'ân bu sûret devâm ede gelmiştir. [1]²⁸⁹ (s. 92)

(s. 91)

²⁸⁹ [1] Buna dâ'ir dest-res olduğumuz iki vesîkâyı ber-vech-i âtî derc ediyoruz:

Divân-ı Ahkâm-ı 'Adliyye'nin esnâ-yı teşkilâtında tanzîm ve te'sîs edilen Bidâyet Mahkemeleri ecnebîler tarafından kabûl olunmaması üzerine masâlih-i câriyye bir tâkım müşkülât içinde kalmış ve şu hâlin devamı müceb-i şikâyet olmuş olmakta bulmuş ise de Mecellâtın henüz itmâm olunmamasından dolayı ecnebîlere kabûl ettirilmesi mümkün olamayacağından şimdilik mehâkim-i mezkûrenin sûret-i te'sîs ve nizâmâtına halel gelmemek üzere yalnız icâr ve isticâr maddeleriyle bin kuruşa kadar olan de'âvî-i hukûkiyye (s. 92) zikr olunan mahkemelere havâlesi ve bu mikdâr-ı tecâvüz eden de'âvinin *Mecelle*'nin zamân-ı itmâmına değin ticâret mahkemelerinde rü'yet ettirilmesi husûsuna sefâretlerin muvâfakatleri istihsâl olunabilmiş ve bu madde hakkında kitâbete verilmesi lâzım gelen ta'limât-ı mahsûsa dahî bi't-tanzîm leffen irsâl seviyye-i vâlâ-yı âsaf-âneleri kılınmış olmakla bu sûret nezâret-i celîle-i âsaf-ânelerince dahî muvâfik-ı hâl va maslahat görüldüğü hâlde Ticâret-i Nezâret-i Celîle'sine dahî iş'âr-ı keyfiyyetle buraca icâb-ı icrâ edilmek üzere i'âde buyurulması bâbında

Fî gurre Receb sene 1289 ve 23 Ağustos sene 1288

İcâr ve isticârdan teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile düvel-i ecnebiyye beyinde tekevvün eden münâza'ât ve ona teferru' eyleyen mu'âmelâtta mehâkim-i nizâmiyyenin esâs harekât ve mu'âmelâtını ta'yîn eden nizâmât ve Mecellât pezirâ-yı hüsn-i hitâm olduğuna mebnî Devlet-i 'Aliyye teba'asıyla düvel-i ecnebiyye beyinde zuhûr eden bu makûle münâza'ât ve re'isü'l-mâli bin kuruş tecâvüz etmeyen de'âvî-i nizâmât-ı mevzû'a ahkâmınca fi mâ ba'din mehâkim-i mezbûrede rü'yet tesvîye kılınacaktır; icâr ve isticâra müte'allik olmayan ve bin kuruşu mütecâviz

Bin kuruşu mütecâviz de'âvî-i muhtelite-i 'âdiyyenin kayd ve tevkîl ile mehâkim-i ticâriyyede rü'yetine mesâğ gösterilmiş ise de teba'a ile ecânib beyninde mütekevvin icâr ve isticâr ve bin kuruşa kadar 'âdî alacak dâ'vâları mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet edilmek mukarrerdir; zâten 7 Safer sene 1284 târihli Ecânibin İstimlâki Hakkındaki Kânûn'un ikinci maddesinde ecânibin emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ve ona da'ir bir de'âvî vukû'unda doğrudan doğruya (s. 93) Devlet-i 'Aliyye mahkemelerine mürâca'at edecekleri tasrîh ve ta'bir-i âherle ecânib bu husûsta teba'aya teşmîl edilmiş olup teba'a-i Devlet-i Osmâniyye'nin icâr ve isticâr husûsâtında mürâca'at edecekleri mahkeme ise mehâkim-i hukûkiyye ve ba'zende mehâkim-i şer'iyedir. Sâlifü'z-zikr kânûn-ı merbût 9 Cümâde'l-ülâ sene 1294 târihli protokolün bir fikrasında konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat ziyâde mesâfede bulunan mahallerde re'isü'l-mâli bin kuruşdan ziyâde olmayan de'âvînin konsolos veyâ tercümân hâzır bulunmadığı hâlde kurâ ihtiyâr meclisleriyle kazâ de'âvîleri meclislerinde rü'yetine mesâğ gösterilmiş olmak hasebiyle bin kuruşa kadar olan hukûk-ı 'âdiyye dâ'vâlarının mehâkim-i hukûkiyyede rü'yeti emrinde Bâb-ı 'Âlî ile sefâretler beyninde 1289 târih-i hicriyyesinde husûle gelen i'tilâf o esâsın bir dereceye kadar te'mîninden başka bir şey değildir.

17 Cümâde'l-ülâ sene 1331 ve 11 Nisan sene 1329 târihiyle sulh hâkimleri hakkında neşr edilen Kânûn-ı Muvakkat'ın üçüncü maddesinde «sulh hâkimleri 'ale'l-ittlâk mehâkim-i nizâmiyyenin dâ'ire-i salâhiyyetinde olan hukûk ve ticâret dâ'vâlarından lira yüz kuruş hesabıyla re'isü'l-mâli veyâ kıymeti iki bin beş yüz kuruş olan ayn ve deyn dâ'vâlarıyla hakk-ı mesîl ve hakk-ı murûr dâ'vâlarını kâbili temyîz olmak üzere rü'yet eder» denilmesine nazaran bu mahkemeler mehâkim-i muhtelite de rü'yet edilip de re'isü'l-mâli iki bin beş yüz kuruş mütecâviz olmayan de'âvîyi fasl ve hasma zât-ı maslahat i'tibâriyle salâhiyyet-dâr olmak icâb eylesede ba'zı gûnâ şikâyet ve müşkülâta mahall verilmemek maksadıyla bu mikdârdaki de'âvî içinde hâl-i sâbık idâme olunmaktadır. (s. 94)

bulunan hukûk-ı 'âdiyye da'vasının ahkâmını ta'yîn ve irâ'e eden nizâmât ve Mecellât sûret-i mükemmelede ittimâm ve i'lân olundukda mehâkim-i mahsûsasında fasl ve rü'yet olunmak üzere bin kuruş mütecâviz bulunan ve icâr ve isticâra ve 'ale'l-umûm emlâka müte'allik olmayan ve sarf-ı umûr-ı şer'iyeden bulunmayan dâ'vâlar muvakkaten mehâkim-i ticârete havâle olunacak ve Mecellâtı tamâmiyle ikmâl ve i'lân olundukca ahkâmına tâbi' olan de'âvî mehâkim-i mahsûse-i müteşekkilesinde rü'yet olunacağından Hâriciyye Kitâbeti'nce emr-i havâlâtta ber-minvâl-i muharrer hareket kılınacaktır.

Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nin rü'yet ve tedkîkine vazîfe-dâr olduğu de'âvî-i muhtelitede (procés mixtes) salâhiyyet mevki'yesi i'tibariyle teba'a ile ecânib beyninde mütehaddis ticâret-i bahriyye mesâ'ilidir.

Gerek birinci ticâretten ve gerek muhteliten (d'unemanière mixte) teşekkül ettiği zamân Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nden sadır olan mukarrerât kat'î ve istinâfi ve temyîz gayr-i kâbil ve fakat gıyâben sadır olmuş ise, Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin yetmiş altıncı maddesine [1]²⁹⁰ tevffiken, i'tirâz (opposition) ve nizâm-nâme-i mezbûrun 122 ve 123 ve 124'üncü maddelerine tevffik edilmek şartıyla gerek gıyâbî ve gerek ve câhî olsun i'âde-i muhâkeme (requête civile) tarîkine mürâca'at mümkündür.

Dersa'âdet Birinci Meclis-i Ticâret'inden ve muhteliten teşekkül etmesi i'tibariyle Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nden sâdır olan mukarrerâtın kâbil-i istinâf ve temyîz (succéptible d, appel et de cassation) 'add edilmemesi kapitülasyonların gayr-i ma'kûl bir tarzda tefsîrinden ve her nasılsa bu tarz telkîninde hükümet-i Osmâniyye'ce kabûlünden ileri gelmiştir; şöyle ki ecânib dâ'vâlarının vaktiyle mehâkim-i şer'iyede görüldüğünden ve mehâkim-i şer'iyeye mukarrerâtı için istinâf ve temyîz olmadığından bahs ederek kendilerine müte'allik husûsatta mehâkim-i şer'iyeye yerine kâ'im olan mehâkim-i muhtelite kararlarının dahî (s. 95) kat'î olması lüzûmunu iddi'â eylemiş ve hâlbûki *Mecelle*'nin 1838 ve 1839'uncu maddelerinde tasrîh edildiği vechle mehâkim-i şer'iyeye mukarrerâtı da temyîz ve istinâf olunabileceği ve *Mecelle*'nin me'hazı olan kütüb-i fikhiyye mü'eddâsına nazaran ibtâl-i kazâ üzerine ikâme-i beyyine edildiği takdirde hükme rabt olunan dâ'vânın tekrar istimâ'i cevâzı cây-i tereddüd değil iken ma'a't-te'essüf bu dâ'vânın tervîci cihetine gidilmiştir. Gerçi bir aralık Dersa'âdet mehâkim-i muhtelitesinden sâdır olan mukarrerât için ikinci derece de mercî' tedkîk olmak üzere bir istinâf mahkemesi teşkîli tasavvur edilmiş ise de sefâret-hâneler mehâkim-i muhtelitenin mercî'i yine muhtelit olmak lâzım geleceği iddi'âsını der-miyân ve bunda ısrâr eylediklerinden, böyle bir istinâf mahkemesinin teşkîlinden ise 'adem-

(s. 94)

²⁹⁰ [1] Mezkûr maddede «gıyâben olunan hüküm ve i'lâm mahkûm olan tarafın mahkemeye gelib de mürâfa'ada imtinâ' ettiğinden neş'et etmiş ise i'lâm-ı mezkûrun tebliğ târihinden on beş gün murûruna ve mahkemeye gelmemesinden neş'et etmiş ise ol hükümden icrâsına değin i'tirâz olunması câ'iz olacaktır; fakat bu müddetlerden sonra olan def'-i dâ'vâ istid'âlarının şâyân-ı kabûl olmadığına hüküm olunacaktır» denilmiştir.

i teşkîli evveli olacağı mülâhazasına mebni, mehâkim-i muhtelite mukarrerâtının kat'ıyyü'l-müfâd olması kâ'idesi bi'z-zarûre ibkâ edilmiş ve yine aynı esbâb ve mülâhazât dolayısıyla mukarrerât-ı mezkûre kâbiliyyet-i temyîziyeyi de hâ'iz 'add olunmamıştır.

Taşralara gelince: Ayrıca ticâret-i beriyye ve bahriyye mahkemeleri mevcûd olmadıktan başka mukaddemâ birçok yerlerde teşkîl kılınan ticâret mahkemelerinden kısm-ı a'zâmî 1306 ve ba'zıları da yakın zamânlarda lağv edilmesine mebnî İzmir ve Beyrut gibi ehemmiyyet-i mevki'ye ve ticâriyyesi olan ba'zı yerlerde ibkâ edilen ticâret mahkemeleri, cânib-i konsolatodan gönderilmiş iki ecnebî a'zâ inzımâmıyyla, Osmanlılar ile ecnebîler beyninde gerek Ticâret-i Beriyye ve gerek Ticâret-i Bahriyye mu'âmelâtından mütevellid olarak tekevvün eden ihtilâfâtı, Zeyl-i Kânun-ı (s. 96) Ticâret'in otuz altıncı [1]²⁹¹ ve Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret ve Nizâm-nâmesi'nin doksan beşinci [2]²⁹² maddeleri nâtik olduğu üzere, eğer beş bin kuruş mütecâviz değilse kat'ıyyen ve bundan ziyâde ise kâbil-i istînâf olarak tedkîk ve rü'yet eyler; ve ticâret mahkemeleri bulunmayan yerlerde ise bu kabîl-i de'âvî (s. 97) yine Zeyl-i Kânûn-ı Ticâret'in birinci maddesi [1]²⁹³ icâbınca, oradaki hukûk mahkemesinde ber-vech-i bâlâ ya sûret-i kat'ıyyede veyâ kâbil-i istînâf olarak hall ve fasl edilir.

(s. 96)

²⁹¹ [1] Zeyl-i Kânun-ı Ticâret'in 36'ncı maddesinde «ticâret mahkemelerinin kâbil-i istînâf olmamak ya'nî verdiği hükmün 'aleyhine divân-ı istînâfa mürâca'at-ı kabûl etmemek üzere rü'yet ve fasl edecekleri mevâdd: Evvelen aslen beş bin kuruşu tecâvüz etmeyen, sâniyen beş bin kuruş mütecâviz olsa bile zâten ticâret mahkemelerine vezâ'ifine â'id ve ashâbı dahî fâ'il-i muhtâr olub da istînâf-ı de'âvî olunmayarak sûret-i kat'ıyyede rü'yetine râzı olduklarını mübeyyen taraflarından sened verilen, sâliken müdde'înin dâ'vâsına mukâbeleten veyâhûd matlûbuna mahsûben müdde'î 'aleyhin dahî beş bin kuruşdan aşağı bir dâ'vâsı vukû' bulub da müdde'înin dâ'vâsıyla birleştirildiği hâlde ikisinin mikdârı beş bin kuruş mütecâviz olsa bile bu misillü müdde'î 'aleyh tarafından vâki' olan bi'l-cümle dâ'vâlardan ibâret olub fakat tarafeynin yek-diğeri hakkında vukû' bulan dâ'vâlarının birisi zikr olunan mikdârdan ziyâde olur ise ol hâlde iki taraf dâ'vâsının dahî istînâfı câ'iz olmak üzere ticâret mahkemesinde rü'yet olunacaktır» denilmiştir.

²⁹² [2] Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 95'inci maddesinde «Zeyl-i Kânûn-ı Ticâret'in 36'ncı maddesinin ta'yîn ettiği hadd dâhilinde olarak ticâret mahkemelerinin kat'ıyyen hükm ettikleri dâ'vâlar müdde'î ve müdde'î 'aleyh tarafından bi'l- muvâfaka istid'â olursa dahî istînâf olunamaz; hattâ verilmiş olan i'lâmda dâ'vânın hükm ve kararı sûret-i kat'ıyyede olduğu beyân olunmasa veyâhûd istînâf olunabilmesi her nasılsa tesrîh kılınmış bulunsa bile dâ'vâ-yı mezkûre yine kâbil-i istînâf olunamaz» deyü muharrer bulunmuştur. (s. 97)

²⁹³ [1] Mezkûr madde de «kâffe-i de'âvî ticâret zaten ashâbı her ne sınıf ve sıfatta bulunur ise bulunsun bi'l-hassa ticâret mahkemeleri tarafından rü'yet ve hükm olunacak ve fakat mahkeme-i ticâreti olmayan kazâlarda mezkûr ticâret de'âvîlerinin usûl ve kânûn-ı ticârete tevfiikan fasl ve rü'yet husûsu hukûk-ı 'âdiyyeye müte'allik de'âvîyi rü'yet etmekte olan umûr-ı mülkiyye meclislerine havâle kılınacaktır» denilmiştir.

De'âvî-i muhtelite hakkında taşra ticâret mahkemelerinden kâbil-i istînâf olarak sudûr eden mukarrerâtın merci'-i istînâfî şâyân-ı tedkîk ve te'emmül bir mes'ele teşkîl eder. Zeyl-i Kânûn-ı Ticâret'in yetmiş beşinci [2]²⁹⁴ vâsıl Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin yüz yedinci [3]²⁹⁵ maddeleri müfâdına nazaran (s. 98) taşra ticâret mahkemelerinden de'âvî-i ticâriyye-i muhtelite hakkında sadır olan mukarrerâtın merci'-i istînâfın Dersa'âdet Dîvân-ı İstînâfî teşkîlât-ı 'adliyye icâbınca Dersa'âdet İstînâf Ticâret Mahkemesi ve'l-yevm onun vazîfesini de iktisâb eden Dersa'âdet İstînâf-ı Hukûk Mahkemesi olmak icâb eder. Şu kadar ki ecânib, taşra mehâkim-i ticâriyyesinden muhteliten sadır olan mukarrerâttan ehemmiyyet-i meblağya hâ'iz olanlarının kâbiliyyet-i istînâfiyesini esas i'tibâriyle kabûl ve bunu da ba'zı kapitülasyonlar mefâhiminde ve ez-cümle 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunun yetmiş birinci [1]²⁹⁶ ve 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonunun altmış sekizinci [2]²⁹⁷ maddelerinden ehemmiyyet-i meblağiyesi (s. 99) dört bin

²⁹⁴ [2] İşbu yetmiş beşinci maddede «rü'yet de'âvî-i ticârete dâ'ir çıkarılacak nizâm-nâmede ber-vech-i tefsîl beyân olunan şerâ'it iktizâsınca mecâz olacak istînâf maddelerinin ya'nî mehâkim-i ticâretin birinde fasl ve hükm olunmuş olan bir de'âvinin i'lâmı 'aleyhinde vukû' bulacak şikâyetin merci' olmak ve o makûle i'lâmâtı bi'l-mütâla'a 'aleyhlerinde ikâ' olunan şikâyet-i şerâ'it istînâfa muvâfik ise de'âvîyi ez ser-i nev rü'yet eylemek üzere Dersa'âdet'te Ticâret-hâne'de mahsûsen bir İstînâf Dîvânı olacaktır» deyû muharrerdir.

²⁹⁵ [3] Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 107'nci maddesinde «madde-i sâbıkada beyân olunduğu üzere tanzim olunmuş olan istînâf istid'âsıyla kefâlet senedi birer kıt'a sûretleri ile beraber Dersa'âdet'te ise Ticâret-i Nezâret Celîle'sine ve taşrada ise hükümet-i mahalliyyenin en büyük me'mûruna takdîm olunub nezâret-i müşârûn-ileyhâ mezkûr sûretleri aslına mütâbik olduğunu bi't-tasdîk müstenif 'aleyhe teblîğ ettirdikten sonra asıllarını dîvân-ı istînâfına havâle edecektir; ve taşralarda hükümet-i mahalliyyenin en büyük me'mûrları dahî ke-zalik mezkûr sûretleri bi't-tasdîk müste'nif 'aleyhe teblîğ ettikten sonra asıllarını tahrîrât-ı mahsûsa ile dîvân-ı istînâfa havâle olunmak için nezâret-i müşârûn-ileyhâya irsâl edecektir» denilmiştir. (s. 98)

²⁹⁶ [1] 1153 Fransız kapitülasyonunun 71'inci fıkrasında şöyle muharrerdir:

«Françe tüccârî ile âherin beyninde vukû' bulub bir def'a şer'le fasl ve hasm ve hüccet olunması maddelerinin vülât ve kuzât vesâ'ir zâbitân taraflarından tekrar istimâ' ve fasl olunması husûs-ı irâde ve bi'd-defa'ât vâki' olub bu takdîrce o gûne fasl olunan dâ'vâdan emniyyetleri olmadıgından mâ-adâ bir mahalde fasl olunan dâ'vânın yine ol mahalde hilâfına hükm olunur imiş deyû inhâ olunmakla ber-vech-i muharrer Françe tüccârî ile âherin beyninde zuhûr edüb bir def'a şer'le fasl ve hükm ve hüccet olunmuş dâ'vâ ol mahalde görülmeyüb ve tekrar rü'yet olunmak istid'â olunur ise Françe elçisine ihbâr olunmaksızın ve elçi-i mûmâ-ileyhin konsolostan ve müdde'î 'aleyhinden cevabı ve keyfiyyet-i ahvâlin sıhhati haberi gelmeksizin iddi'â ve müdde'î 'aleyhi ihzâr için emr-i şerîf verilmeyüb ve mübâşir ve çâvuş dahî gönderilmeyüb o gûne husûs-ı istifhâm ve i'lâm olunmaya vefâ edecek vakt-i ta'yîn olunmak câ'iz ola ve bu gûne dâ'vânın tekrar istimâ'i fermân olunur ise der-'aliyyede rü'yet ve kat' ve hasm olunmasına dikkat olunub ve bu bâbda Françelüya tâbi' olanların bi'n-nefs gelmeleri veyâhüd yerlerine vekîl şer'î nasb eylemeleri câ'iz ola»

²⁹⁷ [2] 1197 Rus kapitülasyonunun 68'inci maddesi şöyle yazılmıştır:

«Rusya re'âyâsıyla sâ'ir âdemlerin beyninde olan dâ'vâlar bir def'a şer'ân fasl (s. 99) ve hüccet ile kat' olunduktan sonra tekrar istimâ'i câ'iz olmaya; ve eğer bir def'a dahî tafahhus olunmak iktidâ eder ise Rusya elçisine haber vermeksizin veyâhüd konsolosun tarafından maddenin etrafıyla tefsîl ve beyânı gelmeksizin müdde'î ve müdde'î 'aleyh olanların huzûr-ı şer'a varmaları tecvîz olunmayub ahzîne dahî çâvuş ve mübâşir gönderilmeye ve bu bâbda maddenin etrafıyla vukûfunu tahsîl etmeye kendülerine bir müddet kâfiye verile; ve eğer bir def'a fasl olunmuş dâ'vâ tekrâren istimâ' buyurulmak vâki' olur ise bir gayrî yerde görülmeyüb ancâk Dîvân-ı 'Âlî'de görülmek üzere

akçeyi tecâvüz eden da‘vaların İstanbul'a nakli hâ'iz olacağı müstedel bulunmasına intibâ' etmekle beraber dîvân-ı istînâf veyâ onun makâmına kâ'im olan İstînâf-ı Ticâret ve İstînâf-ı Hukûk Mahkemesi'nin merci'-i istînâf olduğunu kabûlden i'râz ve ancak kendü a'zâları da dâhil olan Dersa'âdet mehâkim-i muhtelitesi merci'-i istînâf 'add olunmasını musırren iddi'â eylemeleri üzerine her nasılsa hükümetce de bunun tervîc ve is'âfi cihetine gidilmiş ve binâen-'alâ-hezâ taşra ticâret mahkemelerinin ticâret-i beriyye mu'âmelâtından mütevellid de'âvî-i muhtelite hakkında kâbil-i istînâf olarak verdikleri hükümlerin merci'-i istînâfî Dersa'âdet Birinci Ticâret Mahkemesi [1]²⁹⁸ (s. 100) ve ticâret-i bahriyye mu'âmelâtından münba'is de'âvî-i muhteliteye müte'allik ve istînâf-ı kâbil olarak sudûr eden mukarrerâtın merci'-i istînâfî da muhteliten müteşekkil Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi olacağı tekarrür eylemiş ve binâberîn taşra mehâkim-i ticâriyyesinden derece-i evlâda sâdır olan bu misillü mukarrerât 'aleyhine usûl-i muhâkeme-i ticâret

mukâvele olundu; bu takdîrce Rusya re'âyâları ve onlara müte'allik olanlar asâleten huzûr-ı şer'a varulub veyâhûd vekîl-i şer'îlerini göndereler»

²⁹⁸ [1] 'Adliyye Nezâreti'nden yazılan bir tahrîrât müceb-i istifâde görûlmesine mebnî aynen derc olunmuştur:

Taşralarda teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde tahaddüs edüb de usûl ve kâ'ide-i câriyyesi iktizâsınca tercümân hâzır olduğu hâlde mehâkim-i ticâretin hey'et-i muhtelitesince fasl ve rü'yeti lâzım gelen de'âvî hakkında verilen i'lâmâtın merci'-i istînâfî Dersa'âdet Mahkeme-i Ticâret'in Birinci Meclis bulunduğu hâlde bu kâ'ideye ri'âyet olunmayarak ba'zı ashâb-ı masâlihın istînâfen vukû' bulan mürâca'atı üzerine vilâyet dâhilinde bulunan mehâkim-i nizâmîyye veyâ ticâriyye tarafından bu makûle dâ'vâların kabûlüyle tercümân (s. 100) hâzır olduğu ve ba'zen dahî hâzır olduğu hâlde istînâfen rü'yetine teşebbüs olduğu ma'at-te'essüf görülmektedir; hâlbûki mu'âmelât-ı mezkûrenin kâ'ide-i meşrûhaya mugâyereti meydânda olub ber-vechle tecvîz olunamayacağı bedhî olduğu gibi ol vechle hilâf-ı kâ'ide olarak istînâfen verilen bu makûle i'lâmâtın temyîzen rü'yeti taleb olduğu hâlde salâhiyyet ve vazîfe cihetince envâ'i müşkülâta tesâdüf olunarak bu ise hukûk-ı a'bâdın sebebiyyet vermekte olduğuna vâsıl muhâkemât-ı hukûkiyye kânûn-ı muvâkkatinin kırk sekizinci maddesinde «bir mahkemeye zât-ı maslahatınca vezâ'ifinden olmayan bir dâ'vâ 'arz olduğu takdîrde tarafından bir güne i'tiraz-ı vâki' olmamış ve rü'yetine mübâşeret kılınmış olsa bile ol dâ'vâyı derd etmeye mecbûrdur» deyû musarrâh bulunduğuna binâen öyle mehâkim-i ticâretin hey'et-i muhtelitesinde görülen dâ'vâların istînâfen rü'yeti zımnında livâ veyâ vilâyet merkezlerinde bulunan mehâkim-i ticâret veyâ mehâkim-i hukûkiyyeye mürâca'at vukû'unda bu makûle dâ'vâların rü'yetinden mübâ'adette madde-i kânûniyye-i mezkûre dâ'iresinde mu'âmele eylemeleri lâzım geleceğinden mehâkim rü'esâsına ihtârî baş müdde'î 'umûmîlik me'mûriyyet-i behiyyesinden bâ-müzekkere ifâde olunarak süver-i meşrûha tensîb kılınmış olmakla ba'de-mâ ona göre tevfiik-i mu'âmele olunmak üzere dâhil vilâyette bulunan bi'l-cümle mehâkim-i ticâret ile mehâkim-i sâ'ire-i nizâmîyye rü'esâsına birer nüshasının tebliği zımnında işbu tahrîrât-ı melfûfenin lüzûmî mikdâr-ı nesh musaddıkası leffen taraf-ı behiyyelerine tesyâr kılındığının beyân-ı siyâkında

(s. 101) nizâm-nâmesinin yüzüncü [1]²⁹⁹ ve yüz birinci [2]³⁰⁰ ve yüz ikinci [3]³⁰¹ maddelerinde mu‘ayyen mahall zarfında Birinci Meclis-i Ticâret’e veyâ Ticâret-i Beriyye Mahkemesi’ne ‘ale’l-usûl mürâca‘at muktezi bulunmuştur. (s. 102)

Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi’nin yüz beşinci maddesinde [1]³⁰² esâs dâ‘vâ kâbil-i istînâf olduğu sûrette buna müte‘allik karar-ı karînenin (jugement interlocutoire) hükm-i kat‘i (jugement définitif) lühûkundan evvel de istînâf edilebileceği tasrîh kılınmakta ise de 1318 senesinde Hâriciyye Nezâreti’ne gönderilen müttehidü’l-me‘al takrîrler (notes identiques) ile dâ‘vâ-i muhtelite hakkında sâdır olan karar-ı karînelerin hükm-i kat‘iyyeden evvel tâbi‘ istînâf olmaması sefâretlerce kabûl edilmiştir. [2]³⁰³ (s. 103)

²⁹⁹ [1] Mezkûr yüzüncü madde de şöyle muharrerdir:

«Mahkeme-i ticâretin hükm ve kararları dâ‘vâ-yı istînâf için yüz yirmi gün mehl ta‘yîn olunmuştur; mehl-i mezkûr tarafeyn hâzır oldukları hâlde dâ‘vâ-yı fasl hükm olunmuş ise sûret-i i‘lâmın tarafeyne bi’z-zât yâhûd ikâmet-gâhına tebliği târihinden eğer gıyâben hükm olunmuş ise ol kimesne hakkında i‘tirâz ‘ale’l-hükm için ta‘yîn olunan müddetin inkizâsından i‘tibâren hesap olunacaktır»

³⁰⁰ [2] Mezkûr yüz birinci madde ber-vech-i âtidir:

«Zikr olunan yüz yirmi bir gün müddet-i istînâf memâlik-i Osmâniyye’den Rumeli ve Anadolu ve Cezayir Bahr-i Sefid ve Beriyyetü’ş-şam ile Mısır ve Trablus Garb ve Tunus eyâletlerinde bulunanlar için olub Hicaz ve Irak ve Cezîretü’l-arab ve Sudan ve memâlik-i Osmâniyye’ye hem hudûd olanlar ile bi’l-cümle Avrupa kıtasında bulunan memâlik-i ecnebiyyede sâkin olanlar için yüz seksen ve yine memâlik-i ecnebiyyeden Afrika’nın sevâhil-i şimâliyye ve garbiyyesinde ve bunların garbında olan cezîreler mukîm olanlar için iki yüz kırk ve Ümid Burnu’ndan ba‘id olarak Afrika ve Asya ve Amerika vesâ’ir aksâ-yı bilâdda bulunanlar için dahî üç yüz altmış gün mehl verilir»

³⁰¹ [3] Mezkûr yüz ikinci maddede şöyle mestûrdur:

«Hükm ve karar bir sahte sened üzerine vâki‘ olmuş yâhûd tarafeynden birinin hükmüne medâr olacak bir senedi olub da hasmının yedd-i ketminde bulunduğundan dolayı mahkûm bulunmuş olduğu hâlde müddet-i mehl istînâf ol sahte senedin hasmı tarafından ikrâr ve tasdik veyâhûd bi’l-muhâkeme isbât olunduğu ve ketm olunan sened dahî sâhibine i‘âde kılındığı veyâhûd bir sûretle eline geçtiği târihlerden i‘tibar olunacaktır; şu kadar ki sened-i mektûmun yeddine geçtiği gün bâ-sened ya‘nî bir isbât tahrîri ile tebeyyün ettirmeye mecbûr olacaktır» (s. 102)

³⁰² [1] Mezkûr yüz beşinci madde ber-vech-i âti derc olunur:

Karar-ı karîne ‘aleyhine dâ‘vânın asıl hükmünden sonra istînâf olunabileceği misillü kable’l-hükm dahî istînâf olunması câ‘iz olur; fakat kable’l-hükm istînâf olunduğu hâlde bir karar-ı karîne için mahkeme-i ticâret i‘lâm verecektir. Lakin gerek karar-ı i‘dâdı ve gerek karar-ı muvakkat ‘aleyhine istînâf ancak dâ‘vânın asıl hükmünden sonra olunabilir; fakat ol hükmün istînâfıyla beraber olmak lâzımdır; ve işbu kararlar hakkında mehl-i istînâf yine asıl hükmünden tebliği târihinden i‘tibar olunacaktır.

³⁰³ [2] Bu bâbda ‘Adliyye Nezâreti’nden 21 Kânûn-i Sâni sene 1318 târihinde ta‘mîmen testîr olunan tahrîrât ber-vech-i âti aynen derc olunur:

Karar-ı kat‘iden evvel mahkemece ittihâz olunan mukarrerâtın ayrıca istînâf-ı temyîz olunamaması hakkında Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiyye Kânûnu’na tezyil ve 26 Şubat sene 312 târihiyli tahrîrât ile tebliğ olunan fıkra-i nizâmiyyenin de‘âvî-i muhtelite-i ticâriyyede dahî tatbiki ‘adâletin te‘mîni hüsn-i cereyânı için maksadına müstenid olduğu nazar-ı i‘tibâre alınarak bu sûrete muvâfık olunduğu ve ol bâbda konsolos-hâneler me‘mûrlarına ta‘lîmât i‘tâ edileceği Almanya ve İngiltere ve Fransa ve Avusturya ve İtalya ve Rusya ve Flemenk ve Belçika devletleri sefâretlerinden müttehidü’l-me‘al tekârîr ile bildirildiği Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi’nin 17 Teşrîn-i Sâni sene 318 târihli tezkeresinde iş‘âr olunmuş ve lâzım gelenlere tebliğ olunmak üzere işbu tahrîrâtın nesh-i metbû‘a-i kâfiyesi leffen irsâl kılınmış olmakla icrâ-yı icâbî siyâkta.

Taşra mahkeme-i ticâriyyesinden de'âvî-i muhtelite hakkında derece-i evlâda sâdır olan mukarrerât için ticâret-i beriyyeye müte'allik ise Birinci Meclis-i Ticâret'ce ticâreti bahriyyeye mütedâ'ir ise Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi merci'-i istînâf olarak ta'yîn etmekte ise de ticâret mahkemesi mevcûd olmayan yerlerde mehâkim-i hukûkiyyeden de'âvî-i muhteliteye dâ'ir derece-i evlâda sudûr eden mahkemelerin merci'-i istinâfi nefsül-emre şâyân-ı te'emmül ve mûceb-i mübâhase olmaktan hâlî değildir; çünkü bu mahkemelerden de'âvî-i gayr-i muhtelite hakkında verilen hükümlerin merci'-i istînâfi de'âvî-i muhtelite içinde merci' olmak veyâ Zeyl-i Kânûn Ticâret'in birinci ve ikinci ve yetmiş beşinci ve Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin yüzüncü maddeleri medlûlunca fî'l-hâl dîvan-ı istînâf makamına kâ'im Dersa'âdet İstînâf-ı Hukûk Mahkemesi merci'-i istînâf'add edilmek kâbildir. Lakin son zamânlarda öteden berû bâ'is-i ihtilâf olan bu mes'ele sûret-i kat'iyede hall ve ticâret-i beriyyeye müte'allik olduğu takdirde Birinci Mahkeme-i Ticâret ve Ticâret-i Bahriyye'ye mütedâ'ir bulunmasına göre de Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi derece-i sâniyyede tedkîk için merci' olarak kabûl edilmiştir.

Muhtelit Dâ'vâlarda A'zâ-yı Mu'âvinenin Vaz'iyeti – El-hâletü hazihi mahkeme-i ticâriyye taraf-ı devletten mensûb bir re'is ile iki a'zâdan tereküb eder; Dersa'âdet ticâret mahkemelerinde birer de a'zâ mülâzımı (juge suppléant) mevcûddur. Fakat Dersa'âdet'te Birinci Meclis-i Ticâret ve de'âvî-i bahriyye-i muhteliteyi rü'yet ettiği esnâda Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi ve ke-zalik muhtelit dâ'vâların esnâ-yı rü'yetinde taşra mehâkim-i ticâriyyesi hey'et-i asliyye ve dâ'imeye 'ahd-ı tarafeynden bulunan ecnebînin mensûb olduğu sefâret veyâ konsolato (s. 104) tarafından gönderilmiş iki ecnebî a'zânın (juges assessesurs) lühûk ve inzımâmıyla tekemmül eder.

Kapitülasyonların 'umûmen sarâhati ecnebiyye müte'allik bir dâ'vâyı hâkimü's-şer'in ancak tercümân huzûruyla hasm ve fasl edeceği merkezinde olmasına nazaran bu mahkemelerde ecnebî a'zâların huzûru icâbât-ı 'ahdiyeden değilsede ticâret-i bahriyyenin bidâyet teşekkülünde Gümrük Da'iresi'nde müctemi' hey'et-i ticâriyyenin sûret-i terkibi esâs ittihâz edilmekle mehâkim-i ticâret muhtelit bir hey'et şeklinde vücûd bulmuş ve hâl-i hâzırda ticâret

mahkemelerinin a'zâ-yı mu'âvininin inzımâmıyla fasl ve de'âvî eylemeleri ecânib için hukûk-ı te'âmüleye mâhiyyetini iktisâb eylemiştir.

A'zâ-yı mu'âvininin emr-i intihâb ve ta'yîni sefâret veyâ konsolotlara mevdû' ve Fransa ve Avusturya ve Almanya ve İtalya ve Yunan a'zâları konsolato ve İngiltere a'zâları konsolato nezdinde hâkim ve Rus a'zâları sefâret tarafından müntehâb ve meb'usdur; bu a'zâlardan bir kısmı gayr-i mu'ayyen bir müddet ve ba'zıları da muvakkat bir zamân için intihâb edilir. Ecnebî a'zâların kısm-ı a'zâmî fahrî ve İngiliz ve Amerika a'zâları muvazzaftır; evvelkiler senevî altmışar İngiliz lirası ve ikinciler her celse için ahd-ı tarafeynden olan kendü teba'alarından mu'ayyen bir meblağ alırlar.

Sefâret veyâ konsolato tarafından mehâkim-i ticârete i'zâm kılınan ecnebî a'zâların şahıs ve hüviyetleri evvelce resmen mahkemeye bildirilmek iktiza eder; nitekîm ba'zı sefâret ve konsolatlarca buna i'tina edilmektedir. Yoksa tercümân ile birlikte mahkemeye gelen herhângi iki ecnebî, a'zâ-yı mu'âvini sıfatıyla mahkemelerce kabûl edilecek olursa taraf-ı hasmâ bi-hakkın ilkâ-yı emniyyet ve i'tîmâd-ı kâbil olamaz. (s. 105)

'Aliyyü'l-ekser de'âvî-i muhtelitede bir taraf Osmanlı ve diğerk taraf bir veyâ aynı tâbi'iyyeti hâ'iz bir kaç ecnebî olur ve bu sûrette mahkeme-i sefâret veyâ konsolatodan gönderilmiş iki ecnebî a'zânın inzımâmıyla ve tercümân huzuruyla de'âvîyi rü'yet eder. Fakat ba'zı kere de aynı dâ'vâdan başka başka tâbi'iyyeti hâ'iz ecânib alâka-dâr bulunur ve meselâ dâyin Osmanlı ve medyûn Fransız ve kefil İngiliz olur; böyle bir takdîrde mahkeme-i ticâret bir Fransız a'zâ ve bir de İngiliz a'zâ inzımâmıyla ve hem Fransız ve hem İngiliz tercümânlarının huzuruyla ve dâ'vâ-yı asliyye sahibinin yevm-i mu'ayyeninde dâ'vâyı rü'yet eyler. Ama dâ'vâda başka başka tâbi'iyette ikiden ziyâde ecnebîyi alâka-dâr ve ta'bîr-i ma'rufuyla dâ'vâyı muzâ'afen muhtelit (doublement mixte) ise o hâlde en ziyâde alâka-dâr olanlardan ikisinin mensûb olduğu devlet teba'asından birer a'zâ ile her birinin tercümânı hazır bulunur.

De'âvî-i muhtelitenin rü'yeti emrinde sefâret veyâ konsolatlar tarafından, a'zâ-yı Osmâniyye ile a'zâ-yı ecnebîyye arasındaki nisbet-i kâdimenin muhâfazası için, iki ecnebî a'zâ gönderilmekte ise de bidâyeten rü'yet edilen de'âvîde ba'zen bir a'zâ ile iktifâ edildiği vâki'dir; ve iki a'zâ bulundurmamak sefâret veyâ

konsolatonun te‘âmüle müstenid bir hakkı olmak ve bunu kısmen ve hattâ külliyyen iskâtâ muktedir bulunmak hasebiyle, ecânib tarafından bir a‘zânın inzımâmıyla iktifâ olunacak olursa mahkeme ‘aded-i kânûniyyesinden noksân olarak müteşekkil ve ittihâz ettiği mukarrerât ke-en-lem-yekün ‘add edilmek lâzım gelmez.

Bir mahalde ahd-ı tarafeynden olan ecnebînin mensûb olduğu devlet teba‘asından iki ecnebî a‘zâ bulundurmamak kâbil olmazsa diğer bir ecnebî devlet teba‘asından olmak üzere konsolato tarafından bi'l-intihâb gönderilen (s. 106) iki ecnebînin mahkemece a‘zâ sıfatıyla kabûlüne mesâğ mevcûd değildir; fi'l-vâki‘ mehâkim-i muhtelitenin esâs teşkîli sarâhat-i ‘ahdiyyeye müstenid değil, ancak şâyân-ı mu‘aheze ve tenkîd bir basîretsizliğe mukârin ‘örf ve te‘âmül netîcesi olmasına ve beyne'd-düvel câri olan kavâ'id-i ‘umûmiyye hilâfındaki ahkâmın kıyâs ve tefsîr sûretiyle tevsî‘ ber-vechle şâyân-ı kabûl olamayacağı kaziyyesi müsellemtattan bulunmasına göre hukûk-ı düvel kavâ'idine ve hattâ esâsât-ı ahdiyyeye külliyyen muhâlif ve hâkimiyet-i devlet bu sübûtun muhill bir te‘âmülün ‘alâ vechü't-tefsîr tevsî‘ ve teşmîline ve binâberîn ahd-ı tarafeynden olan ecnebînin mensûb bulunduğu devlet teba‘asından iki a‘zânın huzûru taht-ı imkânda olmayan yerlerde diğer bir devlet teba‘asının a‘zâ sıfatıyla mahkemede isbât-ı vücûd eylemesine mesâğ gösterilemez ve şu hâlde tercümân hâzır olduğu hâlde mahkemenin hey‘et-i asliyyesiyle rü‘yet dâ‘vâ edilmek lâzım gelir; şu kadar ki ahd-ı tarafeyn mensûb olduğu devlet teba‘asından bir a‘zâ bulundurmamak kâbil ise yalnız onun huzûruyla iktifâ ve fasl dâ‘vâ edilir.

Bundan sekiz on sene evveline kadar hükümet-i Osmâniyye şu müseyyeb olan nokta-i nazarı muhâfaza etmiş iken bi'l-ahir, ba‘zı sefâretler tarafından vukû‘ bulan mürâca‘ât üzerine, o mahalde aynı tâbi‘iyyette başka bir kimse bulunmak şartıyla, diğer devlet teba‘asından a‘zâ gönderilmesine muvâfakat eylemiştir.

Ecnebî a‘zâların inzımâmıyla tereküb eden hey‘et-i hâkime mukarrerâtı da diğer mahkemelerde olduğu gibi yâ ittifâk (unanimité) veyâ ekseriyyet (majorité) ile ittihâz olunur ve ekseriyyetle ittihâz olunan kararlarda ittifâk ile ittihâz edilmiş mukarrerât derecesinde kâbiliyyet-i icrâ‘iyye-yi hâ‘iz bulunur ve ancak (s. 107) muhâlif re‘yde bulunanlar (dissidents) esbâb-ı muhâlefetlerini karar-nâme zîrine derc ve imlâ sûretiyle vaz‘ imza eylerler.

Taşralarda ticâret mahkemesi olmayan yerlerde de'âvî-i muhtelitenin hukûk mahkemelerince esnâ-yı rü'yetinde iki ecnebî a'zânın inzımâmı lâzım gelmez. Ecânibin mütemekkin olduğu ekser bilâd-ı Osmâniyye'de ticâret mahkemeleri mevcûd iken mevzû-i bahs olmayan bu mes'ele 1306 senesinde ticâret mahkemelerinden kısm-ı a'zâmî lağv edilmesi üzerine sefâretler tarafından dermiyân ya'nî bir Osmanlı ile ecnebî beyninde mütehaddis de'âvî-i mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet edilirken iki de ecnebî a'zâ hâzır bulundurulması iddi'â edilmiş ise de bu bâbdaki müdde'ayât Bâb-ı 'Âlî tarafından hiçbir vakit resmen kabûl edilmemiştir. [1]³⁰⁴ (s. 108) Vâkı'âda kavâ'id-i hukûk beyne'l-milel hilâfında olarak ecnebî a'zâların esnâ-yı muhâkemedede huzûru ticâret mahkemelerine maksûr bir te'âmül olub 'alâ hilâfû'l-kıyâs sâbit olan bir hâlde mevruduna hasr ve kasr kavâ'id-i külliye icâbâtındandır. Fazla olarak ecânib, mehâkim-i hukûkiyyede kendilerine müte'allik bir dâ'vâ rü'yet olunurken a'zâ-yı mu'âvinenin hâzır bulunmaması esâsını kabûl etmişlerdir; şöyle ki bâlâda aynen tahşiye edilen gurre Receb sene 1289 ve 23 Ağustos sene 1288 târihli tezkere ile memâlik-i Osmâniyye'de teba'a-i ecnebiyyeye hakk-ı istimlâk bahş eden 7 Safer sene 1284 târihli kânûna merbût 9 Cümâde'l-ülâ sene 1284 târihli protokolün «konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat ziyâde mesâfede bulunan mahallerde mahkeme-i sulhiyye derecesinde bulunan kurâ ihtiyâr meclisleriyle kazâ de'âvî meclislerinden teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik olub re'isü'l-mâli bin kuruşdan ziyâde olmayan de'âvinin konsolos veyâ âdemleri bulunmaksızın rü'yet-i câ'iz olub» fıkrası

(s. 107)

³⁰⁴ [1] Bu husûsa dâ'ir Encümen-i 'Adliyye'den sâdır olan 28 Nisan sene 1329 târihli bir karar ehemmiyyetine mebnî ber-vech-i âtî derc olunur:

Dersa'âdet istinâf müdde'î 'umûmîliğinin 21 Şubat 328 ve 'Umûr-ı Hukûkiyye Müdüriyyeti'nin 25 Mart 329 târihli müzekereleri mütâla'a ve tedkîk olundu.

Teba'a-i Osmâniyye'den Flîb'in İtalya Devleti teba'asından Navinyo 'aleyhine ikâme edildiği bin kuruşu mütecâviz alacak dâ'vâsının esnâ-yı muhakemesinde hâzır bulundurulması usûlen kaymakamlığa tebliğ edilen iki ecnebî a'zânın mahkemeye gelemecekleri cevâben izbâr olunmuş ve Bandırma'ya dokuz saat mesâfede İtalya Konsolos-hânesi bulunamamasından nâşî tercümân tavassutu mümkün olamamış olub mahkemenin muhteliten 'adem-i teşkîli hâlinde dahî i'ta kılınacak i'lâmın cihet-i infâziyesinde müşkülâta tesâdüf edileceği nazar-ı dikkate alınarak mahkemenin muhteliten teşkîli ve tercümânın huzûru lâzım gelib gelmeyeceği ve huzûru lâzım geldiği hâlde sûret-i celbî husûsâtında Bandırma Bidâyet Mahkemesi Riyâseti'nce tereddüd edildiğinden bahisle istizân-ı mu'âmele olunmaktadır.

Bandırma Ticâret Mahkemesi bulunmaması sebebiyle dâ'vâ-yı vâkı'anın hukûk mahkemesinde rü'yeti tabî'î ve böyle hukûk-ı mehâkiminde rü'yet edilen de'âvî-i ticâriyyede ecnebî (s. 108) a'zânın bulunmaması usûl-i müttehize icâbından bulmakta olmasına nazaran mahkemenin muhteliten teşkîli lâzım gelmeyib ancak mahall-i mezkûrun Dersa'âdet'e kurbiyyet-i mesâfesi hasebiyle bir tercümân i'zâmı zımında mahkemece 'ale'l-usûl devlet-i müşârün-ileyh sefâretine tebligât-ı lâzıme icrâsıyla gönderilmediği hâlde bi'l-vasitâ icâb-ı ifâ olunmak üzere keyfiyyetin nezâret-i celilelerine iş'ârı lüzûmunun cevaben tebliği tezekkür kılındı.

müfâdlarına göre teba'a ile ecânib arasında mütekevvin ile îcâr ve isticâr ve bin kuruşa kadar alacak dâ'vâları mehâkim-i hukûkiyyede yalnız tercümân huzuruyla ve hattâ konsolosun ikâmet-gâhından dokuz saat mesâfede vâki' mahaller için tercümânın bile huzûru lâzım gelmeksizin rü'yet olunabileceği takrîr eylemiştir; tevzî' 'adalet emrinde ise de'âvînin ehemmiyyet-i meblâğyası hâ'iz te'sîr olmamakla, bin kuruşu mütecâviz dâ'vâlar dahî mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet edilirken (s. 109) ecnebî a'zâlar hâzır bulunması iktizâ etmeyeceği esâs i'tibâriyle ecânib tarafından dahî kabûl edilmiş demektir.

Mehâkim-i muhtelite ecnebî a'zâlar li-sebebin mine'l-esbâb i'tâ-yı re'yden külliyyen istinkâf ederler veyâ ve arasına vukû'a geldiği gibi tercümân ile birlikte kalkıp giderek muhâkemede hâzır bulunmaktan imtinâ' gösterirler ise ne yapılmak lâzım geleceği mes'elesi lâzımü't-tedkîkdir. Böyle bir hâlde ilk hatt-ı hareket muhâkemeyi bir iki def'a ta'lîk ve bir yevm-i mahsûs ta'yîn ile ecnebî a'zâları sefâret veyâ konsolato ma'rifetiyle keyfiyyet-i ta'lîkten haber-dâr ve kendilerini mahkemeye dâ'vet eylemektir; bunun üzerine ecnebî a'zâlar mahkemeye gelirlerse febihâ, gelmeyecek olurlarsa mahkeme a'zâ-yı asliyye ile rü'yet dâ'vâ ve ikmâl-i muhâkeme etmek zarûridir; zîrâ aks-i takdîrde hukûk-ı 'ibâd pây-mâl ve icâbı 'adâlet ve hakkaniyyet müntefî olur. Gerçi sefâretler böyle bir hâlde mahkemenin a'zâ-yı mütebâkiye ile bir karar-ı ittihâz edemeyeceğini iddi'â ve mes'elenin diplomasi tarîkiyle halli lüzûmunu ya'nî Bâb-ı 'Âlî tarafından vukû' bulacak mürâca'at ve iş'âr üzerine sefâretce o a'zâların huzûru esbâbı istikmâl kılınması sûretini tervîc etmekte ve 1901 sene-i mîlâdiyyesinde Mamasyan nâm Rus tüccârına â'id bir dâ'vâdan dolayı Rusya sefâretinin böyle bir iddi'âsına Bâb-ı 'Âlî'nin mümâşât gösterdiğini irâ'e eylemekte iseler de hükümet-i Osmâniyye bilâ-kayd ve şart onların nokta-i nazarlarına iştirâk etmemiş ve bi'l-akıs 1891'de Avusturya ve 1904'de Rus a'zâ-yı mu'âvinesinin mahkemeden çekilmeleri üzerine a'zâ-yı mütebâkiye ile ittihâz kılınan kararların mer'î ve mü'teber olduğu pek muhikk olarak iddi'â eylemiştir; ke-zalik 1325 senesi martında otuz birinde Adana'da vukû'a gelen hâdise-i ihtilâliye üzerine oralarda icrâ-yı mu'âmele eden sigorta kumpanyaları bit-tahsîs Uniyon Sigorta (s. 110) Kumpanyası 'aleyhine Dersa'âdet Birinci Ticâret Mahkemesi'nde ikâme edilen dâ'vânın hitâmında ecnebî a'zâlar ve tercümân ekseriyyetle ittihâz kılınan kararı imza ve kabûlden istinkâf etmişler ise de gerek mahkeme ve gerek nezâret ve Bâb-ı 'Âlî tarafından işbu kararın

mu'teber olduğu kemâl-i vuzûh iddi'â kılınmış ve bu bâbda sebât ve ısrârda gösterilmiştir. Binâberîn bu sûretle ittihâz olunan karar esâsen ke-en-lem-yekün 'add olunamaz ve ancak turuk-ı kânûniyye mürâca'atle çâre-i ıslahı bulunabilir. Ma'a-zalik işbu karar ecnebînin mahkûmiyyetine dâ'ir olduğu takdîrde icrâsı dâ'î-i müşkülât olmaktan da hâlî değildir.

Mehâkim-i muhtelitede ara sıra zuhûr edüb teba'amız üzerindeki hakk-ı kazâ nokta-i nazarından pek ziyâde şâyân-ı ehemmiyet olan bir mes'eleden de bahs etmek iktizâ ediyor; şöyle ki: Tarafeynden biri Osmanlı ve diğeri ecnebî olursa mahkemenin vazîfe ve salâhiyyeti, te'sîs eden te'âmüle nazaran, müceb-i tereddüd olunamaz; lakin tarafeynden biri ve meselâ müdde'î Osmanlı ve müdde'î 'aleyhimden de biri ecnebî ve diğeri ke-zalik Osmanlı olursa muhtelit bir mahkeme böyle bir dâ'vâyı rü'yete ve netîcede Osmanlı olan müdde'î 'aleyh hakkında da bir hükm-i i'tâsına salâhiyyet-dâr mıdır? 'Ale'l-ıtlâk böyle bir salâhiyyeti kabûl etmek esâsen hukûk-ı beyne'l-milel hilâfında her nasılsa te'sîs eden bir te'âmüle, mâhiyyeti hakk-ı kazâya büsbütün menâfi diğeri bir te'âmül inzımâmına mesâğ göstermek demek olur ki vechen mine'l-vücuha câ'iz değildir; çünkü müdde'î ile Osmanlı olan müdde'î aleyhe göre bu dâ'vâ teba'adan iki kişi arasında tahaddüs etmiş bir ihtilâf şeklindedir; bunun hallini muhtelit mahkemeye bıraktığımızda iki taraf Osmanlı olduğu hâlde dahî ecnebî a'zâlara bir hakk-ı kazâ bahş etmiş ve müdde'î 'aleyhimden biri olan (s. 111) Osmanlının mahkûmiyyeti takdîrinde onu istînâf ve temyîz gibi turuk ve usûl-i hukûkiyyenin gösterdiği mesâğ dâ'iresinde şühûd ikâmesi misillü hukûk-ı kânûniyyeden mahrûm kılmış ve lede'l-icâb müdde'î-i 'umûmîyi hâzır bulundurmamak gibi de'âvî-i gayr-i muhteliteden vâcibü'r-re'âya olan merâsim-i kânûniyyeden tebâ'üd eylemiş oluruz; hâkimiyet devletin en mühim tecelliyâtından olan hakk-ı kazâda bu kadar müsâ'id bulunacak bir sâhib-i 'akl ve mantığın vücûdu ise tasavvur olunamaz. Gerçi ba'zı kere muhtelit mahkemelerin böyle bir hâlde teba'a hakkında dahî ittihâz-ı karar ettiklerine dâ'ir emsâl mevcûd ise de bundaki 'adem-i isâbet âşikârdır. Binâberîn hiç şübhe ve tereddüde mahall yoktur ki böyle bir hâdiseye tesâdüf edildikde usûl-i muhâkemenin irâ'e ve icâb eylediği tevhi'd-i muhâkeme kâ'idesinden bi'z-zarûre ve mümkün mertebe 'udûl ile Osmanlı olan müdde'î 'aleyh hakkındaki kısım-ı dâ'vâdan dolayı mahkemenin vazîfe-dâr olmadığı taht-ı karara almak muktezîdir.

De'âvî-i Muhtelitede Tercümânın Huzûru – Ecânibin teba'aya temsil edildiği ahvâl-i müstesnâ olmak üzere bir Osmanlı ile ecnebî beyninde mütekevvîn bi'l-cümle de'âvînin esnâ-yı rü'yetinde o ecnebînin mensûb olduğu sefâret veyâ konsolato tercümânı hâzır bulunmak icâbâtı 'ahdiyedendir. Fi'l-vâki' 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunda «Françe tüccârı ile bir kimesnenin nizâ'ı olsa kâdıya vardukda Françelünün tercümânları hâzır bulunmaz ise kâdı dâ'vâların istimâ' etmeye; eğer tercümânları mühim masâlihde ise gelince tevakkuf oluna; amâ onlar dahî te'allül edüb tercümânımız hâzır değildir deyû 'avk etmeyüb tercümânların ihzâr eyleye» ve 1086 H. (1675 M.) İngiliz kapitülasyonunda (s. 112) «İngilterelü ve ona tâbî' olanların dâ'vâ ve husûmetleri vesâ'ir umûr-ı şer'iyeleri oldukda tercümânları veyâ vekîlleri hâzır olmadıkca hükkâm dâ'vâların fasl ve istimâ' eylemeyeler» ve 1130 H. (1718 M.) Avusturya kapitülasyonunda «tüccâr-ı mesfûrdan birinin mahkemeye ihzârı iktizâ eylese tercümânları hâzır olmayınca ihzâr olunmaya ve 1174 H. (1761 M.) Prusya kapitülasyonunda «Prusyalu ve onlara tâbî' olanları ehl-i İslâm veyâhûd Devlet-i 'Aliyye re'âyâsı şer'e ihzâr eylediklerinden tercümânlardan biri veyâhûd vekîlleri mevcûd olmadıkca cevâb eylemeye cebr olunmaya» ve 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonunda «eğer Rusya tüccârından biriyle nizâ' vâki' olub bu bâbda kâdıya şikâyet olunur ise kâdı Rusya tercümânı hâzır olmadıkca dâ'vâyı istimâ' eylemeyeler; ve eğer tercümânları aher bir mühim işde meşgûl olunur ise gelinceye dek te'hîr oluna; ve Rusya re'âyaları dahî tercümânları hâzır değildir vesîlesini sû-i istîmâl etmeyüb bilâ-te'hîrin huzur-ı şer'e ihzâr eyleyeler» denilmiş vesâ'ir devletler kapitülasyonda da aynı me'alde elfâz ve mebânî mûnderic bulunmuştur.

De'âvî-i muhtelitenin rü'yet ve istimâ'i sırasında tercümânın huzûru sarâhat-ı 'ahdiyeye müstenid ise de esnâ-yı müzâkerede tercümânın huzûru icâb edeceğine dâ'ir hiçbir 'ahdi sarâhate tesâdüf etmek kâbil değildir. Gerçi ba'zı kapitülasyonlarda ve ez-cümle ânifen mezkûr İngiliz kapitülasyonunda *fasl ve istimâ'* ve İspanya ve İsveç kapitülasyonlarında *istimâ' ve fasl* ta'bîrleri sevk ve isti'mâl edilmiş olmasından istidlâlen ecânib, de'âvînin bi'l-cümle safâhatinde tercümânın isbât-ı vücûd ve cereyân-ı muhâkemâta iştirâk etmesi lâzım geleceğini (s. 113) iddi'â etmekte ise de bu metâlib hükümet-i Osmâniyye'ce esâs i'tibâriyle bi-hakkın kabûl ve teslîm edilmemiştir. Vâki'âda ecânibe işbu 'ahid-nâmeler bahş ve ihsân edildiği zamân tercümân hâzır bulunmadıkca hükkâm-ı şer'an ecnebîlere

â'id de'âvî-yi rü'yet ve istimâ'dan men'i şübhesizdir ki onların lisânına âşinâ olmaması pek tabî'î ve zarûrî olan hükkâm-ı Osmâniyye'yi lisân-ı ecânibden sudûr eden cümel ve elfâzın medlûlâtında âgâh eylemek ve elsine-i ecnebiyyeye 'adem-i vukûf ve itlâ' sebebiyle yanlış bir hüküm i'tâsına mahall bırakmamak maksâd-ı 'adâlet-kârîsine mübtenîdir; 'âdetâ hükümet-i Osmâniyye «mahkemelerimize bir ecnebî mürâca'at ettiğinde biz onların lisânından anlamıyoruz; 'adem-i vukûf veyâ noksân-ı tefehhüm hasebiyle izâ'a-i hukuka da mahall vermek istemeyiz; binâberîn onların sözünü bize tercüme ve ifhâm edecek bir tercümâna lüzûm var; bizde ise öyle her lisâna vâkıf âdem pekde bulunmuyor; halbuki ecnebîlerin kendi tercümânları var ki onlar oldukça Türkçe biliyorlar; işte fasl-ı de'âvî sırasında o tercümân gelsinde teba'alari ne söylüyorsa bize anlatıversin» demiş oluyor. İmdî tercümânın huzûruna böyle bir maksatla, böyle bir zarûret sevgiyle lüzûm gösterilmiş ve bu sûretle 'ahid-nâmelere derc edilmiş olursa artık esnâ-yı müzâkerede tercümânın huzûrunu iddi'â için makûl ve mantıkî ber-vech bulunamaz. Zaten kapitülasyonların ibâresi de böyle bir te'vîl ve tevcîhe, tefsîr ve tevsî'e aslâ müsâ'id değildir; fi'l-hakîka ekser 'ahid-nâmelerde isti'mâl edilen istimâ' ve Sardunya kapitülasyonundaki görülüb lafızları mürâfa'ayı ya'nî (s. 114) müdde'înin dâ'vâsını takrîr ve izâh ve müdde'î 'aleyhinde ona i'tâ-yı cevab eylemesini, def' ve def'-i 'aliyyü'd-def'ileri, ve'l-hâsıl hükme vüsûl için iktizâ eden tedkîkât ve muhâkemâtı ve İngiliz ve İspanya ve İsveç kapitülasyonlarındaki fasl ve istimâ' veyâ istima' ve fasl ise mürâfa'âti ve muktezâsını hükm ve tefhîmi mütezammın ve esnâ-yı müzâkerede tercümânın huzûru lüzûmuna delâletten külliyyen kâsırdır; fazla olarak Prusya ve Danimarka kapitülasyonlarındaki tercümelerden biri veyâhûd vekîlleri mevcûd olmadıkca cevâb eylemeye cebr olunmaya sözü tercümânın ancak esnâ-yı mahkemede hâzır bulunacağını her türlü şikk ve tereddüden sâlim bir sûrette müş'ir ve çünkü esnâ-yı müzâkerede isticvâb ve i'tâ-yı cevâb gayr-i vâki'dir; mehâkim-i şer'iyede cârî olan hâkim münferid usûlü dahî esnâ-yı müzâkerede tercümânın huzûruna maddeten imkân bırakmayacak bir mahiyette olub çünkü kâdı mürâfa'ayı icrâ ve ittimâm edince, istişâre edecek diğere hâkimler mevcûd olmaması hasebiyle, kendi kendine muktezâsını tettebbu' ve mülâhaza ve ba'dehu hüküm-i tefhîm eyley ve tercümân için kâdının menviyât ve muzmerâtına kalbinde deverân eden tefekkürât ve mülâhazâta hulûl ve iştirâk-ı müstahil ve ancak hîn-i tefhîminde hüküm-i hâkime itlâ' kâbil olur.

İşte gerek ‘ahid-nâmelerin ibâresinden ve gerek usûl-i mehâkim-i şer‘iyyede mukteziyâtından ve gerek teşkilât-ı ‘adliyyeye kadar cereyân eden te‘âmülden anlayabildiğimiz şey ecnebînin esnâ-yı isticvâbında ve hükmün kendisine tefhîmî sırasında tercümânın huzûru ve tabî‘at-ı maslahat icâbı olarak bu huzûrun düşâr inkitâ‘ olmaksızın devamı keyfiyyetidir; bundan başka bir ma‘nî istinbâtına ibâreten ve usûlen ve te‘âmülen imkân mevcûd değildir. (s. 115)

Vaktâ ki devlet mehâkim-i nizâmiyyeyi teşkil ve her nasılsa hâkim müte‘addid usûlünü kabûl ve tervîc eyledi; evvel zamân sefâretler hîn-i müzâkerede dahî tercümânın huzûru icâb edeceğini iddi‘â etmeleri üzerine mehâkimin istiklâliyle kâbil-i te‘lîf olamayan bu talebe Bâb-ı ‘Âlî’ce kat‘iyyen muhâlefet gösterilmiş ve hattâ 13 Zi'l-ka‘de 1292 târihli tezkere-i sâmiye üzerine me‘mûrîn-i ‘adliyyeye hitâben yazılan bir tahrîrât-ı ‘umûmiyyede esnâ-yı müzâkerede tercümânın hâzır bulundurulmaması tebliğ kılınmış idi. Şu kadar ki sefâretler nokta-i nazarlarında ısrâr göstermelerine ve bu yüzden bir tâkim mu‘âmelâtın mu‘allakta kalmasına mebnî ol bâbda bir karar-ı kat‘î ittihâz olununcaya kadar tercümânların esnâ-yı müzâkerede dahî hâzır bulunmaları kabûl edilerek keyfiyyet 22 Rebî‘ü'l-evvel 1292 târihli diğeri bir tezkere-i sâmiye [1]³⁰⁵ ile inbâ ve muhâkeme ol vechle tebliğat icrâ olunmuştur. Vakı‘an işbu ikinci tezkere-i (s. 116) sâmiye esâs mes‘eleyi hall etmiş değildir, muvakkaten kabûl edilmiş bir keyfiyyeti hâkidir; ma‘a-zalik o târihten berû tercümânlar mehâkimin müzâkerâtı sırasında isbât-ı vücûd etmektedir.

Tafsîlât-ı sâlife ile esnâ-yı muhâkemede tefhîm karar-ı hîninde tercümânın huzûru sarâhat-ı ‘ahdiyyeye ve müzâkere sırasında bulundurulması muvakkaten kabûl edilmiş bir usûle müstenid olduğu anlaşıldıktan sonra şâyed tercüman hâzır

(s. 115)

³⁰⁵ [1] Mezkûr tezkere-i sâmiye sûreti şudur:

Hukûk ve cezâ dâ‘irelerinde vukû‘ bulan istintâk ve muhâkemededen sonra müzâkerâtta tercümânların bulundurulmaması hakkında şeref-i tastîr buyurulan müzekkere-i sâmiyenin sûret-i matbû‘ası ‘umûm sırasında 13 Zi'l-ka‘de 91 târihinde irsâl kılınmıştı; bu kere şeref-vârid olan müzekkere-i sâmiyede keyfiyyet sefâretlere tebliğ olundukda müttehidü'l-me‘al cevâben göndermiş oldukları tekâirde kararımız gerek ‘uhûd-ı câriyye ve mer‘iyyeye mugâyir ve muhâlif bulunduğundan bahisle ve ba‘zı günâ i‘tirâzât ve mütâla‘ât der-miyân etmiş olduklarından ve i‘tirâzât-ı vâkı‘anın ref‘iyle işin bir nefice-i marziyyeye ifrâğı ise hayli vakte muhtâç bulunduğundan ol vakte kadar bir tâkim eşhâsın de‘âvî ve masâlih-i vâkı‘alar te‘ahhürden kurtulmak üzere muvakkaten tercümânların müzâkerâtta hâzır bulunmaları emr ve iş‘âr buyurulmuş olmakla ol vechle icrâ-yı mu‘âmele olunarak mesalih-i vâkı‘anın hüsn-i cereyânı husûsuna himmet

olmaksızın karar-ı ittihâz edilmiş ise bunun netîce-i kânûniyyesi neden ibâret bulunacağı mes'elesine nakl gelen ve bunu iki nokta-i nazardan ya'nî yâ tercümân esâsen da'vet edilmemiş veyâhûd da'vet edildiği hâlde her nasılsa icâbet etmemiş olması ihtimâllerine göre tedkîk etmek muktezîdir.

İmdî tercümân mahkeme tarafından esâsen da'vet edilmemek hasebiyle esnâ-yı rü'yet dâ'vâda hâzır bulunmamış ise bu hâl esbâb-ı feshiyeden 'add edilmek, tedkîkât ve muhâkemât-ı câriyye üzerine ittihâz olunan karar ke-en-lem-yekün telâkkî olunmak icab eder; çünkü sarâhat-i 'ahdiyye nazaran teba'a-i ecnebiyye 'aleyhinde sadır olan bir i'lâm onun tercümânı huzûruyla verilmiş olmadıkça kâbil-i icrâ bir mâhiyyet iktisâb edemez. *Mecelle'nin* 1081'inci maddesinde mestûr olduğu vechle kazâ, zamân ve mekân ile ve ba'zı husûsâtın istisnâsıyla takayyüd ve tahassus eder; tercümân hâzır bulunmadıkça kâdı ecânibe müte'allik dâ'vâyı istimâ' etmeye zemînindeki sarâhat-i 'ahdiye ise emr-i kazâyı bir nev'-i takyîd olduğunda şübhe yoktur.

Amâ tercümân hadd-i zâtında mahkeme tarafından da'vet edilmiş olmasına rağmen gerek meşgûl bulunması ve gerek mahkemeyi vazîfe ve salahiyet-dâr 'add etmemesi (s. 117) veyâhûd – nefsu'l-emrde hiss-i 'adaletin ve hakkâniyyete menâfî olmakla beraber ma'a't-te'essüf arasına görüldüğü vechle – mahzâ teba'ası 'aleyhinde bir karar-ı sudûrunu men' etmek maksadını ta'kîb eylemesi hasebiyle mahkemede isbât-ı vücûd etmemiş olursa mahkeme ilâ-nihâye tercümân bekleyecek midir? Yoksa tercümânı birkaç def'a da'vet ve meşrû' bir ma'zereti olmadığına itlâ' peydâ ettikten sonra tedkîkât ve muhâkemâtını icrâ ve kararını i'tâ eyleyecek midir? Ve bu ikinci takdirde tercümânın 'adem-i huzûru o kararın, o hükmün fesh ve nakzini mûceb-i esbâbdan ma'dûd olabilir mi?

Böyle bir hâlde ilâ-nihâye tercümânın huzuruna ta'lik-i keyfiyyet etmek ne icâb-ı 'adâlet ve hakkaniyyete ve ne de 'uhûd-ı 'atîkanın rûh ve ma'nâsına tevâfuk edemez. Fi'l-hakîka tercümân isbât-ı vücûd etmiyor diye bir mahkemenin icrâ-yı tedkîkât ve muhâkemât ve i'tâ-yı hükm ve karardan sûret-i imtinâ' göstermesindeki 'adâletsizlik, haksızlık âşikârdır. Diğer taraftan 'uhûd-ı 'atîkada tercümân hâzır bulunmadıkça kâdının istimâ' dâ'vâdan memnû'iyeti tasrîh edilmesine mukâbil *onlar dahî te'allül edüb tercümânımız hâzır değildir deyû 'avk etmeyeler* denilmiştir ki bundan zâhir olan ma'nî tercümânın mehâkim tarafından vukû' bulan da'vete icâbetle esnâ-yı muhâkemede huzurdan imtinâ' göstermemesi

merkezindedir. Binâberîn tercümân her ne maksad zımında olursa olsun, vukû' bulan da'vete rağmen mahkemede isbât-ı vücûd etmezse keyfiyyet bir yevm-i münâsebe ta'lik ve def'a-i sâniye olarak tercümâna da'vet-nâme tastîr edilmek lâzım gelir. Amâ tercümân işbu ikinci da'vete karşıda huzurdan imtinâ' ve istinkâf ederse mehâkim-i Osmâniyye'ce yâ Hâriciyye (s. 118) Nezâreti'ne mürâca'atle hâl-i mes'ele edilmek veyâ tercümânın edilen da'vete rağmen 'adem-i huzûrunu müsebbit bir zabt varakası tanzîm veyâ cereyân-ı hâlî muhâkeme zabıt-nâmesinde derc ve tenmîk ile beraber muhâkemâta devam ve netîcede i'tâ-yı hükm ve karara teşebbüs şekillerinden biri ihtiyâr edilmek icâb eder. Bunlardan birinci sûret ki fi'liyyâtta 'ale'l-ekser buna tevessül olunur, işin tûl-i müddet sürüncemde kalmasını müceb ve ba'zen de ziyâ'-i hakk-ı mü'eddî olur. Ma'a-zalik sefâretlerin tercümânı hemen mahkemeye i'zâm ile hukûk-ı beyne'l-milel hâricinde vaktiyle istihsâl etmiş oldukları şu hakk dolayısıyla hükümet-i meşrûta ve millet-i Osmâniyye'yi rencîde ve tekemmül-i tadrîciyye tâbi' olan muhâkememize karşı bir eser i'timât ve hürmet ibrâzından tebâ'üd etmeyecekleri muttasıf oldukları hiss-i 'adalet ve hakkâniyyetten muntazır ve me'mûl-i kavîdir. Hattâ Mandelistam eser-i meşhûrunda [1]³⁰⁶ pek bedîhîdir ki tercümânın 'adem-i huzûru konsolatonun ihmâl ve müsâmahasından veyâ müstesnâ olarak sû-i isti'mâlinden münba'is ise alâkadâr olan sefâret icâbi-i 'adaletle tevfiķî mümkün olmayan bu keyfiyyete çâre-sâz olabilir ve olmalıdır me'alini şâmil olarak (s. 119) aynen şu sözleri söylemektedir: «Il est bien évident que lorsque l'absence du drogman est due à une négligence ou, exceptionnellement, à un abus du consulat, l'ambassad intéressée peut et, même, doit remédier à cet état de choses, qui est incompatible avec les intérêts de la justice.»

İkinci da'vet üzerine de tercümânın 'adem-i huzûru takdîrinde mehâkim-i Osmâniyye'nin tedkîkât ve muhâkemâta devam ve iktizâ eden hükm ve kararı i'tâ edebilmeleri ve Yunanistan'a karşı 'ahdî bir hakk ve salahiyete müsteniddir; fi'l-vâki' 1901 târihinde Yunanistan ile 'akd ve tanzîm edilen konsolosluk mukâvele-

(s. 118)

³⁰⁶ [1] Andre Mandelstam (André Mandelstam) el-yevm Rusya'nın Dersa'âdet sefâreti baş tercümânıdır ve Rusya tazmînât-ı şahsiyesi hakkında Lahey'de in'ikâd eden sulh mahkemesinde Rusya Devleti'nin hükmüdür. Petersburg Dârü'l-fünûn'dan Hukûk-ı Düvel'de doktor ünvanını hâ'iz ve Hukûk-ı Husûsiyye-i Düvel Enstitü'sünde a'zâdır. *La Justice Ottomane Dans Ses Rapports avec Les Puissances* nâmıyla kaleme aldığı eserini en evvel *Revue Générale de Droit International Public*'de ve ahîren bir kitâb-ı mahsûs şeklinde ikinci def'a neşr etmiştir. Eserinde bi't-tabi' daha ziyâde sefâretlerin nokta-i nazarını müdâfa'yı düşünmüştür.

nâmesinin 22'nci maddesinde «me'mûrîn ve mehâkim-i Osmâniyye huzûrunda konsolos-hâne me'mûrunun hâzır bulunması usûlü teba'a-i Yunâniyye hakkında ibkâ edilmiş olduğundan, Yunan konsolosları kendi me'mûrlarını me'mûrîn ve mehâkim â'idesi huzûruna kemâl-i isti'câl ile i'zâma mecburdurlar; bu me'mûrun gaybûbeti hâlinde mahkemeler için tedkîkini bi't-te'hîr tahrîren yeni bir da'vet-nâme irsâl edeceklerdir; eğer bu ikinci da'vete rağmen konsolos-hâne me'muru isbât-ı vücûddan imtinâ' edecek olursa mehâkim-i mezkûre artık bunun üzerine intizâr etmemek salahiyetini ha'iz olacaklar ve hükm ve i'lâm veyâ kararlarını i'tâ edeceklerdir» denilmiştir; ma'a-mâ-fih şu mecbûriyyet Yunanistan'a â'id ve diğer devletlerin salahiyetleri mutlak olmakla tercümân hâzır bulunmaksızın ecnebînin mahkûmiyyeti mütezammın olarak mehâkim-i Osmâniyye'nin ittihâz ettiği hükm ve karar-ı hîn icrâda i'tirâzâta ve imtinâ'-i tenfîze düçâr ve o vakit i'lâmın icrâsı emrinde tarîk-i diplomasiye mürâca'at lüzûmu aşikâr olur; amâ o karar teba'adan olan taraf ve diğerin mahkûmiyyetine mütedâ'ir bulunmak sûretiyle ecnebînin lehinde (s. 120) sudûr etmiş veyâhûd o ecnebînin mu'ârızâdan men'ini şâmil bulunmuş olursa, konsolatca tenfizi icâb eden bir cihet-i mevcûd olmadığından, müşkülâtı ve tarîk diplomasi ile hall-i mes'eleyi müceb bir hâl tahaddüs etmez.

Malûmdur ki muhâkemece ittihâz edilen mukarrerâtı tercümânlar imza ederler; acabâ bu imzanın mâhiyyet-i hukûkiyyesi neden ibârettir? Gerçi 'uhûd-ı 'atıkada tercümânların lüzûm ve huzûrundan gayrî bir sarâhat-i mefkûd ve onların mukarrerâtı vaz' imza edeceklerine dâ'ir bir ibâre gayr-i münderic ise de öteden berû te'essüs eden te'âmül onların da mukarrerât-ı zîrini imza etmeleri merkezindedir. Şu kadar ki bu imza he'yet-i hâkimenin imzası gibi o mukarrerâtın mu'teber ve kâbiliyyet-i icrâ'iyeyi hâ'iz olmalarını te'mîn için değil, ancak tercümânın esnâ-yı muhâkeme ve müzâkerede huzûrunu 'inde'l-hâce isbât maksadıyladır; yoksa sefâretlerin ba'zen iddi'â ettikleri gibi bir kararı tercümânın imzâ etmemesi onun ke-en-lem-yekûn addini icâb etmez; ve mâdemki tercümân esnâ-yı muhâkeme ve müzâkerede hâzır bulunmuş ve bu da muhâkeme zâbit-nâmesinde derc edilmiştir, artık karar-ı zîrinde onun imzasının görülmemesi o kararın feshini icâb eylemez. Gerçi ba'zen görüldüğü vechle tercümânlar teba'asının 'aleyhinde bir karar-ı sudûru mahsûs olunca huzûrdan mücânebet veyâ sâdır olan kararı imzadan imtinâ' eylemekteler ise de bu hâl o kararın tarafeyne teblîğine ve infâz hükmüne hâ'il olamayacağından, ya 'ale'l-usûl veyâ konsolos-

hânenin i'lâm-ı icrâdan istinkâfi üzerine diplomasi tarîkine mürâca'at sûretiyle tenfiz olunur; ma'a-zalık o karar teba'a-i ecnebiyyenin lehinde olursa devâ'ir-i icrâ'ıyyemizce bi't-tabî' tenfiz edilir ve teba'a-i ecnebiyyenin men'-i mu'ârazasını veyâ dâ'vânın 'adem-i istimâ'ini (s. 121) mütezammın olursa mevki'-i icrâya vaz' olunacak bir cihet bulunmadığından müşkülâtı tahaddüs etmeyebilir.

Şurada mevzû-i bahs olabilecek mesâ'ilden biri de bir mahalde bir devlete mensûb tercümân bulunmadığı takdîrde konsolatonun diğer bir devlet tercümânını devlet-i metbû'âsı teba'asından birinin alâka-dâr olduğu dâ'vâda hâzır bulunmak üzere mahkemeye i'zâma sâlih olub olmayacağı husûsudur. Düvel-i ecnebiyye konsoloslukları hakkında tanzîm kılınan nizâm-nâme konsolosların yerliden istihdâm edecekleri me'mûrîn-i mümtâzenin mikdârını tahdîd etmiş ise de bir konsolos ecânibden olmak üzere istediği kadar tercümân istihdâm edebilir; şu hâlde muhtelit bir dâ'vânın esnâ-yı re'yinde meselâ kendi tercümânı mevcûd olmadığından dolayı Rusya konsolatosunun Fransa tercümânını mahkemeye i'zâm etmesiyle 'âdetâ muvakkat bir zamân için Fransa tercümânını tarafından inâbe ve tevkîl eylemiş oluyor; buna ise bir mâni' 'ahd-i mevcûd olmamakla o işde Fransa tercümânının Rusya konsolatosu tercümânı sıfatıyla kabûl-i hâ'izdir.

Mehâkim-i Muhtelitede Tatbîk Edilecek Kavânîn ve Usûl-i Muhâkeme –

Kâ'ide-i 'umûmiyye olarak deriz ki bu mahkemelerde tatbîk olunacak bi'l-cümle kavânîn, kavânîn-i Osmâniyye'dir; çünkü bir devletin mahkemelerinde – mukâbele-i bi'l-mes'ele müstenid olmak şartıyla ecânibin sırf şahsına müte'allik ba'zı ahkâm istisnâ edilince – bir devlet-i ecnebiyye kavânîninin mer'î olması hiçbir sûretle tasavvur olunamaz; aksî hâl hâkimiyet ve istiklâl-i devlete külliyyen menâfidir. Nitekim mehâkim-i muhtelitede şimdiye kadar tatbîk edilen kavânîn 1266 târihinde neşr (s. 122) olunan Ticâret-i Beriyye Kanûn-nâmesi ve 1276'da intişâr eden Zeyli Kânûn-ı Ticâret ve 1278'de mevki'-i icrâya vaz' olunan Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret ve 1280 senesinde mer'ıyyü'l-icrâ olan Ticâret-i Bahriyye Kânûnu'dur. Bunlardan Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nden mâ-adâsı el-yevm bi'l-cümle mehâkim-i ticâriyyede mâ-bihi't-tatbîkdir; Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret'te Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun zamân-ı neşrine müsâdif 2 Receb sene 1296 târihine kadar bi'l-umûm ticâret mahkemelerinde mer'ıyyü'l-icrâ iken kânûn-ı mezbûrun madde-i mahsûsasında «Ticâret Usûl-i Muhâkemesi'nin 123'üncü ve 124'üncü maddeleri fesh ve ilgâ olunmuş olduğu gibi nizâm-nâme-i mezkûrun işbu

kânûn-nâmeye münâkız olan sâ'ir ahkâmı dahî mefsûhdur» diye tesrîh edilmesine mebnî el-yevm gayr-i muhtelit ticâret mahkemelerinde Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'yla Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin işbu kânûna münâkız bulunmayan ahkâm-ı mer'î ve ahkâm-ı sâ'iresi hükmünden sâkıttır. Ma'a-zalik de'âvî-i muhtelitede ticâret mahkemeleri el'ân Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'ni tatbîk ediyorlar.

Mehâkim-i muhtelitede kavânîn-i Osmâniyye'nin tatbîkinden gayrî bir sûret gayr-i mutasavver ve öteden beri fi'liyyât bu merkezde dâ'ir olduğu gibi kavânîn-i müdevvene-i ticâriyyenin tefsîr-i ahkâmı sırasında dahî ahkâm-ı esâsiyyemize mürâca'at lüzûmu âşikardır. [1]³⁰⁷ Gerçi Birinci Meclis-i Ticâret'in ibtidâ-yı (s. 123) teşkîlinde orada icrâ-yı vekâlet eden dâ'vâ ve vekîllerinin kısm-ı a'zamî ecnebî olmak hasebiyle kavânîn-i ticâriyyemizde sarâhat olmadığı takdîrde onların me'hûzu olan Avrupa kavânîn-i medeniyyesinde mürâca'at edilmesi lüzûmuna dâ'ir iddi'â ve müdâfa'atta bulunmuşlar ise de hiçbir sûretle ma'kûl ve mantıkı olmayan bu kâbil sözler nazar-ı ehemmiyyete alınmamıştır; fi'l-vâki' Ticâret-i Beriyye ve Bahriyye ve Zeyl-i Kânûn-i Ticâret ve Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret gerçi Fransız kânûnlarından iktisâb edilmiş ise de kuvve-i kânûniyyenin bir emr-i resmîsi mâhiyyetini iktisâb etmesiyle artık bizim kendi malımız, kendi zâde-i ictihâd ve tettebbu'umuz olmuş olur; bu takdîrde ise onların tefsîr-i ahkâmında Avrupa kavânîni medeniyyesine değil, ancak ahkâm-ı esâsiyyemize mürâca'at bir emr-i vâcib olur; bâ-husûs ki 1285 ve 1293 seneleri zarfında ahkâm-ı esâsiyyemizin başlûcaları şekl-i kânûniyyede olarak *Mecelle*'de cem' ve tedvîn (s. 124) ve

(s. 122)

³⁰⁷ [1] Bu husûsâ dâ'ir 'Adliyye Nezâreti'nden gönderilen tahrîrât-ı 'umûmiyye sûreti ber-vech-i âtf derc olunur:

Bin kuruşdan yukarı ecnebîlere â'id hukûk dâ'vâları mehâkim-i ticâret'te rü'yet olunagelmekte olup ancak bunlara dâ'ir işbu mahkemeden verilen kararların tatbîkât-ı kânûniyyesince ittîrâd olmadığı ya'nî bu kararların ba'zen Ticâret Kânûnu'na ve ba'zen *Mecelle*-i (s. 123) Ahkâm-ı 'Adliyye'ye tatbîk olunduğu anlaşıl原因 bu bâbda mahkemelerce ittîhâzı lâzım olan usûlün ta'rîf ve beyânına mecbûriyyet hâsıl olmuştur; şöyle ki: Ticâret Kânûnu mu'âmelât-ı ticâretin teshîl ve tesrîf cereyânı için müstesnâ sûrette te'sîs olunmuş bir kânûn olup mu'âmelât-ı 'âdiyye ise kavânîn-i 'umûmiyye ahkâmına tâbi' olacağından bu gibi mu'âmelâtın Ticâret Kânûnu'na tatbîki takdîrce mugâyir usûl ve muhill-i kâ'ide-i hakkâniyyet ahvâl ve vukû'a gelmiş olacağına ve *Mecelle*-i Âhkâm-ı 'Adliyye'nin mukaddimesi mesâbesinde olan mazbata me'ali 'umûmiyyesinden ticâret mahkemelerinde kânûn mahsûs ile ta'yîn olunmamış olan maddelerden dolayı *Mecelle*-i Ahkâm-ı 'Adliyye'ye mürâca'at olunması lâzım geleceği anlaşıldığına göre ber-vech-i meşrûh ticâret mahkemelerinde rü'yet olunan hukûk dâ'vâlarının *Mecelle* ahkâmına tatbîki evvelâ göründüğüne binâen ba'd-ez-in ticâret mahkemelerince bu yolda icrâ-yı mu'âmeleye himmet olunması ta'mînen mehâkim-i merkûme rü'esâsına tebliğ kılınmış olmakla oraca dahî ifâ-yı muktezâsı siyâkında.

kavânîn-i istisnâ'iyemizde sarâhat olmayan yerlerde işbu kânûn-ı medenîmize mürâca'atle hall-i mes'ele olunacağı tasrîh edilmekle artık Avrupa kavânîn-i medeniyyesine mürâca'at vârid-i hâzır olamaz. Bugün büsbütün mugâyir mantık olan bu iddi'â külliyyen ehemmiyyetini zayı' etmiş ve öteden berû muhtelit mahkemeler kavânîni ticâriyyede fıkhdân sarâhat halinde kânûn-ı medeniyyemize mürâca'at ve o sûretle i'tâ-yı hüküm edegelmiştir.

Ma'a-mâ-fih burada tafsilâtı hukûk-ı husûsiyye-i düvele â'id bir nokta vardır ki onu nazar-ı dikkâte almak icâb eder; malûmdur ki bir ecnebî hângi devlet memâlikinde bulunursa bulunsun kavânîn-i şahsiye (statut personel) cihetiyle devlet metbû'ası kânûnlarına tâbi'dir; ta'bîr-i diğlerle bir ecnebînin sen rüşd (majorité), nikâh (mariage) talâk (répudiation), verâset (succession) ve vasiyyet (testâment) gibi sırf şahsına müte'allik ahvâl, mukâbele-i bi'l-mesele ri'âyet olunmak şartıyla, onun mensûb olduğu devletin kânûnlarına nazaran hall ve fasl olunur; gerçi kavânîn-i mevzû'a ahkâmından hângilerinin şahsî olduğu sûret-i sarîha ve kat'iycede ta'yîn edilemez ise de 'âtiyyü'z-zıkr mesâ'il için ihtilâf yoktur:

1. Bir ecnebînin 'ukûd ve ikâme-i dâ'vâya ehl (cabaple) olup olmadığı devlet metbû'ası kânûnlarına tevfikân hall edilir;
2. Bir ecnebînin vâris olup olmayacağı devlet metbû'ası kânûnlarına nazaran ta'yîn kılınır;
3. Bir poliçenin şerâ'it-i tanzîmesi (locus regit aclum) kâ'idesine tevfikân mahallî kânûnuyla ta'yîn eyler; (s. 125) ve işte ancak bu gibi husûsâtta 'ahd-ı tarafeyden olan ecnebînin mensûb bulunduğu devlet kânûnları gerek mehâkim-i muhtelitede ve gerek mehâkim-i gayr-i muhtelitede mâ-bihî't-tatbîk olur.

De'âvî-i Muhtelite ile Gayr-i Muhtelite Arasında Usûl-i Muhâkemece Olan Farklar – Mukaddimâda söylediğimiz gibi de'âvî-i muhtelitede Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi ve hâlbûki hâkim gayr-i muhtelitede gerek ticâret ve gerek hukûk-ı 'âdiyyeye müte'allik olarak cereyân eden de'âvîde Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu tatbîk edilir. Bu iki kânûn arasında ise ba'zı esâslı farklar mevcûd olması hasebiyle mehâkim-i muhtelite ve gayr-i muhtelite usûl-i muhâkemesi beyinde bir tâkım nikât-ı iftirâk husûle gelmiş ve bunlarda ber-vech-i âtî cem' ve telfik edilmiştir; şöyle ki:

1. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 33'üncü maddesi mûcebince mahkemenin bulunduğu mahalde ikâmet-gâhı olmayan veyâ orada kendisine bir ikâmet-gâh intihâb etmeyen hasm için mahkeme kalemine vukû' bulan teblîgât herhâlde mu'teberdir; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun 52'nci maddesinde böyle bir teblîgâtın mu'teber olacağına dâ'ir bir gûnâ kayd ve sarâhate tesâdüf edilemez.
2. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret'in 60'ıncı maddesi mûcebince şerâ'iti mevcûd olduğu sûrette icrâ-yı muvakkat i'tâsına mahkeme mecbûrdur; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun 130'uncu maddesine göre şerâ'iti mevcûd olduğu hâlde dahî icrâ-yı muvakkat karar-ı i'tâ edüb etmemek mahkemenin takdîrine muhavvildir. (s. 126)
3. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret'in 76'ncı maddesi mûcebince mücâvebeden imtinâ' sûretiyle istihsâl olunan i'lâm gıyâbînin (jegment par défaut faute de conclure) müddet-i i'tirâz tebliğinden i'tibâren 15 günden ibâret olduğu ve 76'ncı maddesi mûcebince de da'vet-i kânûniyyeye 'adem-i icâbet üzerine sâdır olan hükm-i gıyâbîler (jugement par défautfaute de comparaitre) hîn-i icrâsına değin kâbil-i i'tiraz bulunduğu hâlde Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun 150 ve zeylin 19'uncu maddelerine göre 'ale'l-ıtlâk ahkâm-ı gıyâbiyyeye karşı târih-i tebliğinden mu'teber olmak üzere 15 gün zarfında i'tirâz olunabilir.
4. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 72'nci maddesine nazaran da'vet-i kânûniyyeye 'adem-i icâbet üzerine sâdır olan hükm-i gıyâbî o hükm-i hâvî i'lâm târihinden i'tibâren altı ay zarfında 77'nci maddesine tevfikân mevki'-i icrâyâ vaz' edilmek icâb edüb şâyed müddet-i mezbûr zarfında icrâsına teşebbüs edilmez ise hükm-i mezbûr ke-en-lem-yekün 'add olunur; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu böyle bir kayd-ı şâmil değildir ve binâberîn kânûn-ı mezbûre nazaran 'ale'l-ıtlâk ahkâm-ı gıyâbiyye kabiliyyet-i icrâ'iyyeyi iktisâb ettiği andan i'tibâren on beş sene zarfında mevki'-i icrâyâ vaz' olunabilir.
5. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 93'üncü maddesi mûcebince eğer i'tirâzü'l-gayr dâ'vâsı redd olunursa mu'terizü'l-gayr olan kimse diğerk tarafın zarar ve ziyânından mâ-adâ yarım liradan üç liraya kadar cezâ-yı nakdî i'tâ-i senede mecbûr olur; hâlbûki Usûl-i

Muhâkeme-i Hukûkiyye (s. 127) Kânûnu'nun 180'inci maddesi mûcebince yalnız diğ̈er tarafın vâki' ve müsebbit olan zarar ve ziyânın i'tâsına mahkûm olub cezâ-yı nâkdî icâb etmez.

6. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâreti'n 100'üncü maddesi mûcebince müddet-i istînâf 120 gündür; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu zeylinin 22'nci maddesine göre mehl-i istînâf 30 gündür.
7. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin sâlifü'z-zikr 100'üncü maddesi sarâhati icâbınca gıyâben sâdır olan ahkâm-ı ibtidâ'iyye hakkında mehl-i istînâf-ı i'tirâz 'ale'l-hükm için ta'yîn olunan müddetin inkızâsından i'tibâren hesâb olunur; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye mevâdd-ı kâ'imesinin yirmi ikincisi mantûkunca ahkâm-ı gıyâbiyye içinde mehl-i istînâfin mebd'e'-yi hükm-i gıyâbının târih-i tebliğ̈i olmak mukarrer ve ş̈u takdirce müddet-i i'tirâz müddet-i istînâfda mütedâhildir.
8. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 110'uncu maddesi mûcebince müste'nif üç sene dâ'vâsını aramayub da müste'nif-i 'aleyhin istid'âsı üzerine dâ'vâ-yı istînâfının ke-en-lem-yekûn hükmünde tutulmasına karar verildiğ̈i hâlde ticâret mahkemesinin hükmü sûret-i kat'iyyede verilmiş 'add olunacaktır; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun 194'üncü maddesine göre müste'nif dâ'vâsını altı mâh bilâ-özü'n mütemâdiyem terk eder ve i'lâm-ı ibtidâ'ide fesh edilmemiş bulunur ise müste'nif-i 'aleyhin istid'âsı üzerine istînâf dâ'vâsının sükûtuna karar verilir ve ol hâlde bidâyet mahkemesinin hükm-i sûreti kat'iyyede verilmiş 'add olunur.
9. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret'in 119'uncu maddesi mûcebince istînâfta tarafeynden herhângisi haksız çıkarsa masârif-i muhâkeme ile (s. 128) ve haksız çıkan müste'nif olduğ̈u hâlde masârif-i muhâkemedem başka 50 kuruş cezâ-yı nakdiyle mahkûm olur; hâlbûki Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiyye Kânûnu'nun 198'inci maddesine göre emr-i istînâfta tarafeynden herhângisi haksız çıkarsa ancak evvel ve âhir nizâmen vukû' bulan bi'l-cümle dâ'vâ masârifinin te'diyesine mahkûm olur.
10. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizam-nâmesi'nin 123'üncü maddesinde i'âde-i muhâkeme istid'âsı için dokuz sebep gösterilmiş ve 124'üncü maddesinde dahî nizâmen hükm-i bâtil olan mevâdd (nullité) vukû'unda

i'âde-i muhâkeme câ'iz olacağı tasrîh ve mevâdd-ı mezkûre beşden ibâret olmak üzere ta'dâd edilmiştir; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu mevâdd-ı kâ'imesinin yirmi birincisinde i'âde-i muhâkeme için dört sebep irâ'e olunmuş ve bunlarda Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret'in 123'üncü maddesindeki dördüncü ve altıncı ve yedinci ve sekizinci esbâba mütâbık düşmüştür; 123'üncü maddede mübeyyen diğer esbâb-ı i'âde ile 124'üncü maddedeki dört sebep ise Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye nokta-i nazarından i'âde-i muhâkemeyi değil, ancak nakz-ı hükmü müstevcib olur.

11. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret'in 125'inci maddesi mücebince i'âde-i muhâkeme müddeti 120 gündür; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu mevâdd-ı kâ'imesinin yirmi sekizincisine göre bu müddet 30 günden ibârettir.
12. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Kânûnu'nun 133'üncü maddesi mücebince i'âde-i muhâkeme istid'âsında bulunacak kimse i'lâm ve câhî ise cezâyı (s. 129) olarak on lira ve hasmının zarar ve ziyânını tazmîne medâr olmak üzere beş lira ve i'lâm-ı gıyâbî ise mebâliğ-i mezkûrenin nısfını ber-vech-i peşîn mahkeme sandûkuna teslîme mecbûrdur; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kanûnu'nun 215'inci maddesine nazaran i'âde-i muhâkeme istid'âsında bulunan kimse yalnız hasmının zarar ve ziyânını tazmîne medâr olmak üzere beş lira mahkeme veznesine teslim etmedikçe i'âde-i muhâkeme istid'âsı kabûl olunamaz; amâ cezâ-yı nakdî olarak on veyâ beş lira tevdî' iktizâ etmez.
13. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâretin 137'nci maddesi mücebince i'âde-i muhâkeme istid'âsı redd olunursa bâlâda mezkûr on veyâ beş cezâ-yı nakdî zabt olunur; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun 213'üncü maddesine göre böyle bir hâlde müsted'âden yüz kuruşdan beş yüz kuruşa kadar cezâ-yı nakdî alınır.
14. Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret'te dâ'vâ ta'kîb edildiği hâlde ibtâl-i istid'â (péremption) kâ'idesinin bidâyeten cereyân edeceğine dâ'ir bir sarâhat mevcûd ve binâen 'aleyh bu usûl mer'î değildir; hâlbûki Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun 118'inci maddesi icâbınca müsted'â altı ay bidâyet mahkemesine mürâca'at etmezse arzuhâl re'sen bile ibtal edilir.

15. 27 Cümâde'l-âhir 1296 ve 5 Haziran 1295 târihli Mehâkim-i Nizâmiyye'nin teşkîlâtı Kânûn-ı Muvakkati'nin 65'inci maddesi mûcebince hukûk-ı umûmiyyeye, devlete, bir mahall ahâlisine, vazîfe ve salâhiyyete, (s. 130) mahcûrîn ve mefkûdîne de'âvî-i hukûkiyyede müdde'î-i 'umûmiyyenin huzûru icâb ettiği hâlde Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nde bu misillü de'âvîde dahî müdde'î-i 'umûmiyyenin hâzır bulunacağına dâ'ir bir gûnâ sarâhat ve işâret mevcûd olmadığından, mehâkim-i muhtelitede müdde'î-i 'umûmiyyenin istimâ'ine aslâ lüzûm görülmez.
16. 8 Rebi'ül-âhir 1329 ve 26 Mart 1327 târihli Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu mevâdd-ı kâ'imesinden ikincisi mü'eddâsına nazaran iflâs dâ'vâları müstesnâ olmak üzere kâbil-i istînâf olan bi'l-cümle de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyye için mehâkim-i ibtidâ'iyede muhâkeme icrâsı tarafeyn-i mütehâsmın beyninde evvel-emirde teblîgât-ı tahrîriyye vukû'una mütevakkıf ve hâlbûki şu mecbûriyyet-i kânûniyye de'âvî-i muhteliteye gayr-i şâmilidir.

Mehâkim-i Muhtelitede Şühûd ve Şahsiye İstimâ'i – De'âvî-i muhtelitede esbâb-ı hükm ikrâr (aveu), beyne-i tahrîriyye (preuve par écrit), yemîn (serment), nukûl-i 'ayne'l-yemîn (refus de la prestation du serment) ve nâdiren karîne-i kat'adan (présomption judiciaire) ibâret olmak üzere tahdîd kılınmakta ve şühûd-ı şahsiye (preuve testimoniale) istimâ'ine cevâz gösterilmemektedir. Gerçi Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun sekseninci maddesi mûcebince de senedâta râbtı 'örf ve 'âdet olan her türlü ta'ahhüdât ve mukâvelât ile şirket ve iltizâm ve ikrâza dâ'ir olub da beş bin kuruş mütecâviz olan iddi'âlar sened ile isbât olunmak lâzım ise de mehâkim-i muhtelitede müdde'â bih beş bin kuruşdan dûn bulunduğu (s. 131) ve hattâ isbât-ı iktizâ eden cihet bir fi'l (fait) olduğu takdîrde bile şühûd-ı şahsiye istimâ'ine mesâğ gösterilmemekte ve bu da kapitülasyonlara binâ kılınmaktadır. Fi'l-vâki' 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunda «Françe tâcirleri ve tercümânları ve konsolosları memâlik-i: Mahrûse'mde bey' ve şirâ ve ticâret ve kefâlet husûslarında vesâ'ir umûr-ı şer'iyede kâdiya varub sebt-i sicill ettirüb veyâ hüccet alalar; sonra nizâ' olur ise hüccet ve sicille nazar olunub mûcebi ile 'amel oluna; ikisinden biri olmayub mücerred şâhid-zôr ikâmet edüb hilâf-ı şer'i şerif nesine dâ'vâ ederler ise mâdemki kâdılardan hüccetleri olmayub veyâhüd sicilde mukayyed bulunmaya, onun gibi tezvîr ettirilmeyub hilâf-ı şer'i şerif olan

dâ'vâları istimâ' olunmaya» ve 1086 H. (1685 M.) İngiliz kapitülasyonunda «İngilterelü ve ona tâbi' olan yerlerin bâzîrgânları ve âdemleri ve tercümânları ve simsârları ile Memâlik-i Mahrûse'de bey' ve şîrâ ve vîresi ve ticâret ve kefâlet husûsları vesâ'ir umûr-ı şer'iyeleri vâki' oldukda *murâdları olur ise* kâdiya varub sebt-i sicill ettirüb hüccet alalar; ba'de-nizâ' olur ise hüccet ve sicille nazar olunub dâ'vâları hüccete muvâfik ise müceb hüccet-i şer'iyeye ile 'amel oluna; ve mâdemki kuzâttan hüccetleri olmayub mücerred şâhid-zôr ikâmet etmekle dâ'vâları istimâ' olunmayub dâ'imâ hüccet-i şer'iyeye müktezâsınca icrâ-yı hakk oluna» ve 1130 H. (1718 M.) Avusturya kapitülasyonunda «Rum imparatoruna tâbi' olan konsolos ve tercümânları ve itbâ'î vesâ'ir tüccârı Memâlik-i Mahrûsem'de bey' (s. 132) ve şîrâ ve ticâret ve kefâlet vesâ'ir-i umûr husûsları oldukda kâdiya varub sebt-i sicill ettirüb ve hüccet ve mâ'mûl bâ-temessük alalar; sora nizâ' olur ise hüccet ve temessük ve sicille nazar olunub müceb-i şer'iyeye ile 'amel oluna» ve 1160 H. (1847 M.) kapitülasyonunda «devlet-i müşârün-ileyhâya tâbi' konsolos ve tercümânları ve müste'men olan kendi âdemleri vesâ'ir tüccâr Memâlik-i Mahrûsem'de bey' ve şîrâ ve ticâret ve kefâlet vesâ'ir umûr ve husûslarında nizâ' vâki' olmamak için kâdiya varub sebt-i sicill ettirüb hüccet ve mâ'mûl bâ-temessük alalar; sonra nizâ' olur ise hüccet ve temessük ve sicille nazar olunub müceb-i şer'iyeye ile 'amel oluna» ve 1173 H. (1761 M.) Prusya kapitülasyonunda «bey' ve şîrâ ve kefâlete müte'allik ve istidâne olunan akçe husûslarında ehl-i İslâm ve re'âyâ-yı Devlet-i 'Aliyye Prusyalu ve onlara tâbi' olanlardan dâ'vâ eylediklerinde hüccet-i şer'iyeye veyâhûd mâ'mûle bâ-sened olmadıkca zôr-ı şâhidleri istimâ' olunmaya» ve 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonunda «Rusya tüccârı ve tercümânları ve konsolosları Devlet-i 'Aliyye re'âyâsıyla bey' ve şîrâ ve ticâret ve kefâlet vesâ'ir umûr-ı şer'iyeleri vâki' oldukda kâdiya varub tahrîren mukâvelelerini tertîb ve tescîl edüb ba'dehu bir nizâ' vâki' olur ise muktezasını tetebbu' ile bu gûne münâza'un-fih olan husûslar fasl olunalar; binâberîn bu gûne delâ'il ve senedât-ı şer'iyeye olmayan bir kimesne Rusya re'âyâsından birinin 'aleyhine bir dâ'vâya mütesaddî olur ise ancak şâhid-zôr ikâmetiyle olan bu gûne tezvîrât-ı tecvîz olunmayub hakka mugâyir (s. 133) iddi'âlar istimâ' olunmayalar» denilmiş ve hâlbûki 983 H. (1575 M.) Venedik kapitülasyonunun bir fıkrasında «Venediklünün ba'zı harâç-güzâr kâfirler ile nizâ'ları olub da'vâ edecek Venediklü şâhidler ikâmet ederler imiş; hasım olanlar bu yerlü kâfirlerinden gerekdir deyü müzâyakâ verüb Venediklü kâfirler şehâdetlerin kabûl etmezler imiş; cümle kefere

millet-i vâhîde olduğu ecilden gerekdir ki eğer onların keferi ile nizâ'ları olub ikâmet-i şâhîde ihtiyaçları olursa keferi tâ'ifesinde hângi sınıftan ki şâhid ikâmet edüb şer'î Nebevî iktizâsınca isbât ederler, istimâ' oluna» ve diğer bir fıkrasında da «Venedik ve onlara tâbi' olan yerlerin bâzîrgânları ve konsolos ve tercümânları ve re'âyâları Memâlik-i Mahrûsemiz'de bey' ve şîrâ ve vîrese ve karz ve ticâret ve kefâlet husûslarında vesâ'ir dâ'vâ-yı şer'îyyeleri vâki' oldukda kâdıya varub sebt-i sicill ettirüb veyâ hüccet ve ma'mûl bâ-temessük alalar; sonra nizâ' olursa hüccet ve temessük ve sicill-i nazar olunub müceb-i şer'îyyesiyle 'amel oluna; bunlardan biri olmayub veyâhûd nizâ'a bâdî ahvâlleri şer'le görölmek lâzım geldikde hâkimü's-şer'î olanlar ber-muktezâ-yı şer'î kavîm hakk ve 'adl üzere istimâ' eyleyüb üzerlerine ikâmet olunan şâhidler kemâ-yenbagi takayyüd ve ihtimâm ile ta'dîl ve tezkiye olunub kizb ile ve fisk ve fücûr ile veyâhûd bir töhmet ile ve âdem-i temeyyüz ile müttehim ve bu misillü mâ'ni kabûl-i şehâdet olur nesnelere ile müte'ârif olan kimesnelerin şehâdetleri dinlenmeyüb ber-vechle zulm ve te'addî ihtimâli olmaya ve ahz-ı rüşvet ve hediye ile bu makûle 'udûlden olmayan şühûd (s. 134) ile üzerlerine bir nesne hükm olunmaya; ve eğer hükm olunursa hükümleri nâkız olmayub bir hâl ile te'addî ettirilmeye» ibârâtı sevk ve isti'mâl kılınmıştır.

İmdî Venedik kapitülasyonu istisnâ edilince bâlâdaki fikarât-ı 'ahdiye sefaretlerin iddi'âsı vechle de'âvî-i muhtelitede şühûd-ı şahsiye ikâmesi asla câ'iz bulunmadığı ma'nâsını ifâdeye müsevvik olub olmadığı bi-hakkın câ-yi tedkîktir. Fî'l-hakîka fikarât-ı mezkûrenin *mücerred şâhid-zôr ikâmet edüb, zôr-ı şâhidleri istimâ' olunmaya, tez ve berât ettirilmeyub, tez ve berât-ı tecvîz olunmayub* gibi 'ibârâtı pek âşikâr sûrette delâlet eder ki kapitülasyonlar şühûd-ı şahsiye ikâme ve istimâ'ini külliyyen men' etmiş değil, ancak şâhid-zôr ikâmesi ihtimâlini ber-taraf için teba'a ile ecânib beynindeki 'ukûdun vesikâ-i tahrîriyye ile isbâtına medâr olmak üzere hüccet ve sicille rabtını iltizâm eylemiştir; yoksa hüccet ve sicille rabt edilmediği sûrette şühûd-ı 'udûl ile isbât-ı müdde'âyı ref' eylememiştir; nitekim İngiliz kapitülasyonundaki *murâdları olur ise* ve Avusturya kapitülasyonundaki *nizâ' vâki' olmamak için* ibâreleri bu sûret-i mü'eyyed olub çünkü ahd-ı tarafeyn nizâ' vukû'undan taharruzen bir mu'âmelenin hüccet ve sicille rabtını murâd etmediği takdîrde şehâdet-i 'âdile ile isbât-ı müdde'âya mesâğ göstermemek bi'n-nefîce ibtâl-i vezâ'a-i hakkâ bâdî olur ki esâsât-ı hukûkiyyeye menâfî olan şu keyfiyyeti kânûn-ı şer'an ve her mu'âmelelerini ahkâm-ı şer'îyyeye tevfiik eden

selâtîn-i mâziyyenin tecvîz etmeyeceği âşikârdır. (s. 135) binâberîn kapitülasyonlar esas i'tibârıyla de'âvî-i muhtelitede şühûd-i 'udûl istimâ'ini mücevvezdir.

De'âvî-i muhtelitenin beyne-i 'âdile ile isbâtına mesâğ mevcûd olduğuna dâ'ir elde sarîh delîl-i 'ahdî de vardır ki o da bâlâda zikri geçen Venedik kapitülasyonundan müstahrec iki fıkradır; bunlar hüccet ve sicill bulunmadığı takdîrde ba'de't-tâ'dîl ve't-tezkiye bi-hakkın 'adil ve makbûlü's-şehâdet oldukları tahakkuk edecek şühûdun şehâdetine binâ-yı hükm olunmasını âmirdir. Gerçi bu kapitülasyon diğerlerinden mukaddem târihi şâmil ve sonraki kapitülasyonlarda bu derece de sarâhat-i gayr-i münderic ise de kapitülasyonlar bir küll, bir mecmû' teşkîl eylemeleri ya'nî en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmesi her birinin diğerlerine tesbitle olan noksânını haber ve ikmâl ederek cümle kapitülasyonlar aynı imtiyâzât ve müsâ'adâtı mübeyyen ve şu hâlde ayrı ayrı vesâyik-i imtiyâziyye olmaktan ziyâde avâtîf ve müsâ'adât-ı şâmil bir fermânın müte'addid nüshâları sûretinde telakkî kâbil bulunması i'tibârıyla şühûd-i şahsiye istimâ'i mebhasında sonraki kapitülasyonlar ile kasd edilen ma'nî Venedik kapitülasyonu ile sarâhaten maksûd bulunan ma'nâdan başka bir şey olmayacağı bi-taraf erbâb-ı hukûkun teslîm edeceği bir kaziyyedir.

Sefâretlerin iddiâ ettikleri gibi 'uhûd-ı kadîme şühûd-ı şahsiye istimâ'ine mesâğ göstermemiş ve Venedik kapitülasyonunun hükmü şahs-i sâlis olmaları dolayısıyla diğer devletler hakkında mü'esser bulunmamış olsa bile şu 'adem-i cevâz (s. 136) itlâkı üzere masrûf değil, ancak 'ukûd ve mukâvelâta maksûrdur. Fi'l-vâki' sâlifü'z-zikr kapitülasyonlarda bey' ve şirâ ikrâz ve istikrâz, kefâlet vesâ'ir 'ukûdât-ı şer'iyyenin hüccet ve sicille rabtına lüzûm gösterilmiş ve 'alâ-hilâfû'l-kıyas sâbit olan nass-ı mevrîdine maksûr bulunacağı gerek hukûk-ı İslâmiyye'de ve gerek Roma hukûkuyla ondan me'hûz olan hukûk-ı garbiyyede kavâ'id ve esâsât-ı evveliyyeden olmak üzere kabûl edilmiş bulunmasına göre ancak senede rabt-ı müte'ârif veyâ nefsü'l-emirde hüccet ve sicille rabtı mümkün olan 'ukûd ve mukâvelâtın ve ta'bîr-i âherle tasarrufât-ı kavliyyenin sened ile isbâtı icâb edüb bunun hâricinde kalan husûsâtın ya'nî gasb ve itlâf ve ikrâh gibi tasarrufât-ı fi'liyyenin ve ehliyyet (capacité) ve mahcûriyyet misillü ahvâl-i şahsiyenin şühûd-ı şahsiye ile isbâtı câ'iz ve hadd-i zâtinde beyyine-i taharriye ile bu gibi umûrun ve husûsâ bir fi'lin (fait) mevki'-i tahakkuka îsâli müstahîldir. Binâberîn mehâkim-i muhtelitede bir fi'lin isbâtı mevzû-i bahs olduğu takdîrde şühûd-ı şahsiye istimâ'ine

mesâğ göstermek hem kapitülasyonlara muvâfık ve hemde zarûret bunu emreder. Diğer taraftan bir fi'li isbât husûsunda şühûd-ı şahsiye istimâ'î sefâretlerinde kabûl zımniyyesine mukârin-i kadîm bir te'âmüle müsteniddir; fi'l-vâki' liman dâ'ireleri (préfectures du port) Ticâret-i Bahriyye Kânûnu'nun 61 ve 62'nci maddelerinde tasrîh edildiği vechle kapûdân tarafından verilen takrîr-i bahrî (pruova di fortuna, rapport de mer) tasdîk için tâ'ife ve yolcuları vesâ'ir icâb edenleri muhallefen istimâ' ve isticvâb (s. 137) eyliyor ve bu raporlar hilâf-ı sâbit oluncaya kadar nefsi hâdisе hakkında mahkemece ma'mûlün bih ve hükme esâs oluyor; müsâdeme dâ'vâlarında da hângi tarafın muhtî (fautif) olduğu ehl-i hıbre tarafından icrâ kılınacak tedkîkât ile ta'yîn eder; ehl-i hıbre ise kanâ'at-i fenniyye husûlüne medâr olmak üzere müsâdemenin mahall-i hudûsu ve sûret-i vukû'u vesâ'ir ahvâl ve keyfiyyâtı hakkında her iki sefîne kapûdânlarını, mürettebâtını, hâricten hâdiseyi müşâhede edenleri celb ve isticvâb ve ihbârât-ı vâki'adan mütehassıl kanâ'at-i fenniyye üzerine raporunu tanzîm ve mahkemeye tevdî' eyler ki usûlüne muvâfık bulunmak şartıyla şu rapor hângi taraf muhtî ve binâberîn hisâr-ı vâki' tazmîn ile mükellef olduğunu hükm için yegâne bir esâsdır. İşte bir hâdisе-i bahriyyenin tahakkuk ve vukû' ve muhtî ta'yîni emrinde hükm-i hâkim liman dâ'iresi ve ehl-i hıbre raporuna ve dolayısıyla şehâdete binâ kılınıyor; şu kadar ki bu şâhidler mahkemece değil, liman dâ'iresince veyâ mahkemeye niyâbeten ehl-i hıbre komisyonunca istima' ediliyor ve bu cihet hiçbir sûretle düçâr-ı i'tiraz olmuyor, zarûreten ve te'âmülen telakki bi'l-kabûl ediliyor; imdî liman dâ'iresi veyâ mahkemenin inâbe ettiği ehl-i hıbre komisyonu şâhid-i istimâ' edebilince bu gibi husûsâtta mahkemece dahî istimâ' şühûd-ı cevâz göstermek vâcib ve bu da esâsât-ı hukûkiyyeye tamâmiyle mutâbık olur; zirâ, hâkim beyyinât ve şehâdâtın kuvvetini takdîre sâlih ve vekîldeki kudret-i tasarruf-ı müvekkelden müstefâd olmakla vekîlin hâ'iz olduğu salâhiyyet-i müvekkel evvelüyetle hâ'izdir. 'Ale'l-husûs ki gerek takrîr-i bahriyyenin (s. 138) ve gerek ehl-i hıbre raporunun hilâfını isbâta veyâ noksânını haber ve ikmâle kânûnen mesâğ mevcûd olub hâlbûki mahkemece hilâfını isbât veyâ noksânını haber ve ikmâl emrinde şühûd-ı şahsiye istimâ' edilmeyecek olursa bu nefîce vusûl-i müt'e'assir ve 'âdetâ müt'e'azzir ve binâberîn kânûnun irâ'e ettiği cevâz fi'len hükümden sâkit olur; vaz' kânûnu ihlâl eden bu kabîl müdde'ayâtın ise bir kıymet-i 'ilmiyyesi olamaz.

Gerek ‘ahde ve gerek te‘âmüle müstenid şu delâ’il ve muktezâ-yı zarûret nazar-ı dikkate alınacak olursa hiç olmazsa bir fi‘li isbât zımnında şühûd-ı şahsiye istimâ‘ine mesâğ göstermek lâzım gelir. Zaten Birinci Meclis-i Ticâret’te bir fi‘l isbât emrinde şühûd-ı şahsiye istimâ‘ edildiğine dâ’ir emsâl ve yakın zamânda da Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi’nce muhteliten der-dest rü’yet bulunan bir kablo şikesti mes’elesinde şühûd-ı şahsiye istimâ‘i hakkında bi’l-ittifâk ittihâz edilmiş karar mevcûddur.

Muhâkeme-i Muhtelitede Fransızca’nın Cevâz-ı İsti‘mâli – Mehâkim-i muhtelitede hiçbir ‘ahde müstenid olmayarak Fransızca iddi‘â ve müdâfâ‘at kabûl edilmektedir; teba‘a ile ecânib beynindeki dâ‘vâlar mehâkim-i şer‘iyyede hasm ve fasl olunurken dâ‘vâ ve def‘-i dâ‘vâ bi’t-tabi‘ lisân-ı resmî ile vukû‘ bulur ve şu kadar ki ahd-ı tarafeyn Türkçe’ye vakıf değilse tercümân onun ifâdesini Türkçe’ye nakl eyler idi; fakat Gümrük Dâ’ires’inde teşkil edilen Tüccâr Cem‘iyyeti’ne ve Meclis-i Ticâret’e ecnebî a‘zâlarda idhâl edildiği andan i‘tibâren Fransızca iddi‘â ve müdâfâ‘âtın kabûl ve istimâ‘ine agmaz-ı ‘ayn (s. 139) edilmiş ve şimdi bu keyfiyet bir te‘âmül hâlini iktisâb eylemiştir.

Bundan mâ-adâ mehâkim-i muhteliteye Fransızca evrak ve vesâ’ik ibrâz edilirse bunların bilâ-tercüme kabûlü ve Fransızcanın gayrî bir lisân ile muharrer esbâb-ı sübûtiyyeye Türkçe veyâ Fransızca tercüme-i musaddakâsının rabtıyla iktifâ kılınması Dersa‘âdet’ce müte‘âmildir.

Mehâkim-i muhtelitede ahd-ı tarafeynden olan ecnebî mahkemeye i‘zâm ettiği vekîlin vekâlet-nâmesini mahkeme-i şer‘iyye ve mukâvelât-ı muharreri gibi salâhiyyet-dâr olan merci‘de tanzîm ettirebildiği gibi memâlik-i ecnebiyyede mukîm ise me‘mûrîn-i mahalliyye huzûrunda ve memâlik-i Osmâniyye’de de mensûb olduğu devlet konsolatosundan tanzîm ettirilebilir; şu kadar ki memâlik-i ecnebiyyede tanzîm kılınan bu kabîl vekâlet-nâmeler oradaki Osmanlı şeh-benderi tarafından ve burada Hâriciyye Nezâreti canibinden musaddık bulunmak meşruttur. [1]³⁰⁸ Bundan başka bu vekâlet-nâmeler Fransızca’nın gayrî bir (s. 140) lisân ile

(s. 139)

³⁰⁸ [1] Bu husûsa dâ’ir Hâriciyye Nezâreti’nden ‘Adliyye Nezâreti’ne gönderilen iki kit‘a tezkere ber-vech-i âfî derc olunur:

Kançılâryalar tarafından teba‘alarına dâ’ir tanzîm olunacak vekâlet-nâmeler usûlen kabûl edilmekte ise de kançılâryası olmadığı cihetle konsolos veyâ şeh-bender vekîlleri tarafından tanzîm ve tasdik olunan vekâlet-nâmelerin mu‘teber tutulub tutulmayacağı Adana Vilâyeti Bidâyet Mahkemesi riyâsetinden istifsâr edildiğinden bahisle icâbının inbâsı ifâdesini hâvî resîde-i dest

yazılmış ise tercüme-i musaddıkası da merbût olmak muktezî ve Fransızca muharrer olduğu takdîrde tercümeden müstağnî ‘add edilmektedir. Ma‘a-zalık mehâkim-i muhtelitede Fransızca olarak ibrâz olunan evrâk ve senedâtın bilâ-tercüme kabûlü keyfiyeti mu‘âmelât-ı iflâsiyeye teşmîl edilmemelidir ya‘nî bir Osmanlının iflâs masâsına mürâca‘at eden herhângi bir ecnebî veyâ (s. 141) vekîli dahî esbâb-ı sübûtiyyesini ve vekâlet-nâmesini Fransızca olduğu takdîrde bile tercüme-i musaddıkasıyla birlikte biraz mecbûriyyetinden vâreste bulunmamalıdır; çünkü mehâkim-i muhtelitede Fransızca evrâk ve sâ‘ikin tercümesine lüzûm gösterilmemesi ‘alâ-hilâfû'l-kâ‘ide te’sis etmiş bi-vech ve bi-ma‘nâ bir te‘âmül eseri olub bu gibi müstesneyâtı ise mahdûd bir dâ‘irede tatbîk-i lâ-büdd ve müverredine hasr ve kasr-ı vâcibdir.

tekrîm olan 19 Cümâde'l-âhir sene 320 târihli ve yüz doksan dokuz nümerolu tezkere-i ‘aliye-i âsaf-âneleri mutâla‘a güzâr-ı âcizî olarak umûr-ı hukûkiyye-i muhtelite kalemine lede'l-havâle konsolos veyâ şeh-bender (s. 140) vekîlleri me‘mûrîn-i resmiyye-i ecnebiyyeden ve mukavelât muharrerliği vazîfesiyle mükellef olduklarından mensûb buldukları devlet teba‘asına dâ‘ir tanzîm veyâ tasdik edecekleri vekâlet-nâme ve evrâk-ı hukûkiyye-i sâ‘irenin mu‘teber tutulması tabî‘i olub şu kadar ki bunlar üzerine mu‘âmele ifâsı bu gibi evrâk-ı zîrlerinde mevzû-i me‘mûrîn-i mezkûre mühr-i resmîlerinin buraca nezâret-i ‘âcizîden ve taşraca vülât ve mutasarrıfeyn taraflarından tasdikine mütevakkıf olduğunun cevâben izbârı bâ-müzekkere ifâde edilmiş olmakla icrâ-yı icâbı menût himem-i celîle-i dâverîleridir ol babdâ emr-i fermân hazreti men lehûl-emrindir

30 Receb sene 1932 Teşrîn-i Evvel sene 318

Konsolos veyâ şeh-bender vekîlleri me‘mûrîn-i resmiyye-i ecnebiyyeden mukâvelât muharrerliği vazîfesiyle mükellef olduklarından mensûb oldukları devlet teba‘asına dâ‘ir tanzîm veyâ tasdik edecekleri vekâlet-nâme ve evrâk-ı hukûkiyye-i sâ‘irenin mu‘teber tutulması tabî‘i olub şu kadar ki bunlar üzerine mu‘âmele ifâsı bu gibi evrâk-ı zîrlerinde mevzû-ı me‘mûrîn-i mezkûre mühr-i resmîlerinin buraca nezâret-i ‘âcizîyeden ve taşraca vülât ve mutasarrıfeyn taraflarından tasdikine mütevakkıf olduğu Umûr-ı Hukûkiyye Kalemi ifâdesiyle 30 Receb sene 320 târihinde iş‘âr kılınmıştı. Taşrada konsolos-hânelerin mehâkim-i mahalliyye ile münâsebât-ı resmiyyeleri ma‘rifet-i hükümetle cereyân eylemesi hasebiyle vekâlet-nâmelerdeki konsolos-hâne mührü tasdik-i mu‘âmelesine tâbî‘ ise de Dersa‘âdet’te gerek Birinci Mahkeme-i Ticâret ve gerek Ticâret-i Bahriyye Mahkemeleri doğrudan doğruya konsolos-hâneler ile münâsebât-ı resmiyyede buldukları ve konsolos-hâne mühr-i resmîsi mezkûr mahkemelerce ma‘lûm olduğu cihetle böyle bir tasdik aranılmaması müte‘âmil bulunduğu hâlde bir müddettir yalnız Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi’nin tasdiksiz vekâlet-nâmeleri kabûl (s. 141) eylemediği beyânıyla şimdiye kadar cereyân eden mu‘âmele-i ta‘dil edilecek ise bu sûret-i muhtâc i’tilâf olub emr-i ahîre değin kemâ-kân mu‘âmele ifâsı Rusya ve İtalya sefâretlerinden iltimâs ve olmadığı hâlde ta‘tîl-i muhâkemâta sebebiyyet verileceği beyân edildiği ve konsolos-hânelerce tanzîm olunan vekâlet-nâmelerin ba‘de’t-tasdik mer‘iyyeti esâsen münâsib ise de ifâde edildiği vechle Birinci Mahkeme-i Ticâret ve Ticâret-i Bahriyye Mahkemeleri’nde şimdiye kadar bu vekâlet-nâmeler doğrudan doğruya kabûl edilegelmiş ve böyle de te‘âmül hâsıl olmuş olduğu hâlde bunun tebdîl edilmemesi ve bir tâkım muhâkemelerin te‘hirâtan vekâyesi münâsib olacağından ta‘yîn-i mu‘âmele için bir i’tilâf husûlüne değin usûl-i mukârrere ve te‘âmül-i kadîme dâ‘iresinde mu‘âmelede devâm edilmesi lüzûmunun nezâret-i celîlelerine izbârı İstîşâre Odası’ndan ifâde kılınmış olmakla ifâ-yı muktezâsı menût irâde-i ‘aliyye-i cenâb-ı nezâret penâhîleridir.

Fî 1 Mayıs sene 1319 (s. 142)

İnkıtâ'-i münâsebâtın te'sîrâtı – Devlet-i Osmâniyye ile kapitülasyonu olan herhâangi bir devlet arasında münâsebât-ı siyâsiyyenin inkıtâ'ı der-dest rü'yet bulunan de'âvî-i muhteliteye hâ'iz te'sirdir; şöyle ki münâsebât-ı siyasiyyenin inkıtâ'ı anına kadar muhâkemece kapitülasyonlara tevfiikan cereyân eden mu'âmelât mu'teber olmak üzere fî mâ ba'din ahd-ı tarafeynden olan ecnebî hakkında tamâmiyle (s. 142) bir Osmanlı mu'âmelesi tatbîk olunur; nitekîm 16 Eylül sene 1327 ve 259 Eylül sene 1328 ve 6 Teşrîn-i Evvel sene minhü târihlerinde tahaddüs eden meş'um İtalya ve Balkan muhârebâtı üzerine 'Adliyye Nezâreti'nden tastîr buyurulan 24 Eylül sene 1327 ve 28 Teşrîn-i Evvel sene 1328 târihli iki kıt'a tahrîrât-ı 'umûmiyye ve merbûtu İstişâre Odası mutâla'a-nâmesi [1]³⁰⁹ tamâmiyle

³⁰⁹ [1] Mezkûr vesâ'ik ber-vech-i âfî derc olunur:

Devlet-i Osmâniyye ile İtalya Hükümeti beyninde mün'akid mu'âhedât ve mukâvelât hâl-i harbden nâşî ke-en-lem-yekûn hükmünde girdiği cihetle İtalya teba'asının diploması ve konsolosluk husûslarınca Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli hudûd-ı kat'ıyyesi dâhilinde olmak şartıyla Almanya konsolos-hânelerince himâye edilmesine Dersa'âdet Almanya sefâretinin mürâca'âtı üzerine Bâb-ı 'Âli'ce muvâfakat edildiği bâ-tezkere-i sâmiye tebliğ ve iş'âr buyurulmakla ta'mînen beyân-ı keyfiyyet olunur.

27 Eylül sene 327

Hükümet-i Seniyye ile İtalya arasında münâsebât-ı siyasiyyenin inkıtâ'ı devleteyn beyninde mün'akid bi'l-cümle mu'âhedât ve mukâvelât ve i'tilâfâtı ve protokolleri fesh ve tâ'fil etmiş olduğundan kapitülasyon usûl-i istisnâ'ıyyesi İtalyalılar hakkında hükümden sâkit ve binâen 'aleyh merkûmları i'lân-ı harb târihi olan 16 Eylül sene 327 târihinden i'tibâren kendilerine teba'a-i Osmâniyye mu'âmelesi edilmesi icâb eden Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli kavâ'idine tâbî kılmak muktezî olduğundan mevâdd-ı cezâ'ıyyede İtalyalı mücrimlerin tevkîfi, ikâmet-gâhlarının taharrîsi, müstantikler huzûrunda isticvâblarının ve mâhâkimde muhâkemelerinin icrâ ve hükmün i'tâsı doğrudan doğruya vâki' olmak ve memâlik-i Osmâniyye'deki İtalyanların himâyesini der-'uhde etmesi husûsuna (s. 143) Devlet-i 'Aliyye'ce muvâfakat edilen Almanya Hükümeti'nin konsolosları tavsît edilmemek icâb eder; evrâk-ı 'adliyye tebliğâtı dahî doğrudan doğruya icrâ kılınır; mevkûfiyyet ve mahbûsiyyet dahî Osmanlı habs-hâne ve tevkîf-hânelerinde ve fakat husûsu ve hıfzû's-sıhhaya muvâfık mahallerde infâz ve mücâzât-ı nakdiyye doğrudan doğruya istifâ edilir; ancak İtalyalı mevkûfîn ve mahbûsîn hakkında hüsn-i mu'âmele edilerek tagdiyelerine ihtimâm olunması muktezîdir; İtalyanlar tarafından irtikâb olunan cerâ'im 'umûmiyyetle şimdiye kadar mevâdd-ı mümâsilede Osmanlıları muhâkeme etmeye salâhiyyet-dâr olan mehâkimde rü'yet edildiği gibi bundan sonra dahî İtalyanlar aynı mehâkim-i cezâ'ıyyede ve fakat hiç tercümân hâzır olmaksızın muhâkeme edilmek lâzım gelir; sayd-ı mâhî vesâ'ir misillü husûsâtta kaçakçılıktan mütevellid ve Meclis-i İdâre'de rü'yeti icâb ettiği hâlde Hükümet-i Seniyye'ce mehâkim-i cezâ'ıyyede rü'yetine mecbûriyyet hâsıl olmuş olan de'âvî teba'a-i Osmâniyye hakkında cârî usûle tevfiikan mecâlis-i idârede fasl edilmek icâb eder; İtalyalı şahidler doğrudan doğruya mehâkim tarafından da'vet olunarak icâbet etmedikleri takdîrde Osmanlı şahid-i mütemerridler hakkındaki mu'âmeleye tâbî tutulur; İstînâf ve temyîz mu'âmelâtı dahî tıbkı teba'a-i Osmâniyye hakkında olduğu misillü İcrâ ve Mahkeme-i Temyîz Dâ'iresi'nin mukarrerâtı infâz olunur; hukûk ve ticârete müt'e'allik umûrda dahî İtalyanların teba'a-i Osmâniyye'ye temsîli kâ'idesine iktifâ edilmek lâzım gelir; imdiye kadar bu gibi husûsâtta İtalyanlar muhâkemeye salâhiyyet-dâr olan mehâkim, tercümân huzûruyla icâr ve isticâr dâ'vâları ve bin kuruş ve bundan dîn mebâliği tazammun eden diğer dâ'vâlarda mehâkim-i hukûkiyye ve de'âvî-i sâ'ire içinde mehâkim-i muhtelite-i ticâriyye olduğu hâlde bundan sonra mevâdd-ı hukûkiyye mehâkim-i hukûkiyyede ve mevâdd-ı ticâriyye mehâkim-i ticâriyye-i Osmâniyye'de doğrudan doğruya ve Osmanlılar hakkındaki usûl ve kavâ'ide tevfiikan rü'yet edilmek muktezîdir; evrâk-ı hukûkiyyenin ve i'lâmâtın tebliği, hükümlerin tenfizi ke-zalik doğrudan doğruya vâki' olmak ve kânûnun emr ettiği ahvâlde me'mûrîn-i 'adliyyece

İtalyalılar ikâmet-gâhına mesâkin-i Osmâniyye misillü bilâ-vâsita duhûl edilmek icâb eder; vilâyât-ı mehâkim-i ticâriyye-i muhtelitesinden mu'tâ (s. 144) hükümler Dersa'âdet'te Birinci Meclis-i Ticâret'te kâbil-i istînâf olduğu ve meclis-i mezbûrun verdiği hükümler ise istînâf ve temyîz edilemediği hâlde ba'de-mâ tarafeynini teba'a-i Osmâniyye teşkil eden de'âvî misillü istînâf ve temyîz edilmelidirler; ba'de-mâ İtalyanlardan iflâs edenlerin umûruna mehâkim-i ticâriyye-i Osmâniyye tarafından ve konsolos-hâne tercümânı tavassut ettirilmeksizin bakılmak lâzımdır; İtalyanların alâka-dâr bulunub usûlüne tevfiķan der-dest rü'yet olan de'âvî-i cezâ'iyeye ve hukûkiyye ve ticâriyyeye gelince inkıtâ' münâsebât târihine kadar vâki' olan mu'âmelât mu'teber ise de mâ-ba'dına târihi mezkûrdan i'tibâren hâl-i cedîdin icâb etmekte olduğu vech-i meşrûh üzere devam edilmek iktizâ edeceğine nazaran, mevâdd-ı cezâ'iyeye artık tercümânlar kabûl edilmemek ve keyfiyyet esâsen meclis-i idâreye â'id iken işte alâka-dâr bir İtalyan bulunmak dolayısıyla mehâkim-i cezâ'iyeye der-dest rü'yet ise evrâk-ı müteferri'a mecâlis-i idâreye tevdi' edilerek mâ-ba'dına mecâlis-i mezkûrece devam olunmak ve ke-zalik mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyeye dahî aynı vechle hareket olunarak hukûka dâ'ir de'âvî-i mehâkim-i ticâriyyeye hukûk mahkemelerine nakl edilmek ve fakat de'âvî-i ticâriyyeye ecnebî a'zâyı bilâ-teşriķ kendileri devam etmek ve hukûk ve icâr ve isticâr dâ'vâlarında mehâkim-i hukûkiyyeye tercümân kabûl olunmak lâ-büddür; icrâsına ibtidâr edilen hükümlere Osmanlılar hakkındaki usûle tevfiķan doğrudan doğruya devam olunmak icâb eder; tarafeyn İtalyalı olub İtalya konsolos-hâne mahkemelerinden verilen ve İtalyalılara â'id emvâl-i gayr-i menkûle üzerinde tenfizi lâzım gelen hükümler hakkındaki mu'âmelât ta'til olunarak muhâsamâtın ibtidâ ettiği târihindeki hâli üzere bırakılmak ve İtalya konsolos-hânesince iflâsına hüküm olunan İtalyanların emlâkî üzerinde icrâ olunacak mu'âmelât dahî aynı sûretle durdurulmak tabî'idir; sulhün 'avdetine deĝin İtalyanlar hakkında ta'ķibi lâzım gelen usûl-i 'adliyye bundan ibâret bulunduğu berâ-yı ma'lûmât tebliĝ olunur.

24 Eylül sene 327 (s. 145)

Hükümet-i Seniyye ile Yunanistan arasında tahaddüs eden muhârebe sebebiyle hükümeteyn beyninde mün'akid bi'l-cümle mu'âhedât, mukâvelât, i'tilâfât ve protokoller münfesih olduğundan i'lân-ı harb târihinden i'tibâren teba'a-i Yunâniyye hakkında yapılacak mu'âmeleye dâ'ir Bâb-ı 'Âlî İstîşâre Odası'nca bi't-tanzîm münderecâtı Meclis-i Vükelâ'nın tensîbine iktirân eden mütâla'a-nâmenin bâ-tezkere-i sâmiye irsâl ve tevdi' buyurulan sûreti leffen gönderildi; 'inde'l-icâb teba'a-i merkûme hakkında mezkûr mütâla'a-nâme muhteviyâtına tevfiķ-i mu'âmele olunması

Fî 28 Teşrîn-i Evvel sene 1328

Hükümet-i Seniyye-i Osmâniyye ile Yunanistan arasında hâl-i harbin te'sis etmiş olması i'tibâriyle iki devlet beyninde mün'akid bi'l-cümle mu'âhedât ve mukâvelât ve i'tilâfâtı ve protokolleri fesh ve ta'til etmiş olduğumuzdan Kanlıca Mu'âhedesi'nin ibkâ olunan maddeleriyle ve konsolosluk mukâvele-nâmesiyle Yunanlıların nâ'il oldukları usûl-i istisnâ'iyeye-i 'adliyye hükmünden sâkit ve i'lân-ı harb târihinden i'tibâren Yunan teba'ası hakkında teba'a-i Osmâniyye misillü mu'âmele edilmesini icâb eden Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli kavâ'idine itbâ etmek muktezî bulunmuştur.

Binâen 'aleyh mevâdd-ı cezâ'iyeye Yunanlı mücrimlerin tevkîfi, ikâmet-gâhlarının taharrîsi, müstantiklik huzûrunda isticvâblarının ve mehâkimde muhâkemelerinin icrâ ve hükmün i'tâsı doğrudan doğruya vâki' olmak ve memâlik-i Osmâniyye'deki Yunanlıların himâyesini der-'uhde etmesi husûsuna Devlet-i 'Aliyye'ce muvâfakat edilen hükümetin konsolosları tavsit edilmemek icâb eder. Evrâk-ı 'Adliyye tebligatı da doğrudan doğruya icrâ kılınır.

Yunanlılar tarafından irtikâb olunan cerâ'im 'umûmiyyetle şimdiye kadar mevâdd-ı mümâsilede Osmanlıları muhâkeme etmeye salâhiyyet-dâr olan mehâkimde rü'yet edildiği gibi bundan sonra dahî Yunanlılar aynı mehâkim-i cezâ'iyeye ve fakat hiçbir tercümân hâzır olmaksızın muhâkeme edilmek lâzım gelir. Sayd-ı mâhî vesâ'ir misillü husûsâtta kaçakçılıktan (s. 146) mütevellid ve mecâlis-i idârede rü'yeti icâb ettiği hâlde Hükümet-i Seniyye'ce mehâkim-i cezâ'iyeye rü'yetine mecbûriyyet hâsıl olmuş olan de'âvî teba'a-i Osmâniyye hakkında câri usûle tevfiķan meclis-i idârede fasl edilmek icâb eder.

Yunanlı şâhidler doğrudan doğruya mehâkim tarafından da'vet olunarak icâb etmedikleri takdîrde Osmanlı şâhid-i mütemerridler hakkındaki mu'âmeleye tâbi' tutuluyorlar. İstînâf ve temyîz mu'âmelâtı dahî tıbkı teba'a-i Osmâniyye hakkında olduğu gibi icrâ ve mahkeme-i temyîz cezâ dâ'iresinin mukarrerâtı infâz olunur.

Hukûk ve ticârete müte'allik umûrda dahî Yunanlıların teba'a-i Osmâniyye temsîli kâ'idesine iktifâ edilmek lâzım gelir. Şimdiye kadar bu gibi husûsâtta Yunanlıları muhâkemeye salâhiyyet-dâr

bu esâsı şâmildir. (s. 143) İmdî bir ticâret mahkemesinde herhâangi dâ'vâ-yı muhteliten rü'yet edilmekte iken devletin beyninde münâsebât-ı siyasiyye inkıtâ'a uğrarsa (s. 144) müdde'î olan taraf, tarafeyn Osmanlı olduğu takdîrde o dâ'vâ-yı rü'yetine vazîfe-dâr olan mahkemeye bir istid'â ile mürâca'at ve hasmının (s. 145) da'vet ve ihzârını ve muhtelit mahkemede ki evrâk-ı dâ'vânın bi-tamâme celbini talep ve muhtelit-i mahkemede tesvîye ettiği rub'-ı harc ile bu mahkemede (s. 146) istîfâsı icâb eden rub'-ı harc beynindeki tefâvütü de ikmâl eylemek lâzım gelir; bunun üzerine diğerk taraf doğrudan doğruya mahkemeye da'vet (s. 147) ve muhtelit mahkemede kaldığı noktadan i'tibâren muhâkeme mübâşeret ve evvelce mesbûk olan ikrâr veyâ mahkemece müttehiz mukarrerât nazar-ı i'tibâre alınmak şartıyla fasl-ı husûmet olunur. Meselâ bir Osmanlı ile İtalyalı arasında mütekevvin dâ'vânın Birinci Meclis-i Ticâret'te esnâ-yı rü'yetinde Devlet-i Osmâniyye ile (s. 148) İtalya

olan mehâkim tercümân huzûruyla icâr ve isticâr dâ'vâları ve bin kuruş ve bundan dîn-i mebâligi tazammun eden diğerk dâ'vâlarda mehâkim-i hukûkiyye ve de'âvî-i sâ'ire içinde mehâkim-i muhtelite-i ticâriyye olduğu hâlde bundan sonra mevâdd-ı hukûkiyye mehâkim-i hukûkiyyede ve mevâdd-ı ticâriyye mehâkim-i ticâriyye-i Osmâniyye'de doğrudan doğruya ve Osmanlılar hakkındaki usûl ve kavâ'ide tevfikân rü'yet edilmek muktezîdir.

Evrâk-ı hukûkiyyenin ve i'lamatın tebliği, hükümlerin tenfizî ke-zalik doğrudan doğruya vâki' olmak ve kânûnun emr ettiği ahvâlde me'mûrîn-i 'adliyyece Yunanlıların ikâmet-gâhına mesâkin-i Osmâniyye misillü bilâ-vâsita duhûl edilmek icâb eder.

Vilâyât mehâkim-i ticâriyye-i muhtelitesinden mu'tâ hükümler Dersa'âdet'te birinci meclis tüccârından kâbil-i istînâf olduğu ve meclis-i mezbûrun verdiği hükümler ise istînâf ve temyîz edilemediği hâlde ba'de-mâ tarafeyni teba'a-i Osmâniyye'yi teşkil eden de'âvî misillü istînâf ve temyîz edilmelidir.

Ba'de-mâ Yunanlılarda iflâs edenlerin umûruna mehâkim-i ticâriyye-i Osmâniyye tarafından ve konsolos-hâneler tercümânı tavassut ettirilmeksizin bakılmak lâzımdır.

Yunanlıların alâka-dâr bulunub usûlüne tevfikân der-dest rü'yet olan de'âvî-i cezâ'yye ve hukûkiyye ve ticâriyyeye gelince: inkıtâ' münâsebât târihine kadar vâki' olan mu'âmelât mu'teber ise de mâ-ba'dine târih-i mezkûrdan i'tibâren hâl-i cedîdin icâb (s. 147) etmekte olduğu vech-i meşrûh üzerine devam edilmek iktizâ edeceğine nazaran mevâdd-ı cezâ'yyede artık tercümânlar kabul edilmemek ve keyfiyyet esâsen meclis-i idâreye â'id iken işde alâka-dâr bir Yunanlı bulunmak dolayısıyla mehâkim-i cezâ'yyede der-dest rü'yet ise de evrâk-ı müteferri'a meclis-i idâreye tevdi' edilerek mâ-ba'dine mecâlis-i mezkûrece devam olunmak ve ke-zalik umûr-i hukûkiyye ve ticâriyyede dahî aynı vechle hareket olarak hukûka dâ'ir de'âvî mehâkim-i ticâriyyece hukûk mahkemelerine nakl edilmek ve fakat de'âvî-i ticâriyyeye ecnebî a'zâyı bilâ-teşrikin kendileri devam etmek ve hukûk ve icâr ve isticâr dâ'vâlarında mehâkim-i hukûkiyyeye tercümân kabul olunmamak lâ-büddür. İcrâsına ibtidâr edilen hükümlere Osmanlılar hakkındaki usûle tevfikân doğrudan doğruya devam olunmak lâzımdır.

Tarafeyn Yunanlı olub Yunan konsolos-hâne mahkemelerinden verilen ve Yunanlılara â'id emvâl gayr-i menkûle üzerinde tenfizî lâzım gelen hükümler hakkındaki mu'âmelât ta'til olunarak muhâsamâtın ibtidâ ettiği târihindeki hâlî üzere bırakılmak ve Yunan konsolos-hânesince iflâsına hüküm olunan Yunanlıların emlakî üzerinde icrâ olunacak mu'âmelât dahî aynı sûretle durdurulmak tabî'idir.

Muhârib olan Karadağ, Sırp, Bulgar teba'alarına gelince: Bunlar zaten hiçbir gûnâ müsâ'adât-ı istisnâ'yyeye mazhar olamamış ya'nî haklarında şimdikiye kadar Avrupa hukûk-ı 'umûmiyye-i düveli ahkâmı icrâ edile gelmiş olduğunun ve bundan böyle teba'a-i Osmâniyye misillü mu'âmele görmeleri icâb edeceğinin ve bunların teba'alarını memâlik-i Osmâniyye'de himâye etmeyi der-uhde eden hükümetlerin konsolosları tavsît edilmemek muktezî bulunduğunun hükûmât-ı merkûme teba'asının teb'îdi tekarrür edinceye kadar mücebince hareket edilmek üzere sadâret-i 'uzmâ vasıtasıyla 'Adliyye Nezâreti'ne inbâsı vâ-beste-i re'y-i 'âlî-i nezâretpenâhileridir.

arasında harb-i hâdis ve münâsebât-ı siyasiyye münkatı' olması üzerine Birinci Meclis Ticâreti muhâkemeyi bulunduğu noktada bırakır; bundan sonra müdde'î olan taraf eğer dâ'vâ-yı mu'âmele-i ticâriyyeden münba'is ise Ticâret-i Bahriyye veyâ İkinci Ticâret Mahkemesi'ne ve mu'âmelât-ı 'âdiyyeden mütevellid ise salâhiyyet-dâr bulunan hukûk mahkemesine bâ-istid'â mürâca'at eder, rub'-ı harcın noksânını ittimâm eyler, 'ale'l-usûl hasmını da'vet ettirir, muhâkeme olur ve netîcede 'aleyhine istînâf ve temyîz gibi turuk-ı kânûniyye mürâca'ati kâbil bir karar istihsâl eyler. Amâ müdde'î olan kimse Birinci Ticâret Mahkemesi'ne mürâca'atle evrâk-ı dâ'vânın fârazâ Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'ne tevdi'ini talep ve buna binâen mahkemede evrâk-ı dâ'vâyı oraya bâ-müzekkere irsâl eylerse gayr-i kânûnî olan şu mu'âmele üzerine rü'yet dâ'va câ'iz olamaz; zirâ bir mahkeme diğere ona â'idiyyetinden bahisle bir iş ihâle ve tevdi' ve hiçbir mahkeme bâ-arzuhâl kendisine mürâca'at vukû bulmayınca bir dâ'vâya vaz'-ı yed edemez.

Osmanlı ile ecnebî arasındaki bir dâ'vâ inkıtâ' münâsebât üzerine mehâkim-i gayr-i muhtelite-i Osmâniyye'de rü'yet edildiği bir sırada devleteyn beyninde i'âde-i münâsebât vukû'a geldiği takdîrde de muhâkemeye bulunduğu noktada hitâm verilir ve artık müdde'î olan taraf vazîfe-dâr olan mahkeme-i muhteliteye bâ-istid'â mürâca'atle gayr-i muhtelit mahkemede kaldığı noktadan i'tibâren dâ'vâsını ta'kîb ve evvel vechle muhâkemeye devam edilmesini talep eyler [1]³¹⁰ ve netîcede muhtelit (s. 149) mahkemeden sâdır olan karar kâbil-i temyîz ve Dersâ'âdet mehâkim-i muhtelitesinden verilmiş ise hemde kâbil-i istînâf 'add olunamaz.

Ma'a-zalik burada mevzû-i bahs ve münâkaşa olabilecek ba'zı mesâ'il tahaddüs eder; şöyle ki: inkıtâ' münâsebât-ı düvelâsıyla mehâkim-i Osmâniyye'de bir ecnebî 'aleyhine teba'a sıfatıyla dâ'vâ-yı ikâme ve bidâyeten hükm-i istihsâl kılındıktan sonra i'âde-i münâsebât vukû' bulması üzerine o karara karşı kâbil-i

(s. 148)

³¹⁰ [1] İtalya ile 'akd-i sulh edilmiş olmasına binâen memâlik-i Osmâniyye'ye 'azîmet etmek isteyen İtalyanların pasaportlarını vîze etmeye me'zûn bulduklarının sefârât-ı seniyyeye tashîhan tebliği husûsunun Hâriciyye Nezâreti'ne i'sârî ve me'mûrîn-i Osmâniyye tarafından (s. 149) İtalyanlar hakkında kemâ-kân mu'âmele olunması Meclis-i Vükelâ'ca tezekkür ve iktizâsı ifâ olduğu 8 Teşrîn-i Evvel 328 târihli tezkere-i sâmiyede emr ve inbâ buyurulduğu beyân-ı 'âlisiyle ona göre ifâ-yı mu'âmele olunması 11 Teşrîn-i Evvel 328 târihli tezkere-i 'aliyye-i cenâb nezâretpenâhîde emr ve iş'âr buyurulmuş olmakla ol-vechle ifâ-yı icâbı zimmında müzekkere terkîm olundu.

istînâf olduğu takdîrde istînâf ve ‘ale'l-ıtlâk temyîz-i tarîkine mürâca‘at kâbil midir? Ke-zalik teba‘a ile ecnebî arasında mütekevvin bir dâ‘vâ mehâkim-i muhtelitede rü’yet edilmekte iken o ecnebînin mensûb olduğu devletle münâsebât-ı siyasiyye inkıtâ‘ uğramasına mebnî mezkûr dâ‘vâ gayr-i muhtelit mehâkim-i Osmâniyye’ye bi'l-intikâl oraca lâzım gelen hükm-i i‘tâ kılındıktan sonra i‘âde-i münâsebât olunsa hadd-i zâtında kâbil-i istînâf olan bu karar ‘aleyhine istînâf ve ‘ale'l-ıtlâk temyîz-i tarîkine mürâca‘atı mümkün müdür? Birde inkıtâ‘ münâsebât üzerine bir ecnebî ‘aleyhine mehâkim-i gayr-i muhtelite-i Osmâniyye’den sudûr eden i‘lâmâtın i‘âde-i münâsebâtтан sonra mevki‘-i icrâya vaz‘ı hâlinde emr-i icrâ Dersa‘âdet’te Ticâret İcrâ Dâ’iresi’ne mi? yoksa İ‘lâmât-ı Nizâmiyye-i İcrâ Dâ’iresi’ne mi? â’iddir ve bu husûsda konsolatoları tavsît-i lâzım mıdır? mes’eleleri lâzımü’t-tedkîktir. (s. 150)

Birinci ve ikinci mes’eleler hâdise-i nokta-i nazarından biraz farklı ve fakat hükm i‘tibâriyle müttehiddir. İmdî inkıtâ‘ münâsebât dolayısıyla teba‘a ile ikinci beyninde mütekevvin bir dâ‘vâ mehâkim-i Osmâniyye’de hükm ve karara rabt edildikten sonra istînâf ve temyîz gibi turuk-i kânûniyyeye mürâca‘at edilmeksizin ya‘nî hükm-i iktisâb kat‘iyyet eylemeksizin i‘âde-i münâsebât olunması o hükme karşû turuk-i kânûniyyeye tevessül imkânını izâle etmez; çünkü o hüküm mehâkim-i Osmâniyye’den teba‘a ile teba‘ayı temsil edilen bir şahıs hakkında sâdır olması dâ‘vânın bidâyetinde o işin muhteliten rü’yetine şurû‘ kılınsa bile i‘tibâr gâyet ve muntehâya ya‘nî hükmün zamân-ı sudûruna olması mülâbesesiyle tâbi‘ olacağı kavâ‘id aynı mehâkimden sırf teba‘a hakkında ısdâr edilen mukarrerâtın tâbi‘ olacağı esâsattan başka bir şey olamaz. Zâten bunu hilâfını farz ve tasavvur aslâ makûl ve şâyân-ı kabûl olmayan bir tâkım hâlâtı intâç eder; vakı‘a i‘âde-i münâsebâtтан sonra böyle bir i‘lâmdan dolayı da mehâkim-i muhtelite mukarrerâtı ‘aleyhinde müttehiz turuk-i mürâca‘at ta‘kîb edilmek lâzım gelse taşra mehâkim-i ticâriyye veyâ hukûkiyyesinden gayr-i muhtelit olarak sâdır olan mukarrerât-ı ibtidâ’iyyenin mercî‘-i istînâfı tâbi‘ olduğu İstînâf Mahkemesi değil, Dersa‘âdet Birinci Ticâret Meclisi veyâhûd muhteliten teşekkül eden Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi olmak icâb edecek ve bu da evvel-emirde bir sebep-i kânûnu mevcûd değil iken bir dâ‘vâyı vazîfe-dâr olan istînâf mahkemesinin gayrî bir mahkemeye nakl etmek derece-i sâniyyede muhtelit bir mahkemeyi gayr-i muhtelit bir mahkemenin mercî‘ istînâfı ve mâ-fevki olarak telakkî eylemek gibi iki ‘azîm mahzûr-i istilzâm eyleyecektir; diğerk taraftan hükm-i (s. 151) ibtidâ’î mezkûr

Dersa'âdet mehâkim-i ticâriyye ve hukûkiyyesinden sudûr etmiş olması hâlinde, taşrada de'âvî-i muhteliteye dâ'ir ittihâz kılınan mukarrerât için Birinci Meclis-i Ticâret ve muhtelit Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi öteden berû merci' -i istînâfî 'add edilmiş ise de bu iki mahkemenin Dersa'âdet mehâkimine karşû böyle bir mevki' te'âmüliyesi bile mevcûd olmadığından, daha büyük müşkülât tahaddüs ve hele o hüküm Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nden verildiği takdîrde mes'eledeki iğlâk ve şekiller tezâ'uf eyler. İşte gerek şu esbâb-ı kânûniyyeye ve gerek maddeten tesâdüf edilecek imkânsızlığa mebnî inkıtâ' -i münâsebât hâlinde mehâkim-i ticâriyye veyâ hukûkiyyeden teba'aya temsîl edilen bir ecnebînin alâka-dâr olduğu dâ'vâ hakkında sâdır olan mukarrerât sırf teba'a hakkında sudûr eden i'lâmât için kabûl edilen usûle tâbi' bulunur; nitekim ahîren mahkeme-i temyîzden sâdır olan 6 Mayıs 1329 târihli kararda [1]³¹¹ tamâmen bu mutâla'ayı mü'eyyedir. (s. 152) temhîdât-ı ânife

(s. 151)

³¹¹ [1] Temyîz-i Hukûkiyye Dâ'iresi'nin ol bâbdaki i'lâmı ber-vech-i âfî aynen derc olunur:

Bandırma'da kâ'in mağazasında mukîm kereste tüccârından İsmail Hakkı Efendi ile Bandırma kasabasında mukîm İtalya Devleti teba'asından şimendifer müte'ahhidi Çiro dö Franseko beyninde mütekevvîn dâ'vâya dâ'ir Dersa'âdet İstînâf Mahkemesi'nden 17 Mart sene 1329 târihi ve on bir adedî ile verilen i'lâmın temyîzen tetkîki mûmâ-ileyh İsmail Hakkı Efendi tarafından istidâ' edilmiş mümeyyiz-i 'aliyye mezbûr Çiro dö Franseko tarafından i'ta kılınan bir kıt'a istidâ-nâmede ise muhâkeme-i temyîziyenin 'alenen icrâsı talep olunmuş olmakla Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu Zeyli'nin yirmi dokuzuncu maddesi mücebince alınan icrâ-yı muhâkeme zımında tarafına dâ'vetiye varakası tebliğ olunması üzerine ta'yîn kılınan yevm-i muhâkeme i'lâm-ı mümeyyez bih münderic vekâlet-nâmelerine istinâden müstedî' -i temyîz tarafından dâ'vâ vekillerinden Behrâm ve mümeyyez 'aleyh tarafından da ke-zalik vükelâ-yı de'âviden Cemil Beyler vekâleten vurûd ettiklerinden Baş müdde'î-i 'Umûmî Mu'âvinleri'nden (s. 152) Ekrem Bey hâzır olduğu hâlde evrâk-ı temyîz bih bi'l-mutâla'a 'alenen tedkîkât-ı temyîziye icrâsına ibtidâr kılındı.

İ'lâm-ı mezkûr münderecâtına göre mûmâ-ileyh İsmail Hakkı Efendi'nin hânesinin müste'ciri mezbûr Çiro dö Fransiko'nun hilâf-ı mu'tâd vâki' olan hareketi sebebiyle muhterik olduğu şühûd-ı mu'addelenin şehâdâtıyla sâbit olan me'cûr hânesinin yirmi altı bin dört yüz on sekiz kuruş ibâret kıymetinin müste'cir mezbûrdan tahsiline dâ'ir Bandırma Bidâyet Mahkemesi'nden istihsâl edildiği i'lâm-ı ibtidâ'iyyenin 'inde'l-istînâf tasdîki hakkında verilen karar temyîzen esbâb-ı kânûniyyeden nâşi nakz ve i'âde kılınmakla bi-tekrar icrâ kılınan muhâkeme ve tedkîkât-ı istînâfiye netîcesinde dâ'vâ-yı vâkı'anın teba'a-i Osmâniyye'den biriyle teba'a-i ecnebiyyeden biri beyninde mütehaddis olmasına nazaran ol bâbdaki mu'âhede mücebince esâsen mahkeme-i muhteliteye rû'yet edilmesi muktezî olub ancak dâ'vâ-yı mezkûrenin hîn-i ikâmesinde müdde'î 'aleyhin metbû'î olan İtalya Devleti ile Hükümet-i Seniyye beyninde harb sebebiyle münâsebât-ı siyasiyye munkatı' olduğundan Bidâyet Mahkemesi'nce teba'a-i Osmâniyye misillü muhâkeme ve mu'âmele icrâ kılınmış ise de ahîren devletyn beyninde 'akd-i sulh edilerek münâsebât-ı siyasiyye i'âde edilmiş ve şu hâlde mahkeme-i istînâfın temyîz i'lâmında mahkî esbâb-ı nakziye dâ'iresinde mu'âmele ve tedkîkât icrâsı hakk-ı kazâsının mürtefi' olunmasından nâşi gayr-i câ'iz bulunmuş olduğundan dâ'vâ-yı vâkı'anın vazîfe noktasından reddine hüküm verildiği anlaşılmıştır.

Müsted'inin verdiği lâyhada mahkeme-i istînâfca dâ'vâ-yı vâkı'anın esnâ-yı hudûs ve ikâmesinde mer'î kânûn ve kâ'ide mücebince 'amel olunmak ve şu hâlde dâ'vâ-yı vâkı'a bi't-tedkîk hükme rabt edilmek muktezî iken bu cihetten zuhûl olunması mugâyir-i kânûn olduğundan bahisle i'lâmın nakzi ve lâyiha-i cevâbiyede de i'tirâz-ı mezkûrun gayr-i vârid olduğu beyânıyla reddi ve i'lâmın tasdîki talep ve istidâ' olunmuştur.

Tarafeynin lâyihaları hâricinde bir diyecekleri olmadığı lede's-su'âl anlaşıldıktan (s. 153) sonra mutâla'asına mürâca'at olunan mu'âvin mûmâ-ileyh dahî muhâkeme-i ahîrede mahkemece vazîfe mes'elesinin yeniden nazara alınmasına mâni' kânûnu mevcûd olmadığına ve evvelki i'lâma karşı müsted'î-i temyîz tarafından vazîfe mes'eleesi hakkında dahî sert i'tiraz edildiği hâlde

icrâ hakkında da vârid olmasına mebnî inkıtâ‘ münâsebât üzerine gayr-i muhtelit olarak mehâkim-i ticâriyye veyâ hukûkiyye'den sâdır olan mukarrerât i‘âde-i münâsebâtтан sonra dahî devâ‘ir-i icrâ‘iyye ma‘rifetiyle (s. 153) konsolatoyu tavsīt etmeksizin tenfiz edilmek icâb eder; zîrâ mehâkim-i Osmâniyye'den gayr-i muhtelit olarak sâdır olan hükmün icrâsı emrinde konsolatoyu alâka-dâr kılmak ‘uhûdun ve şimdiye kadar mü’esses te‘âmülün (s. 154) ihtivâ etmediği yeni bir imtiyâza vücûd vermekten başka birşey olmamakla bi-hakkın şâyân-ı kabûl görülemez.

Şurasıda bi'l-hassa zikr-i şâyândır ki bir ecnebî hakkında inkıtâ‘ münâsebâtтан sonra teba‘a gibi ve devleteyn beyninde münâsebât-ı siyasiyye i‘âde kılındıktan sonra kemâ-fi's-sâbık ya‘nî kapitülasyonlar dâ‘iresinde mu‘âmele etmek tatbîkâtta ba‘zı mesâ‘il-i mu‘dile tevlîd edebilir ve hâl-i emrinde mâ-bihi‘t-tatbîk olacak emsâlin fikdânı beyân-ı mütâla‘ayı bi-hakkın işkâl eyleyebilir; meselâ münâsebât-ı siyasiyye münkatı‘ olduğu bir zamândan mehâkim-i ticâriyye-i Osmâniyye'den bir Yunanlı hakkında sâdır olan iflâs kararı konkordato veyâ uniyon sûretiyle netîcelenmeksizin i‘âde-i münâsebât vukû‘ bulsa mu‘âmele-i müte‘âkibe-i iflâsiye ne sûretle devam edecek? ‘Ale'l-husûs ki o Yunanlı Yunan Konsolato Mahkemesi'ne mürâca‘atle ref‘-i iflâs talebinde bulunsa bu talebi oraca mesmû‘ olacak mı? Sırf hukûk noktasından düşünecek olursak mu‘âmele-i müte‘âkibe-i iflâsiye yine mehâkim-i Osmâniyye'de devam etmek ve o iflâstan mütevellid de‘âvî karar iflâsı ittihâz eden mahkemede rü‘yet kılınmak lâzım geleceğini kabûl-i icâb eylerse bunun fi‘liyyâta muvâfık ve kâbil-i tatbîk olduğunu teslîm biraz müşekkel olur.

mahkeme-i temyîzce bu husûsun esbâb-ı nakziye meyânına idhâl olunmaması dahî mâni‘ kânûnu teşkîl edemeyeceğine binâen mümeyyiz İsmail Hakkı Efendi vekîlinin bu bâbdaki i‘tirâzı gayr-i vârid olub ancak esâsına gelince İtalya Devleti ile hâl-i harb mevcûd olduğu bir zamânda tâbî‘iyyet-i ecnebiyye nazara alınmayarak Osmanlı sıfatıyla mehâkim-i Osmâniyye'de rü‘yet edilen dâ‘vânın ba‘den-nakz yine mehâkim-i Osmâniyye'de rü‘yet ve tetkiki lâzım gelirken mahkemece hâl-i harbin hitâmından bahisle vazîfe hâricinde görülmesi yolsuz ve i‘lâmın nakzini müceb olduğunu beyân etmekle hitâm-ı muhâkeme ifhâm kılındı.

İcâb-ı müzâkere olundukda dâ‘vâ-yı vâkı‘a İtalya Devleti ile Devlet-i ‘Aliyye arasında münâsebât-ı siyasiyye münkatı‘ olduğu ve mu‘âhedâtın merfû‘ bulunduğu bir zamânda başlamış ve bidâyeten dahî ol vechle hükm-i lâhik olmuş ve hükm-i vâkı‘ â‘id olduğu mahkeme-i istînâftan istînâf olunmuş olduğuna göre netîceye kadar ol vechle devam etmesi kavâ‘id-i ‘umûmiyye icâbindan bulunmuş olmasına ve bu kâ‘ide-i ‘umûmiyyenin hilâfına sulh-i mukâvele-nâmesinde sarâhat olmadıkca rü‘yet-i dâ‘vâ mahkemenin vazîfesi dâhilinde bulunduğu nazaran mahkemece bu cihatlar nazar-ı i‘tinâyâ alınmaksızın ber-vech-i meşrûh karar verilmesi mugâyir kânûn olduğundan Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun iki yüz otuz ikinci maddesi mücebince i‘lâm-ı mezkûrun nakziyle kânûn-ı mezkûrun iki yüz kırk dördüncü maddesi hükmüne tevfiikan keyfiyyetin ber-vech-i meşrûh bi‘r-ru‘ye i‘lâma rabtı zımnında mahkeme-i mezkûreye i‘âdesine 6 Mayıs 1329 târihinde müttefikan karar verilerek ‘ale'l-usûl tarafeyne tefhîm kılındı.

Mehâkim-i Muhtelitede Masârif-i Muhâkeme – 1112 H. (1700 M.) târihinde Venedik'e verilen 'ahid-nâmede «Venedik tüccârının bir kimesne üzerinde bey' ve şîrâ ve karz ve vîrese ve ticâret ve kefâlet vesâ'ir cihet-i şer'iiyyeden olan hakkı dâ'vâ-yı şer'le mübâşir ma'rifetiyle tahsîl olundukda tahsîl olunan akçeden mahkemelerde verildiği üzere yüzde iki akçe (s. 155) mübâşire ve çâvuşa resm verilüb ziyâde bir akçe ve bir habbe taleb olunmaya» ve 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunda «Françelü ve onlara tâbi' olanların Devlet-i 'Aliyyem'e tâbi' kimesnelerde ve re'âyasında vâki' olan alacakları dâ'vâ olundukda hükm olunub hâsıl olan akçelerinden harc-ı mahkemeleri ve ke-zalik mübâşireye ve ihzârıyla dahî 'ahid-nâme-i kâdimeye mücebince yüz kuruşda ikişer kuruş alunub ziyâde talebiyle rencîde olunmaya» ve 1086 H. (1675 M.) İngiliz kapitülasyonunda «İngiltere tüccârının bir kimesne üzerinde olan hakkı dâ'vâ-yı şer'le mübâşir ma'rifetiyle tahsîl olundukda tahsîl olunan akçeden mahkemelere verildiği üzere yüzde iki akçe mübâşire ve çâvuşa resm verilüb ziyâde bir akçe bir habbe taleb olunmaya» denilmesine göre ecânibe müte'allik de'âvîden gerek masârif-i muhâkeme ve gerek resm-i tahsîl yüzde iki nisbetinde istifâ kılınacağı müstebân olmaktadır.

El-yevm mer'î olan 12 Muharrem sene 1304 ve 29 Eylül sene 1302 târihli harc ta'rifesinden mukaddem neşr edilen 7 Zi'l-hicce sene 1296 târihli harc ta'rifesinin [1]³¹² 18 ve 19'uncu maddelerinde beş bin kuruşdan beş yüz bin kuruşa kadar binde yirmi ya'nî yüzde iki i'lâm harcı alınacağı tasrîh edilmesi üzerine sefâretler o vakte kadar harc-ı i'lâm yüzde bir hasebiyle tesviye edilmekte olduğundan bahis ile şu tezyîde karşû i'tirazda bulundular; nihâyet târih-i mezbûrede mahkeme-i (s. 156) ticâret ve riyâset ûlâsıyla sefâret ve tercümânları beyninde cereyân eden müzâkerât netîcesinde sâlifü'z-zikr 1296 târihli harc ta'rifesini kısmen ta'dîl eder sûrette bir esâs karâr-gîr oldu ki [2]³¹³ başlûca ahkâm-

(s. 155)

³¹² [1] İşbu harc ta'rifesi dördüncü cild *Düstûr*'un 319-335'inci sahîfelerinde mestûrdur. (s. 156)

³¹³ [2] Bu bâbda 'Adliyye Nezâreti'nden bi'l-cümle devâ'ir ve Dersa'âdet ve vilâyât mehâkimi rü'esâsına yazılan muharrerât-ı 'umûmiyye sûreti ber-vech-i âtî derc olunur:

Teba'a-i ecnebiyyenin mehâkim-i Osmâniyye'den ahz eyledikleri i'lâmâtan dolayı mahkûm olan meblâğden şimdiye kadar yüzde bir hasebiyle harc alınmakta iken bu kere neşr olunan ta'rifede harc-ı i'lâmın yüzde iki hesâbiyle tertîb ve daha bir tâkım rûsûm te'sis kılınmasından dolayı düvel-i mütehâbe sefâretleri cânibinden vukû'a gelen i'tirazât üzerine bu bâbda sefâret tercümânlarıyla Mahkeme-i Ticâret Riyâset-i 'Ulâ'sı beyninde cereyân eden müzâkerâtın netîcesinde:

Evvelen – Mehâkime vurûd edecek sefâret veyâ konsolos takrîrleriyle bunlara merbût olan istid'â-nâme sûretlerinin kaydiyye harcından müstesnâ tutulması

ı sefâret (s. 157) veyâ konsolos takrîrleriyle bunlara merbût istid'â-nâme sûretlerinden kaydiyye alınmaması, beş yüz bin kuruşa kadar olan dâ'vâlardan yüzde iki nisbetinde ve bu mikdârdan ziyâdesi için yüzde bir nisbetinde harc-ı i'lâm istifâ kılınması, mahkûmün 'aleyhe tebliğ edilecek sûret için (s. 158) maktû'an otuz kuruş alınması ve teba'a-i ecnebiyyenin kendi konsolatolarından tanzîm ettirdikleri vekâlet-nâmelerin mu'teber tutulması husûslarından ibârettir. El-yevm mehâkim-i muhtelitede bu dâ'irede istifâ kılmakda olan harc ve rûsûm ber-vech-i âtîdir:

1. Sefâret takrîrlerinden kaydiyye alınmaz; fakat esnâ-yı muhâkemedede müdde'î veyâ müdde'î 'aleyh olan ecneb tarafından ibrâz edilen evrâk ve vesâ'ik-i kaydiyye harcına tâbi'dir.
2. Takrîr ile birlikte gelen dâ'vâ arzuhâli sûretinin hasma tebliği için 10 kuruş alınır; ba'zen takrîrlerde dâ'vâ arzuhâli münderecâtı tamâmen hikâye edilmiş olmasından dolayı arzuhâlin rabtından sarf-ı nazar ve

Sâniyen – Müdde'î-i 'umûmîlerin müdâhale edeceği cezâ dâ'vâlarında cürmün sübûtuna müte'allik mehâkime ibrâz olunacak evrâk onların vâsıtasıyla verileceğinden bu misillü evrâkın dahî kaydiyye harcından müstesnâ tutulması,

Sâlisen – İcrâ-yı mehâkime için ta'yîn olunan yevmde herhângisi gelmez ise onların gıyâbından hükm olunabilmek için onlara başka başka ihzâr ve pûsulası gönderilmesi ve eğer muhâkemenin yevm-i âhere ta'likine mahkemece karar verilir ve bu karar dahî tarafeyne bildirilir ise bu karar tarafeynin gıyâbında ittihâz olunmadıkça veyâhûd tarafeynden biri hâzır bulunub da hükm-i gıyâbî talep eylemiş olmadıkça tekrar ihzâr pûsulası tahrîrine hâcet olmaması,

Râbi'an – Beş yüz bin kuruş kadar olan dâ'vâlardan yüzde iki nisbetinde ve bu mikdârdan ziyâdesi için yüzde bir nisbetinde harc-ı i'lâm alınması, (s. 157)

Hâmsen – Bir şeyin zabt ve tasarrufu hakkında i'ta olunacak i'lâmlardan yüzde iki nisbetinde ve bunun gayrî hakk-ı murûr gibi dâ'vâlar üzerine olan kararları hâvî i'lâmlardan maktû' harc alınması,

Sâdisen – İ'lâmın icrâsı için mahkûm olan tarafa tebliği lâzım gelen sûret için maktû'an otuz kuruş alınması ve esnâ-yı muhâkemedede dâ'vâyı müte'allik evrâkın tarafeynden istihrac olunarak sûretlerinden dolayı harc alınmaması,

Sâbi'an – Cezâ dâ'vâlarında müceb-i ta'rifeye alınması lâzım gelen harcların te'diye olunmamasından dolayı dâ'vâların rû'yetinden sarf-ı nazar olunmaması,

Sâminan – Emvâl-i mesrûkânın ancak sahibine tesliminde harcının alınması,

Tâsi'an – Kançılâryalar tarafından teba'a-i ecnebiyye hakkında tanzîm olunacak vekâlet-nâmelerin usûl-i hâzırasına tevfikân mu'teber tutulması ve bunların Türkçe veyâ Fransızca olarak tahrîri yâhûd bu lisândan biriyle musaddık tercümesi bulunması sûretleri kararlaştırılarak ol bâbda 'Adliyye Nezâreti'nden takdîm kılınan takrîr Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-kura'a ta'dîlât-ı muharrereyi hâvî tanzîm olunan Fransızca varaka sûretinin zikr olunan sefâretlere tebliğât-ı lâzıme icrâsı zımında Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye'ye havâlesiyle bu müsâ'adât teba'a-i ecnebiyyeye mmahsusve münhasır olmayub teba'a-i Osmâniyye hakkında dahî câri olarak müsâvât-ı matlûbenin tamâmî-i istihsâlî bi't-tensîb keyfiyyetin nezâret-i müşârûn-ileyhâya iş'âr kılınmış olduğu beyân-ı 'âlisiyle ber-minvâl-i muharrer iktizâsının ifâsı şeref-vârid olan tezkire-i sâmiye-i cenâb vekâlet-penâhîde emr ve iş'âr buyurulmuş ve sûret-i hâl iktizâ edenlere bildirilmiş olmakla oraca dahî bir ber-minvâl-i meşrûh icâbına mübâderet olunması

takrîr sûretinin rabtıyla iktifâ edilmekte ve ol vakit hasma arzuhâl sûreti değil, takrîr sûreti teblîğ kılınmakta ve bunun içinde yine 10 kuruş teblîğiye alınmaktadır; şu kadar ki her dâ'vâ arzuhâl ile beyân edilmek lâzımeden olması hasebiyle arzuhâl merbût olmadıkca takrîr üzerine taraf-ı diğere teblîgât icrâ ve da'vetiye irsâl eylemek ahkâm-ı kânûniyyeye tevâfuk edememek lâzım gelir

Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nde ber-vech-i bâlâ arzuhâl veyâ takrîrin teblîğiyesi olmak üzere on kuruş harc alınmakda ise de Birinci Mahkeme-i Ticâret'te işbu harc teblîğ-i istifâ kılınmamaktadır.

3. Taraf-ı hasma arzuhâl ile birlikte celb ve da'vetiye mutazammın olarak gönderilen da'vetiye varakası için 10 kuruş alınır.
4. Ücret-i mübâşiriyyedir ki ecnebî müdde'î ve Osmanlı müdde'î 'aleyh (s. 159) olursa bu ücret ta'rife-i mahsûsasına tevfikân istifâ kılınur; amâ müdde'î Osmanlı ve müdde'î 'aleyh ecnebî olursa Dersa'âdet'te ücret-i mübâşiriyye olarak müdde'îden yirmi kuruş alunub nisf-ı mübâşir tarafından taraf-ı hasma îfâ-yı teblîgat eden konsolato kavâsına veriliyor.
5. Harc-ı i'lâmdır ki beş bin kuruşa kadar olan dâ'vâlarda Birinci Mahkeme-i Ticâret ile Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nin usûlü ve te'âmülü arasında biraz fark vardır; şöyle ki Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nce beş yüz kuruş kadar olan de'âvî i'lâmâtı harcı 'inde'l-icrâ tahsîl edilmek üzere te'cîl ve beş yüz kuruşdan bin kuruşa kadar yirmi [1]³¹⁴ ve bin kuruşdan iki bin kuruşa kadar kırk [2]³¹⁵ ve iki bin kuruşdan üç bin kuruşa kadar altmış [3]³¹⁶ üç bin kuruşdan beş bin kuruşa kadar yüz [4]³¹⁷ ve kuruş-i maktû' olarak ve beş bin kuruşdan beş yüz bin kuruşa kadar yüzde iki hesâbıyla [5]³¹⁸ alındığı hâlde (s. 160) Birinci Ticâret Mahkemesi'nce meblağ-ı mahkûmeye ne mikdârda olursa olsun

(s. 159)

³¹⁴ [1] 12 Muharrem sene 1304 ve 19 Eylül sene 1302 tarihli harc ta'rifesinin dokuzuncu maddesine nazaran yirmi kuruşda noksân rub'-i harc olmadığı cihetle işbu yirmi kuruş harc-ı i'lâm ber-vech-i peşin alınır.

³¹⁵ [2] Bununda yirmi kuruş rub'-i harc olarak ber-vech-i peşin ve mütebâkîside i'lâm verilirken istifâ kılınır.

³¹⁶ [3] Bunun yirmi kuruş rub'-i harc olarak ber-vech-i peşin mütebâkî kırk kuruşda bi'l-ahire i'lâmı verilirken istifâ kılınır.

³¹⁷ [4] Bunun rub' olan yirmi beş kuruş ber-vech-i peşin ve mütebâkîside i'lâmı çıktığı sırada alınır.

³¹⁸ [5] Müdde'â bihin mikdârına göre yüzde iki hesâbıyla ne kadar harc-ı i'lâm alınmak lâzım gelirse onun rub' ve meselâ müdde'â bih otuz bin kuruş ise harc-ı i'lâm altı yüz kuruş edüb bunun rub' olan yüz elli kuruş ber-vech-i peşin ve mütebâkîsi i'lâmı verildiği zamân istifâ olunur.

yüzde iki üzerinden harc-ı istîfâ edilmekte ve şu takdîrce bin beş yüz kuruşla mahkûmiyeti mütezammın bir i'lâmı Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nden verilmiş ise kırk ve Birinci Ticâret Mahkemesi'nden sâdır olmuş ise on beş kuruş harca tabî' tutulmaktadır.

Ticâret-i icrâ dâ'irelerince istîfâ edilen resm-i tahsîle gelince:

'Uhûd-ı kadîmeye tevfikân yüzde iki nisbetinde olarak alınmakta iken 1296 târihinde yüzde bir hesâbıyla müstevfî harc-ı i'lâmın kapitülasyonlarında sarâhatine muvâfık olarak yüzde iki iblâğına mukâbil ticâret-i icrâ dâ'irelerince resm-i tahsîl istîfâ edilmemesi ve şu kadar ki yüzde bir ücret-i mübâşiriyye verilmesi tekarrür eylemiştir. (s. 161)

MEBHAS-I SÂNÎ

Aynı Devlet Teba‘asından Bulunan İki Ecnebî Beyninde Emvâl-i Menkûleye
Mütedâ’ir Olarak Tekevvün Eden Hukûk ve Ticâret Dâ‘vâları

Nass-ı ‘Uhûd; Konsolatolara Müte‘allik Kavânîn-i Mahsûsa-i Ecnebiyye;
Konsolos-hâne Mahkemelerinin Sûret-i Teşkîli; Konsolato Mahkemelerinin
‘Ale’l-ıtlak Vazîfe ve Salâhiyyeti; Konsolos-hâne Mehâkiminde Cârî Usûl-i
Muhâkeme; Konsolato Mahkemelerince Tatbîk Kılınacak Kavânîn; Konsolato
Mehâkimi İ‘lâmâtının Sûret-i Tenfizi

Nass-ı ‘Uhûd – Aynı devlet teba‘asından bulunan iki ecnebî beyninde emvâl-i menkûleye mütedâ’ir olarak tekevvün eyleyen hukûk ve ticâret dâ‘vâları 1086 H. (1675 M.) İngiliz ve 1091 H. (1680 M.) Hollanda ve 1153 H. (1718 M.) ve Avusturya ve 1149 H. (1737 M.) ve İsveç ve 1153 H. (1740 M.) Fransız ve 1170 H. (1756 M.) Danimarka ve 1174 H. (1761 M.) Prusya ve 1197 H. (1782 M.) İspanya ve 1197 H. (1783 M.) Rusya kapitülasyonlarının vesâ’ir ‘uhûd-ı ‘atıkanın sarâhatine nazaran onların mensûb buldukları devlet konsolatolarına â’iddir. Fi’l-vâki‘ mezkûr İngiliz kapitülasyonunun on altıncı fıkrasında «İngilizlerin birbirleriyle nizâ‘ları oldukda elçileri ve konsolosları görüb kâdılar vesâ’ir zâbit kullarım karışmayub dâ’imâ (s. 162) âyîn ve ‘âdetleri üzere fasl ve kat‘ nizâ‘ eyleyeler» ve Avusturya kapitülasyonunun beşinci maddesinin bir fıkrasında «eğer tüccâr-ı mesfûrun birbirleriyle nizâ‘ları zuhûr eder ise konsolosları kendü ‘âdetlerince dinleye, kimesne mâni‘ olmaya» ve Fransız kapitülasyonunun beşinci maddesinde «Prusya ve onlara tâbi‘ olanlar beyninde münâza‘a zuhûrunda Prusya elçileri veyâhûd konsolosları kendi kâ‘ideleri üzere faysal verüb mâdemki kendileri bermuktezâ-yı şer‘i şerif görmeye taleb olmayalar, Devlet-i ‘Aliyye'nin kuzâtı ve hükkâmı elbette biz görürüz diye cebren karışmayalar» ve Rusya kapitülasyonunun altmış üçüncü maddesinin son fıkrasında «ve eğer Rusya re‘âyâlarının birbiri beyninde münâza‘a vâki‘ olur ise Devlet-i ‘Aliyye'de mukîm olan elçileri veyâhûd konsolosları dâ‘vâlarını görüb kavânîn ve kavâ‘idi üzere fasl ve muktezâsını hüküm eylemelerine hiçbir kimesneden bir türlü mümâna‘at ve muhâlefet olunmaya» denilmiştir.

Binâberîn aynı tâbî'iyette bulunan iki ecnebî arasındaki hukûk ve ticâret dâ'vâlarını, onların rızâ ve muvâffakati inzımâm etmedikce, mehâkim-i Osmâniyye'nin rü'yeti vazîfe-dâr olmadığı âşikârdır. Amâ tarafeyn-i bi'r-rıza mehâkim-i Osmâniyye'ye mürâca'at edecek olursa mahkemelerimiz böyle bir dâ'vâyı rü'yete kendilerini vazîfe-dâr 'add edecek midir? mes'elesi şâyân-ı tetkîkdir. Gerçi bu mes'ele sefâretlerce intizâm-ı 'umûmiyyeye (ordre public) müte'allik farz edilmekte ve binâberîn tarafeynin rızâsı hâlinde de mehâkim-i Osmâniyye'nin bu kabîl bir dâ'vâyı rü'yete sâlih olmadığı iddi'â kılınmakta ise de bu, birinci itlâkı üzere şâyân-ı kabûl görülemez. Çünkü mehâkim-i mahalliyyenin hakk-ı kazâsı, ba'zı (s. 163) istisnâlardan sarf-ı nazar, o memleket dâhilinde mukîm-i efrâd cümlesine şâildir; diğer taraftan mârrü'z-zikr Prusya kapitülasyonunun beşinci maddesinin *mâdemki kendileri ber-muktezâ-yı şer'i şerif görmeye taleb olmayalar* fıkrasında sarâhaten müstefâd olur ki iki ecnebî bi't-terâzi hâkimü's-şer'a mürâca'at ve dâ'vâlarının faslını talep edecek olurlarsa kâdı o dâ'vâyı rü'yet ve hükm ve kararını i'tâ eyleyebilecektir. Amâ mehâkim-i nizâmiyyeye böyle bir mürâca'at vukû'unda, bu mahkemelerin vazîfe ve salâhiyyeti mehâkim-i şer'iyye derecesinde mutlak olmayub mahkeme vazîfesi hâricinde kendine 'arz edilen bir dâ'vâyı re'sen dahî redd edebileceğinden, işbu mahkemeler böyle bir dâ'vâyı vazife-i nokta-i nazarından kabûl ve rü'yet eylememek muvaffak olur.

Memâlik-i Osmâniyye'deki Konsololara Müte'allik Kavânîn-i Mahsûsa – Fransa Devleti'nin memâlik-i şarkıyyede mukîm teba'ası hakkında mâ-bihi't-tatbîk olmak üzere vaz' ve neşr ettiği kavânîn-i mahsûsanın en eskisi 1681 ve en yenisi 1901 târihlerini şâildir. Bu kanûnlar konsolosların vazîfe-i kazâ'ıyyesinden (fonctions judiciaires), ticâret ve seyr-i sefâ'ine (commerce et navigation) müte'allik mesâ'ilden, mü'essesât-ı ticâriyyeden (établissements de commerce), ahvâl-i şahsiyyeye müte'allik vesâ'ik (acte de I,tat civil) dolayısıyla konsolosların ifâ edecekleri mu'âmelâtan vesâ'ir buna mümâsil şeylerden bahseder.

İngiltere Hükümeti dahî memâlik-i şarkıyyedeki konsoloslarının ifâ edecekleri vezâ'if ve mu'âmelâtı mübeyyen olarak bir tâkım nizâmât (order in council) neşr etmiştir ki bunların en evvelkisi 1873 ve en (s. 164) sonuncusu 7

Teşrîn-i Sâni 1910 târihlerine müsadiftir. [1]³¹⁹ Bu nizâm-nâmeler İngiltere hükûm-dârının taht-ı riyâsetinde müteşekkil meclis-i mahsûs (privy council) ma'rifetiyle tertîb ve hükûm-dâr tarafından tasdîk ve neşr kılınır.

Almanya Hükümeti dahî memâlik-i şarkıyyede bulunan konsoloslarının vezâ'if-i kazâ'iyyesini mübeyyen olarak ba'zı kavânîn ve ta'limât-nâmeler vaz' ve neşr etmiştir ki bunların en yenisi el-hâletü hazîhi mâ-bihi't-tatbîk olan 7 Nisan sene 1900 târihli kânûn ile onu müfessir 27 Teşrîn-i Evvel sene 1900 târihli ta'limât-nâmedir.

Avusturya Hükümeti de 1855 târihinde memâlik-i şarkıyyede bulunan Avusturya ve Macaristan teba'ası ve bir de mahmîler (protégés) hakkında konsoloslarının ha'iz olduğu hakk-ı kazâyı mübeyyen emir-nâme-i hükûm-dârî (ordonnance impériale) neşr etmiştir. 1819 târihinde dahî gerek Avusturya ve gerek Macaristan'da bu husûsâta müte'allik olarak ayrı ayrı kavânîn ve vaz' ve 1897 temmuzunda ise müşterek Hâriciyye Nezâreti tarafından bir emir-nâme tasdîr kılınmıştır.

İtalya'nın memâlik-i şarkıyyedeki konsolos-hânelerinde ise 1866 târihinde neşr olunan Konsolos Nizâm-nâmesi (loi consulaire) ahkâmına tevfi'k-i mu'âmele edilir.

Memâlik-i Osmâniyye'de mütemekkin Rus teba'asına müte'allik olarak devlet-i müşârün-ileyhâ Kânûn-ı Ticâret'in 2144'üncü maddesinde «memâlik-i şarkıyyede sâkin Rus teba'ası Rusya sefâret-hânesiyle konsoloslarının hâkimiyet-i kazâ'iyyesi tahtında (s. 165) bulunur» denilmiş ve 'ale'l-ıtlâk Rus konsolatlarının îfâ edeceği mu'âmelâta mütedâ'ir bulunan 1863 ve 1868 târihli ta'limât-nâmelere gerek memâlik-i Osmâniyye ve gerek İran için birer bahs-i mahsûs edilmiştir.

Amerika Hükümeti de 1866 târihinde neşr eylediği nizâm-nâme ile memâlik-i Osmâniyye'de vâki' konsolos-hânelerinde cereyân edecek usûl-i muhâkemeyi ta'yîn ve tebeyyün etmiştir.

Belçika, Yunanistan, İsveç, Danimarka ve Hollanda'nında bu bâbda kavânîn-i mahsûsası vardır.

(s. 164)³¹⁹ [1] Bu son nizâm-nâme buraca 1911 senesi şubatı ibtidâsından i'tibâren tatbîk edile gelmektedir.

Konsolos-hâne Mahkemelerinin Sûret-i Teşkil –Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan Fransa konsolos-hânelerinde teşekkül edecek mehâkim üçer a'zâdan tereküb eyler; bunlardan biri o mahaldeki konsolosdur ki kânûnen vazîfe-i riyâset kendisine mevdû'adır; diğerk ikiside Fransız teba'ası mu'teberânından olmak üzere konsolos tarafından müntahab-ı zevâtıdır; bu iki a'zâ konsolos gibi sıfat-ı hâkimiyyeti hâ'iz ve bi't-tâbi' sâhib-i re'ydır. İşbu mahkemelerde kâtib (greffier) sıfatıyla konsolatonun kañılârya me'mûru (chancelier) ve bunun ma'zereti hâlinde bir tercümân hâzır bulunur. Sigâr (mineurs) ve mecânîne (déments) müte'allik veyâ buna mümâsil de'âvîde müdde'î-i 'umûmiye lüzûm görülmez.

Konsolosun bulunduğu mahalde a'zâlık vazîfesini îfâ edecek iki Fransız bulunmazsa, konsolos münferiden i'tâ-yı hükm ve karar etmek salâhiyyetini hâ'izdir.

Her bir konsolosun dâ'ire-i me'mûriyyetinde (arrondissement consulaire), (s. 166) ancak konsolosun ikâmet ettiği beldede müteşekkil, bir mahkeme mevcûddur; binâberîn konsolos vekillerinin (vice-consul) me'mûriyyetlerinde ayrıca konsolato mahkemeleri teşekkül edemez.

Konsolato mahkemeleri 'ale'd-devâm müteşekkil bir hâlde olmayub yalnız bir dâ'vâ zuhûr ettiği vakit ictimâ' ve hitâmında inhilâl eder.

Diğerk devletlerin memâlik-i Osmâniyye'de bulunan konsolosları hakk-ı kazâ-yı hâ'iz buldukları hâlde İngiltere Hükümeti konsoloslarının bu salâhiyyetini tehdîd ve takayyüd etmiştir. Fi'l-vâki' hükümet-i müşârün-ileyhâ bi'l-umûm memâlik-i Osmâniyye'de İngiliz beyninde mütekevvin münâza'âtan düvelâyı hakk-ı kazâyı hâ'iz olmak üzere senevî bin İngiliz lirası maaşlı bir «baş hâkim (judge)» ve sekiz yüz İngiliz lirası maaş ile bir «ikinci hâkim (assistant judge) [1]³²⁰» nasb ve i'zâm eylemiştir. Bu hâkimler asıl Dersa'âdet'te ikâmet ederler ve bunlardan biri altı ayda bir kere İskenderiye'ye giderek bilâd-ı Mısriye'de iki İngiliz arasında mütekevvin de'âvîyi rü'yet eyler. Dersa'âdet'te iki İngiliz beyninde mütekevvin ihtilâfâtan dolayı Dersa'âdet İngiltere konsolosunun hakk-ı kazâsı olmayub, böyle bir dâ'vâyı bir mahkeme-i 'âlî (supreme court) teşkili sûretiyle bunlardan yâ münferiden biri veyâ müctemi'an her ikisi rü'yet ve fasl ederler. Bu

(s. 166)

³²⁰ [1] Bu hâkimler nefsi İngiltere veyâ İskoçya veyâ İrlanda barolarında lâ-akall yedi sene hidmeti mesbûk zevât meyânından intihâb edilir.

hâkimlerin a'zâ-yı mu'âvine (assessor) veyâ 'udûl (jury) almalarına mesâğ var ise de fi'liyâtta buna pek de tesâdüf edilmemektedir. (s. 167)

Taşralarda iki İngiliz arasında tahaddüs eden ihtilâfâtta şâyân-ı ehemmiyyet 'add olunanlarını yine bu hâkimler fasl ve rü'yet edebilirler. Diğer taraftan oralarda konsoloslar dahî sefir tarafından verilecek me'zûniyyet üzerine mahkeme (provincial court) teşkîl ve iki İngiliz beyninde mütekevvin de'âvîyi hâl ve fasl edebilirler. Bu mahkemelerde akıllı iki ve nihâyet dört neferden ibâret olmak üzere yalnız re'y-i istişâriye a'zâ-yı mu'âvine bulunur; bunlar muhâlif buldukları kararlardan dolayı esbâb-ı muhâlefetlerini (dissent) zabıt-nâmede (minutes) derc edebilirler. Ba'zı kere yalnız bir a'zâ-yı mu'âvine alınmayabilir ise de bunun bâ'isi ne olduğu zabıt-nâmeye yazılır.

Almanya konsolato mahkemeleri de konsolos ile iki a'zâ-yı mu'âvineden teşekkül eyler. Fakat altı yüz marka kadar olan de'âvîde konsolos a'zâ-yı mu'âvine istishâb etmeksizin i'tâ-yı karara salâhiyyet-dârdır. Devlet-i müşârün-ileyhânın Dersa'âdet'te bir cenerâl konsolosu ve birde konsolos vekîli bulunur; bunların her ikisinde konsolato mahkemesine riyâset etmek hakkını hâ'iz olmakla beraber fi'liyyât ve tatbîkâtta bu vazîfeyi münhasıran konsolos vekîli îfâ etmektedir. A'zâ-yı mu'âvineler bir sene için intihâb olunur ve fahrî olarak îfâ-yı vazîfe ederler. Şâyân-ı dikkattir ki konsolosluk hâkimlik sıfatını mütezammın 'add edilmediği cihetle, ancak Almanya Harîciyye Nezâreti'nden me'zûniyyet istihsâl etmiş olan konsoloslar mahkeme teşkîl edebilirler. (s. 168)

Avusturya ve Macaristan konsolato mahkemeleri konsolos ile a'zâ-yı mu'âvineden müterekkibdir. Şu kadar ki konsolos kendi dâ'ire-i me'mûriyyetinde Avusturya veyâ Macaristan teba'asından a'zâ-yı mu'âvine bulunmadığı hâlde diğer devlet-i ecnebiyye teba'asından a'zâ intihâb edebilir. Birde Avusturya ve Macaristan konsolos vekîlileriyle ba'zı konsolos me'mûrları (agent consulaire) ne mahkeme teşkîl ve beş yüz florine kadar olan dâ'vâlar hakkında i'tâ-yı hükm ve karar salâhiyyeti verilmiştir.

İtalya konsolato mahkemelerinin sûret-i terkîb ve teşkîli ise Fransa konsolato mahkemelerinin hemen aynıdır. Vâkı'âda bu mahkemeler konsolos ile iki a'zâ-yı mu'âvineden müterekkib ve fakat konsolos dâ'ire-i me'mûriyyetinde kendi teba'asından azâ-yı mu'âvine bulamadığı takdîrde diğer bir devlet-i

ecnebiyye teba'asından a'zâ intihâb etmek salâhiyyetini hâ'izdir. Ama beş yüz franka kadar olan dâ'vâları İtalya konsolosları münferiden rü'yet ve fasl edebilirler.

Belçika konsolato mahkemelerinin sûret-i teşkîli de Fransa konsolato mahkemelerine benzer; şu kadar ki konsolosun dâ'ire-i me'mûriyyetinde Belçika teba'ası bulunmazsa başka bir ecnebî devlet teba'asından a'zâ-yı mu'âvîne intihâb edilir; birde konsolos yüz franka kadar olan dâ'vâları münferiden fasl ve hasm eyler.

Rusların ittihâz ettikleri usûl ise büsbütün başkadır. Fi'l-hakîka memâlik-i Osmâniyye'de bulunan iki Rus arasında bir de'âvî tahaddüs etmesi üzerine tarafeyn sefîre mürâca'at eder; sefîrde üç a'zâdan mürekkeb (s. 169) bir heyet-i 'adliyye (commission judiciaire) teşkîl eyler ki bunun riyâseti ya konsolosa veyâ tercümân misillü diğerk bir me'mûra mevdû'dur.

Amerika Hükümeti'nin 1866 târihinde neşr eylediği bir nizâm-nâme mücebince Amerika konsolosları münferiden i'tâ-yı hükm edebilirler; amâ tarafeyn taleb ederse iki nefer a'zâ-yı mu'âvîne bulundururlar.

Hükümet-i Yunâniyye memâlik-i Osmâniyye'deki konsolos-hâne mahkemelerinin sûret-i teşkîli emrinde 1855 târihinden 1877 târihine kadar Fransız usûlünü kabûl ve tatbîk ettiği hâlde mu'ahharen bu usûli tebdîl ve yeni bir meslek ittihâz eylemiştir; şöyle ki: Hükümet-i mezbûre tarafından Rumeli için Dersa'âdet'te, Anadolu için İzmir'de ve bilâd-ı Mısriye için İskenderiye'de mün'akid olmak üzere memâlik-i Osmâniyye dâhilinde üç bidâyet mahkemesi teşkîl kılınmış ve bu mahkemelerden her biri birer re'is ile ikişer a'zâdan [1]³²¹ müterekkeb bulunmuştur; re'is ile a'zâlardan biri Yunanistan'da hâkimlik etmiş zevâtan olmak üzere hükümet-i Yunâniyye ve diğerk a'zâ ise her dâ'vâda mahallî mü'teberânından ve başlûca dâ'va vekîllerinden bulunmak ve tahlîfi icrâ kılınmak ve fahriyyen îfâ-yı vazîfe eylemek şartıyla re'is-i mahkeme tarafından intihâb edilir. Re'is mahkemenin altı yüz drahmiye kadar olan dâ'vâları münferiden rü'yet etmek salâhiyyeti dahî vardır. Şu vechle Dersa'âdet'te konsolosluk ile hâkimlik tefrîk edilmekle beraber taşralarda konsoloslara o mahaldeki teba'a-i mu'tebere-i

(s. 169)

³²¹ [1] Re'is-i şehri büyük (?) ve hükümet tarafından ta'yîn edilen a'zâ sekiz yüz drahmi maaş alır.

Yunâniyye'den iki a'zâ (s. 170) istishâb ederken bidâyeten fasl ve rü'yet dâ'vâ etmek salâhiyyeti verilmiştir.

İran konsolato mahkemelerinin teşkîlâtı bizim teşkîlât-ı 'adliyyemizden iktibâs olunmuştur; şöyle ki: Dersa'âdet'te bidâyet derecesinde olarak üç mahkeme vardır; bunlardan biri hukûk diğeri ticâret üçüncüsü de cezâ işlerini rü'yet eder; bu mahkemeler birer re'is ile ikişer a'zâdan mürekkebdir; her üçünün re'isi esâsen baş şeh-bender ise de kendisi bi'l-fi'l ticâret mahkemesinde riyâset ve diğeri iki mahkemede tarafından vekâlete vazîfe-i riyâseti şeh-bender vekîli îfâ eyler. A'zâlar burada bulunan teba'a-i mu'tebere-i İrâniyye tarafından 'akd edilen ictimâ'da intihâb kılınur; en ziyâde re'y kazananlardan altısı a'zâ sıfatıyla bu mahkemelere devam ederler; bunlardan birinin ma'zeret-i zuhûrunda re'y sırasınca hâ'iz-i ekseriyyet olanlar onun makâmına ikâme olunur. Dersa'âdet'te sefâret müsteşârının riyâseti tahtında olmak üzere birde istînâf mahkemesi vardır. Bunun a'zâları dahî bidâyet a'zâları misillü intihâb edilür. Birde verâset, vasiyyet, talâk, nafakâ ve münâkehât gibi mesâ'il-i şer'iiyenin rü'yet-i mollalara havâle kılınur. Taşralarda ise ayrı ayrı üç mahkeme olmayub ancak şeh-benderlerin riyâseti altında teba'a-i İrâniyye tarafından müntehâb iki a'zâlı birer bidâyet mahkemesi mevcûddur. Buralarda teba'a-i İrâniyye'ye müte'allik bulunan sırf şer'i mesâ'ilin halli eğer molla var ise ona tevdî' ve eğer yok ise mahkeme-i şer'iiyyeye mürâca'at edilir.

Konsolato Mahkemelerinin 'Ale'l-utlâk Vazîfe ve Salâhiyyeti – Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan konsolosların vazîfe-i kazâ'iiyelerinde sûret-i 'umûmiyyede olarak iki meselin intihâb edilmiş bulunduğu müşâhede kılınmaktadır: (s. 171)

1. Fransa, Belçika, Almanya, Avusturya-Macaristan devletleri tarafından kabûl edilen usûldür ki bu meselin icâbınca konsoloslar teba'alarına müte'allik kâffe-i münâza'âtı hall ve fasl etmek ve vazîfesini hâ'iz 'add olunur.
2. İngiltere, İtalya ve Yunanistan gibi ba'zı devletlerin ta'kîb ettiği usûldür ki bu meselin iktizâsınca konsolos teba'ası arasındaki ihtilâfâtın kısm-ı a'zâmî rü'yete vazîfe-dâr olmakla beraber mu'ayyen bir tâkım de'âvî ve mesâ'il ancak o devletin mehâkim-i mahalliyyesi ma'rifetiyle hall edilir. Meselâ talâka (dissolution of marriage) ve izdivâcın butlânına (nullity of marriage) müte'allik halli memâlik-i Osmâniyye'deki İngiliz hâkimlerinin

ve konsoloslarının vazîfesinden hâric ancak İngiltere'deki mehâkim-i mahsûsaya râci' ve â'id bulunmaktadır.

Ke-zalik memâlik-i Osmâniyye'de bulunan İtalya'luların ahvâl-i şahsiyesine (état civil) müte'allik mesâ'il ve ez-cümle neseb ve li'ân (action en désaveu) dâ'vâları memâlik-i Osmâniyye'de bulunan konsoloslar tarafından değil ancak İtalya mehâkim-i mahalliyyesince hall ve fasl edilir.

Memâlik-i Osmâniyye'de mütemekkin Yunanlıların talâk-ı mesâ'ili dahî Atina Mahkemesi'nde fasl ve rü'yet edilmektedir.

Salâhiyyet mes'elesine gelince: Müdde'î aleyhin ikâmet-gâhı hângi konsolos dâ'iresi me'mûriyyeti dâhilinde ise, velev ki orası ikâmet-gâh-ı muvakkat (résidence) olsun, o konsolato mahkemesi rü'yet dâ'vâya salâhiyyet-dâr 'add olunur. Şu esâs eski Roma kavânîninden muktebes (s. 172) «actor sequitur forum rei» ya'nî müdde'î müdde'î 'aleyhin ikâmet-gâhı mahkemesine mürâca'ata mecbûrdur kâ'idesine müstenid bulunmakta ve binâberîn 'umûmen kabûl edildiğine göre memâlik-i ecnebiyyede müteşekkil bir şirket-i ticâriyyenin memâlik-i Osmâniyye'de bulunan acentesi tarafından ifâ kılınmış mu'âmelâtan dolayı mezkûr acentenin ikâmet-gâhı dâ'ire-i me'mûriyyetine tesâdüf eden konsolato mahkemesi salâhiyyet-dâr tanınmaktadır.

Konsolos-hâne Mehâkiminde Cârî Olan Usûl-i Muhâkeme – Memâlik-i Osmâniyye'de vâki' konsolato mahkemelerinin tâbi' bulunduğu usûl-i muhâkeme muttarid ve yek-nesak olmadığından onları ayrı ayrı ve sûret-i muhtasarada mevzû-i bahs edeceğiz.

Fransa: Fransa Hükümeti 1878 sene-i mîlâdiyyesinde neşr ettiği Haziran Emir-nâmesi'yle memâlik-i şarkıyyede vâki' konsolato mahkemelerinde cereyân edecek usûl mahkemeyi gâyet basît ve muhtasar bir şekle ifrâğ etmiştir; şöyle ki:

Evvel-emirde her dâ'vâ salâhiyyet-dâr olan her konsolosa takdîm kılınacak bir kıt'a arzuhâl ile ikâme olunur; bunun üzerine konsolos tahrîren mahkemenin yevm ve saatini ta'yîn eder; diğer tarafa dahî arzuhâlin ve evrâk-ı müteferri'asının sûretleriyle birlikte bir dâ'vete varakası tastîr ve tesyîr kılınır. Asıl Fransa'da cârî usûl muhâkeme iktizâsınca rü'yet-i dâ'vâdan mukaddem bir sulh teşebbüsü (préliminaire de conciliation) vukû' meşrût olmasına rağmen, konsolato mahkemelerinde buna ri'âyet edilmez. (s. 173) Müdde'î 'aleyh konsolato

mahkemesine ya bi'z-zât gelir veyâ bir vekîl gönderir; şâyet her iki sûretle de konsolatoda isbât-ı vücûd etmez ve ma'a-mâ-fih isticvâbına da lüzûm hiss edilir ise iz'âm kılınacak me'mûr-ı mahsûs huzûrunda isticvâbı (interrogatoire sur faits et articles) icrâ olunur. Keşf ve mu'âyeneye (expertise) lüzûm hiss edildiği takdîrde dahî Fransa teba'asından olmak üzere muhlif ehl-i hıbre ta'yîn kılınır. İstimâ' şühûddan mukaddem hasr-ı şehâdet lâzımdır. Şâhidlerin celbi meşhûdla tarafından değil, belki konsolato ma'rifetiyle vukû' bulur ve Fransa teba'asından bulunan bir şâhid dâ'vete icâbet etmediği hâlde ilk def'ası için otuz ve def'a-i sâniyede yüz frank cezâ-yı nakdiyye mahkûm olur. Da'vet edilen şâhid başka bir devlet teba'asından olduğu sûrette mensûb bulunduğu konsolato ma'rifetiyle celbine tevessül kılınur ve şu kadar ki da'vet-i vâkı'aya icâbet etmezse cezâ-yı nakdî ile mahkûm olmaz. Şâhidlerin zâtı hakkında kable'l-istimâ' ta'n der-miyân edebilir. Bu, lisân-ı aşinâ olmadığı takdîrde muhalif bir tercümân ta'yîn kılınır; birde 1778 emir-nâmesi şâhidlerin tahlîf edileceğine dâ'ir bir sarâhat-i şâmil olmamakla beraber fi'liyyatta şâhidlere yemîn-i icrâ ettirilmekte ve şu kadar ki bu yemînin 'adem-i icrâsı şehâdât ve vâkı'anın hükmünden sükûtunu müceb 'add olunmamaktadır.

Konsolato mahkemesinden sâdır olan i'lâm ba'zı kere icrâ-yı muvakkatide şâmil olur. Gerek icrâ-yı muvakkati mütezammın olsun ve gerek olmasın, işbu i'lâmâtın icrâsı bi't-tabi' konsolato me'mûru kavâsları ma'rifetiyle vukû' bulur. (s. 174)

Fransa konsolato mehâkiminden sâdır olan mukarrerât burada kabîliyyet-i icrâ'iyeyi hâ'iz olduğu gibi, Fransa Hâriciyye Nezâreti'nden tasdîk edilmiş olmak şartıyla, Fransız mülkünde dahî infâz olunabilir.

Konsolato mehâkiminden sudûr eden mukarrerât 'aleyhindeki başlûca turuk mürâca'at-ı i'tirâz (opposition) istînâf (appel), i'âde-i muhâkeme (reguête civile) ve temyîzden (pourvoi en cassation) ibârettir.

1778 emir-nâmesinin yirmi sekizinci maddesi mücebince Fransa konsolatosundan gıyâben sâdır olan mukarrerâta karşû, i'lâmın teblîği târihinden i'tibâren, üç gün zarfında i'tirâz edilebilir. Konsolatolar kavânîninde gerçi i'tirâzû'l-gayre (tierce opposition) dâ'ir bir sarâhat yoksada konsolato mahkemeleri ictihâd (jurisprudence) sûretiyle bunu kabûl ediyorlar.

Fransa konsolato mahkemelerinden i'ta kılınan mukarrerâtın merci'-i istînâfi, 1778 emir-nâmesi mücebince, Aix İstînâf Mahkemesi'dir. Mezkûr emir-nâmede ne gibi dâ'vâların kâbil-i istînâf olduğuna dâ'ir gerçi bir sarâhat mevcûd değılsede mehâkimin te'âmül ve ictihâdına nazaran bin beş yüz frankı mütecâviz dâ'vâlara kâbiliyyet-i istînâfiye bahş edilmektedir. Mehl-i istînâf hakkında dahî işbu emir-nâmede sarâhati tesâdüf edilememekle beraber Fransa'da mâ-bihi't-tatbîk olan usûl-i muhâkemenin ta'yîn ettiği iki ay müddet nazar-ı i'tibâre alınıyor ve binâberîn hükm ve câhî ise teblîği ve gıyâbî ise i'tirâz müddetinin güzerânı târihinden i'tibâren (s. 175) iki aya kadar derece-i evlâde sudûr eden mukarrerât istînâf edilebilir.

Zikr-i sebk eden 1778 emir-nâmesinde musarrah olmamasına rağmen, konsolato mahkemelerinden sâdır olan mukarrerâta karşı i'âde-i muhâkeme ve temyîz-i tarîkleri küşâde bulundurulmaktadır.

İngiltere: İngiltere Hükümeti'nin neşr ettiği Nizâmât-ı Mahsûsa memâlik-i şarkıyyedeki konsolotlarında cârî olacak usûl muhâkemeyi tafsîl ve tebyîn eylemektedir. İşbu nizâmât icâbınca her bir dâ'vâ arzuhâl ile ikâme kılınır; bunun üzerine hasma mahkeme ma'rifetiyle celb-nâme (summons) tastîr olunur. Dâ'vânın faslı hesâbâtın tedkîkine veyâ keşf ve mu'âyeneye lüzûm hiss ettirdikde keyfiyyet-i mümeyyiz veyâ ehl-i hibreye (registrar or sepecial referee) havâle ve tevdî' edilir; mahkeme bunların takrîrini tamâmen veyâ kısmen kabûl edebilir. Tahriren muvâfakat gösterildiği sûrette mahkeme dâ'vânın tamâmını veyâ bir kısmını hükümler (arbitrator) ma'rifetiyle rü'yet ettirmek salâhiyyetini hâ'izdir. İstişâd kılınan kesân-ı tahlîf edilir; şühûd bilâ-sebebin meşrû'un da'vete icâbet etmeyecek olursa yüz İngiliz lirası kadar cezâ-yı nakdiyye ve bir aya kadar habse mahkûm olur.

Dersa'âdet'teki hâkimler tarafından verilen mukarrerâtın beş yüz İngiliz lirasına kadar olanları her hâlde meclis-i mahsûsda (privy council) istînâf olunabilir; beş yüz İngiliz lirasından dîn-i meblağı muhtevâ olanlar dahî meclis-i mezkûrun müsâ'ade-i mahsûsası üzerine kâbiliyyet-i istînâfiye (s. 176) iktisâb eyleyebilir; ma'a-zalik buradaki bir hâkim tarafından verilen karar diğerk hâkim nezdinde veyâ her ikisinden müterekkib mahkemede (Full Court) istînâf edilmek ve bu vechle i'tâ olunan kararda meclis-i mahsûsda istînâfen tedkîk kılınmak câ'iz

olur. Meclis-i mahsûsa vukû‘ bulacak istînâf dâ‘vâ için on beş gün mehl-i ta‘yîn eylemiştir.

Vilâyetteki İngiliz konsolatlarından sâdır olan mukarrerâtın elli İngiliz lirasına kadar olanları kat‘i ve onu mütecâviz bulunanları kâbil-i istînâf olub merci‘-i istînâfide Dersa‘âdet'teki hâkimlerdir; bunlar yâ münferiden veyâ müctemi‘an bu misillü dâ‘vâyı derece-i sâniyede olarak tedkîk ederler. Diğer taraftan taşra konsolatlarının elli liradan dûn olarak hall ve fasl ettiği de‘âvîden dolayı gerek o kararı i‘tâ eden konsolos ve gerek buradaki hâkimler hakk-ı istînâf bahş edebilirler.

Almanya: Almanya konsolato mahkemelerinde ikâme-i dâ‘vâ ve hasmı da‘vet keyfiyetleri Fransa konsolato mahkemelerinde cârî olan usûle müşâbihtir. Şu kadar ki buralarda rü‘yet dâ‘vâdan mukaddem tarafını sulha teşebbüs ve mübâderet mecbûrîdir. Bu devletin konsolos-hânelerine mahsûs nizâm-nâmeler usûl-i muhâkeme hakkında ahkâm-ı mahsûsa-yı mutazammın olmadığından, bu bâbda kendi memleketlerinde mer‘î Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiyye‘ye (civil processordnung) tevfiik-i mu‘âmele ederler. Gerek Dersa‘âdet ve gerek taşra Almanya konsolato mahkemelerinden i‘tâ kılınan hükümlerdeki (Laypzig) imparatorluk mahkeme-i ‘âliyesinde (reichsgericht) istînâfa tedkîk olunur ve menkûlâta (s. 177) müte‘allik deyn dâ‘vâlarından üç yüz marktan ziyâde meblağı hâvî olanları kâbil-i istînâf ‘add edilir. Bir dâ‘vâyı istînâf (berufung) etmek isteyen taraf, hükmü i‘tâ eden konsolosa bir istid‘â takdîm eder; konsolosda bu istid‘ânın bir sûretini hasmına teblîğ ettikten sonra evrâk-ı istînâfiyeyi Hâriciyye Nezâreti ma‘rifetiyle Laypzig mahkeme-i ‘âliyesine gönderir. Konsolato mahkemelerinden sâdır olan mukarrerât üzerine Laypzig mahkemesinden i‘tâ kılınan i‘lâmât hakkında tarîk-i mürâca‘at kabûl edilmemiştir.

Avusturya: Avusturya ve Macaristan konsolato mahkemelerinde de rü‘yet dâ‘vâdan akdem teşebbüsâtı sulhiyye ve vukû‘u meşrût ve la-büddür. Bu devletin konsolato nizâm-nâmelerinde usûl-i muhâkemeye müte‘allik ahkâm-ı mahsûsa münderic olmadığından, bu bâbda Avusturya ve Macaristan'da mer‘î kavânîn-i tatbîk olunur. Bu mahkemelerin i‘ta ettikleri hükümler hem memâlik-i Osmâniyye'de hemde, kendi Hâriciyye Nezâretleri'nde ba‘de't-tasdîk, Avusturya ve Macaristan'da kâbiliyyet-i tenfiziyyeyi hâ'izdir.

Avusturya ve Macaristan Hükümeti memâlik-i Osmâniyye'deki konsolato mahkemelerinden sâdır olan mukarrerâtın merci'-i tedkîki olmak üzere, 1897 târihli emir-nâme mücebince, 1898 Kânûn-i Sâni ibtidâsından i'tibâren, Dersa'âdet'te bir istînâf mahkemesi [1]³²² teşkil etmiştir. Hâlbûki (s. 178) târih-i mezbûrdan mukaddem, 1855 târihli bir emir-nâme iktizâsınca, bu kabîl dâ'vâları Tirieste Mahkeme-i İstînâfî derece-i sâniyede ve Viyana Mahkemesi dahî derece-i sâlisede olarak rü'yet ve tedkîk ederlerdi; fakat bu iki mahkemeninde sırf Avusturya mahkemesi olmasından Macarlar müştekî bulunmaları hasebiyle, 1898'de Dersa'âdet'te sâbıkü'z-zikr mahkeme-i istînâfiye teşekkül eyledi. Bu mahkeme-i 'âliye'de bir re'is ile biri Avusturyalı ve diğeri Macar olmak üzere iki a'zâ ve yine ikisi Avusturyalı ikisi Macar olarak dörtte a'zâ mülâzımı mevcûddur; ma'iyetinde de bir kâtib ve iki kânçılârya me'mûru ve iki de diğerk küçük me'mûr bulunur. Bu hey'et-i 'âliye sefâret ve konsolatodan müstakil ve doğrudan doğruya Avusturya ve Macaristan Hâriciyye Nezâreti'nce mansûbdur. Mısır dahî dâhil olduğu hâlde bi'l-cümle memâlik-i Osmâniyye'de vâki' Avusturya ve Macaristan konsolato mahkemeleri mukarrerâtının merci'-i istînâfî bulunan işbu mahkeme-i 'âliye mukarrerâtı kat'idir; binâberîn nefsi-i Avusturya ve Macaristan'da bulunan mehâkim üç derece üzere müretteb olduğu hâlde memâlik-i Osmâniyye'de mütemekkin iki Avusturya veyâ bir Avusturya ile bir Macar veyâhûd iki Macaristanlı beyninde tahaddüs eyleyen de'avî ancak iki dereceye tâbi'dir.

İtalya: İtalya konsolato mahkemelerinde rü'yet dâ'vâdan mukaddem sulh teşebbüsü meşrut değildir. Müdde'î 'aleyh da'vete icâbet etmez ve fakat isticvâbına lüzûm hiss edilir ise bir me'mûr-ı mahsûs i'zâm ve onun huzûrunda isticvâbı icrâ olunur. Şâhidler muhlifen istimâ' kılınur ve şâhid yemînden ibâ edecek olursa şehâdeti ke-en-lem-yekün 'add edilir; (s. 179) şu kadar ki bir şâhidin kanâ'at-i dîniyye ve vicdâniyyesi tahlîfe müsâ'id ya'nî o kimesne bu misillü te'minât-ı ma'neviyye ile mukayyed değilse, yemîn teklîf edilmez.

İtalya konsolato mehâkiminden sâdır olan bir i'lâm, devlet-i müşârün-ileyhâ Hâriciyye Nezâreti'nde tasdik edildikten sonra, kendi memleketlerinde de kâbiliyyet-i tenfiziye iktisâb eyleyler.

(s. 177)

³²² Kaiserlich Königliches österreichisches und königlich ungarisches Consular obergericht

1866 senesinde neşr edilen konsolos-hâne nizâm-nâmesi mücebince İtalya konsolato mahkemelerinden sudûr eder mukarrerât ‘aleyhinde müddet-i i’tiraz üç gündür. Şu kadar ki konsolos-hânenin bulunduğu mahalde ikâmet-gâhı Almanya veyâ gaybûbet eyleyen mahkûmün ‘aleyh hakkındaki müddet-i i’tiraz konsolato mahkemesince icâbına göre takdîr ve ta’yîn kılınır. Bu kânûnda i’tirazü'l-gayre dâ’ir gerçi sarâhati yoksada konsolato mahkemeleri ictihâden buna mesâğ gösteriyorlar.

İtalya konsolato mahkemelerinin merci‘-i istînâfî Ankona'daki mahkemedir ve beş yüz franktan ziyâde meblağı şâmil bulunan dâ’vâlar kâbil-i istinâf ‘add edilmektedir. Sâlifü'z-zikr 1866 kânûnunun 106'ncı maddesine mehl-i istînâf on gündür; i'lâm ve câhî ise tefhîmi ve gıyâbî ise tebliği târihinden i’tibaren on gün zarfında mahkûmün ‘aleyh kânçılâryaya istînâf dâ’vâ edeceğini müş‘ir bir beyân-nâme i’tâ eder ve bunun üzerine dört ay içinde istînâfa mürâca‘at hakk-ı mahfûz kalır.

Mezkûr 1866 kânûnunda yalnız temyîzden bahs edilmesine nazaran, konsolato mahkemeleri mukarrerâtı hakkında i‘âde-i muhâkeme-i tarîk fevka'l-‘âdesi kabûl edilmemiş demektir. (s. 180)

Belçika: Belçika konsolato mahkemelerindeki usûlüde Fransa konsolato mahkemelerinin hemen aynıdır; şu kadar ki rü’yet dâ’vâdan mukaddem sulha teşebbüs ikincilerde câri olmadığı hâlde evvelkilerde bu teşebbüsün vukû‘u meşrût ve lâ-büddür. Da‘vete icâbet etmeyen müdde‘î ‘aleyhin isticvâbına lüzûm görülmekde i‘zâm kılınacak me’mûr-ı mahsûsa muvâcehesinde emr-i isticvâb icrâ olunur. Şâhidler muhlifen istima‘ kılınur ve yemînden imtinâ‘ edecek olursa şehâdet-i vâkı‘a ke-en-lem-yekün ‘add edilir. Konsolato mehâkiminden sâdır olan i‘lâm, kendi Hâriciyye Nezâretleri'nce ba‘de't-tasdîk, Belçika memâlikinde kâbiliyyet-i icrâ’iyye iktisâb eyler.

Konsolato mehâkiminden sudûr eden mukarrerâta karşı tarîk-i i’tiraz küşâdedir ve 1851 kânûnu mücebince müddet-i i’tiraz, hiçbir hâlde sekiz günden aşağı olmamak şartıyla, her zamân mahkeme tarafından ta’yîn ve takdîr kılınır.

Yüz franktan yukarı meblâğı şâmil dâ’vâlar derece-i sâniyede olarak Brüksel İstînâf Mahkemesi'nde tedkîk olunur. Bunun için i‘lâmın tebliği târihinden

i'tibâren on gün zarfında konsolatoya müste'nif tarafından istînâf-ı dâ'vâ eder olduğu mütezammın bir beyân-nâme i'tâsı icâb eyler.

Belçika'nın 1851 kânûnunda yalnız temyîzden bahs edilmiş olmasına nazaran, konsolato mehâkiminden sâdır olan mukarrerât 'aleyhinde i'âde-i muhâkeme tarîki kabûl olunmamıştır. (s. 181)

Rusya: Memâlik-i Osmâniyye'de iki Rusyalı beyninde hukûk ve ticâret dâ'vâları üç a'zâdan müterekkib bir komisyonda rü'yet edilir. Bu komisyon bin kuruşa kadar olan dâ'vâları kat'iyen ve bin kuruşdan yukarı bulunanlara kâbil-i istînâf olarak hükm eder. İstînâf-ı dâ'vâ Petersburg'da (sénat dirigeant) denilen hey'et-i mahsûsada vukû' bulur; bu hey'et-i istînâfiye meyânında Hâriciyye Nezâreti me'mûrlarından olub bi'l-hassa Asya umûr ve mu'âmelâtıyla müştakil bir zât sahib-i re'y olarak hâzır bulunur. Müddet-i istînâf altı aydır; Fakat müste'nif târih-i tefhîm-i karardan i'tibâren sekiz gün zarfında istînâf-ı dâ'vâ edeceğini mütezammın bir beyân-nâme i'tâsına mecbûrdur. Evrâk-ı istînâfiye konsolatoya tevdi' ve evvel vâsıta ile hey'et-i istînâfiyeye tesyîr kılınır.

Amerika: Amerika konsolatosu mahkemelerinden bidâyeten sâdır olan mukarrerâtı hükümet-i müşârün-ileyhâ sefir istînâfen dâ'vâ edeceklerini beyân etmek şartıyla, istînâf için mehl-i münâsib i'tâ kılınır.

Amerika teba'asından olan şâhidlere da'vete icâbet için haber olunur; amâ şâhidler Osmanlı veyâ ecnebî olursa müdde'îye şâhidlerini getirmesi teklîf edilir.

Yunan: Yunan konsolato mahkemelerinde cârî olan usûl-i muhâkeme Yunanistan'da mevâdd-ı ticâriyye hakkında mâ-bihi't-tatbîk olan usûl-i (s. 182) muhâkemedir. [1]³²³ İşbu usûl-i muhâkeme iktizasınca müdde'î evvel-emirde cenerâl konsolosa bir arzuhâl takdîm eder; buda arzuhâli konsolato mahkemesi re'isine havâle eyler; re'is hasma tebligâtı icrâ ettirir ve 'ale'l-ekser yevm-i muhâkeme târih-i teblîğinden beş gün sonra olmak üzere ta'yîn kılınır. Diğer taraftan müdde'î yevm-i mu'âyenedeki listeye dâ'vâsını idhâl ettirebilmek için mahkemeye 2,20 franktan ibaret bir harc tesvîyesiyle mükellef tutulur. Rü'yet

(s. 182)

³²³ [1] Fransa'da olduğu gibi Yunanistan'da dahî iki nev'i usûl muhâkeme vardır: Biri mevâdd-ı 'âdiyyede tatbîk edilen usûl-i muhâkemedir ki birçok eşkâl ve merâsime tâbi'dir; diğeri mevâdd-ı ticâriyyede tatbîk olunan muhtasar usûl-i muhâkemedir ki (procédure sommaire) memâlik-i Osmâniyye'deki Yunan konsolato mahkemelerinde 'ale'l-ıtlâk bu usûl muhâkeme-i câridir.

dâ'vâdan mukaddem tarafeyn beyninde bir sulh 'akdine teşebbüs ve mübâderet-i meşrût değildir. Ta'yîn olunan günde tarafeyn bi'z-zât mahkemeye gelir ve şâyed bir vekîl ta'yîn edecek olurlarsa tevkîl-i şifâhen ve bilâ-harc icrâ ve keyfiyyet-i muhâkeme zâbit-nâmesine derc ve imlâ olunur; yoksa ayrıca tescîl-i vekâlet mu'âmesi câri değildir. Ekseriyyâ ve bi't-tahsîs tarafeynin vekîli bulunduğu takdîrde tarafeyn beyninde lâyhalar te'âtî kılınur ve fakat evrâk-ı müsebbete veyâ sûretleri rabt edilmez. Nihâyet mütehasmeyn huzur-ı mahkemeye celb ve evrâk-ı müsebbete mevcûd ise mahkemeye tevdî' edilür; çok def'a lâyhalar ile iktifâ edilmesi hasebiyle ber-vech esnâ-yı muhâkemedede zabt tutmaya lüzûm görülmez; amâ mütenâzi'ayn lâyhaları hâricinde bir şey ilâve edecek olurlarsa o hâlde bi't-tâbi' kâtib başıları zabt eder. Bu sûretle muhâkeme hitâm buldukda re'is-i mahkeme evrâk-ı dâ'vâyı a'zâlardan birine tevdî' eyler; buda bir takrîr-i tanzîm (s. 183) ve tahrîr veyâ netîce-i tedkîkâtını rüfekâsına şifâhen beyân eder; bunun üzerine mahkemece lâzım gelen karar-ı i'tâ ve tarafeyne tefhîmi icrâ kılınur. Şu karar yâ kat'î veyâ karîne veyâ idâdî olabilir; kat'î ise dâ'vâ faysal bulmuş demektir; karar-ı karîne ve idâdî kabîlinden ise bi'l-ahire yine muhâkemâta devam olunur. Ve karar-ı şühûd istimâ'ine mütedâ'ir bulunduğu takdîrde müdde'îye şâhidlerini getirmesi tenbîye ve bunların istîmâ'î, Fransa'da olduğu gibi hey'et-i hâkimden birine havâle ve tevdî' edilir. İstimâ' şühûddan mukaddem hasr-ı şehâdet mecbûrdur. Şühûd-ı müstemi'adan bir veyâ birkaçı hakkında ta'n der-miyân edilirse a'zâ-yı mahkemedan olan zât bunun vârid olup olmadığı hakkında ittihâz-ı karar etmeyerek keyfiyyetin takdîrini mahkemeye bırakır.

Netîce-i tedkîkât ve muhâkemâtta sâdır olan hükm, gıyâbî ise i'tirâz müddetini re'is-i mahkeme ta'yîn ve takdîr eder. Amâ hükm ve câhî ve müdde'â bih bin beş yüz dirahmiyi mütecâviz ise dâ'vâ 30 gün zarfında kâbil-i istînâftır; bu müddet içinde istînâf arzuhâlinin müstenif 'aleyhe teblîği de meşrûttur.

Derece-i sâniyedeki tedkîkât Atina Mahkeme-i İstînâfî'nda vuk'û bulur; fakat müste'nif Atina'da bir ikâmet-gâh intihâb ve irâ'esine mecbûrdur.

Konsolato mahkemelerinden sâdır olan mukarrerâta karşı i'âde-i muhâkeme ve temyîz-i tarîkleri dahî küşâdedir.

İran: Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan İran konsolato mahkemelerinde (s. 184) bizim usûl-i muhâkememiz cârî olur; binâberîn i'tiraz ve istînâf gibi turuk-ı

kânûniyyeye sûret-i mürâca‘at ve tâbi‘ bulunduğu müddetler hep bizde olduğu gibi cereyân eder.

Gerek Dersa‘âdet Bidâyet Mahkemeleri'nden ve gerek taşradaki konsolato mehâkiminden derece-i evvelâda i‘tâ kılınan mukarrerât Dersa‘âdet'te müteşekkil İstînâf Mahkemesi'nde derece-i sâniyede tedkîk olunur.

Son zamânlarda Tahran'da bir temyîz mahkemesi teşkiline teşebbüs edilmiş olduğundan, derece-i ahîrede verilen mukarrerât-ı kat‘iyye orada temyîz edilebilir. Muhâkemât gerek Farsîce ve gerek Türkçe idâre olunur.

Konsolato Mahkemelerince Tatbîk Kılınacak Kavânîn – Şübhesizdir ki aynı tâbi‘iyyette bulunan iki kimse arasında mütekevvin dâ‘vâda konsolato mahkemelerince tatbîk kılınacak kavânîn evvel-be-evvel onların mensûb buldukları devlet kânûnlarıdır. Fi'l-vâki‘ 1153 Fransız kapitülasyonunun 26'ncı maddesinde ‘***âdetlerince görüb*** ve 1086 İngiliz kapitülasyonunda ***dâ‘imâ âyîn ve ‘âdetleri üzere fasl ve kat‘ nizâ‘ eyleyeler*** ve 1130 Avusturya kapitülasyonunun beşinci maddesinde ***kendi ‘âdetlerince dinleye*** ve 1197 Rusya kapitülasyonunun altmış üçüncü maddesinde ***Rusya'nın kavânîn ve kavâ‘idi üzere fasl*** ve 1174 Prusya kapitülasyonunun beşinci maddesinde ***kendi kâ‘ideleri üzere faysal verüb*** ibâretinin ve diğer kapitülasyonlarda da bunlara mümâsil cümel ve terâkîbin sevk ve istî‘mâli kılınmasından konsolato mahkemelerinde kendi kânûnlarının tatbîkine müsâ‘ade bahş edilmiş bulunduğu müstefâd olmaktadır. (s. 185)

Ma‘a-zalik konsolotlarda her vakit ve bilâ-istîsnâ devlet-i metbû‘aları kavânîn-i tatbîk edileceği iddi‘â olunamaz; çünkü ba‘zende ‘örf ve ‘âdet-i mahallî nazar-ı dikkate alınmak ve hattâ bir tâkım ahvâlde konsolatonun, nezdinde bulunduğu devlet kânûnları tatbîk edilmek iktizâ eyler.

‘Örf ve ‘âdât-ı mahallînin hâ‘iz-i te’sir olması lâzım gelen mesâ’il ber-vech-i âtî tafsîl olunur:

1. ‘Ukûdun şekli hakkında, velev ki ‘âkideynin mensûb oldukları devlet kânûnuna muhâlif bulunsun, ‘örf ve ‘âdât-ı mahallî nazar-ı i‘tibâre alınır; zirâ bu bâbda esâs (locus regit actum) kâ‘idesidir.
2. Tarafeynin mukavelesinden eğer mahall ‘âkiddeki ‘örf ve te‘âmül nazar-ı dikkate alınacağı sarâhaten veyâ zımnen müstefâd olursa o mukâvele-nâmenin tefsîri emrinde konsolato mahkemeleri ‘örf ve te‘âmül-i

mahalliyye nazar-ı dikkate alırlar; zirâ burada 'âkideynin hakk-ı ihtiyârî esâsı (principe de l' autonomie de la volonté) mer'ûdir.

3. Bir konsolato mahkemesinin mensûb bulunduğu devlet kavânînine muhâlif olan 'örf ve 'âdât-ı mahallî o devlet nokta-i nazarınca intizâm-ı 'âmmeyi (ordre public) mahall ise tefrîk-i madde edilmek lâzım gelir; şöyle ki bir kânûn intizâm-ı 'âmmeye müte'allik olması eğer menâfi'-i ma'neviyye ve ictimâ'îyye üzerine mü'esses ise konsolotlar böyle bir kânûna muhâlif bulunan 'örf ve 'âdet-i mahallîyi tatbîkden mücânebet eylemelidir; amâ bir kânûnun intizâm-ı 'âmmeye mütedâ'ir bulunması sırf siyasî veyâ iktisadî esbâbdan neş'et eylemiş ise (s. 186) evvel zamânda 'örf ve 'âdet-i mahallîyi tatbîkde tereddüd göstermemelidir. [1]³²⁴

Bir konsolato mahkemesinde, mensûb bulunduğu devlet kavânînine muhâlif bile bulunsa 'örf ve 'âdet-i mahallî nasıl ki mu'teber ve mâ-bihi't-tatbîk ise kavânîn-i mektûbe-i mahalliyye dahî ba'zı kere nazar-ı i'tibâre alınmak icâb eyler. Ez-cümle memâlik-i Osmâniyye'de iki ecnebî arasında mün'akid ve mukâvelenin şeklen mu'teber olup olmaması ve mes'elesi konsolato mahkemelerince bizim kavânîn-i medeniyye ve ticâriyyemize tevfikkan hall edilir. Ke-zalîk 'âkideyn kavânîn-i mahalliyyeye tatbîk-i mu'âmele edeceklerini sarâhaten veyâ zımnen kabûl etmişler ise yine mu'teber olan kavânîn-i Osmâniyye'dir; velev ki bu kavânîn ile onların mensûb oldukları devlet-i ahkâm-ı kânûniyyesi beyninde münâfât olsun. [1]³²⁵

Şu esâsları vaz' ettikten sonra konsolato mahkemelerini birer birer nazar-ı mutâla'adan geçirmek muvâfık olur. (s. 187)

Fransa konsolato mahkemelerinde sûret-i 'umûmiyyede tatbîk edilen kavânîn Fransız kânûnlarıdır. İki Fransız arasında tahaddüs eden bir dâ'vadan dolayı konsolatolarca 'örf ve 'âdet-i mahallînin mu'teber 'add edileceğine dâ'ir gerçi bir sarâhat-i kânûniyye mevcûd değılsede ârayı mü'ellifine ve

(s. 186)

³²⁴ [1] Kahire'deki Fransız mektebi hukûk müdürü «Mösyö Pilisiye dö Ruzas'ın «G. Péelissié du Rausas» kapitülasyonlara dâ'ir "Le regime des capitulations dans l' empire ottoman" nâmiyla neş etmiş olduğu kitâbında bu mes'eleye müte'allik olarak sert ettiğı mutâla'ât aynen derc olunur:

Les tribunaux consulaire devront se refuser à sanctionner toute coutume qui serait en opposition avec une loi d'ordre public insirée ar des motifs d'intérêt mora ou social; mais si la loi d'ordre public contredite par la coutume est inspirée par des moutifs politiques ou économiques, les tribunaux consulaires ne devront pas hésiter à appliquer la coutume.

³²⁵ [2] Mösyö Pilisiye dö Ruzas mezkûr eserinin tab'-ı sânisinin 319-321'inci sahîfelerinde buna dâ'ir etraflı mutâla'ât-ı der-miyân etmektedir. (s. 188)

mahkemelerinin ictihâdına nazaran, böyle bir ‘örf ve te‘âmülde nazar-ı ehemmiyyet alınur. Bu bâbda birçok misâller zikr edilebilür ki biz onlardan şâyân-ı ehemmiyyet bir kaç tanesini zikr edeceğiz:

Fransa ahkâm-ı kânûniyyesi icâbınca izdîvâcda mu‘teber mecbûrî olan nikâh-ı medenîdir (mariage civil); ve nikâh-ı medenînin icrâsında akdem nikâh-ı mezhebîyi (mariage religieux) ifâ eden re’is-i rûhânî mücâzât-ı kânûniyyeye düçâr olur ve nikâh ke-en-lem-yekün ‘add edilir. Hâlbûki memâlik-i Osmâniyye’de bulunan iki Fransız konsolatoda nikâh-ı medenîyi icrâ ettirmeksizin rü’esâ-yı rûhâniyyeye mürâca‘atle nikâh mezheplerini icrâ ettirseler ve hattâ bununla ‘iktifâ eyleseler bu nikâh bâtıl ve ke-en-lem-yekün ‘add edilmez; çünkü gayr-i müslim Osmanlılar beyninde müte‘ârif olan nikâh-ı medenî değil, nikâh-ı mezhebîdir.

Ke-zâlik burada bulunan iki Fransız arasında mu‘âmelât-ı ticâriyyeye müte‘allik olmayarak yüzde dokuz üzerinden bir ikrâz ve istikrâz mukâvele-nâmesi ‘akd edilse, şu mukâveleyi Fransa konsolato mahkemesi mu‘teber ‘add eder; gerçi Fransa ahkâm-ı kânûniyyesi icâbınca mu‘âmelât-ı ticâriyyede mikdâr-ı fâ’izi ta’yinde müte‘âkideyn hür ve mu‘âmelât-ı ‘adiyyede fâ’iz (s. 188) kânûnen yüzde beş fâ’iz olarak mikdâr ve mu‘âyyen olmasına göre [1]³²⁶ yüzde beşten ziyâde fâ’iz şartı mu‘teber olmamak icâb ederse de memâlik-i Osmâniyye’de ‘örf ve ‘âdet ve kânûn fâ’izi yüzde dokuzdan ibâret olmak üzere ta’yîn etmiş olduğundan; ‘örf-i mahalliyye mütâbık bulunan şu mukâveleye mu‘teber nazarıyla bakılır.

Ve kezâ memâlik-i Osmâniyye’de bulunan bir Fransız ‘örf ve ‘âdet-i mahalliyye tevfiikan tanzîm ettirdiği vasiyyet-nâme âtîde tafsîl edileceği vechle konsolato mahkemesince mu‘teber ‘add edilir.

Fransa’da ruhbân cem‘iyyetleri hükümetin tasdîk ve müsâ‘adesi olmaksızın şahsiyet-i ma‘neviyye (personnalité morale) ve mevcûdiyyet-i kânûniyyeyi (existence légale) hâ’iz ‘add olunamaz; ke-zalik böyle bir cem‘iyyete vukû‘ bulan hibe ve vasiyyetin mu‘teber olması emrinde de yine hükümetin müsâ‘ade-i

³²⁶ [1] Fransa’da 1807 târihli bir kânûn mücebince mikdâr-ı fâ’iz (taux de l’ntérêt) mu‘âmelât-ı ‘adiyyede yüzde beş ve mu‘âmelât-ı ticâriyyede yüzde altı olmak üzere ta’yîn edilmişdi. Fakat ikinci kısım mu‘âmelâtta da fâ’izin mu‘âyyen olması bi’l-âhire nâsın mu‘âmelâtına tevâfuk etmemeye ve müceb-i şikâyât olmaya başladı; çünkü tüccâr için ba‘zen yüzde altıdan dün bir fâ’iz mukâbilinde pâre bulmak âsân ve ba‘zı keredde yüzde altı ile akçe tedârikî müstahîl olurdu; diğçer taraftan mikdâr-ı fâ’iz terfi‘ ettikçe bankalar kendilerine komisyon nâmiyla fâ’iz-i nizâmîden ziyâde bir menfâ‘at te’mîn ederler ve hâcet-i nâsı nazar-ı dikteden devr tutmayan mahkemelerde buna hükm eylerler. İşte bu ahvâl ve esbâb ilcââtıyla 12 Kânûn-i Sâni sene 1896 târihinde neşr edilen bir kânûn-ı ahkâm-ı sâbıkayı ta’dil ve mu‘âmelât-ı ticâriyyede mikdâr-ı fâ’izi ‘âkideynin re’y ve tensîbine tefvîz eylemiştir.

mâhsûsası lâzımdır. Amâ memâlik-i Osmâniyye'de bulunan bu misillü Fransız ruhân cem'iyetleri 'örf ve te'âmül iktizâsınca Fransa (s. 189) Hükümeti'nin müsâ'adesi olmaksızın bile şahsiyet-i ma'neviyyeye sahib 'add olunmakta ve binâberîn Fransa konsolato mahkemelerince bunlar müdde'î ve müdde'î 'aleyh sıfatıyla kabûl edilmektedir; nitekîm 1890 sene-i mîlâdisinde İzmir San Polikarp Manastırı kapitülasyonlar 'aleyhine olarak Fransa konsolato mahkemesinde mevcûdiyyet-i kânûniyyeleri Fransa Hükümeti'nce musaddık olmamasına istinâden ikâme kılınan butlân vasiyyet dâ'vâsı bunların memâlik-i Osmâniyye'de bir mevcûdiyyet-i fi'liyyeleri (existence de fait) bulunduğundan bahisle redd edilmiştir.

İngiltere konsolato mehâkiminde tatbîk olunan kavânîn başlûca iki nev'idir. Biri İngilterede cârî 'örf ve te'âmülden ve İngiltere mehâkiminden mu'tâ-yı mukarrerât üzerine mü'esses-i ictihâddan ibâret bulunan komon lav'dır (Common law); diğeri de İngiltere parlamentosu tarafından kabûl ve tasdîk kılınandır (kavânîn-i mektûbe statu law). Ma'a-zalik 1890 sene-i mîlâdiyyesinde parlamentonun kabûl ettiği (foreign jurisdiction act) denilen kânûn üzerine meclisi mahsûs tarafından vaz' ve neşr edilen «order in konsillerde (ordre in council)» mâ-bihi't-tatbîk ittihâz edilmekte ve fazla olarak işbu kânûnlar ahkâmına mugâyir bulunmayan 'örf ve 'âdet-i mahallî dahî nazar-ı i'tibâre alınmaktadır.

Almanya konsolato mahkemelerince de kendi ahkâm-ı kânûniyyeleri tatbîk edilmektedir. Konsolosun dâ'ire-i me'mûriyyetinde cârî olan 'örf ve te'âmül-i ticâriyyeye ri'âyet edilmeside sarâhat-i kânûniyye icâbındandır.

1866 târihli İtalya konsolos-hâneler kânûnununun 166'ncı maddesi mücebince dahî İtalya kavânîninin konsolato mahkemeleri tarafından tatbîk (s. 190) edilebilmesi için ahkâm-ı mündericesinde 'örf ve te'âmül-i mahalliyye ve birde konsolato kavânînindeki sarâhat-i mâhsûsaya bir gûnâ mugâyir mevcûd bulunmaması meşrûttur. Amâ bir mes'ele hakkında 'örf ve 'âdet mevcûd olmaz ve diğeri taraftan İtalya kânûnuyla mukâvelenin mahall-i icrâsı bulunan memâlik-i Osmâniyye'de mer'î kânûn beyninde münâfât mevcûd olur ise, mukâvele-nâmede hilâfına bir sarâhat olmadıkca, İtalya Ahkâm-ı Kânûniyyesi mâ-bihi't-tatbîk olur.

İki Yunanlı beyninde mütekevvin ihtilâfâtan dolayı düvelâ-yı memâlik-i Osmâniyye'de vâki' Yunanistan konsolato mahkemelerinde tatbîk edilen kavânînde nefsi Yunanistan'da mer'î olan kavânîndir; şurası şâyân-ı diktedir ki Yunanistan Devleti'nin Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye ve Usûl-i Muhâkeme-i Ticâriyye ve

Ticâret-i Beriyye ve bahriyye kânûnları mevcûd olduğu hâlde bir kânûn-i medenî tedvîn etmemişlerdir; onuncu asr-ı mîlâdî de (ermenepolos ?) tarafından cem‘ ve telfîk kılınan Bizans Ahkâm-ı Kânûn-i Medenî olarak mâ-bihi't-tatbîk ittihâz edilmektedir.

Yunanistan konsolato mahkemelerinde dahî mahallî ‘örf ve ‘âdet ve kânûnu nazarı i‘tibâre alınır; fi'l-vâki‘ 1856 târihinde neşr edilen bir kânûn mücebince mahallî ‘akiddeki ‘örf ve ‘âdete şeklen tevfiik edilen bir mukâveleyi konsolato mahkemeleri mu‘teber ‘add eder; ke-zalik bir mukâvele nerede icrâ kılınacak ise onun tefsîr-i ahkâmı bâbında hilâfına sarâhat olmadıkca o mahall-i kânûna mürâca‘at olunur.

İran konsolato mahkemelerinde tatbîk kılınan kavânîn bi'l-cümle kavânîn-i Osmâniyye'dir ve meselâ Mecelle-i Ahkâm-ı ‘Adliyye ve Kânûn-ı Ticâret‘imiz oralarda da (s. 191) mâ-bihi't-tatbîktir. Ke-zalik ahkâm-ı şer‘iyye icâbınca ‘örf ve ‘âdetde nazarı i‘tibâre alınır.

Konsolato Mahkemelerinden Sâdır Olan İ‘lâmâtın Sûret-i İcrâsı –

Konsolato mahkemelerinden sudûr eden i‘lâmâtı bi't-tabi‘ kendi me‘mûr ve kavâsları ma‘rifetiyle tenfîz kılınur; bu mukarrerât, me‘mûr-ı icrâ kendileri olmak üzere, gerek memâlik-i Osmâniyye'de ve gerek kendi Hâriciyye Nezâretleri'nde ba‘de't-tasdîk i‘lâmı ısdâr eden konsolatonun mensûb bulunduğu devlet memâlikinde kâbiliyyet-i icrâiyyeyi hâ‘iz ‘add olunur.

Fakat böyle bir i‘lâmın icrâsı zımnında hükümet-i Osmâniyye'ye mürâca‘at edildikde acabâ devâ‘ir ve me‘mûrîn-i icrâ‘iyyemizce bunları tenfîze bir mecbûriyyet-i ‘ahdiye mevcûd mudur? Ne ‘uhûd-ı ‘atîka ve ne de kavânîn-i mevzû‘a ‘ale'l-ıtlak bir mecbûriyyet tahmîl etmemiş olmasına ve me‘mûrîn-i Osmâniyye konsolotların vâsı‘tâ-i tenfîziyesi ‘add olunamayacağına mebni bu kabîl i‘lâmâtı icrâ etmek mecbûriyyetinden bi-hakkın vâresteyiz. Binâberîn konsolatlar ısdâr ettikleri mukarrerât ve i‘lâmâtı kendi vesâ‘it-i icrâ‘iyyeleriyle, bizim asâyiş ve intizâmımızı aslâ ihlâl etmeyecek bir sûrette, tenfîz ve teba‘alarını habs ve tazyîk ve onların emvâl-i menkûlesini bey‘ ve fûrûht edebilirler. Şu kadar ki hükümet-i Osmâniyye, mahzâ hakk ve ma‘delet fikrine teba‘an, esnâ-yı icrâda konsolotlara karşû deriğ-i mu‘âvenet etmeyebilir. (s. 192)

MEBHAS-I SÂLİS

Muhtelif Tâbi‘iyyette Bulunan İki Ecnebî Arasında Emvâl-i Menkûleye
Müte‘allik Olarak Tahaddüs Eden Hukûk ve Ticâret Dâ‘vâları

Nass-ı ‘Uhûd; Muktezâ-yı Te‘âmül; Nâ‘il-i İmtiyâz Olmayan Ecânib Beynindeki
De‘âvî Konsolato Mahkemelerince Kabûl Edilen İki Meslek; Konsolato
Mahkemelerinde Tatbîk Olacak Kavânîn

Nass-ı ‘Uhûd – Muhtelif tâbi‘iyyette bulunan iki ecnebî arasında mütekevvîn de‘âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyenin hâangi mahkemede ve ne sûretle hall ve fasl edileceğine dâ‘ir ‘uhûd-ı kadîmede her türlü şübhe ve tereddüden âzâde bir sarâhate tesâdüf edilememektedir. Fi'l-hakîka kapitülasyonlarda ve mes‘eleye müte‘allik olarak 1153 H. (1740) târihindeki bizde Sultân Mahmud-ı Evvel hazretlerinin ve Fransa'da XV. Lui'nin zamân-ı saltanatlarına müsadiftir – Fransa'ya ve 1197 Hicrî de (1783 M.) – ki Abdülhamid-i Evvel ve II. Katerina zamânlarına tesâdüf ediyor – Rusya'ya verilen ‘ahid-nâmelerde ancak birer fikraya tesâdüf edilmekte ve mezkûr Fransız kapitülasyonunda «konsolosların ve tüccârın sâ‘ir milel nassârî konsolos ve tüccârı ile beynlerinde nizâ‘ vâki‘ oldukda tarafeynin rızâ ve talepleriyle dâ‘vâları Âsitâne-i Sa‘âdetim’de mukîm elçilerine havâle olunmakla cevâz verilüb ve mâdem müdde‘î ve müdde‘î ‘aleyhin rızâları olmaya bu makûle (s. 193) beynlerinde olan dâ‘vâ-yı vülât ve hükkâm ve kuzât ve zâbitân ve gümrük eminâsı bizler istimâ‘ ederiz deyû cebr eylemeyeler» Ve sâbikü'z-zikr Rusya kapitülasyonunun elli sekizinci maddesinde «Rusya konsolosları ve tâcirleri sâ‘ir nasrânî bir tâ‘ifenin konsolosları ve tacîrleriyle nizâ‘ları oldukda eğer tarafeynin rızâsı olur ise Devlet-i Osmâniyye’de mukîm olan Rusya elçileri yanına dâ‘vâlarını görebilirler ve eğer iki taraf dahî dâ‘vâlarının Devlet-i Osmâniyye’nin vâlîlerinden ve kâdılar ve zâbitler ve gümrükcülerinden görülmesine taleb olmaz ise münâza‘ada olan cânibinin rızâları olmadıkca zikr olunan vâlîler vesa’irler bervechle mesfûruna cebr etmeyüb umûrlarına müdâhâle eylemeyeler» denilmektedir; diğerk kapitülasyonlar ise bundan sâkittir.

Şu iki fikra-i ‘ahdiyeden istinbât olunabilen ma‘nânın mâhiyyet ve derece-i şümûl-i neden ibâret olduğu mes‘elesine gelince: Fransa ve Rusya elçileri ve konsolosları bir Fransız veyâ bir Rus ile diğerk bir ecnebî arasında mütekevvîn ihtilâf-ı tarafeynin taleb ve rızâsı inzımâm etmek şartıyla fasl ve rü‘yet

edebilecektir; amâ tarafeyn bunların fasl ve rü'yeti dâ'vâ etmelerini talep eylemez ve rızâ ve muvâfakat göstermezse rü'yet edemeyecekler. Bu ise kazâ değil, tahkîmdir; çünkü mütehasmın husûmet ve dâ'vâlarını fasl için rızâlarıyla sefir veyâ konsolosu hâkim-i ittihâz ediyorlar demektir; hâlbûki kazâ vilâyet-i 'âmme ashâbından sâdır olub iki hasmın birini ilzâm eden bir koldan ibâret bulunmasına göre, sefir veyâ konsolosun mensûb bulunduğu devletin müsâ'adesiyle teba'ası (s. 194) üzerinde hakk-ı kazâsını farz ve kabûl etsek bile diğer teba'a hakkında onun hakk-ı kazâsı mefrûz olamaz. Binâberîn kapitülasyonlar muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânib arasında mütekevvin dâ'vâdan dolayı konsoloslara ancak hükm olmak salâhiyyetinden başka bir hakk tanımıyor. Vakı'â-i fikrâteyn-i mezkûreteyn böyle bir dâ'vâda hükkâm-ı Osmâniyye'nin fasl-ı dâ'vâ etmesini dahî tarafeynin talep ve rızâlarına mütevakkıf buldurmakla beraber nefsü'l-emrde konsolato mahkemeleriyle muhâkememizin bu bâbdaki mevki'i bir değildir, aralarında fark-ı 'azîm vardır; zirâ böyle bir hâlde konsolatlara hakk-ı kazâyı bahş eden şu 'ahid-nâmelerdir; amâ mehâkim-i Osmâniyye'nin hakk-ı kazâsını tecellî ettiren şey hâkimiyet-i devlettir, devletin kendi mülkünde tahaddüs eden bi'l-cümle muhâsamâtı – velev ki tarafeyn ecnebî olsun – fasl ve hasm etmek üzere salâhiyyet-i kat'iyeyi hâ'iz bulunmasıdır. İşte mâhiyyetleri teşrih edilen şu iki salâhiyyet-i kazâ'iyeye ta'âruz ettikte şübhesizdir ki en kat'î, en makûl ve en mantikî olanı – ya'nî mehâkim-i mahalliyyenin salâhiyyet-i hükmüyyesi kabûl ve tercîh edilmek iktizâ eder.

Muktezâ-yı Te'âmül – 'Ahid-nâmelerden istinbât edilebilen ma'nî ve beyne'd-düvel takarrür eden usûl ve kavâ'id bu merkezde olmasına rağmen ma'a't-te'essüf fi'liyyât ve tatbîkât buna muvâfık değildir; bizde muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasındaki münâza'anın hall ve faslı öteden berû ve konsolotlara bırakılmış ve bu yolda bir te'âmül-i te'essüs eylemiştir; ecânibin bizim mahkemelerimizde tercîhen konsolato mahkemelerine mürâca'at eylemeleri ve bizdeki teseyyüb ve lâkaydını da inzımâmı şu te'âmülün takrîrini müceb olmuştur.

Aynı tâbi'iyette bulunan ecânib beyninde mütekevvin de'âvî ile muhtelif (s. 195) tâbi'iyetteki ecânib arasında mütehaddis muhâsamâtın merci'-i hall ve faslına ta'yîn ve irâ'e eden mevâdd-ı 'ahdiye yek-diğerinden pek farklıdır. Vakı'âda birinci kısım mevâdd-ı 'ahdiyede *elçileri ve konsolosları görüb kâdılar vesâ'ir kullarım karışmayub* gibi kat'iyet ifâde eden ibâreler istî'mâl edildiği hâlde ikinci kısımda *elçilerine havâle olmaya cevâz verilüb* ve *Rusya elçisi yanında*

dâ'vâlarını görebileler cümleleri kullanılmıştır; evvelkilerde – Prusya kapitülasyonundaki *mâdem kendüleri ber-muktezâ-yı şer'i şerîf görülmeye taleb olmayalar* ibâresi istisnâ edilince – aynı tâbi'iyette bulunan ecânib arasındaki de'âvîyi tarafeynin rızâsıyla mehâkim-i Osmâniyye'nin rü'yet edebileceğine dâ'ir sarâhat yok iken muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânib arasındaki dâ'vâya müte'allik iki fikra-i 'ahdiyede tarafeynin rızâ ve muvâfakiyetiyle böyle bir dâ'vâyı mehâkim-i Osmâniyye'nin rü'yet edebileceğine dâ'ir sarâhat mevcûddur; birde evvelki kısım fikarât-ı 'ahdiyede aynı tâbi'iyetteki ecânib arasında mütehaddis dâ'vâda kendi kânûnları tatbik edileceği *âyîn ve 'âdetleri üzere, 'âdetlerince, kendi kâ'ideleri üzere, Rusyâ'nın kavânîn ve kavâ'idi üzere* ve emsâl-i ibârât ile tasrîh edildiği hâlde diğer iki fikrada böyle hiçbir kayda tesâdüf olunamıyor. İşte her iki kısım sarâhat-i 'ahdiye'nin kuvveti, aynı vuzûhu, aynı kat'iyeti hâ'iz olmamasına rağmen bugünkü gün şu farkın fi'liyyatta bir ehemmiyeti kalmamıştır; çünkü sûret-i kat'iyede te'sis eden bir te'âmül muhtelif tâbi'iyetteki ecnebîler arasında mütekevvin de'âvînin hall ve faslını da konsolatlara tevdi' eylemiştir. Hattâ Mandelistam (s. 196) diyor ki: Bâb-ı 'Âlî muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasında mütekevvin de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyenin kendi konsolatlara â'id bulunduğunu zımnen kabûl ve tasdîkde etmiştir; çünkü bir ecnebînin diğer bir ecnebî 'aleyhine ikâ eylediği cürmden dolayı icrâ-yı ta'kîbât ve muhâkemât mehâkim-i Osmâniyye'ye â'id olacağına dâ'ir 1312 H. (1894 M.) târihinde Bâb-ı 'Âlî cânibinden sefâretlere gönderilen bir takrîr-i şifâhiyyede cümle-i istidlâlâtan olarak 1153 H. (1740 M.) Fransa kapitülasyonunun 52'nci ve 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonunun 58'inci maddelerinde isti'mâl edilen nizâ' gelmesinin, kapitülasyonların tedkîkâtıyla, yalnız de'âvî-i hukûkiyyeyi şâmil olduğunu beyân ve bu sûretle tâbi'iyet-i muhtelifeyi hâ'iz iki ecnebî arasındaki de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyenin konsolato mahkemelerine â'id olacağını zımnen teslîm eylemiştir.

Evvelleri muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânib arasındaki dâ'vâlardan dolayı bir müşkülât mevcûd değildir; en evvel Fransa'ya Kanûni Sultân Süleyman Hân cânibinden ihsân kılınan 'ahid-nâme icâbınca Avrupâ'da el-yevm mevcûd olan diğer devletlerin teba'ası Fransa sancağı altında olduğu hâlde Fransızlar gibi memâlik-i Osmâniyye'ye amed ve şüd etmeye me'zûn kılınmış ve şu hâlde göre bir Fransız ile meselâ bir İngiliz arasında bir nizâ' hâdis oldukda onun Fransa konsolosu ma'rifetiyle fasl-ı lüzûmu der-kâr bulunmuş idi. Gerçi 985 H. (1567 M.) târihinde Avusturya ve 987 H. (1579 M.) târihinde İngiltere ve 1107 H. (1598 M.)

târihinde Flemenk devletleri ve tevârîh-i muhtelitede diğerk ba'zı devletlere Fransızlar gibi nâ'il-i müsâ'ade (s. 197) olmuşlar ise memâlik-i Osmâniyye'de pek çok teba'alari bulunmadığından ve buraya gelen ecnebiler arasındaki mu'âmelât-ı ticâriyye en ziyâde teba'a-i mahalliyye ile vukû'a geldiğinden yine hiss olunacak derecede müşkülât hâsıl olmazdı. İşte bu sebebe mebnîdir ki 1153 H. (1740 M.) târihine kadar muhtelif tâbi'iyette bulunan kimesnelere â'id de'âvînin hallî emrinde 'uhûda bir sarâhat dercine lüzûm peydâ olmamıştı.

Lakin târih-i mezbûrede ecânib-i memâlik-i Osmâniyye'de tekessür ve mu'âmelât-ı ticâriyye tevsi' eylemesiyle ilk def'a olarak mezkûr Fransız kapitülasyonuna bâlâdaki fıkra derc edildi. Bu sıralarda muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasında bir nizâ' tahaddüs edince her ikisi kendi konsoloslarına mürâca'at ederler, konsoloslarda sulhen tesviye-i maslahata çalışırlar idi. Şâyet konsolosları tesviyeye muvaffak olamazlarsa hall-i ihtilâf husûsunu sefirlere tevdi' eylemler idi; zirâ o iki fıkra-i 'ahdiyede *tüccârdan* başka *konsolos*larında mütekâbilen zikr edilmesinden bu ma'nî istinbât ediliyor idi.

Memâlik-i Osmâniyye'de ecânibe hakk-ı istimlâk bahşeden kânûna merbût 1285 târihli protokolün bir fıkrasında «ihtiyâr meclisleriyle kazâ bidâyet mahkemelerinin salâhiyyeti dâ'iresinde olan de'âvîde [1]³²⁷ teba'a-i ecnebiyye (s. 198) şeh-bender veyâ vekîli hâzır olmaksızın muhâkemeye muvâfakat eylemeye me'zun olub ancak verilecek karar-ı istînâf olursa dâ'vânın istînâfen rü'yeti esnâsında şeh-bender veyâ vekîli hâzır bulunacaktır» deniyor. Bundan anlaşılır ki teba'a-i ecnebiyye konsolosun ikâmet-gâhında dokuz saatten ziyâde veyâ bundan az bir mesâfede bulunsun, kazâ mahkemelerinin dâ'ire-i salâhiyyetinde olan dâ'vâlarında kendi rızâlarıyla mehâkim-i Osmâniyye'ye mürâca'at eyleyebilirler; hattâ böyle bir dâ'vâlarını bidâyeten tercümân bulunmaksızın bile rü'yet ettirebilirler; fakat bu dâ'vânın istînâfen tedkîki sırasında tercümân hâzır bulunur.

(s. 197)

³²⁷ [1] Teşkil mehâkim kânûnunun üçüncü maddesinde devâ'ir-i sulhiyyeden olan kurâ-yı ihtiyâr meclislerine tarafeynin mürâca'at ve rızâlarıyla de'âvî-i hukûkiyyede ancak sulh ve nâhiye meclislerinede bundan başka meblağı veyâ kıymeti yüz elli kuruşu tecâvüz etmeyen dâ'vâları kat'iyen hükm-i salâhiyyeti verilmiştir. Nevâhî mecâlisinin şu salâhiyyeti hükmüyesinin tatbîkine birkaç def'alar tevessül ve husûsa inkılâb mes'ûdumuzdan iki sene evvel Rumeli Vilâyât-ı Osmâniyye'sinden ba'zılarında ehemmiyyetle buna teşebbüs ve hattâ (s. 198) husûsu birde nizâm-nâme tertîb edilmiş ise de mecâlis-i mezkûreyi terkîb eden a'zânın hiçbir beher-i hukûkiyye hâ'iz bulunmamaları netâyici müfide elde edilmesine bi-hakkın ma'nî olmuştur. Hâl-i hâzırda bunların makâmına kâ'im ve ni'am 'âcile-i meşrûtiyyetten olmak üzere enzâr-ı enâmda mütecellî olacak bir şey var ise oda mehâkim-i sulhiyyedir. Şu kadar ki ecânib henüz sulh mahkemelerinin kendi haklarında da salâhiyyet-i kazâ'iyyesini kabûl etmiş görünmüyorlar.

Mezkûr protokolün şu fıkrasında ve birde ondan evvelki fıkarda *teba‘a-i ecnebiyye* sözü mutlak olarak zikr edilmiştir; mutlak ise nassan veyâ delâleten takyîd bulunmadıkca itlâkı üzere câri olacağından, gerek aynı ve gerek muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecânibe şâmil olması iktizâ eder. Şu kadar ki aynı tâbi‘iyyette bulunan ecânib beyninde emvâl-i menkûleye mütedâ’ir olarak tekevün eyleyen hukûk ve ticâret dâ‘vâlarının konsolos-hânelere â’id bulunduğunu mütezammın fıkârât-ı ‘ahdiye –1761 Prusya kapitülasyonu istisnâ edilmek şartıyla – pek sarîh ve kat’î olmasına istinâden ba‘zı sefâretlerce mehâkim-i Osmâniyye’ce şu kısım salâhiyyetine i‘tirâz edilmekte ve bu bâbda netice-i kat’iyyeye (s. 199) iktirân etmiş emsâlede tesâdüf kılınmamaktadır. Amâ muhtelif tâbi‘iyyette bulunan iki ecnebî arasındaki da‘vâyı onların bi‘r-rızâ mürâca‘atleri üzerine kazâ mahkemelerinin rü’yete salâhiyyet-dâr olması keyfiyyeti cây-i tereddüd değildir. Fakat protokol şu salâhiyyeti yalnız kazâ mahkemeleriçün tanımış olmasına nazaran livâ ve vilâyet-i bidâyet mahkemeleri tarafeynin bi‘l-muvâfaka mürâca‘atleri halinde da‘vâyı rü’yet etmeyecek demek olur.

Hâlbûki protokolden müstefâd olan şu ma‘nî ‘ahid-nâmelerin sarâhatine menâfi düşmektedir; fi‘l-vâki‘ muhtelif tâbi‘iyyette bulunan iki ecnebînin bi‘r-rızâ mehâkim-i Osmâniyye’ye mürâca‘atleri hâlinde ‘ale‘l-ıtlâk mahkemelerimizin rü’yet dâ‘vâya salâhiyyet-dâr olacağı, Fransız ve Rus kapitülasyonlarındaki iki fikranın sarâhati icâbınca, cây-i bahs ve tereddüd olamaz. Ancak evvelcede söylediğimiz gibi te‘âmül bunun hilâfına olarak te’essüs etmiştir; ma‘a-zalik sarâhat ile delâlet, nass ile te‘âmül te‘âruz ettikte sarâhatin mücebiyle ‘amel kılınacağından, mahkemelerimizden herhângisine olursa olsun rızâ ve muvâfakatleriyle mürâca‘atten iki ecnebî arasındaki da‘vâyı bi-hakkın rü’yet eyleyebiliriz; yalnız muvâfakatlerini tahrîren bildirmeleri münâsib ve intizâmı müceb olur. Hatta Mösyö Mandalistam muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecânib beynindeki de‘âvîden bahs ettiği sırada «bi-hakkın kabûl etmelidir ki ibârât-ı ‘ahdiye vazîfe-dâr olan mahkemenin ancak alâka-dârânın ihtiyârıyla ta‘yîn edeceğini irâ’e eyliyor; binâberîn tarafeyn bi‘l-ittifâk mehâkim-i Osmâniyye’ye mürâca‘at edebilirler [1]³²⁸ diyor. Diğer taraftan Fransa Hükümeti’nin (s. 200) neşr ettiği 1778 Emir-nâmesi’nin (Edit) birinci maddesinde *konsolato mahkemeleri iki*

(s. 199)

³²⁸ [1] Il faut bien reconnaître que les textes capitulaires ne stipulent qu'une compétence facultative; les parties peuvent du'n commun accord saisir la justice ottomane.

Fransız beynindeki dâ'vâyı rü'yete sâlihdir denilmesinden istidlâlen bâ'zı mü'ellifler bir Fransız ile diğer bir ecnebî arasındaki dâ'vâyı konsolato mahkemelerinin rü'yet edemeyeceğini beyân eyliyorlar; bunun netîce-i zarûriyye ve tabî'iyyesi olmak üzere mehâkim-i mahalliyye ya'nî mehâkim-i Osmâniyye'nin vazîfe-dâr bulunduğu ta'yîn eder. İmdî protokolün te'mîn ettiği salâhiyyet 'ahid-nâmelerin sarâhatine göre devletce velakin te'âmüle nazaran kâr-ı telâkkî olunabileceği adına mülâhaza ile tezâhür eyler.

Nâ'il-i İmtiyâz Olmayan Ecânib Beynindeki De'âvî – Muhtelif tâbi'iyetteki ecânib arasında mütekevvîn hukûk ve ticâret dâ'vâlarının konsolato mahkemelerinde rü'yet edilmesi 'umûmiyyeti üzere kabûl edilemez; *sâ'ir milel nasârâ vesâ'ir nasrânî bir tâ'ife* cümlelerinin şümûlünü bu mu'âhedelerinin zamân-ı 'akdindeki hâl ve maksada göre tefsîr ve tahdîd etmek icâb eyler. Fi'l-vâki' şu ta'birlerden o vakit Fransa ve Rusya teba'ası gibi mümtâz olan teba'a-i ecnebiyyeden mâ'adâsı anlaşılabilir; çünkü diğer teba'a-i ecnebiyyenin ve ta'bir-i 'ahdiyyesi vechle sâ'ir milel nasârânın Fransa veyâ Rusya teba'asına mukayyes olması onlarında bunlar gibi nâ'il-i imtiyâz bulunmalarından ilerü gelür; yoksa bu kıyas onlarında Hıristiyan olmalarına ibtinâ etmiyor. Binâberîn *konsolosları ve tüccârın sâ'ir milel nasârâ konsolos ve tüccârı ile* ibâresinin ihtivâ ettiği iki ecnebîden maksat zâten hâ'iz-i imtiyâz bulunan iki ecnebî olmak üzere ta'yîn eder; imtiyâzı olmayan ecânib fikra-i 'ahdiyyenin medlûlünden hâric kalır. (s. 201)

Diğer taraftan fikra-i 'ahdiyyeyi imtiyâzı olmayan devletler teba'asında teşmîl-i hukûk düvel-i kavâ'idine mugâyir bir hareket teşkîl eder. Fi'l-vâki' memâlik-i Osmâniyye'ye gelen bir ecnebî gayr-i mu'âhid devletin kavânînine tâbi' ve mahkemelerimizin 'adâletinden her sûretle hisse-yâb olacağını mülâhaza ederek gelir; o kimse bir Fransız veyâ bir Rus ile aralarında ihtilâf tahaddüsünde Fransa veyâ Rusya konsolatosuna mürâca'at lâzım geleceğini asla der-piş etmez. İmdî böyle bir şahsa veyâ buraya gelen bir Japonyalıya «biz sâhib-i mülk olmakla beraber senin için ihkâk-ı hakdan ibâ ediyoruz, var konsolato mahkemesine gitte hakkı ara» demek kavâ'id-i beyne'l-milel ne derecelere kadar mugâyir olduğu der-kârdır; O âdem bize «ben sizin mahkemelerinizin hakkımı her sûretle bana îsâl edeceğini te'emmül ederek geldim; Fransa veyâ Rusya konsolatosuna mürâca'at edeceğimi hatırımdan geçirmedim ve bi't-tabî' hâkimiyetiniz hasebiyle bunu hatırımdan da geçiremedim» derse ona verilecek ma'kûl ve mantikî bir cevap bulunamaz.

İşbu tafsilâttan müstefâd olur ki hâ'iz-i imtiyâz olmayan iki ecnebî arasındaki de'âvî nasıl ki muhâkememizde rü'yet edilirse imtiyâzı bulunan bir ecnebî ile mu'âhid olmayan diğer bir devlet teba'ası arasındaki de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyede yine mahkeme-i Devlet-i Osmâniyye'de hasm ve fasl olunur.

Teba'a-i İrâniyye ile nâ'il-i imtiyâz olan diğer bir devlet teba'ası arasında mütehaddis de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyenin merci'-i rü'yetine gelince: İran ile diğer devletler arasında mün'akid bir mukavele mücebince bu kabîl de'âvînin merci'-i rü'yeti hakkında husûl-i i'tilâfa değin, mehâkim-i Osmâniyye'ye mürâca'at (s. 202) edilmesi takrîr eylemiştir. Gerçi bir İranlı bir Fransıza karşû müdde'î olursa Fransa konsolato mahkemesi onun dâ'vâsını kabûl ve rü'yet etmek istersede Fransız müdde'î olduğu surette de bi'l-mukabele İran konsolato mahkemelerince fasl-ı dâ'vâ iktizâ edeceğinden ve hâlbûki İran konsolato mehâkiminin usûl-i muhâkemesi diğer ecânibin buna mütaba'âtını eşkâl edecek bir mâhiyyette görüldüğünden, esâs i'tibâriyle vazîfe-dâr olan mahkeme-i Osmâniyye'ye mürâca'at olunması ihtiyâr ve usûl-i ittihâz edilmiştir. Ma'a-zalik bu kabîl-i de'âvîden dolayı ba'zen İran konsolato mahkemesinde mürâca'at vâki'dir.

Konsolato Mahkemelerince Kabûl Edilen İki Meselin – Memâlik-i Osmâniyye'de muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî-i mümtâz beyninde mütekevvîn bir deyn veyâ emvâl-i menkûleye mütedâ'ir olmak üzere ayn dâ'vâsının merci'-i rü'yeti, te'essüs eden te'âmül iktizâsınca, konsolato mahkemeleridir. Ma'a-zalik bu kısım de'âvînin hallî emrinde gerek bu mahkemelerin ve gerek alâka-dârânın gûnâ gûn müşkülâta ma'ruz kaldığı âşikârdır; bu da hâkim-i tabî'iyyenin sahâ-i kazâsından mübâ'adet ve hadd-i zâtında salâhiyyet-i kazâ'iyyesi olmayanlara tefvîz-i kazâyâ mübâderet eylemelerinden inbi'âs etmiş bir keyfiyettir. Nefsü'l-emrde hiss-i 'adâletle mütehasıs bulunmaları lâzım gelen ecânib eğer bi-araf-âne ve munsif-âne düşünecek olsalar devletin hakk-ı kazâsını kabûl ederler ve mahkemelerimizin 'adâletinden pek kolaylıkla hisse-mend olurlar.

Mezkûr mahkemelerin bu kısım de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyeyi rü'yet emrinde iki usûl, iki meselin intihâb ve kabûl etmiş oldukları meşhûd olmaktadır: (s. 203)

1. Dersa'âdet'te tatbîk edilebilmiş olan muhtelit 'adlî komisyonlar (Commission judiciaire mixte) sistemidir; şöyle ki 1820 târihinde Fransa, İngiltere, Rusya ve Avusturya sefirleri arasında protokole derc

olunmayarak şifâhî bir sûrette kararlaştırılan ve Dersa'âdet'teki diğer bi'l-cümle hey'et-i sefârât tarafından kabûl edilen mukâvele-nâme (Convention verbale) üzerine muhtelit 'adlî komisyonlar teşkîl edildi; bu komisyonlar ikisi müdde'î 'aleyhin ve biride müdde'înin sefâretinden müntahab üç a'zâdan tereküb eylerdi; bu hey'eti muhtelite dâ'imâ olmadığından, her bir iş için ayrıca teşekkül ve ictimâ' ederdi; bunun içinde evvel-be-evvel müdde'î 'aleyhin konsolatosuna bir arzuhâl takdîm eder, bu da müdde'înin konsolatosuyla bi'l-muhâbere mezkûr komisyonu teşkîl eylerler idi. Bu komisyonlar bidâyet derecesinde olub istînâf-ı dâ'vâ içinde müste'nif kendi istînâf mahkemesine ve meselâ bir Fransız bir Avusturyalı 'aleyhine istînâf-ı dâ'vâ ettikte «Aiks [Aix]» mahkemesine, bir Rus bir İngiliz 'aleyhine istînâf eyledikte «Petersburg»daki hey'et-i istînâfiyyeye mürâca'at ederdi. Muhtelit komisyonlar mukarrerâtı müdde'î 'aleyhin konsolato mahkemesince tescîl edilmedikce kâbiliyyet-i icrâ'iyye iktisâb edemez ve emr-i icrâda yine müdde'î 'aleyhin konsolato ma'rifetiyle vukû' bulur idi.

Bu hâl 1864 târihine kadar devam etti. O sene Avusturya Devleti teba'asından (İsaverdenis) ve şürekâsının Fransa teba'asından (Pijon) ve şürekâsı 'aleyhine ikâme etmiş oduğu dâ'vâda muhtelit komisyon teşkîline (s. 204) dâ'ir Fransa konsolato tarafından verilen karara karşı merkûm Pijon ve şürekâsı Aix İstînâf Mahkemesi'ne mürâca'at eylemeleri üzerine muhtelit komisyonların teşkîli ancak süferâ arasında husûl-yâfte bir i'tilâfa müstenid bulunub yoksa salâhiyyet-dâr hey'etin tasdîkine mukterin bir mukâvele-i tahrîriyye mevcûd olmadığından bahisle tarafeynden birinin 'adem-i rızâsı halinde muhtelit komisyon teşkîli mecbûrî 'add edilemeyeceğine mütedâ'ir mahkeme-i mezbûrenin ittihâzı karar etmesi ve diğer taraftan bu muhtelit komisyonların birçok mahâzîri müşâhede kılınması netîcesi olarak, târih-i mezbûrdan i'tibâren, bunların teşkîlinden sarf-ı nazar olunmuştur.

Vâkı'âda bu usûlde, tahaddüs eden müşkülât-ı iktihâm edilebilir mertebeyi pek mütecâviz idi: müdde'î aleyhler başka başka devlet teba'asından olunca, her müdde'î 'aleyh için ayrı ayrı komisyonlar teşkîli icâb eyliyordu; a'zâların intihâbı emrinde de iki konsolatonun müttefik bulunması 'iktizâ edüb hâlbûki bu i'tilâfin husûlü çok kere mevâni'e marûz kalırdı; müdde'î 'aleyh tarafından mütekâbilen bir dâ'vâ der-miyân edildiği zamân, aynı komisyon d'â'vâ-yı mütekâbileyi de rü'yete

salâhiyyet-dâr bulunmadığından ve çünkü esâsen müdde'î iken mütekâbil dâ'vâ üzerine müdde'î 'aleyh sıfatını iktisâb eden tarafa iki a'zâ vermek muktezî görüldüğünden, yeni bir komisyon teşkîli icâb ederdi; bu komisyonların i'ta ettikleri kararlar kâbiliyyet-i icrâ'iyeye iktisâb eylemek için müdde'î 'aleyhin konsolatosu tarafından tasdîk kılınmak icâb eyleyüb lakin müdde'î 'aleyhin konsolatosu ba'zı kere böyle bir kararı (s. 205) tasdîk etmiyordu; böyle müte'addid komisyonlar teşkîli sebebiyle dâ'vâların tahammülünden pek fazla masârif ihtiyârî lâzım değildi.

2. Birinci sistemden daha evvel tatbîk olunmaya başlanılan usûldür ki oda «Actor seguter forum rei» kâ'idesine tevfiken müdde'î 'aleyhin konsolatosu mahkemesinde dâ'vânın rü'yet edilmesinden ibârettir.

Öteden berû taşralarda tatbîk edilegelmekte olan bu kâ'ide, hiç şübhe yoktur ki 1820 sene-i mîlâdiyyesinden evvel Dersa'âdet'te dahî tatbîk olunurdu; şu kadar ki o târihlerde muhtelif tâbi'iyyeti hâ'iz iki ecnebî arasındaki de'âvîyi rü'yet eden konsoloslar değil, bi'z-zât süferâ idi; lakin süferâ fevka'l-âde meşgûl bulduklarından bi'l-ahire muhtelit komisyonlar teşkîline ve bu kâbil-i de'âvînin rü'yetini konsoloslar 'uhdesine tevdi'e mecbûr olmuşlardır. [1]³²⁹ Bu usûl iktizâsınca bir İngiliz bir Fransız 'aleyhine burada bir deyn veyâ emvâl-i menkûleye müte'allik bir ayn dâ'vâsı ikâme etmek için Fransa konsolato mahkemesine mürâca'at eylemelidir.

Muhâkemâta sür'at ve emr-i icrâda suhûlet mevcûd olmasına nazaran, bu usûl evvelki usûle herhâlde müreccah olmakla beraber bir tâkım mahâzîrden de hâllî değildir; ez-cümle, İngiliz konsolatosu mü'stesnâ olmak üzere, ekser konsolatlar dâ'vâ-yı mütekâbileyi kabûl etmiyorlar; birde icrâ-yı muvakkatle mahkûm olan müdde'î 'aleyh hükm-i i'lâm tenfîz edildikten sonra istînâfen dâ'vâyı kazanırsa fuzûlî kendisinden tahsîl edilen mahkûmün (s. 206) bihin i'âdesini talep için müdde'înin mahkemesine mürâca'ate mecbûr olup hâlbûki müdde'înin mensûb bulunduğu konsolato mahkemesinin usûl ve kavânîni kendi dâ'vâsında tatbîk edilen usûl ve kavânînin aynı olmamasından netîcede talep-i vâkı'anın reddiyle mutazarrır olması ihtimâli husûle gelebilir.

(s. 205)

³²⁹ [1] Muhtelif tâbi'iyetteki ecânib beyinde mütekevvin de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyenin rü'yetinden Fransa sefâretince keff-i yed ve konsolatlara tevdi'-i keyfiyyet edilmesi 1842 târihine müsâdiftir.

Bu ikinci usûl iktizâsınca muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasındaki de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyenin merci'-i rü'yeti müdde'î 'aleyhin konsolato mahkemesi olmak üzere ta'yîn eylediğinden, şâyed müdde'î kendi konsolatosuna mürâca'at ederse şu mürâca'at o konsolatoca kabûl edilmemekte ve çünkü kendisini bu bâbda vazîfe-dâr 'add eylememektedir; yalnız İngiliz konsolatosu böyle bir mes'ele karşısında kendisini vazîfe-dâr 'add ve dâ'vâyı kabûl ediyor.

Konsolato Mahkemelerinde Mâ-bihi't-tatbîk Olacak Kavânîn – Muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânib beyninde emvâl-i gayr-i menkûleye müte'allik olmak üzere tekevvün eden de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyede, Pilisiye Duruzas'ın [1]³³⁰ kavlince, müdde'î 'aleyhin mensûb olduğu devlet kavânîni tatbîk edilmek esâstır. Ma'a-zalik bu bâbda hukûk-ı husûsiyye-i düvel kavâ'idi de nazar-ı dikkatten devr tutulamaz; şöyle ki:

1. Müdde'î ile müdde'î 'aleyhden her birinin kebîr (majeur) ve sağîr (mineur) ve sağîr-i me'zûn (mineur émancipé) ve veled meşrû (s. 207) (enfant légitime) olmak gibi ahvâl-i muhtelif-i kânûniyyeleri (état) ve ehliyyetleri (capacité) bunların mensûb buldukları devletler kavânîni ile ta'yîn eder;
2. 'Ukûdun eşkâl ve merâsim hâriciyyesinde (locus regii actum) kâ'idesine tevfi'kan mahall-i 'akd kânûni mu'teber tutulur;
3. Mukâvelâtın tefsîr-i ahkâmında bi'r-rızâ ihtiyâr edecekleri kânûn mu'teberdir;
4. Konsolatonun bulunduğu mahalde cârî olan 'örf ve te'âmülde nazar-ı i'tibâre alınır; şu kadar ki bu 'örf ve 'âdet konsolatonun mensûb bulunduğu devletin menâfi-i siyasiyye veyâ iktisadiyye noktasından inzibât-ı umûmiyyeye mütedâ'ir kânûnları ahkâmına mugâyir olmamalıdır.

İşte muhtelif devletler teba'ası arasında mütekevvin ihtilâfât dolayısıyla müdde'î 'aleyhin mensûb bulunduğu devlet konsolatosunca tatbîk kılınacak kavânîn hakkında, nazarî olarak, şu esâs vaz' ve böyle bir dâ'vâdan dolayı Fransa

(s. 206)

³³⁰ [1] Mü'ellif mumâ-ileyhin "Le régime des capitulations dans l' Empire Ottoman" ünvanlı eserinin 407-408'inci sahifelerine mürâca'at oluna!

konsolatosunca bu usûle tevfi ki mu'âmele edilmekte bulunduğunu ilâve eyledikten sonra ba'zı devletlerin bu bâbdaki ahkâm-ı mevzû'alarından da bahs edelim:

Avusturya Devleti'nin 1855 senesinde neşr ettiği emir-nâmenin dokuzuncu maddesi icâbınca, ba'zı mesâ'il-i müstesnâ olmak üzere, Avusturyalı ile diğ er bir ecnebî arasında mütekevv in ihtilâf Avusturya kavânînine tevfi kan hall edilir. Ma'a-zalîk Avusturya kânun-ı medenîsinin otuz birinci maddesine nazaran memâlik-i ecnebiyyede bir Avusturyalı ile diğ er bir ecnebî beyninde 'akd ve tanzim (s. 208) kılınan mukâvelenin tefsîri emrinde, hilâfına bir sarâhat olmadıkca, mahall-i kânûnu tatbîk edilmek icâb eyler.

Yunan konsolos-hâneler kânûnunun 129'uncu maddesine göre de bir ecnebî ile bir Yunanlı arasında mütehaddis dâ'vâda Yunan konsolatosunca mâ-bihi't-tatbîk olacak kânûn, eğer 'örf ve 'âdet ve mu'âhedât mâni' değı lse, Yunan kânûnlarıdır. Şu kadar ki 1856 târihli kânûnun altıncı maddesi mücebince bir mukâvele-nâmenin tefsîri husûsunda mahall-i 'akd-i kânûnu nazar-ı dikkate alınmak iktizâ eder.

İtalya kânûn-i medenîsinin dokuzuncu maddesi müfâdı dahî bir İtalyalı ile diğ er bir ecnebî arasında mün'akid mukâvele dolayısıyla zuhûra gelen ihtilâfın halli emrinde, 'aksi meşrût bulunmamak kaydıyla (lex loci actus) kâ'idesine tevfi kan mahall-i 'akd-i kânûnunun mu'teber olacağı merkezdedir. Binâberîn memâlik-i Osmâniyye'de tanzîm edilen bir mukâveleden dolayı burada bir İngiliz tarafından bir İtalyan 'aleyhine ikâme edilecek dâ'vâda, mukâvelenin esâsı (fond) ve onun üzerine tertîb eden eser (effel) i'tibâriyle İtalya konsolato mahkemesince Devlet-i Osmâniyye kânûnları tatbîk edilecek demek olur.

Almanya kânûnlarında bir Almanya ile bir ecnebî arasında mütekevv in ihtilâfta mâ-bihi't-tatbîk olacak ahkâma dâ'ir bir sarâhat görülememektedir. Fakat Almanya erbâb-ı hukûku muhtelif tâbi'iyette bulunan iki kîmesnenin 'akd ettiği mukâvelâtın tefsîri-i ahkâmı emrinde iki esâs-ı intihâb ve kabûl ediyorlar: biri Saveyni'nin mesleğidir ki 'akd nerde icrâ olunacaksa oranın kânûnu tatbîk olunur; diğ eri Mösyö dö Bar'ın kâ'idesidir ki (s. 209) bir mukâvelenin ahkâmını tefsîr husûsunda müdde'î 'aleyhin ikâmet-gâhı kânûnu mâ-bihi't-tatbîk ittihâz edilir.

Fakat Laypzig mahkeme-i istinâfından 1906 târihinde i'tâ kılınan bir kararda, müdde'înin müdde'î 'aleyh olan Almanyalıının mensûb bulunduğ u konsolato mahkemesine mürâca'at etmesine göre müdde'î 'aleyhin icrâsından bulunduğ u devlet kânûnunun kendi hakkında da tatbîkini kabûl etmiş olacağı

mevzû-i bahs edilmiş ve buda üçüncü bir ictihâd olarak telâkkiye sezâ görülmüştür.

[1]³³¹ (s. 210)

(s. 209)

³³¹ [1] Muhtelif tâbi'iyette bulunan iki kimse arasında mün'akid mukâvele-nâmenin tefsîri emrinde hângi kânûn tatbîk edileceğine dâ'ir F. Surville et F. Arthuys taraflarından müştereken te'lîf kılınan hukûk-ı husûsiyye-i düvelin (droit international prive) son tab'ının 305-308'inci sahîfelerinde izâhât-ı kaffeye mevcûddur.

MEBHAS-I RÂBÎ'

Memâlik-i Osmâniyye'de Vefât Etmiş Olan Ecânibin Terekâtına Müte'allik
Ahkâm

Nass-ı 'Uhûd, Metrûkât-ı Menkûleye Â'id Ahkâm; Metrûkât-ı Gayr-i Menkûleye
Müte'allik Ahkâm; Ecânib Tarafından Vukû' Bulan Vasiyyete Müte'allik Ahkâm;
Konsolatlarda Verâsetten Dolayı Cârî Mu'âmelât

Nass-ı 'Uhûd – 'Uhûd-ı kadîmenin ecânibe bahş ettiği imtiyâz mücebince memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden ecnebîlerin emvâl-i menkûle-i metrûkasına hükümet-i mahalliyye müdâhale etmez; bu gibi terekeler konsoloslar tarafından tahrîr ve beyne'l-verese taksîm kılınır; ve bilâ-vâris vefât eden ecnebînin bu misillü terekesi beytü'l-mâl tarafından zabt olunmayub müteveffânın tâbi' olduğu devletin kavânîni ahkâmınca iktizâ eden mahale teslîm edilir. Çünkü Fransa ile mün'akid 1804 H. [1084 H.] (1673 M.) ve 1153 H. (1740 M.) kapitülasyonlarının [1]³³² bir fıkrasında «ve eğer (Fañçeludan biri) mürd olsa esvâb ve emvâline kimse dâhil etmeye, kime vasiyyet eder ise ona verile, eğer vasiyyetsiz mürd olur ise konsolosları ma'rifetiyle evvel yerlü yoldaşına verile, beytü'l-mâlciler ve kassâmlar dahl eylemeye» ve 1086 (s. 211) H. (1675 M.) senesinde [1]³³³ İngiltere'ye verilen 'ahid-nâmenin bir fıkrasında «ve İngiltere ve ona tâbi' olan yerlerden ve bayrağı altında yürüyenlerden birisi Memâlik-i Mahrûse'de mürd oldukda bâkî kalan emvâl ve erzâkına beytü'l-mâlciler vesâ'ir hükkâm mal gâ'ibdir deyû kabz ve dahl ve ta'arruz etmeyüb herhângi İngilterelüye vasiyyet ederse ona verile; vasiyyetsiz mürd olur ise konsolosları veyâ onda bulunan evvel yolu yoldaşlarına verile; eğer evvel mahalde konsolosları veyâ yerlü yoldaşları bulunmaz ise kâdı tarafından kabz ve zabt olunub ba'dehu İngiltere elçileri kimi nasb ve tayîn ederler ise cümleten ona teslim oluna» ve 1130 H. (1718 M.) senesi Sultân Ahmed-i Sâlis zamânında Avusturya ile mün'akid Pasarofça Mu'âhede-nâmesi'nin beşinci maddesinin bir fıkrasında «ve Memâlik-i Mahrûsem'in her ne mahalde çasâra tâbi' tüccârdan biri

(s. 210)

³³² [1] Bu iki kapitülasyondan evvelkisi bizde Sultân Mehmed-i Râbî' âvân-ı saltanat ve Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa zamân-ı sadâretine ve Fransa'da ise XIV. Lui'nin hengâm-ı hükümetine ve ikincisi Sultân Mahmud Hân-ı Evvel ile XV. Lui âvân-ı saltanatlarına müsâdifdir. (s. 211)

³³³ [1] Sultân İbrahim zamân-ı hükümetine tesâdüf ediyor.

mürd olur ise onun emvâl ve eşyâsına vechen mine'l-vücûh dahl ve ta'arruz ve vaz'ı-yed ile müsâdere olunmayub taraflarından kabza me'mûr olanlar zabt ettirile [2]³³⁴» ve 1174 H. (s. 212) (1761 M.) senesinde Prusya Devleti ile 'akd olunan mu'âhede-nâmenin altıncı maddesinin fıkrasında «Prusyalu'dan ve tâbi'lerinden Memâlik-i Mahrûse'de bir kimesne fevt oldukda muhallefâtını vereselerini teslîm eylemek üzere Prusya elçisi veyâhûd konsolosları zabt ve bunlardan biri bulunmadığı hâlde şerîki kabz eyleyüb hükkâm ve zâbitân taraflarından müdâhale olunmaya; ve fevt olduğu mahalde Prusyaludan bir kimesne bulunmadığımda muhallefâtına tahrîr ve senedâtını evvel mahallin hâkimi tarafından mühürlenüb hıfz ve Prusya elçisinden kabza me'mûren varana bilâ-bahâne teslîm olunub resm-i kısmet taleb olunmaya [1]³³⁵» ve 1197 H. (1783 M.) senesinde Rusya ile mün'akid ticâret mu'âhede-nâmesinin sekizinci maddesinin son fıkrasında «Rusya re'âyâsından biri mürd oldukda emvâl ve eşyâsı hiçbir kimesne müdâhaleye cesaret etmeksizin vasîlerine teslîm ve eğer vasîsiz mürd olur ise metrûkâtı Rusya konsolosunun vesâtatıyla hemşehrilerine emâneten verilip bu bâbda kassâmlar ve beytû'l-mâlciler bir türlü muhâlefet ve ber-vechle müdâhale eylemeyeler» ve 1239 H. (1824 M.) senesinde Sardunya ya'nî (s. 213) şimdiki İtalya [1]³³⁶ Devleti ile 'akd olunan mu'âhede-nâmenin yedinci maddesinde «Sardunya teba'asından biri Memâlik-i Mahrûse'de esnâ-yı ikâmetinde hâlik oldukda terekesini veresei tarafına îsâl etmek üzere evvel mahalde bulunan konsolos ahz ve konsolos bulunmadığı hâlde hâkim belde tarafından tereke-i mezbûre tahrîr ve bir kıt'a

³³⁴ [2] Mezkûr 'ahid-nâmenin altıncı maddesinin fıkrâ-i ahîresinde dahî «Devlet-i 'Aliyyem tüccârının birisi memâlik-i çâsâriyede vefât eyledikte emvâl ve eşyâsına ta'arruz olunmayub beytû'l-mâlini Devlet-i 'Aliyyem tarafından tayîn olunan şeh-bender zabt eyleye» denilmesine nazaran terekenin tahrîr ve taksîmi hakkında konsoloslara bahs edilen salâhiyyetin mütekâbil bulunduğu sarâhaten müstefâd oluyor; şu kadar ki Avusturya Hükümeti şu imtiyâzdan ötedenberû fi'len müstefîd olduğu hâlde bizim orada bulunan süferâ ve konsoloslarımızın kendi lehlerindeki bir hakk ve salâhiyyeti bi-tamâmihâ isti'mâl etmemeleri hasebiyle bugün fi'liyyât ve tatbîkâtta burada bulunan Avusturya konsoloslarıyla bizim Avusturya'da bulunan şeh-benderlerimiz tereke husûsâtında ifâ edecekleri mu'âmelât-ı mütekâbile ve mütesâvî bir mâhiyyeti hâ'iz değildir. (s. 212)

³³⁵ [1] Mezkûr 'ahid-nâmenin yedinci maddesinde «bâlâda mezkûr dostluk ve ticâret-i hâviye-i mevâdd tarafından imza olunduktan sonra hilâfına vaz' ve hareketine cevâz verilmeyüb kemâ-yenbagi mer'î mu'teber tutula; ve mevâdd-ı mezkûre kral-ı müşârûn-ileyhin tüccârı ve re'âyâsı hakkında cârî olduğu gibi Devlet-i 'Aliyye tüccârı ve re'âyâsı ve tâbi'leri haklarında dahi cârî ola» denilmesine nazaran, bizimde Prusya imtiyâzât-ı mühimmemiz ve ez-cümle şeh-benderlerimiz ma'rifetiyle teba'amız terekesini tahrîr ve taksîm hakkımız olmak icâb eder. Ke-zalik 1259 Portekiz kapitülasyonunun 7'nci maddesi dahî bu hakkı tarafeyn konsoloslarına mütekâbilen bahş etmektedir. (s. 213)

³³⁶ [1] Malumdur ki Venedik, Toskana, Sicilyateyn gibi İtalya'da hüküm-rân bulunan düvel-i kadîmenin Devlet-i Osmâniyye ile birlikte 'akd ettikleri mu'âhedâta şimdiki İtalya Hükümeti vâris olmuştur; Sardunya Devleti de bunlardan biri ve son hüküm-dârı Victor Emanuel ile baş vekîli Kont Kavur 1860 senesinde husûl-yâfte olan İtalya ittihâdının pîşvâsıdır.

mümzî defter ile cümle eşyâ-yı metrûke karîb mahalde mukîm konsolosuna irsâl oluna; ve Sardunya memâlikinde bulunan Devlet-i ‘Aliyye teba‘a ve re‘âyâsı hakkında dahî bi-aynihî ol vechle icrâ kılına [2]³³⁷» deyû muharrer vesâ‘ir kapitülasyonlarda da bu kabîl sarâhatler mevcûd bulunması memâlik-i Osmâniyye’de vefât eden ecânibin menkûlâta müte‘allik terekesinden dolayı konsoloslara kat‘î bir hakk bahş etmektedir. Amâ kapitülasyonların zamân-ı i‘tâsında ecânib-i memâlik-i Osmâniyye’de emvâl-i gayr-i menkûle tasarrufundan memnû‘ (s. 214) ve 7 Safer’inde 1284 târihli İstimlâk-i Emlâk Nizâm-nâmesi’nde de emlâktan dolayı ecânib hakkında teba‘a misillü mu‘âmele edileceği müsâ‘adât-ı müteveffânın emvâl-i gayr-i menkûlesine müte‘addî ve şâmil olamaz.

İşte kapitülasyonlar icâbınca memâlik-i Osmâniyye’de vefât eden ecnebînin emvâl-i menkûlesine ya bi’z-zât veyâ vasî ma‘rifetiyle konsolos vaz‘ı-yed eder; terekeyi tahrîr ve müzâyede ve müteveffânın düyûnunu tesviye ve matlûbâtını tahsîl ve mütebâkîsini beyne’l-verese taksîm eyler; eğer müteveffânın vasiyyet-nâmesi var ise onu infâz eder. Şahıs ecnebî, vârisi veyâ mûsâ-lehi olmaksızın vefât eylerse terekesi beytül-mâle â‘id olmayub mensûb bulunduğu devlet kavânînine tevfikân konsolato tarafından zabt ve usûl-i mevzû‘aları dâ‘iresinde tasarruf edilir.

Metrûkât-ı Menkûleye Müte‘allik Ahkâm – Memâlik-i Osmâniyye’de bilâvasiyyet vefât eden bir ecnebînin emvâl-i menkûlesi, evvelce de beyân edildiği vechle onun mensûb olduğu devlet konsolatosu ma‘rifetiyle tahrîr ve taksîm ve terekeye müte‘allik ve mu‘âmelât ‘alâ-vechi’l-istiklâl tesvîye ve tanzîm kılınur; hükümet-i mahalliyyenin bu bâbda bir gûnâ müdâhalesi mesbûk olmaz.

Ma‘a-zalik burada ba‘zı mesâ‘il tahaddüs edebilir: Ez-cümle müteveffâ-yı ecnebînin terekesinde bir Osmanlının alacağı olsa dâyin bi’t-tâbi‘ evvel-emirde konsolatoya mürâca‘at ve hakkını talep eder; konsolatoca matlûbu müsebbit görülürse vasî-i tereke (curateur) ma‘rifetiyle tesviye olunur. Amâ o matlûbı konsolato tesviyeden imtinâ‘ ettiği takdîrde şahs-ı (s. 215) sâlis olan bu Osmanlı acabâ nerede ikâme-i dâ‘vâ ve istihsâl-i hakk edeceği mes‘elesini tahaddüs eyler.

³³⁷ [2] 1153 Sicilyateyn kapitülasyonunda «ve vefât eden mahalde konsolos ve şerîkleri bulunmadığı hâlde ol mahallin kâdısı bir nehc-i şer‘î şerîf muhaleffâtı defter edüb bir mahale vaz‘ ve hıfz edüb resm-i kısmet edâsıyla devlette ta‘yîn olunan âdeme bilâ-bahâne def‘ ve teslîm eyleye» denilmesine göre bir İtalyan terekesinden resm-i kısmet istifâsına mehâkim-i şer‘iyyenin salâhiyyeti müstefâd olmakta ise de Venedik ve Toskana ve Sardunya kapitülasyonlarında bu cihet musarrah olmadığından bi’t-tâbi‘ dört devlet kapitülasyonundan istifâde eden bir devlet kendisine en nâfi‘ bir hakk te‘mîn eyleyen kapitülasyonundan istifâdeyi tercih eyleyeceğinden, şu fikranın hükmünü lağv ‘add etmek icâb eyler.

Evvelleri ecânib böyle bir dâ'vâyı verâset mes'elesinin müteferri'âtından 'add ve bi'n-netîce konsolato mahkemesince hall ve fasl icâb eyleyeceğini iddi'â etmişler ise de el-hâletü hazîhi bu kabîl de'âvînin rü'yeti mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'ye â'id bulunacağı zemîninde hall-i mes'ele edilmiştir. Vakı'âda bu, terekenin ecnebî adı zarûri olan şahsiyet-i ma'neviyyesiyle bir Osmanlı arasında zuhûre gelmiş bir ihtilâftan başka birşey değildir; bunun merci'-i rü'yeti de bi't-tabî' muhtelit Osmanlı mahkemeleridir. Binâberîn böyle bir hâlde mehâkim-i muhteliteye mürâca'atle lehine bir hükm-i istihsâl ettikten sonra ol bâbdaki i'lâmı konsolatoya getirir, oracada artık matlûbı tesvîye kılınır.

Bir Osmanlı'nın müteveffâ-yı ecnebî nezdinde bir vedî'ası bulunduğu takdîrde cereyân edecek mu'âmelede bu merkezdedir – ya'nî böyle bir vedî'anın tereke meyânında zuhûru veyâ onun müdde'îye â'idîyyeti teslim ve kabûl edilmeyecek olursa mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'ye mürâca'atle evvel-emirde tereke 'aleyhinde bir hükm-i istihsâl etmek ve bu bâbdaki i'lâmı konsolatoya bi'l-ibraz infâz ettirmek muktez'dir. Ke-zalik bir Osmanlı'nın müteveffâ-yı ecnebî nezdinde bulunan rehni ba'de'l-ifâ'e'd-deyn kendisine i'âde edilmezse mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'de vasi-i tereke muvâcehesinde terekenin şahsiyet-i ma'neviyyesi 'aleyhine ikâme-i dâ'vâ ve istihsâl hükm ettikten sonra bu husûs hakkında sudûr eden i'lâmı konsolatca infâz ettirmek icâb eyler.

Şurası şâyân-ı dikkattir ki bu dâ'vâlar terekenin şahsiyet-i ma'neviyyesi (s. 216) 'aleyhine müteveccih bulunduğu, müteveffânın vârislerinden ba'zısı teba'a-i Osmâniyye'den bile olsa yine tereke-i ecnebî ve dâ'vâda bir Osmanlı ile bir ecnebî arasında vâki' 'add olunur. Gerçi bir şirketin şürekâsından kısm-ı a'zamî ecnebî ve fakat birisi Osmanlı olduğu takdîrde o şirketi Osmanlı 'add ettiğimize [1]³³⁸ (s. 217) kıyasen beyenlerinde bir şirket-i mülk mevcûd bulunan vârislerin

(s. 216)

³³⁸ [1] Bu husûsa müte'allik olarak tesâdüf ettiğimiz bir vesikâyı ber-vech-i âtî derc ediyoruz:

Teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde 'akd olunan şirketlere ecnebî nazarıyla bakılır ise de teba'a-i ecnebiyyenin nâ'il oldukları imtiyâzât ve müsâ'adât iktizâsınca hîn-i iflâsında ve teba'a-i Osmâniyye ile dâ'vâları vukû'unda bir tâkım müşkülât-ı hudûs edeceği cihetle bu misillü şirketlere şirket-i Osmâniyye nazarıyla bakılmasının usûl-i ittihâzıyla ona göre ticâret kânûnuna bir fıkra derci istîzânına dâ'ir baş vekâlet celîle-i makâm-ı 'âlîsine takdîm olunan tezkere Şurây-ı Devlet'e lede'l-havâle işin ehemmiyyet-i siyasiyyesi cihetiyle Bâb-ı 'Âlî hukûk müşâvirlerinden Mösyö..... celb ile icrâ-yı tedkîkât ve mübâhasât edildikde teba'a-i Osmâniyye ile teba'a-i ecnebiyyeden mürekkeb bir şirkete şirket-i Osmâniyye denilmesi hukûk-ı milîl mesâ'ilinden olmakla beraber şürekâ-yı Osmâniyye'de bulunan her bir şirkete şirket-i Osmâniyye itlâkî sahîh olamayub çünkü Osmanlı şirketi olmayan komandit veyâ anonim bir şirkette menâfi'-i Osmâniyye bulunacağı ve teba'a-i Osmâniyye ile teba'a-i ecnebiyye arasında ve memâlik-i Osmâniyye'de bulunan her bir kollektif şirketi bi-hakkın Osmanlı şirketi olduğu cihetlerle kollektif

hey'et-i mecmû'asını elçilerinden birisi Osmanlı olduğundan dolayı Osmanlı farz etmek akla mülâyim düşerse de, verâsette halefiyyet esâs ve mübeddel-i minhü ise ecnebî bulunmak hasebiyle onun bedeli ve halefleri olan vârislerin hey'et-i 'umûmiyyesini ecnebî telâkkî eylemek icâb eyler.

Şahs-i sâlis olan bir Osmanlı tarafından müteveffâyı ecnebînin yine ecnebî olan veresesi 'aleyhine terekeden dolayı mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'de ikâme kılınan bir dâ'vânın esnâ-yı tedkîkinde veresenin ahvâl-i şahsiye-i kânûniyyesine müte'allik bir mes'ele (question d' état) tahaddüs ettikte bunun â'id bulunduğu konsolato mahkemesince hall ve faslı muktezî bir mes'ele-i müste'hire teşkîl edeceğini kabûl eylemek muvâfik olur.

Memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden bir ecnebînin vârislerinden ba'zısı ecnebî ba'zısı Osmanlı olup da Osmanlı varisler ecnebî vârislerin nesebî ve hakk-ı verâsetini münker buldukları sûrette bu cihet bi't-tâbi' konsolato mahkemesince hall ve fasl edilmek iktizâ eder; amâ aksi takdîrde ya'nî ecnebî vârisler Osmanlı vârislerin nesebî varsa istihkâkını istihsâl eyledikleri sûrette bu ihtilâf mahkeme-i şer'iyeye hasm ve fasl-ı muktezî bile mes'ele-i müste'hire teşkîl eyler.

Metrukât-ı Gayr-i Menkûleye Müte'allik Ahkâm – Memâlik-i Osmâniyye'de ecânib mutasarrıf buldukları emvâl-i gayr-i menkûle mülk, vakıf ve arâz-i emîriye olmak üzere üç nev'i inhisâr eder. Bunlardan nev'i evvelin ya'nî emlâki sarfının sûret-i tevâris ve taksîmi emrinde kavânîn-i Osmâniyye'nin tatbîk (s. 218) olunacağı şübheden âzâdedir. Gerçi mukaddemâ ba'zı konsolatolar müteveffânın emlâk-i sarfesi terekesine dâhildir diyerek onun tevârüs ve taksîmini kendi kânûnlarına tatbîken icrâ ettirmek istemişlerse de bugün şu mes'ele kat'iyen hall ve kavânîn-i Osmâniyye'ye tevfiik-i mu'âmele olunacağı tamâmen kabûl edilmiştir. Çünkü memâlik-i Osmâniyye'de ecânibe hakk-ı istimplâk bahş edilmesi, 7 Safer sene 1284 târihli kânûnun birinci maddesinde tasrîh edildiği vechle, ecânibin emlâkine müte'allik kâffe-i husûsâtta teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'nin tâbi' oldukları nizâmât ve vezâ'ife ittibâ'î kaydıyla meşrûttur; diğer taraftan terekenin

şirketlerle ticâret kânûn-nâmesi mücebince teşekkül eden anonim şirketleri için kânûn-ı mezkûre fıkra ilâvesine mahall olmadığı mumâ-ileyh... tarafından ifade kılınmış ve şu mutâla'ât kavâ'id-i 'umûmiyye-i kânûniyyeye müstenid bulunmuş olduğundan kânûna fıkra dercinden sarf-ı nazarla teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde mün'akid şirketlere şirket-i Osmâniyye denilmesi tanzîmât dâ'iresinden ifade kıldığı beyân-ı 'âlisiyle icrâ-yı icâbî bâ-tezkere-i sâmiye emr ve irâde buyurulmuş ve keyfiyyet iktizâ edenlere bildirilmiş olmakla oraca dahî ber-minvâl-i muharrer ifâ-yı mu'âmeleye himmet olunması.

sûret-i taksîmi hakkındaki ahkâm-ı kânûniyyemiz devletçe inzibât-ı ‘umûmiyye müte‘allik ‘add edilmektedir; fazla olarak hemen bi'l-cümle düvel-i mütemeddine kânûnlarında emvâl-i gayr-i menkûlenin bulunduğu mahall-i kânûnuna tâbi‘ olacağı mezkûrdur.

Müteveffânın terk eylediği emlâk-i sârfeye müte‘allik olarak gerek verese beyninde ve gerek tereke ile eşhâs-ı sâlise arasında tahaddüs eyleyen ihtilâfın mahkeme-i Osmâniyye’de hasm ve fasl edileceği der-kârdır.

Bi'l-icâreteyn tasarruf olunan müsakkafât ve müstegallât-ı mevkûfe ile arâzî-i emîriye ve tahsîsât kabîlinden bulunan arâzî-i mevkûfenin emr-i intikâli ise hiç şübhe yoktur ki kavânîn-i mevzû‘amıza tevfikân cereyân eder; zaten mezkûr İstimlâk Kânûnu’nun ikinci maddesinde ecânibin «emlâk-i tasarruf ve intikâl ve ferâğ ve istiğlâli hakkında hâlen câri olan ve istikbâlen cereyân edecek olan kavânîn ve nizâmât-ı zâbîta ve belediyeye ittibâ‘» ile mükellef tutuldukları sarâhaten beyân edilmiştir.

Müteveffâ-yı ecnebînin terk eylediği müsakkafât ve müstagallâtın veyâ arâzî-i emîriye ve mevkûfenin tasarrufu hakkında gerek beyne'l-verese ve gerek vârisler ile (s. 219) şahs-ı sâlis arasında bir ihtilâf tekevvün eyledikte bi't-tâbi‘ bunun merci‘-i rü’yeti mehâkim-i hukûkiyyedir. Amâ bunların rakabesine müte‘allik de‘âvî gibi rü’yeti münhasıran mehâkim-i şer‘iyyeye raci‘ bir dâ‘vâ tahaddüs ederse â’id olduğu mahkeme-i şer‘iyyede hasm ve fasl olunur. Zâten müteveffâ-yı ecnebînin terk eylediği emvâl-i gayr-i menkûle hakkında mehâkim-i şer‘iyyenin vazîfe-dâr olduğu ekser sefaretlerce de kabûl edilmiş ve İstimlâk Kânûnu’nun ikinci maddesinin üçüncü fıkrasında muharrer «emlâke müte‘allik kâffe-i husûsâtta ve ona dâ’ir bir dâ‘vâ vukû‘unda gerek kendileri müdde‘î ve gerek müdde‘î ‘aleyh olsun ve gerek iki taraf dahî teba‘a-i ecnebiyyeden bulunsun doğrudan doğruya Devlet-i ‘Aliyye mahkemelerine mürâca‘at edecekleridir» ibâresinin Fransızca’ya nakl ve tercümesinde âdem-i vukûf ve zuhûl eseri olarak isti‘mâl kılınan (tribunaux civils ottomans) ta‘bîrinin terekeye müte‘allik dâ‘vâlarda i‘mâli iltizâm olunmamıştır.

Mâdemki bir ecnebînin ‘uhde-i tasarrufunda bulunan emlâk-ı sârfenin tevârisi ve vakıf ile arâzî-i emîriyenin intikâli emrinde kavânîn-i Osmâniyye mâ-bihi’t-tatbîkdir, şu hâlde mevâni‘-i irs ve bi-tahsîs ihtilâf-dâr mes‘elesini nazar-ı i‘tibâre alınmak icâb eyler. Meselâ mûris ecnebî olduğu hâlde verese cümleten veyâ kısmen Osmanlı olmak veyâ Osmanlı olmamakla beraber mûrislerinin

tâbi'iyetinin gayrî bir tâbi'iyette bulunmak ihtimâli mevcûd olur ki böyle bir takdîrde ahkâm-ı fikhiyye ve nizâmîyyeye tevfi-k-i mu'âmele edilmek zarûr'dir.

Gerçi ba'zıları 7 Safer sene 1284 târihli kânûn ecnebîlere de hakk-ı istimlâk bahş etmekte bulunmuş ve tasarruf-ı emlâk noktasında teba'a ile ecânib arasında bir fark kalmamış olmasına istinâden artık ihtilâf-dâr (s. 220) mevzû-i bahs olamayacağını iddi'â etmekte ise de şu tarz istîdlâlde aslâ isâbet ve ma'kûliyyet görülemez; çünkü hakk-ı istimlâk ile tevârûs ve intikâl mahiyyeten başka başka şeyler olup biri diğeri tazammun eylemez. [1]³³⁹ Mezkûr kânûnda ecânibe hakk-ı istimlâk bahş etmesine rağmen tevârûs ve intikâli husûsunda halen câri olan müstakbelen cereyân edecek bulunan kavânîne icâbında emlâkten dolayı tâbi' bulunduğunu tasrîh (s. 221) etmiş ve fakat mevânî'-i irse müte'allik ahkâm-ı esâsiyyeye aslâ ta'arruz eylememiştir. [1]³⁴⁰ Zâten hakk-ı istimlâk ile tevârûs ayrı

(s. 220)

³³⁹ [1] Bu husûsa müte'allik olmak üzere 26 Temmuz 91 tarihli tezkere-i sâmiye sûreti ber-vech-i âfî aynen derc olunur:

Teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olup da evlâd ve ekârib-i ecnebî bulunan kadınların vefâtlarından emvâl ve emlâkin metrukelerinin ecnebî bulunan zevce ve evlâdına intikâl edememesi hakkında olan usûl-i müttehazanın teba'a-i ecnebiyyenin emlâk alabilmelerini mütezammın bulunan karar-nâmenin imzâsından sonra vefât eyleyenlere şümûlü olup olmayacağını istifsâriyle ol bâbda ba'zı ifâdeyi hâvî d4â'ire-i celîle-i hâriciyyeden tanzîm olunan müzekkere üzerine Şurâ-yı Devlet'ten kaleme alınan mazbata encümen-i mahsûs meşverette kirâ'at olundu. Emlâk ve mirâs maddeleri yek-diğere merbût olmayub başka başka şeyler bulunduğu ve kârar-nâme-i mebhûsün-anh ile ecânibin istimlâkine müsâ'ade olunarak yoksa teba'a-i Saltanat-ı Seniyye'den olan mürisin ecânibden bulunan evlâd ve ekâribine hakk-ı tevârûs verilmediğine ve arâzî-i kânûn-nâme-i hümâyûnunda muharrer memnû'iyet râbitâ-i tâbi'iyetin muhâfazâsi maksad meşrû'una müstenid olup işin bu ciheti her devlette nazar-ı ehemmiyyette tutulduğu gibi Saltanat-ı Seniyye'ce dahî şâyân-ı dikkat ve i'tinâ-i mevâddan olmasına mebnî karar-ı ahîrin herhâlde muhâfazâ-i ahkâmı ya'nî tabi'iyet-i Devlet-i 'Aliyye'de bulunan bir şahsın vefâtı vukû'unda mâlik olduğu emvâl ve emlâk ve arâzisinde teba'a-i ecnebiyyeden olan evlâd ve akrabasının hakk-ı intikâl ve verâseti olmadığının ve yalnız kârar-nâme mantûkunca istimlâk etmiş olan ecnebîlerin 'uhdelerindeki emlâk ve arâzî kânûnen müstehak olan veresesine intikâl edeceğinin te'kîdi tensîb olunmuş ve keyfiyyetin iktizâ edenlere bildirilmiş olmakla ona göre icâb-ı hâlin icrâsına himmet olunması. (s. 221)

³⁴⁰ [1] İhtilâf-dârın aksâm ve mebnâsi hakkında burada ba'zı tafsilât i'tâsı münâsib görülmüştür.

Ahkâm-ı şer'iyye nokta-i nazarından ihtilâf-dâr, Molla Ali Fenarî hazretlerinin muhtârı olduğu vechle, üç taksîm edilebilir:

1. Hakikaten ve hükmen ihtilâf-dâr der ki dâr-ı harb'de bulunan harbî ile dâr-ı İslâm'da bulunan zimmî arasındaki ihtilâf bu cümledendir. İmdî Fransa'da bulunan bir Fransız ile memâlik-i Osmâniyye'de mukîm teba'a-i gayr-i müslimeden bir şahıs arasındaki ihtilâf-dâr, her biri maddeten ve fi'len başka başka memleketlerde bulunmalarına göre, hukûkî ve hissî ve hem biri Fransız ve diğeri Osmanlı teba'asından olmasına nazaran hükmdir; binâberîn aralarında ihtilâf-i deyn olmamasına rağmen bunlar arasında yine verâset cereyân etmez.
2. Yalnız hükmen ihtilâf-dârdır. Dâr-ı İslâm'da bulunan müste'men – ki dâr-ı harbde rücû'a sâlih ve dâr-ı İslâm'da temdîd-i ikâmete gayr-i muktedir – ile zimmî ve muhtelif dâr-ı harblere mensûb olarak dâr-ı İslâm'da bulunan iki harbî müste'men ve ke-zalik her biri ayrı ayrı dâr-ı harblere mensûb olarak bir dâr-ı harbde bulunan iki harbî beynindeki ihtilâf-dâr işbu kısım sânidendir. Vâki'âda memâlik-i Osmâniyye'de bulunan bir Fransız ile bir Osmanlı veyâ bir Fransız ile bir İngiliz arasında veyâhüd Rusya'da bulunan bir Fransız ile bir Rus beyninde hakikaten ve hissen ihtilâf-dâr yoksada her biri başka başka devletler teba'asından olmalarına göre hükmen ihtilâf-dâr mevcûddur; binâberîn bunlar

ayrı ahkâma tâbi‘ bulunduğuna ba‘zı devletler kavânîniyle de ihticâc olunabilir; meselâ Romanya'da Amerika'da (s. 222) ve Rusya'nın ba‘zı cihetlerinde ecnebîlerin istimlâk hakkı mevcûd olmadığı hâlde Romanya veyâ Amerika veyâhûd Rusya Devleti teba‘asından bulunan mevrûslerinin ‘uhdesindeki emlâki tevârûs hakları kabûl edilmiştir; şu (s. 223) şartla ki irsen müteveffânın emvâli gayr-i menkûlesine mâlik olunca yâ Romanya'da olduğu gibi derhâl veyâ Rusya'nın ba‘zı aksâmında cârî bulunduğu gibi mu‘ayyen bir müddet zarfında emvâl-i mevrûse-i mezkûreyi teba‘a-i mahalliyyeden birine fûrûhte mecbûr tutulur. İşte bundan anlaşılıyor ki hakk-ı istimlâk hiç şübhesiz ihtilâf-dârı ref‘ ve izâle etmiş değildir.

İhtilâf-dâr veyâ ta‘bîr-i âherle ihtilâf-ı tâbi‘iyyet mes‘elesinde üç ihtimâlî nazar-ı i‘tibâre almak icâb eder:

1. Müteveffâ Osmanlı ve vârisleri ecnebî olmak bu sûrette vârisler ihtilâf-dâr sebebiyle, emvâl-i menkûlede olduğu gibi müteveffânın terk ettiği emlâk-i sarfede ve mukâta‘aya merbût vakıflarda ve bi'l-icâre teyn tasarruf olunan müsakkafât ve müstagallât-ı mevkûfede ve arâzî-i emîriye-i sarfe ile arâzî-i mevkûfe-i gayr-i sahîhada hakk-ı tevârûs ve intikâle nâ‘il olamazlar; fi'l-vâki‘ de emlâk-i sarfede mâ-bihî't-tatbîk olan ahkâm-ı esâsiyye icâbınca mevrûs ile vârisin ayrı ayrı devlet teba‘asından

arasında ihtilâf-ı deyn mütehakkık olmadığı hâlde bile ihtilâf-ı tâbi‘iyyet sebebiyle irs cârî olmaz.

3. Yalnız hakîkaten ihtilâf-dâr der ki dâr-ı İslâm'da bulunan harbî müste‘men ile aynı dâr-ı hârbde mütemekkin harbî arasındaki ihtilâf-dâr bu kabildendir. Fi'l-hakîka Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan bir Fransız ile Fransa'da olan diğer bir Fransız arasındaki (s. 222) ihtilâf-dâr, her biri fi‘len ve maddeten ayrı ayrı devlet mülklerinde bulunmaları hasebiyle hukûkî ve hissîdir; fakat her ikisinde Fransa teba‘asından olmasına göre aralarında hükmen ihtilâf-dâr yoktur; ve bu kısım ihtilâf-dâr ihtilâf tâbi‘iyyeti tazammun eylemediğinden, irse mâni‘ değildir.

Birinci ve ikinci kısım ihtilâf-dâr gerçi mâni‘-i irs ise de bunun mebnâsı iki devlet-i müstâkileden her biri âherle kıtâlî istihsâl edecek, birinin askeri diğerinin askerine zafer buldukda katl eyleyecek, her nerede olursa olsun beynlerinde telâkkî vukû‘unda her birinden katl ve nehb ve eser-i sudûr edecek derecede aralarında ismet ve vilâyetin inkitâ‘idir; amâ o iki dârın hâli bu merkezde olmayub beynlerinde i‘dâllerine karşı te‘âvün ve tenâsür cârî ve ‘ahd ve amân mer‘î olursa, ol vakit bu iki dâr dâr-ı vâhid münzilesinde tutulur ve beynlerinde verâset cereyân eyler.

Şâfi hazretleri ‘inde ise ihtilâf-dâr asla mâni‘-i irs değildir.

Şu tafsilâtta müstebân olduğu ihtilâf-dâr İmâme-i Hânefiyye'ye mâni‘-i irs ise de bu, inkitâ‘ ismet ve vilâyette hâline maksûrdur; bu ise fi-yevminâ hazâ hâl-i harbde bulunan devletler arasında bir dereceye kadar tahakkuk edebilir; amâ hâl-i müsâlemette bulunan devletler arasında ismet ve vilâyetin inkitâ‘i mutasavver olamaz. İşte ihtilâf-dârın mâni‘-i irs olmasında Hânefiyye hazeratının aradığı şerâ‘it bu zamânda sabit ve mütehakkık olmamasına ve diğer taraftan Şâfi hazretlerine göre ihtilâf-dâr zâten mâni‘-i irs bulunmamasına mebnî devletler, milletler arasında sûret-i dâ‘imâda ihtilâf ve münâsebât vukû‘a geldiği ve akvâm-ı mütemeddine bir âile efrâdı gibi telâkkî edilmek istenildiği şu asr-ı medeniyyette ihtilâf-dârın mâni‘ irs ‘add etmemek hem e‘imme-i Hânefiyye'nin maksad-ı asıllarına ve hemde icâbât-ı medeniyyete tevâfuk edeceğinden şekk ve şübhe yoktur. Zaten emr-i intikâle ba‘zı kısım ihtilâf-ı tâbi‘iyyetin bir mâni‘ ‘add olunmamasını bu bâbda ileriye doğru atmış bir hatve sûretinde telâkkî-i becâdır.

bulunması irse mâni'dir; vakıf hakkında gerçi bir madde-i kânûniyye mevcûd değilse de ba'zı nizâmât ve o emrin devleti ve mehâkim ve devâ'ir devletin ictihâd ve te'âmülü onlarda da ahkâm-ı esâsiyyenin cereyân edeceği merkezindedir; teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'de olan kimsenin arâzîsi teba'a-i ecnebiyyeden olan akraba ve ta'allukâtına intikâl etmeyeceği ise Arâzî Kânûn-nâmesi'nin 110'uncu maddesinde musarrahdır.

Burada nazar-ı dikkate alınmağa şâyân-ı nokta şudur ki eğer mûris ile vâris başka başka hükûmât-ı İslâmiyye teba'asından ve her ikisi de müslim ise, kânûn-i şerî'at-i müslimîn beynini cami' olduğundan, aralarında ihtilâf-dâr cereyân edemez. Meselâ memâlik-i Osmâniyye'de sâhib-i emlâk (s. 224) olduğu hâlde vefât eden bir İranî-i müslimin teba'a-i müslime-i Osmâniyye'den olan akrabası müteveffânın hem emvâl-i menkûlesine ve hem de terk ettiği emlâk-i sarfeye vâris olabilir. Amâ vâris-i mezkûr müteveffânın taht-ı tasarrufunda bulunan arâzî-i emîriye ve mevkûfe de ve ke-zalik bi'l-icârateyn tasarruf olunan musakkafât ve müstagallâtta hakk-ı intikâle nâ'il olamaz; gerçi beyne'l-müslimîn ihtilâf-dâr gayr-i cârî ise de mezkûr yüz onuncu maddeyi tefsîren Şurâ-yı Devlet 310 târihinde, emri intikâl irsten gayrî birşey olduğundan bahisle, müslim olan bir Osmanlı'nın arâzîsinde diğerk bir devlet teba'asından olan vâris-i müslimin hakk-ı intikâli olmadığına karar vermiştir.

2. Müteveffâ ecnebî ve vârisleri Osmanlı bulunmak ve bu hâlde dahî Osmanlı olan vârisler müteveffânın emlâk-i sarfesinde, ihtilâf-dâr sebebiyle, hakk-ı irsten mahrûm olurlar. Fakat ecânibin verâset mes'elesi mensûb buldukları konsolatoya â'id idüğünden, konsolatolarca kendi teba'alarından olan müteveffânın Osmanlı vârislerine dahî emvâl-i menkûleden hisse ifrâz edilmekte ve mûris ile vâris beynindeki ihtilâf-dâr keyfiyeti mâni'-i irs 'add olunmamaktadır.

Amâ müteveffâ-yı ecnebînin taht-ı tasarrufunda bulunan arâzî-i emîriye-i sarfe ve arâzî-i mevkûfe-i gayr-i sahîha da ve ke-zalik icârateynli veyâ mukâta'alı müsakkafât ve müstagallât-ı mevkûfede teba'a-i Osmâniyye'den bulunan vârislerin hakk-ı intikâli mevcûd olması 'alâ-vechü't-te'âmül ve't-tefsîr kabûl olunmuş bir keyfiyettir. Vaki'â ahkâm-ı şer'iyye icâbınca ihtilâf-dâr 'ale'l-ıtlâk mâni'-i irs ise de bu yolda bir intikâl ötedenberû müte'âmil bulunmasına nazaran, 13 Mart sene

315 târihinde mes'eleyi Şurâ-yı Devlet'çe bu sûretle hall edilmiş ve Meclis-i (s. 225) Vükelâ'nın bu husûsa müte'allik kararını meblağı tezkere-i sâmiye üzerine Defter-i Hâkân-i Nezâreti tarafından keyfiyyet 13 Teşrîn-i Sâni sene 1315 târihinde ta'mim olunmuştur.

3. Vefât eden ecnebînin vârisleri diğeri bir devlet-i ecnebiyye tâbi'iyetinde bulunmak ümîdi memâlik-i Osmâniyye'de emvâl-i gayr-i menkûleye mutasarrıf iken vefât eden bir ecnebînin diğeri bir devlet teba'asından bulunan vârisleri, ihtilâf-dâr gayr-i müslimler arasında da mâni'-i irs olmak cihetiyle, hirmân-ı irse düçâr olmak iktizâ ederse de irâde-i seniyyeye mukârin 27 Haziran sene 1324 târihli Meclis-i Vükelâ mazbatasında yek-diğere te'âvün ve tenâsur üzere bulunan hükûmât-ı ecnebiyye arasında mâni'-i irs olan ismet ve vilâyetin 'adem-i inkitâ'ına mebnî ihtilâf-dâr mutasavver olamayacağından bahisle muhtelif ve beynlerinde sulh ve müsâlemet-i müstakarr devletler teba'asından vârisleri bulunan ecnebîlerin 'uhdesindeki emlâk-i sarfede irsin ve mutasarrıf buldukları arâzî-i emîriye ve mevkûfe ile müsakkafât ve müstagallât ve vakfiyede intikâlin cereyânına mesâğ gösterilmiştir.

İhtilâf-dârda mutasavver olan şu üç sûreti beyân ettikten sonra yine şu bahse mütedâ'ir mesâi'l cümlesinden olmak üzere izdivâcın tâbi'iyete te'sirini tedkik eylemek iktizâ eyler; fi'l-vâki' Tâbi'iyet Kânûnu'nun yedinci maddesinden müstefâd olduğuna göre teba'a-i Osmâniyye'den bulunan bir kadın bir ecnebî ile izdivâc ettikte zevcinin tâbi'iyetini iktisâb ve binâberîn teba'a-i Osmâniyye'den olan vârisleriyle kendi arasında ihtilâfât-dâr husûlü icâb (s. 226) eylerse [1]³⁴¹

(s. 226)

³⁴¹ [1] İzdivâc, zevcenin tâbi'iyetine mü'esser bulunduğuna dâ'ir Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ mazbata-i müzeyyesi ber-vech-i âti derc olunur:

İtalya teba'asından İstefano Baruççi'nin vefât eden zevci Katerin'anın pederi Pandoli teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olduğu cihetle müteveffât-ı mezbûrenin dahî Devlet-i 'Aliyye teba'asından olup verâseti kendisiyle sağire kızına münhasır bulunduğuna dâ'ir istihsâl eylediği hücceti şer'iyeye istinâden kızı müteveffât-ı mezbûrenin Ayastefanos'ta mutasarrıfa olduğu bir bâb-ı hânedan hisse-i irsiyye iddi'âsına kıyâm eylediğinden ve hâlbûki müteveffât-ı mezbûrenin İtalyalı ile tezevvücü hasebiyle İtalya teba'asından 'add olunması Tâbi'iyet Kânûnî ahkâmından iken mezbûrenin tâbi'iyet-i asliyyesi mahfûz tutularak zevci ile kerîmesinin hukûku pây-mâl edilmekte bulunduğundan ba'd-ez-în ecnebîlerin verâseti hakkında mensûb oldukları konsolatodan verâsetini hâvî 'ilm ve haber olmadıkca mahkeme-i şer'iyelerce hüccet tanzîm ve i'tâ edilmemesi ve müteveffât-ı mezbûrenin İtalyalı tanılması İtalya sefâretinden iltimâs olunması üzerine ol bâbda taraf-ı meşihat ile bi'l-muhâbere Şurâ-yı Devlet Tanzîmât Dâ'iresi'nden tanzîm ve mülkiyye dâ'iresinden tezyil kılınub meyyâne-i bende-gânemizde kırâ'at olunan mazbatada teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olan gayr-i müslimenin mücerred nefsinî teba'a-i ecnebiyyeden olan kimseye tezvîc etmesi ile ecnebî 'add olunamayacağı ve tâbi'iyet-i mashûbesinde müttehid olanlar ile beynlerinde

râbîta-i zevciyyet her zamân imkân-ı inkıtâ'a ma'rûz ve zevcenin hâl-i asliyyesine 'avdeti muhtemel ve ma'rûz bulunmak hasebiyle, ahkâm-ı esâsiyye nokta-i nazarından o kadın ecnebî 'add olunmaz ve mehâkim-i şer'iyede Osmanlı olan ekâribine karşû hem vâris ve hem mûris sıfatını ihrâz eyler. Gerçi izdivâç sûretiyle diğêr bir devlet tâbî'iyetini iktisâb eden kadınların vefât-ı vukû'unda mâlik oldukları emvâl ve emlâk ve arâzîde teba'a-i ecnebiyyeden olan evlâd ve akrabasının hakk-ı intikâl ve verâseti olmadığı ol bâbda vârid (s. 227) olan tezkere-i sâmiye üzerine 26 Mayıs sene 303 târihinde 'Adliyye Nezâreti tarafından

zuhûr eden irs vesâ'ir hukûk-ı şer'iyenin mahfûz kalacağı fetvâ-hânedan beyân olduğu taraf-ı meşihattan vâki' olan iş'ârât cümlesinden ise de Hükümet-i Seniyye-i tâbî'iyet-i Osmâniyye (s. 227) Kânûnnâme-i Hümâyûn'unu neşr ile kendi teba'asının hâ'iz olmaları lâzım gelen evsâf ve şerâ'itini ta'yîn etmiş olduğu cihetle tâbî'iyetine müte'allik mesâ'ilde ancak kânûn-nâme-i mezkûr hükmüne tevfi-k-i mu'âmele olunmak lâzım geldiğine ve mezkûr kânûnun yedinci maddesinde «teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den iken ecnebî ile tezevvüc eden kadın zevcinin vefâtı târihinden i'tibâren üç sene zarfında istidâ' eder ise tâbî'iyet-i asliyyesine ric'at edebilirler; bu maddenin hükmü şahsa şâmil-dir; tasarruf-ı emlâk ve arâzî maddesi nizâmât ve kavâ'id-i 'umûmiyyesine tâbî'dir» deyû muharrer olarak şu madde hükmünce ecânib ile izdivâç eden nisvân zevcelerine tebe'an tâbî'iyet-i ecnebiyyede tanınmakta bulunduğuna mebnî merkûm İstifânô'nun hâl-i hayatından vefât etmiş olan zevcesi Katerina'nın İtalya Devleti teba'asından 'add olunması tabî' ve madde-i mezbûrenin hükm-i şahsa şâmil olarak tasarruf-ı emlâk ve arâzî maddesi nizâmât ve kavânîn-i 'umûmiyyesine tâbî' olduğundan ecnebîlerin memâlik-i Osmâniyye'de bulunan metrûkât-ı gayr-i menkûleleri Devlet-i 'Aliyye'ce mer'î olan usûl-i irsiyyeye tevfi-kan Hükümet-i Seniyye ma'rifetiyle intikâl ettirilmek ve ecnebînin ecnebî ve vârislerinin sıfat-ı kurbîyyet ve verâsetleri konsolos-hâne 'ilm ve haberleriyle isbât olunmak müktezî olub ancak mevzû-i bahs olan husûs hakkında meydanda bir kıt'a hüccet-i şer'iyeye mevcûd olmasına nazaran mu'âmele-i meşrûhânın hükm-ı kânûn dâ'iresine ircâ'î irâde-i seniyye-i hazret hilâfet-penâhî istihsâline mütevakıf olduğu der-miyân olunmuş ve tafsîlât-ı mebsûtâdan müstefâd olduğu üzere dâ'ire-i meşihatce sâlifü'z-zikr Tâbî'iyet-i Kânûn-nâme-i Hümâyûn'un yedinci maddesinde ecnebî ile tezevvüc eden nisvân-ı Osmâniyye zevcelerinin mensûb olduğu devlet teba'asından 'add olunacaklarına (s. 228) dâ'ir sarâhat-i kat'iyye olmadığı mülâhazasıyla mîrâs husûsunda bunlar teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den 'add edilerek ona göre mu'âmele îfâsı sûret-i iltizâm olunmakta ise de mevâdd-ı nizâmîyyenin tefsîri Şurâ-yı Devlet'e â'id ve zikr olunan tanzîmât ve mülkiyye-i dâ'ire mukarrerâtında ecnebî ile tezevvüc eden Osmanlı kadınlarının madde-i mezkûre hükmünce zevcelerine tebe'an ecnebî 'add edilecekleri musarrah olub kânûn-nâme-i mezkûrân târih neşrinden berû mu'âmelât dahî bu yolda cereyân etmekte iken şimdi bunun tağyîri cihetine gidilmesi sefâretlerce müceb-i şikâyat olarak bi'l-ahire müşkülât-ı siyasiyyeyi tevlîd edeceğine binâen şurâ-yı mezkûrce verilen karar sâlifü'l-beyân icâb-ı hâl ve maslahata muvâfık bulunmuş olduğundan zikr olunan verâseti hüccetinin te'hîr icrâsıyla mehâkim-i şer'iyeye husûs-i mebhûsün-anh ile emsâli hakkında Tâbî'iyet Kânûnu ahkâmına tevfi-kan ecnebî ile tezevvüc eden Osmanlı kadınları zevcelerinin mensûb olduğu devlet teba'asından tanılarak haklarında ona göre mu'âmele-i şer'iyeye icrâsı husûsunun taraf-ı meşihate ve sâlifü'z-zikr Tâbî'iyet Kânûnu'nun yedinci maddesinin fıkra-i ahîresinde tasarruf-ı emlâk ve arâzî maddesi devletin nizâmât ve kavânîn-i 'umûmiyyesine tâbî' olduğu musarrah olmasına ve emlâk-i sarfe ve emsâl-i mülk gedikler emvâl-i menkûle gibi mîrâs-ı vechle tevârüs edüb arâzî-i emîriye ve akârât ve vakfiyyenin mu'âmele-i intikâliyyesi ise kânûn ve nizâm-ı mahsûs dâ'iresinde cereyân etmekte bulunduğuna binâen bu yolda yanlış mu'âmelâta meydan verilmemesi husûsunun dahî tafsîl-i karar ile beraber Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne tebliği ve 'Adliyye ve Hâriciyye Nezâretleri'ne mâ'lûmat i'tâsî tezekkür kılınmakla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr-i fermân hazreti veliyyü'l-emr efendimizindir.

mehâkim-i ta'mîmen iş'âr kılınmış ise de 317 senesi Mahkeme-i Temyîz Hukûk Dâ'iresi'nden sâdır olan bir kararda mârû'l-beyân tezkere-i sâmiye irâde-i seniyyeye müstenid olmadığından bahisle vefât eden böyle bir kadının ancak tâbi'iyet-i Osmâniyye'de bulunan ekâribi vâris hakk-ı intikâle nâ'il olabileceği tebeyyün ve mes'ele doğrudan doğruya ahkâm-ı şer'iyeye tevfiik olunmuştur.

Amâ ecnebî bir kadın Osmanlı bir erkek ile izdivâc ederse, Tâbi'iyet (s. 228) Kânûnu'ndan müstefâd olduğuna beyne'd-düvel mer'î olan kâ'ideye ve bunu mü'eyyid Şurâ-yı Devlet ve meclis ve vükelâ mukarrerâtına göre o kadın tebdîl-i tâbi'iyet eder ki ahkâm-ı esâsiyyemizde bu merkezdedir; zirâ evvel kadın zevciyle ma'an memâlik-i Devleti 'Aliyye'de ikâmeti ihtiyâr ve iltizâm ve makâm ve mekân i'tibâriyle zevcine ittibâ' eylemiş olur. Binâberîn irs ve intikâl emrinde bâlâdaki güzêrân olan tafsilât dâ'iresinde mu'âmele olunur. (s. 229)

Ecânib Tarafından Vukû' Bulan Vasiyyete Müte'allik Ahkâm – Avrupa kavânîn-i medeniyyesi icâbınca bir kîmesne vârislerinin husûsuna hâl-i hayatında bâ-vasiyyet tayîn ve takdîr edilebilir; bizde olduğu gibi mûsâ-leh veresinin gayrî bulunmak meşrût değildir. İmdî memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden bir ecnebînin emvâl-i menkûleye mütedâ'ir olmak üzere bu yolda bir vasiyyeti var ise onun icrâsı herhâlde konsolatoya â'iddir.

Memleketimizde bulunan ecânib vasiyyet-nâmelerini iki sûretle tanzîm edebilirler; ya mensûb buldukları konsolatoya mürâca'atle şeklen devlet metbû'aları kavânînine veyâ el- emr-i bi-mekâne kâ'idesine tatbîken kavânîn-i şer'iyeye tevfiik ederler. [1]³⁴² Meselâ Fransa Ahkâm-ı Kanûniyye'si icâbınca

(s. 229)

³⁴² [1] Burada kimlere vasiyyet câ'iz olacağı mes'elesini ahkâm-ı şer'iyeye tevfiikan mevzû-i bahs etmek münâsib ve fâ'ideden gayr-i hâlidir:

Evvelen –Teba'a-i müslimenin teba'a-i gayr-i müslimeye ve ikincilerin evvelkilere vasiyyeti câ'izdir; çünkü teba'a-i müslimenin teba'a-i gayr-i müslimeye karşı bir silâdan menhî olmadığı mansûsdur; diğer taraftan hukûk ve mu'âmelât nokta-i nazarından her iki kısım teba'a arasında müsâvât vardır; binâberîn gerek hâl-i hayatta ve gerek mâ-ba'de'l-mevtâ temlikten ibâret olmasına göre vasiyyette olduğu gibi memâtta her birinin diğerine karşı teberra'ı câ'iz ve sahîhdur.

Sânîyen – Müste'mene ya'nî memleketimizde bulunan teba'a-i ecnebiyyeye de vasiyyet câ'izdir; çünkü nehyin bunlara şumûlü yoktur.

Sâlisen – Harbîye ya'nî kendi memleketinde bulunan teba'a-i ecnebiyyeye vasiyyet câ'iz değildir; zirâ onlara ber ve ihsân şer'an menhî anhdır.

Ma'a-zalik harbîye silâ ve vasiyyette be'is olmadığına senetle istidlâl edilebilir: Ez-cümle cânib-i celîl peygâamberîden bir kaht esnâsından fokrâ-ı Mekke'ye tevzi' edilmek üzere Ebî Süfyân bir harb ve Süffân bin Ümmiyye'ye beş yüz dinar gönderilmiş ve onlar (s. 230) tarafından ahz ve kabûl edilmiştir; ve birde silâ-ı rahm cemî' erbâb-ı 'ukûl nezdinde ve her dine memdûhdur; gayrihu ihdâda bulunmak dahî mekârim-i ahlâkdandır. Binâberîn silâ ve teberra' hediye kâbilinden olan vasiyyette herkese karşı, velev harbî olsun, hüsn-i 'add edilmek câ'iz ve benî âdem'i aynı ailenin efrâd-ı menzilesinde telakkî arzusu husûl bulduğu şu zamânda bu son re'yi tercih-i muvâfik olur.

vasiyyet-nâmeler (s. 230) ‘ale'l-umûm üç sûretle olabilir: Mûsînin bi'z-zât hatt-ı destiyle muharrer ve mûmzî vasiyyet-nâme (testament olographe), noter ma‘rifetiyle yapılan vasiyyet-nâme (testament authentique), mûsî tarafından yazılıb veyâ yazdırılıb ber-taraf derûnuna vaz‘ ve temhîr edildikten sonra altı nefer şâhid muvâcehesinde notere (burada konsolatoya) tevdî‘ kılınan vasiyyet-nâme (testament mystique); hâlbûki burada bulunan bir Fransız şu üç sûretin birine tevfi‘i mu‘âmele etmeyerek vasiyyet-nâmesi başkasına yazdırıb kendisi imza etse veyâ şifâhen vasiyyet edüb bu da sübût bulsa veyâhûd vasiyyet-nâmesini mahkeme-i şer‘iyye ma‘rifetiyle tanzîm ettirse, şekl-i nokta-i nazarından Fransa Ahkâm-ı Kânûniyye'sine muhâlif bulunan şu vasiyyet-nâmeler burada Fransa konsolato mahkemesince mu‘teber ‘add edilir; zirâ ‘ukûd şeklen mahallî kânûn ve ‘âdâtına tâbi‘dir.

Vasiyyet-nâmelerin şerâ‘it-i esâsiyyesine (conditions de fond) gelince: Bir kâ‘ide-i ‘umûmiyye olarak diyebiliriz ki eğer müteveffânın vasiyyet-nâmesinde sarâhaten veyâ zımmen herhângi bir kânûnun ihtiyâr edildiği müstefâd olursa (autonomie de la volonté) kâ‘idesine tevfi‘kan o kânûn mâ-bihi't-tatbîk ittihâz edilir; böyle bir ihtiyâr müstebân olmazsa bi't-tabi‘ mûsînin mensûb bulunduğu devlet kavânîni mâ-bihi't-tatbîktir. (s. 231)

Ma‘a-zalik vasiyyet-nâmelerin erkân ve şerâ‘it-i esâsiyyesinde mûsînin ihtiyâr ettiği kânûn veyâ mensûb bulunduğu devlet kavânîninin mer‘î olması yalnız emvâl-i menkûle hakkındadır. Çünkü vasiyyet-nâmelerin emvâl-i gayr-i menkûleye mütedâ‘ir ahkâmı ancak kavânîni Osmâniyye'ye tevfi‘ edilebilir; zâten İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'nun dördüncü maddesinde «bir ecnebî vasiyyet ile intikâl ve hibesi mecâz olan emlâkini hibe ve vasiyyet etmek salâhiyyetine nâ‘il olub hibe veyâ vasiyyet olunmayan veyâhûd hibe ve vasiyyet salâhiyyetine kavânîn-i Devlet-i ‘Aliyye'nin mesâğı bulunmayan emlâk-i metrûkesi hakkında nizâmât-ı mevzû‘a-i Devlet-i ‘Aliyye icrâ olunacaktır» denilerek bu mes‘ele sûret-i kat‘iyyede hall edilmektetir. Şu sarâhate nazaran memâlik-i Osmâniyye'de emvâl-i gayr-i menkûleye mutasarrıf olan bir ecnebînin ancak emlâk-i sarfe hakkındaki vasiyyeti mu‘teberdir; yoksa arâzî-i emîriye ve bi'l-icâreteyn tasarruf olunan müsakkafât ve müstagallât-ı mevkûfe hakkındaki vasiyyeti makbûl ve mer‘î olamaz. İmdî bir ecnebî emlâk-i sarfesini vasiyyet ettiği takdîrde, defter-i hâkânî idâreleri teba‘a-i Osmâniyye'nin emlâk-i sarfe hakkındaki vasiyyetlerinin tenfizi zımnında evvel-emirde ol bâbdaki vasiyyet-nâmenin mahkeme-i şer‘iyyece tasdîk edilmesine

veyâhûd vasiyyet-nâmenin akdemce mahkeme-i şer'iyede tescil edilmiş bulunmasına lüzûm gösterdikleri mu'âmele-i kaydiyyeyi ondan sonra îfâ eyledikleri hâlde [1]³⁴³ bir ecnebînin emlak-i sarfe hakkındaki vasiyyeti üzerine mu'âmele-i (s. 232) intikâliyenin icrâsı emrinde o vasiyyet-nâmenin mahkeme-i şer'iyeden musaddak bulunmasını iltizâm eylemiyorlar; çünkü Şurâ-yı Devlet'ten verilen bir karardan (s. 233) ecânibin vasiyyet-nâmeleri eğer kendi konsolatlarından musaddak ise şekl hakkında mer'î ve defter-hânece mahkeme-i şer'iyenin ol bâbdaki hüccetinden mugnî olacağı tasrîh edilmektedir. Binâberîn defter-i hâkânî idâreleri eğer vasiyyet-nâme mündericâtında şer'e mugâyir bir hâl ve keyfiyyet yok ise derhâl mu'âmeleyi intikâliyeyi icrâ ediyorlar; amâ tereddüd ederlerse Dersa'âdet'te defter-i hâkânî müdürünün ve taşralarda mecâlis-i idârenin re'yini aldıktan sonra li-ecli't-tedkîk o vasiyyet-nâmeyi mehâkim-i şer'iyeye tevdi' ediyorlar.

Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye'de mutasarrıf oldukları emlak-ı sarfe hakkındaki vasiyyetleri gerçi mu'teber ise de bu vasiyyet herhâlde ahkâm-ı şer'iyeye esâs i'tibâriyle mutâbık olmalıdır. Binâberîn Fransa ve düvel-i sâ'ire

(s. 231)

³⁴³ [1] Hibe ve vasiyyet tarikiyle terk olunan emlak için hângi hâlde i'lâm-ı şer'î aranılması iktizâ edeceğine dâ'ir 14 Rebi'ül-evvel sene 5 ve 7 Mart sene 94 târihli 'Adliyye Nezâreti'nden yazılan 'umûm ber-vech-i âti derc olunur:

Hibe veyâ vasiyyet tarikiyle terk olunacak emlak için i'lâm-ı şer'î olmadıkça mu'âmele-i nizâmiyye icrâ kılınmayacağı mütezammın emlak-i sarfe için defter-hânedan verilecek senedâta (s. 232) dâ'ir 6 Receb sene 292 târihli nizâm-nâmenin on yedinci maddesi ile Hıristiyan terekeleri hakkında 7 Safer sene 87 târihli emir-nâme-i sâmi me'alleri yek-diğere muvâfık olmayub ba'zı taraftan i'tirâz vukû' bulmakta olduğundan mübânenet-i vâkı'anın haline dâ'ir Defter-i Hâkânî Nezâret-i 'Aliyye'sinden meb'ûs tezkere ve Mahkeme-i Temyîz Hukûk Dâ'iresi'nin ve *Mecelle* cem'iyetinin müzekkereleri Şurâ-yı Devlet'e lede'l-havâle hibe veyâ vasiyyet tarikiyle terk olunacak emlak hakkında mu'âmele-i nizâmiyye icrâsının i'lâm-ı şer'î vücûduna şart edilmesi o makûle emlak hakkında hayli ve fesâd vukû bulmaması maksadına mübteni olub irâde-i seniyyeye müstenid ve ahkâmı mer'î olan emir-nâme-i sâmi bir âdemin kable'l-vefât malının sülüsünü ba'zı vücûh-i mu'tebereye vasiyyet etmiş olduğu hâlde bu vasiyyetin şer'an mu'teber tutulacağından başka müteveffânın hâl-i sıhâtinde bi'l-cümle emvâl ve emlakini milleti mu'teberânından şahidler muvâcehesinde başlamış ve patrik ve metropolid veyâ vekilleri tarafından tasdik edilmiş bir senedi mu'tebere ile verese-i sahîhasından her birine veyâ sâ'ir eşhâsa ayrı ayrı taksim ve her birinin hissesini ifrâz ve teslîm eylemiş bulunursa bu misillü senedlere i'tibâr olunması mestûr olduğuna ve bu misillü vasiyyet ve hibe edilen emlak için ihâle-i İslâmiyye tarafından dahî şâ'ibe-i tezvîr ve tasnî'idan ârî lonca odası senedi ve karye veyâ mahalle ihtiyâr meclisi 'ilm ve haberi gibi bir senedi mu'teber ibrâz edildiği hâlde gerek Hıristiyan ve gerek ahâlî-i İslâmiyye terekelerinde zuhûr edecek o makûle senedlerle 'ilm ve haberler maznûn olan hîle ve fesâdı dâfi' olacağına mebnî bu misillü senedlerle mevhubûn leh ve mûsâ-leh yeddinde bulunan emlak için i'lâm-ı şer'î aranılmak lâzım gelmeyüb mazmûn senede istinâden mu'âmele-i nizâmiyyenin icrâsı ve böyle bir senedi resmî ve mu'teber-i ibrâz edilemediği takdîrde hüküm-i nizâma tevffikan i'lâm-ı şer'î aranılması icâb edeceğinin ta'mînen iş'ârî tanzimât dâ'iresinden bâ-mazbata ifâde olunarak ol vechle icâb-ı icrâ kılındığı beyân-ı âlîsiyle nezâret-i mahallesice dahî îfâ-yı muktezâsı Dâhiliyye Nezâret-i Celilesi'nden şeref-vârid olan 29 Muharrem sene 95 târihli ve yedi yüz yetmiş üç nûmerolu müzekkerede emr ve izbâr buyurulmuş ve mücebince keyfiyyet lâzım gelen mahallere bildirilmiş...

kavânîn-i medeniyyesi icâbınca bir kimse her vakit vârislerine bir mal vasiyyet edebildiği hâlde, bir ecnebî vârislerine burada bulunan emlâk-i sarfesini vasiyyet edemez; ya'nî şu vasiyyeti diğer vârisler hakkında nâfiz olmayub onları kabûl ve icâzetlerine tevakkuf eyler. Diğer taraftan vârisi bulunan bir kimsenin vasiyyeti ancak sülüs malında mu'teber ve ondan fazlasında veresenin icâzeti lâzım olmakla, memâlik-i Osmâniyye'de emlâk-ı sarfeye mutasarrıf bulunan bir ecnebî dahî onun sülüsünden fazlasını vasiyyet eylese mu'teber 'add edilmez. [1]³⁴⁴ Gerçi ba'zı kavânîn-i ecnebiyyede sülûsten ziyâdenin vasiyyeti câ'iz olmasına mebnî bir tâkım konsolatolar bu bâbda müteveffânın mensûb bulunduğu devlet kavânînini tatbîk etmek istiyorlarsa da bu, bizce şâyân-ı kabûl görülemez; çünkü ecârib (s. 234) tasarruf-ı emlâk husûsunda teba'a gibidir, bir Osmanlı'nın hâ'iz olmadığı bir hakka ecnebî mâlik olamaz; zâten İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'nun dördüncü maddesinde «hibe veyâ vasiyyet olunmayan veyâhûd hibe ve vasiyyet salâhiyyetine kavânîn-i Devlet-i 'Aliyye'nin mesâğı bulunmayan emlâk-i metrûke hakkında nizâmât-ı mevzû'a-i Devlet-i 'Aliyye icrâ olunacaktır» denilmesi fikrimizi mü'eyyid bulunmaktadır, yoksa aksini îmâ edecek bir sûrette değildir.

Bu meselede Pilisiye Duruzas, Şeyha ve Sâlim gibi ba'zı mü'ellifler demek istiyorlar ki: Eğer müteveffâ-yı ecnebînin vasiyyet-nâmesi yok ise emlâk-i sarfede kânûn-i şer'î ve eğer vasiyyet-nâmesi var ise mûsînin şahsî kânûnunu tatbîk etmek ve binâberîn evvelki surette meselâ müteveffânın erkek ve kız evlâdı veyâ kardeşleri bulunursa keyfîyyet-i taksîm ve li'z-zekerî mislü hazzi'l-ünseyeyn kâ'idesine tevfiik edilmek ve sûret-i sâniyyede müteveffânın kânûnunun müsâ'adesi derecesinde sülüsü mütecâviz olsa bile vasiyyeti mu'teber 'add ve her vârisin sehmî o kânûna tevfiikan ta'yîn olunmak iktizâ eyler. Lakin Mösyö Padel bu re'yi kabûl etmeyerek diyor ki: Memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden bir ecnebînin vasiyyet-nâmesi olub olmaması beyinde bir fark yoktur ki ayrı ayrı kânûnlar tatbîk edilsin; bâ-husûs ki vasiyyeti olduğu surette kânûn-i şahsîsi tatbîk edilecekse arâzî-i emîriyyede ve müsakkafât ve müstagallât-ı mevkûfede niçin onun tatbîki kabûl edilmiyor? Binâen-alâ-zalîk usûl ve kâ'ideye ve kânûna muvâfîk olan, emvâl-i gayr-i menkûle hakkında 'ale'l-ıtlâk kavânîn-i Osmâniyye'yi tatbîk etmektir.

(s. 233)

³⁴⁴ [1] Vasiyyet ile terki câ'iz olan kısma (quotité disponible) ve vasiyyeti câ'iz olmayan kısma (quotité indisponible) yâhûd (part légitime) ıtlâk olunur.

Memâlik-i Osmâniyye'de emvâl-i gayr-i menkûleye mutasarrıf olduğu hâlde vefât eden ecnebînin şâyed vârisi ve mûsâ-lehi veyâ ashâb-ı intikâli olmazsa (s. 235) 'uhdesinde bulunan gayr-i menkûlât hakkında kavânîn-i devlet mücebince mu'âmele edilür ya'nî veresi ve mûsâ-leh bulunmadığı sûrette emlâk-i sarfesi beytü'l-mâle â'id olur; ashâb-ı intikâli mevcûd olmadığı takdîrde de bi'l-icâreteyn mutasarrıf olduğu müsakkâfât ve müstagallât-ı mevkûfe mahlûl olarak vakfi cânibine 'avdet eder. Arâzî-i emîriye ve tahsîsât kabîlinden olan arâzî-i mevkûfe dahî mahlûl olarak yâ tâpûyu misliyle hakk-ı tâpû ashâbına tevfiiz veyâ bi'l-müzâyede tâlebine ihâle kılınır.

Konsolatlarda Verâsetten Dolayı Cârî Mu'âmelât – Bir memlekette vefât eden ecnebînin verâseti fi-yevminâ hazâ hukûk-ı husûsiyye-i düvelin irâ'e eylediği kavâ'id [1]³⁴⁵ tevfiik edilmek mültezim olmasına rağmen memâlik-i Osmâniyye'de

(s. 235)

³⁴⁵ [1] Ecâ nibin verâsetini mes'alesi hukûk-ı beyne'd-düvel nokta-i nazarından fevka'l-âde münâza'un-fih bulunmakta ve neticede üç tarîk-i hall tasvîr edilmektedir:

1. Müteveffânın emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlesi beyninde, tâbi' olacakları ahkâm-ı kânûniyye nokta-i nazarından, bir fark kabûl ve emvâl-i menkûlesi hakkında kendisinin tâbi' olduğu veyâ ikâmet-gâhı dâhil mülkünde bulunduğu devlet ve emvâl-i gayr-i menkûle içinde bulunduğu mahall-i kânûnunu tatbîk etmek;
2. Gerek emvâl-i menkûle ve gerek gayr-i menkûle hakkında bulunduğu mahall-i kânûnunu tatbîk eylemek;
3. Gerek emvâl-i menkûle ve gerek emvâl-i gayr-i menkûle hakkında müteveffânın şahsî kânûnunu tatbîk etmek.

El-hâletü hazîhi şu üçüncü meselin mürecceh tutulmak isteniyor; vakı'âda Oxford'daki Hukûk-ı Beyne'd-düvel Enstitüsü (Institut de droit interneational) tarafından 1880 senesinde bi't-teklîf Lahey Konfereansları'nın 1893, 1894, 1900, 1904 ictimâ'alarında mevzû-i bahs olduğu vechle gerek emvâl-i menkûle ve gerek gayr-i menkûle hakkında müteveffânın mensûb bulunduğu memleket kânûnunun tatbîki tensîb kılınmış ve 17 Haziran 1905 târihinde Lahey dördüncü konferânsını (s. 236) müte'âkib muhtelif devletler beyninde 'akd olunan dört kısım mukâveleden Almanya, İtalya, Fransa, Hollanda, Portekiz, Romanya ve İsveç hükümetleri arasında mûna'kid olanı da işbu kâ'idenin kabûlüne mütedâ'ir bulunmuş ve şu kadar ki mukâvelenin altıncı maddesinde «şâyed bir devlet arâzînin sûret-i taksîmi hakkında inzibât-ı 'umûmiye mütedâ'ir husûsî bir usûl ta'kîb eder veyâ arâzî hakkında ahkâm-ı mahsûsa ve istisnâ'iyeye mevcûd olur ise o hâlde işbu kâ'idenin cereyân edemeyeceği» tasrîh kılınmıştır.

Şu esâsât-ı nazariyyeyi beyândan sonra bir mülk-i ecnebîde vefât eden diğer bir ecnebînin emvâl-i metrûkesi hakkında fi'len cârî usûl ve mâ-bihî't-tatbîk olan kavânînden 'alâ vechî't-telhîs bahsî münâsib gördük; şöyle ki:

Kapitülasyonlar cârî olmayan bir mülk-i ecnebîde vefât eden bir Fransız emvâl-i menkûlesi hakkında müteveffânın ikâmet-gâhı ve emvâl-i gayr-i menkûlesi hakkında içinde bulunduğu mahall-i kânûnu tatbîk edileceği Fransa Hükümeti'nce kabûl olunmuştur. Binâberîn öyle bir mülk-i ecnebîde bir Fransız vefât ettikte, eğer mahallî kânûnunda bir memnû'iyet mevcûd değilse, Fransa konsolosu emvâl-i menkûle-i metrûkeye müdâhale ve münferiden veyâ me'mûrîn-i mahalliyye ile birlikte emvâl-i mezkûre üzerine vaz'-ı mühr ve onları sebt-i defter eder ki işbu mu'âmele-i ahîre 'ale'l-ekser hem lisân-ı mahallî üzere ve hemde Fransızca olur; mütesârî'ül-fesâd-ı emvâl var ise onları sattırır; bir tasfiye me'mûru (liquidateur) ta'yîn eder ve bu da mahallî kânûnuna tevfiikan tedâbir-i lâzimeyi ittihâz ve meselâ ikâme-i dâ'vâ icâb ettikte konsolostan ba'del-istizân buna teşebbüs eder; müteveffânın vâris-i ma'rûfu zuhûr etmezse konsolos terekeden hâsıl olan akçeyi Fransa'daki Emânât İdâresi'ne (Caisse des dépôts et consignations) gönderir. Eğer (s. 237) müteveffânın vasiyyet-nâmesi var ise, bu vasiyyet-nâme konsolosa tevdi' edilmiş olsa bile, hükümet-i mahalliyye ma'rifetiyle açılır.

mer'î (s. 236) kapitülasyonlar bu bâbda başka bir vaz'iyet ve müstesnâ bir şekl-i ihdâs ve irâ'e eylemektedir. Ma'a-zalık bu hâl her konsolatoda aynı sûrette câri olmadığından, her birinin tatbîk ettiği usûl hakkında bir nebze ma'lûmât i'tâsı münâsib görülmüştür.

Memâlik-i Osmâniyye'de bir İngiliz vefât ettikte salâhiyyet-dâr olan konsolato keyfiyyetten haber-dâr olmasını müte'âkib onun vefâtını i'lân eder; (s. 237) müteveffânın vasiyyet-nâmesi var ise emvâl-i metrûke vasî (executor) ma'rifetiyle ber-vefk-i vasiyyet idâre ve taksîm ve vasiyyet-nâmesi mevcûd değilse gâlib-i ahvâlde vereseden ve ba'zende hâricten biri vasî (administrator) ta'yîn idilür; vasî-i muhtâr veyâ vasî-i mensûbun gayrî bir kimse, velev ki vâris olsun, terekeye vaz'ı-yed eder ve bununla beraber bir ay zarfında konsolatoya mürâca'atle kendisini vasî ta'yîn ettirmez ise hakkında elli lirayı mütecâviz olmamak üzere mücâzât-ı nakdîyye hükm edilir.

Ekser ahvâlde konsolato terekeyi bi'z-zât tahrîr ve taksîm etmez; (s. 238) bu mu'âmelenin îfâsını vasîye tevdi' eyler. Vasîde terekeye müte'allik husûsâtın ikmâlinden sonra konsolatoya gelerek müteveffânın mikdâr-ı terekesini muhallelan ihbâr ve konsolatoda mikdâr-ı mezkûr üzerinden bir resm-i kısmet istifâ eder; bu resm – yüz İngiliz lirasına kadar müstesnâ olmak üzere – yüzde beş yüz liraya kadar yüzde iki, beş yüz liradan bin liraya kadar yüzde iki buçuk ve bin liradan yukarısı için yüzde üç nisbetindedir.

İngiltere kânûnları icâbınca ihtilâf-dâr verâsete asla mâni' 'add edilmez; binâberîn vefât eden bir İngilizin Osmanlı olan veresesinde emvâl-i menkûle-i metrûkesinde hisse ifrâz edilir. Diğer taraftan vefât eden bir İngilizin, teba'a-i Osmâniyye'den biri vasî-i muhtâr olabilir.

İngiltere ve Amerika'nın verâset hakkında 'ale'l-umûm tatbîk ettiği kâ'ide menkûl ve gayr-i menkûl beynini bi't-tefrîk evvelkiler hakkında müteveffânın ikâmet-gâhı ve gayr-i menkûl hakkında emvâlin bulunduğu mahall-i kânûnunu tatbîk etmek merkezindedir.

Almanya Hükümeti 1900'de neşr ettiği kânûn-ı medenî medhalinde diyâr-ı ecnebiyyede ikâmet-gâhı bulunan Almanya'nın, gerek menkûl ve gerek gayr-i menkûl olsun, bi'l-cümle emvâl-i metrûkesi hakkında Almanya kânûnlarının tatbîk edileceğini tasrîh eylemiştir şu kadar ki verese bi'r-rıza ikâmet-gâh kânûnuna da tevfi'k-i mu'âmele edebilirler.

Rusya, Romanya, İsviçre ve Yunanistan emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûleyi bi't-tefrîk evvelkiler hakkında müteveffânın mensûb bulunduğu devlet kânûnunu ve emvâl-i gayr-i menkûle hakkında da kânûn-ı mahalliyi tatbîk ederler.

İtalya, Belçika, Hollanda ve İspanya kavânîni ise menkûl ve gayr-i menkûl beynini tefrîk etmeksizin her ikisi hakkında müteveffânın kavânîn-i şahsiyesinin tatbîkini iltizâm etmektedir.

Avusturya mahkeme-i 'âliyesinden 1897 senesinde sâdır olan bir i'lâmdan müstebân olduğuna göre müteveffânın menkûlâtı hakkında şahsî kânûnları ve emvâl-i gayr-i menkûle içinde bulunduğu mahall-i kânûnu tatbîk edilir.

Müteveffânın memâlik-i Osmâniyye'de emvâl-i gayr-i menkûle terk etmiş olursa İngiltere konsolatlari emvâl-i mezkûre hakkında bir hüküm ve karar-ı ittihâz etmezler; ancak müteveffânın ekâribi kaç neferden ve kimlerden ibâret bulunduğunu müş'ir 'ilm ve haber i'tâ eylerler. Şu kadar ki müteveffânın vasiyyet-nâmesi bulunduğu takdîrde konsolato mahkemeleri emvâl-i gayr-i menkûle hakkında dahî kendilerini vazîfe-dâr 'add ediyorlar. Zâten İngiltere kânunları icâbınca bir İngiliz emvâlinin mecmû'unu da vasiyyet ve binâberîn emlâkini her kime isterse hibe ve terk edebilür; bu bâbda hiçbir takyîd mevcûd değildir. Ma'a-zalik bunun İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na tevâfuk edemeyeceği ve defter-hânece mu'âmesi icrâ kılınamayacağı der-kârdır.

İngilizlere müte'allik verâset ve vasiyyet husûsâtında mâ-bihi't-tatbîk olan, ikâmet-gâh kânûnudur. Ma'a-mâ-fih şâyân-ı nazardır ki İngiltere'de ikâmet-gâhı (s. 239) olan bir İngiliz memâlik-i ecnebiyyede te'sîs-i ikâmet-gâh etmiş olsa bile yine ikâmet-gâhı İngiltere'de 'add olunur ve şu sûretle hakkında mensûb bulunduğu devlet kavânînin tatbîki te'mîn ve teshîl edilür. Amâ esâsen ikâmet-gâhı Kanada veyâ Afrika-yı Cenûbî gibi kavânîni mahsûsaya mâlik İngiltere müstemlekâtından birinde vaki' ise, ol zamân oraya â'id kavânîni tatbîk kılınır.

Lakin bir İngiliz İngiltere'deki ikâmet-gâhını büsbütün memâlik-i ecnebiyyeye nakl veyâ memâlik-i ecnebiyyede sâhib-i ikâmet-gâh olan bir âdem İngiltere tâbi'iyetini iktisâb eylerse bunların metrûkâtı hakkında bulunduğu mahallî kânûnu (lex loci) tatbîk edilir. Nitekim memâlik-i Osmâniyye'de ikâmet-gâha sâhib ve İngiltere tâbi'iyetini hâ'iz olduğu hâlde vefât eyleyen Abdülmesih nâm kimesnenin emvâl-i metrûke-i menkûlesi hakkında, Dersâ'adet İngiltere konsolato mahkemesinden sâdır olan bir karar mücebince, bizim kânûn ve verâsetimiz tatbîk olunmuştur.

Rusya Devleti kânûnlarına göre de ihtilâf-dâr mâni'-i irs olmadığından, bir Rusyalının Osmanlı olan akrabası da hisse-i musîbe-i irsiyyesine nâ'il olabilir. Bin beş yüz rubleye kadar resm-i kısmet olmayub ondan yukarısı için istîfâ edilir. Burada bir Rus'un vefâtı üzerine verese konsolatoya mürâca'atle mûrislerinin mevtini ihbâra mecbûr tutulur. Vârislerden mâ-adâ ashâbı matlûbede var ise vasî-i terekeyi işbu ashâb-ı matlûb teklîf eder.

Memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden bir Rus tarafından terk edilen emvâl-i gayr-i menkûle hakkında Rusya konsolatlari 'adlî komisyonlarının (s. 240) kendilerini vazîfe-dâr 'add edüb etmeyecekleri mes'elesi bir müddet meşkûk

kalmıştır. Ba‘zı kararlar ile mezkûr komisyonlar emvâl-i gayr-i menkûlenin sûret-i taksîmi emrinde kendilerini vazîfe-dâr göstermişler ise de defter-hânece bi-hakkın ol sûretle mu‘âmele icrâ edilmediğinden, bu kararlar bi't-tabi‘ icrâsız kalmıştır. Bunun üzerine işbu ‘adlî komisyonlar tebdîl-i ictihâd eylediler; ve zâten bu komisyonların mukarrerâtı sefir tarafından tasdik edilmedikçe mer‘iyyet iktisâb edemeyüb hâlbûki 1902 sene-i milâdiyyesinde Rusya'nın Dersa‘âdet sefiri bilâvasiyyet-nâme vefât eden bir Rus teba‘asının emvâl-i metrûke-i gayr-i menkûlesine müte‘allik olarak Kudüs-i Şerîf ‘adlî komisyonunun verdiği kararı tasdikten imtinâ‘ ve 1906 târihinde Beyrut ‘adlî komisyonu bir Rus terekesinde dâhil emvâl-i gayr-i menkûle hakkındaki münâza‘âtı hall ve fasldan istinkâf ve kendisinin vazîfe-dâr olmadığını i‘lâm etti.

Amâ vefât eden Rus vasiyyet-nâmesi mevcûd ise ol vakit ‘adlî komisyonlar emvâl-i gayr-i menkûleden dolayıda kendilerini vazîfe-dâr ‘add ediyorlar ve şu kadar ki bu bâbda, Mösyö Mandelistam'ın dahî kabûl ettiği vechle, kavânîn-i Osmâniyye'yi tatbîk ile mükellef tutulurlar. Fransa konsolato mahkemeleri dahî vefât eden Fransız vasiyyet-nâmesi mevcûd olduğu takdîrde emvâl-i gayr-i menkûleden dolayı da kendilerini vazîfe-dâr ‘add ve fakat emvâl-i gayr-i menkûleye te’sîr edecek vasiyyet olmadığı sûrette ancak müteveffânın akrabası kimlerden ibâret bulunduğuna mütedâ’ir ‘ilm ve haber i‘tâsıyla iktifâ eyliyorlar.

Müteveffânın dâyinleri meyânında teba‘a-i ecnebiyye mevcûd ise bunlar Fransa (s. 241) konsolatosunda ikâme-i dâ‘vâ ederler; amâ teba‘a-i Osmâniyye'den olan alacaklılar mehâkim-i muhteliteye mürâca‘atle terekenin şahsiyet-i ma‘neviyyesi ‘aleyhinde ikâme-i dâ‘vâ ve hükm-i istihsâl eylerler.

Memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden bir İtalyalının gerek vasiyyet-nâmesi olsun ve gerek olmasın, İtalya konsolato mahkemeleri onun terekesini tahrîr ve tesviye ve terekeye müte‘allik olarak ikâme kılınan dâ‘vâyı rü‘yet ve istimâ‘ ederler. Hem menkûl ve hemde gayr-i menkûl emvâl bulunduğu takdîrde bilâ-tefrîk İtalya kânûnlarını tatbîk ve ol vechle taksîm eylerler; şu kadar ki onların emvâl-i gayr-i menkûle hakkındaki taksîmâtı defter-i hâkânî idârelerince nazar-ı i‘tibâre alınmamak netîcesinde ba‘zı vârislere verilen hisse İtalya kânûnları ahkâmına mugâyir düşerse işbu keyfiyyet emvâl-i menkûle dolayısıyla ta‘dîl ve tesviye kılınır; ya‘nî emvâl-i gayr-i menkûleden İtalya kânûnuna göre az hisse elâ'n vârise isâbet eyleyen noksân emvâl-i menkûleden haber ve itmâm edilir. Müteveffânın emvâl-i menkûlesi mevcûd olmadığı takdîrde, infâz kararı te’mîn edecek şey'in

fikdâni hasebiyle, konsolato mahkemeleri sırf emvâl-i gayr-i menkûlenin taksîmine kendilerini vazîfe-dâr tanımıyorlar.

Almanya konsolato mahkemeleri nazarında bilâ-vasiyyet vefât eden ile vasiyyet-nâmesi mevcûd olduğu hâlde vefât eyleyen Almanya metrûkâtı beyninde fark-ı ‘azîm vardır; çünkü birinci sûrette kendilerini vazîfe-dâr ‘add etmedikleri hâlde ikinci takdîrde vazîfe-dâr bilirler. Bir Almanyalının (s. 242) vasiyyet-nâmesinin mu‘teber olup olmadığı hakkında bir karar i‘tâsı konsolato mahkemelerine â’iddedir. Şâyed bir Almanya emvâl-i gayr-i menkûlesi hakkında kavânîn-i Osmâniyye’ye mugâyir bir vasiyyette bulunmuş ise bu gibi vesâyâ-yı tenfiz eylemezler. Vârislerin tâbi‘iyyetine bakılmayarak konsolato mahkemesince terekeden düyûnât-ı tesviye ve bir Osmanlı vâris ile tereke meyânında zuhûr eden dâ‘vâda mehâkim-i Osmâniyye’nin vazîfe-dâr bulunduğu kabûl edilir. Bilâ-vasiyyet vefât eden Almanın emvâl-i gayr-i menkûlesine müte‘allik olmak üzere konsolatların îfâ ettiği mu‘âmelede, ahkâm-ı şer‘iyye ve kavânîn-i mevzû‘aya nazaran vârisler ve hakk-ı intikâl ashâbı kimlerden ibâret bulunduğunu mübeyyen bir ‘ilm ve haber i‘tâsına inhisâr eyler.

Avusturya konsolato mahkemeleri dahî emvâl-i gayr-i menkûle için vârisler kimlerden ibâret olduğuna mütedâ’ir ‘ilm ve haber i‘tâsıyla iktifâ ve ma‘a-zalık emvâl-i gayr-i memkûle hakkında sülûsten ziyâdeyi bile şâmil olsa, kendi kânûnlarına muvâfık gördükleri vasiyyet-nameleri tasdîk ve ondan mütevellid de‘âviyi ve ke-zalık terekeye karşı ikâme olunan alacak dâ‘vâlarını rü’yet eyliyorlar.

Yunanistan ile ‘akd edilen 20 Mart/2 Nisan 1901 târîhli konsolosluk mukâvele-nâmesi ise tarafeyn şeh-bender ve konsoloslarına mütekâbil bir hakk-ı salâhiyyet bahş ve emvâl-i menkûle hakkında müteveffânın mensûb olduğu devlet ve gayr-i menkûlât içinde bulunduğu mahalli kavânînin tatbîkini te’mîn eylemektedir. Fi'l-vaki‘ mezkûr mukâvele-nâmenin on sekizinci maddesinde deniliyor ki: «teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye’den biri Yunanistan’da veyâ teba‘a-i Yunâniyye’de (s. 243) biri Memâlik-i Şâhâne’de vefât ettiği takdîrde müteveffâ hâangi konsolos me’murunun dâ’ire-i me’mûriyyeti dâhilinde bulunur ise o konsolos vereseyle li-ecli'l-irsâl müteveffânın muhallefâtına vaz‘ı-yed edecektir. Mahallinde konsolos me’mûru bulunmadığı takdîrde oranın hâkim-i â’idi terekenin defteriyle esmânını bir gûne resm-i taleb etmeksizin en yakın konsolos me’mûruna irsâle mecbûr olacaktır. Emlâk terekelerine dâ’ir olan her gûne mutâlib veyâ ihtilâfâtın

rü'yeti münhasıran memleket-i mezkûre mehâkimine â'id olacaktır. Ahd-ı tarafeyn teba'asının vefâtıyla diğerk taraf memâlikinde bıraktıkları emvâl-i menkûleye gelince, teba'a-i merkûme gerek hîn-i vefâtlarında memleket-i mezkûrede yerleşmiş veyâ yalnız seyâhat tarîkiyle orada bulunmuş olsun ve gerek başka yerde vefât etmiş olsun, verâset veyâ hibe nâmıyla der-miyân olunan mutâlib ve müdde'ayat müteveffânın mensûb olduğu memleketin me'mûrîn veyâ mehâkim-i â'idesi tarafından memleket-i mezkûre kavânîni mücebince rü'yet olunacaktır.»

Devletimizle Sırbistan Hükümeti arasında mün'akid 26 Şubat/9 Mart 1896 târihli konsolosluk mukâvele-nâmesinin 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35'inci maddeleri tereke ve vesâyet husûsâtına müte'allik olmak üzere mütekâbil bir tâkım ahkâm vaz' ve ta'yîn etmektedir; şöyle ki:

Emvâl-i gayr-i menkûleye tevârüs maddesi emvâl-i mezkûrenin buldukları memleket kavânîni mücebince rü'yet ve tesviye olunacaktır; emlâk terekelerine dâ'ir olan her gûne mutâlib veyâ münâza'âtın rü'yeti salâhiyyeti münhasıran memleket-i mezkûre mehâkimine â'id olacaktır. Tarafeyn-i âkideyn teba'asının (s. 244) vefâtlarıyla diğerk taraf memâlikinde bıraktıkları emvâl-i menkûleye gelince, teba'a-i merkûme gerek hîn-i vefâtlarında memleket-i mezkûrede kat'iyen veyâ muvakkaten mukîm bulunmuş ve gerek başka yerde vefât etmiş olsunlar, verâset veyâhûd vasiyyetle ta'yîn edilen hibe nâmı üzerine mü'esses mutâlib müteveffânın mensûb olduğu memleketin mehâkim veyâ me'mûrîn-i â'idesi tarafından memleket-i mezkûre kavânîni ahkâmınca rü'yet ve tesviye olunacaktır.

Tarafeyn-i âkideyn teba'asından birinin diğerk taraf memâlikinde vefâtı vukû'unda me'mûrîn-i mahalliyye keyfiyyet-i vefâta vâkıf olur olmaz mahall-i vefâta en yakın bulunan cenerâl konsolos ve konsolos ve konsolos vekîli veyâ konsolos-ı me'mûrîne ihbâr-ı keyfiyyete mecbûrdurlar. Bunlar dahî işe en evvel haber-dâr oldukları takdîrde me'mûrîn-i mahalliyyeye karşu o yolda mu'âmele edeceklerdir. Müteveffânın mensûb olduğu devletin cenerâl konsolosları ve konsolosları ve konsolos vekîlleri veyâ konsolos me'mûrları vereseden birinin gâ'ib veyâ sağır veyâ tasarruf kavlisinden memnû' bulunduğu takdîrde mu'âmelât-ı âtiyeyi pey-der-pey icrâya mübâşeret etmek hakkını hâ'izdirler:

Evvelan – Gerek re'sen ve gerek alâka-dâranın talebi üzerine müteveffânın bi'l-cümle eşyâ ve mefrûşât ve evrâkını temhîr ve fakat keyfiyyeti mahall-i me'mûrîn â'idesine evvelce ihbâr eyleyeceklerdir; me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim dahî

kavânîn-i memleket icâbından olduğu hâlde mu'âmelât-ı mezkûrenin hîn-i icrâsında hâzır bulunarak kendileri dahî eşyâ ve mefrûşât ve evrâk-ı mezkûreyi temhîr edebileceklerdir; me'mûrîn-i mahalliyye haber-i vefâtı daha evvel aldıkları (s. 245) ve kavânîn-i memleket mücebince terekeyi temhîre mecbûr buldukları takdîrde konsolos me'mûrlarını mu'âmele-i mezkûreye müştereken icrâya da'vet edeceklerdir; mu'âmele-i temhîriyenin hemen icrâsı lüzûm-i mutlak hükmünde görüldüğü ve fakat bu'diyet mesâfe veyâhûd esbâb-ı sâ'ire-i âcile ve makbûleden nâşî mu'âmele-i mezkûrenin müştereken icrâsı kâbil olmadığı takdîrde me'mûrîn-i mahalliyye konsolosun ve konsolos dahî me'mûrîn-i mahalliyyenin mu'âveneti munzamm olmaksızın mu'âmele-i temhîriyyeyi evvelce icrâ etmek hakkını hâ'izdirler. Bu iki hâlde işe müdâhale etmiş olan konsolos veyâ hükümet-i mahalliyyeye yirmi dört saat zarfında ihbâr-ı keyfiyyet olunacak ve bunlar zâten mevzû' olan mühre karşılıklı olarak kendi mühürlerini vaz' edebileceklerdir. Me'mûrîn-i mahalliyye ile konsolosun mührü me'mûrîn-i mahalliyye ve bi'l-mukâbele konsolos hâzır bulunmadıkça fek olunamaz. Ma'a-mâ-fih çifte mühürlerin feki mu'âmelesinde hâzır bulunmak üzere konsolos tarafından hükümet-i mahalliyye bi'l-mukâbele hükümet-i mahalliyye tarafından konsolos vukû' bulan da'vetten sonra da'vet olunan me'mûr yirmi dört saat zarfında (ve eğer bunun mahall-i ikâmeti ihbâr-ı keyfiyyet eden me'mûrun dâ'ire-i me'mûriyyeti hâricinde ise) haberin ahz olunduğu târihinden i'tibâren üç gün zarfında da'vet-i vâkı'aya icâbet etmez ise diğere me'mûr işbu mu'âmeleyi yalnız başına icrâ edebilecektir.

Sâniyen –Memûrîn-i mahalliyye da'vet olunduktan sonra hâzır bulunmadığı tensîb etmişler ise konsoloslar me'mûrîn-i mûmâ-ileyhimin muvâcehesinde müteveffânın bi'l-cümle emvâl-i menkûle ve eşyâsını mübeyyen bir kıt'a defter tanzîm (s. 246) edeceklerdir. Hükümet-i mahalliyye kendi huzûrunda tanzîm olunan zabıt-nâmeleri imzâ edecek ve fakat mu'âmelâta re'sen vukû' bulan müdâhalesi için hiçbir resm talep edemeyecektir.

Sâlisen –Konsoloslar terekenin eşyâ-yı menkûlesinden bozulması muhtemel veyâ muhâfâzası müşkül olan eşyânın bi'l-müzâyede fûrûhtunu emr edeceklerdir. Konsoloslar fûrûht-i mu'âmelesinin kavânîn-i memleket mücebince sûret-i matlûbede ve me'mûrîn-i â'ide ma'rifetiyle icrâ olunması için me'mûrîn-i mahalliyyeye evvelce ihbâr-ı keyfiyyet edeceklerdir. Konsolos bu bâbda müdâhale etmediği ve fûrûht-i mu'âmelesi me'mûrîn-i mahalliyye tarafından icrâ olunacağı

takdîrde bunlar konsolos fûrûht-i mu'âmelesinde hâzır bulunmak üzere da'vet etmelidirler.

Rabian – Konsoloslar sebt-i defter olan eşyâ ve nukûd ve eshâmı emîn bir mahale emâneten vaz' edecekleri ve tahsîl olunacak matlûbât ile vâridâtı hıfz eyleyeceklerdir. Eğer evvelce neşr edilen i'lân üzerine memleket veyâ aher bir devlet teba'asından ba'zıları terekeye gerek bilâ-vasiyyet ve gerek bâ-vasiyyet-nâme alâka-dâr olduklarını beyân ederler ise eşyânın emâneten hıfzı maddesi mu'âmelât-ı evveliyyede hâzır bulunmaya da'vet olunan hükümet-i mahalliyye ile bi'l-ittifâk icrâ olunmak lâzım gelir.

Hâmsen – Hükümet-i mahalliyye vefâtın mahall-i vukû'unda ikâmet eden kendi veyâ âher bir devlet teba'asına tereke hakkındaki dâ'vâlarını isbât edebilmek için kavânîn-i memleket mücebince bir müddet ta'yîne mahall olub olmadığı mes'alesi üzerine defterin tanzîm olduğu günden i'tibâren nihâyet bir hafta (s. 247) zarfında i'tâ-yı karar edecek işbu müddet altı ayı tecâvüz eylemeyecektir. Hükümet-i mahalliyye müddet-i mezkûreyi ta'yîn eylediği takdîrde konsolos işbu müddet-i münkaziyye olmadıkça eşhâs-ı merkûme hukûkunun mahkeme-i â'ide tarafından tasdîkine halel-i îrâs edemeyecek olan ba'zı tedâbîr-i ihtiyâtiyye ve idâre-yi ittihâz ile iktifâ edecektir; ke-zalik mehâkim-i mahalliyyenin salâhiyyeti dâhilinde bir dâ'vâ vukû' bulur ise müddet-i mezkûrenin inkızâsından sonra bile bu dâ'vâ mu'âllakta kaldıkça tedâbîr-i meşrûhâ-yı ittihâz ile iktifâ eyleyecektir. Terekenin nukûd ve eshâmı kaffe-i deyûnunun tamâmi-i te'diyesine kifâyet eylemediği takdîrde konsolos gâ'ib ve sağîr ve mahcûr olan verese ve mevhubün lehlere vekâlete mecbûr bulunduğu terekeye â'id bi'l-cümle evrâk ve eşyâ ve nukûd ve eshâmı kavânîni memleket ahkâmınca me'mûrîn-i 'adliyyeye veyâhûd 'inde'l-icâb derece-i salâhiyyetleri mücebince iflâsın sendikâsına veyâ me'mûrîne hemen teslîm etmelidir.

Sâdisen – Konsoloslar terekenin emvâl-i menkûlesi kısmını bi'z-zât veyâhûd kendi mes'uliyetleri tahtında nasb ve ta'yîn edecekleri bir şahıs vâsıtâsıyla idâre veyâ tesfiye eyleyecek ve me'mûrîn-i mahalliyye işbu mu'âmelâta müdâhale edemeyeceklerdir; şu kadar ki konsolosların alâka-dâr tarafından der-miyân olunan de'âvî hakkında i'tâ-yı karardan istinkâf etmeleri – işbu dâ'vâ-yı verâset veyâ vasiyyetle ta'yîn edilen hibe üzerine müstenid değilse mahallî mahkemesi olacak olan – mahkeme-i â'idenin kararını muhâfaza eylemeleri lâzım geldiği kâ'idesine tevfikân ânifü'z-zikr beşinci fıkra da musarraha ahvâl için zikr ve ta'dâd olunan

tahdîdât-ı müstesnâ mehâkim-i memleket (s. 248) kararına ta'lik edilen müsted'ayât-ı mezkûreye müte'allik hükm ve karar i'tâ olunduktan veyâhûd bunların tesvîyesine muktezî-yi mebâliğ ta'yîn ve bir kefâlet-i mütenâsibe irâ'e edildikten sonra terekenin bi'l-cümle emvâl-i menkûlesi terekenin bulunduğu memleket teba'asından veyâhûd bu memlekette mütemekkin teba'a-i ecnebiyyeden bulunan verese veyâ mevhûbün lehlerin menfa'atine terhîn edilmemiş ise me'mûrîn-i mahalliyye tarafından vaz' olunan mühürlerin fekkinden sonra ilerüde icâb edenlere verilmek üzere konsolosa teslîm olunacaktır.

Teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den biri Sırbistan'da veyâ Sırp teba'asından biri memâlik-i Osmâniyye'de mensûb olduğu devlet konsolos-hânesi bulunmayan bir mahalde vefât ederse me'mûrîn-i â'ide-i mahalliyye kavânîn-i memlekette tevfikân müteveffânın terk eylediği eşyânın bir defterini tanzîme ibtidâr edecek ve sefârete yâhûd terekenin açıldığı mahale en yakın bulunan konsolos me'mûruna sür'at-i mümkün ile ihbâr-ı keyfiyyete mecbûr olacaktır. Ma'a-mâ-fih tereke-i mezkûrenin açıldığı mahale en yakın bulunan konsolos bi'z-zât gelir veyâ vekâleten bir me'mûr gönderir ise tereke hakkındaki metâlib ve müdde'ayât ber-taraf olduktan sonra mütebâkî eşyâ kendisine tevdi' kılınur.

Sırp teba'asından birinin memâlik-i Osmâniyye'de ve bi'l-mukabele teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den birinin Sırbistan'da terk eylediği emvâli menkûle her iki memlekette metrûkât ve muhâllefât üzerine tarh edilen rûsûmun (droit de succession) hiçbirine tâbi' olmayacaktır.

Tarafeyn-i âkideyn teba'asından biri diğer taraf arâzisinde küşâd olunan bir terekeye alâka-dâr bulunur ise me'mûrîn-i mahalliyye terekenin küşâdını en yakın bulunan konsolosa bilâ-tehîr ihbâr edecektir. (s. 249)

Tarafeyn-i âkideynden birinin seffnesinde vefât eden diğer taraf yolcu ve gemicilerine â'id nukûd ve eşyâ müteveffânın mensûb olduğu memleket me'mûrlarına teslîm olunmak üzere o hükümet konsolosuna gönderilecektir.

Teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den Sırbistan'da ve Sırp teba'asından memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden bir kimse veled-i sağîr terk eder veyâhûd Sırbistan'da mukîm teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den veyâ memâlik-i Osmâniyye'de mütemekkin Sırp teba'asından birine vasî (curateur) ta'yînine lüzûm görünürde müteveffânın veyâ o şahsın mensûb olduğu memleket-i hükümet â'idesi bu bâbda tedâbîr-i sâ'ire ittihâz etmemiş bulunur ise mahallî me'mûrîn â'idesi dâ'ire-i me'mûriyyetleri dâhilinde bulunan cenerâl konsolos ve konsolos ve konsolos vekîli veyâ konsolos

me'mûru ve bunların fıkdanı hâlinde en yakın bulunan cenerâl konsolosu ve konsolos ve konsolos vekîli veyâhûd konsolos me'mûru ile bi'l-ittifâk vesâyeti teşkîl edeceklerdir.

7 Muharrem sene 1291 târihinde Hâriciyye Nezâreti'mizle sefâret-i İrânîyye beyninde kararlaştırılan mukâvele-nâmenin dördüncü maddesinin fikra-i ahîresinde müstefâd olduğu vechle memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden teba'a-i İrânîyye terekelerinin – bi't-tâbi menkûlâta mûte'allik olmak üzere – tahrîr ve taksîmi İnan şeh-benderlerine â'iddir; çünkü fikra-i mezbûrede «Memâlik-i Mahrûse'de vefât eden teba'a-i İrânîyye'nin terekelerine vaz'ı-yed ile onlara mûte'allik mu'âmelât-ı tahrîriyye vesâ'irenin icrâsı İnan şeh-bender ve şeh-bender vekîllerine â'id olacağından, teba'a-i Devlet-i 'Aliyye cânibinden tereke 'aleyhine ikâme olunacak de'âviye â'id oldukları mehâkim ve mecâlîste nizâmı vechle rû'yet olunacaktır» denilebilir. (s. 250)

MEBHAS-I HÂMİS

Memâlik-i Osmâniyye'de İ'lân-ı İflâs Eden Bir Ecnebînin Masâlih-i İflâsiyesinin
Merci'-i Rü'yet ve Tesviyesi

İcâbât-ı 'Uhdeye ve Te'âmüleye; Konsolatolarda Cârî Usûl-i İflâs; Osmanlı
Ashâb-ı Matlûb ile Mâsa Beynindeki İhtilâfât; Müflis Ecnebînin Emvâl-i Gayr-i
Menkûlesi Hakkındaki Ahkâm;

Ecânib Tarafından Osmanlı 'Aleyhine İkâme Edilecek İflâs Dâ'vâları

İcâbât-ı 'Uhdeye ve Te'âmülüye – Memâlik-i Osmâniyye'de izhâr-ı iflâs eden ecnebînin masâlih-i iflâsiyesi nerede rü'yet ve tesviye edileceğine dâ'ir 'uhûd-ı 'atıkada bir gûne sarâhate tesâdüf edilememektedir; zâten bu husûsa mûte'allik ahkâm-ı 'uhdeye pek az olmakla beraber istinâd olunan fikarâtın hiçbirisi de doğrudan doğruya iflâsa â'id 'add edilemez. Fi'l-vâki' 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunun bir fıkrasında «Françe tüccârından ve Françelüye tâbi' olanlardan birinin iflâsı sâbit ve zâhir oldukda alacakları olanlara kalan eşyâsından borcu edâ olunub dâyin'in elinde mâdemki Françe elçileri ve konsolosları ve tercümânları vesâ'ir Françelüden birinin ma'mûlün bih tekeffül senedi olmaya; ol bâbda Françe elçileri ve konsolosları ve tercümânları vesâ'ir Françelüler tazmîn iddi'âsıyla mu'âheze olunmayalar» ve Rusya Devleti'yle Dersa'âdet'te 'akd (s. 251) ve tanzîm kılınan 15 Şevvâl sene 1197 (1783 M.) târihli ticâret mu'âhede-nâmesinin 29'uncu maddesinde «Rusyalu bir tüccârın veyâhûd Rusya'ya mûte'allik bir âher kimsenin iflâsı zuhûr eder ise kalan eşyâsından ashâb-ı düyûnun akçesi verile; ve eğer ashâb-ı düyûn taraflarından Rusya konsolosu veyâhûd tercümânı veyâhûd âher bir Rusyalu iflâs eden âdeme kefil olduğu bir şehâdet-i hakîkiyye isbât olunmadıkça zikr olunan konsolosun ve tercümânın ve hiç âher bir Rusya re'âyâsının üzerine bir türlü dâ'vâ olunmayub düyûne kefil oldular bahânesiyle ber-vechle tevkîf ve evleri temhîr olunmayub kendülerine bir türlü kederi îrâs olunmaya» ve 1170 H. (1756 M.) senesinde Danimarka ile 'akd edilen mu'âhede-nâmenin 11'inci maddesinde «Danimarkalu'nun biri edâ-yı deyne kadar olmayub iflâsı zâhir ve firâr gaybûbet eyledikte mâdemki kefâleti olmaya, âher Danimarkaluya edâ-yı deyni için cebr olunmaya» denilmesine isti'mâl edildiği 'uhûd-ı kadîmede **iflâs** sözü 'âdetâ **borçlu düşmek** ma'nâsında isti'mâl edildiği tezâhür ve o zamânlar **iflâs** ve **müflis** gibi

kelîmâtın ma'nâ-yı kânûnîsi tekarrür etmemiş olması da bu fikri te'yîd eylemektedir.

Bu maddelerdeki iflâs ta'bîrini ma'nâ-yı hâzırına sarf etsek bile masâlih-i iflâsiyenin konsolato mahkemelerince rü'yet ve tesviye edileceğini istinbâta imkân mevcûd değildir; çünkü *kalan eşyâsından borcu edâ olunub* veyâ *kalan eşyâsından ashâb-ı düyûnun akçesi verile* denildiği hâlde bu mu'âmeleyi kâdının veyâ konsolosun ifâ edeceğini ta'yîn etmemiştir; bir madde-i 'ahdeyede böyle bir merci tasrîh ve irâ'e edilmezse merci (s. 252) tabî'înin maksûd olacağı kavâ'id-i 'umûmiyye icâbâtındandır. Zâten mu'âhedât ecânibe bir hakk bahş ettiği zamân onu vâzihan zikr ve ta'yîn eylemiş ve meselâ iki ecnebî beyninde mütekevvin bir dâ'vâyı konsolos rü'yet eyleyeceğini her türlü şübhe ve tereddüden âzâde bir lisân ile tasrîh etmiştir; hâlbûki müflisin düyûnâtı kimin tarafından tesviye kılınacağına dâ'ir 'ahid-nâmelerde bir sarahât olmadığından masâlih-i iflâsiyenin rü'yet ve tesviyesi hakkı mehâkim-i mahâlliyeye â'id olacağı âşikârdır. Diğer taraftan mevâdd-ı 'ahdiyenin ikinci fıkralarında konsolos veyâ teba'a-i müflîse kefil olmadıkça düyûnâtın onlara tazmîn ettirilmeyeceğinin zikr edilmesi işin merci-i rü'yeti mehâkim-i Osmâniyye olduğundan asla şübhe bırakmıyor; çünkü keyfiyyet konsolos-hânece tesviye edilecek olduğu sûrette *bir türlü gider-i irât olunmaya, mu'âheze olunmayalar, edâ-yı deyni için cebr olunmaya* gibi neh-yi 'ahdiye lüzûm kalmazdı.

Hukûk-ı husûsiyye-i düvel iktizâsınca dahî bir memlekette mukîm ecânibin mu'âmelât-ı iflâsiyesi mahallî ticâret mahkemeleri ma'rifetiyle rü'yet ve tesviye ve bu bâbda o mahall-i kânûnları tatbîk olunur; fi'l-vâki' çok def'a o müflis ecnebînin yerliden de dâyinleri mevcûd ve bunlar ise medyûnlarının mu'âmelât-ı iflâsiyesini taht-ı te'sîrinde buldukları kavânîne tevfikân tesviye ettirmeye sâlih bulunurlar.

Ma'a-zalik te'âmül hem mevâdd-ı 'ahdiyenin devletine ve hem de hukûk-ı husûsiyye-i düvel kavâ'idine muhâlif bir sûrette te'sis etmiştir ya'nî memâlik-i Osmâniyye'de iflâs eden bir ecnebînin masâlih-i iflâsiyesi, velev ki dâyinleri kısmen veyâ (s. 253) tamâmen teba'a-i Osmâniyye'den olsun, onun mensûb bulunduğu konsolatoca rü'yet ve tesviye edilmektedir.

Bu te'âmülün nasıl te'essüs etmiş olduğu bahsine gelince: Vaktiyle memâlik-i Osmâniyye'de bulunan ecnebî tâcirlerin birçoğu yine ecnebî tâcirlere medyûn olmak ve binâberîn iflâs dâ'vâları ancak ecânib arasında cereyân etmek hasebiyle bu dâ'vâlar konsolos-hânelerde rü'yet olunmuş; ihyânen dâyinler

meyânında teba‘a-i Osmâniyye bulunduğu hâlde dahî hükümetimizin iğmâz-ı ayn etmesinden bi'l-istifâde konsoloslar onların mutâlibini dahî nazar-ı i‘tibâre almaya başlamış ve diğer taraftan Kânûn-i Ticâret’in neşrinden evvel masâlih-i iflâsiye hakkında mâ-bihi‘t-tatbîk olacak bir kânûn-ı mahsûsun fikdânına mebnî Osmanlı alacaklılar dahî konsolos-hâneye mürâca‘atte bir suhûlet ve menfa‘at görmüş; gerçi bi'l-âhire Kânûn-i Ticâret neşr edilmiş ise de her nasılsa o zamânlar şu mahzûrun def‘ ve ref‘î hâtırlara gelemeyerek mezkûr te‘âmül, ecânibin memâlik-i Osmâniyye‘de hâ‘iz buldukları imtiyâzât sırasında ta‘dâd edilecek bir sûrette ahz-ı mevki‘ eylemiştir.

Şu te‘âmülün vefât eden bir ecnebînin terekesi hakkındaki imtiyâzâ kıyâsen meydana gelmiş olmasında vârid-i hâtırdır. Hâlbûki kavâ‘id-i ‘umûmiyye hilâfında verilmiş olan bir imtiyâzda sarâhaten mezkûr olmayan bir hakkın delâlet veyâ kıyâs tarîkiyle dâhil olduğu iddi‘â kılınamayacağından ya‘nî ‘alâ-hilâfû'l-kıyâs sâbit olan şey-i sâ‘ire makîsün-aleyh olamayacağından ve ta‘bîr-i aherle ‘alâ-hilâfû'l-kıyâs sâbit olan nass-ı mevrûduna maksûr bulunacağından – ki Roma hukûkunda mevcûd olan şu esâs (Exceptio strictissimeoe interpretationis) istisnâların tatbîki mahdûd bir dâ‘ireye inhisâr (s. 254) eder sûretinde ifâde kılınmaktadır –bu kıyas şübhesiz fâsid ve bâtıldır; çünkü aslın hükmünü fer‘e ta‘diyeden veyâ iki şeyden birinin hükmünün mislini illetinin misliyle diğerinden izhârdan ibâret olan kıyasın (argument d’analogie) şurût-i esâsiyyesinden biri de aslın tarîk-i kıyâstan meyl ve ‘udûl etmemiş olması olub hâlbûki burada usûl ve makîsün-aleyh ki ecânibin terekesinin tahrîr ve taksîmi husûsunun mensûb buldukları konsolatoya ‘â‘idiyyeti keyfiyyetidir, hukûk-ı husûsiyye-i düvel kavâ‘idine muhâlif olarak sâbit olmakla artık iflâs-ı masâlihi buna makîs olamaz. Diğer taraftan kıyâs-ı sahîh olmak için fer‘ asla nazîr olmak icâb edüb hâlbûki makîs olan *iflâs* makîsün-aleyh bulunan *tereke*nin nazîr şebîhî değildir; zirâ verese terekeden hisse-i irsiyyelerine göre müstefid ve onun hâricinde bir hakk-ı mutâlebesine gayr-i sâlih oldukları hâlde guremâ müflisin mâsasından alacakları nisbetinde guremâ ahz ve bakiye-i matlûbelerini de bi'l-âhire talep ederler. Binâberîn tereke umûruna kıyâsen bir ecnebînin masâlih-i iflâsiyesinin rü‘yet ve tesviyesini mensûb bulunduğu devlet konsolatosuna â‘id ‘add etmek kavâ‘id-i hukûkiyye‘ye vechen mine‘l-vücûh tevâfuk eyleyemez.

Fakat gerek ‘uhûd-ı ‘atîkiyye gayr-i müstenid ve gerek hukûk-ı düvel kavâ‘id-i esâsiyyesini mahall bulunan şu te‘âmül 7 Safer sene 1284 târihli İstimlâk-

i Emlâk Nizâm-nâmesi'nin üçüncü maddesinde iflâs eden ecnebînin emvâl-i gayr-i menkûlesine müte'allik ba'zı ahkâm ta'yîn edilmek sûretiyle fi'liyyât ve tatbîkâtta hükümetin kabûl-i zımnîsine iktirân ve musaddık bir te'âmül şeklini iktisâb eylemiş ve Hâriciyye Nezâreti'yle İran sefâreti beyninde mün'akid 8 Kânûn-i (s. 255) Evvel sene 1291 târihli mukâvele-nâmenin on üçüncü ve 10 Mart/2 Nisan 1901 târihli Yunan konsolosluk mukâvele-nâmesinin yirmi birinci maddeleri ise bu bâbda sarâhat-i şâmil bulunmuştur.

Konsolatlarda Cârî Usûl-i İflâs – Evvelce söylediğimiz vechle memâlik-i Osmâniyye'de izhâr-ı iflâs eden bir ecnebînin mu'âmelât-ı iflâsiyesi, dâyinleri gerek Osmanlı ve gerek ecnebî olsun, herhâlde konsolato mahkemesinde rü'yet ve tesviye edilmektedir. Gerçi memleketimizdeki ecnebî tâcirlerin adedine nisbeten iflâs vukû'u nâdir ise de yine ba'zı vekâyî' ve emsâl mevcûddur.

İflâs hakkında Fransa konsolatosunda mer'iyü'l-icrâ olan kânûn 1807 senesinde neşr olunan Kânûn-i Ticâret'le bunun iflâsa mütedâ'ir ahkâmını kâmilen ta'dîl eylemiş bulunan 1838 târihli kânûndur; ma'a-zalik 1889 târihinde yeni bir kânûn ile daha ba'zı ta'dîlât kabûl edilmiş ve ez-cümle tesvîye-i 'adlî usûlû tatbîk edilmeye başlanmıştır. Fransa kânûnları mücebince mu'âmelât-ı iflâsiye tâcirler münhasırdır. Ta'tîl-i te'diyât (suspension de payements) hâlinde bulunan her tâcirin i'lân-ı iflâsı (déclaration de faillite) gerek kendisinin mürâca'atı ve gerek dâyinlerin talebi üzerine veyâ re'sen (d'office) mahkeme ma'rifetiyle taht-ı hükme alınabilir. [1]³⁴⁶ Müflis bizde de olduğu gibi (s. 256) emvâlini idâreye sâlih bulunmadığından; ashâb-ı matlûbe bir mâsa (masse) teşkîl eder ve mahkeme tarafından tayîn kılınan jûj komîserin nezâreti tahtında îfâ-yı mu'âmele etmek üzere lüzûmu kadar sindîk intihâb ve nasb olunur. [2]³⁴⁷ (s. 257)

(s. 255)

³⁴⁶ [1] Fransa ticâret mahkemelerinde, mevâdd-ı ticâriyyede olduğu gibi mesâ'il-i iflâsiyyede dahî müdde'î-i 'umûmî hâzır bulunmaz; yalnız onun bir hakk-ı murâkabesi vardır. Binâberîn iflâs kararı i'tâ edilmesini mu'âkib ticâret mahkemesi baş kâtibi tarafından o kararın bir sûreti müdde'î-i 'umûmiyye tevdi' ve eğer müflisin habsine (s. 256) karar verilmiş ise şu sûretle o karar icrâ olunur. Müdde'î-i 'umûmîler müflisin sebt-i defter mu'âmesinde hâzır bulunabilirler. Jûj komîser muvakkat sindîkler tarafından on beş gün zarfında iflâs-ı mu'âmelâtını nâtık olarak tanzîm kılınan raporu müdde'î-i 'umûmiyye göndermeye mecbûrdur.

1880 târihli bir emir-nâme mücebince, iflâs-ı müte'allik kâffe-i mu'âmelâtı günü gününe kayd ve hıfza mahsûs olmak üzere kâffe-i mehâkimde her iflâs için ayrı ayrı defter tutulur ki selâmet-i mu'âmele nokta-i nazarından şu usûlün bi'l-cümle mehâkim-i ticâriyye-i Osmâniyye'de kabûl ve tatbîk-i şâyân temennîdir; nitekim üç seneden berû Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nde her iflâs için ayrı bir defter tutulmaktadır.

³⁴⁷ [2] Fransa'da vukû' bulan bir iflâsta ecnebîlerin sindîk ta'yîni kabûl edilmiş bir usûldür; amâ memâlik-i şarkıyyedeki Fransa konsoloları, sindîkleri herhâlde Fransa teba'asından ta'yîn ederler.

1889 târihli kânûn mücebince jûj komîserin nezâretinden mâ-adâ birde murâkabe memûrları (controleurs) ta'yîn edilmesi takarrür etmiştir; Ma'a-zalık bunların intihâbı mecbûrî değil, ihtiyârîdir; ashâb-ı matlûbe meyanından intihâb kılınan işbu me'mûrlar sindiklerin mu'âmelâtını taht-ı murâkabe ve teftîşte bulundurmaktan ibâret olan vazîfelerini bilâ-ücret îfâ ederler. Ta'tîl-i te'diyâta mebde'olarak ta'yîn eden günü sebk eden eyyâm-ı 'aşere şübheli müddet (période suspecte) 'add olunur.

İflâs kararı i'tâ edildikten sonra müflisin malları temhîr edilir. Emvâl ve eşyâsını bir deftere (inventaire) sebt ve tahrîr ederler. Bu sûretle mevcûdun mikdârı ba'de't-tayîn düyûnun kıymeti (s. 258) anlaşılmaq üzere tahkîk-i düyûn (vérification des créances) mu'âmelesi icrâ kılınır; bi'l-ahirede ashâb-ı matlûb jûj komîseri huzûrunda alacaklı oldukların resmen beyân ederler ki buna tasdîk-i düyûn (affirmation des créances) denilir.

Nihâyet ashâb-ı matlûb da'vet ve sindikler cânibinden bir takrîrle ahvâl-i iflâs hakkında ma'lûmât i'tâ ve müflis tarafından konkordato teklîf olunur.

Mu'âmelât-ı iflâsiye üç sûretle hitâm bulur: 'Âdî konkordato (concordat simple), mevcûd terk-i tarîkiyle konkordato (concordat par abandon d'actif) ve uniyon (union).

1889 târihine kadar 'âdî konkordatolarda, bizde olduğu gibi biri mutlak ve diğeri mecmû' düyûnun üç rub'ıyla mukayyed olmak üzere, ekseriyyet-i şahsiye ve meblağya aranırđı; lakin târih-i mezbûrda neşr olunan bir kânûn mücebince üç rub'-i ekseriyyet sülûsâne tenzîl edildi.

Fransa'da 1807 kânûnu mücebince bir zât senede bir defa'dan ziyâde sindik nasb edilemez ve sindikler ashâb-ı matlûbun gayrîden ta'yîn kılınmaz idi; fakat ekserisi tüccâr olan ashâb matlûb meyanından intihâb ve ta'yîn edilen sindikler bi-hakkın îfâ-yı vazîfe etmemeleri dolayısıyla 1838 senesinde neşr olunan bir kânûn bu usûlü ta'dîl etmiş ve binâberîn el-yevm gerek ashâb-ı matlûbdan ve daha ziyâde hâricden sindik intihâbı ve bunlara ücret i'tâsı ve bir zâtın senede bir def'adan ziyâde sindik ta'yîn olunabilmesi usûl-i ittihâz edilmiştir. Zâten Fransa'nın büyük şehirlerinde sindiklik vazîfesini der-'uhde ve icrâ eden mütehasşıs lar vardır; bunların listesi ticâret-i mahkeme ma'rifetiyle tehiyye ve tanzîm ve 'inde'l-icâb sindikler o listenin esâmîsini (s. 257) şâmil olduğu zevât meyanından intihâb olunur. Fazla olarak Paris'te bir hey'et-i sindikaya (compagnie des ayndics) ve bunların husûsî nizâm-nâmeleri (statut) vardır; bu hey'ete dâhil olan her bir sindika şirketin sandûkuna iki yüz frank kefâlet akçesi tevdi' ve huzûr-i mahkemede dahî iffet ve istikâmetle îfâ vazîfe edeceğine dâ'ir yemîn icrâ etmek lâzım gelir.

1902 târihinde işbu hey'et-i sindikaya yirmi kişiden müteşekkil idi. İtalya Ticâret Kânûnu'nun 715'inci maddesi mücebince sindik listeleri ticâret odaları ma'rifetiyle tanzîm kılınır.

Romanya Ticâret Kânûnu ahkâmınca da her mahkemede icrâ-i vazîfe edecek sindikler kimlerden ibâret olacağı kral tarafından bâ-emir-nâme ta'yîn edilir; mahkeme dahî onlardan birini intihâb eder.

Arjantin Ticâret Kânûnu'na göre sindikler ticâret odaları ma'rifetiyle tâcirler meyanından intihâb ve kur'â ile isimleri listeye derc edilir; işte sindikler sıra ile bunlardan alınır.

1856 târihli kânûn mücebince mevcûd terk-i tarîkiyle olan konkordato ‘âdî konkordato gibi ‘akd olunur; şu fark ile ki mevcûd terk sûretinde müflis mu‘âmelât-ı ticâriyyesine yeniden şurû‘ ve devam edemez; belli ki uniyonda olduğu gibi emvâl-i mevcûd sindikler ma‘rifetiyle fûrûht ve hâsıl olan mebâliğ ashâb-ı matlûb beyninde tevzî‘ edilir.

Bu üç sûret-i tesviyeden mâ-adâ, birde mevcûdun âdem-i kifâyeti takdîrinde iflâs mu‘âmelâtının kapatılması (clôture pour insuffisance d'actif) tarîki vardır; böyle bir hâlde müflis mecbûr ve hakk-ı intihâb (s. 259) misillü bir tâkım hukûk-ı siyasiyyeden mahrûm (en état de dessaisissement) kalır ve sindiklerin vazîfesi hitâm bulmayub mâsa devam eder.

Fransa kânûnu ahkâmınca hîleli (banqueroute frauduleuse) veyâ taksîratlı iflâs (banqueroute simple) vukû‘unda mahkeme-i ticâret işi cezâ mahkemesine havâle eder.

Devlet-i mezbûre ahkâm-ı kânûniyyesine nazaran, bizdeki şerâ‘it dâ‘iresinde; i‘âde-i i‘tibâr (réhabilitation) usûlü dahî cârîdir.

Fransa iflâsa şebîh olarak tesviye-i ‘adlî (liquidation judiciaire) denilen diğerk bir usûl mer‘î ve bu da tesviye-i mu‘âmelâtı esnâsında müflisi işinin başında bulundurmak maksadına müsteniddir. Fi'l-vâki‘ iflâsı taht-ı hükm ve karara alınan müflis hiçbir ‘akd icrâsına sâlih olmadığı hâlde tesviye-i ‘adliyyede müflis işinin başında kalır ve fakat bir tâkım ‘ukûd ve mu‘âmelâtı hakkında cânib-i mahkemedan ta‘yîn olunan tesviye me‘mûru kendisine nezâret eder; bu me‘mûrun izin ve muvâfakati inzımâm etmedikce müflisin icrâ ettiği ‘ukûdun kısm-ı küllîsi ke-enlem-yekûn hükmünde tutulur.

Tesviye-i ‘adlî gerek ‘âdî konkordato, gerek mevcûdî terk ile konkordato ve gerek uniyon tarîkiyle hitâm bulabilir; mevcûdun âdem-i kifâyeti hâlinde tesviye-i ‘adlî mu‘âmelâtı dahî kapatılabilir; diğerk taraftan tesviye-i ‘adlî iflâsa inkılâb edebilir ki bu tarîke mürâca‘at mahkeme için ba‘zen ihtiyârî ve ba‘zen mecbûrîdir.

Tesviye-i ‘adlîye tâbi‘ olan tüccâr hakk-ı intihâbdan mahrûm olmaz. Tâcir olmayan ve mevcûdî deynine kifâyet etmeyen medyûnlara gelince: (s. 260) Bunlar hakkında mu‘âmelât-ı iflâsiye cârî ve Fransa kavânîninde (déconfiture) denilen bu hâlde müte‘allik tafsîlât-ı kâffeye mevcûd değildir. Bu keyfiyyet iflâs gibi mu‘âmelât-ı husûsiyyeye gayr-i tâbi‘ olmakla, bunun tahkîki emrinde iflâs kararı gibi bir karara ihtiyaç yoktur; medyûn hacr edilmediğinden ashâb-ı matlûbun her biri şahsen ‘aleyhine dâ‘vâ ikâme edebilir; dayînler için sindiklere mümâsil

vekîller ta'yîn edilmez; medyûn, hakk-ı intihâbdan mahrûm ve hîleli veyâ taksîrâtlı müflisler hakkında icrâ edilen ta'kîbât-ı kânûniyye düçâr olmaz. Fakat buna mukâbilde tâcir olmayan medyûnlar resmî konkordatoya nâ'il olamazlar; ya'nî ekalliyette kalan dâyinler sulh cebri ile sulh olmaya mecbûr tutulamaz. Bunlara karşû ikâme edilen de'âvî hukûk mahkemelerinde rü'yet edilir.

Memâlik-i Osmâniyye'de ikâmet veyâ icrâ-yı ticâret eden (either resident in the ottoman dominions or carrying on business there) İngiliz teba'asının mu'âmelât-ı iflâsiyesi dahî, 7 Teşrîn-i Sâni sene 1910 târihli evredir Order in Kaunsil'in [Order in Council] 102'nci maddesi mücebince, salâhiyyet-dâr bulunan konsolatolar ma'rifetiyle rü'yet ve tesviye bu bâbda 1883 târihli İngiliz iflâs kânûnu tatbîk olunur. Bu kânûn mücebince iflâs (bankruptcy) gerek tâcir ve gerek gayr-i tâcir bi'l-cümle medyûnlara seyyânen şâmil olan bir mu'âmeledir. Ma'a-mâ-fih 1890 senesinde neşr olunan bir kânûn 1883 kânûnu kısmen ta'dîl etmiştir.

İngiliz konsolatları kânûnen ta'dâd edilen mu'ayyen ahvâlde iflâs kararı i'tâ edebilir. Hâl-i iflâsta olarak vefât eden medyûnların iflâsına karar verilemez; fakat emvâlinin fûrûhtu ve hisse-i grammenin (s. 261) taksîmi iflâs kânûnu mücebince icrâ kılınır. (administration of the estate of the deceased debtor according the law of bankruptcy)

İflâsın netîcesi, bizde olduğu gibi, müflisin mecbûriyyetidir; ve fazla olarak 1883 kânûnu ahkâmınca müflise â'id emvalin mülkiyeti sindîklere intikâl eder (the property of the bankrupt shali vest in a trustee) ve o sûretle ashâb-ı matlûb beyninde taksîm olunur.

Sindîk intihâbı hakkı doğrudan doğruya ashâb-ı matlûbe verilmiştir; bir veyâ müte'addid sindîkler ta'yîn olunabilir ve ikinci takdîrde bunlardan her biri ashâb-ı matlûb tarafından kendilerine verilen me'zûniyyet dâ'iresinde münferiden veyâ müctemi'an îfâ-yı vazîfe edebilirler. Sindîklerin mu'âmelâtına nezâret etmek üzere ashâb-ı matlûb tarafından bir hey'et-i murakâbe (committie of inspection) intihâbı ihtiyârîdir.

İngiliz Kânûn-i İflâs'ı mücebince konkordato (composition after bankruptcy adjudication) için ashâb-ı matlûbun iki def'a ictimâ' ve re'y i'tâ etmesi ve ilk ictimâ'da hâzır bulunan ashâb-ı matlûbe nazaran ekseriyyet-i şahsiye ve yüzde yetmiş beş nisbetinde ekseriyyet-i meblağya ve ictimâ'-i sâni'de i'tâ-yı re'ye salâhiyyet-dâr olan bi'l-cümle ashâb-ı matlûb i'tibâriyle ekseriyyet-i şahsiye ve aynı nisbette ekseriyyet-i meblağya husûle gelmesi icâb eyler.

1883 kânûnu mücebince konkordato iflâs mu‘âmelâtının her derecesinde ‘akd edilebilir. Konkordatonun tasdîk veyâ âdem-i tasdîki hakkında mahkemelerin hakk-ı takdîri mutlaktır. (s. 262)

Mezkûr kânûn mücebince müflis konkordatoya nâ’il olamadığı hâlde bile mahkeme re’sen müflis lehinde (order of discharge) denilen bir ibrâ kararı i’tâ edebilir ki şu usûl Amerika ve Brezilya’da dahî cârîdir. Bu ibrâ kararı ba’zen mutlak ve ba’zen muvakkat olur; Birinci sûrette dâyinler asla ta’kîbâtta bulunamazlar; ikinci takdîrde ise ashâb-ı matlûb medyûnlarına karşı ancak muvakkat bir zamân için ta’kîbât icrâ edemez.

Memâlik-i Osmâniyye’de Almanya konsolatlarında mu‘âmelât-ı iflâsiye hakkında tatbîk olunan kânûn 1879 târihinden berü Almanya’da mer’iyyü’l-icrâ olan iflâs (Kenkursordnung) kânûnudur. Bu kânûn mücebince mu‘âmelât-ı iflâsiye gerek tâcir ve gerek gayr-i tâcir bi’l-cümle medyûnlara şâmidir. Ma‘a-mâ-fih 1900 târihinde mevki‘-i icrâya vaz’ edilen yeni kânûn medenî ve ticâret kânûnu dolayısıyla iflâs kânûnunda 1898 târihli bir kânûn mücebince ba’zı ta’dilât icrâ edilmiştir; şöyle ki: Bir medyûn iflâsının karar verilmek için deyninin tesviyesi kâbil olmamak meşrût ve bu âdem-i kâbiliyyette bi’l-hassa ta’tîl-i te’diyât (Zahlungseinstellung) hâlinde vâridir; ma‘a-mâ-fih kânûn bu bâbda hükkâma büyük bir hakk-ı takdîr bahş etmektedir.

Almanya kânûnları ahkâmınca bir tereke dahî iflâs hâlinde bulunabilir; buna (ueberschuldung) ta’bîr olunur ki son senelerde Dersa’âdet Almanya konsolatosunda böyle bir vakı’a tahaddüs etmemiştir. İflâs re’sen taht-ı hükme alınamaz, bizde olduğu gibi, ashâb-ı matlûbun re’yi alındıktan sonra mahkeme tarafından ta’yîn olunur; (s. 263) fakat muvakkat sindîk ve dâimî sindîk ve uniyon sindîk diye ayrı ayrı ta’yîn edilmeyûb evvelce ta’yîn kılınmış olan sindîk mu‘âmelede ilâ-nihâye devâm eder. İflâs kânûnununun 79’uncu maddesi mücebince sindîk bir neferden ibâret olursada işin birkaç şubesi bulunduğu hâlde müte‘addi sindîkler) ta’yîn edilebilir. Sindîkin mu‘âmelâtına nezâret etmek üzere ashâb-ı matlûb, taraflarından müntehab bir hey’et-i mürâkabe (gläubigerausschuss) teşkil edebilir. Konkordato (zwangsvergleich) için ekseriyyet-i şahsiye ile üç rub’ına mu‘âdil ekseriyyet-i meblağya aranır. İflâs mu‘âmelâtı uniyon sûretiyle tesviye edildiği esnâda dahî son tevzî’ata kadar konkordato ‘akd edilebilir. Kânûn konkordatonun tasdîk veyâ ‘adem-i tasdîki emrinde mahkemelere büyük bir hakk-ı takdîr bahş etmiştir. Yüzde yirmiden dîn-i hisse-i grame verilir ve bu da müflisin

nâ-be-câ harekâtından neş'et etmiş olursa mahkeme konkordatoyu tasdik etmemekle mükelleftir. [1]³⁴⁸

Müflis bi'l-cümle ashâb-ı matlûbuyla ittifâk ettiği hâlde iflâs hitâm bulur ve bu bâbdaki karar i'lân olunur; bu karara karşı sekiz gün zarfında i'tirâz edilmek câ'izdir.

Mevcûdun 'adem-i kifâyetinden dolayı iflâs mu'âmelesi kapatıldıkda müflisin mahcûriyyeti mürtefi' olur; mahkemenin buna dâ'ir i'tâ eylediği karar neşr edilir.

Avusturya ve Macaristan konsolotolarında tatbik olunan kânûn 1868 târihli Avusturya İflâs Kânûnu'dur. Bu kânûn mücebince tâcir olan (s. 264) ve olmayan medyûnlar iflâs edebilir; fakat evvelkiler konkordatoya nâ'il oldukları hâlde ikinciler buna nâ'il olamamak gibi her iki kısım iflâs arasında ba'zı farklar tezâhür etmektedir. İflâs-ı medyûnun mürâca'atiyle veyâ dâyin'in talebiyle veyâhûd mahkeme tarafından re'sen hükm olunabilir. Müflis'in deyûnâtının fâ'izi bâ'de'l-iflâsda bilâ-inkıtâ' devam eder. Sindikler, bizde olduğu gibi, ashâb-ı matlûbun re'yi alındıktan sonra mahkeme ma'rifetiyle ta'yîn olunur; sindik bir neferden 'ibâret olursa da hîn-i hâcette bir vekil bulundurabilir. Sindikin mu'âmelâtına nezâret etmek üzere herhâlde ashâb-ı matlûb tarafından vekiller ta'yîn edilir; bunlar sindikin ukûd ve mu'âmelâtından hâ'iz-i ehemmiyyet olanlarına me'zûniyyet vermekle mükelleftir.

Konkordato için hem şahıs ve hemde meblağ nokta-i nazarından sülûsân derecesinde ekseriyyet-i mukayyede aranılır.

Ashâb-ı matlûb bi'l-ittifâk iflâsa hitâm verebilirler ve mahkeme bir karar ile bu ittifâkı tasdik eder. İflâs kapatıldığı hâlde müflis mahcûr kalmaz; zâten iflâs kânûnunun bir maddesi mücebince mevcûd 'adem-i kifâyeti evvelce mahsûs olursa mahkeme iflâs kararı vermemek icâb eder.

1883 târihinde neşr olunan İtalya Ticâret Kânûnu ahkâmınca iflâs yalnız tâcirlere ve ta'til-i te'diyât-ı deyn-i ticâriyye muhtasdır. Fakat bir tâcirin ba'zı dâyinâtını bir sebep-i meşrû' tahtında îfâ etmemesi karar-ı iflâsın ittihâzı emrinde delil kâfi değildir. Ta'til-i te'diyâta mebd'e' olan konu mahkeme iflâs târihinden üç

(s. 263)

³⁴⁸ [1] Portekiz kânûnu ahkâmınca yüzde elliden eksik grâmm'e teklif eden müflis'in konkordatosu tasdik edilmez; va'de ise beş seneyi tecâvüz etmemelidir.

sene akdemine ircâ‘ edebilir. [1]³⁴⁹ Ashâb-ı (s. 265) matlûb, taraflarından tayîn edecekleri vekîller ma‘rifetiyle herhâlde sindiklerin mu‘âmelâtına nezâret ederler. Conkordato için aranan ekseriyyet-i meblağya yüzde yetmiş beş ve ekseriyyet-i şahsiye nısfından bir ziyâdedir.

Ticâret Kânûnu’nun 930’uncu maddesi mücebince müflis ile ashâb-ı matlûbun mecmû‘i beyninde ittifâk hâsıl olursa iflâs hitâm bulur. Mevcûdun ‘adem-i kifâyetinden dolayı iflâs kapandıkda müflis mahcûr kalmaz. Rus kânûnları mücebince dahî iflâs gerek tâcirilere ve gerek tâcir olmayanlara tatbîk edilir; şu kadar ki her iki sınıf eşhâsın tâbi‘ olduğu mu‘âmelât-ı iflâsiye kısmen yekdiğerinden farklıdır.

1835 senesinde Yunan Hükümeti’nin neşr ettiği ticâret kânûnu iflâs hakkında Fransa Ahkâm-ı Kânûniyyesi’ni tamâmen kabûl etmiş ve ancak 1878 târihinde bu kânûn ta‘dîl olunmuştur. 1893 târihli bir kânûn ise tesviye-i ‘adlî usûlünü kabûl etmektedir.

Devlet-i Osmâniyye ile Yunan Hükümeti beyninde mün‘akid 20 Mart/2 Nisan 1901 târihli konsolosluk mukâvelesinin (senience arbitrale) yirmi birinci maddesi mücebince «teba‘a-i Osmâniyye veyâ ecnebiyyenin Memâlik-i Şâhâne’de teba‘a-i Yunâniyye’nin iflâsındaki menâfi‘ine sûret-i muvakkate veyâ kat‘iyyede bir iki senedin tarafından vekâlet olunacaktır. Mâru'z-zikr iflâsları tesviyeye salâhiyyet-dâr olan Yunan konsolosları sâlifü'l-beyân Osmanlı veyâ ecnebî dâyinler tarafından kendilerine irâ‘e olunacak sindikleri tayîn edeceklerdir.»

26 Şubat/9 Mart 1896 târihinde Devlet-i Osmâniyye ile Sırbistan arasında (s. 266) ‘akd edilen konsolosluk mukâvele-nâmesinin yirmi yedinci maddesi dahî iflâs vukû‘unda tarafeyn-i mehâkiminin îfâ edeceği ve tâ‘ife-i mu‘âmelâtı tebyîn etmektedir; şöyle ki: «tarafeyn ‘âkdinden birinin memâlikinde iflâs vukû‘ bulur ve müflis dahî memleket-i mezkûrede mütemekkin bulunur ise iflâs işini tesviyeye me‘mûr olan mahkemenin talebi üzerine diğerk taraf mehâkimi müflise â‘id olan ve hakk-ı kazâları dâ‘iresi dâhilinde bulunabilecek olan kâffe-i emvâl-i menkûleyi kendilerince mer‘î olan kavânîne tevfiikan taht-ı te‘mîne almaya ve defterini bi’t-tanzîm işi rü‘yet eden mahkemeye teslîm etmeye mecbûr olacaklardır. Fakat teslîm olunacak emvâlin buldukları mahall-i kavânîni mücebince istirdâd (droits de revendication) veyâ i‘âde (droits de restitution) veyâ tevkîf-i hukûku (droits de

(s. 264)

³⁴⁹ [1] Bizde bunun için bir müddet yoktur; bunun ta‘yînini kânûn takdir-i hükkâma bırakmıştır.

rétention) veyâ imtiyâzât (pirivilégis) ve rehn (gages) veyâ hukûk-ı emvâl (droits réels) taleb ve istidâ‘ olunur veyâhûd emvâl-i mezkûrenin ve husûsen bir terekenin tefrîki taleb edilir ise emvâl-i mezkûre iflâs işini rü‘yet eden mahkemeye teslim edilemez; bu takdîrde ancak hukûk-ı mebhûseyi der-miyân eden kesânın mutâlîbi kâmilen tesviye olunduktan sonra emvâl-i mezkûreden bâkî kalacak mikdâr iflâs işini tesviyeye me‘mûr olan mahkemeye teslîm olunabilecektir. Bir müflisin emvâl-i gayr-i menkûlesine karşû ittihâz olunacak tedâbîre gelince: Bunlar herhâlde emvâl-i mezkûrenin kâ‘in oldukları devlet mehâkiminin salâhiyyeti dâhilinde bulunacaktır. Emvâl-i gayr-i menkûlenin fûrûhtundan hâsıl olan meblağdan işbu emlâkde hakları bulunan dâyinler beyninde tevzi‘ edilen mikdâr-ı akçe ba‘de'l-ifrâz bâkî kalan fazla iflâs işini tesviyeye me‘mûr olan mahkemeye teslim olunacaktır. (s. 267) İ‘lân-ı iflâs esnâsında diğér taraf memâlikinde dâyinler bulunduğu zan ve tahmîn olunur ise iflâsın emr-i küşâdı (ouverture de la faillite) memleket-i mezkûrede tab‘ ve bunun için ta‘yîn olunan evrâk-ı havâdisle dahî orada mer‘î olan ahkâm ve nizâmâta tevfikân neşr ve i‘lân edilecektir.»

Hâriciyye Nezâreti'mizle sefâret-i İrânîyye beyninde 8 Kânûn-i Evvel sene 1291 târihinde kararlaştırılan mukâvele-nâmenin on üçüncü maddesinde ise «teba‘a-i İrânîyye'nin iflâs maddesinin münhasıran sefâret ve şeh-bender-hânelere bırakılması ve fakat bunda teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye'den bulunan dâyinlerden birinin istenildiği hâlde ikinci sindîk ta‘yîn olunması mukarrerdir» denilmektedir.

Osmanlı Ashâb-ı Matlûbe ile Mâsa Beynindeki İhtilâfât – Memâlik-i Osmâniyye'de bir ecnebînin iflâsına karar i‘tâsı te‘âmülen konsolato mahkemesine â'id olmakla, tahkîk-i düyûn, konkordato müzâkeresi ve grâmme tevzî‘i gibi kâffe-i mu‘âmelâtтан dolayı bi'l-cümle ashâb-ı matlûbun ve hattâ teba‘a-i Osmâniyye'den olan dâyinlerin konsolato mahkemesine mürâca‘at eylemeleri iktizâ eder.

Fakat Osmanlı dâyinler ile mâsa arasında bir ihtilâf zuhûr eder ve meselâ sindîkler ve jûj komiser Osmanlı alacaklının matlûbunu müsebbit görmeyerek tahkîk-i düyûn defterine kayd eylemez veyâ imtiyâzlı olarak kaydı lâzım gelirken ‘âdî alacaklı sûretinde kayd eylerse bu yoldaki ihtilâfât ve münâza‘âtın hângi mahkemede hall ve fasl edileceği husûs-i şâyân-ı tedkîkdir ve mes‘ele el-hâletü hazîhi bir hall-i kat‘îye iktirân etmiş değildir.

Bizim nokta-i nazarımıza göre bu kabîl-i ihtilâfâtın merci‘-i hali mehâkim-i (s. 268) muhtelitedir; binâberîn bir ecnebînin iflâsı i‘lân edildikde Osmanlı dâyinleri evvel-be-evvel iflâs kararını i‘tâ eden konsolatoda teşekkül mâsaya

mürâca‘at eder; eğer alacağı bilâ-i‘tirâz kayd ve kabûl edilirse fe-bihâ, aksî takdîrde bir Osmanlı ile şahs-ı ma‘nevî ve ecnebî olan mâsa arasında bir ihtilâf tahaddüs etmiş olur ki bunun merci‘-i fasl ve rü‘yeti şübhesiz mehâkim-i muhtelitedir. Şu kadar ki iflâs mesâ‘ili mevâdd-ı müsta‘celeden olmak hasebiyle konsolato mahkemesi konkordato ‘akdî zımnında ashâb-ı matlûbu da‘vet etmek veyâ takarrür eden konkordatoyu tasdîk eylemek veyâhûd mu‘âmelât-ı iflâsiyenin uniyon hâline inkılâbında tevzî‘atta bulunmak gibi mu‘âmelâtı mehâkim-i muhtelitedeki dâ‘vânın netîcesine intizâr etmeksizin îfâyâ sâlih bir hâlde bulunur. Vakı‘â bu sûrette Osmanlı ashâb-ı matlûbun mutazarrır olması ve ba‘zen teba‘a-i Osmâniyye'nin konsolato mahkemesini tercih ve ihtiyâr etmesi ihtimâli vârid ise de böyle bir mülâhaza hiçbir zamân der-kâr olan hakk-ı kazâmızı ihlâl edemez. Nitekim bir Osmanlı müflisin dâyinleri meyânında bulunan bir ecnebînin matlûbuna karşı i‘tirâz vukû‘ buldukda işbu dâyin ecnebî mâsâyı muhtelit ticâret mahkemesine da‘vet eder ve ihtilâf-ı vâki‘ oraca fasl ve rü‘yet olunur. Zâten bu bâbda pek çok emsâl mevcûd ve bu kabîl de‘âviyi Dersa‘âdet'te Birinci Mahkeme-i Ticâret'in hall ve fasl ettiği vâki‘dir.

Hâlbûki sefâretlerin nokta-i nazarı iflâs-ı masâlihi gibi ondan mütevellid kâffe-i münâza‘âtında konsolato mahkemelerince halî lâzım geleceği merkezindedir. Bundan dolayıdır ki Osmanlı ashâb-ı matlûb tarafından müflis ecnebînin (s. 269) mâsası ‘aleyhine Dersa‘âdet'te Birinci Ticâret Mahkemesi'nde ikâme edilen de‘âvîden ba‘zısında tercümânlar hâzır bulunmamak ve keyfiyeti mezkûr mahkemenin vazîfesinden hâric ‘add etmek tarîkini ta‘kîb eylemişlerdir. Hattâ Mösyö Mandalistam eser-i meşhûrunun 25'inci sahîfesinde şu kâ‘ideyi vaz‘ ediyor: «L'examen de toutes les créances contre la masse, même des créances de sujets ottomans, est de la compétence des tribunaux consulaires ya‘nî kâffe-i ashâb-ı matlûbun ve hattâ teba‘a-i Osmâniyye'den bulunan dâyinlerin mâsadaki matlûblarının tedkîki konsolato mahkemelerinin vazîfesi dâhilindedir» fakat Mösyö Mandalistam'ın şu nazariyesi kavâ‘id-i hukûkiyyeye mugâyir bulunduğundan şâyân-ı kabûl değildir; çünkü Mösyö Mandalistam dahî müteveffâ-yı ecnebînin veresesine karşı teba‘a-i Osmâniyye tarafından ikâme kılınacak de‘âvînin merci‘-i tedkîki mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye olduğunu kabûl ettiği ve iflâsı vefât hâline eyledikleri hâlde Osmanlı dâyinler ile mâsa veyâ medyûn ecnebî ile teba‘a-i Osmâniyye'den olan alacaklı beyinde esâs deyn hakkında

mütekevvîn ihtilâfta mehâkim-i Osmâniyye'nin salâhiyyet-i fi'liyyesini kabûl etmemek akıl ve mantıka hiçbir sûretle tevâfuk edemez.

Burada şâyân-ı tedkîk diğerk bir mes'ele daha vardır: Bir Osmanlı bir ecnebînin iflâsını konsolato mahkemesinde taleb ve dâ'vâ ettikte ecnebî Osmanlı'nın iddi'âsına karşı bir tâkım def'ler der-miyân eylese acabâ esâs dâ'vânın merci'-i hall ve faslı neresidir? Dâ'vâ-yı iflâsa karşı der-miyân edilen def'ler deynin vücûd ve sübûtu emrinde tedkîkât icrâsını istilzâm ettirecek bir mâhiyyette olduğu takdîrde bir Osmanlı ile bir ecnebî arasında bir deyn dâ'vâsı (action personnelle) tahaddüs etmiş olur ki şübhesiz (s. 270) bunun hall ve faslı mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'ye râci'dir. Binâberîn konsolatolar esâs dâ'vâyı tedkîke girişmeksizin Dersa'âdet'te Birinci Mahkeme-i Ticâret'e mürâca'atle bir i'lâm-ı istihsâli lüzûmunu alâka-dârâne tefhîm ve onun netîcesine kadar iflâs dâ'vâsını te'hîr eylemeleri icâb eder ve şu hâlde mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'de ikâme olunacak dâ'vâ iflâs dâ'vâsına karşı bir mes'ele-i müste'hire (question préjudicielle) teşkîl eyler. Şu kadar ki konsolatolar iflâs dâ'vâsının te'hîrine karar vermekle beraber müdde'î 'aleyhden bir kefâlet veyâ âher gûne bir te'minât istihsâl etmelidirler.

Burada ba'zı mesâ'il-i mühimme daha tahaddüs edebilir; şöyle ki: Ma'lûm olduğu üzere hîlel ve taksîratlı iflâslar kânûn-i cezânın 231 ve 232'nci maddeleri mücebince muvakkat kürek ve bir aydan iki seneye kadar habs cezâsını müstelzim birer cürm-i kânûnu teşkîl eder; bu takdîrde de mensûb olduğu konsolato mahkemesince hîleli veyâ taksîratlı olmak üzere iflâsına karar verilen bir ecnebî 'aleyhinde gerek o ecnebînin teba'adan bulunan dâyinlerinin şikâyet veyâ iddiâ-yı şahsiyeleri üzerine veyâhûd re'sen müdde'î-i 'umûmî ta'kîbât-ı cezâ'îyye icrâsına sâlih olup olmadığı mes'elesi tevellüd eyler. İmdî şu iflâs da teba'a-i Osmâniyye'den veyâ nâ'il-i imtiyâz olmayan bir devlet teba'asından hiçbir ashâbı matlûb alâka-dâr değilse müdde'î-i 'umûmîyi mehâkim-i cezâ'îyye-i Osmâniyye'de icrâ-yı ta'kîbâta sâlih-i farz etmemek kâbildir; çünkü bu sûrette ashâb-ı matlûb yâ münhasıran o ecnebînin mensûb olduğu teba'asındandır ki aynı devlet teba'ası arasında mütekevvîn bir cezâ dâ'vâsı mâhiyyetini iktisâb eden şu mes'ele mehâkim-i cezâ'îyye-i Osmâniyye'nin vazîfesi hâricinde kalır; veyâ ashâb-ı matlûb diğerk bir devlet (s. 271) teba'asından veyâhûd kısmen müflisin mensûb olduğu devlet teba'asından ve kısmende diğerk bir devlet teba'asındandır ki muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasında mütehadis şu dâ'vânın merci'-i rü'yeti

bizim iddi‘âmıza göre mehâkim-i cezâ’iyye-i Osmâniyye olmakla beraber mes’ele henüz bir hall-i kat’îye iktirân etmiş değildir. Lakin ashâb-ı matlub cümleten tâbi‘iyyet-i Osmâniyye’yi hâ’iz veyâ teba‘a-i ecnebiyyeden olmakla beraber bunlar meyânında Osmanlı alacaklılarda mevcûd ise bir ecnebî ile bir Osmanlı arasında mütekevvin bir cezâ dâ‘vâsı mahiyetini iktisâb eyleyen şu keyfiyyetin merci‘-i hall ve faslı şübhesiz mehâkim-i cezâ’iyye-i Osmâniyye’dir. Ke-zalik ashâb-ı matlûb meyânında hâ’iz imtiyâz olmayan bir veyâ müte‘addid ecnebî teba‘ası bulunduğu takdîrde de hilelî veyâ taksîratlı iflâs dâ‘vâsının merci‘-i rü’yeti mehâkim-i cezâ’iyye-i Osmâniyye’dir; Çünkü hâ’iz-i imtiyâz bulunan bir ecnebî ile nâ’il-i imtiyâz olmayan bir ecnebî arasında mütekevvin de‘âvî-i cezâ’iyyenin fasl ve hasmı Osmanlı mehâkim-i cezâ’iyyesine â’iddir.

Müflis Ecnebînin Emvâl-i Gayr-i Menkûlesi Hakkındaki Ahkâm –

Memâlik-i Osmâniyye’de bir ecnebînin iflâsına mensûb olduğu konsolato mahkemesince karar verilmesi üzerine sindîkler onun emvâl-i menkûlesi hakkında doğrudan doğruya icrâ-yı tasarruf ve mu‘âmelât-ı iflâsiye uniyona inkılâb ettikte onu nakde tahvîl için bey‘ ve fûruht edebilirler.

Fakat müflisin emvâl-i gayr-i menkûlesinde sindîklerin hûd-be-hûd tasarrufu mu‘teber olmayub bu bâbda İstimlâk-i Emlâk Kânûnu’nun üçüncü maddesi icâbâtı dâ’iresinde hareket edilmek iktizâ eyler. Fi’l-vâki‘ madde-i mezkûrede «emlâke mutasarrıf bir ecnebînin iflâsı hâlinde sindîkleri ya’nî tesviye (s. 272) me’mûrları müflisin ‘uhde-i tasarrufunda olub mâhiyyeten ve nizâmen mutasarrıfın düyûnuna karşûluk olması mücâz olan emlâkın satılması için hükümet ve mehâkim-i resmiyye-i Devlet-i ‘Aliyye’ye mürâca‘at edecektir» denilmektedir.

Ecânib Tarafından Osmanlı ‘Aleyhine İkâme Edilecek İflâs Dâ‘vâları –

Memâlik-i Osmâniyye’de bulunan bir ecnebî teba‘a-i Osmâniyye’den birinin iflâsını talep etmek için, ötedenberû te’sis eden usûl ve kâ’ide icâbınca, bilâ-vâsita mehâkim-i Devlet-i Osmâniyye’ye ve meselâ Dersa‘âdet’te ya İkinci Ticâret veyâ Ticâret-i Bâhriyye Mahkemesi’ne mürâca‘at ve iflâs talebini mütezammın olan istidâ’sını doğrudan doğruya re’is mahkemeye takdîm eyler. Bunun üzerine Usûl-i Mehâkim-i Hukûkiyye Kânûnu’nun 33’üncü maddesine tevfi‘kan müdde‘î ‘aleyh da‘vetiye varakası tastîr ve yevm-i mu‘ayyende a‘zâ-yı mu‘âvîne ve hattâ tercümân hâzır bulunmaksızın dâ‘vâ-yı iflâs rü’yet ve tedkîk ve bir gûnâ def’i kânûnı dermiyân etmediği sûrette meblağ müdde‘â bihi dipozito veyâ kefâlet sûretiyle tem’în eylemesi lüzûmuna ve aks-i takdîrde iflâsına karar-ı i’tâ olunur. Amâ müdde‘î

‘aleyh deyni külliye inkâr edecek olursa müdde‘înin vücûd-i sübûtu hakkında hey’et-i hâkimeye kanâ‘at getirecek bir vesîkâ ibrâz etmesi lâzım gelir; böyle bir vesîkâ ibrâz edemediği sûrette evvel-be-evvel â‘id olduğu muhtelit mahkemeye mürâca‘atle deynin sübûtuna dâ‘ir bir i‘lâm-ı istihsâl ve ba‘dehû onunla mahkemeye mürâca‘at eylemesi lüzûmu müdde‘îye ifhâm kılınır. Deynin zimmet-i medyûna tertibini müsebbit olmak üzere müdde‘î tarafından ibrâz edilen senedâta mevzû‘ olub müdde‘î ‘aleyh ‘azv edilen imzayı bunun inkârı takdîrinde istiktâb ve tatbîkât-ı mu‘âmelesine tevessül zarûridir. Senedât-ı mübrezeeye (s. 273) karşû edâ ve ibrâ gibi bir def‘a der-miyânı hâlinde ise, mahkeme esâs mes‘eleyi tedkîke vazîfe-dâr bulunmamakla beraber taleb-i iflâsı hadd-i zâtında vârid olub olmadığı nefîcesine vusûl için, bu bâbda bir dereceye kadar icrâ-yı tedkîkât eder; eğer def‘i muhakkak ve meşrû‘ görürse müdde‘î iflâsa ibtidâ-i esâs hakkında vazîfe-dâr olan mahkemeye mürâca‘atle bir hükm-i istihsâl eyledikten sonra taleb-i iflâs ile bu mahkemeye ‘avdet eylemesi lüzûmunu kendisine ifhâm ve eğer def‘i gayr-i vârid zan ederse meblağ-ı müdde‘â bihi depo veyâ kefâletle te‘mîn için müdde‘î ‘aleyhi ilzâm ve aksî sûrette iflâsını i‘lân eyler. Müdde‘î, nâmına ciro edilmiş emre muharrer bir senede müsteniden ikâme-i dâ‘vâ ve müdde‘î ‘aleyh cironun müvâza‘a olduğunu iddi‘â eyledikte, ötedenberû mahkemelerimizin ictihâd ve te‘âmülü ile mü‘esseses bir kâ‘idedir ki müdde‘î ‘aleyh cironun müvâza‘a olmadığına dâ‘ir taleb-i tahlîf olursa işbu yemîn mahkemece müdde‘îye teklîf ve tevcîye kılınır.

İşte bu gibi ahvâlde mahkeme esâs mes‘eleyi fasl ve hasm noktasından tedkîkât-ı icrâ etmez ve ancak taleb-i iflâs muhakkak olduğuna tahsîl-i kanâ‘at için bir dereceye kadar sahâ-i tedkîkât etrafında cevelân eyler. Buna binâen der ki müdde‘î ‘aleyh mübrez senedin nâtik olduğu meblağ hasmına def‘ ve teslîm eylediğini iddi‘â ve bu bâbda taleb-i tahlîf olduğunu beyân eylese, bu kat‘ ve fasl nizâ‘a mûsel olduğu cihetle, iflâs mahkemesi artık bu yemînin teklîf ve tevcîhini iltizâm eylemez.

Müdde‘î ‘aleyh iflâs mahkemesinde husûmet, salâhiyyet ve vazîfe (s. 274) ve mürûr-i zamân gibi müdâfa‘ât-ı der-miyân edecek olursa, esâs mes‘eleyi hâsim olmadığına mebnî, şübhesizdir ki mahkeme bu cihetleri tedkîk eder; ve müdde‘î ‘aleyh sıfat-ı ticâriyyesini inkâr eylese mahkeme müdde‘îye hasmının tüccâr olduğunu isbât eylemesi lüzûmunu tefhîm ve buna dâ‘ir ikâme eyleyeceği şühûd-ı istimâ‘ eyler; ve müdde‘î bu ciheti isbâtta izhâr-ı ‘aciz ile taleb-i tahlîf olsa, semere-i nükûl zâhir ve çünkü bu takdîrcede müdde‘î ‘aleyh tâcir ‘add ve iflâsına

hükm-i i'ta eylemek muktezî bulunmasına mebnî, mahkemece işbu yemîn-i tevcîh kılınır.

Mahkeme müdde'î 'aleyhin meblağ-ı müdde'â bihi depo veyâ kefâletle te'mîn etmesine karar vermesi üzerine dâ'vâsında haksız çıkmış 'adliyye masârif-i muhâkemeyi müdde'î 'aleyh tahmîl edebilecek midir? Husûsâ ki ahd-ı tarafeyn bi'l-ahire esâs hakkında vazîfe-dâr olan mahkemeye mürâca'ât ve cereyân eden tedkîkât netîcesinde müdde'î-i iflâs olan kimsenin dâ'vâsında mübtal olduğu tahakkuk eylemesiyle mahkeme-i iflâs da müdde'î 'aleyh olan tarafa masârif-i muhâkemenin tahmîlinde ber-vech-i meşrû' ve makûl bulmak kâbil midir? Binâberîn bu bâbda en mantıkî ve en muhikk-i tarîk şudur ki müdde'î 'aleyh depo veyâ kefâletle isbât-ı iktidâr ettikten sonra mahkeme iflâs talebinin reddine dâ'ir karar-ı ittihâz ve fakat masârif-i muhâkemenin hâangi tarafa tahmîl kılınacağını esâsen vazîfe-dâr olan mahkemede hâsıl olacak netîceye ta'lîk etmeli; orada müdde'î-i iflâs kazâ-yı ilzâma dâ'ir bir karar aldıkta onu iflâs mahkemesine getirüb ibrâz eylemeli ve bu mahkemede o vakit masârif-i muhâkemenin müdde'î 'aleyhden tahsiline karar verilmeli; ve eğer müdde'î -i iflâs esâs dâ'vâda haksız çıkacak (s. 275) olursa müdde'î 'aleyh o mahkeme i'lâmını istihsâl ve iflâs mahkemesine ibrâz etmeli ve mahkemede müdde'î-i iflâs olan kimsenin esâs dâ'vâda haksız çıkmış ve bu da kendisinin iflâs dâ'vâsında da haksızlığını icâb eylemiş olmasına istinâden masârif-i muhâkemeyi müdde'î-i iflâsa tahmîl eylemeli. Şu kadar ki müdde'î-i iflâsın esâs-ı deyn hakkında vazîfe-dâr olan mahkemede ma'-mu'ârazasına karar verilmesi iflâs mahkemesince depo veyâ kefâletle te'mîn kararından sonra tahassul etmiş bir sebebe müstenid olursa, bu mahkemenin ısdâr-ı karar ettiği hinde diğerrinin şugl-i zimmeti mütehakkık bulunduğuna mebni, bi'l-ahire masârif-i muhâkeme yine müdde'î 'aleyh tahmîl kılınmak icâb eyler. (s. 276)

MEBHAS-I SÂDİS

İki Ecnebî veyâ Bir Osmanlı ile Bir Ecnebî Arasında Emvâl-i Gayr-i Menkûleye
Mütedâ'ir Olarak Tekevvün Eden De'âvî

Mes'elenin Târihçesi; Hakk-ı İstimlâkin Şerâ'it-i Esâsiyyesi; İkinci Maddenin
Tatbîkâtından Mütelhaddis İhtilâfât

Mes'elenin Tarihçesi –Ma'lumdur ki 7 Safer 1284 Kânûnu'nun neşrinden mukaddem ecânib memâlik-i Osmâniyye'de emvâl-i gayr-i menkûle temellük ve tasarruf etmek hakkını hâ'iz değil idi. Ma'a-mâ-fih ecnebîler birkaç sûretle emvâl-i gayr-i menkûleye sahip olabiliyorlardı:

1. Mahzâ emvâl-i gayr-i menkûleye tasarruf edebilmek maksadıyla kendilerini tâbi'iyet-i Osmâniyye'de gösteriyorlardı;
2. Nâm-ı müste'âr ile tasarruf ederler ya'nî iştirâ ve teferruğ eyledikleri gayr-i menkûlâtı teba'a-i Osmâniyye'den olan âher bir kimse 'uhdesine kayd ettiriyorlardı;
3. Ekser ecânib de bir Osmanlı kadın ile izdivâc edüb satın aldıkları emvâl-i gayr-i menkûlenin kaydını zevcelerinin 'uhdesine icrâ ettiriyorlardı; çünkü Tâbi'iyet Kânûnu ancak 1284 H. (1869 M.) târihinde neşr edilmiş olmasına mebnî ondan evvel kadın izdivâc ile tebdîl-i tâbi'iyet etmiş 'add edilmezdi. (s. 277)

Ecânibe hakk-ı istimlâk bahş edilmesi en evvel 1272 H. (1856 M.) senesi Cümâde'l-âhir'i evâ'ilinde neşr edilen Islâhât Fermân-ı 'Âli'sinde mevzû-i bahs oldu; onun bir fikrında «ve çünkü bey' ve fûruht ve tasarruf-ı emlâk ve 'akâr maddeleri hakkında olan kavânîn-i kâffe teba'a-i mülûk-âne hakkında müsâvî olduğundan, kavânîn-i Devlet-i 'Aliyyem'e nizâmât-ı zâbıta-i belediyeye ittibâ' ve imtisâl eylemek vâsıl yerlü ahâlinin verdikleri teklîfî vermek üzere Saltanat-ı Seniyye'm ile düvel-i ecnebiyye beyninde yapılacak sûver-i tanzîmiyeden sonra ecnebîye dahî tasarruf-ı emlâk müsâ'adesinin i'tâ olunması...» denilmiş idi.

İşbu Islâhât Fermân-ı 'Âli'si bir va'd-ı mücerreden ibâret olmasına rağmen düvel-i ecnebiyyenin ârzû ve taleplerini takviyeden hâli kalmamış idi. Lakin Düvel-i Mu'azzama'nın ısrâr ve teşebbüsâtına karşı Ali Paşa, hakk-ı temelinin bahşinden sonra ecânib-i memâlik-i Osmâniyye'ye kesretle hicret ve burada temekkün

edeceklerini ve kapitülasyonlar ahkâmının gayet fâhiş olmasını nazar-ı i'tibâre olarak pek ziyâde mütereddid-âne davranıyordu. [1]³⁵⁰ Fakat 1279 H. (1862 M.) senesinde süferâ-yı ecnebiyye Bâb-ı 'Âlî'ye müştereken mürâca'at ederek Islâhat Fermân-ı Âlî'sinde va'd edilen müsâ'adenin i'tâsını talep ettiler; Ali Paşa 'uhûd-ı kadîmeye müte'allik ba'zı şerâ'it tahtında olarak taleb-i vâki' tervîce müheyyâ bulunduğunu beyân eyledi. Müşârün-ileyh (s. 278) sefirlere şöyle bir yolda idâre-i kelâm etmişti: «Avrupa ile münâsebâta başladığı zamân Devlet-i 'Aliyye'nin ne hâlde bulunduğu ma'lumdur; Şark iskelelerinin ba'zılarında adedleri pek az olan ecnebî tâcirler ahâli-i sâ'ireden tamâmiyle ayrı olarak yaşarlar, ancak toptan alışveriş ile meşgûl olurlar idi; hükümet-i Osmâniyye bu ecnebîlere o zamân ahvâl-i ictimâ'iyeyince elzem görünen ba'zı mu'âfiyât bahş ve te'mîn etmişti. Fakat o vakit mevcûd olan şeylerin kâffesi değışti, yalnız 'uhûd-ı 'atikâ kaldı; bunun hükümetin intizâm idâresiyle kâbil-i tevfiik olmayan müdde'âyâtı haklı göstermek için 'uhûd-ı mezkûreden istifâde ediliyor. 'Uhûd-ı 'atikaya nazaran teba'a-i ecnebiyye ancak kendi hükümetlerinin me'mûrlarına tâbi'dirler. Bundan şu netîce hâsıl oluyor ki vilâyât-ı Osmâniyye'de kaç konsolos-hâne var ise o kadar zâbitâ idâresi, o kadar mahkeme bulunuyor. Bu hâl devam ettiği müddetce hükümet-i Osmâniyye, Düvel-i Mu'azzama'nın sevk etmek istediği tarîke dâhil olamaz. Kavânîn-i mahalliyyeyi tanımayan, yerlilerin tâbi' oldukları tekâlîften vâreste bulunan, ancak kendi mahkemeleri nezdinde muhâkeme edilebilen ecânibin mutasarrıf emlâk sıfatıyla memâlik-i Osmâniyye'de yerleşmelerine müsâ'ade edilmesini istemek, zan ederim ki, ma'kul ve muhikk bir talep değildir. Binâen 'aleyh evvel-emirde 'uhûd-ı 'atikayı ta'dîl etmelidir.»

Ali Paşa gâyet mantıkî olan bu teklîfine karşı süferâ-yı ecnebiyye 1280 H. (1863 M.) târihinde verdikleri müşterek bir cevabî notada: Ecânibin, şahıs ve mallarını muhâfaza eden te'minâta hâlel gelmeden, kavânîn ve tekâlîf-i mahalliyyeye tâbi' tutulmaları mümkün olabileceğini beyân ettiler ve Ali (s. 279) Paşa'yı teba'a-i ecnebiyyeye hakk-ı tasarrufun ne sûretle ve ne gibi şerâ'it ile bahş olunabileceğini izâhâ da'vet eylediler. Bunun üzerine bir tâkım muhâberât ile dört

(s. 277)

³⁵⁰ [1] Hattâ bu mülâhazât dolayısıyla der ki mezkûr fermândan az bir müddet sonra ya'nî Paris Kongresi'nin 19 Receb sene 1272 (25 Mart 1856 M.) târihine müsâdif bulunan ictimâ'ında Ali Paşa kapitülasyonların ref' ve ilgâsını teklîf eylemiş idi; niteki 54 ve 55'inci sahîfelerde tafsîl edilmiştir.

sene daha gúzerân oldu ve ancak 1284 H. (1867 M.) senesinde i'tilâf ve ittifâk husûle gelebildi.

İşte bu sûretle Bâb-ı 'Âlî kendi nokta-i nazarını ya'nî emlâke müte'allik husûsâtta dolayî kâffe-i kavânîn-i Osmâniyye'ye ri'âyet etmek şartıyla memâlik-i Osmâniyye'de ecânibe hakk-ı istimlâk bahş edilebileceği esâsını düvel-i ecnebiyyeye kabûl ettirmiş ve binâen 'alâ-zâlik 7 Safer sene 1284 târihli kânûn neşr edilerek ecânibin arâzî-i Hicâziye müstesnâ olmak üzere memâlik-i Osmâniyye'de emvâl-i gayr-i menkûle tasarrufe edebilmelerine müsâ'ade gösterilmiştir. Ma'a-hazâ bu kânûn hemen mevki'-i icrâyaya vaz' olunamadı ve s3uver-i tatbîkiyesine müte'allik mesâ'il-i tâliye hakkında Bâbî 'Âlî ile Fransa beyninde bir sene daha muhâberât cereyân etti ve nihâyet 19 Safer sene 1285 târihinde sadrazam ile Fransa sefiri Mösyo Bore (Bourée) arasında İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na merbût olan meşhûr protokol imza edildi ve bu protokole vaz' imza eden herhâangi bir devlet teba'asının memâlik-i Osmâniyye'de teba'a-i mahalliyye gibi tasarruf-ı emlâk hakkını hâ'iz olacağı takarrür eyledi. Protokolü İsveç, Norveç 22 Safer sene 1285 (13 Haziran sene 1268 M.)[1868 M.] Belçika 24 Rebi'ü'l-evvel sene 1285, İngiltere 8 Rebi'ü'l-âhir sene 1285, Avusturya 20 Receb sene 1285, Danimarka 28 Muharrem sene 1286, Prusya ve Şimâli Almanya hükûmât-ı müttehidesi 27 Safer sene 1286 İspanya 10 Receb sene 1286, Yunanistan 26 Zi'l-hicce sene 1289, Rusya ve İtalya 24 Muharrem sene 1290, Flemenk 14 Receb sene 1290, (s. 280) hükûmât-ı müttehide-i Amerika 28 Cümâde'l-ahir sene 1291, Portekiz 20 Rebi'ü'l-evvel sene 1300 ve İran 25 Şaban sene 1300 târihlerinde kabûl ve imza ettiler. Gerçi İsviçre Hükümeti buna vaz' imza etmemiş ise de memâlik-i Osmâniyye'de bulunan İsviçreli ba'zısı Fransız ve ba'zısı Alman mahmîsi sıfatıyla hakk-ı istimlâki hâ'iz 'add olunmaktadır. Sırbie ise 9 Mart sene 1896 târihli konsolosluk mukâvele-nâmesinin 16'ncı maddesi mücebince bu hakkı iktisâb eylemiştir. [1]³⁵¹ Mâ Romanya ve Karadağ ve birde Japon, Çin ve Cenûbî Amerika hükûmâtının kısm-ı a'zâmî gibi bir tâkım hükümetler henüz mezkûr protokolü imza etmemiş oldukları

(s. 280)

³⁵¹ [1] Mezkûr on altıncı maddenin fıkra-i evlâsı ber-vech-i âtidir:

«Tarafeyn-i 'âkideyn kendü memâlikinde teba'aları hakkında ser-besti-i ikâmet ve ticâret-i kabûl eyledikleri cihetle teba'a-i Osmâniyye Sırbistan'da şahıs ve emlâklerine müte'allik husûsâtta yerlü teba'a hakkında el-yevm icrâ olunan ve ilerüde icrâ olunabilecek olan sûret-i kabûl ve mu'âmeleye tamâmiyle mazhar olacakları gibi Sırb teba'ası dahî bi'l-mukâbele Memâlik-i Şâhâne'de bilâ-istisnâ şahıs ve emlâklerine müte'allik husûsâtta yerlü teba'a hakkında el-yevm icrâ edilen ve ilerüde icrâ olunabilecek olan sûret-i kabûl ve mu'âmeleye kâmilen mazhar olacaklardır.»

(s. 281)

hasebiyle onların teba'ası el'an memâlik-i Osmâniyye'de emvâl-i gayr-i menkûle tasarrufundan mahrûmdur.

Hakk-ı İstimlâk Şerâ'it-i Esâsiyye – Ecânibin hakk-ı istimlâkine mütedâ'ir bulunan sâlifü'z-zikr kânûn ber-vech-i âtî beş maddeden mürekkebirdir:

Birinci madde – Düvel-i ecnebiyye teba'ası Memâlik-i Şâhâne'nin arâzî-i Hicâziye'den mâ-adâ her tarafında teba'a-i Devlet-i 'Aliyye misillü ve başka bir şart tahtında olmayarak mevâdd-ı atîyede mezkûr olduğu vechle onların bu husûsta (s. **281**) tâbi' oldukları nizâmât ve vezâ'ife ittibâ' kaydıyla dâhil ve hâric müdün ve kasabâtta tasarruf-ı emlâk hukûkundan istifâde etmeye kabûl olunmuşlardır. Fi'l-usûl teba'a-i hazret-i şâhânedan olub da sonradan tebdîl-i tâbi'iyet etmiş olanlar bu kâ'ideden müstesnâ olub onlar hakkında kânûn-ı mahsûsunun ahkâmı câri olacaktır. [1]³⁵²

Birinci madde ahkâm-ı iktizâsınca dâhil ve hâric (s. **282**) şühûrede emlâke mutasarrıf olan ecnebîler emlâklarına â'id kâffe-i husûsâtta teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'nin mükellef oldukları şerâ'iti îfâyâ mecbûr olacaklar ve bu mecbûriyyetin nefîce-i meşrû'ası olmak üzere **el'ân** emlâkın tasarruf ve intikâli ve ferâğ ve istiğlâli hakkında hâlen câri olan ve istikbâlen cereyân edecek olan kavânîn ve nizâmât zâbitâ-i belediyeye ittibâ' edecek, **sâniyen** her ne nâm ve şekilde olur ise olsun dâhil ve hâric şühûrda teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olan ashâb-ı emlâkin mükellef olduğu ve bundan böyle olabileceği kâffe-i teklîf ve rüsûmâtı îfâ eyleyecek, **sâlisen emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ve ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda** gerek kendileri müdde'î ve gerek müdde'î 'aleyh olsun ve gerek iki taraf dahî teba'a-i

³⁵² [1] Ecânibin Hakk-ı İstimlâki Kânûnu'nun birinci maddesinden istisnâ olunan eşhâsın emlâk ve arâzisine mahsûs 25 Rebi'ü'l-âhir sene 1300 ve 21 Şubat sene 1298 târihli kânûn ber-vech-i âtî derc olunur:

Birinci madde – 'An-asl teba'a-i Osmâniyye'den iken teba'a-i Osmâniyye kânûnunun neşrinden mukaddem tebdîl-i tâbi'iyet etmiş olub da senedât-ı 'ahdiye mücebince taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den tâbi'iyet-i ecnebiyyeye duhûlleri kabûl ve tasdik olunmuş olanlar ve kânûn-ı mezkûrun neşrinden sonra ahkâmına muvâfık sûrette tebdîl-i tâbi'iyet edenler ecânibin istimlâkine dâ'ir 7 Safer sene 84 târihli kânûnun vezâ'if-i mahsûsa tahtında ta'yîn eylediği kâffe-i hukûktan müstefid olurlar; Ancak tâbi'iyetine girdikleri devletin zikr olunan İstimlâk Kânûnu'na merbût mazbatayı imza etmiş olması şarttır.

İkinci madde – Devlet-i 'Aliyye'den me'zûniyyet-i resmiyye istihsâl etmeksizin tebdîl-i tâbi'iyet edüb de taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den tâbi'iyet-i iskât olunan eşhâs memâlik-i Osmâniyye'de istimlâk ve tevârüs hakkından mahrûm olurlar.

Üçüncü madde – Madde-i sâbıkada gösterildiği üzere hakk-ı istimlâk ve tevârüsten mahrûm olacak eşhâsın akârât-ı memlûkesi teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den bulunan veresiye beyninde emvâl-i menkûlesi gibi taksim olunur; ancak Arâzî Kânûnu'nun yüz onuncu ve yüz on birinci maddeler ahkâmınca o makûlelerin arâzî-i emîriyye ve arâzî-i mevkûfe dahî vârislerine intikâl etmeyüb mahlûl olur; ve bu mu'âmele icâreteynli müsakkafât ve müstagallât-ı vakfiye hakkında aynıyla câridir.

Dördüncü madde – 'Adliyye ve mâliyye nezâretleri işbu kânûnun icrâsına me'mûrdur.

ecnebiyyeden bulunsun doğrudan doğruya *Devlet-i ‘Aliyye mahkemelerine* mürâca‘at edeceklerdir; ve ecânibin mutasarrıf oldukları emlâke â'id husûsât zatlarına mahsûs sıfat-ı tâbi‘iyyet-i asliyyelerinin müdahalesi olmaksızın ve mu‘âhedât iktizâsınca zâtlarına ve emvâl-i menkûlelerine â'id olan mu‘âfiyât muhâfaza olunmak kaydıyla teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye'den olan ashâb-ı emlâkin hâ'iz oldukları hukûk ve mükellef oldukları şerâ'it tâbi‘ oldukları usûl üzere rü'yet olunacaktır.

Üçüncü madde – Emlâke mutasarrıf bir ecnebînin iflâs hâlinde sindikleri ya'nî tesviye me'mûrları müflisin 'uhde-i tasarrufunda olup mâhiyyeten ve nizâmen mutasarrıfın düyûnuna karşûluk olması mücâz olan emlâkin satılması için hükümet ve mehâkim-i resmiyye-i Devlet-i ‘Aliyye'ye mürâca‘at edecektir; ve bir ecnebî mutasarrıf emlâk olan bir ecnebî 'aleyhinde emlâkden mâ-adâ bir maddeden dolayı dâ'vâsı olup da kançılâryası hükmüyle dâ'vâsını (s. 283) kazandığı hâlde dahî bu hükm-i mahkûm olan ecnebînin ifâ-yı deyne sâlih olan emlâkinin satılmasını istilzâm eyledikte ke-zalik hükümet ve mehâkim-i Devlet-i ‘Aliyye'ye mürâca‘at olunarak satılması dâ'in tarafından iddi‘â ve talep olunan emlâkinin deyne bedel satılması nizâmen mücâz olan sınıftan olup olmadığı evvel-emirde mehâkim ve hükümet-i Osmâniyye tarafından ba‘de't-tahkîk icrâ olunacaktır.

Dördüncü madde – Bir ecnebî vasiyyet ile intikâli ve hibesi mücâz olan emlâkini hibe ve vasiyyet etmek salâhiyyetine nâ'il olup hibe veyâ vasiyyet olunmayan veyâhûd hibe ve vasiyyet salâhiyyetine kavânîn-i Devlet-i ‘Aliyye'nin mesâğ bulunmayan emlâk-i metrûke hakkında nizâmât-ı mevzû'a-i Devlet-i ‘Aliyye icrâ olunacaktır.

Beşinci madde – Her bir ecnebî istimlâk hakkında icrâsı için taraf-ı Devlet-i ‘Aliyye'den teklîf olunan sûret-i tanzîmiyeye mensûb olduğu devlet tarafından muvâfakat olduğu gibi işbu kânûn-nâme ahkâm-ı fevâ'idinden istifâde eyleyecektir. [1]³⁵³ (s. 284)

(s. 283)

³⁵³ [1] İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na merbût protokolde ber-vech-i âtî derc olunur:

Kânûnen ecnebîlere tasarruf-ı emlâk hakkı verilmesi emlâke mutasarrıf olacak ecnebîlerin gerek zâtlarının ve gerek emvâl ve gerek eşyâlarının mu‘âhedât ile mer'î olup bundan böyle dahî bâkî ve müstakarr olacağı der-kâr olan mu‘âfiyâtına aslâ hâlel vermeyeceğinden ve ecnebîlerin bu vechle tasarruf-ı emlâk hakkını hâ'iz olmaları Memâlik-i Şâhâne'ye daha külliyetli gelüb temekkün etmelerini müstelzim olacağından Devlet-i ‘Aliyye bu madde hakkında olan kânûnun mevkî-i icrâyâ vaz'ının ba'zı mahallerde dâ'î olabileceğini evvelce teferrüs ettiği müşkülâtı dâfi' olmak üzere sûver-i âtiye-i tanzîmiyenin ittihâzını vazîfesinden 'add eylemiştir. (s. 284)

Memâlik-i Devlet-i ‘Aliyye'de mütemekkin onların meskeni dahl ve ta'arruzdan biri olup sahibinin rızâsı olmaksızın veyâhûd hükümetten sâdir olmuş emr üzerine ruhsat-ı lâzımevi hâ'iz bir

zâbit veyâ me'mûr bulunmaksızın derûnuna kimse giremeyeceği misillü teba'a-i ecnebiyyenin dahî meskeni hasebül-l-mu'âhede ol vechle dahl ve ta'arruzdan biri olup teba'a-i ecnebiyyeden olan hâne sahibinin mensûb olduğu konsolos veyâ âdemleri bulunmadıkca zâbitâ me'mûrlarının derûnuna duhûlî câ'iz olamayacaktır. Meskenden murâd, ikâmet olunan hâne ve müştemilâtı ya'nî matbah ve âhûr [ahır] ve emsâli ile havlu [avlu] ve bağçe [bahçe] vesâ'ir etrafı çevrilmiş ve hâneye muttasıl olan mahaller olup bunların hârici meskenden ma'dûd değildir.

Konsolos bulunduğu mahalden dokuz saatten eksik mesâfede kâ'in mahallerde me'mûrîn-i zâbitâ ber-vech-i bâlâ konsolos hâzır olmadıkca bir ecnebînin hânesine duhûl edemeyecekleri gibi konsolos dahî hükümet-i mahalliyyeye bilâ-te'hîr icrâ-yı mu'âvenet etmeye mecbûr olup şöyle ki kendisine haber verildiği andan bi'z-zât kendisinin veyâhûd vekîlinin hareket edeceği ana kadar altı saatten ziyâde vakt-i murûr etmeyecek ve'l-hâsıl hükümetin mu'âmelât-ı lâzimesi hiçbir vakit yirmi dört saatten ziyâde tâ'til olunamayacaktır.

Konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat ve dokuz saatten ziyâde ba'di olan mahallerde ihtiyâc-ı mübrem hâlinde ve katl ve katle tasdî ve harîk ve bir meskûn hânedede elde silahla yâ kâpû veyâ sâ'ir şey kırarak veyâ geceleyin sarkıt veyâ müsellahan isyân ve kalıb-ı meskûkât i'mâlî cinâyetinin taharrî ve isbâtıçün hükümet-i mahalliyyenin talebi üzerine kurâ ihtiyâr meclislerinin üç nefer a'zâsıyla beraber zâbita me'mûrlarının konsolos veyâ âdemleri bulunmaksızın ecnebî hânesine girmeleri mecâz olabilecektir; ve bu cinâyet sâhibi gerek ecnebî teba'asından ve gerek teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olsun ve ecnebî hânesinin gerek dîn ve gerek hâricinde vukû' bulsun vesâ'ir herhângi mahalde olursa olsun; me'mûrîn-i zâbitâ ol vechle hareket edebileceklerdir.

İşbu kuyûd bâlâda ta'rîf olduğu vechle mesken-i i'tibâr olunan mahallere mahsûs (s. 285) olup onların hâricinde umûr-ı zâbita bi'l-akîd cereyân edüb fakat bir mücrim tevkîf olduğu ve bu dâhî teba'a-i ecnebiyyeden bulunduğu hâlde zâtnâ â'id olan imtiyâzâtının hükmüne ri'âyet olunacaktır.

Ber-vech-i bâlâ ta'yîn olunan hâlât-ı istinâ'iyede icrâ-yı taharriyât eden me'mûr veyâ zâbita ve beraber bulunacak ihtiyâr meclisi a'zâları taharriyât-ı vâkî'alarının memhûr jurnâlini tanzîm ile derhâl tâbi' oldukları hükümete takdîm etmeye mecbûr olacak ve bu hükümet dahî mezkûr jurnâli meskenine girilen ecnebînin derhâl en yakın mahalde bulunan konsolos me'mûruna irsâl eyleyecektir.

Bâlâda beyân olunan ahvâl vukû'unda me'mûrîn-i zâbitâ tarafından ne sûretle hareket olunacağı ilerüde neşr ve i'lân olunacak nizâm-nâme-i mahsûsunda ta'yîn olunacaktır.

Memâlik-i Şâhâne'nin vilâyet usûl-i mehâkimi cârî olan kıt'alarında konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat ziyâde mesâfede bulunan mahallerde mehâkim-i sulhiyye derecesinde bulunan kurâ ihtiyâr meclisleriyle kazâ de'âvî meclislerinde teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik olup re'isül-mâl bin kuruşdan ziyâde olmayan de'âvînin ve beş yüz kuruş cezâ-yı nakdîden ziyâde mücâzâtı müstelzim olmayan cünha ve kabâhatın konsolos veyâ âdemleri bulunmaksızın rü'yeti câ'iz olup şu kadar ki ecânibe â'id olarak bâlâda ta'yîn olunan derece ve sûrette rü'yet olunan de'âvînin konsolos veyâ vekîli bulunan sancâk de'âvî meclisine istinâf olunmak hakk-ı mukarrerdir; bu sûrette istinâf olunan de'âvîde konsolos veyâ âdemlerinin bulunması iktizâ eder. İstinâf vukû'u evvelce lâ-hakk olan hükmün ta'lik icrâsını istilzâm eyleyecektir. Herhâlde konsolos veyâ âdemleri bulunmaksızın kuyûd-i meşrûhâ tahtında lâ-hakk olan hükümlerin icrâ-yı cebrîsi câ'iz olamayacaktır.

Mevâdd-ı meşrûhânın mevki'-i icrâya konulması takdîrinde ashâb dâ'vânın îfâ edecekleri usûl muhâkemeyi mutazammın cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den bir kıt'a nizâm-nâme mahsûs neşr ve i'lân olunacaktır.

Kurâ ihtiyâr meclisleriyle kazâ de'âvî meclisleri için ta'yîn olunan salâhiyyet (s. 286) derecesini tecâvüz etmeyen bir dâ'vânın konsolos hâzır olmaksızın işbu mecâlisde rü'yetine yine istinâf hakkı bâkî olmak ve hîn-i istinâfta konsolos veyâ vekîli bulunmak şartıyla teba'a-i ecnebiyyenin herhângi mahalde olursa olsun muvâfakat eylemelerine kendileri me'zûn olacaklardır; bir ecnebî, dâ'vânın ber-vech-i meşrûh konsolos bulunmaksızın rü'yetine muvakkatini kable'l-mürâfa'a tahrîren beyân eylemek lâzım gelecektir.

Kuyûd-ı mezkûrenin emlak mes'elesine müte'allik de'âvîye şümülû olmayub onlar emlak mahsûs kânûnunun ta'yîn ettiği şerâ'it mücebince rü'yet ve muhâkeme olunacaktır.

Gerek teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'nin ve gerek teba'a-i ecnebiyyenin mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'de ne türlü dâ'vâları olur ise olsun hîn-i muhâkemedede hakk-ı müdâfa'aya nâ'il olacakları misillü mürâfa'alar dahî alenen cereyân edecektir.

Mârrû'z-zikr sûver-i tesviyenin ahkâmı 'uhûd-ı kâdîme yeniden rü'yet olununcaya değin mer'iyü'l-icrâ kalacağından Devlet-i 'Aliyye ile ilerüde mes'eleyi müttefikan kararlaştırmak üzere müzâkere-i maslahat etmek ki düvel-i müttehâbeyi da'vet etmek salâhiyyetini muhâfaza eder.

Bunların en mü‘him ve şâyân-ı nazar bulunanı ikinci madde olub onun mefâdına nazaran devlet, ecânibe hakk-ı istimlâk bahşını üç nev‘-i şerâ‘it-i (s. 285) esâsiyye ile takyîd etmiştir: fi'l-vâki‘ memâlik-i Osmâniyye'de emlâke mutasarrıf olan ecnebîler *evvelan* emlâkin tasarruf ve intikâl ve ferâğ ve istiğlâli hakkında (s. 286) halen cârî bulunan ve istikbâlen cereyân edecek olan kavânîn ve nizâmât-ı zâbita ve belediyeye ittibâ‘ edeceklerdir; *Sâniyen* her ne nâm ve şekilde olur ise olsun dâhil ve hâric bilâdda teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye'den olan ashâb emlâkin mükellef olduğu ve bundan böyle olabileceği kâffe-i tekâlif ve rüsûmât-ı îfâ eyleyecektir; *salisen* emlâke müte‘allik kâffe-i husûsâtta ve ona dâ‘ir bir dâ‘va vukû‘unda, gerek kendileri müdde‘î ve gerek müdde‘î ‘aleyh olsun ve gerek iki taraf dahî teba‘a-i ecnebiyyeden bulunsun, doğrudan doğruya Devlet-i ‘Aliyye mahkemelerine mürâca‘at edeceklerdir.

İkinci Maddenin Tatbikinden Mütelhaddis İhtilâfât –Sâlifü'z-zikr ikinci madde memâlik-i Osmâniyye'de emvâl-i gayr-i menkûleye mutasarrıf bulunan ecânib teba‘a-i Osmâniyye gibi telakkî eylediği ya‘nî onları da emlâkten dolayı kâffe-i kavânîn-i (s. 287) Osmâniyye'ye tâbi‘ ve bi'l-cümle tekâlif-i rüsûmât ile mükellef ve mehâkim-i Osmâniyye'nin hakk-ı kazâsına dâhil kıldığı [1]³⁵⁴ hâlde

9 Cümâde'l-ülâ sene 1284 (s. 287)

³⁵⁴ [1] Buna dâ‘ir ‘Adliyye Nezâreti'nden yazılan tezâkir ve muharreât-ı ‘umûmiyyeden ikisini ber-vech-i âtî derc ediyoruz:

Memâlik-i Şâhâne-i Osmâniyye'de ecnebîlerin tasarruf-ı emlâki hakkında olan nizâm-nâme ile ona merbût mazbatanın hükmi-iktizâsınca bunların hukûk-ı tasarrufiyelerinden ve bunlardan tevellüd eden bi'l-cümle dâ‘vâlardan dolayı kavânîn Devlet-i ‘Aliyye'ye tâbi‘ olması ve teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye sıfatında bulunması lâzım gelir iken ecnebîler bu yolda olan dâ‘vâlarına ba‘zen başka renk vererek mensûb oldukları devletleri konsoloslarının ol dâ‘vâlara müdâhalelerini celb etmekte ve mahkemeler tarafından buna dikkat olunmamakta olduğu istihbâr kılınmakla ba‘d-ez-în tasarruf-ı emlâkden tahaddüs edecek dâ‘vâ hakkında bir sefâret-hânedan vurûd edecek takrîrde dâ‘vâya her ne renk verilir ise verilsin esâs dâ‘vâ anlaşıldığı hâlde takrîr münderecâtının mahkemece nazar-ı mutalâ‘âya alınamayacağı husûsunun tercümâna tefhîmiyle dâ‘vânın mecrâ-yı tabî‘isine ircâ‘i ya‘nî tarafından ma‘dûd olan ecnebînin teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye sıfatıyla mahkemede bulunması husûsuna i‘tinâ olunması ve zikr olunan nizâm-nâme ile mazbatanın birer kıt‘a sûretinin irsâl kıldığı beyânıyla

Fî 8 Cümâde'l-âhire sene 96

Teba‘a-i ecnebiyyeden bir şahsın diğeri bir şahs-ı ecnebîde konsolato i‘lâmıyla mahkûmün bih alacağı medyûnun mutasarrıf olduğu emlâkin fûrûhtu sûretiyle tahsîli için ‘ale'l-usûl dâ‘ire-i icrâya vaz‘ ve tevdî‘ edüb de mu‘âmele-yi icrâ‘iyyeye teşebbüs olunması üzerine medyûn ecnebî tarafından emlâkin fûrûhtu mes‘elesine müte‘allik olmak üzere ba‘zı gûnâ müdâfa‘ât ve i‘tirâzât-ı der-miyân edilmesinden dolayı hâdis olan dâ‘vânın mehâkim-i Osmâniyye’ce esnâ-yı rû‘yetinde dâ‘yîn olan ecnebînin sâhib-i mülk sıfatıyla hareket etmemekte olmasına göre onun mensûb olduğu konsolato tercümânının huzûru lâzım geleceği ba‘zı ecânib tarafından taleb ve iddî‘â ile mahkeme-i temyizce böyle bir dâ‘vâdan dolayı mahkeme-i bidâyetten verilen hacz-i emlâk kararının tercümân bulundurulmaksızın tedkik ve nakz edilmiş olmasına i‘tirâz vukû‘ bulmakta olmasından nâşî Bâb-ı ‘Âlî ile cereyân eden muhâbere üzerine Şurâ-yı Devlet Tanzimât Dâ‘iresi’nden tanzim olunan (s. 288) mazbataya atfen vârid olan tezkere-i sâmiyede İstimlâk-i Emlâk Nizâm-nâmesi'nin ecnebîler

ba'zı sefâretler madde-yi mezkûreyi (s. 288) kânûnun maksâdına ve rûh ve ma'nâsına pek ba'îd sûrette tefsîr ve eser-i sehv ve zühûl olan bir iki kelimeye temessük ederek iki nev'-i ihtilâfin tahaddüsüne meydan vermişlerdir ki ber-vech-i zîr tafsîl olunur:

1. Sâbikü'z-zikr ikinci maddenin üçüncü fıkrasında *emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ve ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda* mehâkim-i Osmâniyye'ye (s. 289) mürâca'at edileceği tasrîh edildiği hâlde şu 'ibâre Fransızca'ya (pour tous les questions relatives à la propriété foncière et pour toutes actions réelles) sûretinde tercüme edilmiş ve işte buradaki mücerred (actions réelles) ta'bîri sefaretlere medâr-ı istînâd olmuştur.

Malumdur ki Fransızlar dâ'vâyı 'ayn dâ'vâsı (action réelle) ve deyn dâ'vâsı (action personnelle) olmak üzere başlûca ikiye taksîm ederler; bunlardan evvelkisi de (action réelle mobilière) ve (action réelle immobilière) ve ikincisi ise (action personnelle mobilière) ve (action personnelle immobilière) kısımlarını ihtivâ eyler. Emvâl-i menkûleye müte'allik rehin ve istihkâk misillü de'âvî kısm-ı evvelâ emlâkin tasarruf ve temellüküne mütedâ'ir bir dâ'vâ kısm-ı sâniye ve mücerred bir alacak dâ'vâsı kısm-ı sâlise ve kable'l-ifrâz bir gayr-i menkûlün bir mikdâr mu'ayyeninin bey' ve fûrûhtu üzerine mebî'in tefrîk ve teslîmi emrinde ikâme olunan bir dâ'vâ kısm-ı râbi'â birer misâl teşkil eder.

İmdî ibâre-i sâlifinin Fransızca'sında (actions réelles) ta'bîri meşhûd ve Fransa Kânûn-ı Medeniyye'sinde bâlâdaki taksîmât mevcûd olmasına mebnî sefâretler diyorlar ki: Emlâke müte'allik olarak iki ecnebî arasında mütehadis bir

hakkında bahş eylediği müsa'âdât sırf zâtlarına ve emvâl-i menkûlelerine â'id olub bir hânenin vakıf olmasından ve esbâb-ı sâ'ire-i kânûniyyeden dolayı te'diye-i deyn edüb etmemesi ise tarafeynin zâtına te'alluk etmeyüb münhasıran nefsi-i emlâke müte'allik bir dâ'vâ olmasına ve ecnebîlerin emlâk-i istimlâkine dâ'ir olan nizâm-nâmenin ikinci maddesinin fıkra-i sâlisinde emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ve ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda gerek kendileri müdde'î ve müdde'î 'aleyh olsun gerek iki taraf dahî teba'a-i ecnebiyyeden bulunsun Devlet-i 'Aliyye mahkemelerine mürâca'at edecekleri tasrîh edilmekle beraber mezkûr nizâm-nâmenin üçüncü maddesinde bir ecnebî mutasarrıf emlâk olan bir ecnebî 'aleyhinde emlâkten mâ'adâ bir maddeden dolayı dâ'vâsı olub da kançılâryası hükmüyle dâ'vâsını kazandığı hâlde dahî bu hükm mahkûm olan ecnebînin ifâ-yı deyne sâlih olan emlâkin satılmasını istilzâm eyledikte ke-zalik hükümet ve mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'ye mürâca'at olunarak satılması dâ'ir tarafından iddî'â ve taleb olunan emlâkin deyne bedel satılması mücâz olan sınıftan olub olmadığı evvel-emirde mehâkim-i Osmâniyye tarafından ba'de't-tahkîk icrâ olunacaktır denilmesine binâen bu gibi de'âvîyi mehâkim-i Osmâniyye'nin doğrudan doğruya rü'yet eylemesi ve tercümân bulundurmaması husûsundaki salâhiyyeti der-kâr bulunduğu cihetle nezâretin iş'ârı muvâfık-ı maslahat görülmüş ve Hâriciyye Nezâret-i Celîle'sine de tebliğ madde kılınmış olduğu beyân ve izbâr buyurulmuş olmakla ahvâl-i mümâsilede ona göre ifâ-yı mu'âmele ile mugâyir kânûn ve kâ'ide harekete mahall kalmamak üzere lâzım gelenlere tebliğ-i keyfiyyet olunması zımnında işbu tahrîrâtın nash-ı matbû'a-i kâfiyesi leffen irsâl kıldı.

dâ'vâ (action réelle immobilière) olmaz da (action personnelle immobilière) şeklinde olursa onun merci'-i rü'yeti mehâkim-i Osmâniyye değil, konsolato mahkemeleridir. Meselâ Avrupa kavânîn-i medeniyyesine nazaran bir kimse mutasarrıf olduğu yüz dönüm arâzîden kable'l-ifrâz on dönümünü bey' ve fûrûht ederse onu bi't-tefrîk müşteriye teslîme mecbûrdur; (s. 290) aks-i takdîrde müşteri tarafından talep edilecek zarar ve ziyân ile mahkûm olur. İşte böyle bir dâ'vâ (action personnelle immobilière) olub sefâretler bu kabîl de'âvîyi rü'yete konsolato mahkemelerinin vazîfe-dâr olduklarını iddi'â ve onlarda kendilerine 'arz olunan bu kısım dâ'vâları kabûl ve rü'yet ediyorlar.

Hâlbûki bu iddi'â hiçbir vechle şâyân-ı kabûl değildir. Fi'l-vâkî' hakk-ı istimlâk ecânibe devletce bir kânûn ile bahş edilmiştir; hükümet ise kânûnlarını Türkçe tanzîm ve neşr eder, yoksa Fransızca'sı hiçbir zamân esâs olamaz; orada ise *ve ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda* sözü mutlak olarak sevk ve emlâke müte'allik her nev'-i dâ'vâ kâsd edilmiştir; artık Fransızca'sındaki (action réelle) sözü *dâ'vânın* şümûl ve ıtlâkını takyîd edemez; zâten şu (action réelle) sözü sehv-i tercümeyle mahmûldur; mütercimler yalnız Avrupa kavânîni medeniyyesindeki taksîmâtı nazar-ı i'tibâre alarak bu yolda tercüme etmişlerdir. 'Ale'l-husûs ki emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ibâresi hiçbir şübhe ve tereddüde mahal bırakmaksızın emlâke müteferri' bulunan dâ'vâların mehâkim-i Osmâniyye'de rü'yet olacağını pek celî sûrette iş'âr etmektedir; bir ibâreden istinbât-ı ma'nâ sadedinde yalnız bir kelimeyi değil, o fıkranın hey'et-i mecmû'asını nazar-ı i'tibâre almak lâzım gelir. Hele şu hakkın ecânibe ne maksadla verildiği ve Bâb-ı Âlî ile sefâretler arasında senelerce cereyân eden muhâberât ve münâkaşât ve kânûnun 'umûmiyyet i'tibâriyle rûh ve ma'nâsı düşünülürse sefâretlerin müdde'âyâtının hiçbir esâs sâlim ve makûle müstenid olmadığı tezâhür eyler. (s. 291)

Hattâ bu mebhasda Pilisiye de Rozas (G. Pélassié du Rausas) aynen şu sözleri söylüyor:

«Dans les habitudes du langage juridique français, l'expression « action réelles » est souvent prise çomme synonyme de l'expression « action immobilière » et qu'en conséquence les rédacteurs du texte français du firman de 1284, qui n'étaient probablement pas des jurisconsultes, ont pu commettre une erreur ou une inadvertance que commettent en France les jurisconsultes les plus autorisés; cette conjecture est d'autant plus vraisemblable que l'expression « action réelle » ne figure pas dans le texte turc. Ajoutons que le texte français lui-même est-il dit, sont

directement justicial, les des tribunaux ottomans «pour toutes les questions relatives à la propriété foncière» ya'nî Fransa Istilâhât Kânûniyyesi i'tiyâdâtındardır ki (action réelle) ta'bîri çok def'a (action immobilière) ta'bîrine murâdif 'add edilmiştir; ve binâen 'aleyh 1284 fermânının Fransızca metninin ihtimâl ki 'ulemâ-i hukûktan olmayan muharrerleri öyle bir hatâ veyâ eser-i zuhûl göstermişlerdir ki Fransa en büyük 'ulemâ-i hukûk bile böyle bir hatâ veyâ zühûlde bulunabilir; Türkçe metninde (sction réelle) kelimesinin bulunmaması ise bu zehâbın hakîkate pek mukârin olduğunu gösterir. Şunu da ilâve edelim ki Fransızca metni dahî zan edildiğinden ziyâde sarîhdir; orada denmiştir ki ecnebîler *emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta* doğrudan doğruya mehâkim-i Osmâniyye'ye tâbi'dirler.

İşte *ve ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda* ibâresindeki *dâ'vâdan* (action réelle immobilière) kasd ve onun şümûlundan (action peronnelle immobilière) bilâ-vechin ihrâc edilmesi nokta-i nazarına istinâden (s. 292) sefâretler emlâke müte'allik âtiü'z-zikr dâ'vâların, iki ecnebî arasında tahaddüs etmesi hâlinde, konsolato mahkemelerinde rü'yeti icâb edeceğini iddi'â eyliyorlar:

Evvelân – İcâr ve isticâr dâ'vâlarıdır ki bunu âtiyen mebhas-i mahsûsunda tafsîl edeceğiz:

Sâniyen – Emvâl-i gayr-i menkûlenin bey' ve şirâsı hakkındaki mukâvelât ahkâmının 'adem-i icrâsından münba'is ihtilâfât. Şöyle ki bey' ve şirâyâ veyâ ferâğ ve tefrîge da'ir 'akd ve tanzîm kılınan mukâvele-nâme ahkâmını tarafından biri icrâ etmez ve meselâ bâyi' veyâ fâriğ gidüb merci'inde evvelce mün'akid olan bey' ve ferâğı takarrür eylemez veyâhûd bâyi' ve ferâğ bey' ve ferâğı 'ale'l-usûl takrîr ettiği hâlde müşterî veyâ mefrûgün leh semen-i mebî' veyâ bedel-i ferâğ ifâ ve tesviye etmez ise, birinci sûrette müşterî veyâ mefrûgla ve ikinci takdîrde bâyi' veyâ fâriğ tarafından, hasmının ahkâm-ı mukâvele-nâmenin icrâsına icbâr edilmesi ve aksî hâlde mukâvele-nâmenin feshiyle 'adem-i icrâsından mütevellid tazmînâtla ilzâmı hakkında, tasaddî edilen dâ'vâyı konsolato mahkemeleri vazîfeleri dâhilinde 'add ederek kabûl ve rü'yet eyliyorlar; şu kadar ki bâyi' veyâ fâriği takrîr-i ferâğa icbâr için bir vâsita olmadığından ve çünkü mu'âmele-i kaydiyyenin icrâsı emrinde dâ'ire-i â'idesine teblîgatta bulunmalarına imkân maddî ve kânûn-ı gayr-i mutasavver idüğünden, netîcede mukâvelenin 'adem-i icrâsından dolayı hasmı ancak tazmînât ve cezâ-yı nakdî ile mahkûm ediyorlar. Mösyö Gaza'nın (Cazay) taht-ı riyâsetinde müteşekkil Fransa Konsolato Mahkemesi'nden 1819 senesinde

i'tâ edilmiş (s. 293) iki mühim karar işte bu kabîldendir; ya'n'i dâ'vâ (action personnelle immobilière) olması esâsına müsteniddir.

Sâlisen – Gayr-i menkûlün vefâ'en veyâ 'alâ tarîki'l-istiklâl ferâğî sûretiyle te'min edilmiş bir deynin tahsîline veyâhûd bu vechle te'min edilen bir deynin îfâsına mebnî mefrûgün bih istirdâdına müte'allik dâ'vâ. Konsolatolar iki ecnebî arasında mütehaddis böyle bir dâ'vâyı da (action personnelle immobilière) olduğundan dolayı kendü vazîfeleri dâhilinde 'add ediyorlarsa da netîcede deyn-i mukâbil gayr-i menkûlün bey' ve fûrûhtu veyâ onun müdde'îye i'âdesi hakkında bir karar ittihâz icâb eyleyeceğine ve hâlbûki emvâl-i gayr-i menkûleye müte'allik kâffe-i de'âvînin merci'-i faslı mehâkim-i Osmâniyye olduğu musarrah olmasına nazaran, bunda da hiçbir vechle isâbet görülemez; fazla olarak konsolato mahkemelerince bu yolda i'tâ olunacak bir kararın icrâsını te'mîn etmekte kâbil değildir. Şu kadar ki müdde'î vefâ veyâ istiklâli aslâ mevzû-i bahs etmeksizin mücerred deynin tahsîlini talep ederse, o takdîrce iki ecnebî arasında mütekevvin böyle bir dâ'vâyı konsolato mahkemesi hale ve vazîfe-dâr 'add edilir.

Rabi'an – Emvâl-i gayr-i menkûleye mütedâ'ir muvâza'a ve nâm müste'âr (prête-nom) dâ'vâları. Şöyle ki nefsü'l-emrde mâlik ve mutasarrıfî âher bir kimse olan gayr-i menkûlü muvâza'aten veyâ nâm müste'âr sûretiyle üzerinde mukayyed bulunan kimse hakîki mâlik ve mutasarrıfına i'âdeden imtinâ' göstermesi üzerine tahaddüs eyleyen de'âvîyi, konsolato mahkemeleri, bir ta'ahhüdün 'adem-i icrâsı ve netîcesinde ta'ahhüd-i vâki' icrâ etmeyen tarafın (s. 294) tazmînât ile ilzâmî sûrette telâkkî ve binâen-'alâ-zalik kendilerinin ol bâbda vazîfe-dâr olduklarını iddi'â eyliyorlar ki ne derecede bi-vech ve aslen bâtıl olduğu der-kârdır; çünkü bu, hadd-i zâtında gayr-i menkûlün tasarruf veyâ temellüküne müte'allik dâ'vâdan başka bir şey değildir.

2. Sâlifü'z-zikr ikinci maddenin üçüncü fıkrasında *doğrudan doğruya Devlet-i 'Aliyye mahkemelerine mürâca'at edeceklerdir* sarâhati mevcûd olmadığı hâlde tercümesinde (aux tribunaux civils ottomans) denilmesine istinâden ve ba'zı sefâretler ve 'ale'l-husûs İtalya seffri Kont Korti (Corti) bu kabîl de'âvî ancak mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet olunabilüb mehâkim-i şer'iycede rü'yet edilemeyeceğini mevzû-i bahs etmişlerdir. Hâlbûki bu da doğru değildir; zirâ mu'teber olan Türkçe metin olub orada ise *Devlet-i 'Aliyye Mahkemeleri* denilmiş ve binâberîn hem mehâkim-i hukûkiyye ve hem de mehâkim-i şer'iyeye şâmil bir

ta'bir isti'mâl edilmiştir. Diğer taraftan 7 Haziran sene 1284 târihli kânûnun rûh ve ma'nâsına nazaran tasarruf-ı emlâk bâbında teba'a ile ecânib arasında hiçbir fark tanımamak esâs kabûl ve ta'kîb edilmiş olması hasebiyle hadd-i zâtında mehâkim-i şer'iyyenin vazîfesi dâhilinde olan dâ'vâların yine mezkûr mahkemelerce rü'yeti iktizâ edeceği bir emr-i âşikârdır. Fazla olarak zât-ı maslahat i'tibâriyle mahkeme-i şer'iyyeye â'id olan bir dâ'vayı mehâkim-i hukûkiyyeye 'arz edilmiş olsa mahkeme re'sen bu bâbda vazîfe-dâr olmadığına karar verir ve bunun netîcesi olarak da bu kısım dâ'vâların halî için bir merci' kalmamış olur. Binâen-'alâzâlik Şurâ-yı Devlet gerek **Devlet-i (s. 295) 'Aliyye Mahkemeleri** ta'bir-i a'âm ve şâmilini ve gerek kânûn-ı mezbûrun rûh ve ma'nâsını nazar-ı dikkate alarak nefis ve vakfa mütedâ'ir dâ'vâların mehâkim-i şer'iyyeye hall ve fasl edileceğini mutazammın bulunan 17 Mart sene 1304 târihli umûmun ecânibe de şâmil olacağına karar vermiş ve bunun fi'liyyât ve tatbîkâtta mehâkim-i şer'iyye ecânibin alâka-dâr bulunduğu emvâl-i gayri-i menkûle dâ'vâlarını da rü'yet etmekte bulunmuştur.

Esâsen hukûk mahkemeleriyle mehâkim-i şer'iyye arasında vazîfe mes'alesi 20 Ramâzan sene 1296 ve 25 Ağustos sene 1295 târihli 'Adliyye Nezâreti'nden yazılan muharrerât-ı umûmiyyede mevzû-i bahs olmuş ve orada «evkâf-ı sahîhadan müsakkafât ve müstagallât hakkında tekevvün eyleyecek de'âvî ile müvellî ma'rifetiyle rü'yeti iktizâ eden husûsât müstesnâ olmak üzere gerek kasâbât ve kurâ ahâlisiyle eşhâs beyninde tahaddüs eden hudûd ve sınır münâza'âtının ve gerek sâ'ir bi'l-cümle arâzî dâ'vâlarının mehâkim-i nizâmiyyede rü'yeti tezkere ve tensîb» kılındığı tasrîh edilmiş ve mehâkim-i şer'iyye ve nizâmiyyenin tefrîk ve vezâ'ifine mütedâ'ir olan 24 Cümâde'l-âhir sene 1305 ve 24 Şubat sene 1303 târihli tezkere-i sâmiyyede ise «şer'ân fasl ve hasmı icâb eden de'âviden talâk ve nikâh ve nafakâ ve hıvâne ve hürriyet ve rıkkıyet ve kısâs ve diyet ve erş ve gırre ve hükümet-i 'adl ve kassâme ve gâ'ib ve mefkûd ve vasiyyet ve mirâs dâ'vâlarının mehâkim-i şer'iyye ve ticâret ve cezâ ve bilâ-devrin güzeşte ve nizâmen lâzım gelen zarar ve ziyân ve iltizâm bedelâtıyla kontrato dâ'vâlarının dahî mehâkim-i nizâmiyyede fasl ve rü'yeti ve bunlardan mâ-adâsını tarafeyn râzî oldukları hâlde mahkeme-i şer'iyyede ve olmadıkları (s. 296) sûrette mahkeme-i nizâmiyyede rü'yet ve fasl edilmesi husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye hazret-i pâdişâhî şeref müte'allik» buyurulduğu zikr olunmuştur.

İmdî gerek bir ecnebî tezkere-i sâmiye müfâdına ve gerek mahkeme-i temyîzin ictihâdına ve bi'l-cümle mehâkimin te‘âmülüne nazaran rakabe-i vakfa mütedâ’ir de‘âvî ile ayrı ayrı vakıflara müte‘allik dâ‘vâ-i tasarruf zât-ı maslahat i‘tibâriyle mahkeme-i şer‘iyye ve bir vakfa müte‘allik tasarruf dâ‘vâları mehâkim-i nizâmiyyenin hakk-ı kazâsı dâhilinde bulunduğundan, bu kabîl dâ‘vâlarda alâkadâr olanlar ecnebî olsalar bile ber-vech-i bâlâ mehâkim-i şer‘iyye veyâ mhâkim-i nizâmiyyeye mürâca‘at etmeleri muktezî ve bunun hilâfındaki müdde‘âyât külliyyen merdûddur. (s. 297)

MEBHAS-I SÂBİ'

İki Ecnebî veyâ Bir Osmanlı ile Bir Ecnebî Beyninde Mütekevvin İcâr ve İsticâr
ve Bin Kuruşa Kadar Alacak Dâ'vâları

İcâr ve İsticâr Dâ'vâları; Bin Kuruşa Kadar Alacak Dâ'vâları;
Kâbîliyyet-i İstînâfiye ve Temyîziye

İcâr ve İsticâr Dâ'vâları – Bir Osmanlı ile bir ecnebî veyâ iki ecnebî beyninde mütehaddis icâr ve isticâr dâ'vâlarının (action en maière de location) mehâkim-i hukûkiyye de rü'yet edileceği esâsı 7 Safer sene 1284 târihli kânûn ile vaz' ve kabûl edilmiş ve fi'l-hakîka kânûn-ı mezbûrun ikinci maddesinin üçüncü fıkrasında: dâhil ve hâric şühûrde emlâke mutasarrıf olan ecnebîler «emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda gerek kendileri müdde'î ve gerek müdde'î 'aleyh olsun ve gerek iki taraf dahî teba'a-i ecnebiyyeden bulunsun doğrudan doğruya Devlet-i 'Aliyye mahkemelerine mürâca'at edeceklerdir» denilmiştir. Binâberîn bir Osmanlı ile bir ecnebî arasında icâr ve isticâra müte'allik olarak zuhûr eden ihtilâfâtın mehâkim-i hukûkiyyede hall ve faslı icâb edeceği umûmiyyetle takarrür ve fi'liyyât ve tatbîkât ile de te'yid etmiş bir usûldür. [1]³⁵⁵

Ancak bu dâ'vâlarda tercümânın huzûru icâb edüb etmeyeceği mes'elesi mevzû-i bahs olmuş ve 1297 târih-i hicrîsinden evvel bu bâbda (s. 298) ba'zı müşkülât tahaddüs eylemiş idi. Bunun üzerine 'Adliyye Nezâreti'nden ta'mîmen yazılan 17 Zi'l-ka'de sene 1297 ve 11 Teşrîn-i Evvel 1296 târihli bir tahrîratta: «teba'a-i ecnebiyyenin emlâk dâ'vâlarında doğrudan doğruya mahkemeye mürâca'at eylemeleri İstimlâk Nizâm-nâmesi ahkâmından ise de icâr ve isticâr gibi emlâkden münba'is dâ'vâlarında dahî konsolatoları tavassutuna mürâca'at olunmak lâzım gelüb gelmeyeceği ba'zı taraftan istifsâr olunmaktan nâşî keyfiyyet Encümen-i 'Adliyye'ye lede'l-havâle teba'a-i ecnebiyyenin emlâk tasarrufuna dâ'ir olan nizâm-nâmenin ikinci maddesinin fıkra-i evvelâsında emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ve ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda gerek müdde'î veyâ müdde'î 'aleyh olsun veyâ iki taraf teba'a-i ecnebiyyeden bulunsun doğrudan doğruya Devlet-i 'Aliyye mahkemelerine mürâca'at edeceklerdir deyû musarrah olmasıyla teba'a-i

(s. 297)

³⁵⁵ [1] Bu bâbdaki vesâ'ikten ikisi 91 ve 92'nci sahîfeler notasında mündericdir.

ecnebiyyeden birinin ‘uhdesinde olan emlâkin bedel-i icârı hakkında iddi‘â vukû‘unda muhâkemesinde tercümânın huzûru lâzım gelmeyüb ancak müste‘cir teba‘a-i ecnebiyyeden ise evvel hâlde merci‘ olan mahkeme-i ibtidâ’iyyede tercümânı hâzır iken fasl-ı dâ‘vâ olunmak lâzım geleceğinin ta‘mîmen iş‘ârı ifâde kılınmış ve işbu tahrîrâtın nesh-i matbû‘a-i kâfiyesi leffen taraf-ı şeriflerine gönderilmiş olmakla ol vechle mehâkim-i hukûkiyye rü’esâsına tebliğ-i keyfiyyete himmet olunması siyâkında şukka-i mahsûsa terkîm kılındı» denilmiştir. Binâberîn me‘cûrun mutasarrıfı Osmanlı ve müste‘ciri ecnebî olduğu ve ke-zalik hem mutasarrıf ve hem müste‘cir ecnebî bulunduğu takdîrde müste‘ciren konsolatosu tercümânı mahkemede hâzır bulunur; amâ mutasarrıf ecnebî ve müste‘cir Osmanlı olduğu takdîrde asla tercümân bulunmaz. (s. 299)

Tafsîlât-ı sâlifeye ve 7 Safer sene 84 kânûnunun rûh ve ma‘nâsına göre velev ki iki taraf ecnebî olsun, icâr ve isticâra müte‘allik olarak tekevvün eyleyen de‘âvînin halî mehâkim-i Osmâniyye'nin vazîfesi dâhilinde ise de sefâretlerin nokta-i nazarı buna muhâlif düşmekte ve çünkü onlarca iki taraf ecnebî olduğu takdîrde – velev ki başka başka devlet teba‘asından olsun – bu misillü dâ‘vâların rü’yetine yalnız konsolato mahkemeleri vazîfe-dâr oldukları iddi‘â kılınmaktadır. Sefâretler şu iddi‘âlarını bahs-i sâbıkâda tafsîl eylediği vechle *ve ona dâ’ir bir dâ‘vâ vukû‘unda* ibâresinin Fransızca tercümesinde her nasılsa isti‘mâl edilmiş olan (toutes actions réelles) ta‘bîrine binâ ediyorlar ve diyorlar ki: Mehâkim-i Osmâniyye emlâk dâ‘vâlarında yalnız emvâl-i gayr-i menkûlenin temellük ve tasrîfine mütedâ’ir bulunanları (actions réelles immobiléres) rü’yet salâhiyyeti hâ’iz ve fakat eşhâsa te‘alluk eden emlâk dâ‘vâlarını (actions personnelles immobiléres) hall ve fasl onun vazîfesinden hâricdir; icâr ve isticâr mukâvelesinden mütevellid de‘âvî ise herhâlde bir (actions personnelles) olduğundan, her iki taraf gerek aynı ve gerek muhtelif tâbi‘iyyet-i ecnebiyyede bulunsunlar, bunların fasl ve rü’yeti konsolato mahkemelerinin cümle-i vezâ’ifindedir. Hattâ bu keyfiyyeti intizâm-ı ‘umûmîye (ordre public) müte‘allik ‘add ve şâyed ecnebî olan ‘âkideyn böyle bir dâ‘vânın mehâkim-i Osmâniyye’de rü’yetini meşrût kılsalar bile (clause de prorogation en faveur de la juridiction ottomane) ta‘bîr ettikleri bu şartın ke-enlem-yekün olduğuna hükm ediyorlar. (s. 300)

İşte bu kabîl de‘âvî ya‘nî iki ecnebî arasındaki icâr ve isticâr dâ‘vâları vazîfeleri dâhilinde olduğuna dâ’ir Fransa, Rusya, Avusturya ve İtalya konsolatlarından verilmiş bir tâkım mukarrerât mevcûttur. Ez-cümle İzmir Fransız

konsolatosu emlak sahibi bir Fransız tarafından diğer bir Fransız 'aleyhine ikâme edilen dâ'vâdan dolayı 22 Eylül sene 1891 tarihinde hem bedel icârının tesviyesine ve hemde me'cûrun tahliyesine karar vermiştir. Dersa'âdet Fransız konsolatosu da Şubat sene 1897 târihiyle ittihâz ettiği bir karar ile İtalyalı bir kadın tarafından bir Fransız 'aleyhine ikâme olunan dâ'vâyı, ol bâbdaki ihtilâfin mehâkim-i Osmâniyye'de hall ve fasl edileceği hakkında şart intizâm-ı 'umûmîye mugâyir görerek, kendi vazîfesi dâhilinde 'add etmiştir. Dersa'âdet Avusturya Konsolato Mahkemesi dahî 13 Nisan sene 1892 tarihinde vermiş olduğu bir kararda İtalyalı mücerler tarafından Avusturyalı müste'cirler 'aleyhine ikâme edilen tahliye (expulsion) dâ'vâsında kendisini vazîfe-dâr bilmıştır. Desa'âdet Rus Konsolatosu 'Adlî Komisyonu (commission judiciaire) ise bir Amerikalı tarafından bir Rus teba'ası 'aleyhine ikâme olunan tahliye dâ'vâsından dolayı 23 Teşrîn-i Evvel sene 1887 tarihinde ittihâz ettiği bir karar ile kendisini vazîfe-dâr 'add eylemiştir. Yine mezkûr komisyon 27 Teşrîn-i Sâni sene 1900 tarihinde bir Fransız tarafından bir Rus 'aleyhine bedel-i icâr ve tahliyeden dolayı ikâme kılınan dâ'vâ-yı rü'yet, ol bâbdaki ihtilâfin mehâkim-i Osmâniyyece hall edileceği meşrût olmasına rağmen kendi vazîfesi dâhilinde bulunduğu ve şart-ı mezbûrun lağv ve ke-en-lem-yekün olduğuna karar vermiştir. (s. 301)

Ma'a-zalik konsolataların şu iddi'â ve te'âmülleri İstimlak Kânûnu'nun sarâhatine ve bi'l-hassâ rûh ve ma'nâsına pek mugâyirdir; çünkü kânûn-ı mezkûrun ikinci maddesinin üçüncü fıkrasında ecânibin emlake müte'allik kâffe-i husûsatta ve ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda gerek kendüleri müdde'î ve gerek müdde'î 'aleyh olsun ve gerek iki taraf dahî teba'a-i ecnebiyyeden bulunsun doğrudan doğruya Devlet-i 'Aliyye mahkemelerine mürâca'at edecekleri mestûr ve binâberîn tahliye veyâ tahliye ile beraber bedel-i icâr dâ'vâlarının da mehâkim-i Osmâniyye'de lüzûm-i rü'yeti zâhirdir. Olsa olsa mücer ile müste'cir arasındaki 'akd-i icâr külliyyen müntehî ve müddet-i icâre münkazî olduktan ve tahliyede icrâ edildikten sonra bedel-i icârdan mütevellid olarak müste'cir zımmetinde kalmış olan deynin tahsîli emrinde ecnebî mücer tarafından yine ecnebî müste'cir 'aleyhine ikâme olunan bir dâ'vâ konsolato mahkemelerinde rü'yet edilebilir.

Bir Osmanlı tarafından ecnebî veyâ bir ecnebî tarafından Osmanlı 'aleyhine yalnız bedel-i icârdan dolayı ikâme edilen dâ'vâyı Dersa'âdet'te Birinci Mahkeme-i Ticâret'in ve taşralarda mehâkimi-i muhtelitenin rü'yet edemeyeceği de sâlifü'z-zikr maddenin üçüncü fıkrasından vazıhan nümâyân olmaktadır. Fi'l-hakîka

ecânibin emlâke â'id husûsâtta teba'a gibi 'add edileceğine nazaran böyle bir dâ'vâ iki Osmanlı beyninde mütekevvin bir ihtilâf mâhiyyetini hâ'iz ve şu hâlde rü'yeti bi't-tabi' gayr-i muhtelit mahkemelere â'iddir. Şu kadar ki, müste'cir zımmetine te'alluk eden bedel-i icârdan dolayı mûcere bir deyn-i senedi i'tâ eder ve bi'l-âhire bu da Birinci Ticâret Mahkemesi'ne mürâca'atle icâr ve isticâr mukâvele-nâmesini mevzû-i bahse idhâl ve ol bâbdaki kontratoyu ibrâz etmeksizin sırf (s. 302) şu matlûbunun tahsîlini talep ve iddi'â eyler ve tedkîk-i mes'elede icâr ve isticâr kadar şümûl ve sirâyet göstermez ise de o takdîrce mezkûr mahkemeleri bu dâ'vâyı rü'yete vazîfe-dâr 'add etmek mümkün olabilir.

Kefâlet mes'elesinde böyledir; şöyle ki: Bir Osmanlı müste'cire bir ecnebî kefâlet ve meselâ hem bedel-i icârı ve hemde şâyed müste'cir müddet-i icârenin inkızâsından sonra me'cûru tahliye etmeyecek olursa güzerân olacak eyyâmında ücretini ta'ahhüd eylese mûcer ve mekfûlün leh tarafından bi-hasebü'l-kefâle o ecnebî 'aleyhine ikâme olunan dâ'vâyı rü'yete hukûk mahkemeleri vazîfe-dâr olup şu kadar ki hîn-i mahkemede kefilin konsolatosu tercümânı hâzır bulunur; çünkü ecânibin emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ve ona dâ'ir bir dâ'vâ vukû'unda mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'ye tâbi' olacakları sâlifü'z-zikr Safer Kânûnu'nun sarâhati icâbâtındandır. Ancak me'cûr tahliye edildikten ve 'akd-i icâr ve isticâr nihâyet bulduktan sonra kefil-i mezbûr mekfûlün bihi te'diye edeceğini mutazammın bir sened vermiş ise şu senede istinâden mücerred onun 'aleyhinde ikâme olunacak bir dâ'vâyı rü'yete, mûcer Osmanlı olmasına göre Birinci Ticâret Mahkemesi ve vazîfe-dâr 'add edilmek ve mûcer ecnebî ise müdde'î 'aleyhin konsolatosu mahkemesine mürâca'at edebileceği – ol bâbdaki te'âmüle nazaran – kabûl olunmak becâdır.

Böyle icâr ve isticâr dâ'vâlarında tatbîk olunacak kavânîn Mecelle-i Ahkâm-ı 'Adliyye ile İcâr-ı 'Akâr Nizâm-nâmesi'dir; Hattâ iki taraf ecnebî olsa bile onların kavânîn-i şahsiyesi nazar-ı i'tibâre alınmak icâb etmez. (s. 303) Çünkü ecânibde emlâkden dolayı kavânîn ve nizâmât Devlet-i Osmâniyye'ye tâbi' olacakları ecânibin istimlâkine müte'allik olan sâlifü'z-zikr kânûndan nümâyân olmaktadır; diğer taraftan emvâl-i gayr-i menkûle hakkında bulunduğu mahall-i kânûnu tatbîk edileceği de hukuk-ı husûsiyye-i düvelin kavâ'id-i esâsiyyesindedir.

Tahliye-i me'cûre dâ'ir ittihâz olunan mukarreratın ecânib hakkında sûret-i tatbîkine gelince: Malumdur ki icâr ve isticâr hakkında 7 Safer sene 1284 kânûnundan sonra tevârîh-i muhtelitede devletce ba'zı nizâmât vaz' ve neşr

edilmiştir; bunlarda birinci cild *Düstûr*'un 263'üncü sahîfesinde münderic 6 Şabân 1284 târihli Kontrato Nizâm-nâmesi ve üçüncü cild *Düstûr*'un 511'inci sahîfesindeki 10 Rebi'ül-evvel sene 1291 ve 15 Nisan 1290 târihli İcâr-ı 'Akâr Nizâm-nâmesi ve dördüncü cild *Düstûr*'un 357'nci sahîfesinde resmen kontrato edilmemiş olan 'akd-i icâr hakkında olunacak mu'âmeleye dâ'ir 23 Cümâde'l-ülâ sene 1294 ve 24 Mayıs sene 1293 târihli tezkere-i 'adliyye ve Birinci Zeyl-i *Düstûr*'un dokuzuncu sahîfesinde İcâr-ı 'Akâr Nizâm-nâmesi'nin 32'nci maddesine 22 Rebi'ül-evvel sene 1297 ve 12 Şubat sene 1298 târihli zeyl ve Üçüncü Zeyl-i *Düstûr*'un 21'inci sahîfesinde mestûr 28 Cümâde'l-ülâ 1299 ve 5 Nisan sene 1298 târihli İcâr-ı 'Akâr Nizâm-nâmesi'dir. Bunlardan en mühimi vel-yevm mer'î olanı bu son nizâm-nâme olup yirminci maddesinin vücûde getirdiği bilâ-dâ'va tahliye mes'alesi Bâb-ı 'Âlî ile sefârât-ı ecnebiyye beyninde hayli mübâhase ve münâkaşâyı müceb olmuş (s. 304) ve çünkü madde-i mezkûr metninde: «nizâmî dâ'iresinde pulları yapıştırılmış olan kontratolar ahkâmına icrâsı için 'âkideynden biri 'akârın bulunduğu dâ'irenin bidâyet mahkemesi re'isine mürâca'atle kontratosunu ib'râz eyledikte re'is tarafından müdde'î 'aleyhe on beş gün zarfında ahkâm-ı mündericesine ittibâ' etmesi tenbiye ve icrâ etmediği hâlde işbu müddet-i mu'ayyenenin mürûrunu müte'âkib zâbitaca icbâr olunacaktır; ve bu misillü kontratoların hitâm-ı müddetinde mücer ile müste'cir beyninde dâ'vâ vukû' bulsa bile onu netîcesine bakılmayub akâr-ı tahliye ve mücere teslim olunacaktır; şöyle ki: Müste'cirin on beş gün zarfında evvel 'akârı tahliye ve teslim etmesine dâ'ir kendüsüne mücer tarafından mukâvelât muharreri vâsıtasıyla bir ihtâr-nâme gönderilüb müste'cir bunu icrâ etmez ise evvel müddetin inkızâsında 'akârın bulunduğu dâ'irenin bidâyet mahkemesi re'isi tarafından verilecek emr üzerine icrâ me'mûru ma'rifetiyle ve lede'-hâce zâbitanın mu'âvenetiyle evvel 'akâr hemân müste'cir elinden alınarak mücere teslim kılınacaktır; ve kontorato pûlları yapıştırılmamış olan kontoratoların icrâ-yı ahkâmı için mahkemeye mürâca'at vukû'unda işbu nizâm-nâme mücebince icâb eden cezâ-yı nakdî alınmadıkça ashâb-ı bâlâda muharrer müsâ'adâtтан istifâde edemez» deyû muharrer bulunmuştur.

Bu maddenin neşrini müte'âkib sefârât-ı ecnebiyye şiddetle i'tirâza başladılar; Bâb-ı 'Âlî ise sefâretlere gönderdiği 2 Ağustos sene 1888 târihli bir not-ı sirkülerde mezkûr madde ahkâmının icrâsına konsolatoların mümâna'ât etmelerinden dolayı bast-ı şikâyet etmesine mebnî sefârât 20 Kânûn-i Sâni minhü târihli notalar ile me'cûrun hîn-i tahliyesinde ecnebî olan (s. 305) müste'cirin

mensûb bulunduğu konsolato tercümânı hâzır bulunmak şartıyla mezkûr maddeyi kabûl ettiler. Bu cevâb üzerine 10 Teşrîn-i Evvel sene 1889 târihinde gönderilen bir not-ı verbalde Bâb-i ‘Âlî'nin notalarda münderic beyânâtı nazar-ı dikkate aldığı ve ‘Adliyye Nezâreti'ninde re’y ve mütâla‘ası sorulduktan sonra tahliye kararının ittihâzı esnâsında tercümân huzûrunu ve de‘âvî-i sâ’irede olduğu gibi ol bâbdaki zabıt-nâmeyi anında imza etmesini kabûl eylediği ve fakat haber-dâr edilmesine rağmen tercümân hâzır bulunmazsa artık onun huzûruna lüzûm görmeyerek tahliye talebi tedkîk ve kararı i’tâ edilebileceği kayd ve şartını der-miyân eder olduğu i‘şâr kılındı. Sefâretlerde bu cevab ‘ale'l-cevâbî, ilk defa vukû‘ bulan da‘vet üzerine şâyed tercüman gelmeyecek olursa yakın bir zamân için tercümânın tekrar da‘vet edilmesi kaydıyla kabûl edilir. Bâb-ı ‘Âlî ile sefârât arasında bu bâbda ba‘zı muhâberât daha cereyân ettikten sonra nihâyet 6 Nisan sene 1291 târihinde tercümân ikinci da‘vet üzerine gelmezse re’is-i mahkemenin tahliye kararı i’tâ edebileceği esâsı kabûl edildi.

Binâen-‘alâ-zalik hükümetce ecnebî müste‘cirlerin me‘cûrdan icrâcî mu‘âmesinin sûver-i icrâ’iyyesini mübeyyen bir muhtıra tanzîm olunmuş ve ta‘mîmen teblîğ edilen 4 Şabân sene 1308 târihli tezkere-i sâmiyede «mûcer tarafından ikâme olunacak dâ‘vâda müdde‘î ‘aleyh teba‘a-i ecnebiyyeden olduğu hâlde da‘vetiye varakası kendüsünün tâbi‘ olduğu konsolos-hâne ma‘rifetiyle (s. 306) ve re’is-i mahkeme tarafından irsâl olunarak taleb-i vâki‘in ta‘yîn ve tasrîh ve mümkün mertebe kısa bir mehl-i ta‘yîn olunması ve müdde‘î ‘aleyh ta‘yîn olunan günde konsolato tercümânıyla beraber mahkemeye gelmeye mecbûr olub re’is-i mahkeme tarafından sâdır olacak karar-nâmeye esâs olacak zabt varakasının tercümân tarafından imzâ edilmesi ve tercümânın yevm-i mu‘âyyende gelemeceği ma‘zeret-i meşrû‘a beyânıyla konsolato tarafından ihbâr edildikten sonra mümkün mertebe kısa bir mehl ta‘yîn olunarak tekrar da‘vet olunması ve farz-ı mahall olarak tercümân işbu ikinci da‘vete dahî icâbet etmediği sûrette ‘adem-i icâbet hakkında başka bir zabıt varakası tanzîm olunarak karâr-nâme nizâmen ısdâr ve işbu zabıt varakası sûretinin icâb-ı nizâmiyyesi icrâ olunmak üzere karâr-nâme ile beraber konsolatoya teblîğ olunması sûretin usûl-i ittihâzı» tensîb kılındığı izbâr edilmiştir. Sefârât-ı ecnebiyye gerçi ikinci da‘vet üzerine farz-ı mahall olarak tercümân gelmeyecek olursa re’is mahkemenin bir karar ittihâz etmeksizin keyfiyyeti konsolatoya bildirmesi lüzûmunu der-miyân etmişler ise de Bâb-ı ‘Âlî 16 Mart sene 1893 târihli not-ı verbaliyle kendi nokta-i nazarında ısrâr

eder olduğunu ve binâberîn tercümân ikinci da‘vete icâbet etmediği takdîrde re’is mahkemenin tahliye kararını i‘tâya salâhiyeti olacağını beyân eylemiştir.

Şurası da şâyân-ı tezkârdır ki sefârât-ı ecnebiyye bu yirminci maddenin tatbîki keyfiyyetini mücer Osmanlı ve müste‘cir ecnebî olduğu sûrette kabûl ve fakat iki tarafta ecnebî ise tahliye hakkında bir karar-ı i‘tâ ve icrâsı konsolato mahkemelerine â’id bulunduğunu iddi‘â ediyorlar. Hâlbûki şu iddi‘â ecânibe hakk-ı istimplâk bahşeden kânûnun maksad ve ma‘nâsına külliyyen muhâlifdir; (s. 307) çünkü bir ecnebînin burada emvâl-i gayr-i menkûleye tasarruf ve bi’n-netîce mücer sıfatını iktisâb eyleyebilmesi Osmanlı gibi ‘add edilmesine mütevakkıf ve şu takdîrce mücer ile müste‘cir arasındaki dâ‘vâ bir Osmanlı mücer ile bir ecnebî müste‘cir beynindeki ihtilâfa mûmâsildir.

Bin Kuruşa Kadar Olan Alacak Da‘vaları – Tafsîlât-ı sâbıkadan müstebân olduğu vechle icâr ve isticâre müte‘allik de‘âvînin hukûk mahkemelerinde rü’yeti memâlik-i Osmâniyye’de ecânibin istimplâk-i emlâk edebilmelerine mütedâ’ir kânûnun sarâhati icâbından bulunmuş ve fakat hukûk mahkemelerinde rü’yet edilecek bunun gayr-i de‘âvî-i âdiyyeden dolayı safahât-i mes’eleyi ber-vech-i âfî taksîm etmek münâsib görülmüştür:

1. İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na merbût 1284 târihli protokolün bir fıkrasında «Memâlik-i Şâhâne'nin vilâyet-i usûl-i mehâkimi câri olan kıt‘alarında konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat ziyâde bulunan mesâfede bulunan mahallerde mehâkim-i sulhiyye derecesinde bulunan kurâ ihtiyâr meclisleriyle kazâ de‘âvî meclislerinde teba‘a-i ecnebiyyeye müte‘allik olup re’isü'l-mâli bin kuruşdan ziyâde olmayan de‘âvînin konsolos veyâ âdemleri bulunmaksızın rü’yet-i câ’iz olup şu kadar ki ecânibe â’id olarak bâlâda ta’yîn olunan derece ve sûrette rü’yet olunan de‘âvînin konsolos veyâ vekîli bulunan sancâk de‘âvî meclisine istînâf olunacağı mukarrerdir; bu sûretle istînâf olunan de‘âvîde konsolos veyâ âdemlerinin bulunması iktizâ eder. İstînâf vukû‘u evvelce lâ-hakk olan hükmün ta‘lîk icrâsını istilzâm eyleyecektir. Herhâlde konsolos veyâ âdemleri bulunmaksızın kuyûd-i meşrûhâ tahtında lâ-hakk (s. 308) olan hükümlerin icrâ-yı cebrîsi câ’iz olamayacaktır» denilmiş ve bununla 7 Safer Kânûnu'nun neşri üzerine pey-der-pey dâhil memâlikte tekessür ve konsolos ikâmet-gâhından ba‘îd-i bilâd ve kasabâtta bile tavattun eden ecânib-i mehâkim-i ‘umûmiyyeye tâbi‘ kılmak maksadı istihdâf

edilmiştir. Şu kadar ki bu merci'yet mutlaka yalnız bin kuruşa kadar olan dâ'vâ-i cüz'iyeye ile takyîd olunmuş bu meblâğı mütecâviz dâ'vâlardan dolayı protokole aynı derece ve kuvvette bir salâhiyeti iş'âr edecek sarâhat derc kılınmamıştır. Ma'a-zalik şurası şâyân-ı dikkattir ki konsolos ikâmet-gâhından dokuz saatten ziyâde mesâfede vâki' kazâ de'âvî meclisleri ya'nî şimdiki bidâyet hukûk mahkemeleri, *de'âvî* lafzı mutlak olarak sevk edilmesine nazaran, ecânibe müte'allik olarak re'isü'l-mâli bin kuruşu tecâvüz etmeyen hem *hukûk* ve hem *ticâret* dâ'vâlarını rü'yet eyleyebilecek ve birde işbu dâ'vâların esnâ-yı rü'yetinde tercümânın huzûru icâb etmeyecektir.

2. Malumdur ki devlet en evvel Dersa'âdet Hukûk-ı 'Âdiyye ve Cezâ'iyeye-i Mehâkim-i Nizâmiyyesi'nin teşkilât ve vezâ'ifine dâ'ir 21 Ramazân sene 1288 ve 21 Teşrîn-i Sâni sene 1287 târihli bir ve mehâkim-i nizâmiyye hakkında 5 Şevvâl sene 1288 ve 3 Kânûn-i Evvel sene 1287 târihli diğeri bir nizâm-nâme neşr etmiş ve el-yevm mer'iyü'l-icrâ olan teşkil mehâkim ve Usûl-i Mehâkim-i Hukûkiyye Kânûnları'nın târih-i intişârı ise 27 Cümâde'l-âhir sene 1296 ve 5 Haziran sene 1295, ve 2 Receb sene 1296 ve 9 Haziran sene 1295 târihlerine müsâdif bulunmuştur. İmdi mehâkim-i hukûkiyyenin te'sis ve ânifü'z-zikr 4 Şevvâl sene 1288 târihli nizâm-nâmenin neşri üzerine (s. 309) mehâkim-i ticâriyyede rü'yeti muvakkaten tecvîz edilmiş olan de'âvî-i hukûkiyye mehâkim-i mezbûreden alunub hukûk mahkemelerine havâle ve tevdi' kılındı; lakin mehâkim-i hukûkiyyede teba'a-i ecnebiyyeden a'zâ bulunmadığını ileri sürerek ecânibin alâka-dâr olduğu de'âvî-i 'âdiyyenin dahî ke'l-evvel mehâkim-i ticâriyyede rü'yet edilmesinde sefâretler ısrâr göstermelerine mebnî 21 Şubat sene 1289 ve 13 Teşrînî Evvel sene 1288 târihli müzekkere mücebince hukûk-ı 'âdiyye münba'is bin kuruşa kadar olan de'âvî-i cüz'iyeye ile icâr ve isticârdan mütevellid husûsâtta mâ-adâ teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik sâ'ir bi'l-cümle de'âvî-i hukûkiyyenin muvakkaten mehâkim-i ticârette rü'yet olunmasına karar verildi. İşte târih-i mezbûrde protokolde münderic bin kuruşluk dâ'vâların, esnâ-yı muhâkemede tercümân hâzır olmak ve fakat ecnebî a'zâlar bulunmamak kayd ve şartıyla hukûk mahkemelerine â'id olması esâsı kabûl ediliyor ve

bu bâbda sefâretlere gönderilen Mayıs sene 1872 târihli bir sirkülerde deniliyordu ki: «30 Mart sene 1872 târihiyle neşr ve sefâretlere tebliğ olunan kânûn dâ'iresinde hukûk mahkemeleri teşekkül etmiş olduğundan Tahrîrât-ı Hâriciyye Kitâbeti teba'a-i Osmâniyye ile ecânib veyâ münhasıran ecnebîler beyninde mütekevvîn ve mehâkim-i şer'iyenin vazîfesinden hâric hukûk dâ'vâları hakkında ber-vech-i âtî ta'lîmât-ı ahz etmiştir; şöyle ki: İcâr ve isticâra ve emvâl-i menkûleye mütedâ'ir de'âvî yeni teşekkül eden mahkemelere tevdi' edilecek ve mehâkim-i mezkûre kendi usûl-i muhâkemeleri mücebince işbu dâ'vâları hall ve fasl eyleyecektir; mehâkim-i şer'iyenin vazîfesinden hâric bulunan diğer hukûk mesâ'iline gelince, bunlarda re'isü'l-mâlî bin (s. 310) kuruluş mütecâviz olmayanlar ke-zalik ahîren te'sis edilen mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet kılınacak ve fakat re'isü'l-mâlî bin kuruluş tecâvüz eden dâ'vâlar mehâkim-i hukûkiyyeye â'id kavânînin tedvînine değin yine ticâret mahkemelerinde fasl ve hasm olunacaktır. Kitâbet-i hâriciyye şu ma'lûmâtı vermekle beraber beyân eder ki ba'de-mâ mevâdd-ı sâlifede ber-vech-i bâlâ îfâ-yı mu'âmele edilecektir. [1]³⁵⁶»

3. Sâlifü'z-zikr protokolün diğer bir fıkrasında «ihtiyâr meclisleriyle kazâ de'âvî meclisleri için vilâyet nizâmâtınca ta'yîn olunan salâhiyyet derecesine tecâvüz etmeyen bir dâ'vânın konsolos hâzır olmaksızın işbu mecâlisde rü'yetine yine istînâf hakkı bâkî olmak ve hîn-i istînâfda konsolos veyâ vekîli bulunmak şartıyla teba'a-i ecnebiyyenin herhângi mahalde (s. 311) olur ise olsun muvâfakat eylemelerine kendileri me'zûn

(s. 310)

³⁵⁶ [1] Mâlî nakl edilen işbu sirküleri esâs olan tahrîrât-ı sâmiye ber-vech-i âtî derc olunur:

İcâr ve isticârdan teba'a-i Devlet-i ' Aliyye ile düvel-i ecnebiyye beyninde tekevvîn eden münâza'ât ve ona teferru' eyleyen mu'âmelâtta mhâkim-i nizâmiyyenin esâs hareket ve mu'âmelâtını ta'yîn eden nizâmât ve mücellât pezîrâ-yı hüsn-i hitâm olduğuna mebnî Devlet-i 'Aliyye teba'asıyla düvel-i ecnebiyye beyninde zuhûr eden bu makûle münâza'ât ve re'isü'l-mâlî bin kuruluş tecâvüz etmeyen de'âvî nizâmât-ı mevzû'a ahkâmınca fi mâ ba'd mehâkim-i mezbûrede rü'yet ve tesviye kılınacaktır. İcâr ve isticâra müte'allik olmayan ve bin kuruluş mütecâviz bulunan hukûk-ı 'âdiyye de'âvîsinin ahkâmını ta'yîn ve irâ'e eden nizâmât ve mecullât sûret-i mükemmelede ittimâm ve i'lân olundukda mehâkim-i mahsûsasında fasl ve rü'yet olunmak üzere bin kuruluş mütecâviz bulunan ve icâr ve isticâra ve 'aliyyü'l-umûm emlâke müte'allik olmayan ve sırf umûr-ı şer'iyeden bulunmayan dâ'vâlar muvakkaten mehâkim-i ticârete havâle olunacak ve mücellât tamâmiyle ikmâl ve i'lân olundukca ahkâmına tâbî' olan de'âvî mehâkim-i mahsûsa-i müteşekkilesinde rü'yet olunacağından Hâriciyye Kitâbeti'nce emr-i havâlâtta ber minvâl-i muharrer hareket kılınacaktır.

Fi Receb sene 89 ve fi 23 Ağustos sene 88 (s. 311)

olacaklardır; bir ecnebî dâ'vâsının ber-vech-i meşrûh konsolos bulunmaksızın rü'yetine muvâfakatini kable'l-murâfa'a tahrîren beyân eylemek lâzım gelecektir» denilmiştir. Binâberîn konsolos ikâmet-gâhından gerek dokuz saat uzak ve gerek daha karîb bir mahalde olsun re'isü'l-mâli bin kuruş mütecâviz olarak teba'a ile ecnebî beyninde mütehaddis bir hukûk dâ'vâsını tercümân dahî hâzır olmadığı hâlde fasl ve rü'yetine bidâyet-i hukûk mahkemeleri vazîfe-dârdır; şu kadar ki ahd-ı tarafeynden olan ecnebî bu bâbda tahrîren beyân-ı muvâfakat eylemek lâzım ve meşrûttur.

4. Bin kuruşa kadar alacak dâ'vâlarının yalnız tercümân huzûruyla mehâkim-i hukûkiyyede rü'yeti takarrür eyledikten sonra Bâb-ı 'Âlî konsolos ikâmet-gâhından dokuz saatten ziyâde mesâfede vâki' mahallerde teba'a ile ecnâib beyninde mütekevvin ve re'isü'l-mâli bin kuruşa mütecâviz hukûk dâ'vâlarında ahd-ı tarafeynden olan ecnebînin muvâfakat-i tahrîriyesine hâcet kalmaksızın bin kuruşa kadar olan de'âvî-i cüz'iyeye gibi yalnız tercümân hâzır olduğu hâlde hukûk mahkemelerinde rü'yet edilmesine ve bidâyeten sâdir olacak karar konsolos bulunan livâ veyâ vilâyet merkezlerinde konsolato tercümânı ve eğer merkez livâ veyâ vilâyette konsolos mevcûd değilse en yakın konsolosa ihbâr keyfiyeti ile i'zâm edeceği tercümân hâzır olarak istinâf edilebilmesini usûl-i ittihâz eylemiştir. [1]³⁵⁷ Gerçi (s. 312) Bâb-ı 'Âlî'nin

³⁵⁷ [1] Bu husûsâ dâ'ir vaktiyle 'Adliyye Nezâreti'nden yazılan tahrîrât-ı umûmiyyenin bir sûreti ber-vech-i âtî derc olunur:

Ecânibin Memâlik-i Şâhâne'de istimlâk hakkına nâ'iliyyetlerini mutazammın olan kânûna merbût protolde konsolosların ikâmet-gâhına dokuz saatten ba'îd mesâfede bulunan (s. 312) kazâlarda mukîm ecnebîlere müte'allik bin kuruşa kadar olan hukûk ve beş yüz kuruşa kadar olan cezâ-yı nakdî dâ'vâları konsolosun huzûruna hâcet olmaksızın rü'yet olunacağı muharrer ise de bu mikdârdan ziyâde olan de'âvînin ne sûretle rü'yet olunacağına dâ'ir sebk eden istidân üzerine 4 Muharrem sene 308 ve 8 Ağustos sene 306 târihiyle şeref-vârid olan tezkere-i sâmiyede konsolosların ikâmet-gâhına dokuz saatten ba'îd mesâfede bulunan kazâlarda mukîm ecnebîlere müte'allik olub zikr olunan mikdâr ve dereceden ziyâde olan de'âvînin sûret-i rü'yetine dâ'ir mezkûr protolde sarâhat olmadığına ve dâ'vânın konsolos bulunan mahall-i mahkemesine naklî kavânîni mer'iyeye ahkâmına menâfi olmakla beraber mu'âmelât-ı 'adliyyeye eşkâl ve te'ahhur masâlihi intâc ederek gerek yerli ve gerek ecnebî ahâlîyi ızrâr edeceğine ve husûsuyla bir cinâyetin zâhire ihrâcî için konsolosun ikâmet-gâhına dokuz saatten ziyâde ba'de mesâfesi olan mahallerde kâ'in ecnebî hânelerinin taharrî olunacağı mezkûr protokol ahkâmından ya'nî konsolos bulunmayan yerlerde taharrî-i mesâkine kânûnen cevâz verilmiş bulunduğu cihetle bu misillü yerlerde konsolosun huzûruna bakılmaksızın de'âvînin rü'yeti cevâz-ı evvelüyyette bulunduğu binâen mahkemenin bulunduğu mahale dokuz saat mesâfede konsolos bulunmayan yerlerde hukûk-ı de'âvîlerinin emlakine müte'allik de'âvî misillü konsolosun huzûruna hâcet kalmaksızın bidâyeten rü'yet ve fasl olunması (s. 313) ve on bin kuruşdan ziyâde hukûk dâ'vâlarının sûret-i rü'yetine dâ'ir olan teşkîl mehâkim kânûnunun yirmi beşinci maddesi hükmüne kıyâsen livâ ve vilâyetten

şu teklîf ve talebine karşı sefâretlerce i'tirâz edilmiş ise de hükümet-i Osmâniyye bir sûretini aynen derc ettiğimiz bu bâbdaki teblîgâtı nakz edecek ikinci bir teblîgât icrâ etmemiş ve bi'l-akis Cerîde-i 'Adliyye'nin 2327'nci sahîfesinde muharrer 1 Zi'l-hicce sene 329 ve 9 Teşrîn-i Sâni 327 târihli tahrîrât teblîgât-ı sâlifeyi te'yîd eylemiştir.

Kâbiliyyet-i İstînâfiye ve Temyîziye – İcâr ve istîcâr dâ'vâlarının ve hukûk mahkemelerince rü'yet olunan de'âvî-i muhtelitenin istînâf ve temyîzi bahsinde tefrîk madde etmek lâzım gelir; şöyle ki: Bedel-i icârın tahsîli hakkında bidâyet hukûk mahkemelerinden sâdır olan mukarrerât, eğer (s. 313) meblağ müdde'â bihin aslı beş bin kuruş veyâ ziyâde ise kâbil-i istînâf, değilse kâbil-i temyîzdir. Müste'cir

hângisinde konsolos var ise orada istînâf olunması ve cezâ dâ'vâlarının ke-zalik konsolosun huzûruna lüzûm görülmeksizin bidâyeten rü'yet ve fasl olunduktan sonra istînâf mahkemesinin bulunduğu mahalde konsolos var ise dâ'vâ-yı mezkûrenin istînâfen rü'yeti sırasında konsolos veyâ tercümânın hâzır bulunması mebhûsün-anh olan hukûk ve cezâ dâ'vâlarının ber-vech-i bâlâ merci'-i istînâfı olan livâ veyâ vilâyet merkezinde konsolos bulunmaz ise en yakın mahalde bulunan konsolos da'vet olunarak icâbet eylediği veyâhûd tercümân gönderdiği takdirde onun huzûrunda ve kendi gelmediği ve tercümân dahî göndermediği hâlde gıyâbında istînâfen rü'yet ve fasl edilmesi Şura-yı Devlet'ten tanzîm olunan mazbata üzerine meclis-i mahsus-ı vükelâca tensîb olduğu beyân-ı 'âlîsiyle ol vechle ifâ-yı muktezâsı emr ve iş'âr buyurulmuş ve lâzım gelenlere teblîğ olunmak üzere işbu tahrîrâtın nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen irsâl kılınmış olmakla ber-vech-i muharrer icrâ-yı icâbına himmet olunması siyâkında şukka terkîm kılındı.

Fî 13 Rebi'ü'l-evvel sene 308 ve fî 15 Teşrîn-i Evvel sene 306

Mösyö Mandelistam eser-i meşhûrunda diyor ki:

Bâb-ı 'Âlî 21 Kânûn-i Sâni sene 1891 târihli not-ı verbal ile sefâretlere şu ihzârda bulunmuştur: «Bundan böyle konsolos bulunduğu mahalden dokuz saat uzak mesâfede vâki' mahallerde tahaddüs eden sırf hukûk dâ'vâları, meblağ-ı müdde'â bih (s. 314) velev bin kuruşu mütecâviz olsun, emvâl-i gayr-i menkûleye â'id dâ'vâlar misillü hukûk mahkemelerinde tercümân hâzır bulunmadığı hâlde bile rü'yet olunabilecektir; ve bu dâ'vâlar merkez livâ veyâ vilâyet mahkemelerinde istînâfen tedkîk edilebilecek ve bu iki mahalde konsolos mevcûd değilse en yakın mahaldeki konsolosa ihbâr-ı keyfiyyet olunacak ve şâyed işbu konsolos tarafından tercümân i'zâm edilmeyecek olursa istînâf mahkemesi tercümânın huzûrunu beklemeksizin dâ'vâ-yı tedkîk eyleyebilecektir.»

Bâb-ı 'Âlî tarafından evvelce sefâretlerin muvâfakati istihsâl edilmeksizin icrâ kılınan işbu ta'dilât pek ağır idi; zirâ bidâyet-i hukûk mahkemeleri'nin vazîfesini tevsi' ettiğin mâ-adâ bidâyeten sâdır olan mukarrerâtın tercümân hâzır olmadığı hâlde dahî istînâfen tedkîkini tasvîb etmekte idi. Sefâretler bundan dolayı teheyüç gösterdiler ve 12/24 Mart sene 1891 târihli bir not-ı verbal ile 1867 târihli protokol rızâ-i tarafeyn ile tanzîm edilmiş olduğundan yine rızâ-ı tarafeyn ile tebdil edileceğini müttefikân beyân eylediler.

Bâb-ı 'Âlî 10 Teşrîn-i Evvel sene 1891 târihli not-ı verbal ile cevap vererek: Ahîren ittihâz edilen mukarrerâtın 1867 târihli protokole mugâyir olmadığını ve işbu mukarrerâtın maksad teba'a ile ecnebî beyninde mütekevvin de'âvînin usûl-i muhâkemesi hakkında ba'zı nâ-mevcûd ahkâmı ilâveden ibâret bulunduğunu ve Hâriciyye Nezâreti herhâlde sefâretlerin bu bâbdaki i'tirâzâtını istimâ'a ve teklîf edilecek ta'dilâtı nazar-ı dikkâte almaya hâzır ettiğini beyân eyledi.

Sefâretler ise 1/12 Haziran sene 1892 târihli not-ı verbalde: Bâb-ı 'Âlî ile işbu mukarrerât hakkında müzâkerâta girişmek istemediklerini ve mukarrerât-ı mezkûre 1867 târihli protokole mugâyir ve şimdîye kadar mer'ıyyü'l-icrâ olan usûle gayr-i muvâfik bulunması hasebiyle yeni nizâma tevfikân verilecek kararları kabul etmeyeceklerinden mukarrerât-ı cedîdeyi mevki'-i icrâya vaz' eylememesini Bâb-ı 'Âlî'den temennî eylediler.

ecnebî ise onun mensûb olduğu konsolato tercümânı istînâf-ı dâ'vâ esnâsında hâzır bulunursa da mücer ecnebî ve müste'cir Osmanlı olduğu sûrette aslâ tercümân bulunmaz.

Me'cûrun tahliyesi hakkındaki müdde'ayât akcece mikdârı gayr-i mu'ayyen dâ'vâlar cümlesinden olduğundan, herhâlde kâbil-i istînâf olub müste'cir ecnebî olmasına göre onun tercümânı hâzır bulundurulur. (s. 314)

Konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat ziyâde mesâfede vâki' bidâyet mahkemelerinden bin kuruşa kadar de'âvî-i cezâ'iyeye hakkında tercümân hâzır olmadığı hâlde sâdir ummân-ı mukarrerât, protokolün ol bâbdaki fıkrası sarâhati icâbincâ konsolos mevcûd bulunan livâ veyâ vilâyet mahkemesinde, (s. 315) istînâf-ı kâbil ve keyfiyyetin derece-i sâniyede tedkîki sırasında tercümânın huzûru lâzımdır.

Re'isü'l-mâlî bin kuruşu mütecâviz olmayarak teba'a ile ecnebî arasında her nerede olur ise olsun tekevvün edüb tercümân hâzır bulunduğu hâlde hukûk mahkemelerince rü'yet edilecek olan de'âvî hakkında ittihâz olunan mukarrerâtın kâbiliyyet-i istînâfiyesi olmayub ancak kâbil-i i'âde ve temyîzdir.

Konsolos ikâmet-gâhından gerek dokuz saat uzak bir mahalde ve gerek daha yakın bir yerde teba'a ile ecnebî arasında tahaddüs eyleyüb ecnebî olan tarafın muvâfakat-i tahrîriyesiyle hukûk mahkemelerince tercümân hâzır olmadığı hâlde hall ve fasl edilen de'âvî, meblağ-ı müdde'â bihin aslı gerek beş bin veyâ daha ziyâde veyâ bundan noksân olsun, protokolün ol bâbdaki fıkrasındaki sarâhate göre herhâlde kâbil-i istînâftır ve konsolos veyâ vekîli mevcûd olan livâ veyâ vilâyet-i istînâf mahkemesinde derece-i sâniyede keyfiyyetin tedkîki sırasında tercümânın huzûru muktezîdir.

Konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat mesâfede vâki' mahallerde, ahd-ı tarafeynden olan ecnebînin muvâfakat-i tahrîriyesine hâcet kalmaksızın, tercümân hâzır olmadığı hâlde fasl ve hasm edilen de'âvî beş bin kuruşdan dîn olsa bile kâbil-i istînâftır; merci'-i istînâfî de livâ veyâ vilâyetten hângisinde konsolos var ise orasıdır.

Derece-i ahîrede ittihâz olunan mukarrerât-ı mezkûrenin cümlesi kâbil-i temyîzdir. Gerçi muhtelit dâ'vâlar hakkında ticâret mahkemelerinden sâdir olan mukarrerât-ı temyîz, tâbi' 'add edilmiyorsa da bundaki mâni', hukûk mahkemelerinden sudûr eden mukarrerât-ı sâlîfe hakkında vârid değildir, Vâki'â, ticâret mahkemelerince (s. 316) de'âvî-i muhtelite ecnebî a'zâlarda mevcûd olduğu

hâlde fasl ve rü'yet edilüb temyîz mahkemesinde ise bunlar bulunmadığı cihetle bu son mahkemelerin mukarrerâtından kâbiliyyet-i temyîziye muhakkak ve ma'kûl olmasına rağmen selb ediyorlarsa hukûk mahkemeleri mukarrerâtı için sebep-i mezkûr îrâd edilemeyeceğinden, onların kâbil-i temyîz 'add edilememesi mevzû-i bahs bile olamaz. Hele icâr ve isticâre müte'allik de'âvîde ecnebî teba'a ki kavânîn ve mehâkim-i Osmâniyye'ye tâbi' olacağı İstimlâk Kânûnu sarâhati icâbından olmasına mebnî bunlardan dolayı kâffe turuk-i kânûniyyeye mürâca'at edene şekk ve şübhe getirmez.

Mahkeme-i temyîzde tercümânın huzûru icâb edüb etmeyeceği mes'elesine gelince: Nass-ı 'uhûde ve mâhiyyet-i kânûniyyesine nazaran mahkeme-i temyîzde tercümân hâzır bulunmamak icâb eder; zirâ mahkeme-i temyîz derecât-ı mehâkimden gayr-i ma'dûd ve tercümân ise 'ahden ancak dâ'vâyı hall ve fasl eden mehâkimde bulunabilmek hakkını hâ'izdir.

Lakin fi'liyyât ve tatbîkât bu merkezde cereyân etmemiştir; çünkü 91'den 32 târihine kadar ya'nî mahkeme-i temyîzde muhâkeme-i 'aleniyye icrâ edildiği esnâlarda hîn-i muhâkemedede ve ke-zalik ondan sonraları da evrâk-ı mevcûde üzerine tedkîkât ile iktifâ kılındığı hengâmelerde esnâ-yı tedkîk ve müzâkerede tercümânın her nasılsa hâzır bulundurulduğuna dâ'ir emsâli mevcûddur.

Ma'a-zalik tercümânın hâzır bulunabileceği mesâ'il hadd-i zâtında bidâyeten veyâ istînâfen tercümân-ı müvâcehesinde rü'yet ve tedkîk edilen de'âviye münhasırdır; ve bi't-tabi' derece-i evveli veyâ derece-i sâniye mahkemesinde 'ale'l-usûl tercümân hâzır olmaksızın rü'yet edilen bir dâ'vâda alâka-dâr bir ecnebî olsa bile onun tercümânı hâzır bulunmak lâzım gelmez. (s. 317)

MEBHAS-I SÂMİN

Teba‘a-i Osmâniyye ile Ecânib Beyninde Mütekevvin De‘âvî-i Hukûkiyye ve
Ticâriyye Hakkında
Sâdır Olan İ‘lâmâtın Sûret-i Tenfizi

Mes‘elenin Târihçesi; Ecânib ‘Aleyhine Sâdır Olan İ‘lâmâtı Sûver-i İcrâ‘iyyesi;
Ecânib ‘Aleyhinde Tenfîz Edilecek Mukarrerâtın Aksâmı; Emvâl-i Gayr-i
Menkûleye Müte‘allik İ‘lâmâtın İcrâsı; Ecnebî Mahkemelerinde
Osmanlı ‘Aleyhinde Sâdır Olan İ‘lâmât

Mes‘elenin Tarihiçesi – Malûmdur ki teşkilât-ı ‘adliyyeden evvel kâffe-i de‘âvî mehâkim-i şer‘iyyede rü‘yet olunur ve yine hâkim-i şer‘i ma‘rifetiyle icrâ kılınır idi. Bi'l-ahire mehâkim-i nizâmiyye teşkil ve vazîfe-i icrâ taşrada vâlî ve mutasarrıf ve kâymakâmlara ve Dersa‘âdet'te de‘âvî nâzırına ihâle kılındı. Lakin de‘âvî nezâretinin hatt-ı hareketi bir kânûn-ı mükemmel ile tahdîd edilmemiş olduğundan, icrâât tensîbi olarak vukû‘a gelir ve ba‘zen şâyân-ı tenkîd ahvâle meydan verilir idi. De‘âvî nezâretinin ilgasından sonra Dersa‘âdet'te icrâ cem‘iyyeti teşkil ve teba‘a beynindeki de‘âviye müte‘âkib i‘lâmâtın icrâsı ona tevdi‘ edildi. Şu kadar ki icrâ cem‘iyyeti kendisine tevdi‘ edilen i‘lâmâttan birçoğunu vakit ve zamânıyla infâz edemeyerek birçok i‘lâmâtın tedâhülde kaldığı cihetle te‘hirât-ı vâkı‘anın ref‘i ve âmmenin te‘mîn-i hukûku maksadıyla her mahkemedeki sâdır olan kendisine te‘alluk eyleyen i‘lâmâtın evvel mahkemenin re‘is ma‘rifetiyle icrâsı kâ‘idesi bi'l-kabûl 5 Haziran sene 1292 târihli icrâ kânûnu mücebince her bidâyet (s. 318) mahkemesi nezdinde icrâ dâ‘ireleri teşkil ve hukûk ve ticâret i‘lâmâtının icrâsına me‘mûr edildi. [1]³⁵⁸

Muhtelit dâ‘vâlara â‘id i‘lâmâtın icrâsına gelince: Mukaddemâ Bâb-ı ‘Âlî‘de Hâriciyye Nezâreti'nde merbûut olarak (De‘âvî-i Hâriciyye Kitâbetî) nâmıyla bir dâ‘ire mevcûd idi; bu dâ‘ire mahkeme-i ticâret ile salâhiyyetleri dâhilinde olmak şartıyla mehâkim-i hukûkiyyeden ecânib leh ve ‘aleyhine sâdır olan muhtelit

(s. 318)

³⁵⁸ [1] Diğer taraftan ancak Dersa‘âdet'e mahsûs olmak üzere, mehâkim-i şer‘iyyeden ve salâhiyyeti dâ‘iresinde patrik-hânelerden sudûr eden i‘lâmâtın tenfizi vazîfesini hâ‘iz ve mu‘âmelâtında müstagal bir de i‘lâmât-ı şer‘iyye icrâ me‘mûriyyeti teşkil kılınmış idiyse de me‘mûriyyet-i mezkûre üç yüz otuz sene mâliyesi ibtidâsından i‘tibâren lağv ve vazîfesi i‘lâmât-ı nizâmiyye icrâ me‘mûriyyetine ihâle olunmuştur.

i'lâmâtın icrâsı ve umûr-i hukûkiyye ve tahkîk-i tâbi'iyet mu'âmelâtı ve pasaport i'tâsı ile müştagal ve muhâkeme 'adem-i merbûtiyeti hasebiyle ancak kâtib efendinin rey' ve tensîbi dâ'iresinde ve kavânîn-i mevcûde dâhilinde icrâ-yı mu'âmeleye mütevessil idi.

İ'lâmât-ı mezkûrenin tenfizi emrinde ber-vech-i âtî mu'âmele cereyân eder idi; şöyle ki: Kitâbet-i mezkûre ancak Hâriciyye Nezâreti'ne merbût bulunmak cihetiyle verdiği müzekkere üzerine nezâret-i müşârün-ileyhâya â'id olduğu makâmâta tebligât-ı mukteziyye icrâ kılınır idi. Hele emvâl-i gayr-i menkûlenin bey' ve fûrûhtu mes'alesi daha ziyâde müşkülâtı dâ'î idi. Bunun için kitâbetin müzekkeresine ibtinâen Hâriciyye Nezâreti Makâm-ı Sadâret'e bâ-tezkere mürâca'at eder. Oradan Defter-i Hâkânî İdâresi'ne hitâben bir buyuruldu-i sâmi testîr olunur; bundan sonra defter-hânece bey' (s. 319) ve fûrûht mu'âmelesine tevessül edilir idi; bu ise müteselsil bir tâkım mu'âmelât-ı kalemiyyeyi istilzâm ve netîcenin sür'at-i husûlünü pek ziyâde işkâl eyler idi.

1296 târihinde vazîfe-i icrâ me'mûrîn-i idâreden nez' ve rû'esâ-yı muhâkeme tevdî' eyledikte hükümet-i Osmâniyye mehâkim-i muhteliteden sâdır olan i'lâmâtın sûver-i icrâ'iyyesince, tezâhür eden ihtiyâcât dâ'iresinde, ta'dîlât-ı mühimme icrâsına lüzûm görmüş ve ez-an cümle bu kabîl-i i'lâmâtın dahî İcrâ Kânûnu ahkâmına tevfiķan rû'esâ-yı mehâkim tarafından tenfizi emrinde irâde-i pâdişâhî sudûr etmiş olmakla Hâriciyye Kitâbeti lağv edilerek icrâyâ müte'allik vazîfesi Ticâret Mahkemesi Riyâset-i Ūlâ'sına tevdî' ve pasaport i'tâsı husûsu Zabtiyye Nezâreti'nde ve tahkîk-i tâbi'iyet ile umûr-i hukûkiyye-i muhtelite mes'âilinin hall ve tesvîyesičün kemâ-kân Hâriciyye Nezâreti'nde birer müdiriyyet teşkîl kılındı. Bu ta'dîlât sadr-ı esbak müteveffâ Said Paşa'nın zamân-ı sadâretine müsâdif olub yine emvâl-i gayr-i menkûlenin fûrûhtu için bir kıt'a buyuruldu-i sâmi testîrî zımnında vukû' bulan mürâca'at üzerine mu'âmele-i câriyedeki 'adem-i isâbet müteveffâ-yı müşârün-ileyhin nazar-ı dikkatini celb etmekle ecânibe müte'allik i'lâmâtında rû'esâ-yı mehâkim tarafından icrâsı esbâbını istikmâle tevessül eylemiş idi. Lakin ecânibin re'yine vâki' olan mürâca'atte süferâ-yı ecnebiyye i'lâmât-ı muhtelitenin emr-i icrâsınca Ticâret-i Mahkeme-i Evvelâsı'na mürâca'at etmeyeceklerini kat'iyen beyân ve ittihâz olunan bu usûl ve tedbîre şiddetle i'tirâz ettiler; hattâ 26 Şubat sene 1880 târihinde Bâb-ı 'Âlî'ye gönderdiği bir takrîr-i şifâhiyyede İngiltere sefâreti şu sûretle idâre-i kelâm etmişti: «Ecnebilere lehinde ve Osmanlılar 'aleyhinde (s. 320) sâdır olan i'lâmâtın icrâsı Dersa'âdet'te

Hâriciyye Kitâbeti'ne ve taşrada vâililere â'id ve bu kadîmen Bâb-ı 'Âlî ile sefâretler beyninde bi'l-ittifâk takarrür etmiş bir usûl mâhiyyetini hâ'iz idi; binâberîn birçok senelerden berü bilâ-inkıtâ' tatbîk edilerek bir ahd zimnî kuvvetini ihrâz eyleyen şu esâs beyne't-tarafeyn evvelce muvâfakat hâsıl olmadıkça lağv edilemez.»

Hâriciyye Nezâreti ise bu husûsta süferâyâ ta'mîmen tahrîr eylediği notada i'lâmât-ı mezkûrenin kemâ-fi's-sabık icrâ olunacağını ve esâsen kitâbet-i mezkûre lağv edilmiş olmayub yalnız dâ'irenin tebdîl-i mekân eylediğini beyân etmiş ve şu vechle usûl-i sâbıkânın idâmesi cihetine gitmiş idi. Fakat Hâriciyye Kitâbeti zâten hiçbir nizâm ve ta'lîmâtâ tâbi' olmadığından, mevki'-i icrâyâ vaz' edilen ba'zı i'lâmâtta bi't-tabi' ecânibe teshîlât-ı lâzîme irâ'e edilememiş ve tercümânlar mu'âmelât-ı icrâ'iyenin yolsuzluğundan bahs ederek şikâyet eyledikleri zamân kitâbet-i mezkûrenin Mahkeme-i Ticâret Riyâset-i Ûlâ'sı ma'yyetinde olmadığı ve esâsen hiçbir usûl ve nizâmâ tâbi' bulunmadığı ve ma'a-zalik hükümet-i Osmâniyye'nin hadd-i zâtinde teklîf ettiği cihet mu'âmelât-ı icrâ'iyenin bir kânûn ve usûle müsteniden îfâsı iken sefâret-hânelerin kânûnsuzluk cihetini iltizâmda ısrâr eylemeleri hiçbir Avrupalı şânına yakışmayacak bir hâl esef-i iştimâl olduğu ol zamân birinci mahkeme-i ticâret ve riyâsetinde bulunan ecille-i erbâb-ı hukûkumuzdan Alî Şahbâz Efendi merhûm tarafından bir lisân-ı münâsib ile makâm-ı cevâbda ifâde edilmiş ve binâen-'alâ-hazâ tercümânların ba'zısı bi'l-ahire hâsıl edeceği netâyice göre beyân-ı efkâr etmek şartıyla birkaç i'lâmın mahkeme-i mezkûre riyâsetince infâz edilmesine izhâr-ı muvâfakat eylemiş idi. (s. 321)

On beş yirmi seneden berü icrâsız kalmış olan birkaç i'lâmın icrâ nizâm-nâmesine tevfikân mevki'-i icrâ'iyeye vaz' olunması üzerine tercümânları kâffesi irâde-i seniyye hilâfına Hâriciyye Nezâreti'nden irsâl olunan notanın hükmüne iltifât etmeyerek doğrudan doğruya riyâset-i Ûlâyâ hitâbâ başlamış ve bu vechle i'lâmât-ı muhtelitenin İcrâ Kânûnu'na tevfikân infâzı esbâbının istikmâli kesb-i teyessür eylemiştir.

Ma'a-zalik 1296 târihinde mevki'-i icrâyâ vaz' edilen kânûn üzerine İngiltere sefâret-hânesinde sefâret tercümânlarından mürekkeb bir muhtelit komisyon teşkîl edildi; bu komisyon hükümet-i Osmâniyye tarafından o sıralarda neşr edilen Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyeye Kânûnu'yla diğer kavânînin mu'âhedâta mugâyir bir ciheti olub olmadığı tedkîk etmek vazîfesini hâ'iz idi. Komisyon birkaç ictimâ'da kavânîni mezkûrenin mu'âhede-nâmelere mugâyir olan cihetleri tefrîk edilememek hasebiyle bir netîceye dest-res olamamış ve li-ecli'l-istizâh Bâb-ı

‘Âlî’den me’mûr-ı mahsûs i’zâmını talebe mecbûr olmuş idi. Fakat Bâb-ı ‘Âlî ol vakit hukûk müşâviri bulunan ve lisân-ı Osmânîye kat‘iyyen âşinâ olmayan Parnis Efendi’yi intihâb ve irsâl eylemekle vukû‘ bulan ictimâ‘atta yine bir netîceye dest-res olunamamış ve bu def‘a lisân-ı Türkiye vâkîf bir me’mûrun intihâbı tekrar talep edilmiş idi. Bâb-ı ‘Âlî bu def‘aki intihâbında bi-hakkın isâbet göstererek ecille-i erbâb-ı hukûkumuzdan Alî Şahbaz Efendi merhûmu intihâb eylemiş ve bu sûretle bir buçuk sene devâm eden müzâkerât netîcesinde, matbû‘ mazbataların mutâla‘asından dahî münfehim olacağı üzere, sâlifü’z-zikr (s. 322) kavânînin mu‘âhede-nâmeler ahkâmını mahall olmadığı isbât olunduktan mâ-adâ mu‘âhedât-ı ahkâmına muvâfık olarak vaz‘ edildiği zan olunan ba‘zı mevâdd dahî hilâf-ı ‘ahd te’essüs eylediği ta’yîn ve icâbını onlardan da ferâgate bir dereceye kadar muvaffakiyyet tahassul eyledi. Bu cümleden olarak ecânibin leh ve ‘aleyhinde sâdır olan i‘lâmâtın me’mûrîn-i Osmânîyye tarafından kavânîn-i Osmânîyye ahkâmına tevfiķan icrâsı tabî‘i olduğundan bahisle ba‘de-mâ ecnebî ‘aleyhine verilen i‘lâmâtın konsolos-hâneler ma‘rifetiyle infâzından sarf-ı nazar eylemesi teklîf kılındı.

Tercümânlar komisyonunun i’tâ eylediği takrîrin yirmi dördüncü sâhîfesinde görüldüğü üzere İngiliz delegeleri işbu teklîfi kabûl etmişler ise de diğer delegeler Pasarofça Mu‘âhede-nâmesi’nin beşinci maddesine istinâden bu re’yi kabûlden imtinâ‘ eylemişlerdir; çünkü mezkûr maddede «ve bunlardan bizde âher kimesnenin alacağı zuhûr eyledikte zâbitleri ma‘rifetiyle şer‘ile medyûndan tahsîl olunub âher kimesneden talep olunmaya» denilmiş ve binâen-‘alâ-zalîk Avusturya tercümânı i‘lâmın sudûrundan sonra me’mûrîn-i Osmânîyye’nin vazîfesi ihtitâm ve konsolosun vazîfesi ibtidâ eylediğini ve konsolato i‘lâmı kendi kânûnu mücebine icrâ edeceğini ve âhiren mu‘âmele-i icrâ’iyyeye müdâhaleye hakkı olmadığını beyân ve Amerika delegesi dahî işbu re’yi tervîc etmiştir. Amâ komisyonun diğer a‘zâları ecnebîler ‘aleyhine sâdır olan i‘lâmâtın İcrâ Kânûnu ahkâmına tevfiķan konsolos-hânelerce tenfîzinde bir gûnâ mahzûr bulunmadığını beyân etmişlerdir; tercümânlar takrîrinin yirmi sekizinci sâhîfesinde mûnderic bulunan mutâla‘ât-ı mezkûre ber-vech-i âtî hülâsâ edilmiştir: «Sefâret delegelerinin (s. 323) ittifâkâ yakın bir ekseriyyetle beyân ettikleri re’ye göre ecnebîler ‘aleyhinde sâdır olan i‘lâmât kemâ-fi’s-sâbık bu husûstaki salâhiyyetleri te‘âmül ve ‘uhûd ile ta’yîn ve takarrür eden konsoloslar ma‘rifetiyle icrâ olunacaktır. Ma‘a-mâ-fih İcrâ Kânûnu ta‘dîl ve ikmâl edildikten sonra bu kısım i‘lâmâtında âtiyen İcrâ Kânûnu mücebine

siyâk-ı vâhidde tenfizi husûsu ma'kûl ve muvâfık 'adl ve hakk olacağı der-kârdır. [1]³⁵⁹

Tercümânlar Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiyye Kânûnu hakkında teklif etmiş oldukları ta'dîlât gibi İcrâ Kânûnu hakkında dahî bir tâkım ta'dîlât teklif etmişler ise de Bâb-ı 'Âlî bu ta'dîlâtı kabûl etmediğinden sefâretlere ecnebîler 'aleyhinde sâdır olan i'lâmâtın 1296 târihli kânûna tatbîkan tenfizi sûretine muvâfakat göstermemişlerdir. Gerçi Bâb-ı 'Âlî 3 Haziran sene 1882 târihinde sefâretlere tebliğ ettiği takrîr-i şifâhiyyede Osmanlı mahkemelerinden ecânib 'aleyhine sâdır olan i'lâmâtın tercümân huzûrunda mehâkim-i Osmâniyye tarafından icrâ edilmesini talep ve iddi'â eylemişse de vâki' mutarrid bir usûlün te'essüsünü intâc edememiş ve el-yevm her devlet bu bâbda (s. 324) ayrı ayrı usûller kabûl ve tatbîk edegelmiştir.³⁶⁰ [1]

Ecânib 'Aleyhine Sâdır Olan İ'lâmâtın Sûver-i İcrâ'ıyyesi – Teba'a ile ecânib beyninde mütehaddis de'âvîden dolayı sâdır olan i'lâmâtın tenfizi husûsunda

(s. 323)

³⁵⁹ [1] «Les délégués des missions ont été d'avis, à la presque unanimité, que l'exécution des jugements rendus contre les sujets étrangers devait être maintenue aux mains des conculs dont les attributions, de ce chef, sont conservées par les traités et par l'usage. Il leur a semblé tontefois rationnel, juste, équitable que cette exécution s'opérât uniformément à l'avenir sur la base de la présente loi corrigée et compléée.» (s. 324)

³⁶⁰ [1] Bâb-ı 'Âlî'nin 3 Haziran 1882 târihli tahrîrât-ı 'umûmiyyesi Mandelistam'ın kitâbından tercümeten ber-vech-i âtî derc olunur:

Mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyeye mütedâ'ir olarak mehâkim-i Osmâniyye'den teba'a-i Osmâniyye lehinde ve ecânib 'aleyhinde sudûr eden i'lâmlar bir kâ'ide-i mutarride üzere icrâ edilmelidir. Bu i'lâmların konsolatolar ma'rifetiyle icrâsına dâ'ir cârî olan te'âmül-i 'uhûd beyne'd-düvellden neş'et etmemiştir. Teba'a-i Osmâniyye 'aleyhine sâdır olan i'lâmâtın icrâsı me'mûrîn-i idârenin dâ'ire salâhiyyetinden ihrâc edildikten sonra işbu te'âmül-i hükümden külliyyen sâkit olmuştur. Bunun mukârrerât-ı mehâkimi tenfiz ile mükellef tutulan ancak o kararları i'tâ eden mahkemelerdir. Bir tâkım kavâ'id-i mu'ayene işbu icrâ keyfiyyetinin kâffe-i safahâtini intizâm tahtına almış ve mehâkim-i rü'esâsı kavâ'id-i mezkûreyi tatbîke mecbûr olub aksî takdîrde iştikâ' 'ani'l-hükâm ma'rûz bırakılmıştır. Bu te'mînât, i'tirâz kabûl etmeyecek sûrette kâffe-i mu'âmelât ve hârekât-ı keyfiyyeyi ber-taraf eder ve icrânın sür'at ve intizâmını te'mîn eyler ki bu hâl yeni kânûnun mevki'-i icrâya vaz'ından beri tahakkuk etmiştir. Fakat bu kânûn gerek ecnebîlere ve gerek yerlilere bilâ-tefrîkin tatbîk edilmelidir; zirâ bir ecnebî dâ'vâsını kazandığı vakit işbu kânûndan müstefid olduğu hâlde gayb ettiği zamân kendisine karşı onun tatbîki tecvîz edilmemesi hakkâniyyete pek mugâyir olur. Nasıl ki i'lâmâtın kânûna muvâfık olarak ısdârı elzem ise onu i'tâ eden mahkemeler ma'rifetiyle mevki'-i (s. 325) icrâya vaz'ı da icâb-ı maslahata evfakdır. Ma'a-zalik de'âvî-i muhteliteye müte'allik mukarrerât ecnebî tercümânların huzûruyla mehâkim-i Osmâniyye tarafından ittihâz edilmekte olmasına göre i'lâmların dahî onların huzûruyla me'mûrîn-i Osmâniyye tarafından icrâsına mûmâna'at için hiçbir sebep yoktur. İngiltere sefâreti bu usûlü zâten kabûl etmiştir. Binâberin mehâkim-i Osmâniyye'de mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyeye mütedâ'ir olmak üzere Rusya Devleti teba'ası 'aleyhinde sâdır olan i'lâmların Rus tercümânları hâzir oldukları hâlde me'mûrîn-i Osmâniyye ma'rifetiyle icrâsı husûsunda icâb edenlere o emr-i lâzime i'tâsını Hâriciyye Nezâreti Rusya Devlet-i fehîmesinin Dersa'âdet sefâretinden iltimâs eder. Yeni kânûn ecnebîler 'aleyhine sâdır olan i'lâmların icrâsında mâ-bihi't-tatbîk ittihâz edilmediği takdîrde aynı kânûnun ecnebîler lehine sâdır olan i'lâmâtın hîn-i icrâsında tatbîk olunamayacağı tabî'îdir.

sefâretlerce kabûl olunan usûl mutarrid ve yek-nesak bulunmadığından, bunları ayrı ayrı irâ'e ve izâh etmek muktezîdir:

1. İngiliz Usûlü: İngiltere Hükümeti evvelce de söylendiği vechle gerek Osmanlı me'mûrlarının salâhiyeti ve gerek İcrâ Kânûnu'nun tatbîkini kabûl etmiştir. Binâberîn bir İngiliz teba'ası aleyhine sâdır olan i'lâm (s. 325) bir Osmanlı tarafından mevki'-i icrâya vaz' edildikde Osmanlı icrâ me'mûru, refâkatinde konsolato tarafından i'zâm edilmiş bir me'mûr hâzır bulunduğu hâlde, mu'âmelât-ı icrâ'iyeye mübâderet ve meselâ medyûnun bir malını hacz etmek için icrâ me'mûru konsolato tarafından gönderilmiş bir me'mûr refâkatinde bulunduğu hâlde İngiliz teba'asının hânesine bi'l-azîme haczi icrâ eder; deyn için medyûnun habsini dahî kabûl eyler. İcrâ dâ'iresinin İngiltere konsolatosuyla muhâberât-ı lisân-ı resmîyemiz ile cereyân eder.
2. Almanya Usûlü: Almanya konsolatosu bir Alman 'aleyhinde sâdır olan i'lâm-ı tenfîz emrinde Osmanlı icrâ me'mûrlarının müdâhalesini tecvîz etmez; diğer taraftan bizim icrâ kânûnumuz velev ki Alman İcrâ Kânûnu'na mugâyir bulunsun, emr-i icrâda Osmanlı İcrâ Kânûnu'nu bi't-tamâm tatbîk eder. Meselâ Alman kânûnu deyn için habsi kabûl etmemiş olduğu hâlde Almanya konsolatosu deynden dolayı bir Almanın habs edilmesine (s. 326) mümâna'at göstermemektedir. İcrâ dâ'iresiyle olan muhâberât ise cârîdir. Romanya'da bu usûlü kabûl etmiştir.
3. Fransa Usûlü: Fransa konsolatosu bir Fransız 'aleyhine Osmanlı mehâkiminden sâdır olan i'lâmâtı kendisi icrâ eder ve hîn-i icrâda Osmanlı icrâ kânununu nazar-ı dikkate alarak tatbîki cihetine gider. Ancak bizim icrâ kânûnumuz Fransa İcrâ Kânûnu'nun bir kâ'ide-i esâsiyyesine mugâyir düşerse ol zamân tatbîk eylemez ve meselâ Fransa'da el-yevm deyn-i ticârîden dolayı habs-i mülgâ olmakla burada dahî deyn-i ticâriyyesiçün bir Fransızın habsi cihetine gitmez. İcrâ dâ'iresiyle konsolatonun muhâberesi Türkçe cereyân eder.

Belçika ve şimâli Amerika hükûmât-ı müttehiddesi dahî bu usûlü tatbîk etmektedirler.

İtalya ise i'lâmâtı kendi me'mûrları ma'rifetiyle icrâ eder ve deyn için medyûnu habs etmez ve icrâ dâ'iresiyle Fransızca muhâberede bulunur.

4. Avusturya ve Rusya Usûlü: Avusturya ve Macaristan teba'ası 'aleyhine mehâkim-i muhteliteden sâdır olan i'lâmâtın icrâsı için herhâlde devlet-i müşârün-ileyhâ konsolatolarından bir karar (décret) sudûr-i muktezî ve emr-i icrâ konsolatolar ma'rifetiyle cârîdir; şöyle ki: Ticâret mahkemesi icrâ me'mûru i'lâmı konsolos-hâneye göndererek bu bâbda imza almakla iktifâ eyler; Konsolatoda Avusturya ve Macaristan kânûnlarına tatbîken icrâyâ mübâderet eder. Bunun netîcesi olarak deyn için medyûnu habs etmez; çünkü bu (s. 327) bu usûl Avusturya va Macaristan kânûnunda mevcûd değildir. [1]³⁶¹ Diğer taraftan hacz husûsunda hâcz-i evvel için bir hakk-ı imtiyâz kabûl eder ki bu cihet kavânîn-i Osmâniyye'ye mugâyirdir; zirâ bizde hacz-i hâcze bir gûnâ hakk-ı imtiyâz bahş etmez. Birde bizim icrâ kânûnuna nazaran maaşın kıymeti nazar-ı i'tibâre alınmaksızın rub'unun kat'î 'ale'l-ıtlâk câ'iz olduğu hâlde sekiz yüz marktan ya'nî bin franktan ziyâde olmayan maâşâtın rub'unun kat'ine Avusturya ve Macaristan kânûnu müsâ'ade olmamakla böyle bir maaşın rub'unun hacz ve kat'î cihetine gidilmez. Fazla olarak Avusturyalı bir medyûn bir Osmanlı'nın kendi 'aleyhine istihsâl ettiği i'lâmın tenfîzini te'mînen hacz ve fûrûhtunu talep ettiği emvâlin haczi câ'iz olmayacağına dâ'ir bir dâ'vâ ikâme edecek olursa dâ'vâ-yı asliyenin fer'î demek olan bu dâ'vânın Avusturya ve Macaristan konsolatolarınca hall ve faslı icâb

(s. 327)

³⁶¹ [1] Hâlbûki hükümet-i Osmâniyye'nin nokta-i nazarı, mehâkim-i Osmâniyye'den sâdır olan mukarrerât velev ki mahkûmün 'aleyh olan ecnebînin mensûb bulunduğu devlet kavânînine muhâlif olsun, onların konsolatolarca 'ale'l-ıtlâk icrâsı lâzım geleceği merkezindedir; nitekim 'âtû'z-zikr Encümen-i 'Adliyye kararı bunu göstermektedir:

...Efendiye mahkûmün bih diye olan mübalağın te'diyesi iktidârı usûlen sâbit olub ifâ-yı deyn den te'annüd eyleyen Avusturya Devleti teba'asından... n deyn için âdem-i habsi Avusturya kânûnlarınca câ'iz olmadığı beyânıyla tevfiğine Haleb konsolosu tarafından muvâfakat olunmadığı gibi merkûmun iflâsının i'lânı zımında vukû' bulan teblîgatta havâle-i sem'-i i'tibâr edilmemekte olduğuna dâir Haleb vilâyeti istinâf-ı müdde'î-i umûmîliğinden vukû' bulan iş'âr üzerine icrâ-yı icâbı hakkında sebk eden teblîgata cevâben bu kere Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden vârid olub Encümen-i 'Adliyye'ye havâle buyurulan merbût 10 Teşrîn-i Evvel sene 310 târihli tezkere-i mutâla'a olundu. (s. 328)

Me'ali gerçi konsolos-hâneler mehâkim-i Osmâniyye tarafından sâdır olan i'lâmâtı icrâyâ me'zûn iseler de deyn için âdem-i habsi Avusturya kânûn-ı ahkâmınca câ'iz olmamasıyla sâ'ir mevâdd-ı 'adliyyede olduğu gibi bu husûsda dahî kavânîn-i mezkûreye tevfi-k-i harekete mecbûr oldukları sebk eden teblîgât üzerine Avusturya ve Macaristan sefâretinden i'tâ olunan takrîrde gösterilmiş olduğundan bahisle icrâ-yı icâbı ifâdesini mütezammındır.

İcâbî lede'l-müzâkere teba'a-i ecnebiyye hakkında mehâkim-i Osmâniyye'den usûl-i mevzû'asına tevfi-kan sâdır olan her gûnâ mukarrerâtın infâz-ı lâzîmeden olub mukarrerât-ı mezkûrenin mensûb olduğu devlet kavânîn-i ahkâmına muvâfık olmadığı ser-riştesiyle mu'âmelât-ı icrâ'iyenin ta'vfiki kat'iyen câ'iz olmayacağından sefâret-i müşârün-ileyhâya bâ-tezkere-i 'aliyye teblîği lüzûmu tezkere kılındı.

edeceği iddi'â edilmektedir ki (s. 328) hiçbir vechle muhikk ve meşrû' olmayan bu taleb bir şemme-i kabûle mazhar olamaz; zirâ aks-i takdîrde ve 'ale'l-husûs dâ'vâ-yı fer'iyeye istinâf ve temyîzi kâbil bulunduğu sûrette konsolos-hânenin vereceği karara karşı istinâfen Tirieste Mahkemesi'ne mürâca'at eylemek buradan sâdır olan hükmü de Viyana'da temyîz etmek mümkün ve bi'n-netîce bir Osmanlı mahkemesinden sâdır olan i'lâmın tenfizi gâyesine ve asl olabilmek için ecnebî memâlikinde bulunan mahkemelere kadar mürâca'at mecbûriyeti hâsıl olur ki bunun hâkimiyet-i devletle vechen mine'l-vücûh tevfiik ve te'lîfi gayr-i kâbil ve 'uhûdun gerek elfâz ve mebânîsine ve gerek makâsid ve me'ânîsi külliyyen mugâyir bulunduğu âşikârdır.

Malûm olduğu üzere emr-i icrâda konsolatoların müdâhalesi, me'cûrun tahliyesi veyâ eşyây-ı beytiye haczî veyâhûd deyn için medyûnun habsi gibi ecânibin şahıslarına müte'allik ve cebren meskenlerine duhûlü müstelzim ahvâle münhasır olub hâlât-ı mümâsilede konsolatolara mürâca'atleri hükm-i i'lâm tenfiz ettirmektedir. Fakat bu imtiyâz medyûna â'id olarak şahs-ı sâlis (s. 329) yeddinde bulunan bir aynın veyâ medyûnun şahs-ı sâlis zımmetindeki matlûbunun haczi gibi mu'âmelât-ı gayr-i şâmil bulunmasına mebnî husûsât-ı mebsûtâda konsolatolar yalnız ihbârât-ı lâzîmenin icrâsına tavsît kılınub mu'âmelât-ı icrâ'iyeye ise doğrudan doğruya Osmanlı icra me'mûrları tarafından îfâ edilir. Meselâ bir Osmanlı bir ecnebî 'aleyhine mehâkim-i muhtelitede ikâme-i dâ'vâ lehine bir hükm-i istihsâl edübde mezkûr i'lâmı dâ'ire-i icrâ'iyeye vaz' ve mahkûmün 'aleyhin şahs-ı sâlis ecnebî zimmetinde bulunan matlûbu veyâ yeddinde olan malı üzerine hacz ve vaz' eder ise şahs-ı sâlisin mensûb bulunduğu konsolato ticâret icrâ dâ'iresi ma'rifetiyle gönderilen ihbâr-nâmeysi şahs-ı sâlis mezbûre tebliğ etmektedir; şahs-ı sâlis teblîgât-ı vâkı'aya mütâba'at ederse febihâ, ve illâ onun hakkında muhtelit mahkemeye mürâca'at etmek icâb eder.

Ancak Avusturya konsolatosu bu bâbda muhâlefet göstermekte ve meselâ bir Osmanlı'nın bir Fransız 'aleyhine mehâkim-i muhteliteden istihsâl eylediği i'lâmın şahs-ı sâlis olan Avusturyalı zimmetinde mahkûmün aleyhin matlûbu bulunan mebâliğin haczî sûretiyle icrâsına tavassutundan ve ol bâbdaki teblîgâtı îfâdan imtinâ' ve şahs-ı sâlis hakkında da evvel mahkemeden bir karara sudûruna lüzûm-i irâ'e etmektedir.

Bir hukûk mahkekesinden bir Osmanlı'nın diğer bir Osmanlı 'aleyhine istihsâl eylediği i'lâmın icrâsı sırasında şahs-ı sâlisin ecnebî zimmetindeki matlûbun veyâ yeddindeki vedî'anın hacz ve fûrûhtu emrinde dahî teblîgat-ı mukteziyye Ticâret İcrâ Dâ'iresi ma'rifetiyle vukû' bulmakta ve fakat Avusturya (s. 330) konsolatosunca bâlâdaki i'tirâz bu husûsta dahî der-miyân edilegelmektedir. İşbu i'tirâza Avusturya konsolatosunu sevk eden sebep, kendi konsolatlarında buna mümâsil ittihâz kılınan mukarrerâtın – ve meselâ bir Avusturyalının diğer Avusturyalı zimmetinde mahkûmün bih alacağıının te'mîn-i istîfâsı zımında şahs-i sâlis bulunan Osmanlı zimmetinde veyâ nezdinde medyûna â'id olmak üzere sâbit bir deyn veyâ mevcûd bir ayn üzerine konsolatoca mevzû'-i haczin ticâret icrâ dâ'iresince tenfizine vesâtet kılınmamasından ibâret ise de mehâkim-i mahalliyyenin hakk-ı kazâsı usûl ve mutlak ve konsolatların hakk-ı kazâsı ise ârizî ve mukayyed olmakla ikincileri evvelkilere kıyas aslâ sahîh olamaz.

Rusya dahî icrâ husûsunda kendi kânûnlarını tatbîk eder; ve hele gerek deyn-i ticârî ve gerek deyn-i 'âdî için olsun habs usûlünü kabûl etmez.

Gerek Avusturya ve gerek Rusya konsolatlarının mu'âmelât-ı icrâ'iyeye müte'allik olarak devâ'ir-i icrâ'iyemiz leh ve vukû' bulan muhâberâtı Fransızca'dır.

5. Yunan ve İran usûlü: Devlet-i Osmâniyye ve Yunan Devleti beyninde mün'akid 20 Mart/2 Nisan 1901 târihli konsolosluk mukâvele-nâmesi dahî Yunan konsoloslarının salâhiyyet-i icrâ'iyelerini kabûl ve tasdîk etmekte ve fakat bunu i'lâm iki ay zarfında icrâ edilmediği takdîrde Osmanlı icrâ dâ'iresi i'lâmın tenfizine sâlih olmak şartıyla takyîd eylemektedir. Fi'l-vâki' mezkûr mukâvele-nâmenin yirmi dördüncü maddesinde «Yunan konsolosları me'mûrîn ve mehâkim-i â'ide-i Osmâniyye tarafından konsolosların hukûk-ı musaddıkları icâbınca teba'a-i Yunâniyye 'aleyhine ısdâr olunan hükm ve i'lâm (s. 331) veyâ kararları kemâl-i isti'câl ile icrâya mübâşeret edeceklerdir. Eğer konsolos mârrü'z-zikr hükm ve i'lâm veyâ kararları nihâyet iki ay müddet zarfında mevki'-i icrâya vaz' etmekten imtinâ' eder ise me'mûrîn-i â'ide-i Osmâniyye emr-i icrâya mübâşeret edecekleri yevm ve saatini evvelce tahrîren konsolos-hâne me'mûrlarına bi'l-ihbâr mârrü'z-zikr hükm ve i'lâm ve kararların bi'z-zât icrâsına ibtidâr etmek salâhiyyetini hâ'iz olacaklardır» denilmiştir. Binâberîn Yunan konsolatosu iki ay müddet

zarfında mu‘âmelât-ı icrâ’iyyenin hâangi kısmı ittimâm ve ikmâl etmeyecek olursa icrâ dâ’iresi ve inkıtâ’dan i‘tibâren Yunanlı mahkûmün aleyh hakkında bi-aynihî Osmanlı teba‘ası misillü mu‘âmelât-ı icrâ’iyyeye mübâderet eder. Meselâ Osmânlı bir dâyinin Yunanlı bir medyûndan olan alacağının te’mîn istîfâsıçün emvâl-i menkûlesinin hazine karar verilüb de haczin icrâsıçün Yunan konsolatosuna müzekker tastîr ve tesyîr edildiği târihten i‘tibâren iki ay nihâyetine kadar emvâl-i mezkûrenin ber-vech-i iş‘âr hacz edilmiş olduğu konsolatodan bâ-takrîr dâ’ire-i icrâ’iyye inbâ kılınmazsa dâyin talebi üzerine ol bâbdaki mukâvele mücebince Yunanlı medyûnun emvâl-i menkûlesinin doğrudan doğruya hazine icrâ ri-yâsetince karar verilir ve artık îcrâ dâ’iresi mütehacciz-i ‘aleyh hakkında teba‘a gibi mu‘âmele icrâsına devam eder. Binâen-‘alâ-zalik ba‘de’l-hacz gönderilmesi lâzım gelen ihbâr-nâmelerden vesâ’ir teblîgât-ı kânûniyyeden dolayı da konsolatoyu tavsît etmez; gerçi mukaddemâ doğrudan doğruya mu‘âmeleye ibtidâr edildiği sûrette dahî teblîgâtın yine konsolato vâsıtasıyla icrâsı tensîb edilmiş idiyse de hâl-i hâzırdaki ictihâd ve müttehiz usûl-i teblîgâtın da (s. 332) bilâ-vâsıta îfâsı merkezdendir ki bunun isâbeti der-kârdır; vâkı‘ada hacz ve fûrûht gibi mu‘âmelâtı doğrudan doğruya devâ’ir-i icrâ’iyyeye â’id olduğu nasıl ki nass-ı mukâvele ile sâbit ise teblîgâtında bilâ-vâsıta îfâsı devlet-i nass ile mütehakkık ve evvelkiye cevâz ikinciye cevâz-ı mütezammındır. Yunan konsolos-hânelerinde deyn içün habs cârî ve mu‘âmelât-ı icrâ’iyye bizim icrâ kânûnumuza tevfi kan vâkî’dir.

İran şeh-bender-hânelerince tatbîk olunan usûlde buna karîbdir ve ancak Yunan konsolatoları içün ta’yîn edilen iki ay müddet burada takdîre bırakılmışır. Vakı‘ada 7 Muharrem 1291 târihinde Hâriciyye Nezâreti ile İran sefâreti beyninde kararlaştırılan mukâvele-nâmenin birinci maddesinde bir fikrasında «ve teba‘a-i İrâniyye ‘aleyhine verilecek hukûk ve ticâret i‘lâmının ahkâm-ı me’mûrîn-i Devlet-i ‘Aliyye tarafından sefâret ve şeh-benderler vâsıtasına mürâca‘atle icrâ olunacak ise de i‘lâmât-ı mezkûrenin icrâsına lâzım gelecek müddete nazaran şâyed sefâret ve şeh-benderler tarafından icrâ olunmayacağı veyâhûd olunamayacağı ta’yîn eylediği hâlde bilâ-vâsıta me’mûrîn-i Devlet-i ‘Aliyye tarafından icrâ olunacaktır» denilmiştir. Bunun içinde bir i‘lâmın konsolatoya tevdi‘inden i‘tibâren icrâ olunabilecek kadar bir zamân –ki bu, dâyin ta’kîb-i keyfiyyet ettiği takdîrde iki ve

nihâyet üç hafta olmak üzere takdîr edilir – geçübde henüz tenfiz edilmediği anlaşılırsa Ticâret-i İcrâ'iyeye Dâ'iresi te'kîd-i keyfiyyet etmekte ve buna rağmen de yine mu'âmelât-ı icrâ'iyeye tevessül edilmezse dâ'ire-i icrâ doğrudan doğruya tenfiz-i i'lâma mübâderet eylemektedir; işbu bilâ-vâsita icrâ sırasında evvelce (s. 333) tebligât-ı kânûniyye için yine konsolato tavsît kılınmakta iken bilâ-vâsita emri i icrâ onun fer'î olan tebligâtında doğrudan doğruya icrâsını tazammun edeceği ahîren nazar-ı dikkate alınarak bu husûsta dahî konsolatonun vesâdetine mürâca'atten sarf-ı nazar olunmuştur ki mukâvele-i mezkûrenin rûh ve ma'nâsına bunun muvâfakati ve nefsü'l-emrdeki isâbeti aşikârdır.

Ecânib 'Aleyhinde Tenfiz Edilecek Mukarrerâtın Aksâmı – Mehâkim-i muhteliteden veyâhûd bin kuruşdan dûn-i münâza'âta mütedâ'ir olarak hukûk mahkemelerinden ecnebî lehine ve teba'a 'aleyhine sudûr eden i'lâmâtın Dersa'âdet'te ticâret icrâ dâ'iresi ve taşralarda, ayrıca ticâret icrâ dâ'ireleri olmadığından, hukûk icrâ dâ'ireleri ma'rifetiyle tenfiz kılınır. Şu kadar ki bir ecnebî mutasarrıf ile müste'cir bulunan teba'a beyinde mütekevvin icâr ve isticâr dâ'vâsı neticesinde Osmanlı 'aleyhinde olarak me'cûrun tahliyesine dâ'ir sâdir olan karar hukûk mahkemesi icrâ dâ'iresi ma'rifetiyle tenfiz olunur; çünkü ecnebî tasarruf-ı emlâk husûsunda teba'a gibi 'add edilir.

Ecnebî 'aleyhinde ticâret icrâ dâ'iresince mevki'-i icrâyâ vaz' edilecek i'lâmâta gelince, bunları ber-vech-i âtî altı nev' üzerine tasnîf-i kâbildir:

1. Mehâkim-i muhteliteden sâdir olan i'lâmât,
2. Hukûk mahkemelerinden bin kuruşdan dûn olan münâza'âta mütedâ'ir olarak sudûr eden i'lâmât,
3. Yine hukûk mahkemelerinden tahliye-i me'cûre müte'allik olmak üzere sâdir olan mukarrerât, (s. 334)
4. Mehâkim-i şer'iyeden tâbi'iyet-i ecnebiyyede bulunan bir müselleme 'aleyhine sâdir olan i'lâmât,
5. Mehâkim-i hukûkiyye ve ticâriyyeden pûl cezâ-yı nakdîlerine mütedâ'ir olarak sudûr eden mukarrerât,
6. Mehâkim-i cezâ'iyeye-i Osmâniyye'den bir ecnebînin cezâ-yı nakdî ve tâzmînât ile mahkûmiyyetini mutezamın olarak sâdir olan mukarrerât.

Birinci ve ikinci kısım i'lâmâtın tenfizini talep eden ve ta'bîr-i aherle mahkûmün leh bulunan kimse evvel-emirde Ticâret Mahkemesi Riyâset-i Ūlâ'sına bâ-arzuhâl mürâca'at ve vereceği arzuhâle ol bâbdaki i'lâmı tebliğ 'ilm ve haberini

rabt eder; şâyed i'lâm henüz tebliğ edilmemiş ise istid'âsında mu'âmele-i tebliğiyenin dahî icrâsını talep eyler. Mukaddemâ câri olan usûle nazaran i'lâm-ı tebliğ edilmiş ise derhâl ve tebliğ edilmemiş ise ba'de't-tebliğ Ticâret Mahkemesi Riyâset-i Ūlâ'sına tâbi' olan icrâ me'mûru ma'iyetinde bulunan mu'âvinlerden biri i'lâm-ı müstashiben â'id olduğu konsolos-hâneye mürâca'at ve konsolostan muhteviyyâtının icrâsını talep eder, konsolosta 'ale'l-usûl i'lâm-ı mezkûrun tenfîzine tevessül eyler idi. Fakat takrîben bundan on beş sene evvel icrâ dâ'iresince konsolatolara me'mûr gönderilmekten sarf-ı nazar edilmesine mebnî el-hâletü hazîhi teba'adan bulunan dâyinler bi'z-zât ticâret icrâ dâ'iresine mürâca'at ve mu'âmelât-ı icrâ'iyenin îfâsını talep ederler; ke-zalik konsolatlar cânibinden dahî teba'aları lehinde ve Osmanlı 'aleyhindeki mu'âmelât-ı icrâ'iyenin cereyânı sırasında icrâ dâ'iresine tercümân i'zâmından yavaş yavaş ferâgat olunarak el-yevm teba'a-i ecnebiyye mensûb buldukları sefâret veyâ konsolatoyu tavsît etmeksizin (s. 335) doğrudan doğruya ticâret icrâ dâ'iresine bir arzuhâl veyâ takrîr ile mürâca'at ve mu'âmelât-ı icrâ'iyeyi ta'kîb eylerler.

İmdî bir Osmanlı dâyin, İngiltere teba'asından gayrî, bir ecnebî 'aleyhinde gerek ticâret ve gerek hukûk mahkemesinden bir i'lâm-ı istihsâl ettikte o i'lâmı ticâret icrâ dâ'iresine tevdî' ve tebliğini talep eder. Bunun üzerine o i'lâmın zehrîne eğer mahkûmün 'aleyh Fransız ise sefâret ve diğeri bir ecnebî ise konsolatoya hitâben «İşbu i'lâm sûreti devlet metbû'aları teba'asından Mösyö... 'a tebliğ olunmak üzere Fransa Devleti fehîmesinin Dersa'âdet sefâretine (Almanya Devleti fehîmesinin Dersa'âdet cenerâl konsolosluğuna) tesyîr kılındığının beyânı te'yîd-i muvâlâta vesîle-i hüsne ittihâd kılındı» zemîninde bir der-kenâr tastîr ve icrâ me'mûru cânibinden temhîr ve buna birde tebliğ ve 'ilm-i haberi rabt olunarak mübâşir vedâ'atiyle Fransa sefâret-hânesine ve diğeri düvel-i mütehâbe konsolatolarına tesyîr kılınır. Sefâret veyâ konsolatodaki salâhiyyet-dâr bir kâtib o i'lâmı ahz ve tevrîh ve imza' veyâ konsolato mührüyle temhîr ettiği tebliğ 'ilm ve haberini mübâşire i'âde eder ki şu sûretle sefâret veyâ konsolatoya vukû' bulan tebliğ bi'z-zât medyûna vâki' 'add olunur. Bade't-tebliğ dâyininin icrâ dâ'iresine şifâhen mürâca'ati üzerine medyûna hitâben tesvîye-i deyn da'vet-i şâmil birinci ihbâr-nâme tastîr ve yine bâlâdaki der-kenârı muhtevâ olarak mübâşir vâsıtasıyla sefâret veyâ konsolatoya tebliğ ve müverrih ve mûmzî veyâ memhûr tebliğ ve i'lâm haberi istihsâl ederler. İşbu tebliğden bi'l-i'tibâr sekiz gün sonra dâyin ke-zalik şifâhen ve bilâ-istid'â dâ'ire-i icrâyâ mürâca'at ve medyûnuna â'id (s. 336) olmak

üzere irâ'e eylediği emvâl-i menkûlenin haczini talep eylemesi üzerine, emvâl-i mezkûrenin kânûnen haczi mecâz olan kısımdan olduğu ba'de't-tahkîk, bundan tesviye-i deyne kâfi mikdârının haczi hakkında makâm-ı riyâsetce bir karar-ı i'tâ ve işbu karar ol bâbdaki i'lâma merbût zabt varakasına tahrîr ve imlâ olunur; diğer taraftan karar-ı müttehazdan bahisle, Rusya ve Avusturya ve İtalya konsolatolarına Fransızca ve diğer konsolatolara Türkçe olarak haczin icrâ ve netîcesinin dâ'ire-i icrâya inbâsı nota ta'bîr olunur bir müzekkere ile sefâret veyâ konsolatoya iş'âr kılınır. Bunun üzerine sefâret veyâ konsolato kendi me'mûrları vâsıtasıyla haczi icrâ ol bâbdaki notaya cevâben gönderdiği takrîrde eşyâ-yı mahcûzenin esâmî ve i'dâd ve kıymetini dahî inbâ eder. Medyûn yine tesviye-i deyn etmeyecek olursa, sekiz gün zarfında tesviye-i deyn etmesi ve aks-i hâlde eşyâ-yı mahcûzenin bi'l-müzâyede fûrûht olunacağı dâyin mürâca'atı üzerine ikinci bir ihbâr-nâme ile – birinci ihbâr-nâmenin sûret-i teblîğine tevffikan – medyûna teblîğ olunur. Bu bâbdaki teblîğ 'ilm ve haberi geldikten ve aradan da sekiz gün mürûr eyledikten sonra yine tesviye-i deyn kılınmamış ise dâyin taleb ve mürâca'atı üzerine eşyâ-yı mahcûze-i mezkûrenin fûrûhtuna makâm-ı riyâsetce karar-ı i'tâ ve bi'l-müzâyede fûrûhtuyla esmân-ı hâsılâsının dâ'ire-i icrâya lüzûm-i irsâli bir müzekkere (nota) ile konsolatoya iş'âr olunur. Konsolatoda eşyâ-yı mezkûreyi kendi me'mûrları vâsıtasıyla fûrûht ve esmânını dâ'ire-i icrâya irsâl eyler. Diğer taraftan dâ'ire-i icrâca konsolatolardan kalan şu para vezneye bi't-teslîm hîn-i mürâca'atında dâyine i'tâ ve medyûnun (s. 337) zimmeti mahkûmün leh tarafından ibrâ olunarak keyfiyyet-i i'lâmı zehrîne derc ve kaydı terkîn edilir ve talep ederse i'lâm-ı mezkûr medyûna verilir.

Amâ mahkûmün 'aleyh olan ecnebî İngiltere Devleti teba'asından olduğu takdîrde ticâret icrâ dâ'iresince hacz kararı ittihâz edilmesini müte'âkib, mahkûmün 'aleyhin emvâlinin haczine karar verilmiş ve işbu kararın ta'yîn ve irâ'e kılınan zamân ve mekânda icrâsı musammem bulunmuş olduğundan bahisle, yevm ve mahall-i mezbûrde taraflarından i'zâm kılınacak me'mûrun me'mûrîn-i Osmâniyye'ye iltihâk eylemesi esbâbının lüzûm-i istikmâli devlet-i müşârün-ileyhâya konsolatosuna iş'âr edilir; mu'ayyen zamân ve mekânda konsolato kavası hâzır olduğu hâlde me'mûrîn-i icrâ'iyeye hacz ve fûrûht mu'âmelesini îfâ ve hâsıl olan nakdî dâ'ire-i icrâya îsâl eyler.

Her ne kadar emlâke mütedâ'ir i'lâmâtın icrâsı emrinde ecnebîler hakkında da teba'a gibi mu'âmele edilirse de bir ecnebînin hânedan ihrâcına hükm olunursa,

bu mu'âmele şahsa â'id olduğundan, esnâ-yı muhâkemedede tercümân hâzır bulunur ve keyfiyyet-i icrâ ecnebî 'aleyhinde sâdır olan diğer i'lâmâtın şerâ'it-i icrâ'iyyesi dâ'iresinde vukû'a gelir. [1]³⁶² (s. 338) Bir ecnebî hey'et-i muhteliteden hükmün lühûkundan sonra tâbi'iyet-i Osmâniyye'ye dehâlet ederse mu'âmelât-ı icrâ'iyye yine ecnebî sıfatıyla ikmâl edilecektir. Fi'l-vâki' bu misillü kimselerin târih-i tebdîl tâbi'iyetten sonra vukû' bulan de'âvîde sıfat-ı hâdis ve tâbi'iyet-i Osmâniyyeleri mahfûz kalmak ve yalnız i'lâm-ı mezkûrun icrâsında sıfat-ı zâtiyeleri nazar-ı i'tibâre alınarak hey'et-i muhteliteden teba'a-i Osmâniyye 'aleyhinde verilen i'lâmâtın tâbi' olduğu usûl tebliğ ve icrâ'iyeye tabi'iyet ve ri'âyet edilmek icâb eyleyeceğine dâ'ir Encümen-i 'Adliyye'ce 311 senesinde bir karar-ı ittihâz edilmiştir.

Mehâkim-i muhtelitede sâdır olan i'lâmâtın Dersa'âdet ticâret icrâ dâ'iresince tenfiz edildiği gibi bin kuruşdan dîn-i münâza'âta ve tahliye-i me'cûre müte'allik olmak üzere hukûk mahkemelerinde sudûr eden mukarrerât (s. 339) dahî ke-zalik ticâret icrâ dâ'iresi ma'rifetiyle infâz kılınmaktadır; gerçi hukûk mahkemelerinden ecnebî 'aleyhinde sâdır olan i'lâmât 'ale'l-usûl hukûk mahkemeleri icrâ dâ'irelerince tenfiz edilmek icâb eder ise ecânib ötedenberû Ticâret İcrâ Dâ'iresi'ne alışmış ve bu dâ'irenin mu'âmelesi de aynı kânûna tâbi' bulunmuş olduğundan, gerek bidâyeten ve gerek istînâfen sâdır olmuş olsun, i'lâmât-ı mezkûre dahî Dersa'âdet'te Ticâret-i İcrâ Dâ'iresi'nce tenfizi kılına gelmektedir.

(s. 337)

³⁶² [1] Bu husûsa dâ'ir 10 Zi'l-ka'de sene 98 târihli bir tahrîrât-ı 'umûmiyye vâridir ki ber-vech-i âtî aynen derc olunur:

Ba'zı muhâkemedede emlâk tasarrufundan dolayı teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik olarak ikâme olunan de'âvinin esnâ-yı rû'yetinde teba'a-i merkûmeye tebliği lâzım gelen da'vetiye ve i'lâm sûretleri gibi evrâkın cânib-i mahkemeden doğrudan doğruya tebliğ olunmayub zikr olunan ecnebîlerin mensûb oldukları konsolos-hâneler tercümânlarına gönderilmekte olduğu istihbâr olunmuş olub hâlbûki teba'a-i merkûmenin hukûk-ı tasarrufiyesini (s. 338) te'sis eden İstimlâk-i Emlâk Nizâm-nâmesi'nin ikinci maddesinde teba'a-i merkûmenin kavânin ve nizâmât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye ve doğrudan doğruya mehâkim-i Osmâniyye'ye tâbi' olacakları şartı sarâhaten mestûr ve muhârrer olmakla emvâl-i gayr-i menkûle dâ'vâlarından dolayı mehâkim-i Osmâniyye'den vukû' bulacak tebliğat için mensûb oldukları konsolos-hânelerine mürâca'at lâzım gelmeyeceği ve aks-i sûrette mu'âmelenin nizâm-nâme-i mezkûrun hükm-i sarîhine mugâyir olacağı der-kârdır. Egerçe madde-i mezkûrenin son fıkrasında ecnebîlerin 'ahden hâ'iz oldukları imtiyâzâta halel getirilmeyeceği muharrer olub emvâl-i gayr-i menkûlelerine şümûlü olmayacağı bedîhî ve âşikâr olduğundan ve şu hâlde bir ecnebînin mutasarrıf olduğu hâne dâ'vâsı doğrudan doğruya mehâkim-i Osmâniyye'de rû'yet olunacağı misillü ihzâr ve daha bu gibi ol dâ'vâya â'id kâffe-i mu'âmelâtın bilâ-vâsita mehâkim-i mezkûre tarafından icrâ olunması ve fakat evvel ecnebînin hânedan ihrâcına hükm olunursa mâdemki bu mu'âmele şahsa â'iddir bunun icrâsı için mensûb olduğu konsolos-hâneye mürâca'at kılınmak lâzımeden görüldüğünden ba'de-zîn nizâm-nâme-i mezkûrun ahkâm-ı meşrûhâsına dikkat ve tevfiq-i hareket olunması siyâkında...

Mehâkim-i şer'îyye tarafından tâbi'iyet-i ecnebiyyede bulunan bir müslim 'aleyhinde sâdır olan i'lâmâtın ve meselâ nafaka ve hıznâne gibi sırf mu'âmelât-ı şer'îyye hakkında sudûr eden bir hükmün emr-i icrâsı Dersa'âdet'te Ticâret-i İcrâ Dâ'iresi ma'rifetiyle vukû'a gelmektedir.

Mehâkim-i hukûkiyye ve ticâriyyeden pûl cezâ-yı nakdîlerine mütedâ'ir olarak ecnebî 'aleyhine sudûr eden mukarrerât dahî Dersa'âdet'te Ticâret Mahkemesi İcrâ Dâ'iresi'nce tenfîz edilmektedir; şöyle ki: Hukûk veyâ ticâret mehâkiminden birisinde rü'yet edilmekte olan herhâangi bir dâ'vâda alâka-dâr ecnebî tarafından mübriz veyâ bir ecnebî tarafından mümzî sened veyâ sâ'ir evrâk pûl yapıştirılması lâzım gelirken yâ hiç ilsâk edilmemiş veyâhûd noksân-ı ilsâk olunmuş olmasından dolayı damga kânûnuna tevfikân mahkemece icâb eden pûlun ilsâkına ve cezâ-yı nakdîsinin istîfâsına mütedâ'ir ittihâz kılınan karar bir karar-nâme şeklinde tastîr ve berâ-yı tenfîz Ticâret İcrâ Dâ'iresi'ne tesyîr kılınır. Dâ'ire-i mezkûreden de, sekiz gün zarfında meblağ mahkûmün bihî dâ'ire-i icrâyâ irsâl veyâ te'diye etmesi lâzım geleceği (s. 340) ve aksî takdîrde hakkında mu'âmele-i kânûniyye icrâ kılınacağı, bir kıt'a ihbâr-nâme ile ve konsolatosu ma'rifetiyle mahkûmün 'aleyh teblîğ olunur. Ba'de't-teblîğ müddet-i mu'ayyenesi olan sekiz gün murûd edübde cezâ-yı nakdî tesvîye edilmezse işbu cezâ-yı nakdînin te'mîn-i istîfâsı için bunun haczi mecâz olan emvâlinin haczine icrâ re'isi cânibinden bir karar-ı i'tâ ve işbu karar-ı müzekkere (nota) şeklinde konsolatoya iblâğ olunur. Konsolatoca hacz-i icrâ o netîcesi inbâ olunduktan sonra mahkûmün 'aleyh yine tesviye-i deyn etmezse eşyâ-i mahcûze-i mezkûrenin fûrûhtuna karar verilir ve bunların fûrûhtuyla esmân-ı hâsılâsının irsâli konsolatoya iş'âr olunur; konsolato mezkûr eşyâyı fûrûht ve esmânını icrâ dâ'iresine irsâl eyler. İcrâ dâ'iresince mebâliğ-i hâsıla-i mersûle vezneye teslim ve karâr-nâmeyi veren mahkemeye cezâ-yı nakdî ve pûl esmânının tahsîl olduğu bâ-tezkere cevâben 'arz ve teblîğ kılınır. Diğer taraftan tahsîl kılınan cezâ-yı nakdî 'adliyye veznesine irâd-ı kayd ve istîfâ olunan pûl esmânında â'id olduğu evrâka pûl olarak ilsâk edilir.

Mehâkim-i Cezâ'îyye-i Osmâniyye'den bir ecnebînin cezâ-yı nakdî ve tazmînât ile mahkûmiyyeti hakkında sudûr eden i'lâmâtı dahî ötedenberû Dersa'âdet Ticâret İcrâ Dâ'iresi ma'rifetiyle tenfîz kılınmaktadır.

Taşrada ayrıca ticâret-i icrâ dâ'ireleri bulunmadığından, ecânib 'aleyhinde sâdır olan bi'l-cümle i'lâmât, velev ticâret mahkemelerinden sudûr etmiş olsun,

herhâlde bidâyet hukûk mahkemeleri'ne merbût icrâ dâ'irelerince infâz edilir. (s. 341)

Emvâl-i Gayr-i Menkûleye Müte'allik İ'lâmâtın İcrâsı – Emvâl-i gayr-i menkûleden dolayı bir ecnebî 'aleyhinde, teba'a hakkında tatbîk edilen usûl ve şerâ'it dâ'iresinde, mehâkim-i hukûkiyyeden sudûr eden i'lâmât bi't-tabi' hukûk mahkemelerine merbût icrâ dâ'ireleri ma'rifetiyle tenfiz kılınır.

Ke-zalik memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'de ecnebîlerin istimlâk-i emlâke me'zûniyyetlerine dâ'ir olan kânûnun üçüncü maddesi mücebine emlâke mutasarrıf bir ecnebînin iflâsı hâlinde sindikleri ya'nî tesviye me'mûrları muflisin 'uhde-i tasarrufunda olub mâhiyyeten ve nizâmen mutasarrıfın düyûnuna karşıluk olması mücâz olan emlâkin satılması için hükümet ve mehâkim-i resmiyye-i Devlet-i 'Aliyye'ye mürâca'at edecektir; ve bir ecnebî mutasarrıf emlâk olan bir ecnebî 'aleyhinde emlâkten mâ-adâ bir maddeden dolayı dâ'vâsı olub da kânçılâryası hükmüyle dâ'vâsını kazandığı hâlde dahî bu hüküm mahkûmün 'aleyh olan bir ecnebînin ifâ-yı deyne sâlih olan emlâkinin satılmasını istilzâm eyledikte ke-zalik hükümet ve mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'ye mürâca'at olunarak satılması dâyin tarafından iddi'â ve talep olunan emlâkinin deyne mukâbil satılması nizâmen mücâz olan sınıftan olub olmadığı evvel-emirde mehâkim-i hükümet-i Osmâniyye tarafından ba'de't-tahkîk icrâ olunacaktır.

Bunun sûver-i icrâ'iyyesi 'Adliyye Nezâreti'nin 7 Şabân sene 305 ve 6 Nisan sene 304 târihli emrinde ta'yîn edilmiştir. [1]³⁶³ Şöyle ki: Bir (s. 342) ecnebî diğer bir ecnebî 'aleyhinde mensûb olduğu şeh-bender-hânesinde ikâme-i dâ'vâ ve hüküm-i kat'î istihsâl ettikten sonra medyûnun 'uhdesinde bulunub nizâmen deyne

(s. 341)

³⁶³ [1] İki ecnebî beyninde tekevvün eden de'âvî-i hukûkiyyeye dâ'ir bir konsolatodan i'tâ olunan i'lâm ile mahkûm olan ecnebînin ifâ-yı deyne sâlih olan emlâkine satılması talep olunduğu hâlde İstimlâk-i Emlâk Nizâm-nâmesi'nin üçüncü maddesi mücebine mehâkim-i Osmâniyye'ye mürâca'at olunarak icâb-ı icrâ kılınmakta ise de (s. 342) bu bâbda lâzım gelen mu'âmelâtın her tarafta mutarriden cereyânı zımında ba'zı ta'lîmâtın i'tâsına lüzûm görülür.

Evvelan mahkûmün 'aleyh emlâkinin fûrûhtu keyfiyyeti hükmü veren konsolatodan bulunduğu mahallin icrâ vazifesini hâ'iz olan mahkeme-i hukûkiyye re'isine â'iddir; sâniyen emlâk fûrûhtu dâyin tarafından doğrudan doğruya re'ise hitâben bir arzuhâl ile talep ve istid'â olunur. Şu kadar ki emlâk-i mezkûrenin fûrûhtunu müceb konsolatodan verilen i'lâmın kat'iyet-i kesb edüb etmediği yalnız arzuhâl ile anlaşılamayacağına nazaran mu'âmelâtca bir gûnâ yanlışlık vukû' bulmamak için icrâsı talep olunan i'lâmın vâcibü'l-icrâ olduğu fikrâsını mutazammın konsolato tarafından bir takrîre leffen mezkûr arzuhâl re'ise gönderilir. İşte konsolatoların bu kabilden olan i'lâmâtının sûver-i icrâ'iyyesi ba'de-mâ şu usûle tatbîk olunmak lâzım geleceğinden dâ'ire-i me'mûriyyetlerinde bulunan mehâkim-i rû'esâsına tebliğ olunmak üzere işbu tezkerenin nesh-i matbû'a-i kâfiyesi irsâl kılınmış olmakla ifâ-yı müktezâsı

Fî 7 Şabân sene 305 ve fi 6 Nisan sene 304 (s. 343)

mukâbil satılması mücâz olan emlâkinin bey' ve fûrûhtunu mezkûr i'lâmın rabtıyla mahallî bidâyet mahkemesi re'isinden doğrudan doğruya bâ-arzuhâl talep eder ve fakat i'lâm-ı mezkûrun kazıyye-i mahkeme hâlini kesb etmiş olduğuna dâ'ir evvel i'lâmı ısdâr eden şeh-bender-hâne tarafından bir takrîr irâ'e eyler; mahallî bidâyet mahkemesi re'isi dahî evvel i'lâmın esâsını tedkîke girişmeksizin ve sevkine ve kesb-i kat'ıyyetine kanâ'at ettikten ve bey'i talep olunan emlâkin deyn için satılması mücâz olan emlâkten olduğunu tedkîk eyledikten sonra hacz ve fûrûht talebinin şâyân-ı kabûl olduğuna dâ'ir bir karar vererek i'lâm-ı mezkûrun hükümünü ol vechle (s. 343) icrâ eder. [1]³⁶⁴

Teba'a-i ecnebiyyeden bir şahıs, diğeri bir şahs-ı ecnebîde konsolato i'lâmıyla mahkûmün bih alacağıнын medyûnun mutasarrıfı olduğu emlâkin fûrûhtu (s. 344) sûretiyle tahsîl için o i'lâmın hukûk mahkemesine tevdî'yle medyûn emvâl-i gayr-i menkûlesinin hacz ve fûrûhtuna dâ'ir 'ale'l-usûl istihsâl eylediği karar dâ'ire-i icrâ'ıyye vaz' ve tevdî' edüb de mu'âmele-i icrâ'ıyye-i teşebbüs olunması üzerine medyûn ecnebî tarafından emlâkin fûrûhtu mes'elesine müte'allik

³⁶⁴ [1] İstizâde-i mâ'lûmat zımında Encümen-i 'Adliyye'nin bu husûsa müte'allik bir kararı ber-vech-i zîr derc olunur:

Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi Riyâset-i Ülâ'sından takdîm olunan Encümen-i 'Adliyye'ye tevdî' buyurulan 26 Mayıs 319 târihli tezkere mutâla'a olundu.

Hülâsa-i me'ali iki ecnebî beyninde mütehaddis dâ'vâdan dolayı konsolatodan verilüb mahkûmün 'aleyhin emvâl-i gayr-i menkûlesine mürâca'atle tenfizî talep olunan i'lâm üzerine doğrudan doğruya dâ'ire-i icrâ tarafından emlâk-i mezkûrenin hacz ve fûrûhtu veyâhüd bu bâbda mehâkim-i 'adliyyeden başka bir hüküm ve karar-ı istihsâli lüzûmunun müsted'îye tefhîmi şıklarından hângisinin ittihâz ve icrâsı lâzım geleceği istizânından ibârettir.

İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'nun üçüncü maddesinde iki ecnebî beynindeki dâ'vâya müte'allik olarak konsolatolardan verilen i'lâmât üzerine mahkûm olan tarafın ifâ-yı deyne sâlih emlâkinin fûrûhtu talebiyle dâyin tarafından mehâkim-i Osmâniyye'ye mürâca'at vukû'unda emlâk-i mezkûrenin satılması mücâz bulunan sınıftan olub olmadığı mehâkim-i mezkûre ve hükümet tarafından ba'de't-tahkîk icrâ olunacağı musarrah olduğu gibi makâm-ı sâmi-i nezâret-i celîlelerinden 1 Nisan sene 304 târihinde tastîr kılınan muhârrerât-ı 'umûmiyyede dahî konsolato i'lâmıyla mahkûm olan ecnebînin 'uhdesindeki emlâkin fûrûht keyfiyyeti konsolatodan bulunduğu mahallin icrâ vazîfesini hâ'iz olan hukûk mahkemesi re'isine â'id olduğu ve dâyin tarafından doğrudan doğruya re'ise hitâben tanzîm kılınacak arzuhâlin ol bâbdaki i'lâmın kesb-i kat'ıyyet edüb etmediği anlaşılmaq için i'lâm-ı mezkûrun vâcibü'l-icrâ olduğu fikrasını mutazammın konsolato tarafından bir takrîre leffen re'is-i mahkemeye irsâli iktizâ edeceği beyânıyla ba'd-ez-în bu usûle tatbîk-i mu'âmele edilmesi gösterilmesine nazaran icrâ vazîfesini hâ'iz olan mehâkim-i hukûkiyye rü'esâsına sûver-i muharrere dâ'iresinde mürâca'at vukû'unda İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'nun sâlifü'z-zikr üçüncü maddesine tevfi'kan hacz ve fûrûhtu talep ve istid'â (s. 344) kılınan emvâl-i gayr-i menkûlenin satılması mücâz olan sınıftan olduğu bi't-tahkîk tebeyyün eylediği sûrette nizâm-nâme-i mahsûsunun ta'rîf ve beyân eylediği usûlü müzâyedeye tevfi'kan dâ'ire-i icrâca fûrûhta ibtidâr olunması ve aksî hâlde ya'nî emlâk-i mezkûrenin satılmasına mesâğ nizâmı olub olmadığı kestirilemediği veyâ mahkûmün 'aleyh cânibinden bu vechle veyâ sâ'ir sûretle bir iddî'â ve i'tirâz der-miyân olunub da mehâkim-i â'idesinde bu bâbda istihsâl-i hükme ihtiyac görüldüğü takdîrde mezkûr üçüncü madde-i kânûniyyenin siyâk-ı mûndericâtından istinbât olunduğu ve husûsât-ı sâ'irede cârî olduğu üzere tarafeynin mahkemeye sevk edilmesi iktizâ edeceğinin cevâben riyâsetine teblîği tezkere kılınmış ise de icrâ-yı icâbı menû't re'y-i sâmi-i cenâb nezâretpenâhidir ol bâbda.

olarak ba‘zı gûnâ müdâfa‘ât ve i‘tirâzât der-miyân edilmesinden dolayı hâdis olan dâ‘vâ mehâkim-i Osmâniyye'ce rü'yet olunur ve hîn-i tedkîkinde o ecnebînin mensûb olduğu konsolato tercümânının huzûru lâzım gelmez. [1]³⁶⁵

Ecnebî Mahkemelerinden Osmanlı ‘Aleyhinde Sâdır Olan İ‘lâmât – Bir mülk-i ecnebîde bir Osmanlı ‘aleyhine ısdâr edilmiş olan i‘lâmât memâlik-i Osmâniyye'de kâbil-i icrâ değildir; çünkü hukûk-ı husûsiyye-i düvel kavâ'idindendir ki bir şahıs ‘aleyhine bir mahkeme-i ecnebiyye tarafından sâdır olan i‘lâmın mahkûmün ‘aleyhin mensûb olduğu devlet mülkünde icrâsı için yâ evvel i‘lâmı ısdâr eden memleket ile evvel şahsın mensûb bulunduğu (s. 345) devlet beyninde bir mukâvele olmak veyâhûd mahkûmün ‘aleyh kanûn komisyonunda sarâhat bulunmak lâzımdır; i‘lâmât-ı ecnebiyyenin teba‘a-i Devlet-i Osmâniyye hakkında icrâsı için devletimiz ile düvel-i sâ'ire beyninde te‘âtî edilmiş mu‘âhedât ve mukâvelât mevcûd olmadığı gibi kavânîn-i Devlet-i Osmâniyye'de bu bâbda sarâhat dahî mefkûttur. Binâen ‘aleyh bir Osmanlı ‘aleyhinde ısdâr edilen i‘lâmâtın kazıyye-i mahkeme hâlini dahî iktisâb edemez; belki esâs dâ‘vânın yeniden rü'yeti lâzım gelir. Yalnız teba‘amız hakkında mehâkim-i ecnebiyyeden sâdır olan i‘lâmât vesâ'ir evrâk-ı ‘adliyye sefâret veyâ konsolato tarafından ticâret-i icrâ dâ'iresine irsâl ve tevdî‘ kılındığı takdîrde, bir mu‘âmele-i mütekâbile ve mücâmele-kârâneye müstenid olmak üzere, dâ'ire-i icrâ ötedenberû o i‘lâmı veyâ sâ'ir evrâk-ı ‘adliyyeyi teblîğe tavassut etmektedir.

Ma‘a-mâ-fih burada daha ziyâde hukûk-ı husûsiyye-i düvele müte‘allik bir mes'eleden ‘alâ-vechi't-telhîs bahs etmek icâb ediyor; fi'l-vâki‘ memâlik-i ecnebiyyede lâ-hakk olan i‘lâmâtın hacz ve fûrûht emlâk tarîkiyle mehâkim-i Osmâniyye tarafından icrâ edilüb edilmeyeceği ve memâlik-i Osmâniyye'deki konsolatlarca memâlik-i ecnebiyyede sâdır olan i‘lâmâtın menkûlâtı â'id hükmün icrâ olunub olunmayacağı mes'elesi şâyânı tedkîktir; ve bunu üç sûrette ircâ‘-i kâbil ve evvel vechle nazar-ı mütâla‘aya almak muvâfık olur:

1. Bir kimse ‘aleyhinde mensûb olduğu devlet mehâkiminden sâdır olan i‘lâmât, her kimin lehinde olursa olsun, memâlik-i Osmâniyye'de bir mahkemenin tescîl ve tasdîkine hâcet olmaksızın yine o devletin konsolatosu ma‘rifetiyle icrâ olunabilir. Meselâ Fransa'da bir Fransız (s. 346) ‘aleyhine ve fakat bir Osmanlı veyâ bir İtalyan lehine olarak sâdır

³⁶⁵ [1] 287-288'inci sahîfeler notasına mürâca‘at oluna.

olan i'lâm, mahkûmün 'aleyh habs ve tazyîki veyâ menkûlâtın bey' ve fûrûhtu gibi sırf şahsa veyâ emvâl-i menkûleye müte'allik bir hükmü tazammun eylediği takdirde, memâlik-i Osmâniyye'de hükümet-i mahalliyyeye mürâca'at olunmaksızın doğrudan doğruya Fransa konsolosları ma'rifetiyle mevki'-i icrâya vaz' olunur. Amâ bu i'lâmın mahkûmün 'aleyhin memâlik-i Osmâniyye'de vaki' emvâl-i gayr-i menkûlesinin fûrûhtu hükmünü şâmil ise ol zamân emvâl-i gayr-i menkûlenin fûrûhtuna dâ'ir konsolato mahkemelerinden sâdır olan i'lâmâtın tâbi' olduğu usûl dâ'iresinde dahî infâzına cevâz gösterilemez, çünkü konsolatolar i'lâmâtı üzerine emvâl-i gayr-i menkûlenin fûrûhtuna irâ'e-i mesâğ olunması 'alâ-hilâfû'l-kıyas bir mu'âmele olup sâ'ire makîsün-'aleyh olamaz ve bundan başka konsolos-hânelerin salâhiyyet-i kazâ'iyeleri hükümetin ruhsat ve müsâ'adesine mübtenî ve halbûki mehâkim-i ecnebiyyede bu hâl muntafî bulunmakla mehâkim-i ecnebiyye i'lâmâtını konsolato mukarrerâtına teşbiye sahîh add edilemez.

2. Memâlik-i ecnebiyyeden birinde kendi teba'asından olmayan diğer bir ecnebî 'aleyhinde sâdır olan i'lâm memâlik-i Osmâniyye'de mahkûmün 'aleyhin mensûb olduğu devlet konsolatosu ma'rifetiyle, bu devlet mülkünde o bir devlet i'lâmâtının tâbi' olduğu usûle tevfiikan, mevki'-i icrâya vaz' olunabilir. Meselâ Fransa'da bir Belçikalı 'aleyhine sudur eden bir i'lâmın memâlik-i Osmâniyye'de icrâsı için buradaki Belçika konsolatosuna mürâca'at edilir; bu konsolato dahî Belçika'da Fransa mehâkim-i i'lâmâtının icrâsı emrinde mevzû'-i kavâ'id dâ'iresinde i'lâm-ı mezkûru tenfiz eder. (s. 347)
3. Bir ecnebî memleketinde bir Osmanlı 'aleyhine sâdır olan i'lâm memâlik-i Osmâniyye'de hiçbir sûretle kâbiliyyet-i icrâ'iyeye iktisâb edemez. Çünkü memâlik-i Osmâniyye'de i'lâmât-ı ecnebiyyenin teba'a-i Devlet-i 'Aliyye hakkında icrâsı için Devlet-i Osmâniyye ile sâ'ir devletler arasında ne bir mu'âhede mevcûddur, ne de kavânimize bir sarâhat vardır. (s. 348)

MEBHAS-I TÂSÎ'

Aynı Tâbi'iyette Bulunan Ecnebîler Arasında Tahaddüs Eden De'âvî-i Cezâ'iyeye

Nass-ı 'Uhûd; Mutâla'ât-ı Mahsûsa; Cürmü Teşkil Eden İf'âl; Tahkîkât ve Muhâkemâtın Sûret-i Cereyânı; İ'âde-i Mücrimîn; Hakk-ı Tard ve Tâbi'iyet

Nass-ı 'Uhûd – Aynı tâbi'iyette bulunan iki ecnebî beyninde mütekevvin de'âvi-i cezâ'iyeye, kapitülasyonların ahkâm-ı sarîhası icâbınca, kendi konsolatlarından rü'yet olunur. Fi'l-vâki' 4 Rebi'ül-evvel sene 1154 (1740 M.) târihli Fransız kapitülasyonunun bir fıkrasında «ve Françelülerin biri biri arasında kân veyâhûd âheri-i şenâ'at vaki' olur ise elçileri ve konsolosları âyînleri üzere görüb fasl edüb zâbitlerden bir ferd dahl ve ta'arruz eylemeyeler» ve Ramazân 1091 (1680 M.) târihli Hollanda kapitülasyonunun bir fıkrasına «Nederlanda vilâyetlerinden olanların dâ'vâ ve husûmeti vaki' olub dem ve diyet dâ'vâları olursa elçileri ve konsolosları âyînleri üzere görüb fasl edüb kâdılardan ve zâbitlerden bir ferd dahl ve ta'arruz kılmayalar» ve Şevvâl 1197 (1783 M.) târihli Rus kapitülasyonunun yetmiş ikinci maddesinde «eğer Rusya re'âyalarının biri biri beyninde katl veyâhûd aher fesâdlar vaki' olur ise Rusya elçisi veyâhûd konsolosları maddeyi görüb kavânîn ve kavâ'idleri muktezâsınca hükm-i icrâ edüb (s. 349) Devlet-i 'Aliyye'nin zâbitânından hiçbir müdâhale ve mûmâna'at eylemeye» denilerek aynı tâbi'iyette bulunan ecânib arasında mütehaddis de'âvî-i cezâ'iyeye mehâkim-i Osmâniyye'nin müdâhale etmeyeceği esâsı kabûl edilmiştir.

Mutâla'ât-ı Mahsûsa – Esâtize-i Hukûkumuzdan Ali Şahbaz Efendi

Merhûm Diyor ki: Ma'lum olduğu üzere her nev' ahkâm-ı icâbât zamân ve ahvâl-i mevcûd dâ'iresinde tefsîr ve tatbîk etmek kavâ'id-i külliye-i esâsiyyedendir. Bundan bir kaç karn evvel taraf-ı Devleti 'Aliyye'den ecânibe semâhaten ihsân buyurulan müsâ'adâtın aynen mu'âmelât-ı hâzıraya kâbil-i tevfiik olacağı kimse tarafından iddi'â ve der-miyân olunamaz; zirâ 'örf ve 'âdât-ı memleket, ahlâk-ı 'umûmiyye, sûret-i idâre, kâ'ide-i hükümet, teşkilât-ı 'adliyye... bunların cümlesi ilcâât zamân ile tahvîlât ve tagayyürât-ı esâsiyyeye uğrayub eğer 'uhûd-ı 'atıka ahkâmını bu gün harfiyyen icrâ etmek lâzım gelse bu husûs mahâzîr ve mazarrât-ı 'azîmeyi dâ'î olduktan başka bi'n-nefs ecânib 'aleyhinde birçok netîceler tevliid eder. Kaldı ki: Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniyye Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyeye Kânûnu Fransızlardan nakl ve neşr etmekle tertîb-i cezâ hakkını münhasıran

salâhiyyet-i ictimâ'iyeye cümlesinden 'add etmiş ve düvel-i ecnebiyye dahî bu kânûnun kendi teba'aları hakkında tatbîkini kabûl etmekle imtiyâzât-ı ecnebiyyenin usûl-i cezâ'iyeye-i hâzıra ile mütenâsib bir sûretle ta'dîline zımnen rûy-i muvâfakat göstermişlerdir.

Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyeye ve Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye kânûnlarıyla i'lâmât-ı hukûkiyyenin sûret-i icrâsına dâ'ir olan kânûnun taraf-ı devletten müte'âkiben neşr ve hukûk-ı 'umûmiyyenin hukûk-ı şahsiyeden tefrîk ve istiklâl mehâkim (s. 350) kâ'idesinin kat'iyen te'sîs olunması üzerine süferâ-yı ecnebiyye kavânîni cedîdenin muhtevâ olduğu ahkâmını tedkîk ve bu ahkâmın kendi teba'aları hakkında tatbîkince mahzûr olub olmadığını ta'yîn maksadıyla bin sekiz yüz seksen sene-i mîlâdiyyesinde sefârât tercümânlarından mürekkeb olarak İngiltere sefâret-hânesinde bir komisyon ictimâ' ettirmişler ve bu komisyona izâhât-ı lâzımevi vermek üzere Bâb-ı 'Âlî hukûk müşâvirlerinden müteveffâ Parnis Efendi ile ol vakit Dersa'âdet Ticâret Mahkemesi re'is-i evveli bulunan ve şimdi bu satırları tahrîr eden 'âciz-i me'mûr buyurulmuş idi. Bu komisyonun icrâ eylediği müzâkerât ve vâsıl olduğu netîceler zabt ve sefâretler tarafından tasdîk ve tab' olunarak resmen Bâb-ı 'Âlî'ye teblîğ olunmuş idi. Bu sûretle zabt olunan müzâkerâtın usûl-ı muhâkemât-ı cezâ'iyeye müte'allik bulunan kısmında komisyon ta'dîlât ve tashîhât-ı cüz'iyeye icrâsına dâ'ir ba'zı temenniyyâtta bulunub imtiyâzât-ı ecnebiyye mes'elesine gelince ber-vech-i âtî beyân-ı mutâla'a etmiştir:

Ahvâl-i cedîde-i kânûniyyeye nazaran acabâ ecânibin mevki'i nedir? Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyeye Kânûnu'nun mertebeleri ecânibi ve bunlara müte'allik mu'âhedâtı aslâ kâle almamışlardır. Yeni kânûnun esâsı memâlik-i Osmâniyye'de ikâmet eden eşhâsın cümlesine lâzımü't-tatbîk olması ve bu eşhâsın cümlesinin Osmanlı 'add ve haklarında Osmanlı gibi mu'âmele olunması merkezdendir.

Şu hâlde Bâb-ı 'Âlî ile bi'l-muhâbere şimdiye kadar 'uhûd-ı 'atîka ahkâmınca cârî olan te'âmülün bir gûnâ tebdîlâta düçâr edilmemesi ya'nî bir ecnebînin cinâyet veyâ cünha veyâ kabâhat maddelerinde gerek fâ'il-i mu'ayyen ve gerek şahid ve müştekî sıfatıyla zî-medhal ve 'alâka-dâr bulunması hâlinde sefâret veyâ konsolato tercümânının mu'âvenetine mazhar olacağı hakkında ittifâk husûlü elzemdir.

Komisyon böylece sûret-i 'umûmiyyede îrâd-ı mütâla'a eyledikten sonra (s. 351) tercümânın huzûrunu icâb ettirecek mu'âmelât-ı ta'dâd ve fakat cerâ'im-i meşhûdenin bir istisnâ teşkîl eylediğini ve binâen 'aleyh me'mûrîn-i 'adliyyenin bu

gibi cerâ'imde tercümânın vücûduna muhtac olmaksızın hemen îfâ-yı vazîfe edebileceklerini beyân ve nihâyet zübde-i kararını şu vech ile tesvîr eylemiştir:

Ber-vech-i meşrûh Devlet-i 'Aliyye'nin bu kere neşr eylediği Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyye Kânûnu hadd-i zâtinde bir terakkîdir. Binâen 'aleyh bunun tatbîkince mu'âhede-nâmelerin ecânibe te'mîn eyledikleri imtiyâzâta bir gûnâ halel götürülmemek ya'nî ecnebînin 'alâka-dâr bulunduğu mu'âmelât-ı tahkîkiyye ve müzâkerât ve mukarrerâtın cümlesinde tercümân hâzır bulunmak şart-ı mutlakiyle komisyon a'zâları bu kânûnun esâsen kabûl olunması re'yinde mütehattırdır.

Komisyonun zabıt cerîdelerinde müstahric şu fıkralar me'âllerinden müstebân olduğu üzere Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de îkâ' edilen memnû' bir fi'l fâ'ilinin şahs-ı mutazarrır sıfat ve tâbi'iyyeti i'tibâriyle mehâkim-i Osmâniyye'nin gayrî bir mahkemeye tâbi' bulunacağına dâ'ir komisyonca bir gûnâ şart ve kayd der-miyân olunmaktan başka Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyye Kânûnu'nun memâlik-i Osmâniyye'de ikâmet eden eşhâsın cümlesine lâzım'at-tatbîk olması esâsının ecânib hakkında mer'iyeti tercümânın huzûruna mu'allak tutulmakla aksî sûret tasvîb edilmiştir. Zâten usûl-i cezâ'iyye hâzıra if'âli memnû'ayı hey'et-i ictimâ'iyenin emniyyet ve asâyiş ve hukûkuna karşû bir tecâvüz 'add ve i'tibâr etmekle bir cürm her kim tarafından îkâ' edilmiş olursa olsun o ol cürmden her kim mutazarrır bulunmuş ise bulunsun herhâlde hukûk-ı 'umûmiyye-i Osmâniyye'nin onda 'alâka-dâr olduğu esâsını vaz' etmiş ve bu esâs düvel-i ecnebiyye cânibinde ber-vech-i meşrûh musaddak bulunmuştur. Hâlbûki bir işte (s. 352) hukûk-ı Osmâniyye mevzû-i bahs olunca ol işten münba'is ihtilâfât-ı cezâ'iyye ve hukûkiyyenin be-heme-hâl mehâkim-i Osmâniyye tarafından fasl ve hâl olunması iktizâ edeceği 'ahden ve bi'l-fi'l mutlak sûrette takarrür etmiş olan bir kâ'idedir. Diğer taraftan diyâr-ı ecnebiyyede vukû'a götürülen ba'zı cerâ'immin altıncı madde-i kânûniyye mücebince Devlet-i 'Aliyye'ye tatbîken ta'kîbâtı îcâb ettireceği teslim olunduktan sonra derûn-ı mülkde îkâ' edilen cerâ'imden dolayı mücrimlerin mehâkim-i Osmâniyye'ye tâbi' bulunacakları ulviyyette kalır. Ve'l-hâsıl herhângi nokta-i nazardan mes'ele takdîr olursa ahkâm-ı cezâ'iyye-i Osmâniyye'nin Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin her cihetinde ve her şahıs hakkında cârî olduğunu i'tirâf etmek lâzım gelir.

Şu tafsilâta nazaran fâ'ilinin ve mutazarrır ecnebî olmaları veyâhûd hem fâ'ilin hem de mutazarrırın bir ecnebî devlet teba'asından bulunmaları hâlinde bunların kendi konsolato mahkemelerine teslimi îcâb edeceği ve ol bâbda hükümet-

i ‘adliyye-i Osmâniyye'nin müdâhalesi câ'iz olmayacağı yolunda izhâr edilen fikirler ma'kul ve nefsü'l-emrde muvâfık olmamakla bâtil ve bu fikirleri meydâne koyanlar hukûk-ı mukaddese-i devletin derece-i ehemmiyyetinden bi-behredirler. Ecânib ve ‘ale'l-husûs me'mûrîn-i diplomatikıyye-i ecnebiyye meşrû'ıyyete mâ'il ve hissiyyât-ı ‘adâlet-kârâneye mâlik olduklarından lisân-ı münâsible ve bî-garazâne bu hakikatler kendilerine tefhîm olundukda bunları redd etmeyecekleri tecârib-i ‘adîde ile bizce müsbettir.

Merhûm müşârun-ileyh tarafından temhîr buyurulan şu fikrin ulviyyet ve isâbeti ve hakka son derece mukâreneti âşikâr ise de ma'a't-te'essüf fi'liyyât ve tatbîkât sarâhât-i ‘ahdiyyenin el'ân cârî olduğunu bir acı hakîkât (s. 353) olarak inzâr-ı te'essürümüze ‘arz etmekte ve binâen-‘alâ-zalîk usûl-i câriyyenin tafsîline ihtiyâç mess eylemektedir.

Cürmü Teşkil Eden İf'âl – Aynı tâbi'ıyyette bulunan iki ecnebî arasında vukû' bulan if'âl-i cürmiyeden dolayı ta'kîbât icrâsı mensûb buldukları konsolatoya â'id olacağı esâsını vaz' ettikten sonra ne gibi if'âlin müstelzim cezâ olacağını tetkîk-i iktizâ eder.

Fransa, Belçika, Almanya, Avusturya ve İtalya devletlerince kabûl olunan usûle göre memâlik-i Osmâniyye'de bulunan ecânib cinâyet ve cünha nokta-i nazarından kendi memleketlerinde bulunuyorlarmış gibi ‘add ve ol vechle tecrîm olunur.

Fransa Hükümeti'nin 28 Mayıs 1836 târihiyle memâlik-i şarkıyyedeki cezâ dâ'vâlarına müte'allik olarak neşr ettiği kânûn hadd-i zâtinde bir cezâ kânûnu değil, nev'e-mâ usûl-ı muhâkemât-ı cezâ'ıyyeden ibâret ya'nî Fransa konsolatolarında cezâ dâ'vâlarının ne vechle rü'yet edileceğini mübeyyen olmak hasebiyle, Fransa hâricinde bir Fransız tarafından îkâ' edilen if'âlin ne gibi ahvâl ve şerâ'it dâ'iresinde cürm teşkil edebileceği ancak Fransa usûl-i muhâkeme-i cezâ'ıyyesinde münfehim olabilir. Fi'l-vâki' mezkûr usûl-i muhâkemenin 5 ve 6 ve 7'nci maddeleri ahkâmına nazaran bir Fransızın memâlik-i ecnebiyyede îkâ' ettiği cürm eğer cinâyet derecesinde ise Fransa'ya ‘avdet etmesi üzerine Fransa mehâkiminde ‘aleyhine herhâlde ta'kîbât-ı icrâ edilir; fakat o fi'l kabâhat nev'inden ise hiçbir sûrette Fransa mehâkimince ‘aleyhine ta'kîbât icrâ edilemez; eğer hareket vâki' (s. 354) cünha derecesinde ise, evvelâ o cünha Fransa'da ve gerek îkâ'-i cürm olan memlekette bir cürm kânûnu teşkil etmek ve sâniyen o fi'lden mutazarrır olan kimse Fransa mehâkiminde hukûk-ı şahsiye dâ'vâsı ikâme etmiş olmak şartıyla, Fransa

mehâkiminde ta'kîb olunabilir ki bu da Fransız Kânun-ı Cezâsı'nın daha ziyâde mülkî (territoriale) olması nazariyesinin netîce-i mantıkıyesidir.

Lakin kapitülasyonlar bu esâsa karşı bir istisnâ teşkîl etmekte benî memâlik-i şarkıyyede mütemekkin Fransızlar hakkında Fransa Kânûn-ı Cezâsı mülkî değil, şahsî (personnelle) 'add edilmektedir. Fi'l-vâki' bir Fransız memâlik-i şarkıyyede (Echelles du Levant) icrâ etmiş olduğu gerek cinâyet ve gerek cünha ve gerek kabâhatlerden dolayı konsolato mahkemelerince ta'kîbâta ma'rûz kalır. Ma'a-hazâ bu esâs pekde mutlak olmayub çünkü Fransa'da cürm teşkîl eden ba'zı if'âl memâlik-i Osmâniyye için cürm 'add edilmemekde ve bi'l-akis memâlik-i Osmâniyye'de vukû'u hâlinde cürm teşkîl eden bir tâkım harekâtta Fransa'da hudûsî takdîrinde bir mâhiyyet-i cürmiye iktisâb eylemektedir:

1. Fransa'da sırf mülkî olan kavânîn-i husûsiyye vardır ki Fransız belediyesine veyâ idâresine karşı icrâ edilen bir tâkım harekâtı müstelzim mücâzât 'add eder; işte ormâna â'id cerâyim (délits fores tiers), cerâyim-i saydiye (délits de pêche et délits de chasse) bu cümleden olub memâlik-i Osmâniyye'de vukû'u takdîrinde konsolatoca ta'kîb ve tecziyeyi müceb görülmez; ke-zalik Fransa'da bir cem'iyet teşkîli emrinde (s. 355) kânûnen matlûb-ı şerâ'ite ri'âyet etmemek müstelzim-i mücâzât 'add edildiği hâlde memâlik-i Osmâniyye'de o şerâ'ite mürâca'at olunmaksızın bir Fransız tarafından meselâ bir cem'iyet-i ruhbâniyye teşkîli Fransa konsolatosunca müceb-i ta'kîb ve müstelzim cezâ 'add edilmez.
2. Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan Fransızlar için Fransa Hükümeti oraca mâhiyyet-i cürmüeyi hâ'iz olamayan ba'zı hârekâtı burada vukû'u hâlinde cürm 'add etmekte ve fakat bu kısım if'âl-i cinayet ve cünha derecesinde olmayub sırf kabâhat-i nev'inden olmayub ma'dûd bulunmaktadır; meselâ 1726 kânûnunun 75'inci maddesi mücebince konsoloslar tarafından şarka mahsûs olarak yapılan nizâmâta karşı bir Fransız tarafından vukû' bulan hareket bir günden beş güne kadar habs ve bir liradan on bir liraya kadar cezâ-yı nakdî ile mahkûmiyyeti intâc eder.

Konsolato mahkemelerince müceb-i ta'kîb olan cerâyim hakkında tatbîk kılınacak mücâzâta gelince: Memâlik-i Osmâniyye'de bir Fransız tarafından diğer Fransız 'aleyhinde ikâ' edilen cerâyimden dolayı tatbîk olunacak mücâzât esâsen Fransa Kânûn-ı Cezâsı'nın ihtivâ ettiği cezâlardan başka bir şey değildir. Fakat konsolatonun habs-hânesi bulunmaması veyâ o mahalde mahkûmün 'aleyh olan

Fransızın müştegal olduğu ticâret ve zâyi'de yerine kâ'im olacak bir kimse mevcûd olmaması gibi bir sebep tahtında bu kâ'ideye bir istisnâ kabûl edilmiş ya'nî cünha ve kabâhat derecesindeki cürümlerin müstelzim olduğu habs cezâsı, kânûnen terettüb edecek cezâ-yı nakdîden ayrı olarak hükm edilmek ve hadd-i a'zam olarak günde on frankı (s. 356) tecâvüz etmemek üzere, cezâ-yı nakdîye tahvîl emrinde hâkimlere salâhiyyet bahş olunmuştur.

Belçika kânûnları ise işbu habs cezâsını cezâ-yı nakdîye tahvîl esâsını kabûl ettikten başka mevâdd-ı cinâ'iyede bile habsin cezâ-yı nakdîye tahviline mesâğ göstermiştir.

Fransızlar için kabûl olunan bâlâ'daki usûl hemen aynıyla Belçika, Almanya, Avusturya ve Macaristan ve İtalya teba'ası hakkında da vâridir. İşbu devletlerin memâlik-i şarkıyedeki teba'alarına müte'allik kânûnları ne gibi if'âl-i cürm teşkîl edeceği mes'elesini kendi cezâ kânûnlarına 'atf etmekte ve yalnız konsoloslar tarafından vaz' edilen ba'zı nizâmât-ı inzibâtiye (réglement de police) şarktaki teba'alarına hâss ve ancak kabâhat derecesinde ba'zı if'âl-i cürmüeyi ihtivâ eylemektedir.

İngiltere dahî bâlâ'da mezkûr kâ'ideyi, ya'nî İngiltere'de cürm olan bir fi'l memâlik-i Osmâniyye'de bulunan bir İngilizden sudûru takdîrinde konsolatoca müceb-i ta'kîb bir hareket teşkîl edeceği esâsını kabûl etmekle beraber memâlik-i şarkıyede ikâmet eden İngilizler hakkında ba'zı if'âl sûret-i mahsûsada cürm 'add etmiştir; Şöyle ki:

Evvelâ – Memâlik-i Osmâniyye'de cârî veyâ ma'rûf olan edyândan birine karşı 'alenen hakâret (offence),

Sâniyen – Memâlik-i Osmâniyye'de cârî veyâ ma'rûf bir deynin âyînine, mebâni-i deyniyeye, bir deynin muktedâ ve sâliklerine karşı vukû' bulan 'aleni hakâret,

Sâlisen – Memâlik-i Osmâniyye'de cârî ve ma'rûf bir deyne veyâ onun sûret-i (s. 357) icrâsına karşı istihzâ ve tahkîre 'alenen teşvîk... İki seneye kadar habs cezâsını ve yüz İngiliz lirasına kadar cezâ-yı nakdîyi veyâ bunlardan yalnız birini istilzâm eder birer cürm mâhiyyetinde telakkî olunur.

Tahkîkât ve Muhâkemâtın Sûret-i Cereyânı – Tahkîkât ve muhâkemâtın sûret-i icrâsı hakkında her devlet konsolatosunca mer'î usûl başka başka olduğundan, bizde evvel vechle basit makâle edeceğiz:

Fransa: 1831 târihli kânûn mücebince memâlik-i şarkıyyede bulunan Fransa konsolosları müstantik sıfatını da hâ'iz binâberîn tahkîkât-ı istintâkıyye kendilerine mevdû'addır. Konsolosluk bir mâni'i olduğu takdîrde ona vekâlet eden zât müstantiklik vazîfesini de îfâ eder. Konsolos bir cürme matla' oldukda re'sen tahkîkâta şurû' eder; çünkü memâlik-i şarkıyyede bulunan Fransızlar için müdde'î-i 'umûmîlik ihdâs edilmiş değildir. Konsolos ihbâr veyâ şikâyet üzerine tahkîkâta mübâşeret edebilir. Ve bu ihbâr ve şikâyet şifâhede olabilir. Müşteki, arzû ettiği takdîrde hiçbir merâsime tâbi' olmaksızın müdde'î şahsî sıfatını iktisâb eyleyebilir; şu kadar ki şahıs mutazarrırın hukûk-ı şahsiye dâ'vâsı ikâme etmesi bile icrâ-yı tahkîkât edüb etmemek husûsunda konsolosun hakk-ı hıyârını selb etmez. Marû'z-zikr 1836 târihli kânûn mücebince gerek ajan konsoloslar ve gerek vîs konsoloslar kendi dâ'ire-i me'mûriyyetleri dâhilinde vukû' bulan cinâyet ve cünha kabâhatleri konsolosa bildirmeye mecbûrdurlar; diğerk taraftan konsolos vekîl ve me'mûrları tahaddüs eden cerâyim hakkında zabt varakaları tanzîm, (s. 358) eşyâ-yı cürmüeyi zabt, ifâdeleri ma'lûmât kabîlinden olmak üzere şühûd-ı istimâ' edebilirler; fakat vukû' bulan cürm cürm-i meşhûd olmadıkça veyâ kendilerine sûret-i mahsûsada bir me'zûniyyet verilmedikce hâneye girüb taharriyyât ve keşfiyyât icrâ edemezler. Ama konsolos tahkîkâtın icrâ ve ikmâli için icâb eden bi'l-cümle mu'âmelât-ı îfâ ve lede'l-iktizâ maznûnun 'aleyhi tevkîf edebilir. Fi'l vâki' cinâyet derecesinde ise tevkîf-i kat'î ve mutlak ve cünha derecesinde olduğu takdîrde, evvelâ cürm habs cezâsını müstelzim olmak ve sâniyen maznûn bir ticâret-hânenin gerek eski ve gerek yeni müdîr-i umûru olmamak husûslarından ibâret iki şart ile mukayyedir. Sâlifü'z-zikr kânûnun tahliye-i sebîl hakkındaki ahkâmı bunun nefsi-i Fransa'da tâbi' olduğu şerâ'ite nazaran daha müsâ'iddir; Fi'l-vâki' cürm-i cinâyet nev'inden olursa tahliye-i sebîl gayr-i mümkün ve fakat cünha derecesinde olduğu sûrette, serserîler ve mükerrirler müstesnâ olmak üzere 'ale'l-ıtlâk kâbildir. Tahliye-i sebîl kefâletle meşrût olub olunacak kefâlet-i nakdiyyenin mikdârını da konsolos ta'yîn eder. Tahkîkât maznûnun 'aleyh ve şâhidlerin istimâ'î sûretiyle devam eder. Mevkûf olan maznûnun yirmi dört saat zarfında isticvâbı zarûrîdir. Konsolos Fransa teba'asından olan şâhidleri kânçılârya vasıtâsıyla ve diğerk ecnebî şâhidleri kendi konsolatoları ma'rifetiyle da'vet eder; lakin şâhidler Osmanlı ise konsolatonun bu bâbdaki mürâca'atını Hükümet-i Seniyye is'âf etmemekte olduğundan, bunların celb ve istimâ'ine imkân bulunamaz; şu kadar ki teba'a-i Osmâniyye'den olan şâhidler hükümetin müdhali olmaksızın bi'r-rıza (s. 359) gidüb edâ-yı şehâdet edecek

olurlarsa hükümet buna da mümâna'at etmez. Şâhidler yevm-i mu'ayyende konsolatoda hâzır bulunmak icâb edüb da'vet-i vâkı'aya icâbet etmeyen Fransız şâhidler hakkında yüz frankı tecâvüz etmemek şartıyla cezâ-yı nakdî hükm ve cebren ihzârlarına tevessül edilir. Şâhidler muhalifen istimâ' kılınırsa da menkûlât ve 'an'anât-ı deyniyeye mü'tekid ve mütemessik olmayanlara yemîn verilmez. Konsolos lede'l-hâce şâhidleri tekrar celb ve isticvâb (récolement) ve maznûn ile müvâcehe (confrontation) edebilir; hîn-i müvâcehede şâhid yeniden bir yemîn icrâ eyler; bu müvâcehe sırasında maznûnun 'aleyhin vekîli de bulunabilir; şâhidlerin ifâdesi gerek kendileri ve gerek maznûnun 'aleyh hâzır olduğu hâlde okunur; maznûnun 'aleyh konsolos ma'rifetiyle şâhidlere inkîşâf-ı hakîkâte medâr olacak birçok sû'aller irâd ve onlara karşû bir te'annî varsa der-miyân eyleyebilir. Diğer taraftan maznûn müdâfa'a şâhidleri (témoins à décharge) ikâme edebilir. Şâhidler Fransızca bilmezse muhalif bir tercümân ta'yîn kılınır.

Bu sûretle cereyân edecek tahkîkât-ı evveliyyenin hitâmını müt'eâkib konsolos men'î muhâkeme veyâ lüzûm-i muhâkemeye dâ'ir bir karar vermeksizin evrâkı konsolato mahkemesine gönderir. Mezkûr mahkeme bu husûs hakkında hukûk-ı mesâ'ilindeki teşkîlât-ı muhâfaza ya'nî konsolosun taht-ı riyâsetinde olmak üzere muhâlif iki Fransız a'zâdan tereküb eder; amâ böyle iki Fransız a'zâ bulunamazsa konsolos münferiden i'tâ-yı karar eyler. Konsolato mahkemesinin bu bâbda ittihâz edeceği karar için (s. 360) dört ihtimâl mevcûddur: (1) Mahkeme maznûnun 'aleyhin men'-i muhâkemesine karar verir; (2) Eğer cürm 'âdî ise kabâhat derecesinde ise iş doğrudan doğruya konsolosa havâle eder; zirâ konsolos kabâyıhı yalnız başına rü'yet eder; her iki sûrette maznûnun 'aleyh mevkûf ise sebîli tahliye ve eğer kefâletle tahliye-i sebîle nâ'il olmuş ise kefâleti i'âde kılınır; (3) Fi'li cünha derecesinde görürse maznûnun 'aleyhi yine kendilerinden mürekkeben cezâ mahkemesi sıfatıyla müteşekkil konsolato mahkemesine gönderir; (4) Mahkeme-i cürm-i vâkî' cinâyet nev'inden 'add ederse maznûn hakkında ahz ve girift-i müzekkeresi (ordonnance de prise de corps) tastîr eyler. Tahkîkât-ı istintâkıyye üzerine bir karar i'ta eden şu hey'etin mukarrerrâtı kâbil-i i'tirâz ise de bu hakk maznûnun 'aleyhe değil, ancak müdde'î-i şahsî ile istînâf müdde'î-i 'umûmîsine verilmiş ve evvelkisi için müddet-i i'tirâz üç günden ve ikincisi için altı aydan ibâret bulunmuştur.

Muhâkemâta gelince: Bu bâbda kabâhat ve cünha ve cinâyetleri yek-diğerinden ayırmalıdır. Fi'l-vaki' kabâhat (contravention) hakkında konsolos

münferiden i'tâ-yı hükm eder. Bu mukarrerât kâbil-i istinâf olmayub ancak gıyâbî olduğu takdîrde mahkûmün 'aleyh zâtına veyâ ikâmet-gâhına tebliğ târihinden i'tibâren sekiz gün zarfında kâbil-i i'tirâzdır. Amâ cünhaları (délit) konsolos a'zâlar ile birlikte rü'yet eder; şu kadar ki iki Fransız a'zâ bulundurmak mümkün olmadığı sûrette konsolos yine münferiden i'tâ-yı hükm ve karara sâlihdir. Habsi müstelzim olmayan cünha if'âlinde maznûnun 'aleyh mahkemede şahsen isbât-ı vücûd etmek veyâ vekîl göndermek husûsunda (s. 361) muhtâr ise mahkeme lüzûm gördüğü takdîrde bi'z-zât huzûrunu emre muktedir ve habsi istilzâm eden cünhalarda mahkemede isbât-ı vücûd eylemesi mecbûrîdir.

Muhâkemenin sûret-i icrâsı emrinde ibtidâ zabt varakaları okunur, şâhidler istimâ' edilir, müdde'î-i şahsî dinlenir, maznûn müdâfa'a eder ve herhâlde son söz maznûna verilir. Nihâyet mahkeme icâb eden kararını i'tâ eyler. Muhâkemât-ı konsolatoda mukayyed bulunan (immatriculés) Fransızlar için 'alenî ve Osmanlılar ve diğer ecnebîler ve konsolatoda mukayyed olmayan (non immatriculés) Fransızların muhâkemeye kabûl edilmemeleri ihtimâli vâridir. Konsolato mahkemesince muhâkemât Fransa'da cârî ahvâlde hafıyyen (à huis clos) vukû'a gelir. Mahkemenin umûr-ı idâre ve inzibâtiyesi re'ise â'iddir.

Cünhalara karşı turuk-i mürâca'at i'tirâz (opposition) ve istinâftır (appel); müddette evvelkisi için ve ikincisi için 'ale'l-âde on günden ve ikiside bulunan istinâf müdde'î-i 'umûmîsi hakkında altı aydan ibârettir. Şu kadar ki gıyâben mahkûm olan kimse için altı, Fransa'da cârî usûl mugâyir olarak, hakk-ı istinâf mevcûd değildir. İstinâf dâ'vâ zımında Aix'de bulunan mahkeme-i istinâfiyeye mürâca'at etmek ve bunun içinde konsolatodaki kâncılâryaya istinâf dâ'vâ edeceğini ihbâr ve Aix şehrinde kendisine bir ikâmet-gâh intihâb eylemek muktezîdir. Müstenif müdde'î şahsî ise istinâf arzuhâli sekiz gün zarfında mahkûmün 'aleyh tebliğ olunmalıdır. Aix'de istinâf dâ'vâsı (s. 362) mevâdd-ı müsta'cileden olarak (comme affaire urgente) rü'yet edilir ve netîcede mahkeme-i istinâf hükm-i ibtidâ'iyeyi yâ tasdîk veyâ fesh eder. Mahkeme-i mezkûreden şu sûretle sâdır olan mukarrerâtta Fransa'da cârî usûl muhâkeme dâ'iresinde kâbil-i temyîzdir.

Amâ cürm-i vâki' mücâzât-ı terhîbiyyeyi müstelzim görülürse icrâ-yı tedkîkât ve muhâkemât Fransa'da cereyân eder; şöyle ki: Maznûn Fransa'ya sevk ve Aix İstinâf Mahkemesi nezdinde bulunan müdde'î-i 'umûmî cânibinden müddet-i kalîle zarfında oradaki hey'et-i ittihâmiyeye (chambre des mises en accusation)

keyfiyyet ve takrîr tevdi‘ olunur; hey’et-i ittihâmiye fi’li yâ cünha olarak tavsîf eder ki bu takdîrce dâ’vâ-yı Aix Bidâyet Mahkkesi'ne gönderir veyâhûd cinâyet derecesinde ‘add eyler ki bu hâlde ittihâmına karar-ı i’tâ ve işi mahkemeye sevk ve isrâ eyler. İşbu mahkeme Aix İstînâf Mahkkesi'nin iki kısmının ya’nî istînâf-ı hukûk ve ticâret ile istînâf-ı cünha mahkemesinin ictimâ’iyle müteşekkil ve lâ-akall on iki a’zâdan müterekkib bir mahkemedir. Müttehim (ascusé) re’is mahkeme tarafından ta’yîn olunan a’zâdan biri ma‘rifetiyle isticvâb olunur; isticvâbdan lâ-akall sekiz gün sonra a’zâdan biri cânibinden dâ’vâ hakkında tanzîm kılınacak takrîr (rapport) üzerine tedkîkâta mübâşeret ve müttehim ve vekîli huzûrunda tahkîkât-ı evveliyye evrâk-ı kırâ’at olunur; re’is müttehim isticvâb (interroger) ve Fransa'da mukîm şühûd var ise onları istişhâde ve müdde’î-i şahsî ve müdde’î-i ‘umûmîyi istimâ‘ eder; müttehim ve vekîli müdâfa‘a eyler ve herhâlde en son söz müttehime verilir. Tedkîkât-ı hitâm bulduktan sonra re’is (s. 363) a’zâlara ve jüriye yapıldığı gibi, müttehimin mücrim (coupable) olup olmadığını su’âl ve onlarda i’tâ-yı cevâb eyler. Gerek mücrimiyyet (culpabilite) ve gerek mahkûmiyyet (condamnation) kararı ekseriyyet sâlisân ârâ (majorité des deux tiers) ile ittihâz olunur ve ba‘dehû karar-ı tefhîm edilir. Maznûn (inculpé) der-dest edilememiş olursa mu‘âmele Fransa'da cârî usûl-i muhâkeme-i cezâ’iyyeye tevfi‘k ve aynen sâdır olan karar mahkûmün ‘aleyhin ikâmet-gâhına tebliğ ve konsolato kânçılâryasına ta’lîk kılınır. Bi'l-ahire mahkûmün ‘aleyh isbât-ı vücûd ederse hükm-i gıyâbî ke-en-lem-yekün olarak bâlâ'daki tafsîlât dâ’iresinde muhâkeme-i vicâhiyye cereyân eder.

Şâyân-ı dikkattir ki işbu kısım cinâyet dâ’vâları için, Fransa'da cârî esâsa mugâyir olarak, jüri usûlü kabûl edilmemiştir. Zirâ ‘ale'l-ekser Aix Mahkemeleri’nce memâlik-i Osmâniyye'de bulunan şâhidleri celb etmek müte‘assir ve hele şühûd-ı merkûme teba‘a-i Osmâniyye'den veyâ diğerk bir devlet teba‘asından olduğu sûrette ‘âdetâ müte‘azzir bulunmak cihetiyle tedkîkât-ı evrâk üzerine binâ kılınır; jüri a’zâları ise evrâk-ı tahkîkiyyeden bir mâ’na istinbâtına muktedir olamazlar; binâen-‘alâ-zalik bu bâbda i’tâ-yı hükm hakkı meslekten yetişmiş hâkimlere hasr ve tahsîs edilmiştir. Diğerk taraftan Fransa'da cinâyet dâ’vâları bi'l-hâssa cinâyet mahkemelerinde rü’yet edilir; memâlik-i Osmâniyye'de bir Fransız diğerk Fransız ‘aleyhine irtikâb eylediği if‘âl-i cürmüyenin muhâkemesine me’mûr edilen Aix Mahkkesi ise hâssaten bir cinâyet mahkkesi (cour déassise) değildir.

Belçika: 1851'de Belçika'da neşr olunan kânûn 1836 Fransa (s. 364) kânûnunun hemen aynıdır; binâen-‘alâ-hazâ müdde’î-i umûmîlik teşkîlâtı mevcûd

olmaksızın konsolosun re'sen icrâ-yı ta'kîbâta salâhiyyeti, maznûnun 'aleyhin derdesti (arrestation du prévenu), tevkîf (délation préventive), tahliye-i sebîl (mise en liberté provisoire), isticvâb (interrogatoire du prevenu) ve istimâ'-i şühûd (audition des témoins) gibi ahkâm Fransızlara müte'allik olmak üzere bâlâ'da tafsîl ettiğimiz dâ'irede cereyân eder.

Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan Belçika konsolosları kabâhatler (contraventions) hakkında münferiden ve kâbil-i istînâf olmayarak i'tâ-yı hükm eder. Cünhalardan (délits) dolayı da burada bulunan konsolato mahkemeleri bidâyeten ittihâz-ı hükm eyler; hakk-ı istînâf ise hem da'vet-i vâki'aya icâbet eden maznunun 'aleyh ve hem de mes'ûl-bi'l-mâllara (personnes civilement responsables), istînâf-ı müdde'î-i 'umûmiyyesine ve müdde'î-i şahsîye (partie civile) bahş edilmiş ve Brüksel İstînâf Mahkemesi bu bâbda vazîfe-dâr mahkeme olmak üzere ta'yîn eylemiştir.

Fransızlar için olduğu gibi memâlik-i Osmâniyye'de îkâ-yı cinâyet eden Belçikalılar içinde buradaki konsolato mahkemesi hey'et-i ittihâmiye ve vazîfesini îfâ eder ve muhâkeme ise Belçika'da vâki' Braban (Bramant) Cinâyet Mahkemesi'nde cereyân eyler. Şu kadar ki bu mahkeme hâssaten bir cinâyet mahkemesi olub yoksa Fransızların Aix Mahkemesi gibi müstesnâ bir mevki'de değildir.

İtalya'nın 1866 târihli kânûn Fransa'nın 1836 târihli kânûnunun tercümesinden başka bir şey olmamakla, memâlik-i Osmâniyye'de îkâ-yı cürm (s. 365) eden İtalyanlar hakkında cârî mu'âmele dahî Fransa ve Belçika usûllerine müşâbihdir; şu kadar ki bidâyeten sâdır olan mukarrerât Angona (Ancona) İstînâf Mahkemesi'nde rü'yet olunur. İf'âl-i cinâ'iyyenin muhâkemeside ke-zalik mezkûr mahkemede ve fakat Aix Mahkemesi'nde cârî usûl muhâlif olarak jüri ma'rifetiyle rü'yet kılınır.

Almanya: Memâlik-i şarkıyede ki konsolatlarının vezâ'ifini mübeyyen olarak Almanya'nın 1879'da neşr etmiş olduğu kânûn Fransa ve Belçika kânûnlarından muktebes olmakla beraber aralarında mühim farklar vardır. Fi'l-vâki' târih-i mezbûrede memâlik-i Osmâniyye'de bu günkü kadar Alman mevcûd olmadığından burada bulunan teba'ası hakkında Almanya Hükümeti Amelot'un (metropole) kânûnlarını harfîyyen tatbîk etmek mesleğini ihtiyâr eylemiştir.

Almanya Cezâ Kânûnu'nda cerâ'im'in kabâhat ve cünha ve cinâyet olmak üzere üçe taksîmi esâsı kabûl edilmiş olduğu cihetle, memâlik-i Osmâniyye'de

bulunan Almanya teba'asının ikâ' ettiği if'âl-i cinâ'iyeden hâ'iz-i ehemmiyet bulunanlarının fasl ve rü'yeti emrinde ancak imparatorluk mahkemesiyle Almanya'da vâki' cinâyet mahkemeleri (Schwurgericht "şvurgiriht") vazîfe-dâr 'add edilmiş ve bi'n-nisbe hafif 'add edilen cinâyât ile cünha ve kabâhatlerin rü'yeti konsolato mahkemelerine tevdi' kılınmıştır. Konsolos ber-vech-i-bâlâ vazîfesi dâhilinde olan hafif cinâyet ve ağır cünhaları sâhib-i re'y (ayant voix délibérative) dört ve hafif cünhalar ile kabâhatleri ke-zalik re'y sâhibi iki a'zâ ile rü'yet eder. Bunlardan kabâyihâ müte'allik olmak üzere sudûr eden mukarrerât derece-i ahîrede 'add (s. 366) olunur; amâ cünha ve cinâyetler hakkında ittihâz olunan kararlar imparatorluk mahkemesinde kâbil-i istînâftır. Almanya konsolosluk kânûnu her ne kadar ba'zı mevâdd-ı hukûkiyyeden dolayı müdde'î-i 'umûmîlik esâsını kabûl etmiş ise de şarka müteahhâdis if'âl-i cürmüyyede bundan tebâ'üd edilmiş olmasına mebnî konsolos mevâdd-ı cezâ'iyede hakk ta'kîbi hâ'iz ve binâberîn müdde'î-i umûmîlik vazîfesini icrâ ile mükelleftir. Müdde'î şahıslar dahî doğrudan doğruya konsolosluk mahkemesine bi'l-mürâca'a maznunun 'aleyhinde ikâme-i dâ'vâ edebilir.

Avusturya: Avusturya konsolatlarında mevâdd-ı cezâ'iyeye için husûsî kânûnlar olmayub ancak te'âmüle ittibâ' edilir. Te'âmül iktizâsıncada konsolos veyâ münferiden veyâ ancak re'y-i istişâriye (voix consultative) mâlik iki a'zâ hâzır olduğu hâlde kabâhatler hakkında i'tâ-yı hükm eder; cünha ve cinâyetler ise tahkîkât-ı evveliyyesi konsolos ma'rifetiyle ba'de'l-icrâ maznûnun 'aleyhin mahall-i tevellüdü i'tibâriyle salâhiyyet-dâr olan Avusturya mahkemelerinde rü'yet olunur. Konsolos me'mûrlarında hükm-i salâhiyyeti mevcûd olmayub şu kadar ki dâ'ire-i me'mûriyyetlerinde bir Avusturyalı tarafından ikâ' edilen cürme mütedâ'ir etrâflıca bir takrîr-i tanzîm ve tevdi'ine mecbûr tutulmuşlardır.

Yunan: Yunanistan kavânin-i cezâ'iyesi dahî cerâ'imîn üçe taksîmini kabûl eylemiş ve memâlik-i Osmâniyye'de mütemekkin Yunanlılar beyninde tahaddüs eyleyen kabâhat if'âlinin rü'yeti konsoloslara mevdû' bulunmuştur. İşbu (s. 367) mukarrerâttan Yunanistan'da kabîliyyet-i istînâfiyeyi hâ'iz 'add edilen kısmı burada dahî konsolato mahkemelerinde istînâf-ı kâbildir.

Burada bulunan bir Yunanlı'nın diğer Yunanî hakkında ikâ' eylediği cünhaları derece-i evvelâda fasl ve rü'yet etmek üzere de İstanbul ve İzmir ve İskenderiye'de birer Bidâyet Mahkemesi te'sis edilmiştir; bu mahkemelerin re'isleri ile birer a'zâları hükümet-i Yunâniyye'ce nasb ve diğer birer a'zâları da re'is-i

mahkeme tarafından ta'yîn kılınır. Bunlardan doğrudan doğruya hükümetin intihâb ve ta'yîn eylediği a'zâ bu kısım if'âl-i cürmüye müstantiklik ve konsolos jenerâl yâ konsolosda müdde'î-i 'umûmîlik vazîfesini if'â eyler. Mezkûr mahkemelerin bu bâbda i'tâ edecekleri kararlar kâbil-i istînâf olup mercî'-i istînâfda Atina İstînâf Cünha Mahkemesi'dir. Mahkûmün 'aleyh, müdde'î şahsî, mes'ul-bil-mâl ve müdde'î-i 'umûmî hakk-ı istînâfî hâ'izdir.

1893 târihine kadar memâlik-i Osmâniyye'de bulunan teba'a-i Yunâniyye beyninde hâdis olan bi'l-umûm if'âl-i cinâ'iyyenin muhâkemesi Atina Cinâyet Mahkemesi'nde rü'yet ediliyor idi. Fakat ondan sonra İskenderiye'de bir Yunan Cinâyet Mahkemesi teşekkül etmiş olmakla hattâ Mısriyye'ki Yunanlıların ikâ' eyledikleri cinâyetlerin emr-i muhâkemesi işbu mahkemeye tevdi' kılınmış ve memâlik-i sâ'ire-i Osmâniyye'de Yunanîler beyninde vukû' yâfte if'âl-i cinâ'iyyeden dolayı yine Atina Cinâyet Mahkemesi vazîfe-dâr 'add edilmiştir.

İngiltere: 7 Teşrîn-i Sâni sene 1910 târihli nizâm-nâme (order in council) ahkâmına nazaran memâlik-i Osmâniyye'de sâkin İngilizler beyninde tekevün (s. 368) eyleyen hukûk ve cezâ dâ'vâlarının rü'yet ve tedkiki zımnında bir mahkeme-i 'âliye (His Britannic Majesty Supreme Court for the dominions of Sublime Ottomon Porte) teşkîl kılınmıştır. Bu mahkemede bir hâkim ve hîn-i hâcette bir veyâ ziyâde mu'âvin hâkim (assistant judge) bulunur. Hâkim ve mu'âvin hâkim nefsi-i İngiltere veyâ İskoçya veyâhûd İrlanda bârolarından birinde mukayyed ve lâ-akall yedi sene hizmeti mesbûk a'zâ meyânında intihâb edilir. İşbu mahkeme ekseriyyâ Dersa'âdet'te ve ba'zende İskenderiye'de in'ikâd ederse de hîn-i hâcette memâlik-i Osmâniyye'nin mevâki' sâ'iresinde dahî teşekkül eyleyebilir. Hâkim ile mu'âvin hâkim arasında ihtilâf-ı re'ye hâsıl olursa mu'teber olan hâkimin re'yidir. Diğer taraftan memâlik-i Osmâniyye için ta'yîn kılınan iki İngiliz hâkimden her biri aynı zamân için mahâll-i muhtelifede mahkeme-i 'âliye (supreme court) teşkîl edebilir. Fakat iki hâkimin müctemi'an ve müttehiden ful kort (full court) denilen meclis-i murâfa'a 'akd etmeleri muktezî ba'zı mesâ'ilin esnâ-yı rü'yetinde her iki hâkim hâzır bulunur.

Vilâyât-ı Osmâniyye'de İngiltere sefiri tarafından tensîb kılınan mevâki'de hükümet-i merkeziyye tarafından nasb ve ta'yîn kılınan konsolos jenerâl, konsolos ve vîs konsül ve ajan konsollar (commisioned cousular officer) vilâyât mahkemeleri (provincial courts) teşkîl eyleyebilir ve şu kadar ki bu kısım mahkemeler ancak mu'ayyen ba'zı de'âvînin rü'yet-i vazîfesiyle mükellef tutulur; bundan mâ-adâ

hükümet-i merkeziyye tarafından (s. 369) nasb ve ta'yîn kılınan konsül jenerâl ve konsül ve vîs konsül ve âjân konsuller (commissioned consular officers) vilâyât mahkemeleri (provincial courts) teşkîl eyleyebilir. Ve şu kadar ki bu kısım mahkemeler ancak mu'ayyen ba'zı de'âvînin rü'yet-i vazîfesiyle mükellef tutulur. Bundan mâ-adâ hükümet-i merkeziyye tarafından ta'yîni icrâ kılınmayan konsolos me'mûrları da (uncommissioned consular officers) sefir tarafından verilecek me'zûniyyet üzerine mevki' mahkemesi (local courts) itlâk edilen ayrı bir kısım mahkemeler teşkîl edebilirler.

Mahkeme-i 'âliye gerek yalnız ve gerek jürî ve gerek a'zâ-yı mu'âvine ile vilâyât-ı mehâkimi (provincial courts) yâ münferiden veyâ azâ-yı mu'âvine inzımâmıyla rü'yet-i dâ'vâ eder. Mevki' mahkemesinde (local courts) ise jürî veyâ a'zâ-yı mu'âvine hâzır bulundurulmaksızın münferiden fasl-ı husûmet edilir.

Yirmi yaşını tekmîl ve İngilizce'yi bi-hakkın tahsîl eylemiş ve mûris âr ve hicâb bir cürmden dolayı mahkûm olmamış her İngiliz jürî a'zâsı (jurors) olabilir. Bununla beraber İngiltere Devleti hizmetinde bulunanlar, etibbâ ve eczâcılar, rü'esâ-yı ruhâniye, fikren ve cismen ma'lûl veyâ hizmet-i Devlet-i Osmâniyye'ye dâhil olanlar jürî olamazlar. Hey'et-i 'udûl (jury) beş kişiden (jurors) mürekkebe olub bunlar mevâdd-ı cezâ'iyede herhâlde bi'l-ittifâk karar (unanimous verdict) verirler. [1]³⁶⁶ (s. 370)

Hüsni şöhret sâhibi her İngiliz a'zâ-yı mu'âvine olabilir. Mahkeme-i 'âliyede mahkemenin tensîbiyle bir veyâ iki a'zâ-yı mu'âvine bulunabilir. Amâ vilâyât mahkemelerinde ikiden dörde kadar a'zâ-yı mu'âvine bulundurulabilir. Ma'a-zalik birden ziyâde a'zâ-yı mu'âvine bulundurmaya imkân-ı mevcûd olmayan yerlerde tek a'zâ-yı mu'âvine ile de mahkeme in'ikâd edebilir; hattâ hiçbir a'zâ-yı mu'âvine huzûruna imkân-ı tahassül etmeyen mevki'ler için karâr-nâmede esbâb-ı mûcebe tasrîh etmek şartıyla a'zâ-yı mu'âvine mevcûd olmaksızın rü'yet-i dâ'vâ tecvîz kılınır.

A'zâ-yı mu'âvinenin ârâsı hükümde te'sîri gayr-i hâ'iz ve sırf istişârî bir sûrette vâkî'dir; şu kadar ki mahkemenin kararına re'yen muhâlif bulunan a'zâ-yı mu'âvine esbâb-ı muhâlefetini zabıt-nâme'ye derc edebilir.

(s. 369)

³⁶⁶ [1] Jürî mevâdd-ı hukûkiyyede tarafeynin rızâsı inzımâm etmek şartıyla ekseriyyet (majority) ile de re'y verilebilir.

Cürm-i vaki‘ kasden katl (murder), korsanlık (piracy), hıyânet (treason) fi‘llerinden biri ise jürinin huzûru mutlaku'l-lüzûmdur. Amâ min-gayr-i kasd katl (manslaughter), dîvâr ve kapû şikest etmek gibi bir sûretle hâneye duhûl (housebreaking), kasden îkâ‘-i harîk (arson), sahtekarlık (forgery), izâle-i bekr (rape), isti‘mâl cebr ve şiddetle sirgat (robbery with violence), yalan yere yemîn (perjury) cürümlerinin ve ke-zalik üç ay hidemât-ı şakkada istihdâm sûretiyle habs cezâsını müstelzim cerâ‘imin tedkîkât ve muhâkemâtı yâ jüri veyâhûd a‘zâ-yı mu‘âvîne huzûruyla icrâ kılınır ve böyle jüri veyâ a‘zâ-yı mu‘âvîne hâzır olduğu hâlde cereyân edecek muhâkemât ‘alâ-kadri'l-îmkân az bir müddet içinde ittimâm olunur. Amâ mahkeme-i ‘âliye dâ‘vâyı doğrudan doğruya (s. 371) ve muhtasır bir tarzda (summarily) rü‘yet edecek olursa bilâ-hidemât-ı şakka üç ay habs ve yirmi lira cezâ-yı nakdîden ziyâdeye hükm edemez.

Tahkîkât-ı evveliyyeye (preliminary examination) gelince: Kendine ‘arz-ı şikâyet olunan hâkim şikâyet-i vâkı‘ayı esâslı ‘add ettikte evvelâ kendinin vazîfe-dâr olup olmadığını ve sâniyen dâ‘vânın jüri ile mi veyâ azâ-yı mu‘âvîne ile mi hallî icâb eyleyeceğini tedkîk ve bu iki ciheti hall ettikten sonra tahkîkât-ı evveliyyeye şürû‘ eder. Tahkîkât-ı vâkı‘anın netîcesi maznûn o fi‘lin fa‘il olduğuna mütedâ‘ir ise hâkim ta‘kîb-i dâ‘vâ eden (prosecutor) ve şâhid (witness) sıfatında bulunan kimseleri mahkemeye celb için muktezî tedâbiri ittihâz eyler. Şâyed bunlar mahkemeye gelüb de ta‘kîb-i dâ‘vâ veyâ edâ-yı şehâdetten imtinâ‘ eder ve kendileri de İngiliz tâbi‘iyetinde bulunurlar ise hâkim hitâm-ı dâ‘vâya kadar onları habs edebilir; ma‘a-zalik dâ‘vânın hitâmından evvel mahkemenin da‘vetine sûret-i icâbet gösterirler veyâ dâ‘vâ maznûnun lehine hitâm bulursa bunların tahliye-i sebîlleri (bal) icrâ kılınır. Fe-emmâ te‘ayyüb dâ‘vâ eden veyâ şâhid sıfatında bulunan kimseler İngiltere Devleti tâbi‘iyetinde değiller ise bi‘t-tabi‘ ber-vech-i bâlâ habsleri cihetine gidilemez.

Hakkında ihzâr-ı müzekkeresi (warrant) sâdır olan maznûn kırk sekiz saat zarfında huzûr-ı hâkime çıkarılmalıdır. Müddet-i mevkûfiyyet yedi gün tecâvüz edemez; meğerki mahkemece, hadd-i muntehâ on dört gün olmak üzere, maznûnun bundan daha fazla bir müddet mevkûf kalmasına lüzûm görüle. (s. 372)

Kasten katl ve hıyânet fi‘linden dolayı mevkûf bulunan maznûnların tahliye-i sebîline mahkeme-i ‘âliyece karar verilebilir. Bunlardan mâ-adâ cerâyimin bir kısmında tahliye-i sebil mecbûrî ve îkâ-i fesâd (viot) misillü ba‘zı cerâyimde ihtiyârîdir. Taşra mahkemeleriyle mevki‘ mahkemelerinin redd ettiği tahliye-i sebîl

müsted‘ayâtı hakkında mahkeme-i ‘âliye bir karar verebilir. Tahliye-i sebîle nâ‘il olmak için mahkemece ta‘yîn ve takdîr edilen mikdârı te‘mînen, kefil olacak zât mahkemenin dâ‘ire-i kazâsı dâhilinde bulunmak şartıyla yâ kefâlet-i mâliye-i irâ‘e veyâ o meblağı nakden depo etmek icâb eyler.

Bâlâ‘da aksâmı irâ‘e olunan mahkemelerin ta‘yîn edebilecekleri mücâzâta nakl-i i‘lâm edegeldikte: Bunlardan mahkeme-i ‘âliye beş yüz liraya kadar cezâ-yı nakdî ve yirmi seneye kadar hidemât-ı şâkâda istihdâm sûretiyle habs (imprisonment with hard labour) cezâsı hükmüne sâlihdir. Vilâyât mahkemeleri de on iki aydan ziyâde olmamak üzere ‘âdiyen habs ve yüz liraya kadar cezâ-yı nakdî hükm edebilirler. Mevki‘ mahkemeleri ise yalnız beş lira cezâ-yı nakdî hükm eyleyebilir.

Mahkeme-i ‘âliye müdde‘î-i şahsî lehine olarak elli İngiliz lirasına kadar tazmînâta ve mikdârı her neden ibâret olursa olsun mâl-ı mesrûkun tazmîn bedeline ve masârif-i muhâkemeye hükm edebilir. Eğer bir cezâ dâ‘vâsının izrâr maksadıyla (malicious) veyâ bir esâs-ı sahîha müstenid olmaksızın (frivolous) ikâme edildiği tahakkuk eylerse ikâme-i dâ‘vâ eden kimse elli lirayı tecâvüz etmemek üzere tazmînât ile mahkûm ve bi‘t-tabi‘ masârif-i mahkemeyi de tesvîyeye mecbûr olur. (s. 373)

Kasten katl veyâ i‘dâmı müceb diğerk bir cürm îkâ‘iyle maznûn olan kimse ‘aleyhinde mahkeme-i ‘âliyece icrâ kılınan tedkîkât ve muhâkemât-ı ikmâl ve onun işbu cinâyetin fâ‘ili idüğü tahkîk kılındıktan sonra re‘is-i mahkemenin emriyle i‘dâm cezâsına mahkûm edilmesine karşı bir diyeceği olup olmadığı sorulur; eğer kendisi İngiltere memâlikinde bulursa yeddi şu fi‘lden dolayı hakkında cezâ-yı i‘dâm tatbîk edilmeyeceği yolunda cevâbına mutasaddî olursa o sûrette mahkemece takarrur eden i‘dâm cezâsı sicill-i mahkemeye kayd (record) edilüb tefhîmi icrâ kılınmaz; ancak karar-ı mezkûr ve ol bâbdaki muhâkeme zabıt-nâmesi re‘isin mütâla‘a-nâmesiyle birlikte İngiltere‘ye (secretary of state) isrâ ve oraca icâbı icrâ olunur.

Mahkeme-i ‘âliye bir mücrim hakkında sudûr eden habs kararının İngiltere memâlikinde infâzını tensîb edecek olursa mahkûm Malta, Cebelitarık, Aden ve Bombay gibi İngiltere Hükümeti‘nin münâsib göreceği bir mahale i‘zâm ve orada habse ilkâ‘ olunur.

İstînâfa gelince: Mahkeme-i ‘âliyeden veyâ vilâyât mahkemelerinden sudûr eden mahkemelerin istinâfen tedkîki zımnında ful korta (full court) mürâca‘at iktizâ

eder. İstinâf için mu‘ayyen bir müddet olmayub ancak hâkim i‘tâ-yı hükm ettiği sırada ne kadar bir müddet zarfında istinâf-ı dâ‘vâ edilebileceğini takdîr ve ta‘yîn eyler. Müstenif esbâb-ı istinâfiyesini tahrîren hükmü i‘tâ eden mahkemeye tevdi‘ ve hükm-i vâki‘ Dersa‘âdet’in gayrî bir mahalde müteşekkil mahkeme-i ‘âliyeden sudûr ettiği takdîrde evrâk-ı (s. 374) istinâfiyenin Dersa‘âdet’e irsâline vilâyet mahkemeleri tavassut eder. Ful kortun ittihâz edeceği karar istinâf istid‘âsının ‘adem-i kabûlüne mütedâ’ir olursa bidâyet hükmü tasdik edilmiş ‘add olunur; amâ karar-ı vâki‘ mezkûr istid‘ânın kabûlüne müte‘allik bulunursa muhâkeme yeniden küşâd ve dâ‘vâ müceddeden rü‘yet ve tedkîk ve netîcede hükm-i ibtidâ‘î yâ fesh veyâ ta‘dîl kılınır. Ful kortta muhâkeme-i istinâfiye ‘alenen icrâ ve tarafeyn istimâ‘ olunur; şu kadar ki mahkeme lüzûm gördükte noksân bırakılmış olan bir cihetin ittimâmı ve meselâ her nasılsa istimâ‘ edilmemiş bulunan şühûdun istişhâde zımında işi tekrar bidâyetten ittihâz-ı karar eyleyen mahkemeye i‘âde edebilir.

Amerika: 1863 târihinde Dersa‘âdet Amerika sefirî Edvard Con Moris (Edward Jony Morris) tarafından mevâdd-ı hukûkiyye ve cezâ’iyyeye mütedâ’ir olarak tertîb ve tanzîm ve mevki‘-i icrâya vaz‘ olunan nizâm-nâme [1]³⁶⁷ mücebince Amerikalılar ‘aleyhine bir cürmden dolayı vukû‘ bulan ihbârât (informations) ve şikâyât (complaints) muhbir (informant) veyâ müştakî (complainant) tarafından mümzî olarak en yakın mevki‘deki konsolosa tevdi‘ olunacaktır. Amerika teba‘ası tarafından mümzî bulunmayan veyâ mevâdd-ı cinâ’iyyeye müte‘allik olan ihbârât ve şikâyât, mevzû-i bahs olan cürmün vukû‘una bi‘z-zât mutali‘ veyâ ihbârât ve şikâyâtın sıhhatine mutma’in (s. 375) olduğu konsolos cânibinden tasdik (authenticated) edilmedikçe maznûnun tevkîfini istilzâm etmeyecektir.

‘Aleyhine cezâ dâ‘vâsı ikâme edilen bir Amerika teba‘asına nev‘-i cürm hakkında kendi lisânıyla ihbâr-ı sebk etmedikçe ta‘kîbât icrâ edilmeyecektir. Dâ‘vânın (trial) esnâ-yı devamında maznûnun şahsen huzûru (personal presence) lâzımdır. Maznûn lehine şâhid (witness) ikâme etmek isterse mü’ennet ve külfeti kendine â’id olmak üzere şu talebi is‘âf olunur; fakat konsolos şâhidler için icâb eden masârifî tesvîyeye maznûnun muktedir olmadığına kanâ‘at getirirse o hâlde mezkûr masârifî Amerika Hükümeti tahammül eyler.

(s. 374)

³⁶⁷ [1] İşbu nizâm-nâme 1863 târihinde Dersa‘âdet Levant Herald Gazetesi matba‘asında Rules for the Consular Courts of the United States of America in Turkey ünvanıyla tab‘ ve neşr edilmiş ve hukûk ve gerek cezâ dâ‘vâlarının usûl-i muhâkemâtıyla konsolosların vezâ‘if idâre vesâ’iresinden bâhs 112 maddeyi şâmil bulunmuştur.

Maznûn cezâ-yı nakdîye (fine) mahkûm olursa bunun ‘adem-i te’diyesi takdîrinde otuz günden eksik olmamak üzere habs olunabilir. Cezâ dâ‘vâlarındaki masârif-i muhâkemenin dahî bu sûretle tesviyesi kâbildir.

Tevkîf edilen bir maznûnun tahliye-i sebîli konsolos tarafından icrâ edilebilir; fakat gayr-i cinâyet (capital offence) ile müttehim bir mevkûfun tahliye-i sebîli tecvîz kılınmaz. Mahkûmiyyet (conviction) kararından sonra istînâf-ı dâ‘vâ (appeal) vukû‘ bulursa ancak sefir veyâ konsolos jenerâl tarafından mahkûmün ‘aleyh tahliye-i sebîli hakkında bir karar-ı ittihâz olunabilir. Tahliye-i sebîle nâ‘il olmak için yâ takdîr ve ta‘yîn kılınan mikdârı nakden depo etmek veyâ bunun za‘afına bir Amerikalı kefil bi'l-mâl olmak icâb eyler. Bir muhbir veyâ müştekî veyâhûd müdde‘î-i şahsî (prosecutor) (s. 376) ikâmesi kendisinin sebebiyyet verdiği dâ‘vânın bi'l-cümle masârifini ber-vech-i peşîn tesvîyeye da‘vet olunabilir. Amâ muhbir veyâ müştekî veyâhûd müdde‘î-i şahsî Amerika teba‘asından olmadığı takdîrde, hakîkâtin tezâhürü zımında konsolosun âher sûreti tensîb etmiş bulunması müstesnâ olmak üzere, işbu masârif herhâlde kendisinden talep edilir ve tesviyeden imtinâ‘ hâlinde ta‘kîbâta şurû‘ kılınmaz.

İhbâr ve şikâyet bir esâs-ı sahîhden ba‘îd veyâ kast-ı ızrâra mukârin olubda neficede maznûnun berâ‘atine karar verilmiş bunlarsa masârif-i muhâkemenin kâffesi muhbir veyâ müştekî veyâhûd müdde‘î-i şahsîye tahmîl edilir. Ehemmiyetsiz cerâyimde (offences minor) konsolosun sulhan tesviye-i maslahata salâhiyyeti vâridir. Gayr-i cinâyetlerin gayrî cerâyimde dâ‘vâ için murûr-i zamân altı ve ehemmiyetsiz cerâ’imde bir senedir.

Dersa‘âdet, İzmir ve Beyrut’ta cezâ işlerini bidâyeten rü’yet eder. Birer konsül jenerâl vardır. Diğer taraftan memâlik-i Osmâniyye’nin muhtelif mevki‘lerinde mevâdd-ı cezâ’iyyeyi derece-i evvelâda rü’yetiyle mükellef sekiz konsolos mevcûddur. Ajan konsoloslar ise pek hafif ve ehemmiyetsiz cerâyimi rü’yet ve fasla sâlihdir.

Bidâyeten sâdir olan mukarrerât ‘aleyhine ikâme edilen dâ‘vâ-yı istinâfiyi Dersa‘âdet’te Amerika sefiri fasl ve hasm eder.

İran: 21 Zi'l-ka‘de sene 1292 ve 8 Kânûn-i Evvel sene 1291 târihinde sefâret-i İrânîyye ile nezâret-i celîle-i hâriciyye beyninde kararlaştırılan mukâvele-nâmenin yedinci maddesinde «teba‘a-i İrânîyye beyninde tekevvün edecek (s. 377) her nevi‘ dâ‘vâ ve münâza‘ât İran şeh-bender ve şeh-bender vekîlleri ma‘rifetiyle tesviye olunacak ya‘nî teba‘a-i İrânîyye beyninde gerek hukûk ve gerek kabâhat ve

cünha ve cinâyete müte'allik tekevvün edecek her nevi' de 'âvî ve münâza'ât İran şeh-bender-hânelerine â'id olduğundan fasl ve hasmı ve tertîb cezâları ve mu'âmelât-ı sâ'irleri oraya bırakılacak ise de if'âl-i cezâ'iyenin hîn-i sudûrunda fâ'illeri zâbıta-i memleket ma'rifetiyle ahz ve tevkîf olundukda tâbi'iyetleri hakkında vâki' olacak ifâdeleri üzerine Dersa'âdet'te İran sefâreti ve taşralarda şeh-bender-hâneleriyle bi'l-muhâbere teba'a-i sahîha-i İrâniyye oldukları tahakkuk eylediği hâlde onlara teslîm kılınacaktır ve bu misillü husûsâtta şeh-bender ve şeh-bender vekîlleri hükümât-ı mahalliyyeye mürâca'atlerinde mutahhar-ı mu'âvenet olacaklardır» denilmesine nazaran iki İranlı beyninde mütekevvin bir cürümden dolayı icrâ kılınacak ta'kîbât ve tedkîkât emrinde İran konsolatoları salâhiyyet-dâr 'add edilmişlerdir. Gerçi mezkûr mukâvele-nâmenin birinci maddesinde «memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'de bulunan teba'a-i İrâniyye cinâyet ve cünha ve kabâhate müte'allik kâffe-i husûsâtta doğrudan doğruya kavânîn ve nizâmât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye bilâ-vâsıta zâbıta ve mehâkim-i Saltanat-ı Seniyye'ye tâbi' olacak ve fakat bend-i râbi'de zikr olduğu vechle bu madde Devlet-i İrâniyye me'mûrlarının İran teba'ası üzerinde olan hakk-ı himâyelerini ihlâl etmeyeceğinden sûret-i sarîha ve 'aleniyyede vukû'a gelen cinâyât fi'llerinin tahkîkât ve mücâzâtı kemâ-kân bilâ-vâsıta zâbıta ve mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'ce icrâ olunmak üzere bu makûle cinâyât-ı 'aleniyye ve meşhûdeden mâ-adâ cinâyât ve cünha ve kabâhate müte'allik if'âlden birinin esnâdıyla ahz ve tevkîf (s. 378) olunan İranlunun ahvâli sahîhası anlaşılmaq için hakkında icrâ kılınacak tahkîkât-ı evveliyyede töhmeti veyâ bera'at zimmeti zâhir oluncaya kadar gerek Dersa'âdet'te ve gerek taşralarda İran şeh-bender ve şeh-bender vekîllerinin bi'z-zât ve bi'l-vâsıta huzûruyla inzımâm-ı vukuf ve ma'lûmâtları câ'iz olacaktır...» diye mestûr bulunması hasebiyle iki İranlı beyninde mütehaddis cerâ'im-i meşhûdeden dolayı zâbıta ve mehâkim-i Osmâniyye'nin bi'l-istiklâl ifâ-yı vazîfe edeceği ve cerâ'im-i meşhûdenin gayrîsinde hakk-ı ta'kîb ve muhâkeme yine hükümet-i Osmâniyye'ye â'id olub şu kadar ki tahkîkât-ı evveliyye esnâsında tercümânın huzûru tecvîz kılınabileceği müstedel bulunmakta ve binâberîn işbu maddenin delâletiyle yedinci maddenin sarâhati ta'ârruz etmekte ise de delâlet ile sarâhat-i ta'ârruz ettikte sarâhatin mücebiyle 'amel olunmak kavâ'idi külliye icâbâtından olmasına mebnî birinci maddeyi bir taraf Osmanlı ve diğer taraf İranlı olmak sûretine hasr ve tahsîs ederek iki madde beynini tevkîf ve te'lîf ettiğimizde fi'liyyât ve tatbîkâta mütâbık bir netîceye vâsıl oluruz.

İmdî memâlik-i Osmâniyye'de iki İranlı arasında bir cürm-i tekevvün ettikte zâbıta-i 'adliyyemiz ta'kîbât ve tahkîkâta şürû' eder ve fakat tarafeynin İranlı bulduklarına sûret-i muhakkakada matla' olduktan sonra evrâk-ı tahkîkiyye ile birlikte fâ'il cürmü konsolatoya teslîm eder; konsolatoda tahkîkât-ı vâkı'ayı kâfi görürse mu'âmele-i müte'âkibeyi onun üzerine binâ, görmezse kendisi ikmâline tevessül eyler. Amâ zâbıta-i Osmâniyye'den evvel şeh-bender-hâne kavasları vukû'-ı cürme kesb-i itlâk eylemişler ise tahkîkâtı evveliyye onlar tarafından icrâ ve evrâk-ı konsolatoya tevdî' kılınır. (s. 379)

Dersa'âdet İran şeh-bender-hânesinde bir müdde'î-i 'umûmî ve bir müstantik ve birde bidâyet mahkemesi vardır. Müdde'î-i 'umûmîlikten tevdî' kılınan cünha if'âli hakkında müstantiklikce icrâ kılınan tahkîkât lüzûm-i muhâkemeye müncer olursa işbu karar-nâme ve evrâk-ı müteferri'ası mahkemeye isrâ kılınır. Bir muvazzaf re'is ile teba'a-i İrâniyye meyânından müntehâb iki fahrî a'zâdan müteşekkil bulunan mahkeme bizim usûl-i muhâkememize pek müşâbih bir tarzda tedkîkât-ı icrâ ve netîcede bera'ât veyâ mahkûmiyyet kararı i'tâ eyler.

Mezkûr mahkemedden sâdır olan mukarrerâtın mercî' istînâfî olmak üzerede Dersa'âdet İran sefâret-hânesinde bir muvazzaf re'is ve mu'teberân-ı İrâniyye arasında müntehab dört a'zâdan müterekkib bir istînâf mahkemesi teşkîl kılınmıştır. İşbu istînâf mahkemesi mukarrerâtı kat'î ve kâbiliyyet-i temyîziyyeyi gayr-i hâ'izdir.

Cürm-i vâkı' cinâyet derecesinde olduğu sûrette ise sâlifü'z-zikr müstantik ikmâl eylediği tahkîkât netîcesinde maznûnun o fi'lin fâ'ili olduğuna dâ'ir delâ'il ve imârât görürse evrâk-ı dâ'vânın konsolato mahkemesi re'isi ile muvazzaf dört a'zâdan müteşekkil hey'et-i ittihâmiyyeye tevdî'ine karar verir. Hey'et-i mezkûre dahî medâr-ı ittihâm olacak delâ'il ve imârâtı mevcûd 'add ettiği takdirde maznûnun ittihâmına karar-ı i'tâ ve mazbata-i ittihâmiye ile evrâk-ı müteferri'asını Tebriz veyâ Tahran Cinâyet Mahkemeleri'nden birine sevk ve isrâ ve diğer taraftan müttehim der-dest edilebilmiş ise onu da evrâkıyla birlikte oraya î'zâm eyler.

Taşralara gelince: Trabzon, İzmir, Bağdad ve Basra gibi ba'zı (s. 380) yerlerde şeh-bender-hânelere merbût bidâyet mahkemeleri vardır; sûret-i mâhsûsâ'da mahkeme teşkîl kılınmayan mevâki'de ise şeh-benderin taht-ı riyâsetinde yeni fahrî a'zâ ile teşekkül eyleyen mahkemeler cünha derecesindeki if'âl-i cürmüyenin muhâkemesini icrâ eder. Taşra mahkemelerinden sâdır olan mukârrerâtın mercî'-i istînâfî ise Dersa'âdet konsolato mahkemesidir.

Vilâyâtta iki İranlı beyninde mütehaddis if'âl-i cinâ'iyenin tahkîkât-ı mahallî şeh-bender-hânesince bi'l-icrâ hey'et-i ittihâmiyeye sevke kâfi delâ'il tahassul ettikte keyfiyyet Dersa'âdet'te müteşekkil hey'et-i ittihâmiyeye tevdi' kılınır.

İ'âde-i Mücrimîn – Bu mebhase müte'allik olmak üzere iki mes'eleyi mevzû-i bahs etmek icâb eder ki onlardan biri i'âde-i mücrimîn (extradition) keyfiyyetinden ibârettir. Fi'l-vâki' bir mülk-i ecnebîde bir cürm îkâ' ettikten sonra memâlik-i Osmâniyye'ye dâhil olan bir kimseyi onun mensûb bulunduğu konsolato der-dest ederek mahall îkâ-i cürm olan memlekete i'âdeye veyâ bir ecnebînin memâlik-i Osmâniyye'den tard ve ihrâcına mensûb bulunduğu hükümetce lüzûm hiss edilirse konsolato ve ecnebîyi cebren mülk-i Osmâniyye'den ihrâca kâdir midir? mes'elesini 'uhûd-ı 'atikâ nokta-i nazarından tedkîk etmek derece-i vücûdedir. Pilisiye Duruzas'ın bu mes'ele hakkındaki ifâdât ve mutâla'âtının hülâsası ber-vech-i âtî derc olunur:

Meselâ bir Fransız Fransa'da ba'de îkâi'l-cürm memâlik-i Osmâniyye'ye ilticâ eyledikte Fransa Konsolato Mahkemesi'nin onun hakkında ta'kîbât ve tedkîkât icrâsına salâhiyyet-dâr olup olmadığı keyfiyyeti zan edildiği kadar basît bir mes'ele değildir; zirâ bu cürm-i îkâ' eden kimse ile hükümet-i matbû'ası beynindeki irtibâtta mâ-adâ Devlet-i (s. 381) Osmâniyye ile o hükümet-i ecnebiyyenin de irtibâtına müte'allik bir keyfiyettir. Fi'l-vâki' konsolosun o mücrimi der-dest zımında o hükümet-i mahalliyyeye mürâca'ate lüzûm hiss etmesi muhtemel ve vârid ve hâlbûki konsolosun bu yolda bir talebi de bulunabileceği ve Devlet-i Osmâniyye'nin bu talebi kabûle mecbûr olacağı cây-i bahs ve te'âmmüldür. Bu, hadd-i zâtinde biri i'âde-i mücrimîn (extradition) mes'elesidir ve hukûk-ı düvelde i'âde-i mücrimîn 'uhûd-ı husûsiyye ile takayyüd ya'nî ne gibi ahvâlde i'âde-i mücrimîn mümkün olacağı mukâvelât-ı düveliyye ile ta'yîn eder.

Bütün mü'ellifler Bâb-ı 'Âli'nin diğer memâlik-i ecnebiyye ile i'âde-i mücrimîn hakkında 'uhûdu bulunmadığı fikrini izhâr etmişlerdir. Fakat bu re'y bilâ-kayd ihtiyât kabûl edilmemelidir. Her ne kadar 'uhûd-ı 'atîka bi'l-hâssa i'âde-i mücrimîn hakkında te'âtî kılınmış bir 'akdi muhtevâ değilse de ba'zı 'uhûd-ı mücrimînin i'âdesine müte'allik pek basît ve sarîh ahkâm-ı şâmil ve bunlardan ikisi ya'nî evâsıt-ı Ramazân sene 1188'de (21 Temmuz sene 1774 M.) Rusya Devleti'yle mün'akid Küçük Kaynarca Mu'âhede-nâmesi'nin ikinci maddesiyle 5 Zi'l-ka'de

sene 1271 (27 Mayıs sene 1855 M.) târihinde Yunan Devleti ile ‘akd edilen Kanlıca Mu‘âhede-nâmesi'nin yirmi birinci maddesi nazar-ı câlibdir.

İmdî bu iki maddeden, en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesi (la clause de la nation la plus favorisée) kâ'idesine tevfiikan bütün düvel-i ecnebiyyenin istirdâd-ı mücrimîn salâhiyyeti mevcûd olduğu istintâc edilebilir mi? Veyâ maddeteyn-i mezkûreteynin ihtivâ ettiği esâs mütekâbil olmak haysiyyetiyle en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i devlet mu'âmelesi burada cereyân eylemez denilemez mi? Veyâhûd bu maddeler bir maksad-ı ‘umûmîyi şâmil olmayub ancak hem hudûd iki devletin hudûdları üzerindeki vekâyî‘ ve hâdisâtın önünü almaya hâdim-i tedâbir cümlesindedir demek daha doğru düşmez mi?

Ma'a-zalık bu cihetleri tedkîk-i zâ'iddir; zirâ kapitülasyonlar hûkûkun (droit capitulaire) kavâ'id-i ‘umûmiyyesi mes'eleyi hale kâfidir. Vâkî'âda ecnebîler hiç değilse beynlerindeki münâsebet nokta-i nazarından mevâdd-ı hukûkiyye ve cezâ'iyede kendi kânûnlarına tâbi'dir. Bi'l-hassâ mevâdd-ı cezâ'iyede hükümet-i Osmâniyye ecnebînin îkâ' ettiği cürmden dolayı kendisini ‘alâka-dâr ‘add etmez ve bu takdîrce ecânib kendi (s. 382) memleketinin, hakkında te'mîn-i icrâsı lâzımeden olan kavânîn-i hukûkiyye veyâ cezâ'iyesine tâbi' kalır.

Diğer taraftan memâlik-i Osmâniyye'de bulunan bir ecnebî hakkında memleketinde bulunan salâhiyyet-dâr me'mûrların tanzîm ve isrâ ettiği bir tevkîf müzekkeresinin icrâsı kavânîn-i cezâ'iyenin kısmen icrâsı demektir ki bu, bâlâ'daki temhîdâta nazaran memâlik-i şarkıyye'de hâ'izdir.

Fransa mehâkimi de iki mes'eleda aynı esâsı tatbîk etmiştir; şöyle ki: 1858 sene-i mîlâdiyyesinde Marsilya, Bon ve Bizanson'da sahtekârlık îkâ'iyile maznûnen ta'kîb edilmekte olan bir Fransız İskenderiye'ye ilticâ etmişti; Marsilya müdde'î-i umûmîsi İskenderiye'de bulunan Fransız konsolatosuna ‘aleyhinde ta'kîbât icrâsını emr etmesine mebnî kânçılâryaya geldiği bir sırada konsolos maznûnu tevkîf ve Fransa'ya sevk ve i'zâm eyledi. Aix hey'et-i ittihâmiyesinin mazbata-i ittihâmiyesi cinâyet mahkemesine (courd d' assises) tevdi' kılınması üzerine müttehim vekîli evvel-be-evvel tevkîfin kânûna mugâyir olduğundan ve çünkü müttehim istirdâd-ı mücrimîn usûlüne tevfiikan sebk eden bir taleb dâ'iresinde hükümet-i Mısıriyye cânibinden Fransa hâkimlerine teslim edilmek icâb ederken hod-be-hod ve hilâf-ı salâhiyyet der-dest ve tevkîfine teşebbüs edilmiş olmasından bahsetmiş ise de mahkeme bu i'tirâzı şâyân-ı kabûl görmemiş ve temyîz mahkemesi dahî 18 Kânûn-i Evvel sene 1858 târihli kararıyla i'tiraz-ı vâkî' redd eylemiştir. 1887 senesinde

dahî mahkeme-i temyîz yine aynı sûretle ittihâz-ı karar ve esbâb-ı mücebe mevki'inde de, bir ecnebînin memâlik-i Osmâniyye'de ikâ' eylediği cürmden dolayı konsolosların hakk-ı ta'kîbi bulunmasına nazaran Fransa'da bir cürm-i ikâ'inden sonra memâlik-i Osmâniyye'de ilticâ eden teba'asını hükümet-i mahalliyyenin müdâhalesine lüzûm kalmaksızın konsolatonun bi'l-evleviyye (a fortiori) ahz ve tevkîf salâhiyyeti olacağını tezkâr etmiştir.

İşte bir kısım mü'ellifinin ârâsı ve ba'zı mehâkim-i ecnebiyyenin mukarrerâtı memâlik-i Osmâniyye'de ilticâ eden erbâb-ı cerâ'imi der-dest ve tevkîf veyâ burada bulunan teba'ası li-sebebin tard ve ihrâc emrinde konsoloslara bir hakk ve salâhiyyet-i bahş ve konsolato nizâm-nâmelerinden birkaçında tesâdüf edilen (s. 383) sarâhatte bunu te'yîd etmekte ise de bu iddi'â-nâme kavâ'id-i hukûk-ı düvel ve ne kapitülasyonlar ahkâmına tevâfuk etmediği cihetle asla şâyân-ı kabûl görülemez.

Vakı'âda hukûk-ı düvel nokta-i nazarından istirdâd-ı mücrimîn yâ bir mukâvele-i mahsûseye veyâ mukâbele bi'l-misl esâsına veyâ te'âmüle müstenid ve bir tâkım usûl ve kavâ'ide tâbi' bulunmakta ve bu bâbda konsoloslar için bir hakk-ı imtiyâz kabûl eylememektedir. Kapitülasyonlarda ise konsoosların bu yolda bir salâhiyyeti olduğu musarrah değildir. Bundan dolayıdır ki şu iddi'âlarını te'yîd zımında ecânibde tarîk-i kıyâs sülûk ederek «mâdemki konsolosluk memâlik-i Osmâniyye'de irtikâb-ı cürm eden teba'ası hakkındaki hakk-ı kazâsı taraf-ı diğerde aynı tâbi'iyette olduğu hâlde musaddık ve müslimdir, onun gibi mensûb bulunduğu devlet mülkünde cürm-i ikâ' ettikten sonra memâlik-i Osmâniyye'ye ilticâ eden teba'asına karşıda hakk-ı kazâsı olmak ve onu mahall-i cürm olan memlekete i'âde eylemek hakk ve salâhiyyetini hâ'izdir» diyorlar. Lakin bu istidlâlinde bir kıymeti hukûkiyyesi yoktur; çünkü konsoloslar için hakk-ı kazâ tanımak 'alâ-hilâfû'l-kıyâs bir mu'âmeleyi tecvîz etmektir; böyle 'alâ-hilâfû'l-kıyâs sâbit olan şey ise sâ'ire makîsün-'aleyh olamaz. [1]³⁶⁸ Diğer taraftan 'ale'l-ıtlâk memâlik-i Osmâniyye'de ikâ'-i cürm eden kimseler hakkında ta'kîbât icrâsı esâsen hükümet-i Osmâniyye'ye â'id bir hakk olup tarafeyn aynı tâbi'iyetinde bulunduğu sûrette konsolatolar için kabûl edilen hakk-ı kazâ bu bâbda (s. 384) Hükümet-i

(s. 383)

³⁶⁸ [1] 'Alâ-hilâfû'l-kıyâs sâbit olan nass-ı müverridine maksûr olur ibâresiyle irâd olunan işbu kâ'ide-i külliye «cceptio est strictissimae interpretationis ya'nî istisnâların tatbîki mahdûd bir dâ'ireye inhisâr eder» sûretinde Roma Hukûku'nda ve ondan naklen hukûk-ı garbiyyede dahî mevcûd ve mer'îdir.

Seniyye'ye vekâletten ibârettir; vekîl ise müvekkelün bihin îfâsınca ancak müvekkelinden telakkî eylediği me'zûniyyet dâ'iresinde harekete muktedir ve onun hâricinde îfâ ettiği mu'âmelât müvekkili hakkında gayr-i nâfiz ve lağv olacağı cihetle, memâlik-i Osmâniyye'de bulunan konsolatoların hakk-ı kazâsı hâkimiyet-i mahalliyyenin tevkîl ettiği dâ'ire dâhilinde maksûr ve münhasır ve binâberîn meselâ Fransa'da bir cürm-i îkâ ettikten sonra memâlik-i Osmâniyye'ye ilticâ eden bir Fransız'ı Fransa konsolatosunun hûd-be-hûd der-dest ve mehâkime ve Fransa'ya sevk ve i'âde edebilmek salâhiyyetini gayr-i şâmil bulunması iktizâ eyler. Fazla olarak kapitülasyonlarda sâlifü'z-zikr istidlâli hükmünden iskât edecek ahkâm mevcûddur; sarâhat-i mukâbelesinde ise delâlete i'tibâr yoktur.

Fi'l-hakîka Rusya ile 'akd olunan 1188 H. (1784 M.) târihli Kaynarca 'Ahid-nâmesi'nin ikinci maddesinde «işbu 'ahid-nâme-i mübârekenin in'ikâdı ve tasdîk-nâmelerin mübâdelesinden sonra iki devletin re'âyâsından ba'zıları âher bir töhmet ve 'adem-i itâ'at veyâhûd cinayet edüb devleteynin birine ihtivâ veyâhûd iltica kasdından olur ise Devlet-i 'Aliyyem'de dîn-i İslâmî kabûl ve Rusya Devleti'nde tanassur edenlerden mâ-adâ aslâ bir bahâne ile kabûl ve himâyet olunmayub der-'akab redd veyâhûd hiç olmaz ise iltica ettikleri devletin memâlikinden tard olunurlar ki bu misillü yaramazların sebebi ile iki devlet beynine mûris bürûdet veyâhûd bâ'is-i bahs-i 'abes olur aslâ bir ma'nî vâki' olmaya ke-zalik tarafeyn re'âyâsından olub gerek ehl-i İslâm ve gerek Hıristiyan zümresinden bir kimse bir türlü taksîrât (s. 385) edüb her ne mülâhaza ile bir devletten evvel bir devlete ilticâ ederlerse bu misillüler **taleb olundukça** bilâ-te'hîr redd olunalar» denilmekle cerâ'im-i 'azîme erbâbının, dâhil-i dâ'ire-i İslâm olanlar ile tanassur edenler müstesnâ olmak üzere, redd ve tard olunacağı mütekâbil der-'uhde ve fakat cerâ'im-i 'âdiyye erbâbının i'âdesi talep ile takyîd ya'nî bu günkü i'âde-i mücrimîn esâsı kabûl edilmiş oluyor; eğer konsolos böyle bir mücrimi kendiliğinden der-dest ve Rusya'ya i'zâm hakkını hâ'iz olsa **taleb olundukça** sözü lağv olmak icâb eyler. İşte bu madde de i'âde-i mücrimîn sarahâten **taleb** ile takyîd edilmesine nazaran bâlâ'daki istidlâl hükmünden sâkıttır. Nihâyet ba'de îkâ'i'l-cürm memâlik-i Osmâniyye'ye ilticâ eden bir ecnebî mensûb olduğu konsolatoya mürâca'atle hüviyyet ve tâbi'iyetini bildirmez, talep-i himâyet ve sahâbet eylemez, aksî sâbit oluncaya kadar memâlik-i Osmâniyye'de bulunan herkes Osmanlı 'add oluncaya kadar müslümât-ı umûrdan olmakla bu âdemi de Osmanlı 'add etmeye mecbûruz; konsolatonun hakk-ı kazâsı ise sırf teba'asına maksûr olduğundan, hilâf-ı sâbit

oluncaya kadar Osmanlı farz etmek zarûretinde bulunduğumuz o âdem hakkında hakk-ı kazâsını isti'mâl edemeyeceği der-kârdır.

İşte konsolatoların i'âde-i mücrimîne hakk ve salâhiyyetleri olamayacağı ber-vech-i bâlâ dört vechle isbât edildikten mâ-adâ bu iddi'âmızı mü'eyyed olarak mehâkim-i ecnebiyyeden sudûr etmiş mukarrerâtta tesâdüf kılınmaktadır. Ez-cümle bundan bir hayli sene evvel Paris bankalarından birinin dîrektörü zimmetine mebâliğ külliye geçirdikten sonra Dersa'âdet'e gelerek Tarabya'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiş ve fakat konsolatoya gidüb kendisini kayd ettirmek (s. 386) ve bir ikâmet-gâh irâ'e eylemek gibi tâbi'yyet-i ecnebiyyede bulunduğunu tebyîn eyleyecek şerâ'iti îfâdan bi't-tabi' 'udûl eylemiş idi; Fransa me'mûrîn zâbitasınca merkûmun Dersa'âdet'te bulunduğu istihbâr ve keyfiyyet ol vechle sefârete iş'âr edilmesi üzerine zâbita-i Osmâniyye'nin de inzımâmı mu'âvenetiyle sefâret-hâne ve kavâsları tarafından der-dest edilen merkûm direktuvar Fransa'ya i'zâm kılınmış idi; muhâkemeye şürû' edilir edilmez maznûnun avukatı ahkâm-ı kavânîne bi'l-istinâd müvekkili hâzır olduğu hâlde «benim müvekkilim mahkemede mevcûd değildir; çünkü bu kânûnen istirdâd ve ihzâr olunmuştur. Fransa'nın bunu cebren tutub getirmesi ahkâm-ı kavânîne tevâfuk edemez; binâberîn evvel-emirde onu hâl-i kânûniyyesine bilâ-ricâ' i'âde-i mücrimîn kavâ'idine tevffikan celb edinizde ba'dehû muhâkeme ediniz; Aks-i takdîrde müvekkilimi gıyâben mahkûm etmiş olursunuz» yollu müdâfa'atta bulunmuş ve mahkemede def'-i vâkî' muhikk ve kânûnu bulunduktan başka merkûmun Belçika teba'asından olduğu da tahakkuk eylemiş bulunmasına binâen tahliyesine dâ'ir i'tâ-yı karar etmiştir. [1]³⁶⁹ (s. 387)

Hakk-ı Tard ve Teb'id – Bu bahse müte'allik mesâ'ilden biri de ecânibin memâlik-i Osmâniyye'den tard ve ihracı keyfiyyetidir; şöyle ki: Her yerde hükümet-i mahalliyyenin ihtiyâc-ı mübreme binâen ecânibi memleketinden hârice çıkarmak hakk ve salâhiyyeti teslim edilmiş ve şübhesiz hükümet-i Osmâniyye dahî bu hakkı hâ'iz olduktan başka defa'âtle de isti'mâl eylemiştir. Kapitülasyonların

(s. 386)

³⁶⁹ [1] Üç yüz yirmi sekiz senesi içinde bu bahse müte'allik olarak hâdis olan bir vak'a pek ziyâde nazar-ı dikkati celbe sezâdır; şöyle ki Diresden Bankası'nın ikinci sanduk-kârı iki yüz altmış bin mark kadar meblağ ihtilâs ederek firâr eylemiş ve Almanya Hükümeti'nce mezkûr sanduk-kârın Dersa'âdet'te bulunduğu istihbâr olunmasıyla der-desti zımında İstanbul'a bir Alman polis gönderilmiş idi; sene-i mezkûre haziranının on beşine müsâdif cuma günü akşam üstü merkûm Osmanlı polislerinin mu'âvenetiyle Büyüka'da müste'ciren ikâmet etmekte olduğu Mösyo Rusu Lato'nun hânesinde der-dest edilerek Alman konsolos-hânesine teslim olunmuştur.

Hukûk devleti sıyânetle mükellef bulunan me'mûrîn-i Osmâniyye'nin bu mes'eledе gösterdikleri müsâmaha ve lâkaydı bi-hakkın dâ'î-i te'essüftür. (s. 387)

ahkâm-ı umûmiyyesi devletin şu salâhiyyetini tehdîd değil, te'yîd etmiştir demek doğru olur. Fi'l-vâki' ecnebîlere memâlik-i Osmâniyye'de ikâmet hakkını te'mîn eden kapitülasyonlar vezâ'if-i meveddet ve hukûk-ı emniyyete mugâyir her gûnâ harekâtta ecnebîlerin mücânib bulunmalarını meşrûr kılmış ve çünkü bütün kapitülasyonlarda ecânibin masûniyyet ve emniyyetinden bahs olunduğu zamân **kendi hâllerinde bulundukaa** gibi ta'bîrler isti'mâl edilmiştir. [1]³⁷⁰ Binâen 'aleyh ecnebîlerin memâlik-i Osmâniyye'de mazhar-ı himâye olmaları kendi hâllerinde bulunmak ve dostluk ve sadâkat merâsim ve levâzımına ri'âyet etmek şartıyla mukayyed olub işbu şartı ihlâl edenleri memleketten teb'îd hükümet-i Osmâniyye'nin cümle-i hukûkundan idüğü cây-i inkâr olamaz.

Fakat ba'zı sefâretler bu tard ve teb'îd hakkının kendilerine â'id olduğunu (s. 388) ve istedikleri hâl ve zamânda kendi teba'alarından bir kimseyi tard edebileceklerini iddi'â ediyorlar ki Fransa, Avusturya, İtalya ve İngiltere bu cümledendir; amâ Belçika, Yunanistan ve Almanya nizâmâtı burada bulunan konsoloslarıçün tard ve teb'îd hakkını (droit d'expulsion) kabûl etmemiştir.

Fi'l-vâki' Fransa'nın 1778 senesi haziran nizâm-nâmesinin (Edit de juin 1778) ikinci maddesi mücebince memâlik-i Osmâniyye'de bulunan Fransız konsolosları nâ-be-câ ahvâl ve sû-i harekâtlarıyla menfa'at-i 'umumiyyeye îrâs-ı mazarrat iden Fransızları tevkîf ve ilk vâpurla Fransa'ya i'zâm edebilecekler ve bu hâlde Hâriciyye Nezâreti'ne mufassal bir takrîr ile tard ve teb'îde sebebiyyet veren if'âl ve esbâbı i'lâm eyleyeceklerdir.

Gerçi on dokuzuncu asır mebâdisinde yetişen ba'zı mü'ellifler 1769 târihinde müsâdif Fransa ihtilâl-i kebîrinde neşr edilen Hukûk-ı Beşer Beyân-nâmesi (Déclaration des Droits de l'homme) ile konsolosların bu hakkı zımnen mülgâ bulunduğunu iddi'â etmişlerse de Fransa Hükümeti'nce ne bu nazariyye ve ne de 1825 ve 1836 ve 1886 târihlerinde sâlifü'z-zikr seksen ikinci maddenin ilgâsına dâ'ir Fransa meclis-i meb'ûsânında vukû' bulan teklifler kabûl edilmemiştir; üçüncü Napolyon zamânına müsâdif 1865 târihinde Dersa'âdet

³⁷⁰ [1] Bizde Sultan Mahmud-ı Evvel ve Fransa'da XV. Lui zamân-ı saltanatlarına müsâdif 5 Rebi'ül-evvel sene 1153 (1740 M.) târihinde mün'akid 'ahid-nâmenin «Françelünün gerek elçî ve konsolos ve tercümânları ve gerek onlara tâbî olan tüccâr ve ehl-i kârları ve gerek Françelü sefâ'inini i'mâl eyleyen kapûdân ve mellâhları ve gerek ruhbân piskoposları mâdemki kendi hâllerinde yürüyüb dostluk merâsimine ve sadâkat levâzımına hâlel getirecek harekettten mücânebet üzere olalar, işbu 'atîf ve cedîd 'akd olunan mevâdd fî mâ ba'din tavâ'if-i mezkûrenin haklarında mer'î ve mu'teber tutulub... » ibâresini şâmil bulunan seksen dördüncü fıkrası fikrimizi te'yîd edecek mevâdd-ı 'ahdiye cümlesindedir.

Fransız cenerâl konsolosu tarafından Dersa'âdet'ten Fransa'ya teb'îd edilen bir Fransızın sebk eden şikâyeti üzerine hey'et-i ayânda bu mes'ele mevzû-i bahs olduğu zamân hükümet komiseri şikâyât-ı vâkı'anın reddini teklîf ve hey'et-i a'yânda bilâ-tereddüd bunu kabûl etmiştir. Bundan mâ-adâ Fransa'nın Çin, Maskat) ve Siyam'da bulunan (s. 389) konsoloslarının vezâ'ifini ta'yîn eden yeni nizâm-nâmelerde mezkûr seksen ikinci madde mücebince konsolosların hakk-ı teb'îdi hâ'iz bulunduğu musarrah olunmasına nazaran hukûk-ı beşer beyân-nâmesi konsolosların bu hakkını ber-teraf etmiş değildir.

Fransa'nın sâlifü'z-zikr nizâm-nâmesi ahkâmınca hakk-ı teb'îd konsolosun idârî bir hakkı olmasına göre bu bir cezâ değildir; nitekîm 1865 târihinde Bükreş Fransız Konsolato Mahkemesi tarafından verilmiş olan bir te'bîd kararını, bu konsolos tarafından münferiden icrâ edilecek bir hak olup mahkemece bu bâbda karar i'tâsı hilâf-ı nizâm bulunduğundan bahisle, Aix İstinâf Mahkemesi fesh etmiştir.

Teb'îd kararı tahrîren i'tâ edilmiş olmak icâb etmeyüb şifâhî de olabilir. Teb'îd bilâ-sebeb icrâ edilemezse de konsolos teb'îd ettiği Fransıza o sebepleri bildirmeye mecbûr değildir.

Konsolos te'bîd edeceği Fransız bir müddetcin tevkîf ve habse muktedir ve fakat ilk tesâdüf eden Fransız vapuruyla Fransa'ya i'zâma ve kapûdânda herhâlde bu emr-i infâza mecbûrdur. Tard ve teb'îd olunan kimse Fransa'ya ayak basınca hürdür; gerçi 1778 nizâm-nâmesinin 63'üncü maddesinde kapûdân teb'îd edilen Fransız ilk uğradığı Fransız limanı'nın en büyük me'mûruna teslîme ve oda Fransa Bahriyye Nezâreti'nden telakkî edeceği emre kadar onu tevkîfe mecbûr bulunduğu beyân kılınmakta ise de 1826 ve 1836 târihlerinde muhâkemece ittihâz olunan iki kıt'a karar madde-i mezkûre hükmünü mülgâ 'add etmiştir.

Teb'îd kararının ittihâzını müceb-i esbâb kânûnen tehdîd edilmemiş (s. 390) ve marrü'z-zikr seksen ikinci madde konsolosa bu bâbda bir hakk-ı takdîr bahş etmiştir. Amâ fi'liyyât ve tatbîkâtta o hakk hilâf-ı âdâb harekâtta bulunan kadınlar, serserîler (vagabonds), hükümet-i Osmâniyye'nin zan ve şübhesini da'vet eden kimseler ve gazetelerinde Fransa 'aleyhine idâre-i kelâm eden muharrerler hakkında isti'mâl edilmiştir.

Konsolosun tard ve teb'îd kararına karşı Fransa Hâriciyye Nezâreti nezdinde i'tirâz hâ'iz ve nezâret-i müşârün-ileyhâ ol bâbdaki kararı tasdîk etmemesi sûretinde o Fransızın yine memâlik-i Osmâniyye'ye 'avdeti kâbildir. Amâ

Hâriciyye Nezâreti müttehazı tasdîk eyler ve fakat bu keyfîyyet tecâvüz ve vazîfe (excès de pouvoir) sûretiyle vukû'a gelmiş olursa Şurâ-yı Devlet'e mürâca'at mümkündür. Konsolos tarafından verilen tard ve teb'îd kararına rağmen o Fransız yine memâlik-i Osmâniyye'ye 'avdet ederse, bu bâbda bir cezâ-yı mahsûs mevcûd olmadığından, 'aleyhinde ittihâz olunabilecek tedâbir onun yeniden tardından ibârettir. memâlik-i Osmâniyye'nin bir beldesinden Fransa'ya ihrâc ve teb'îd olunan bir Fransız bi'l-ahire memâlik-i Osmâniyye'nin diğeri bir noktasına 'avdet etse o ikinci mahaldeki Fransa konsolosunun evvelce mukîm bulunduğu mahall konsolos tarafından teb'îd edilmiş olması sebebine müsteniden o Fransız tard ve teb'îde salâhiyyeti olmamak icâb eder.

Fransa'da gıyâben mahkûm olduğu veyâhûd 'aleyhine ta'kîbât-ı cezâ'îyye icrâ edilmekte bulunduğu hâlde firâren memâlik-i Osmâniyye'ye ilticâ eden ve fakat burada tard ve teb'îdi müceb harekâtı meşhûd olmayan bir Fransız Fransız konsolosunun mücerred onun burada bulunması dolayısıyla teb'îde salâhiyyet-dâr (s. 391) olub olmaması mes'elesinde Pilisiye Duruzas konsolosun o Fransız tevkîf ve Fransa'ya sevk ve i'zâm edebileceğini ve fakat bu hakkın marrû'z-zikr seksen ikinci maddeye binâen değil belki istirâd-ı mücrimîn esâsına intibâen isti'mâl edebileceğini der-miyân etmekte ise de balâda tafsîl edildiği vechle konsolosların öyle bir hakkı bi'l-vücûh teslîm edilemez.

Avusturya Macaristan Hükümeti'nin 1857 senesinde neşrettiği bir nizâm-nâme dahî ber-vech-i bâlâ tafsîl edilen Fransız usûlünü kabûl etmiştir.

Fransa ve Avusturya nokta-i nazarından tard ve teb'îd konsoloslar için idârî (administratif) bir hakk olduğu hâlde İngilizlerin bu bâbdaki usûlü 'adlî (judiciaire) bir mâhiyyeti hâ'izdir. Fi'l-vâki' 7 Teşrîn-i Sâni 1910 târihli order in kauncil'in seksen birinci maddesi mücebince memâlik-i Osmâniyye'de mukîm bir İngilizin asayiş-i 'umûmîyi ihlâl edeceği mahsûs ve buna dâ'ir esbâb-ı mukni'a mevcûd olursa lede't-tensîb mahkeme-i 'âliye onu celb ve ilerüde harekât-ı âsâyiş-şikennânde bulunmayacağına dâ'ir kendisinden te'mînât ahz eder; işbu te'mînâtı verdikten sonra o kimse yine sû-i harekâta devam ederse mahkeme-i 'âliye onun memâlik-i Osmâniyye hâricinde yâ kendi mensûb bulunduğu veyâ İngiltere Hükümeti'nin tensîb eylediği bir mahale tard ve teb'îd hakkında ittihâzı karar edebilir. Taşra mahkemeleri böyle bir tard (déportation) kararı verirse kable'l-icrâ mahkeme-i 'âliyeye bildirecek ve bu dahî karar-ı mezkûru yâ tasdîk veyâ ta'dîl veyâhûd fesh edebilecektir. Hakkında tard kararı verilen kimse tardin icrâsına kadar

habsde kalır veyâ mahkeme bunun hilâfî bir tedbîr-i ittihâz etmiş olduğu takdîrde kendisi te'mînât tahtına alınır; hakkında bu vechle ittihâz karar edilen kimse (s. 392) ilk fırsatta İngiltere sefâ'in-i harbiyyesinden biriyle ve harb gemisi bulunmadığı hâlde teb'îd olunacağı mahale giden bir İngiliz ticâret gemisiyle sevk ve i'zâm kılınır. Bu bâbdaki emir-nâme o kâpûdân hakkında lâzımü'l-ittibâ' olub icrâsından istinkâf sûretinde elli liraya kadar cezâ-yı nakdî ile mahkûm olur. Tard olunan kimse kendinin nakli emrinde icâb eden bi'l-cümle masârifî veyâ bunun mahkeme tarafından ta'yîn edilen bir kısmını tesviyeye mecbûr tutulur.

Mahkeme-i 'âliye böyle tard kararı i'tâ ettiği zamân onu herhâlde İngiltere Hâriciyye Nezâreti'ne (secretary of State) ve sefire bildilmeye mecbûrdur. Bu vechle tard olunan bir İngiliz memâlik-i Osmâniyye'ye bilâ-izin 'avdet ederse bir cürm-i 'azîm irtikâb etmiş 'add ve bundan dolayı iktizâ eden mücâzâtı gördükten sonra tard olunur. Şu kadar ki eğer o kimse İngiltere Hâriciyye Nezâreti'ne mürâca'atle memâlik-i Osmâniyye'ye 'avdet için me'zûniyyet talep eder ve bunun i'tâsında münâsib görülürse Türkiya'ya i'âdesi hakkında nezâret-i müşârün-ileyhâya bir karar-ı ittihâz edilebilir.

Almanya Hükümeti kendi konsololarıçün tard ve teb'îd salâhiyyetini kabûl etmemekte ve bir cürm ile maznûn olmayan bir kimseyi tard ve teb'îd şübhesiz onun hürriyyet-i şahsiyesine karşı bir tecâvüz teşkîl edeceği cihetle hükümet-i müşârün-ileyhânın usûlü hürriyyet-i şahsiye ve mesâkinin ta'arruzdan masûniyyeti esâslarına muvâfık düşmektedir. Lakin Almanya Hükümeti'nin tard ve teb'îd hakkını konsololarıçün tanımamış olmasına rağmen ahîren Diresd Bankası'na mensûb bir muhtelisi der-dest ve tevkîf eylemeleri (s. 393) mes'elesinde meşhûd olduğu vechle hod-be-hod istirdâd-ı mücrimîne kıyâm etmelerinde nâ-kâbil te'lîf bir tezâd-ı müşâhade kılınmaktadır. [1]³⁷¹

İmdî ber-vech-i bâlâ tafsîl edildiği üzere ba'zı sefâretler konsolosların tard ve teb'îd hakkını hâ'iz olduklarını iddi'â ve ol bâbdaki nizâm-nâmelerin sarâhati dâ'iresinde konsolatolar bu hakkı fi'len isti'mâl ediyorlarsa da şu iddi'âlar bâtıl ve kavâ'id-i hukûkiyyeye münâfidir. Çünkü hiçbir kapitülasyonda bu hakk kendilerine bahş edilmemiş ve hâlbûki böyle kavâ'id-i 'umûmiyye hâricindeki hukûk ve salâhiyyetlerin sarâhaten zikr-i lâzımeden bulunmuştur. Gerçi 15 Rebi'ül-evvel 1245 (1829 M.) târihinde Rusya Hükümeti'yle Edirne'de 'akd olunan mu'âhede-

(s. 393)

³⁷¹ [1] 386'ncı sahîfe hâşiyesine bak.

nâmenin yedinci maddesinin bir fıkrasında «ve Rusya teba‘a ve sefâyin ve emvâl ve emti‘ası her türlü dahl ve ta‘arruzdan masûn olarak teba‘a-i mersûme münhasıran Rusya elçisi ve konsoloslarının taht-ı hüküm ve zabtında ola» denilmişse de bundan sefir ve konsolosların memâlik-i Osmâniyye'de bulunan Rus teba‘asını hûd-be-hûd tard ve teb‘îde salâhiyyetleri olacağı ma‘nâsı istibât olunamaz. Çünkü bu kelâm şu ma‘nâyı ifâdeden kasr ve istisnâ ve imtiyâzlar bir ‘ahd-i sarîha müstenid bulunmak vâcibdir. Fi'l-hakîka fıkra-i mezbûre Rusya sefir ve konsoloslarının Rusya teba‘ası üzerinde hakk-ı tefîşi ve zâbitası bulunduğu ma‘nâsını ifâde maksadıyla sevk edilmiş ve bu hakkın derece-i şumulünü de bir taraftan hukûk-ı düvel kavâ‘idi ve diğer taraftan konsoloslar için tanınmış olan hakk-ı kazâ icâbâtı ile tehdîd ve takdîr etmek muktezî bulunmuştur. Her ne kadar ecâneb, memâlik-i Osmâniyye'de bulunan ecnebîlerin ikâ‘ eyledikleri cürmlerden (s. 394) dolayı muhâkeme ve te‘dîbleri devlet metbû‘ası konsolatosuna â’id bulunmasına nazaran asâyiş-i ‘umûmîyi ihlâl eyleyeceklerinden havf olduğu takdîrde onları memleketlerine teb‘îd etmek vazîfeside yine konsolatolara mevdû‘ olmak icâb eyleyeceğini makâm-ı istidlâlde der-miyân etmekteyse de bâlâ'da tafsîl ettiğimiz vechle bu, kıyâs tarîkiyle bir hükümden ibâret ve kavâ‘id-i hukûkiyyeye mugâyireti âşikârdır; çünkü ‘alâ-hilâfû'l-kıyâs sâbit olan hakk-ı kaza tard ve teb‘îde makîsün-‘aleyh olamaz, o ancak mevrîdine maksûr kalır ve istisnâlar mahdûd bir dâ’irede tatbîk edilir. (s. 395)

MEBHAS-I 'ÂŞİR

Muhtelif Tâbi'iyette Bulunan Ecnebîler Arasında Mütelhaddis Cerâ'im

Nass-ı 'Uhûd ve İhtilâf-ı Nazar; Münâzara-i Hukûkiyye; Mandelistam'ın
Mütâla'âtı;

Tenkîd ve Cevâb; Pilisiye Duruzas'ın Beyânatı; İ'lâmat-ı Fârika Dâ'vâları

Nass-ı 'Uhûd ve İhtilâf-ı Nazar – Muhtelif tâbi'iyeti hâ'iz iki ecnebî arasında tekevvün eyleyen de'âvî-yi cezâ'iyenin merci'-i rü'yet ve tedkiki hakkında Bâb-ı 'Âlî ile düvel-i ecnebiyye beyninde ihtilâf mevcûddur. Bâb-ı 'Âlî bu gibi cerâ'im'in mehâkim-i Osmâniyye'de rü'yet ve tedkiki icâb ettiğini beyân ve ısrâr ve hâlbûki ecânib bunun hilâfını ya'nî cürmü ikâ' eden ecnebînin tâbi' bulunduğu konsolatonun vazîfe-dâr idüğünü iddi'â eyliyor. Tatbikât ve fi'liyyât dahî mes'elenin halline medâr olmayub çünkü bu kabilden ba'zı ehemmiyetsiz cerâ'im'in yâ tercümân hâzır olduğu hâlde yâhûd tercümân bulunmaksızın mehâkim-i Osmâniyye'ce fasl ve rü'yet edilmiş olmasına mukâbil diğer bir kısım bu kabîl cerâ'im fâ'illerinin husûsu madde kabîlinden olmak ve ilerüde emsâl teşkil etmemek kaydıyla konsolatoya teslim kılındığı vâki'dir.

Bu mes'ele hakkında ecânib kendi iddi'âlarını başlıca 4 Rebi'ü'l-evvel sene 1153 (1740 M.) târihinde Fransa Hükümeti'yle mün'akid kapitülasyonun elli ikinci ve 15 Şevvâl sene 1197 (1783 M.) tarihli Rus kapitülasyonunun elli sekizinci maddelerine binâ etmekte ve bunlardan mezkûr (s. 396) elli ikinci maddede «konsolosların ve tüccârın *sâ'ir milel nasârî* konsolos ve tüccârı ile beynlerinde nizâ' vâki' oldukda tarafeynin rızâ ve talepleriyle dâ'vâları Âsitâne-i Sa'âdetim'de mukîm elçîlerine havâle olunmaya cevâz verilüb ve mâdem müdde'î ve müdde'î 'aleyhin rızâları olmaya bu makûle beynlerinde olan dâ'vâyı vülât ve hükâm ve kuzât ve zâbitân ve gümrük eminâsı bizler istimâ' ederiz deyû haber eylemeyeler» ve sâlifü'z-zikr elli sekizinci maddede dahî «Rusya konsolosları ve tâcirleri *sâ'ir nasrânî bir ta'îfenin* konsolosları ve tâcirleriyle nizâ'ları oldukda eğer tarafeynin rızâsı olursa Devlet-i Osmâniyye'de mukîm olan Rusya elçîsi yanına dâ'vâlarını görebileler ve eğer iki taraf dahî dâ'vâlarının Devlet-i Osmâniyye'nin vâliflerinden ve kâdılar ve zâbitler ve gümrükcülerinden görülmesine taleb olmazsa münâza'ada olan iki cânibinin rızâları olmadıkca zikr olunan vâlifler vesâ'irler ber-vech ile

mesfûruna haber etmeyüb umûrlarına müdâhale eylemeyeler» deyû muharrer bulunmaktadır.

Münâzara-i Hukûkiyye – Bâb-ı ‘Âlî ile sefâretlerin bu bâbdaki münâzara ve mübâhasesini ba‘zı esâslara ircâ‘-i kâbil ve onlardan her birini ayrıca zikr ve teşrîh lâzımdır:

1. Sefâretler bâlâ’daki iki maddede mezkûr **nizâ‘** kelimesinin gerek hukûk ve gerek cezâ dâ‘vâlarına şâmil olduğunu ve **zâbitân** kelimesinin zikri dahî **nizâ‘** lafzından cezâ dâ‘vâlarında kasd edildiğine delâlet edeceğini ve çünkü de‘âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyede zâbitânın medhâli mevzû-i bahs olamayacağından aks-i takdîrde bu lafız mühmel kalmak icâb (s. 397) edeceğini ve binâen-‘alâ-zalik sâlifü'z-zikr iki madde icâbınca muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecnebîler beyninde mütekevvin d‘eâvî-i cezâ‘iyyenin rü‘yeti dahî konsolos-hânelere mevdû‘ bulunduğunu iddi‘â eyliyor. [1]³⁷²

Hâlbûki ecânibin şu istidlâli savâb değildir. Çünkü **nizâ‘** lafzı hukûk ve ticâret dâ‘vâlarında ıstılâh-ı mahsûs olmuş ve hiçbir vakit bu lafzı kapitülasyonlarda de‘âvî-i cezâ‘iyyeyi ifâde için sevk ve isti‘mâl edilmemiştir. Fi'l-vâki‘ sâlifü'z-zikr 1153 H. (1740 M.) ve 1197 H. (1783 M.) kapitülasyonlarında bir taraftan cezâyâ ve diğer taraftan da hukûk ve ticârete â‘id bir tâkım ahkâm mevcûd bulunmuş ve ahkâm-ı cezâ‘iyyeyi mutazammın olan mevâdda **katl, töhmet, fesâd, kân, şenâ‘at ve cürm** gibi kelimât isti‘mâl edilegelmiş ve **nizâ‘** kelimesi de ancak hukûk ve ticâret dâ‘vâları için sevk edilmiştir. 1153 Fransa kapitülasyonunun 15 ve 65 ve 1197 Rus kapitülasyonunun 72 ve 74’üncü maddelerine mukâbil mezkûr Fransız kapitülasyonunun 16 ve sâlifü'z-zikr Rus kapitülasyonunun 263’üncü maddeleri birinci kısım ta‘birât ile **nizâ‘** lafzının mevki‘ isti‘mâlini ya‘nî evvelkilerin de‘âvî-i cezâ‘iyyeyi ve **nizâ‘** kelimesinin hasren hukûk ve ticâret dâ‘vâlarını ifâdede müste‘mil bulunduğunu irâ‘e etmektedir. [1]³⁷³ (s. 398)

(s. 397)

³⁷² [1] 1894 târihinde sefâretler tarafından Bâb-ı ‘Âlî’ye gönderilen müttehidü'l-me‘al şifâhî nota bu yolda bir iddi‘â ve istidlâli mutazammındır.

³⁷³ [2] Fi'l-vâki‘ 1153 Fransa kapitülasyonunun 15’inci maddesinde «ve Françelülerin biri biri arasında kân veyâhûd âher şenâ‘at vâki‘ olursa (s. 398) elçileri ve konsolosları âyınleri üzere görüb fâsl idüb zâbitlerden bir ferd dahl ve ta‘arruz eylemeyeler» ve 65’inci maddesinde «ve Françelüdan ve bayrakları altında olanlardan biri **kâtil** olub yâhûd bir gayr-i **cürm** idüb ve şerî‘at-i şerîfe tarafından rü‘yet olunmak murâd olundukda Devlet-i ‘Aliyyem’in kuzât ve zâbitânı bu gûnâ olan dâ‘vâyı bulundukları mahalde elçilerinin veyâhûd konsoloslarının veyâ vekillerinin müvâcehelerinde istimâ‘ ve şer-i şerîfe ve yedlerine verilen ‘ahid-nâme-i hümâyunuma mugâyir olmamak için tarafından dikkat ile teftîş ve tefahhus oluna» ve 1197 Rus kapitülasyonunun 72’nci

Diğer taraftan mezkûr maddelerde zâbitân sözünün münderic bulunmasında nizâ‘ lafzının hukûk ve cezâ-yı şâmil olduğuna delâlet etmez. Fi'l-hakîka mezkûr kapitülasyonların bahş edildiği târihlerde zâbitânın vazîfesi yalnız cezâ dâ‘vâlarını rü’yetten ibâret olmayub bunlar kâdının icrâ (s. 399) me’ûru makamında bulunur idi; fazla olarak ol zamânlar zâbita icâr ve istîcâr mes’eleleri gibi ba‘zı mevâdd-ı hukûkiyyeye de müdâhale eyler idi. Hattâ o vakitler zâbitân için başlı merkezler var idi; kulluk ağaları gibi ki bunlara ahâlîden mürâca‘at edecek kimselerin ufak tefek dâ‘vâlarını hall ve hattâ yakın vakitlere kadar icrâyâ â‘id bir tâkım işleri tesviye eylerlerdi. Ke-zalik teşkîlâtı ‘adliyyeye kadar vilâyât ve elviyede vâlî ve mutasarrıflar alacak ve tahliye-i me’cûr misillü ufak tefek dâ‘vâları sulh hâkimi gibi hall ve fasl ederler ve fakat dâ‘vâ mühim olub da i‘lâma rabt edilmek istenilirse ‘alâka-dârân o vakit mehâkim-i şer‘iyyeye mürâca‘at eylerler idi. İşte muhassal ve mütesellim ve kulluk ağaları gibi zâbitânın ‘örfen ufak tefek hukûk işlerine de bakmaları cihetiyle mu‘âhede-nâmelerde bunların dahî ismi sebk etmiş ve yoksa o maddelerde **zâbitân** sözünün musarrah bulunması mevâdd-ı cezâ‘iyyeye bunların müdâhalesini men‘ maksadına müstenid bulunmamıştır. [1]³⁷⁴ (s. 400)

Bizim nokta-i nazarımızdaki isâbet vech-i âherle zâhirdir; şöyle ki:

1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunun elli ikinci ve 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonunun elli sekizinci maddeleri mantûkunca eğer tarafeyn mehâkim-i Osmâniyye'de rü'yet dâ‘vâ emrinde ittifâk etmeyecek olursa mehâkim-

maddesinde «eğer Rusya re‘âyalarının biri biri beyninde **katl** veyâhûd âher **fesâd**ları vâki‘ olur ise Rusya elçisi yahûd konsolosları maddeyi görüb kavânîn ve kavâ‘idler muktezâsınca hükmi icrâ idüb Devlet-i ‘Aliyye'nin zâbitânından hiçbir ferd müdâhale ve mümâna‘at eylemeye» ve 74'üncü maddesinde «Rusya re‘âyasından biri veyâhûd Rusya himâyesinde olanlardan bir kimse **katl** veyâhûd âher bir **töhm**et idüb memleketin zâbitına ihbâr olundukda Devlet-i Osmâniyye'nin kâdıları vesâ‘ir zâbitânı bu gûne maddeleri ancak konsolosun yahûd elçi veyâhûd konsolos her nerede iseler dahî taraflarından bu husûsa me’ûr olunan âdemlerinin muvâcehesinde görelere ve bu gûne vukû‘âtın vukû‘unda kâmil ve tamâmen ‘adâlete ri‘âyet olunmak için müte‘ahhidînin yek-diğerinden matlûbdur ki maddenin tafahhus ve faslına müsâvât ile ihtiyât ve dikkat olunmasına intibâhla nezâret eyleyeler» denildiği hâlde mezkûr Fransız kapitülasyonunun 26'ncı maddesinde «ve eğer Françelülerin biri biriyle **nizâ‘**ları olsa elçileri ve konsolosları ‘âdetlerince görüb fasl ede kimse mâni‘ olmaya» ve marrû'z-zikr Rus kapitülasyonunun 63'üncü maddesinde «memâlik-i Osmâniyye'de ticâret eden Rusyalılara dâ‘ir böylece (s. 399) karar verilmiştir ki Rusya tüccârından biriyle nizâ‘ vâki‘ olub bu bâbda kâdıya şikâyet olur ise kâdı Rusya tercümânı hâzır olmadıkca dâ‘vâyı istimâ‘ eylemeyeler ve eğer tercümânları âher mühim bir işte meşgûl bulunur ise gelinceye dek te‘hîr oluna ve Rusya re‘âyaları dahî tercümânları hâzır değildir vesîlesini sû-i isti‘mâl itmeyüb bilâ-te‘hîr huzûr-ı şer‘â ihzâr eyleyeler ve eğer Rusya re‘âyalarının biri biri beyninde münâza‘a vâki‘ olursa Devlet-i ‘Aliyye'de mukîm olan elçileri veyâhûd konsolosları dâ‘vâlarını görüb Rusya'nın kavânîn ve kavâ‘id üzere fasl ve muktezâsını hüküm eylemelerine hiçbir kimesneden bir türlü mümâna‘at ve muhâlefet olunmaya» ibârâtı sevk ve isti‘mâl edilmiştir. (s. 401)

³⁷⁴ [1] Bu yolda bir i‘tirâz sefâretlerin 1/13 Eylül 1894 târihli takrîr-i şifâhisinde mevzû-i bahs edilmiştir.

i Osmâniyye iki ecnebî beyninde mütehadddis böyle bir dâ'vâyı rü'yet edemeyecektir. Hâlbûki tarafeyn bir dereceye kadar mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyede rü'yet dâ'vâya vazîfe-dâr olan mahkemeyi ta'yîn edebilirlerse de mesâ'il-i cezâ'ıyyede böyle bir hakkın vücûdu ve cürm-i vâki'den mutazarrır olan kimsenin fâ'il-i cürm ile cezâ dâ'vâsını rü'yet edecek mahkeme hângi mahkeme olduğunu ya'nî tahkîkât ve tedkîkât icrâsı emrinde konsolato mahkemesini mi veyâ mehâkim-i Osmâniyye'yi mi ihtiyâr edeceklerini müzâkere ta'yîn eylemeleri tasavvur olunamaz ve binâen-'alâ-hazâ ecânibin bu bâbda medâr-ı istinâd olan sâlifü'z-zikr elli iki ve elli sekizinci maddeler cezâ mes'elelerine tatbîk edilemez; ve mâdemki şu ta'lîle nazaran muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî beyninde mütekevvîn bir cürmde konsolato mahkemelerinin hakk-ı kazâyı hâ'iz bulunduğuna dâ'ir sarâhat-i 'ahdiye mefkûddur, bu takdîrce kâ'ide-i esâsiyyeye tevfikân mehâkim-i Osmâniyye'nin bu husûsdaki hakk-ı kazâsı ta'yîn ve tezâhür eyler. Gerçi işbu istidlâlimize cevâben ecânib maddeteyn-i mezkûreteynde tarafına ber-vech-i bâlâ hakk-ı hıyâr verilmemiş ve yalnız konsolato mahkemesinde veyâ mehâkim-i Osmâniyye'de dâ'vânın rü'yet edilebilmesi için tarafının taleb ve rızâsı meşrût kılınmış olduğunu ityân eyliyorlarsa da bu bir cevâb-ı mukni' olamaz; çünkü 'alâka-dârânın bi'l-müzâkere vazîfe-dâr olan mahkemeyi ta'yîn etmeleriyle konsolato mahkemesinin veyâ mehâkim-i Osmâniyye'nin hakk-ı (s. 401) kazâsını kabûl eylemeleri beyninde hiçbir fark yoktur; konsolato mahkemesinin veyâhûd mehâkim-i Osmâniyye'nin rü'yet dâ'vâya vazîfe-dâr olabilmesi tarafeynin kabûlüyle meşrût bulunmak 'alâka-dârânın vazîfe-dâr olan mahkemeyi ihtiyâr ve ta'yîn etmelerinden başka bir şey değildir; hâlbûki mevâdd-ı cezâ'ıyyede adını mürettebe fikr-i kânûnî sâhibi olan herkes kabûl ve teslîm eder ki cezâ işlerinde 'alâka-dârânın vazîfe-dâr olan mahkemeyi ihtiyâr ve ta'yîne gayr-i muktedirdir ve zîrâ mevâdd-ı ceza'ıyyede vazîfe ihtiyârî değil mecbûrîdir; binâberîn sâlifü'z-zikr maddeler ancak mevâdd-ı hukûkiyyeye râci'dir.

2. Sefâretler, ba'de't-tanzîmât zâbitanın cezâyâ mütedâ'ir vezâ'ifini mecâlis-i tahkîkâta tevdi' eden 1270 H. (1854 M.) târihli fermânda bir Osmanlı ecnebî 'aleyhine ve kezâ bir ecnebî Osmanluya karşû ikâ'-i cürm eyledikte muhâkemesi meclîs-i tahkîkâta rü'yet edileceği musarrâh bulunmasına nazaran gerek aynî gerek muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânibin yek-diğeri 'aleyhinde ikâ' eyledikleri cerâ'imîn rü'yet ve tedkîki

konsolato mahkemelerine â'id olmak icâb eyleyeceğini iddi'â ediyorlar.

[1]³⁷⁵

Hâlbûki bu iddi'âda ber-vech-i sahîha müstenid değildir. Fi'l-vâki' bir kere bu, mefhûm muhâlif (a contrario) ile 'amel demek olup bununla kâ'ide-i 'umûmiyye hilâfında bir hükm-i sâbit olamaz. Diğer taraftan mezkûr fermân dâhili bir ta'limâtta başka bir şey olmayub bu ise ecânib lehine (s. 402) hükümete hiçbir mecbûriyyet tahmîl etmez. Bundan başka o fermân bizim nokta-i nazarımızda mugâyir değildir; çünkü mezkûr fermân merbût bulunan nizâm-nâmede *sâhib-i töhmet bir devlet-i ecnebiyye teba'asından olduğu, muhâkeme olunacak şahıs bir devlet-i ecnebiyye teba'asından olduğu* ibârelerinin sevkiyle sûret-i mutlakada olarak bir ecnebînin ikâ' ettiği cürm mevzû-i bahs olmuş fakat o cürme hedef olan kimsenin ya'nî mecniyyün-'aleyhin Osmanlı veyâ ecnebî olmasına ta'arruz edilmemiştir [1]³⁷⁶ ve mâdemki mecniyyün-'aleyhin sıfatı meskûtün-anh kalmıştır, fâ'il-i cürm ecnebî ve mecniyyün-'aleyh âher tâbi'iyeti hâ'iz diğer ecnebî olduğu takdîrde de kâ'ide-i 'umûmiyyeye tevfiikan ol bâbdaki cezâ dâ'vâsını rü'yete meclis-i tahkîkât ve bi'l-âhire onun makâmına kâ'im olan mehâkim-i nizâmiyye bi-hakkın vazîfe-dârdır. (s. 403)

Zâten Divân-ı Ahkâm-ı 'Adliyye Nezâreti'nin 17 Cümâde'l-ahir sene 1290 ve 29 Temmuz sene 1289 târihli ve 63 nûmerolu tezkeresi [1]³⁷⁷ mü'eddâsından

(s. 401)

³⁷⁵ [1] Bu yolda bir i'tirâz sefâretlerin 1/13 Eylül 1894 târihli takrîr-i şifâhîsinde mevzû-i bahs olmuştur. (s. 402)

³⁷⁶ [1] Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin ba'zı mahallerinde bir irâde-i seniyye teşkil kılınmış olan tahkîk meclislerinin vezâ'ifine dâ'ir Fi 6 C. [Cümâde'l-âhir] sene 1270 târihinde tanzîm edilen nizâm-nâmenin bu bahse mütedâ'ir olan fıkrası şudur:

Her nev'-i şâkî veyâhûd sâhib-i töhmet bir devlet-i ecnebiyye teba'asından olduğu hâlde mes'ele meclis-i mezkûrda bir müktezâ-yı 'uhûd ve şürût lâzîmü'l-huzûr olan konsolos veyâhûd tarafından göndereceği vekîl ile tezekkür olunarak evvel-emirde gerek verilecek hükm ve gerek icrâsı hakkında onun dahî ma'rifet ve muvâfakati munzam olacaktır.

Muhâkeme olunacak şahıs bir devlet-i ecnebiyye teba'asından olduğu veyâhûd Devlet-i 'Aliyye teba'asından olup da ecnebî devlet teba'asından biri 'aleyhinde hareket etmiş bulunduğu hâlde istintâk ve muhâkemesini 'uhûd-ı mer'iyye iktizâsınca mutlaka mücrim veyâ şâkî ve mazlûm olan ecnebî hangi devlet tevâbi'inden ise ol devletin konsolosu veyâhûd tarafeynden tevkiil edeceği tercümânı hâzır oldukları hâlde icrâ edüb konsolos veyâ vekîli azâ-yı sâ'ire misillü istintâk ve muhbirlere irâd-ı es'ile ve lede'l-iktizâ kendü re'y ve mülâhazâsını beyâna me'zûn olacaktır. (s. 403)

³⁷⁷ [1] Sâlifü'z-zikr tezkere ber-vech-i âtî derc olunur:

İtalya Devleti teba'asından Corci'nin cihet-i katlından dolayı Yunan Devleti teba'asından olup taht-ı muhâkemede bulunan Andon ve Françeko'nun muhâkemeleri usûlen devleteyn-i müşârün-ileyhâma kâncîlâryalarında rü'yet olunmak üzere Yunan kâncîlâryasına teslimi istid'âsını mutazammın olup Divân-ı Ahkâm-ı 'Adliyye'ye havâle buyurulan 5 Rebi'ül-evvel sene 98 târihli Yunan sefâreti takrîri ve zâhrında murakkam divân-ı cinâyet der-kenârî muhâkemât-ı cezâ'iyeye dâ'iresinde lede'l-mutâla'a mezkûr der-kenârda gösterildiği vechle kâffe-i mevâdd-ı cinâ'iyenin ve ez-cümle beldeyi ihlâl eden if'âlin fâ'illeri her kim olur ise olsun muhâkemesi mehâkim ve mecâlis-i Devlet-i 'Aliyye'de rü'yet olarak cezâları ta'yîn olunması kâ'ide-i câriye icâbından bulunmuş ise

nümâyân oduğu vechle öteden berû Bâb-ı ‘Âlî'nin telâkkisi ve te‘âmül-i kadîm muhtelif tâbî'yyette bulunan iki ecnebî arasındaki cerâyimden mütevellid de‘âvînin mehâkim-i Devlet-i Osmâniyye'de rü'yet edileceği merkezinde olmakla, sefâretlerin ber-vech-i bâlâ vukû‘ bulan istidlâlinde aslâ isâbet görülemez. (s. 404)

3. Kapitülasyonlarda bizim iddi‘âmızı kaviyyen te'yîd eder maddeler mevcûd ve 1086 H. (1675 M.) İngiliz kapitülasyonunun bir fıkrası ve 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunun 65 ve 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonunun 74'üncü maddeleri bu cümleden ma‘dûddur. Fi'l-hakîka mezkûr İngiliz kapitülasyonunda «İngilterelûdan ve İngiltere bayrağı altında yürüyenlerden biri kân vesâ'ir kabahat idüb vesâ'ir emr-i şer‘î vâki‘ oldukda Memâlik-i Mahrûse'de olan hükkâm elçileri ve konsolosları ma‘an hâzır olmayınca dâ‘vâları istimâ‘ etmeyüb elçileri ve konsolosları ma‘rifetiyle ma‘an görüb yalnız görmekle hilâf-ı şer‘î şerif ve mugâyir ‘ahid-nâme-i hümâyûn rencide olunmayalar» ve zikr-i sâbık 65'inci maddede «ve Françelûdan ve bayrakları altında olanlardan biri katil olub yâhûd bir gayrî cürm idüb ve şer‘iyyet-i şerife tarafından rü'yet olunmak murâd olundukda Devlet-i ‘Aliyyem'in kuzâtı ve zâbitânı bu gûne olan de‘âvîyi buldukları mahalde elçilerinin veyâhûd konsolosların veyâ vekîllerinin muvâcehelerinde istimâ‘ ve şer‘î şerife ve yedlerine verilen ‘ahid-nâme-i hümâyûnuma mugâyir olmamak için tarafından dikkat ile teftiş ve tefahhus oluna» ve sâlifü'z-zikr 74'üncü maddede «Rusya re‘âyasından biri veyâhûd Rusya himâyesinde olanlardan bir kimesne katl veyâ âher bir töhmet idüb memleketin zâbitine ihbâr olundukda Devlet-i Osmâniyye'nin kâdıları vesâ'ir zâbitânı bu gûne maddeleri ancak konsolosun yâhûd elçî veyâhûd konsolos her nerede

de ba‘dehu iktizâsına bakılmak üzere bu husûsda kâ‘ide-i mezbûrenin icrâsına mâni‘ olur ‘ahd ve şart olub olmadığının istifsârına dâ‘ir yazılan müzekkere üzerine Divân-ı Hümâyûn kaleminden bâ-müzekkere fikarât-ı ‘ahdiyeyi hâvî i‘tâ olunan iki kıt‘a varaka dâ‘irece mütâlâ‘a olundukda zikr olunan varakalara nazarân bir devlet teba‘asından bulunan iki ecnebî beyninde cinâyet ve cünhaya dâ‘ir vukû‘ bulan de‘âvînin kendi zâbitleri ma‘rifetiyle görülmesi lazım gelüb başka başka devlet teba‘asından bulunan iki ecnebînin beynindeki de‘âvînin mehâkim-i Devlet-i ‘Aliyye'de rü'yet olunması iktizâ edeceğinden keyfiyyetin devleteyn-i müşârün-ileyhâma sefâretlerine teblîğ olunduğu Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin 12 Safer sene 290 târihli ve sekiz nümerolu müzekkeresinde beyân olunmuş olduğundan keyfiyyetin riyâset-i behiyyelerine dahî bildirilmesi dâ‘ire-i mezkûreden ifâde kılınmış olmakla beyân-ı keyfiyyet siyâkında.

iseler dahî taraflarından bu husûsa me'mûr olunan âdemlerinin muvâcehesinde görelere ve bu gûne vukû'âtın vukû'unda kâmilene ve tamâmen 'adâlete (s. 405) ri'âyet olunmak için müte'ahhidînin yekdiğerinden matlûbdur ki maddenin tefahhus ve faslına müsâvâtle ihtiyât ve dikkat olunmasına intibâhla nezâret eyleyeler» denilerek bir Fransız veyâ bir Rus tarafından ikâ' olunan cürme mevzû-i bahs olmuş ve hâlbûki mecniyyün-'aleyhin Osmanlı veyâ âher tâbi'iyeti hâ'iz bir ecnebî olmasına ta'arruz edilmemiştir; ve mâdemki cürme hedef olan kimsenin sıfat-ı tâbi'iyeti hakkında bir kayd gayr-i mevcûd ve mutlak ıtlâkına masrûftur, o hâlde cürme hedef olan kimse Osmanlı olduğu zamân nasıl ki mehâkim-i Osmâniyye vazîfe-dâr ise mecniyyün-'aleyh Fransız veyâ Rusun gayrî bir ecnebî olduğu takdîrde de aynı vechle Osmanlı mahkemelerinin salâhiyyet-i fi'liyyesi cây-i tereddüd değildir; çünkü mecniyyün-'aleyh âher bir ecnebî olmasına göre mehâkim-i Osmâniyye'nin vazîfe-dâr olmaması icâb etseydi aynı tâbi'iyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn cerâyimin merci'-i tedkîkini mübeyyen olan maddelerde olduğu gibi mecniyyün-'aleyh sıfat-ı tâbi'iyeti tasrîh edilirdi. [1]³⁷⁸

Gerçi ecânib bu istidlâl-i muhikkimize karşı, burada mecniyyün-'aleyhin sıfat-ı tâbi'iyetini zikre mahall olmadığını ve çünkü mehâkim-i Osmâniyye'nin Fransız veyâ Rus tercümânı huzûruyla dâ'vâyı rü'yet edeceğinden bahs edilmesi diğere tarafın Osmanlı olduğuna delâlet edeceğine ve eğer mecniyyün-'aleyhin ecnebî olması mutasavver olsaydı onunda tercümânının huzûrundan bahs-i tabî'î olup burada ise ancak bir tercümânın huzûru mevzû-i bahs olduğunu müdâfa'aten der-miyân etmekte ise de bu def'aları da mecrûhdur. (s. 406) Fi'l-vâki' her kapitülasyonda ancak o devlete bahş edilen hukûk ve imtiyâzâtta bahs edilmekte olmasına göre İngiliz kapitülasyonundaki fıkra-i ma'lûmada İngiliz tercümânının ve Fransız kapitülasyonundaki sâlifü'z-zikr 65'inci maddede Fransız tercümânının ve Rus kapitülasyonunun mezkûr 74'üncü maddesinde Rus tercümânının huzûru mevzû-i bahs olmak ve diğere taraf farazâ İngiliz veyâ Hollandiz olması takdîrde İngiltere veyâ Hollanda tercümânının huzûrundan bahs edilmemek ve ikincilerin

(s. 405)

³⁷⁸ [1] 17 Nisan 1894 târihli takrîr-i şifâhîsinde Bâb-ı 'Âli bu vechle tenvîr-i müdde'â ve ikâme-i bürhân eylemiştir.

hâ'iz olduğu şu hakk kendi kapitülasyonlarına nazaran ma'lûm bulunmak bedîhîdir; binâberîn mâddeteyn-i mezkûreteynde mecniyyün-'aleyh âher bir ecnebî olması sûretinde de onun tercümânının huzûrundan bahse lüzûm görülmeyerek yalnız bir tercümândan bahs edilmemiştir.

4. Muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn de'âvî-i cezâ'iyeden dolayı mehâkim-i Osmâniyye'nin vazîfe-dâr olması intizâm-ı 'umûmîye (ordre public) şedîden merbût bir keyfiyettir. Fi'l-vâki' kapitülasyonların leb ve ruhûna nazar edildikde görülür ki konsolatların hakk-ı kazâsı menâfi-i Osmâniyye'nin mutlak sûrette mevzû-i bahs olmadığı husûsâtta kabûl edilmiştir; amâ bunun hâricindeki mesâ'ilde mehâkim-i Osmâniyye herhâlde vazîfe-dârdır ve hiç şübhe yoktur ki muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasında mütehaddis cerâ'imde bu gün müdde'î-i 'umûmîlik ile temsîl edilmiş olan Osmanlı hey'et-i ictimâ'iyesi pek mühim bir sûrette 'alâkâ-dâr olub intizâm-ı 'umûmîyi idâme ve memâlik-i Osmâniyye'nin asâyişini muhâfazâ gâyesini ta'kîben müdde'î-i 'umûmîlik bu kabûl cerâ'ime müdâhale etmek elzemdir. Binâberîn mehâkim-i Osmâniyye'nin kapitülasyonların sarâhatiyle konsolatların hakk-ı kazâsı dâ'iresine idhâl (s. 407) edilmeyen bi'l-cümle cerâ'imi ta'kîb ve tedkîke salâhiyyeti olduğu şübhedden âzâdedir; aks-i takdîrde ise bir ecnebî tarafından ikâ' olunan cürmden mutazarrır olan diğerecnebî ta'kîb-i cürm etmemesinden dolayı fâ'il-i cürm-i cezâdan bi'l-küllîye rehâ-yâb olmak kâbil ve hükümet-i 'adliyye-i Osmâniyye'nin böyle bir hâl karşûsunda hiçbir sûretle lâkayd kalamayacağı bir emr-i bârizdir. [1]³⁷⁹

Buna karşû sefâretler diyorlar ki: Mâdemki aynı tâbi'iyette bulunan iki ecnebîden birinin diğeri 'aleyhinde ikâ'-i cürm etmesi üzerine işbu cezâ dâ'vâsının konsolato mahkemesince rü'yetini hükümet-i Osmâniyye kabûl etmiş ve bu keyfiyeti Osmanlı intizâm-ı 'umûmîsini mahall 'add etmemiştir, bu iki ecnebînin muhtelif devlet tâbi'iyetinde bulunması hâlinde de cürm-i vâki'den mütevellid cezâ dâ'vâsının konsolato mahkemesince rü'yeti Osmanlı intizâm-ı 'umûmîsini mahall olmamak ve ilk şıkda vazîfe-dâr olan konsolosu şikk-ı sâniyede de vazîfe-

(s. 407)

³⁷⁹ [1] Bâb-1 'Âlî 2 Temmuz 1890 târihiyle sefâret-hânelere irsâl eylediği takrîr-i şifâhîde bu sûretle tevzîh-i merâm eylemişti.

dâr bilmek icâb eyler. Şikâyetin ‘adem-i vücûdundan dolayı bir cürmün ta’kîb ve cezâsız kalacağı kazıyyesi ise müselleme değildir; zîrâ konsoloslar kendi teba‘alarına karşı müdde‘î-i ‘umûmî sıfatını hâ’iz onların ikâ‘ eyledikleri cerâ’imi re’sen ta’kîbe muktedir ve bu kabîl mücrimlerin cezâsız kalmaması husûsunda hükümet-i Osmâniyye kadar onlarda ‘alâka-dârdır. Ve'l-hâsıl mâdemki Bâb-ı ‘Âlî mesâ’il-i hukûkiyyede muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecânib beyinde mütehadis ihtilâfâtın rü’yeti emrinde konsolosların hakk-ı kazâsını kabûl ediyor, mezkûr konsoloslar bit-tarîki’l-evvelâ kendi (s. 408) teba‘alarının hürriyet ve namûsuna te‘alluk eden mesâ’ilde vazîfe-dâr olmalıdır.

Lakin bu cevâb kanâ‘at-i bahş olamaz; çünkü aynı tâbi‘iyyette bulunan iki ecnebî beyinde mütehadis de‘âvî-i cezâ’iyyeden dolayı da konsolatoların vazîfe-dâr ‘add edilmesi hiç şübhesiz Osmanlı intizâm-ı ‘umûmîsini mahall ise de kapitülasyonlar ile bu hakk konsolatolara bahş edilmiş olması hasebiyle kendimizi ‘ahde ri‘âyete mecbûr görür ve kendimiz için bu hakkı talebden şimdilik fâriğ oluruz; lakin muhtelif tâbi‘iyyette bulunan iki ecnebî arasındaki cezâ dâ‘vâlarının konsolato mahkemelerince rü’yet edileceğine dâ’ir bir gûnâ sarâhat mevcûd olmadığından kavâ‘id-i esâsiyyeye tevfiķan der-kâr olan şu hakkımızı mahfûz tutmaya her vakit münhemik ve sâî bulunuruz. Fazla olarak konsolos ikâmet-gâhından bâ‘id bir mahalde bir ecnebînin diğerecnebî ‘aleyhine ikâ‘ eylediği cürmden, şikâyetin ‘ademi hâlinde, konsolosun hâber-dâr olmaması ve binâen ‘aleyh re’sen ta’kîbât-ı icrâ edememesi pek ziyâde ihtimâl dâhilindedir; imdî mehâkim-i Osmâniyye bu kabîl cerâyimden dolayı vazîfe-dâr olmayınca ahvâl-i mümâsilede Osmanlı intizâm-ı ‘umûmîsinin ne derece halel-dâr olacağı cay-i inkâr değildir.

5. Kavânîn-i cezâ’iyye-i Osmâniyye'nin mülkî olması dahî bizim nokta-i nazarımızı te’yîd edecek bir sebeptir. Gerçi ecânib üzerinde mensûb buldukları devletin dahî bir hakk-ı hâkimiyeti mevcûd olmak der-kâr ise de bu bir hakk-ı hâkimiyet-i şahsiyeden (souveraineté personnelle) ve hâlbûki hükümet-i Osmâniyye'nin dâhil mülkünde bulunan bi'l-cümle ifrâd üzerindeki hâkimiyeti bir hakk-ı hâkimiyet-i mülkiyeden (souveraineté territoriale) ibâret olub (s. 409) şu iki hakk-ı hâkimiyet ya‘nî hükümet-i Osmâniyye'nin mülkî hakk-ı hâkimiyetiyle ecnebî devletlerin şahsî hakk-ı hâkimiyetleri ta‘ârruz ettikte, ecânibin sarf-ı şahıslarına müte‘allik ahkâm-ı müstesnâ olmak üzere, hakk-ı hâkimiyet-

i mahalliyyenin tercih edileceği en basit ve ammece müsellim kavâ'id-i hukûkiye icâbâtındandır.

Her ne kadar memâlik-i Osmâniyye'de mütekevvîn cerâ'imden dolayı şahsî hakk-ı hâkimiyetin tercih edileceğini iddi'â eyleyenler, kapitülasyonlardan müstenbat bir kâ'ide-i 'umûmiyyeye nazaran mehâkim-i Osmâniyye'nin ecnebîler üzerinde hakk-ı hâkimiyeti olmayub ecnebînin hâkim tâbî'îsi konsolos idüğünü ve yalnız mes'elede teba'a-i Osmâniyye'den birinin hukûkî mevzû-i bahs olması hâline maksûr olmak üzere bu kâ'ideye bir istisnâ kabûl edilmiş olduğunu ve şu esâsın gerek cezâ ve gerek hukûk mesâ'ilinde 'umûmen kâbil-i tatbîk bulunduğunu ve hakk-ı hâkimiyeti mülkiyye kaziyyesi kapitülasyonların hiçbir metnine mübtenî olmayub bu yalnız Avrupa kânûnlarında mevzû-i bahs olabileceğini ve çünkü Avrupa'da hukûk-ı umûmiyye dâ'vâsı mülkî hakk-ı hâkimiyete ibtinâ eylediğini ve hükümet-i Osmâniyye gerek aynı tâbî'iyette bulunan ve gerek muhtelif tâbî'iyette olan ecnebîler beyninde mütehaddis dâ'vâları rü'yet hakkını konsolatolara tevdi' etmekle ol bâbdaki kendi hakk-ı hâkimiyetini terk eylemiş ve binâen 'aleyh mevâdd-ı cezâ'iyede hakk-ı hâkimiyet-i mülkiyyenin rüchâniyyeti hiçbir kânûnu esâsa müstenid bulunmamış olduğunu ve 'ale'l-husûs hukûk ve ticâret dâ'vâlarında tarafeynin aynı tâbî'iyette bulunmasıyla ayrı ayrı tâbî'iyette olmaları keyfiyyeti (s. 410) hiçbir sûretle mevzû-i bahs olmadığını der-miyân eyliyorlarsa da [1]³⁸⁰ bu iddi'âları isâbetten pek ba'iddir. Fi'l-hakîka mehâkim-i Osmâniyye'nin ecânib üzerinde doğrudan doğruya hakk-ı hâkimiyeti yoktur demek esâsen pek yanlış bir sözdür; çünkü kapitülasyonlarda öyle bir kâ'ide-i 'umûmiyye ne musarrah ve ne de hey'et-i 'umûmiyyesinden müstenbattır. Gerçi hükümet-i Osmâniyye ecnebî konsolatolara ba'zı de'âvînin rü'yetini tevdi' eylemiştir; fakat bu mevâdd meyânında muhtelif tâbî'iyete mensûb ecnebîler arasındaki cerâ'im dâhil değildir ve bizim nazarımızın muhikk ve musîb olması emrinde kapitülasyonlarda buna muhâlif bir sarâhat mevcûd olmaması veyâhûd bu mes'elenin meskûtün-'anha bırakılmış bulunması kâfidir; zîrâ böyle bir hakkın terkî için bir metn-i sarîh lâzım ve o ise gayr-i hâsıldır; ya'nî muhtelif tâbî'iyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn de'âvînin rü'yetinde mehâkim-i

(s. 410)

³⁸⁰ [1] 313 senesinde tahaddüs eden Yunan muhârebisini müte'âkib hükümet-i Osmâniyye ile Yunan Hükümeti beyninde konsolosluk mukâvele-nâmesinin 'akd ve tanzîmi esnâsındaki 1900 sene-i milâdiyyesine müsâdif idi, Yunan delegeleri tarafından hey'et-i hükmüyyeye ya'nî Düvel-i Mu'azzama süferâsına verilen muhtırâda bu sûretle idâre-i kelâm edilmişti.

Osmâniyye'nin vazîfe-dâr 'add edilmesi için bir metn-i sarîha hâcet olmayub kâ'ide-i esâsiyye bunu ta'yîne medârdır; bi'l-akıs bu kısım dâ'vâların rü'yetinde konsolatoların vazîfe-dâr olması keyfiyyeti, kavâ'id-i esâsiyyeye menâfi olduğuçün, bir metn-i sarîha müstenid olmak lâzım ve bu ise kapitülasyonlarda gayr-i mevcûddur. Binâen 'alâ-hazâ kapitülasyonlar ahkâmına görede kâ'ide-i şahsî hakk-ı hâkimiyetin değıl, mülkî hakk-ı hâkimiyetin tercîh edileceğine mütedâ'irdir. Vâkı'â mülkî hakk-ı hâkimiyetin rüchâniyyeti bahsinde mevâdd-ı cezâ'iyye ile mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyye (s. 411) beyninde bir fark-ı meşhûd ise de bu hükümet-i Osmâniyye muhtelif tâbi'iyette bulunan ecnebîler beyninde mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyeden mütevellid münâza'âtın hallini konsolatolara terk etmesinden inbi'âs eylemiş ve fakat hükümet-i mülk-i Osmâniyye'de mütehaddis cünha ve cinâyâta hüküm etmek hakkını, aynı tâbi'iyette bulunan ecâniib beyninde mütekevvin cerâ'im müstesnâ olmak üzere, kendisiçün muhâfaza eylemiştir. [1]³⁸¹

Zâten 1900 senesinde Devlet-i Osmâniyye ve Yunanistan konsolosluk mukâvelesinin tanzîmi sırasında işbu mes'ele mevzû-i bahs olmuş ve hüküm sıfatıyla beyân-ı re'y edecek olan Düvel-i Mu'azzama Dersa'âdet sefirlerinin mevkî' pek nâzik bir hâl iktisâb eylemişti; Zirâ Yunanistan bu mes'elede ecnebî devletler ile Bâb-ı 'Âli beyninde münâza'un-fih olan ve ecâniib tarafından mısren taleb edilen bir hakkın tanılmasını istiyordu. Hâlbûki Bâb-ı 'Âli tarafından tanzîm ve hükümlere tebliğ olunan muhtırada, Osmanlı delegeleri ecnebî devletlere karşı hâl-i hâzırî (statu quo) tebdîl ve tağyîr maksadını ta'kîb etmedikleri ya'nî hükümet-i Osmâniyye tarafından tehiyye edilen projenin bir Yunanlının diğeri bir ecnebîye karşı cürm-i ikâ'i hâlinde muhâkemesinin mehâkim-i Osmâniyye'de icrâ edileceğine dâ'ir olan 39'uncu maddesi hükümât-ı ecnebiyye tarafından der-miyân olunan mutâla'âtın ehemmiyyetini tenkîs edemeyeceğı ve binâberîn ne vakit ki fâ'il-i cürm Avusturyalı, Alman, Fransız ve İngiliz veyâhûd Rus ve cürmden mutazarrır olanda bir Yunanlı olursa ecnebîler bu maddenin kabûlüyle kendi iddi'âlarına karşı bir hâreketde bulunmamış olacakları zemîninde beyân-ı mutâla'a edilmişti. (s. 412)

(s. 411)

³⁸¹ [1] Bâb-ı 'Âli sâlifü'z-zikr muhtıraya cevâben tanzîm ve Düvel-i Mu'azzama süferâsına tevdi' eylediğı muhtırada bu sûretle def'-i i'tirâz ve te'yîd müdde'â eylemiş idi.

Lakin hükümler ne Bâb-1 ‘Âlî’nin muhtırasının 39’uncu maddesindeki teklîfi kabûl ettiler ve ne de Yunanistan delegelerinin talebine rağmen sarîh sûrette Yunan konsoloslarının bu mesâ’ilde vazîfe-dâr olduklarına dâ’ir bir madde koydular. Netîcede sâlifü’z-zikr konsolosluk mukâvelesinin yirminci maddesi «Memâlik-i Şâhâne’de Yunan konsoloslarının umûr-ı hukûkiyye ve ticâriyye ve cezâ’iyyede hakk-ı kazâlarıyla Yunan konsolos ve teba’asının 1898 senesinden evvel Memâlik-i Şâhâne’de hâ’iz oldukları diğere mu’âfiyyât ve imtiyâzât işbu mukâvele-nâme ile ta’dîl edilmiş bulunmadıkca Devlet-i ‘Aliyye ile Düvel-i Mu’azzama beyninde 6/18 Eylül 1897 târihinde imza olunan mu’âhede-i sulhiyye ve Devlet-i ‘Aliyye ile Yunan Hükümeti beyninde Teşrîn-i Sâni 1897 târihinde imza olunan mukaddemât-ı kat’iyye ahkâmı mücebince ibkâ edilmiştir» sûretinde takarrür etmesine nazaran bu mes’ele hakkında hâl-i sâbık idâme olunmuş ve binâberîn bu husûsta Yunanlılar dahî diğere ecnebîlerin hukûkunu hâ’iz ‘add edilmiş demektir. Fakat mâdemki muhtelif tâbi’iyyette bulunan iki ecnebî beyninde mütehaddis cerâ’imden dolayı konsolatonun hakk-ı kazâsı hükümet-i Osmâniyye’ce kabûl edilmeyerek münâza‘ün-fih kalmıştır, demek konsolosluk mukâvele-nâmesi işbu münâza‘ün-fih hakkın şu mâhiyyetini tebdîl edememiştir.

6. Biz kendi nokta-i nazarımızı başka sûretlede isbât edebiliriz; şöyle ki: Hakk-ı hâkimiyetin Türkî beyne'd-düvel bir ‘akd ile olabilir, bir hükümetin diğere bir hükümete karşı ta’ahhüdü ancak bir mu’âhede ile vücûd bulabilir; hâlbûki beynlerinde mütehaddis cerâ’im dolayısıyla muhtelif tâbi’iyyette bulunan ecânib (s. 413) üzerindeki hakk-ı kazâsını hükümet-i Osmâniyye böyle bir mu’âhede ile sarâhaten terk etmemiş ve sarâhaten terk olunmayan bir şeyi bir tâkım istidlâlât (arguments) ile terkedilmiş ‘add etmek savâb olamayacağı bedîhî bulunmuştur. Diğere taraftan ecânibin bu bâbdâ medâr-ı istinâdları olan 1270 H. (1854 M.) fermânıyla ona merbût nizâm-nâme hakk-ı hâkimiyetin terkî emrinde kâfi değildir; çünkü vahîdü’t-taraf olan bu nizâm-nâme ve ta’lîmât-nâmeler verildikleri gibi gerüde alınabilir.

Vakı‘â sefâretler kendi iddi‘âlarını uzun bir te‘âmüle binâ ve bu te‘âmül iktizâsınca hükümet-i Osmâniyye muhtelif tâbi’iyyette bulunan ecnebîler beyninde mütekevvîn cerâ’imden dolayı konsolatonun hakk-ı kazâsını kabûl eylemiş olduğunu iddi‘â eyliyorlarsa da bunda da isâbet-i nazar görülemez. Çünkü hakk-ı

hâkimiyet ne ‘adem-i isti‘mâl ile sâkıt ve ne de vahîdü't-taraf olan bir ‘akd ile müntezi‘ ve metrûk olamaz; hukûk-ı siyâsiyenin (droit public) her tarafta kabûl edilmiş bir kâ‘idesi mûcebince hukûk-ı hüküm-rânı (droits souverains) murûr-i zamâne tâbi‘ bulunmaz; binâberîn eğer bir devlet müddet-i medîde, o müddet ne kadar uzun olursa olsun, müsâmahaten veyâ her ne gibi bir sebebe binâen hakk-ı hüküm-rânîsini isti‘mâl etmemiş olsa bile bi'l-ahire arzû ettiği zamân o hakkını yine isti‘mâl eyleyebilir.

Sefâretler buna karşı diyorlar ki: Hukûk-ı hüküm-rânînin murûr-i zamâne tâbi‘ olmaması olan o hakkın tamâmen mahfûz (intacte) kalması ve onu isti‘mâlde bir menfa‘at görülmemiş bulunması ve sâniyen o hakk-ı isti‘mâl etmek isteyen kuvvetin onu sarâhaten terk etmemiş olması husûsâtından ibâret (s. 414) iki şart ile mukayyed olub hâlbûki bi-hakkın tefsîr edilmiş kapitülasyonlara ve 1270 H. (1854 M.) tâirhli fermâna nazaran işbu şartlar mütehakkık değildir; Çünkü kapitülasyonlar aynı tâbiyyette bulunan ecânib üzerindeki hakk-ı hâkimiyeti terk etmiş ve mezkûr kânûn ise muhtelif tâbi‘iyette bulunan ecânib üzerinde ikâ‘ eyledikleri cürm dolayısıyla hükümet-i Osmâniyye'nin hâ‘iz bulunduğu hakk-ı hâkimiyetten ferâgati mutazammın bulunmuştur.

Lakin bu iddi‘âda da isâbet görülemez. Çünkü ekser mü’ellifinin ârâsına göre hakk-ı hâkimiyet ‘ale'l-ıtlâk kâbil-i terk ve ferağ değildir; Hatta Fransa'nın 1791 kânûnunda hakk-ı hâkimiyetin ber-velâyet-i cüzî, gayr-i kâbil-i terk ve ferağ olduğu ve murûr-i zamâne tâbi‘ bulunmadığı musarrahdır. Bu keyfiyyetin bâlâ‘da gösterilen iki şart ile mukayyed bulunduğu kabûl edilse bile şerâ‘it-i mezkûre müntefî değildir; zîrâ muhtelif tâbi‘iyette bulunan ecânib beyninde mütekevvin cerâ‘imden birçoklarının mehâkim-i Osmâniyye‘de rü‘yet edildiği vaki‘ ve binâberîn mehâkim-i Osmâniyye'nin muhtelif tâbi‘iyette bulunan ecânibe müte‘allik cezâ dâ‘vâlarında hakk-ı müdâhalesini te‘âmül ile terk ettiği gayr-i müsellemdir; hattâ Fransa ile ‘akd olunan 1084 H. (1673 M.) ve 1153 H. (1740 M.) tâirhli iki büyük kapitülasyonda ve ke-zalik 1197 H. (1783 M.) tâirhinde Rusya ile mün‘akid ticâret kapitülasyonunda ve 1270 H. (1854 M.) tâirhinde mecâlis-i tahkîkiyelerin hîn-i teşkîlinde ve 1274 H. (1858 M.) senesinde cezâ kânûn-nâmesinin ve 1296 H. (1879 M.) senesinde Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ‘iyye’nin neşri sıralarında konsolatoların teba‘aları üzerinde hâ‘iz oldukları hakk-ı kazânın muhtelif (s. 415) tâbi‘iyette bulunan ecânib beyninde tahaddüs eyleyen cerâ‘ime şümûlünü tazammun edecek bir vaz‘ gösterilmemiş ve bu bâbda bu gûnâ nizâ‘-i

zuhûr eylememiştir. Gerçi bu gibi cerâ'imden dolayı ba'zen konsolosların vazîfe-dâr olduğu kabûl edilmiş ise de ba'zı mes'elelerde de Osmanlı mehâkiminin vazîfesi kabûl olunmak ve bunun hilâfında esâslı bir te'âmül mevcûd bulunmamak hasebiyle hükümetin işbu kısım hakk-ı hâkimiyeti halelden masûn bulundurulmuştur. Diğer taraftan mezkûr hakk-ı hâkimiyetin terk edildiği kapitülasyonlarda sarâhaten musarrah olmayub sâlifü'z-zikr 1270 H. (1854 M.) târihli fermân ve ona merbût nizâm-nâme ise vahîdü't-taraf (unilatéral) olmak cihetiyle hükümetin elzâmını icâb eylemez.

Mandelistam'ın mütâla'âtı – Mösyö Mandelistam'ın bu mebhase mütedâ'ir mütâla'âtın hülâsâsına ber-vech-i âfîdir:

Mevâdd-ı 'adliyyede hükümet-i Osmâniyye'nin hâkimiyet-i mahalliyyesinin tenkîsi kendi ârzû ser-best-ânesiyle vücûd bulmuştur. Fi'l-vâki' kapitülasyonlar Devlet-i Osmâniyye'den ne hâl-i tedennî de bulunması hasebiyle cebren ve ne de düvel-i ecnebiyye tarafından müttefikan icrâ edilmiş bir te'sîr netîcesi olarak ahz edilmiştir; ancak kudret ve şevketin, şân ve şerefin en yüksek derecesine irtikâ etmiş olan padişahlar tarafından ihsân olunmuştur. Gerçi bu gün kapitülasyonlar ile meydâne gelen hâl Bâb-ı 'Âlî'nin marzîsine muhâlif düşmekte ve çünkü hükümet-i Osmâniyye bundan rehâ-yâb olursa fevka'l-âde memnûn kalacağı şübheden vâreste bulunmakta ise de erbâb-ı hukûk eski kapitülasyonların metinlerini şerh ve tefsîr ettikleri esnâda bu günkü hâlî (s. 416) değil evvel târihte Hükümet-i Seniyye tarafından esâsen hiçbir te'sîr tahtında olmayarak Türkiyâ'da bulunan ecânib üzerindeki hâkimiyet-i mahalliyyenin metbû'aları olan hükümâta terk edilmiş olmasını nazar-ı dikkate almalıdırlar. Ma'a-mâ-fih kapitülasyonların muğlak ve mübhem mesâ'ilinde, bahş edilmiş olan hukûk ve imtiyâzâtın ta'yîn hudûdu hiç şübhe yoktur ki o hakk-ı hâkimiyeti terk eden hükümete â'id ve şu takdîrcede mes'ele hâkimiyet-i mahalliyye lehine hall olunmak lâzımdır. Zâten kapitülasyonlar nokta-i nazarından hakk-ı hâkimiyet-i mahalliyye esâs ve hakk-ı hâkimiyet-i şahsiye istisnâ olmakla hakk-ı hâkimiyet-i mahalliyyenin tenkîsine mütedâ'ir olan mevâdd herhâlde sarâhaten kapitülasyonlarda zikr edilmiş bulunmalıdır.

Fakat şunuda bilmelidir ki nazar-ı mütâla'aya alınacak şey ayrı ayrı her bir kapitülasyon değil, ancak bunların hey'et-i mecmû'asıdır; Zîrâ *en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesi* esâsı nokta-i nazarından kapitülasyonlar yek-diğerini ikmâl ve itmâm etmek ve bir kapitülasyonda muğlak olan bir mes'ele diğer

bir kapitülasyon ile tenvîr edilmek cihetiyle mâhiyyet-i vâhîde ‘arz ederler. Binâen ‘alâ-hazâ kapitülasyonlardan iki metnin birisi bir imtiyâzı sarîh sûrette bahş etmiş ve diğeri bu bâbda gayr-i sarîh ta‘bîrât-ı isti‘mâl eylemiş olursa bunlardan birincisine i‘tibâr olunur ve bir hükümete bahş edilen hak diğeri ‘umûm hükümetlerde bahş edilmiş ‘add olunur.

İmdî gerek bu nokta-i nazardan ve gerek şu mes’ele hakkında iki taraftan der-miyân olunan delâ’ili tedkîk i‘tibâriyle Bâb-ı ‘Âlî ‘nin 1153 H. (1740 M.) ve 1197 H. (1783 M.) kapitülasyonlarının 52 ve 58’inci maddelerine (s. 417) müte‘allik sûret-i tefsîrin doğru olduğunu herhâlde kabûl etmeye mecbûrdur. Fi'l-hakîka bu maddeler yalnız mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyeye â’iddir; *Nizâ‘* gelmesine isti‘mâli ve tarafeynin mehâkim-i Osmâniyye ile konsolos mehâkiminden birini ihtiyârda ser-best ve muhtâr bırakılması hükümet-i Osmâniyye tarafından der-miyân olunan tefsîrin lehindedir; binâen ‘aleyh bizce dahî, idâre-i kadîme-i Osmâniyye’de zâbitânın ba‘zı mevâdd-ı hukûkiyyede de hâ’iz ve vazîfe olmasına mebni, sâlifü’z-zikr 52 ve 58’inci maddelerde *zâbitân* gelmesinin isti‘mâl edilmiş olmasıyla o maddelerin mevâdd-ı cezâ’iyyeye dahî şümûlü bulunmak iktizâ etmeyeceğine dâ’ir Bâb-ı ‘Âlî’nin iddi‘âsı makbûl olmak icâb eder. Şu takdirde de mezkûr maddeler mevâdd-ı cezâ’iyyeyi şâmil olmadığı müstebân olub bi-tarîki’l-evveli (a fortiori) delîli ile de mevâdd-ı hukûkiyyedeki vazîfenin mevâdd-ı cezâ’iyyeyede şümûlü olacağı iddi‘â edilemez.

Sâlifü’z-zikr Fransız kapitülasyonunun 65 ve Rus kapitülasyonunun 74’üncü maddelerine gelince: Evvel-be-evvel şunu kabûl etmeliyiz ki mezkûr maddelerde mecniyyün-‘aleyhin tâbi‘iyyeti irâ’e ve ta‘yîn edilmemiş olması cihetiyle Bâb-ı ‘Âlî ilk nazarda gerek Osmanlı ile ecnebî beyninde ve gerek aynı tâbi‘iyyette bulunmayan iki ecnebî arasında mütehaddis deâvî-i cezâ’iyye hakkında mehâkim-i Osmâniyye’nin vazîfe-dâr olduğunu istintâc ve bu sûret-i tefsîr-i mezkûr kapitülasyonların 15 ve 72’inci maddelerinde aynı tâbi‘iyyete dâhil olan iki ecnebî beynindeki de‘âvi-i cezâ’iyyenin hâkimiyet-i mahalliyyeden ihrâcı hakkındaki sarâhatlede te’yîd eyleyebilir. (s. 418)

Fakat kapitülasyonların hey’et-i ‘umûmiyyesi hakkında ‘arîz ve ‘amîk bir tahlîl, işbu tefsîrdan ictinâbı icâb ettirir. Fi'l-hakîka Osmanlı ve ecnebî beyninde mütekevvîn de‘âvî-i hukûkiyyeden bahs eden kapitülasyon metinlerinde ‘ale’l-ekser ancak ecânib beynindeki dâ‘vâlardan bahs edildiğini farz ettirebilecek ta‘bîrât-ı isti‘mâl edildiği görülmekte ve meselâ 1086 H. (1675 M.) İngiliz

kapitülasyonunun 15'inci maddesinde «ve İngiltereli ve ona tâbi' olanların dâ'vâ ve husûmetleri vesâ'ir umûr-ı şer'iyeleri oldukda tercümânları veyâ vekîlleri hâzır olmadıkca hükkâm dâ'vâların fasl ve istimâ' eylemeler» ve 1149 H. (1737 M.) İsveç kapitülasyonunun 6'ncı maddesinde «İsveçli ve ona tâbi' olanların dâ'vâ ve husûmetleri vesâ'ir umûr-ı şer'iyeleri oldukda tercümânları veyâ vekîlleri mevcûd olmadıkca hükkâm dâ'vâların istimâ' ve fasl eylemeler» deyû muharrer bulunmakta ve 1130 H. (1718 M.) târihli Pasarofça Mu'âhede-nâmesinin 5'inci maddesinin bir fıkrasında «devlet-i çâsâriye tarafından ta'yîn olunan konsolos vekîlleri veyâ tercümânları ittibâ'inden veyâ tüccârından biriyle bir âher kimesnenin dâ'vâsı zuhûr eylese üç bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları kenar mahkemelerde istimâ' olunmayub Âsitâne-i Sa'âdetim'e havâle oluna» denilmektedir. İmdî bu maddelerde isti'mâl olunan ta'bîrlere nazaran farz olunabilir ki mehâkim-i Osmâniyye aynı tâbi'iyette bulunan ve ke-zalik muhtelif tâbi'iyette olan ecânib beyninde mütekevvîn de'âvî-i hukûkiyyeyi dahî rü'yete vazîfe-dârdır; Fakat bu vazîfenin diğêr sarîh-i mevâdd ile ref' edildiği de şübheden vârestedir. Bu hâlde denilebilir ki mârrü'z-zikr 1153 H. (1740 M.) Fransız ve 1197 H. (s. 419) (1783 M.) Rus kapitülasyonlarının 65 ve 74'üncü maddeleri Osmanlı ve ecnebîler beyninde mütekevvîn de'âvî-i cezâ'iyeye münhasırdır; diğêr taraftan 1091 H. (1680 M.) Hollanda kapitülasyonunun beşinci maddesinde «ve Niderlanda vilâyetlerinden olanların dâ'vâ ve husûmeti vâki' olub dem ve diyet dâ'vâları olursa elçileri ve konsolosları âyînleri üzere görüb fasl edüb kâdılardan ve zâbitlerden bir ferd dahl ve ta'arruz kılmayalar» denilmeside mü'eyyedir; çünkü burada aynı tâbi'iyette bulunan ecnebîler beynindeki sarâhat zikri mesbûk Fransız ve Rus kapitülasyonlarının 15 ve 76'ncı maddelerinde olduğu gibi mevcûd bulunmasına ya'nî bu maddede konsolos ma'rifetiyle rü'yete edilecek de'âvî-i cezâ'iyeye mutlak olarak mezkûr ve diğêr tarafın sıfat-ı tâbi'iyeti meskûtün-anh olmak cihetiyle bir Hollandiz ile diğêr bir ecnebî arasındaki cezâ dâ'vâsına mehâkim-i Osmâniyye'nin müdâhale etmeyeceği müstedil olmasına ve diğêr taraftan bu kapitülasyon mezkûr Fransız ve Rus kapitülasyonlarından mukaddem bulunmasına nazaran en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade olan millet mu'âmesi kâ'idesince Hollandalılara bahş edilmiş olan şu imtiyâz Fransız ve Ruslara dahî tanılmalıdır.

Ma'a-zalik bu deliller 'alâ-hiddetin kâfi olmayub şu kadar ki diğêr bir mütâla'a bunları te'yîd eder; şöyle ki: Meclis tahkîkâtın teşkîline mütedâ'ir bulunan 1270 H. (1854 M.) târihli fermânda Osmanlıların ecnebîlere ve ecnebîlerin

Osmanlılara karşı olan dâ'vâlarını meclis tahkîkât-ı rü'yet edeceği tasrîh ve ona merbût nizâm-nâmede dahî eğer müttehim ecnebî ise veyâ bir ecnebî 'aleyhine cürm-i ikâ' eden bir Osmanlı ise isticvâb ve hükm, 'uhûd (s. 420) mücebince konsolos veyâ tercümân muvâcehesinde mehâkim-i Osmâniyye tarafından icrâ olunacağı tebyîn kılınmaktadır. İmdî bu fermân yeni bir şey ihdâs etmediği ve hiç şübhesiz işbu cezâ mahkemeleri ecnebîlere yeni imtiyâzât bahş etmek maksâdıyla teşkîl kılınmadığı cihetle bunların medlûlü o târihdeki te'âmülü te'yîd etmekten ibâret kalır ve binâen 'aleyh bir Osmanlının 'alâka-dâr bulunmadığı cezâ dâ'vâsının rü'yetinde mehâkim-i Osmâniyye'nin ötedenberi kendini vazîfe-dâr 'add etmediği müstebân olur.

Bundan mâ'adâ 1286 H. (1769 M.) târihinde Bâb-ı 'Âlî tarafından sefâretlere gönderilmiş olan bir muhtırada «kapitülasyonlara nazaran mevâdd-ı hukûkiyyede hasren ecnebîlere â'id olan dâ'vâlar sefir veyâ konsolosa bırakılmış ve bir Osmanlının 'alâka-dâr bulunduğu de'âvî-i hukûkiyyenin rü'yeti mehâkim-i Osmâniyye'ye tevdi' edilmiştir. Mevâdd-ı cezâ'iyede ise kapitülasyonlar bir ecnebînin diğer bir ecnebîye karşı ikâ' etmiş olduğu cinâyet ve cünhalar ile ecânibin teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye 'aleyhine ikâ' etmiş olduğu cürmleri yek-diğerinden tefrîk ve birincilerin sefir veyâ konsolosun vazîfesine müte'allik ve ikincilerin mehâkim-i mahalliyyeye â'id olduğunu tensîb eylemiştir. Bu sûrette Türkiyâ'da bulunan ecnebîler ecânibe karşı olan dâ'vâlarında konsoloslara ve Osmanlılara karşı olan dâ'vâlarında mehâkim-i Osmâniyye'ye tâ'bi bulunur» yolunda idâre-i kelâm edilmiştir.

Binâen-'alâ-hazâ kapitülasyonların hülâsâ-i ahkâmına nazaran, muhtelif tâbi'iyette bulunan ecnebîler beynindeki cezâ dâ'vâlarına müte'allik hakk-ı kazâsı hükümet-i Osmâniyye tarafından sarîh sûrette terk edilmiştir denilemez; (s. 421) fakat diğer taraftan Devlet-i Osmâniyye'nin bu hakkı sarîh sûrette kendisi için muhâfaza ettiği iddi'â olunamaz; nasıl ki sâlifü'z-zikr Fransız kapitülasyonunun 65 ve Rus kapitülasyonunun 74'üncü maddeleriyle Hollanda kapitülasyonunun 5'inci maddesi yek-diğere takrîb edildikde bu netîceyi irâ'e eylemektedir. İmdî muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn cerâ'im hakkındaki hakk-ı kazâsını hükümet-i Osmâniyye'nin sûret-i sarîhada terk ettiğini iş'âr eder bir madde-i 'ahdiye mevcûd olmasına mebnî Türkiyâ'nın bu bâbdaki salâhiyyet-i kazâ'iyyesini kabûl ve tasdik etmek icâb eyleser de hükümet-i Osmâniyye'nin ısdâr eylediği 1270 H. (1854 M.) târihli fermânla 1286 H. (1769 M.) târihli muhtıra bu

icâbı selb etmekte ve bu sûretle mes'ele kapitülasyonlardan hâric bir mevki'de kalmaktadır; çünkü bu cihetler artık te'âmül ile hall edilmiş oluyor.

Bu te'âmülün vücûdu bizce bâligân-mâ-belag 1270 H. (1854 M.) fermânı ve 1286 H. (1869 M.) muhtırasıyla müsbettir. Bâb-ı 'Âlî'nin bu bâbdaki şikâyet ve i'tirâzâtı pek yeni bir târihte sebk etmiş ve bu i'tirâzât vukû'a gelir gelmez hükûmât-ı ecnebiyye tarafından bir mukâvemet ma'rûz kalmıştır. Fakat bu mes'elede asıl nazar-ı dikkate alınacak nokta, konsolato mahkemelerinin muhtelif tâbi'iyete mensûb ecnebîler beyninde mütekevvîn cezâ dâ'vâları hakkındaki vazîfesine dâ'ir olan te'âmül ile Bâb-ı 'Âlî bu bâbdaki hakk-ı hâkimiyetini terk etmiş 'add edilebilir mi? bu hakk-ı hâkimiyet esâsen murûr-i zamâne tâbi' olmayan, zımnen terk edilmeyen ve ancak sarîh bir mu 'âhede ile terk olunabilen hukûktan değil midir? ve Türkiyâ böyle bir te'âmül netîcesi olarak isti'mâl (s. 422) edenlerden bu hakkını istirdâd edemez mi? husûsâtından ibârettir. Birinci hakk-ı hâkimiyetin terkî zımnen ya'nî te'âmül ile vücûda gelebilir ve 'ale'l-husûs te'âmülün şarkta te'sîri ne derece büyük olduğunu herkes bilir.

Tenkîd ve Cevâb – Mösyö Mandelistam, yukarıdan beri derc ettiğimiz mütâla'ât-ı mahsûsasında müstebân olduğu üzere bu mes'elede hükümet-i Osmâniyye'nin nokta-i nazarı muhikk ve mûsîb olduğunu ve kapitülasyonların ahkâm-ı 'umûmiyyesinden muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn cerâ'im hakkında konsolatoların hakk-ı kazâsı olduğu istinbât edilemeyeceğini ve 'ale'l-husûs ecânibin medâr-ı istinâdı olan 52 ve 28'inci maddelerdeki niza' kelimesinin mevâdd-ı cezâ'iyeye şümûlü bulunmadığını ve mevâdd-ı cezâ'iyenin mevâdd-ı hukûkiyyeye kıyâs ve tatbîki sahîh olmayacağını ve Fransız ve Rus kapitülasyonlarındaki 65 ve 74'üncü maddeler hükümet-i Osmâniyye'nin nokta-i nazarını mü'eyyed idüğünü kabûl ve tasdîk ediyor; ve ancak 1086 H. (1675 M.) İngiliz kapitülasyonunun 15'inci ve 1149 H. (1737 M.) İsveç kapitülasyonunun 6'ncı maddeleri esâsen diğerk mevâdd-ı 'ahdiyenin sarâhati icâbınca konsolosların hakk-ı kazâsı dâhilinde olduğu müselleme mevâddı şâmil bir tarzda yazılmış olmasına nazaran 1153 Fransız ve 1197 Rus kapitülasyonlarının 65 ve 74'üncü maddeleri de yalnız Osmanlı ile ecnebîler beyninde mütekevvîn de'âvî-i cezâ'iyeye münhasır olmak icâb edeceğini beyân ve bunu Hollanda kapitülasyonunun beşinci maddesiyle te'yîd etmekle beraber bizim irâ'e ettiğimiz delâ'il ve berâhîn karşusunda onuda kâfi görmeyerek nihâyet 1270 hicrî târihinde Bâb-ı 'Âlî'den sefâretlere gönderilen muhtıraya istinâd eyliyor (s. 423) bunlar evvel

zamâna kadar cârî olan te‘âmül hâricinde bir hükmü ihtivâ edemeyeceğine nazaran muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn de‘âvî-i cezâ‘iyye'nin ötedenberû konsoloslarca hall ve faslı müte‘âmil bulunduğu netîcesine vâsıl oluyor; ve nihâyet bu te‘âmülün vücûdunu mezkûr fermân ve muhtıra ile müsebbit ‘add ettikten ve memâlik-i şarkıyyede te‘âmülün te’sîr-i ‘azîmine mebnî hakk-ı hâkimîyyetin zımnen ya‘nî te‘âmül ile Türkî kâbil olacağını kabûl eyledikten sonra muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecânib beyninde mütehaddis cezâ dâ‘vâlarının konsolato mahkemelerince hall ve faslı muktezâ-yı te‘âmül olduğunu istintâc ediyor.

İşte görülüyor ki kapitülasyonlar hakkında devr ve dirâz tedkîkât-ı icrâ eden ve bi't-tabi‘ daha ziyâde ecânibin nokta-i nazarını tervîce sâ‘î bulunan Mösyö Mandalistam bile konsolatolarca vücûdunu tasavvur ettiği şu hakk-ı kazâyı ancak te‘âmüle binâ ve bu bâbda ‘uhûda istinâd-ı kâbil olamayacağını kabûl ve i‘tirâf ediyor. Hâlbûki mumâ-ileyhin işbu netîce-i fikriyyesi de iki cihetle merdûddur. Fi'l-hakîka ekser mü‘ellifîn-i garbiyyenin bi'l-etrâf tedkîk ve tahkîkinden müstebân olduğu vechle hakk-ı hâkimîyyet ne böyle zımnen ve te‘âmül netîcesi olarak kâbil-i terk ve ferâğ ve ne de memâlik-i şarkıyye için keyfiyyetin bir aksi olduğunu isbât edecek emsâl ve delâ‘il mevcûddur. Diğer taraftan hakk-ı hâkimîyyet zımnen ya‘nî te‘âmül ile kâbil terk ve ferâğ olduğunu bir ân için kabûl etsek bile bu te‘âmülün vücûduna tesâdüf edemeyiz; vâkî‘âda te‘âmül mevcûddur denilebilmek için bir şeyin merreten ba‘de uhrâ ve bilâ-münâza‘ siyâk-ı vâhidde husûl ve takarrürü elzendir; (s. 424) Hâlbûki böyle muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn cezâ dâ‘vâlarının münhasıran konsolato mahkemelerince fasl ve rü‘yet edildiği mütehakkık değildir; müsebbit olan bir şey var ise oda bu kabîl dâ‘vâlar kısmen konsolato mahkemelerince hall edilmiş ise de kismende mehâkim-i Osmâniyye'ce fasl ve rü‘yet olunmuş olmasından ibârettir. Zâten bu bâbda ba‘zı emsâl mevcûd olub ez-cümle takrîben on yedi sene akdem Almanya Devleti'nin Dersa‘âdet konsolosu Mösyö İstimrih'in hânesinde vukû‘a gelen sirkât cürmüyle müttehim Fransız ve İtalyanların muhâkemesi tercümânlar huzûruyla cinayet mahkemesinde icrâ ve netîcede mahkûmiyyet kararı i‘tâ edilmiştir; ke-zalik 1312 sene-i rûmîsi evâ‘ilinde Selânik'te mukîm bir Rusun mağazasında ikâ‘ edilen sirkat fi‘linden dolayı ibtidâen ba‘zı teba‘a-i Osmâniyye ile birkaç Yunanlı maznûn buldukları hâlde hitâm-ı tahkîkâtta teba‘adan olanların men‘ muhâkemesine ve Yunanlı maznûnların ittihâmına karar verilerek keyfiyyet şehri mezkûr istînâf cezâ

mahkemesine ancak muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî beyninde mütekevvîn bir cezâ dâ'vâsı şeklinde tevdi' ve evvel vechle tercümân hâzır olduğu hâlde tedkîkât ve muhâkemât icra ve hükm-i i'tâ kılınmıştır. 'Adliyye sicillâtı güzelce taharrî ve tedkîk edilecek olursa başka emsâl ve şevâhide de tesâdüf edileceği şübhesiz ve bu keyfiyyette ecânibe medâr-ı istinâd olan sâbit ve mutarrid bir te'âmülün mü'esses ve mevcûd olduğunu isbâta bi-hakkın mâni' ve bi'l-akis bizim nokta-i nazarımızı isbâta hâdimdir. Binâberîn vücûdu iddi'â edilen te'âmül maddeten mütehakkık değildir ve esâsen hükümetin elzâmını icâb etmeyen sâlifü'z-zikr fermân ile muhtıradan bu te'âmülün mevcûdiyyetini isbâta kalkışmak maksad ve ma'nâ-yı tecâvüz demek olur ki bunun (s. 425) kavâ'id-i hukûkiyyeye münâfâtı âşikârdır; 'ale'l-husûs Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin bâlâda [1]³⁸² munderic 1290 târihli müzekkeresi iddi'â olunan te'âmülün mevcûd olmadığını isbâta bi-hakkın kâfidir.

Hülâsa, muhtelif tâbi'iyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn cezâ dâ'vâlarının konsolato mahkemelerince rü'yet edileceğine dâ'ir sarâhat-i 'ahdiye mefkûd ve 'adem-i sübûtu cihetiyle bunun te'âmüle ibtinâs merdûd olmasına binâen hükümet-i Osmâniyye'nin nokta-i nazarındaki isâbet bi- taraf erbâb-ı tedkîkce zâhir ve mütecellî ve hilâf-ı müdde'â esâsât-ı hukûkiyyeye mütâbakatından 'ârîdir.

Pilisiye Duruzas'ın Beyânâtı – Pilisiye Duruzas'ın Bu Bahse Mütedâ'ir Bir Kısım Mütâla'âtının Hülâsası Ber-Vech-i Âfîdir: Memâlik-i Osmâniyye'de başka başka tâbi'iyete mensûb iki ecnebî beynindeki cezâ dâ'vâlarını rü'yet edecek hey'et-i cürmü ikâ' eden tarafın mensûb bulunduğu konsolato mahkemesidir. Ke-zalik fi'l-i vâki'in cürm teşkîl idüp itmediği ve takdîr-i evvele göre nev'î ne idüğü ve tatbîk olunacak cezâ neden ibâret bulunduğu fâ'il-i cürmün metbû'ı olan devlet kânûnlarıyla ta'yîn eder; tatbîk olunacak usûl-i muhâkeme ise yine o hükümetin usûl-i muhâkemesidir. Meselâ cürm-i ikâ' iden Fransız ve mecniyyün-'aleyh İngiliz olduğu sûrette Fransa kânûnu tatbîk olunur ve ta'kîbât ve tahkîkât ve hükm 28 Mayıs sene 1836 târihli kânûn dâ'iresinde cereyân eder. (s. 426)

Bu 'âdet, tatbîkâtta mümkün olan yegâne usûldür ve kânûnî esâslara muvâfık olanda budur. Fi'l-vâki' mehâkim-i Osmâniyye'nin işbu dâ'vâları rü'yet

(s. 425)

³⁸² [1] 403'üncü sahîfeye mürâcaat oluna!

hakkı ber- taraf edildikde vazîfe-dâr olan makâmı yâ fâ'il-i cürmün veyâ mecniyyün- 'aleyhin konsolatosu olabilir; ya 'nî maznûnun-aleyhin şahsî kânûnuyla mecniyyün- 'aleyhin şahsî kânûnu beyinde ihtilâf husûle gelir. Şu kadar ki burada mecniyyün- 'aleyhin şahsî kânûnunun tatbîki kânûnî bir esâsa mubtenî olamaz; zirâ mevâdd-ı cezâ' iyyede esâs hâkimiyet-i mahalliyye olub memâlik-i Osmâniyye'de hâkimiyet-i mahalliyye ise Hükümet-i Seniyye'nindir. Her ne kadar Bâb-ı 'Âlî memâlik-i Osmâniyye'de ikâ' edilen ba'zı cerâ'ime müte'allik ta'kîb ve hükm hakkını ecnebîlere terk etmiş bulunmasına göre hakk-ı hâkimiyet-i mahalliyyenin bir kısmında her bir ecnebî hükümetini tevki'l eylemiş olduğu farz kılınabilirsede hiç şübhe yoktur ki her bir ecnebî hükümete verilmiş olan bu hakkın icrâsı kendi teba'alarına münhasır ve binâen 'aleyh o hükümet kendi cezâ kânûnunu memâlik-i Osmâniyye'de ancak kendi teba'ası hakkında tatbîke muktedir ve başka tâbi' iyyette olanlara tatbîk salâhiyyeti müntefîdir. Bundan anlaşılır ki memâlik-i Osmâniyye'de iki ecnebî beyinde mütekevvin cerâyimden dolayı fâ'il-i cürm hakkında tatbîk olunacak kânûn ancak cürm-i ikâ' edenin şahsî kânûnu olabilir.

İmdî muhtelif tâbi' iyyette bulunan ecânib beyinde mütekevvin cerâyimden dolayı hâ'iz olduğu hakk-ı kazâyı hükümet-i Osmâniyye'nin terk etmiş bulunduğu faraziyesine göre Piliziye Duruzas'ın mütâla'ası dâ'iresinde muhtelif tâbi' iyyeti hâ'iz ecnebîler arasında mütekevvin cerâyimde fâ'il-i cürmün mensûb olduğu (s. 427) konsolatonun vazîfe-dâr 'add edilmesi nazariyyât-ı 'ilmiyyeye muvâfık ise de ötedenberû iddi'â ve isbât ettiğimiz vechle konsolatolar böyle bir hakk-ı kazâyı hâ'iz değildir; fi'liyyât ise mu'ayyen bir te'âmüli şâmil olmayub gerçi bu yoldaki cerâyim maznûnlarının emr-i muhâkemesinin emsâl teşkil etmemek kaydıyla arasına konsolatolara tevdi' edildiği vâki' ise de ihyânen bu kısım if'âl-i cürmüyenin mehâkim-i Osmâniyye'ce yâ tercümân huzûruyla veyâ huzûrdan istinkâfi üzerine tercümân bulunmaksızın rü'yet edildiği sâbit ve bu bâbda emsâl-i irâ'esi kâbidir.

İ'lâmât-ı Fârika Dâ'vâları – 29 Şabân 305 ve 28 Nisan 304 târihli i'lâmât-ı fârika nizâm-nâmesinin altıncı maddesi mücebince memâlik-i Osmâniyye'de mu'ayyen ticâret-gâhı olan ecnebîler dahî işbu nizâm-nâmenin hâvî olduğu menâfi' ve te'mînâtтан istifâde edecek ve şu kadar ki bu bâbdaki de'âvî, eğer i'lâmât-ı fârikanın tasrîfine mütedâ'ir ise bidâyet hukûk mahkemelerinde ve eğer i'lâmât-ı fârikanın taklîdi veyâ taklîd edilen i'lâmâtın isti'mâli ve başkasının mâlî olan i'lâmâtı hîle ile bir kimsenin kendi eşyâsına vaz' eylemesi veyâ böyle taklîd veyâ

hîle ile mevzû' i'lâmatlı eşyâyı bilerek satması veyâ satılığa çıkarması gibi müstevcib mücâzâta ise tercümânda hâzır olmaksızın mehâkim-i cezâ'ıyyede rü'yet olunacaktı. Fi'l-vaki' mezkûr maddede «teba'a-i ecnebiyyeden olub memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'de sınıyî ve ticâret ashâbı bulunanlar dahî kendi i'mâlâtına veyâhûd eşyâ-yı ticâriyyelerine mahsûs bir i'lâmet-ı fârika ittihâzı hakkında (s. 428) işbu nizâm-ı ahkâmına ri'âyet eyledikleri hâlde bunun hâvî olduğu menâfi' ve te'minâta nâ'il olarak bu bâbda vukû' bulacak dâ'vâları tarafeyn ecnebî olsa bile on birinci maddede gösterildiği üzere işbu nizâm-nâmeyle tevfiikan mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'de rü'yet olunacaktır» denilmiştir ve bu sûretle hükümet-i Osmâniyye i'lâmet-i fârikadan dolayı teba'a ile ecânib beyninde hiçbir fark kabûl eylememiş ve buda, devlet bu nizâm-nâme ile ecânibe kapitülasyonlarda aslâ mevzû-i bahs olmayan bir hakk te'mîn etmekte olmasına göre bundan istifâdeyi kendi marzîsi dâ'iresinde şerâ'ite rabt etmek hakk ve salâhiyyeti der-kâr bulunmasından ve birde devlet Paris Mu'âhede-nâmesi'yle Avrupa hey'et-i düveliyyesine dâhil olması cihetiyle 'uhûd-ı 'atıkada mevcûd olmayan mevâddan dolayı hukûk-ı düvel kavâ'idi hâricinde bir mu'âmele mevzû-i bahs olamamasından inbi'âs eylemiştir. İşte bu gibi esbâb-ı mücebebe binâen i'lâmet-i fârikadan dolayı ecânibde teba'aya temsîl edilmiş olduğundan her iki taraf gerek aynî ve gerek muhtelif tâbi'iyete mensûb ecnebî olsun ve gerek bir taraf Osmanlı ve taraf-ı diğer ecnebî bulunsun i'lâmet-i fârika dâ'vâları herhâlde mehâkim-i Osmâniyye'de fasl edilir ve dâ'vânın esnâ-yı rü'yetinde tercümân hâzır bulunmaz.

Gerçi sefârât-ı ecnebiyye Hükümet-i Osmâniyye'nin kendi kendine bir nizâm neşriyle kâpitülasyonlar esâsâtını tebdîl etmesi câ'iz olamayacağından bahisle ba'zı gûnâ i'tirâz-ı der-miyân etmişlerse de bir esâs-ı kânûniyye müstenid olmayan işbu i'tirâzâtan artık sarf-ı nazar edilmiş gibi görünmekte ve ecânib beyninde mütekevvîn bu kabîl de'âvînin mehâkim-i Osmâniyye'ce fasl ve rü'yet (s. 429) edildiği hakkında emsâl-i 'adîde ve şevâhid-i kesîre irâ'e ve ikâmesi mümkün olmasına nazaran fi'liyyât ve tatbîkât dahî bu merkezde bulunmaktadır. Şurasıda bi'l-hassâ şâyân-ı dikkattir ki bir ecnebî veyâ bir Osmanlı 'aleyhine i'lâmet-i fârika (marque de fabrique) dâ'vâsı ikâme edecek olan ecnebînin, sâlifü'd-diğer altıncı madde delâletiyle, memâlik-i Osmâniyye'de mu'ayyen bir ticâret-gâh sâhibi olmasına mehâkim-i Osmâniyye'ce lüzûm gösterilmekte ve aks-i takdîrde bu kabîl de'âvî mesmû' 'add edilmemektedir ki mahkeme-i temyîzin ictihâd-ı ahîride buna mutâbıktır. (s. 430)

ON BİRİNCİ MEBHAS

Ecânibin Teba‘a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye ‘Aleyhine ve
Osmanlıların Ecânibe

Karşû İkâ‘ Eyledikleri Cerâ’imden Mütevellid Cezâ Dâ‘vâları

Nass-ı ‘Uhûd; Amerika ve Belçika Kapitülasyonları; Mesâkine Duhûl;

Der-dest ve Tevkîf; Tercümânın Huzûru; Tercümânın Huzûru İcâb

Etmeyen De‘âvî-i Cezâ’iyye; Tatbîk Olunacak Kânûn

Nass-ı ‘Uhûd – Osmanlılar ve ecânib beyninde mütekevvin cerâ’imden dolayı mehâkim-i Osmâniyye'nin vazîfesi İngiltere ve Avusturya ve Fransa ve Rusya ve Napoli ve İspanya ve Toskana kapitülasyonlarında mevcûd mevâdd-ı ‘ahdiyyenin sarâhatiyle ta‘yîn eylemiştir. Fi'l-vâki‘ 1806 H. (1675 M.) târihli İngiltere kapitülasyonununun 42'nci maddesinde «ve İngilterlûdan ve İngiltere bayrağı altında yürüyenlerden biri kân vesâ’ir kabahat idüb vesâ’ir emr-i şer‘i vâki‘ oldukda Memâlik-i Mahrûse’de olan ahkâm, elçileri ve konsolosları ma‘an hâzır olmayınca dâ‘vâları istimâ‘ etmeyüb elçileri ve konsolosları ma‘rifetiyle ma‘an görüb yalnız görmekle hilâf-ı şer‘i şerîf ve mugâyir ‘ahid-nâme-i hümâyun rencide olunmayalar» ve 1153 H. (1740 M.) Fransa kapitülasyonununun altmış beşinci maddesinde «ve Françelüden ve bayrağı altında olanlardan biri kâtil olub yâhûd bir gayrî cürm idüb ve şer‘at-i şerife tarafından rü’yet olunmak murâd olundukda Devlet-i ‘Aliyyem'in kuzâtı ve zâbitanı bu (s. 431) gûne olan dâ‘vâyı buldukları mahalde elçilerinin veyâhûd konsoloslarının veyâ vekîllerinin muvâcehelerinde istimâ‘ ve şer‘i şerîfe ve yedlerine verilen ‘ahid-nâme-i hümâyunuma mugâyir olmamak için tarafından dikkat ile tefîş ve tefahhus oluna» ve 1197 H. (1783 M.) Rus kapitülasyonununun 74'üncü maddesinde «Rusya re‘âyâsından biri veyâhûd Rus himâyesinde olanlardan bir kimse katl veyâhûd âher bir töhmet idüb memleketin zâbitine ihbâr olundukda Devlet-i Osmâniyye'nin kâdıları vesâ’ir zâbitânı bu gûne maddeleri ancak konsolosun yâhûd elçi veyâhûd konsolos her nerede iseler dahî taraflarından bu husûsa me‘mûr olunan âdemlerinin muvâcehesinde göreler ve bu gûne vukû‘âtın vukû‘unda kâmilen ve tamâmen ‘adâlete ri‘âyet olunmak için müte‘ahhidînin yek-diğerinden matlubdur ki maddenin tefahhus ve faslına müsâvâtle ihtiyât ve dikkat olunmasına intibâhla nezâret eyleyeler» denilmiş ve 1153 H. (1740 M.) Napoli ve 1196 H. (1782 M.) İspanya ve 1249 H. (1833 M.)

Toskana kapitülasyonlarında da aynı me'ali şâmil mevâdd-ı 'ahdiye münderic bulunmuştur. Amâ Prusya ve Danimarka ve Hollanda kapitülasyonlarında mevâdd-ı muhtelite-i cezâ'ıyyeye dâ'ir ahkâm-ı husûsiyye aslâ mevcûd değildir.

Sâlifü'z-zikr mevâdd-ı 'ahdiyeden müstebân olduğuna göre Osmanlı 'aleyhine ecânib tarafından ikâ' olunan cerâ'im'in merci'-i rü'yeti mehâkim-i Osmâniyye olub mebhas-ı sâbıkda mevzû-i bahs olan 1270 H. (1854 M.) târihli fermânda da bu husûs sarâhaten ifâde ve kapitülasyonların ol bâbdaki ahkâmıyla ötedenberû te'essüs eden te'âmül bu vechlede takviye edilmiştir. Zâten Avrupa hükümât-ı mu'azzamasıyla bu mes'ele hakkında hiçbir ihtilâf mevcûd değildir. Kapitülasyonların şu ahkâmı bilâ-nizâ'in el-yevm tatbîk (s. 432) ve bu misillü dâ'vâlar mehâkim-i Osmâniyye'ce tercümân huzûruyla her zamân fasl ve rü'yet edilmektedir.

Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan konsolatolar dahî, gerek sarâhât-i 'ahdiye ve gerek te'âmül iktizâsınca, Osmanlılar ile ecnebîler beyninde mütekevvin cerâ'imden dolayı hiçbir vakit kendilerini vazîfe-dâr 'add etmemişlerdir; hattâ 1322 H. (1904 M.) târihinde Dersa'âdet Fransa konsolatosu bir Osmanlı tarafından bir Fransız 'aleyhine ikâme olunan darb dâ'vâsı hakkında 'adem-i vazîfe kararı i'ta eylemiştir. Gerçi Aix İstinâf Mahkemesi 1905 târihinde işbu kararı fesh ve konsolato mahkemesinin vazîfe-dâr olduğuna dâ'ir ittihâz karar eylemiş ve işbu karâr-ı ahîrede 1907 târihinde Fransa Mahkeme-i Temyîzi'nin tasdîkine iktiran etmiş ise de Mösyö Mandelistam eser-i meşhûrunda ol bâbda sudûr eden iki i'lâmı derc ettikten sonra ittihâz kılınan kararı tenkîd sadedinde diyor ki: ***Bu 'âli mahkeme-i 'adâlete hürmetimiz pek büyük olmakla beraber vermiş olduğu şu karar o günde ser-fürû edemez; çünkü Aix Mahkemesi'yle Fransız Temyîz Mahkemesi'nin kararları on dokuzuncu asır mebâdisinde mer'î olan te'âmüle mübtenî olub hâlbûki bi'l-âhire ol bâbdaki te'âmül ta'dîl edildiği cihetle el-yevm mukarrerât-ı mezkûrenin mebnâ-i 'aleyhisi olan te'âmül gayrî mevcûd ve tatbîkât ve fi'liyyatta eski kapitülasyonların ahkâmına tamâmen muvâfıktır.***

Amerika ve Belçika Kapitülasyonları – Düvel-i ecnebiyyeye verilen kapitülasyonlar ahkâmına hemân kısım-ı a'zamî Osmanlılar ile ecânib beyninde mütekevvin de'âvî-i cezâ'ıyyenin tercümân huzûruyla mehâkim-i Osmâniyye'ce rü'yet (s. 433) edileceğine mütedâ'ir bulunduğu hâlde 1239 H. (1823 M.) Sardunya ve 1245 H. (1830 M.) Amerika ve 1254 H. (1838 M.) Belçika ve 1255 H. (1839 M.) Hansa şehirleri ve 1259 H. (1843 M.) Portekiz kapitülasyonlarından buna

mugâyir bir ma'nî istinbât-ı kâbil ve hükümet-i Osmâniyye ile Amerika ve Belçika hükümetleri arasında ba'zı hâdisât dolayısıyla arasına ihtilâf vaki'dir. Gerçi 1239 Sardunya kapitülasyonunun dokuzuncu maddesinde «Memâlik-i Mahrûse'ye gelüb giden Sardunyalılar kendi hâllerinde ticâretleriyle meşgûl olub bir gûne töhmet ve kabâhatleri mütehakkık olmadıkca hükkâm ve zâbitân vesâ'ir taraflarından bilâmûceb dahl ve ta'arruz olunmayub ve töhmetleri vukû'unda sâ'ir müste'menân haklarında mu'âmele olunduğu vechle elçileri ve konsoloslarının inzımâm ma'rifetiyle iktizâ-yı te'dîbleri icrâ oluna» ve Devlet-i 'Aliyye ile Lübek ve Bremen ve Hamburg cumhuriyetleri beyninde 1255 târihinde mün'akid mu'âhedenin sekizinci maddesinin bir fıkrasında dahî «ve cemâhir-i merkûme teba'ası 'arz ve edebleri yerinde olarak masâlih-i ticâret ve umûr-ı mahsûsalarıyla meşgûl oldukları hâlde zâbitân belde taraflarından bir vakitte rencîde ve tevkîf olunmayub lakin bir cürm ve kabâhat vukû'unda maslahat kendi elçî ve maslahat-güzâr ve konsolos veyâhûd vekîllerine ya'nî kabâhatin vukû' bulduğu yere en yakın mahalde bulunan cemâhir-i sülûse me'mûrîne havâle olunarak mücrim olan şahıs onun ma'rifetiyle hükm olunub efrenç hakkında mevzû' olan usûle tatbîken te'dîb oluna» denilmiş ise de ne Sardunya (s. 434) kapitülasyonundan istifâde eden İtalya ve ne de cemâhir-i sülûseyi temsîl eyleyen Almanya diğer kapitülasyonlar ahkâm-ı sarîhasına ve te'âmüle muhâlif bulunan şu mevâdd-ı 'ahdiyeden istifâde eylemek tarîkini ta'kîb etmemişlerdir.

Amerika: Hükümet-i Osmâniyye ile hükûmât-ı müttehîde-i Amerika arasında 14 Zi'l-ka'de sene 1245 (7 Mayıs sene 1830 M.) târihiyle mün'akid 'ahid-nâmenin dördüncü maddesinin fıkrâ-i ahîresinde «ve Amerika teba'ası kendi hâlinde ticâretleriyle meşgûl olub bir gûne töhmet ve kabâhatleri olmadıkca bilâmûceb dahl ve ta'arruz olunmayub töhmetleri vukû'unda dahî hükkâm ve zâbitân taraflarından habs olunmayarak sâ'ir müste'menân haklarında mu'âmele olunduğu vechle elçî ve konsolosları ma'rifetiyle iktizâ-yı te'dîbleri icrâ oluna» denilmiş ve târih-i mezbûrede Reis Efendi, ki idâre-i kadîmemiz ıstılâhında hâriciyye nâzırı demektir, cânibinden işbu mu'âhede-nâmenin Türkçe'si ve Amerika maslahat-güzârı Rend tarafındanda Fransızca imza edilmiş ve bi'l-âhire Dersa'âdet Amerika maslahat-güzârı Mösyö Porter Türkçe ve Fransızca metinler beyninde ihtilâf vukû'unda Türkçe metne i'tibâr olunacağına dâ'ir bir beyân-nâme i'tâ eylemiştir.

Ma'a-zalik bu hâl devleteyn beyninde ihtilâf vukû'una mâni' olamayub çünkü Amerika Hükümeti bir Osmanlı'ya karşı ikâ'-i cürm eden Amerikalı

‘aleyhinde hakk-ı ta‘kîb ve hükm ve icrâ Amerika konsoloslarına â’id bulunduğunu iddi‘â etmesine rağmen Bâb-ı ‘Âlî mârrû'z-zikr fıkra-i ‘ahdiyenin Amerika konsoloslarına bahş ettiği hakk ve salâhiyyeti bir Amerikalının teba‘a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i seniyye ‘aleyhine ikâ‘ eylediği cürmden dolayı mehâkim-i Osmâniyye tarafından hükm olunan cezânın icrâ husûsuna hasr etmektedir. (s. 435)

Hükümeteyn beyninde defâ‘atle mevzû-i bahs olan bu mes‘elede ilk ihtilâf 1285 H. (1868 M.) târihinde Suriye’de Devlet-i Osmâniyye ‘aleyhine bir cinâyet icrâ etmek töhmetiyle iki Amerikalının der-dest edilmesi üzerine tahaddüs eylemiştir. 1294 H. (1877 M.) tarihinde dahî Kelly isminde Amerikalı bir gemici teba‘a-i Osmâniyye’den birini katl etmiş olmasından dolayı ithâm ve İzmir Amerika Konsolosu huzûrunda muhâkemesi icrâ kılınarak netîcede berâ’atine hükm olunmuş ve bu hâdiseye dolayısıyla hükümeteyn beyninde birçok muhâberât cereyân idüb nihâyet 1297 H. (1880 M.) tarihinde Amerika Hâriciyye Nâzırı sâlifü'z-zikr mu‘âhede-nâmenin İngilizce tercümesinin hatâlı ve Türkçe metnin mu‘teber olduğunu kabûl ve Amerika Hükümeti mecniyyün-‘aleyhin âilesine bin iki yüz dolar i‘tâ eylemiştir. 1305 senesi evâhirinde (1888 M.) dahî Amerika teba‘asından Mösyö Perviyüs kalbazanlıktan dolayı Dersa‘âdet Amerika konsolatosu huzûrunda ithâm ve şu kadar ki hükümet-i Osmâniyye konsolos muvâcehesinde bu dâ‘vadan dolayı ta‘kîbât icrâ etmek istemediğinden netîcede berâ’atine karar-ı i‘ta edildi. 1307 senesi nihâyetlerinde (1890 M.) de cerâ‘im-i siyasiyyeden dolayı Amerika teba‘asından Gürciyân nâm zâtın cinâyet mahkemesine gönderilmesi Bâb-ı ‘Âlî tarafından talep edildiği hâlde Amerika seffri Mösyö Hirş hükümet-i metbû‘asından telakkî eylediği emr mücebince mûmâ-ileyhi teslîmden imtinâ‘ eylediği ve diğer üç cürm-i siyasiyyede dahî aynı hatt-ı hareket ta‘kîb edildi. Ve'l-hâsıl 1323 H. (1905 M.) târihinde Vartanyan ve Afaryan nâmıyla Amerika teba‘asından iki kimse Unciyan Apik Efendi’yi katl (s. 436) ettiklerinden dolayı ithâm ve polis tarafından der-dest edilmişler idi; bunları Amerika konsolatosu her ne kadar talep etmişse de hükümet-i Osmâniyye teslîm etmedikden mâ‘adâ konsolos ile irtibâtlarını bile men‘ eyledi; tercümân hâzır bulunmadığı hâlde cinâyet mahkemesince cereyân eden muhâkeme netîcesinde bunlardan biri i‘dâma ve diğeri on beş sene küreğe mahkûm oldu; gerçi Amerika seffri Mösyö Lişman bu bâbda şiddetle i‘tirâz-ı der-miyân ve sefâret indinde hükmün ke-en-lem-yekûn olduğunu iddi‘â etmiş ise de Tâbi‘iyyet Kânûnu’nun madde-i husûsâsına tevfiķan Hükümet-i Seniyye’den istihsâl-i müsâ‘ade etmeksizin Amerika tâbi‘iyyetini ihrâz eylemeleri dolayısıyla Bâb-ı ‘Âlî

Vartanyan ve Afarya'nın Amerika Hükümeti tâbi'yyetinde olduğunu kabûl etmemiş ve bu sûretle kendi nokta-i nazarında ısrâr eylemiştir.

Bu müte'addid mes'eleler münâsebetiyle Bâb-ı 'Âlî ve Amerika sefâreti beyinde birçok notalar te'âtî kılınmış ve ez-cümle 1301 H. (1884 M.) târihinde Hâriciyye Nâzırı Tevfik Pâşâ Amerika kapitülasyonunun sâlifü'z-zikr dördüncü maddesini bi't-tefsîr işbu madde ile Amerika Hükümeti'ne en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade olan millet imtiyâzâtından ziyâde bir hakk verilmiş olduğunu ve Hükümet-i Seniyye'nin böyle bir maznûnu der-dest ve mehâkim-i Osmâniyye'nin iktizâ eden hükmü i'tâ-i hakk ve salâhiyyeti der-kâr ve Amerika konsoloslarının salâhiyyeti de habsen hükmî icrâdan ibâret bulunduğunu iddi'â eylemiştir; Lakin Amerika Hükümeti bu madde ile en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade olan millet imtiyâzâtından fazla olmak üzere kendilerine husûsî bir imtiyâz verilmiş olduğunu iddi'â ederek bu tefsîri kabûl etmemiştir. (s. 437)

Diğer taraftan Bâb-ı 'Âlî'nin nokta-i nazarını mü'eyyed olmak üzere Hâriciyye Nezâreti 1317 H. (26 Kânûn-i Evvel sene 1899 M.) târihinde göndermiş olduğu takrîr-i şifâhîden yeni bir delîl der-miyân ve 7 Safer 1284 târihli İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na merbût protokolde konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat uzak mesâfede vâki' mahallerde beş yüz kuruş kadar cezâ-yı nakdîyi müstelzim cerâ'im hakkında ihtiyâr meclis ve kazâ mahkemelerinin vazîfe-dâr olduğu ve şu kadar ki sancâk mehâkiminde işbu dâ'vâların konsolos veyâ tercümân huzûruyla kâbil-i istinâf bulunduğu muharrer olmasına ve hâlbûki işbu protokolü Amerika Hükümeti dahî imza eylemiş bulunmasına mebnî 1245 H. (1830 M.) târihli mu'âhedenin kendileriçün husûsî bir imtiyâzı hâvî olmadığını Amerika Hükümeti dahî zımnen tasdîk eylemiş bulunduğunu ityân etmiş ve fakat hükümet-i müşârün-ileyhâ 28 Eylül 1902 târihinde göndermiş olduğu cevâbî nota ile nokta-i nazarında yine sûret-i ısrâr göstermiştir.

Bizim nokta-i nazarımızdaki isâbet-i vech-i âherle de mütezâhirdir. Fi'l-vâki' Amerikalılar tarafından dahî nihâyet kabûl edildiği vechle i'tibâr-ı tercümeğe değil Türkçe metne olmasına ve metn-i mezkûrede *elçî ve konsolosları ma'rifetiyle iktizâ-yı te'dîbleri icrâ oluna* denilüb *te'dîb* ise lügaten riyâzet-i nefis ve mahâsin ahlâkî ta'lîm ma'nâsını iş'âr eylemesi ve cezâdan maksûd ıslâh-ı nefis ve ibret-i mü'essere kâdılarını tefhîm-i hükm ile değil, ancak infâz-ı cezâ ile husûle gelmesi hasebiyle kapitülasyon ıstılâhında te'dîb-i tecziye ma'nâsında olduğu müstebân olur. Binâen 'aleyh konsolosların mezkûr madde (s. 438) ile hâ'iz oldukları hakk

ve salâhiyyet infâz-ı cezâdan ibâret olmak icâb eyler. Diğer taraftan mezkûr maddedeki *habs olmayarak* sözü dahî mevzû-i bahs olan *te'dîb*den infâz-ı cezâ ma'nâsı maksûd olduğuna bi-hakkın delâlet etmektedir.

Fazla olarak *sâ'ir müste'minân haklarında mu'âmele olunduğu vechle* kelâmından da müstebân olan esnâ-yı muhâkemedede tercümânın huzûru ve mehâkim-i Osmâniyye cânibinden ısdâr olunan hükmün konsolos tarafından icrâsı keyfiyyetinden başka birşey değildir; zirâ diğer devletler teba'ası hakkında cârî olan mu'âmele bundan başka birşey olmadığı müttefik-i 'aliyyedir.

Birde zikr-i mesbûk dördüncü maddenin fıkra-i evvelâsında «Devlet-i 'Aliyye teba'a ve re'âyâsıyla Amerika teba'ası beyninde nizâ' ve dâ'vâ vukû'unda tercümânı hâzır olmadığı hâlde istimâ' ve fasl olunmayub beş yüz kuruşdan ziyâde resîde olan dâ'vâları âsitâneye havâle ile hakl ve 'adl üzere rü'yet oluna» denilmiş ve bununla bir Osmanlı ile Amerikalı beyninde mütekevvîn de'âvî-i hukûkiyyenin mehâkim-i Osmâniyye'de rü'yet edileceği sarâhaten kabûl olunmuştur; imdî sırf menâfi'-i husûsiyyeye ta'alluk eden bu misillü dâ'vâların mehâkim-i Osmâniyye'ce fasl ve rü'yet edileceği kabûl olununca aynı maddenin fıkra-i müte'âkıbesinde mevzû-i bahs olub hukûk-ı umûmiyyeye şiddet-i ta'alluku bulunan bu misillü de'âvî-i muhtelite-i cezâ'ıyyede mehâkim-i Osmâniyye'nin bi-hakkın vazîfe-dâr olduğu bi-tarîki'l-evleviyye sâbit olur.

İşte şu delâ'il-i kâfiyye nazaran Amerika teba'ası tarafından teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye 'aleyhine ikâ' edilen cerâ'imî mercî-i tahkîk ve muhâkemesi (s. 439) Osmanlı mahkemeleri olacağı her nev'-i şıkkın ve şübheden vâreste olmakla beraber el-yevm Amerika konsolosları bu kabîl cerâ'imî muhtelite dolayısıyla mehâkim-i Osmâniyye'ce Amerikalılara karşı tastîr kılınan celb ve ihzâr varakalarını teblîğ ve infâzdan imtinâ' etmekte ve Amerika sefâretince de Bâb-ı 'Âlî'nin ol bâbdaki şikâyat-ı semeresiz bırakılmaktadır.

Belçika: Evâhir-i Receb sene 1254 (1838 M.) târihli Belçika kapitülasyonunun sekizinci maddesinde «ve Belçika teba'ası kendi hâllerinde 'arz ve edeb ve kâr ve kesb ve ticâretleriyle meşgûl oldukca hiçbir vakitte hükm ve zâbitân memleket tarafından dahl ve ta'arruz ve habs olunmayub töhmet ve kabâhatleri mütehakkık oldukda sâ'ir müste'minân haklarında mu'âmele olunduğu vechle ve maslahat-güzâr ve konsolos ve konsolos vekîlleri ma'rifetiyle müttehimlerin te'dîbine mübâderet kılına» ibâresi sevk ve isti'mâl edildiği hâlde bunun Fransızca mukâbilinde «Les Belges vaquant honnêtement et paisiblement à

leurs occupations ou à leur commerce ne pourront jamais être arrêtés ou molestés par les autorités locales, mais au cas de crime ou de délit, l'affaire sera remise à leur ministre, chargé d'affaires, consuls, ou vice-consuls; les accusés seront jugés par lui, et punis selon l'usage établi à l'égard des Français» ya'nî Belçika teba'ası nâmus-kârâne sükûnet-perverâne kendi kâr ve kesb ve ticâretleriyle meşgûl oldukca hükümet-i mahalliyye tarafından hiçbir zamân der-dest ve ta'zîb edilmeyecektir; fakat bir cinâyet veyâ cünha ikâ' eylediklerinde keyfiyyet onların sefirine, maslahat-güzârına konsolosuna veyâ konsolos vekîline tevdi' edilecektir; müttehimler bunlar tarafından muhâkeme ve Franklar hakkında mü'esses (s. 440) usûl dâ'iresinde cezâ-i dâde edilecektir» denilmiştir. İmdî Türkçe metinde Belçikalıların konsolos ma'rifetiyle te'dîb edileceği musarrâh olmasına rağmen Fransızca mukâbilinde gerek hükm ve gerek icrâ konsoloslara â'id olduğu sarâhaten mezkûr bulunmasından dolayı hükümet-i Osmâniyye ile Belçika Hükümeti arasındaki ihtilâf-ı nazar Jorris mes'elesi dolayısıyla ma'rûz mevki' bahs ve münâkaşa olmuştur. Malûmdur ki 1321 H. (1905 M.) senesi içinde hâkân-ı mahlû' Hamîdiye Câmî'-i Şerîfine yaptığı bir cumâ selâmlığından 'avdet ederken dış kapû pişe-gâhında pek dehşetli bir sûrette infilâk ve birçok ervâh-ı mâsûmenin hayâtını ifnâ eden bomba mes'elesinden dolayı Belçika teba'asından Jorris nâm kimse der-dest ve ittihâm edilmiş ve mahkeme-i cinayetce dahî 5/18 Kânûn-i Evvel 1321/9051 [1905] târihinde i'dâma mahkûm olmuş idi; esnâ-yı tahkîkât ve muhâkemâtta Belçika sefâreti tarafından i'zâm edilen tercümân hâzır bulunduğu hâlde muhâkeme hitâm bulacağı bir sırada tercümân muma-ileyh huzûrdan istinkâf ve tefhîm karârın ferdâsı günü Belçika sefâreti, Braban (Brabant) cinayet mahkemesine sevk ve orada yeniden muhâkemesi icrâ edilmek üzere, Jorris'in kendisine teslîmini Bâb-ı 'Âlî'den talep eyledi; fakat Bâb-ı 'Âlî bu talebi kabûl etmedi ve 14/27 Kânûn-i Sâni 1321/1906 târihinde mahkeme-i temyîz cinâyet mahkemesinin kararını tasdik eyledi.

Evvel vakit Bâb-ı 'Âlî hukûk müşâvirlerinden bulunan Gabriyel Efendi Noradukyan hükümet-i Osmâniyye'nin ve Gan (Gand) Darü'l-fünûnu mu'allimlerinden Hukûk-ı Düvel Mü'essesesi re'isi Albrîk Rolan Belçika nokta-i (s. 441) nazarlarını, Hukûk-ı Düvel ve Mukâyese-i Kavânîn Mecmû'ası'na yazdıkları makaleler ile tevzîh ve müdâfa'a etmişlerdir ki bu makalelerde mevzû-i bahs olan mesâ'ilden biri Türkçe veyâ Fransızca metnin mu'teber olacağı kaziyesidir; çünkü i'tibâr Fransızca metne olmasına göre Belçika Hükümeti'nin

iddi'ası sarâhat-i 'ahdiyeye müstenid bulunuyor ve bi'l-akis Türkçe metnîn mu'teber olması hâlinde o vuzûh ve sarâhat-i müntefî oluyor.

İmdî mezkûr mu'âhedenin hîn-i 'akdinde Devlet-i Osmâniyye Hâriciye Nâzırı Türkçe metni imza etmiş ve irâde-i seniyyede onun üzerine şeref-sâdır olmuş olmasına ve diğer taraftan mahall-i 'akd Dersa'âdet olmak i'tibâriyle şu iki metinden birinin tercîhi iktizâ ettikte lisân-ı mahalliyye hakk-ı rüçhân verilmek kavâ'id-i hukûkiyye muktezayâtından bulunmasına göre i'tibâr-ı bi't-tab' Türkçe metnedir. Nitekim Mösyö Albrik bile, Fransızca metin daha vâsi' bir hakk ve salâhiyyet bahş ettiği ve hâlbûki Türkçe metin bu hakk ve salâhiyyeti tehdîd eder bir sûrette yazıldığı ve imtiyâzât ve istisnâât mevzû-i bahs oldukda onları kasr ve tehdîd eden metnin tevsî' ve teşmîl eden metne rüchânî şübhesiz bulunduğu cihetle, Türkçe metnin mu'teber 'add edilmesi daha ziyâde şâyân-ı kabûl olacağını beyân ve i'tirâf eylemiştir.

Mâdemki i'tibâr Türkçe metindir ve burada da *müttehimlerin te'dîbine mübâderet kılın* ibâresi sevk ve isti'mâl kılınmış olup Bâlâ'da tafsîl ettiğimiz vechle *te'dîb* de *hükmü icrâ* ma'nâsına mahmûldür; şu hâlde Belçika konsoloslarına â'id olan hakk, icrâ hükmünden başka bir şey değildir. Nitekim mezkûr maddedeki *habs olunmayub* ta'bîri delâletiyle *te'dîb*den (s. 442) başka bir ma'nâ istinbâtına lügaten ve ıstılahan imkân-ı mutasavver değildir. Fazla olarak mezkûr maddede *töhmets ve kabâhatleri mütehakkık oldukda* deniyor; Tahakkuk ise hükmen olup tahkîkât ve muhâkemâttan mukaddem ki hâl ancak zan ve şübheden ibârettir. Şu hâlde tahkîkât ve muhâkemâtın hitâmına ve ta'bîr-i âherle töhmet ve kabâhatin tahakkukuna kadar cereyân edecek mu'âmelenin mehâkim-i Osmâniyye'ye â'id ve râci' olduğu tezâhür eyler.

Birde yine o maddede *sâ'ir müste'minân haklarında mu'âmele olduğu vechle* ibâresi mevcûddur; bu söz ise en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesini mutazammın olarak sevk edilmiş ve bu müsâ'ade de diğer devletlerin kapitülasyonların sarâhati icâbınca hâ'iz oldukları imtiyâzâtı şâmil bulunmuş olmasına nazaran, kapitülasyonlar iktizâsınca diğer milletler hakkında ne mu'âmele tatbîk edilecek demek olur; hâlbûki diğer bir ecnebî, teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye 'aleyhine bir cürm-i ikâ' ettikte tahkîkât ve muhâkemât tercümân huzûruyla mehâkim-i Osmâniyye'ce cereyân etmekte olması hasebiyle fâ'il-i cürm Belçika olduğu surette de aynı mu'âmelenin tatbîk edileceği ve binâen

‘alâ-zalik tahkîkât ve muhâkemâtın mehâkim-i Osmâniyye'ye â'id olduğu müstebân olur.

Diğer taraftan sâlifü'z-zikr sekizinci maddenin birinci fıkrasında «Devlet-i ‘Aliyye teba‘asıyla Belçika teba‘ası beyninde nizâ‘ ve dâ‘vâ vukû‘unda tercümân hâzır olmadıkca dâ‘vâları istimâ‘ ve fasl olunmayub beş yüz kuruşdan ziyâde bâliğ olan dâ‘vâları Bâb-ı ‘Âlî'ye havâle olunarak hakk ve ‘adl üzere rü’yet oluna» denilmiş ve bu sûretle Osmanlılar ile Belçikalılar (s. 443) beyninde mütekevvin de‘âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyeden dolayı mehâkim-i Osmâniyye'nin vazîfe-dâr olduğu sarahâten kabûl edilmiştir; imdî menâfi‘-i husûsiyyeye ta‘alluk eden de‘âvî-i muhtelite-i hukûkiyyede mehâkim-i Osmâniyye vazîfe-dâr olunca hukûk-ı ‘umûmiyye-i Osmâniyye mevzû-i bahs olan de‘âvî-i cezâ’iyye-i muhtelitede mehâkim-i Osmâniyye'de vazîfesini evleviyyetle kabûl etmek iktizâ eder.

Farz-ı mahâl olarak Fransızca metin mu‘teber olsa bile Jorris mes‘elesine gelinceye kadar Belçikalılara müte‘allik bu kabûl de‘âvî-i muhtelite-i cezâ’iyye tercümân huzûruyla hep mehâkim-i Osmâniyye'de rü’yet edilegelmiş ve şu sûretle mü’esses olan te‘âmül bile Belçikalıların tefehhüm ettikleri hakk ve salâhiyyetinin terk ve iskâtını müceb bulunmuştur. Gerçi Belçikalılar bu istidlâlimize karşı 1314 H. (1896 M.) târihinde bir Osmanlı katl eden Belçikalıyı Bâb-ı ‘Âlî talep ettiği hâlde teslimden imtinâ‘ ve hükmü kendileri i‘tâ ettiklerini der-miyân ediyorlarsa da ötedenberû cünha if‘âliyle maznûn bulunan Belçikalıları hükümet-i ‘Adliyye-i Osmâniyye'ye teslim edegelmeleri ve hâlbûki bu bâbda fâ‘ilin fi‘linin cinâyet ve cünha olmak üzere tavsîfide hâ’iz-i ehemmiyyet bir fark mevcûd olmayub ‘alâ-kile't-takdîreyn mehâkim-i Osmâniyye lehine te‘âmülün husûlü mu‘terif bulunduğu cihetle şu cevâb mukârin savâb görülemez.

Nihâyet Belçika Hükümeti dahî İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na merbût mârrü'z-zikr protokolü imza ve konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat mesâfede vâki‘ mahallerde beş yüz kuruş kadar cezâ-yı nakdîyi müstelzim cerâ’imden dolayı kazâ mahkemelerinin vazîfesini kabûl etmekle bunun hâricindeki cerâ’im (s. 444) içinde mehâkim-i Osmâniyye'nin vazîfe-dâr olduğunu zımnen kabûl ve tasdîk etmiş demek olur.

Şurasıda pek ziyâde şâyân-ı nazardır ki Amerika ve Belçikalıların iddi‘âsı kabûl edilse hâkimiyet-i mahalliyye ‘aleyhinde vehîm bir netîceyi dâ‘î olacaktır. Fi'l-vâki‘ bir Amerikalı ve Belçikalı Osmanlı ‘aleyhine bir cürm ikâ‘ ettiği hükümet-i Osmâniyye tarafından hiçbir me‘mûr hâzır bulunmadığı hâlde

konsolatoda tahkîkât ve muhâkemât icrâ kılınacağına rağmen bir Osmanlı Amerika veyâ Belçika teba‘ası ‘aleyhine ikâ‘-i cürm ettikte mehâkim-i Osmâniyye’ce icrâ kılınacak tahkîkât ve muhâkemât esnâsında onun tercümânı hâzır bulunmak icâb eyleyecek ki burada bulunan bir Amerikalı veyâ Belçikalı ahvâl-i mümâsilede teba‘a-i mahalliyyeden daha mümtaz bir mevki‘ hâ’iz demek olur; bunun ise kavâ‘id-i müslime-i hukûkiyyeye ve icâbe-i ma‘delet mutlakaya ne derece menâfi‘ olduğu âşikârdır.

Şu cihette şâyân-ı tezkârdır ki hükûmât-ı mümtâze-i ecnebiyye bu Amerika ve Belçika kapitülasyonlarını ve onların nokta-i nazarlarına muvâfik olarak değil, ancak hükümet-i Osmâniyye’nin nokta-i nazarına mutâbık olarak telakkî eylemişlerdir; fi’l-vâki‘ hükûmât-ı sâ’ire bu kapitülasyonları onlar gibi telakkî etmiş olsalar idi en ziyâde nâ’il-i müsâ‘ade-i millet kâ‘idesi iktizâsınca bu hakkı kendileri içinde musırren taleb etmeleri icâb eyleyüb hâlbûki 1312 H. (1894 M.) târihinde muhtelif tâbi‘iyyette bulunanların merci‘-i muhâkemesinden dolayı te‘âtî kılınan bir notada yalnız böyle bir şeyin mevzû-i bahs olabileceğini zikr ile iktifâ eylemişlerdir.

Portekiz: 5 Rebi‘ü’l-âhir 1259 (1843 M.) târihli Portekiz (s. 445) kapitülasyonunun sekizinci maddesinde «ve Portekiz teba‘ası kendi hâllerinde ‘arz ve edeb ve kâr ve kesb ve ticâretleriyle meşgûl oldukca hiçbir vakitte hükm ve zâbitân memleket taraflarından dahl ve ta‘arruz ve habs olunmayub töhmet ve kabâhatleri mütehakkık oldukda sâ’ir müste‘minân haklarında mu‘âmele olunduğu vechle elçî ve maslahat-güzâr ve konsolos ve konsolos vekîlleri ma‘rifetiyle müttehimlerin te’dîbine mübâderet kılına» denilmiş ise de memâlik-i Osmâniyye’de Portekiz teba‘ası cüz’î bir mikdârda mütemekkin olması cihetiyle bir Portekizin teba‘a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye ‘aleyhine ikâ‘ eylediği cürmün merci‘-i tedkîki mes’alesi şimdiye kadar mevzû-i bahs olmamıştır.

Mesâkine Duhûl – Hâ’iz-i imtiyâz ecânib mesâkinine ‘inde’l-hâce me’mûrîn-i hükümetin ne sûretle dâhil olabileceklerine dâ’ir hâssaten Fransız ve Rus kapitülasyonlarında sarâhate tesâdüf edilmekte ve fi’l-vâki‘ 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunun yetmiş beşinci maddesinde «taraf-ı muhâkemededen ve Devlet-i ‘Aliyyem zâbitânî câniblerinden ve ehl-i ‘örf tâ’ifesinden Françelü olanların sâkîn oldukları hâneye bilâ-mûceb cebren duhûl olunmayub hânesine duhûle hâcet mess eylediği hâlde elçî ve konsolos bulunan yerlerde onlara ihbâr ve taraflarından ta‘yîn olunan âdemler ile olduğu mahale varılıb bu husûsda hilâfına

hareket edenler bulunur ise ba'de't-tahkîk te'dîb olunalar» ve 21 Receb 1197 (1783 M.) târihli Rus kapitülasyonunun altmış yedinci maddesinde «Devlet-i 'Aliyye'nin mahkeme âdemleri ve zâbitân vesâ'irler bir Rusya re'âyâsından meskûn olan bir hâneye cebren duhûl eylemeyeler ve bir hâcet-i 'azîme mess eder ise (s. 446) mukaddem Rus elçîsine veyâ konsolos bulunan mahallerde konsolosa haber verilüb ba'dehû taraflarından bu husûsâ ta'yîn edilecek âdemler ile mahalline varıla ve eğer bunun hilâfî vâki' olur ise hilâfına hareket edenleri kavânînin şiddeti muktezâsınca te'dîb olunmalarını Devlet-i 'Aliyye ta'ahhüd eder» deyû muharrer bulunmaktadır. İmdî maddeteyn-i mezkûreteynden müstefâd olan hâl bir ecnebînin hânesine duhûl sûret-i mutlakada konsolos veyâ âdemin huzûruyla mukayyed ve meşrût olmasından ibârettir.

Fakat İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na merbût protokol me'mûrîn-i hükümetin ecânib-i mesâkinine duhûl salâhiyyetini bir dereceye kadar tevsî' etmiş ve fi'l-hakîka mezkûr protokolde şu fıkralara tesâdüf edilmekte bulunmuştur:

«Memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'de mütemekkin olanların meskeni dahl ve ta'arruzdan biri olup sahibinin rızâsı olmaksızın veyâhûd hükümetten sâdir olmuş emr üzerine ruhsât-ı lâzımeyi hâ'iz bir zâbit veyâ me'mûr bulunmaksızın derûnuna kimse giremeyeceği misillü teba'a-i ecnebiyyenin dahî meskeni hasbe'l-mu'âhede ol vechle dahl ve ta'arruzdan biri olup teba'a-i ecnebiyyeden olan hâne sâhibinin mensûb olduğu konsolos veyâ âdemleri bulunmadıkca zâbita me'mûrlarının derûnuna duhûlü câ'iz olamayacaktır.»

Meskenden murâd ikâmet olunan hâne ve müştemilâtı ya'nî matbah ve âhûr ve emsâliyle avlu [hâvli] ve bahçe [bağçe] vesâ'ir etrafı çevrilmiş ve hâneye muttasıl olan mahaller olup bunların hârici meskenden ma'dûd değildir.»

Konsolos bulunduğu mahalden dokuz saatten eksik mesâfede kâ'in mahallerde me'mûrîn-i zâbita ber-vech-i bâlâ konsolos hâzır olmadıkca (s. 447) bir ecnebînin hânesine duhûl edemeyecekleri gibi konsolos dahî hükümet-i mahalliyyeye bilâ-te'hîr icrâ-yı mu'âvenet etmeye mecbûr olup şöyle ki kendüsüne haber verildiği andan bi'z-zât kendüsünün veyâhûd vekîlinin hareket edeceği ana kadar altı saatten ziyâde vakt-i mürûr etmeyecek ve'l-hâsıl hükümetin mu'âmelât-ı lâzimesi bir vakit yirmi dört saatten ziyâde ta'dîl olunamayacaktır.»

«Konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat veyâhûd dokuz saatten ziyâde ba'dî olan mahallerde ihtiyâc-ı mübrem hâlinde ve katl ve katle tasaddî ve harîk ve bir meskûn hânedede elde silah ile yâ kapû yâ sâ'ir şeyi kırarak veyâ geceleyin sirkat ve

müsellahân iskân ve kalb-i meskûkât i‘mâli cinâyâtının taharrî ve isbâtıçün hükümet-i mahalliyyenin talebî üzerine kurâ ihtiyâr meclislerinin üç nefer a‘zâsıyla beraber zâbıta me‘mûrlarının konsolos veyâ âdemleri bulunmaksızın ecnebî hânesine girmeleri mücâz olabilecektir; ve bu cinâyet sâhibi gerek ecnebî teba‘asından ve gerek teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye'den olsun ve ecnebî hânesinin gerek derûn ve gerek hâricinde vukû‘ bulsun vesâ’ir herhâangi mahalde olursa olsun me‘mûrîn-i zâbıta ol vechle hareket edebileceklerdir.»

İşbu kuyûd bâlâ'da ta‘rîf olunduğu vechle mesken-i i‘tibâr olunan mahallere mahsûs olub onların hâricinde umûr-ı zâbıta bilâ-kayd cereyân idüb fakat bir mücrim tevkîf olunduğu ve bu dahî teba‘a-i ecnebiyyeden bulunduğu hâlde zâtına â'id olan imtiyâzâtının hükmüne ri‘âyet olunacaktır.» (s. 448)

«Ber-vech-i bâlâ ta‘yîn olunan hâlât-ı istisnâ’iyyede icrâ-yı taharriyyât iden me‘mûr ve zâbıtâ ve beraber bulunacak ihtiyâr meclisi a‘zâları taharriyyât-ı vâki‘alarının memhûr jûrnâlini tanzîm ile derhâl tâb‘ oldukları hükümete takdîm etmeye mecbûr olacak ve bu hükümet dahî mezkûr jûrnâli meskenine girilen ecnebînin derhâl en yakın mahalde bulunan konsolos me‘mûruna irsâl eyleyecektir.»

İmdi işbu protokol icâbınca ecânib ikâmet-gâhına duhûl mes‘elesinde iki sûret vardır:

1. Konsolos bulunan mahallerdeki ecânib ikâmet-gâhına me‘mûrîn-i zâbıta ve ‘adliyye, konsolos veyâ konsolos tarafından i‘zâm edilmiş bir me‘mûr hâzır olmadıkca duhûl edemezler; binâberîn böyle bir hânedeki taharriyyât icrâsı iktizâ eyledikte evvel-emirde konsolosa ihbâr-ı keyfiyyet ve onun veyâ âdemin vürûduna intizâr eylemek iktizâ eder; şu kadar ki konsolos hâber-dâr olduğu andan i‘tibâren altı saat zarfında ne kendisi ve ne de âdemi hareket etmeyecek olursa me‘mûrîn-i zâbıta ve ‘adliyyenin imâm ve muhtâr ve mahallî mu‘teberânı gibi ba‘zı zevâtı müstashiben hâneye duhûl ve lâzım gelen zabt varakasına tanzîm etmeye hakk ve salâhiyyetleri vardır.

Derûnunda taharriyyât-ı icrâ edilecek hâne konsolosun bulunduğu mahale dokuz saatten eksik bir mesâfede vâki‘ ise konsolosa ihbâr için dokuz ve konsolosun oraya vürûdu için yine dokuz saat zamân intizâr-ı zârûrî ve ihbâr anından i‘tibâren hareket edeceği zamân kadar konsolos için altı saat bir vakit bırakılmak mecbûrî olmasına göre (s. 449) böyle bir mahaldeki taharriyyât ve

ziyârât-ı beyte yirmi dört saat kadar te'hîr edebilecek demektir ve böyle bir takdîrde o hânenin etrafını taht-ı muhâfazâyâ alarak 'inde'l-hâce duhûl ve hurûcu men' etmek zâbitânın salâhiyyetinden hâric bir şey değildir. Amâ konsolosun ba'zı i'zâr der-miyânıyla altı saatten daha ziyâde bir zamân sonra hareket etmek istemesi şâyân-ı kabûl olmayub bu takdîrce yirmi dört saatin hitâmı üzerine me'mûrîn-i zâbita ve 'adliyye hâneye duhûl hakkını iktisâb etmiş olurlar; çünkü protokolde hükümetin mu'âmelât-ı lâzımesi hiçbir vakit yirmi dört saatten ziyâde ta'til olunmayacağı sûret-i mutlakada tebyîn ve tasrîh kılınmıştır.

2. Konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat veyâhûd dokuz saatten ziyâde ba'îdi olan mahallerdeki ecânib hânesine veyâ müstemilâtına katl ve harfık ve müsellahan veyâ leylek veyâ âlet-i mahsûsayı müsta'milen sirkat ve müsellahan isyân ve kalbazanlık if'âl-i cürmüyesinin keşf ve taharriyyesi zımında 'ale'l-ittlâk ihtiyâc-ı mübrem hâlinde kurâ ihtiyâr meclislerinin üç nefer a'zâsıyla beraber konsolos veyâ âdemi bulunmaksızın me'mûrîn-i zâbita ve 'adliyyenin duhûllerine mesâğ gösterilmiş ve işbu ikinci kısımda sâlifü'z-zikr protokol kapitülasyonlar ahkâmını te'dîl eylemiştir.

Yunan Hükümeti'yle mün'akid konsolosluk mukâvele-nâmesinin yirmi beşinci maddesinde ise «teba'a-i Yunâniyye'den birinin meskenine dühûl veyâ derûnunda taharriyyât ve tedkîkât icrâ eylemek lâzım geldikde bu vazîfeyi îfâya me'mûr (s.450) edilen me'mûrîn ile zâbita me'mûrları bilâ-te'hîr delege i'zâm etmesiçün keyfiyyeti Yunan konsolos-hânesine ihbâr ve bu tedbîrin esbâb-ı ittihâzını iş'âr edeceklerdir; konsolos-hâneye ihbâr-ı keyfiyyet edildiği andan delegenin vakt-i vürûduna kadar altı saatten ziyâde bir zamân mürûr eder ise Osmanlı me'mûrîni ile zâbitâ me'mûrları îfâ-yı vazîfeye mübâşeret edecekler ve ba'dehû konsolos-hâneye ihbâr-ı keyfiyyetle beraber konsolos-hâne me'mûrunun 'adem-i vücûdunu müsebbit zâbit-nâmenin musaddık bir sûretini tebliğ eyleyeceklerdir» denilmektedir. Binâen 'alâ-zalik Yunan konsolosunun bulunduğu mahale dokuz saat veyâhûd dokuz saatten ziyâde mesâfede vakî' bir Yunanlı meskenine, protokolün sarâhati icâbınca evvel-emirde konsolosa ihbâr-ı keyfiyyete lüzûm olmaksızın, me'mûrîn-i zâbita ve 'adliyye hey'et-i ihtiyâriyyeden üç nefer a'zâyı müstashiben dâhil olabileceklerdir; amâ konsolos ikâmet-gâhına altı saat mesâfedeki bir Yunanlı hânesine duhûl için konsolosa ihbâr-ı keyfiyyetle beraber nihâyet altı saat intizâr edilecek ve şu müddet zarfında ne konsolos ve ne de tarafından me'mûren diğerk bir zât vürûd etmeyecek olursa me'mûrîn-i zâbita ve

‘adliyye ‘ale’l-usûl mezkûr hâneye duhûl edecek ve şu kadar ki bu bâbda tanzîm edilecek zabt varakasının bir sûreti konsolos-hâneye tebliğ olunacaktır. Lakin derûnunda taharriyyât icrâsı iktizâ eden hâne konsolos ikâmet-gâhına altı saatten ziyâde ve dokuz saatten noksân mesâfede vâki‘ olursa, gerçi sâlifü’z-zikr maddede buna dâ’ir bir sarâhat mevcûd değilse de, konsolos-hâneye ihbâra bile lüzûm olmaksızın me’mûrîn-i zâbita ve ‘adliyyenin îfâ-yı vazîfe edebilmelerine cevâz gösterilmek muktezî ve çünkü konsolos veyâ me’mûr edecekî zâtın (s. 451) altı saat zarfında vürûdu tebe‘an ve ‘âdeten müstehîl olmasına göre fâ’ide-i ihbâr-ı muntafîdir.

Kânûn esâsının yirmi ikinci maddesinde «memâlik-i Osmâniyye’de herkesin mesken ve menzîli ta‘arruzdan masûndür; kânûnun ta’yîn eylediği ahvâlden mâ-adâ bir sebeble hükümet tarafından cebren hiç kimsenin menziline girilemez» denilmekte ve Kânûn-ı Cezâ’nın 105’inci maddde-i kâ’imesi mantûkunca ***kânûnen mu‘ayyen olan usûl ve şerâ’it hâricinde*** âherin ikâmet-gâha veyâ müştemilâtına duhûl cünha nev‘inde olmak üzere derecât-ı muhtelifede mücâzât-ı istilzâm eylemektedir. Diğer taraftan hâangi ahvâlde bir kimsenin ikâmet-gâhına duhûle mesâğ bulunduğunu Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ’iyye Kânûnu’yla diğer ba‘zı kavânîn ve nizâmâtta istinbât-ı kâbil ise de bu keyfiyyet ne gibi usûl ve şerâ’it dâ’iresinde vukû‘a getirilmek icâb edecekîni kânûn ta’yîn etmemişlerdir. Şu kadar ki öteden berû müte‘âmil olduğu vechle me’mûrîn-i hükümetin vazîfeten ikâmet-gâha duhûlleri sırasında mahalle veyâ karyenin imâm ve muhtârını ve ahâlinin ilerü gelenlerinden birkaç kişiyi refâkâtlerine almaları iktizâ eder; ve her ne kadar kavânîn-i Osmâniyye’ye nazaran ikâmet-gâha duhûl husûsunda gece ile gündüz zamânlarına mahsûs ahkâm yok ise de, bir hâne derûnundan leyle feryâd ve istimdâd vukû bulmak gibi ahvâl-i mübremenin gayrîde, nehâren mesâkine duhûl tercih edilmek muvâfik olur. [1]³⁸³ (s. 452) Ma‘a-mâ-fih tiyatro ve bâlo ve kahve-

(s. 451)

³⁸³ [1] Akşamın saat birinden tulû‘-i şemse kadar gece [gece] i‘tibâr olunacağı şu tezkere-i sâmiyeden müstefâd olmaktadır:

Cezâ-i Kânûn-nâme-i Hümâyûn’un 222’nci maddesinde üç sene habs cezâsını istilzâm edecekî ta‘dâd olunan ahvâlden gece vakti olmak fıkrasının akşamla (s. 452) yatsû beyninde bir mahale giren sârîka şümûli olub olmamasında ihtilâf-ı ârâ zuhûr eylediğinden istifzâh maddeyi hâvî 28 Şevvâl 89 târihli tezkere-i behiyyeleri Muhâkemât-ı Cezâ’iyye Dâ’iresi’nde lede’l-mütâla‘a bu mes‘ele ba‘zı mevâdd-ı cezâ’iyyede vârid olduğundan dâ’irece saat birden sonrasının gece i‘tibâr olunması usûl-i ittihâz olduğunun savb-ı saatlerine iş‘ârı dâ’ire-i mezkûrdan îfâde kılınmakla beyân-ı hâl siyâkında

Fî Rebi‘ü’l-âhir sene 90 ve 20 Mayıs sene 89

hâne ve otel gibi ‘umûmâ açık olan mahallerde nehâren ve açık oldukları müddetce leylen duhûl ve nizâmât-ı zâbita ve belediyeye ri’âyet olunub olmadığını teftîş için bu yolda kuyûd ve tekellûfât-ı mu‘teber değildir.

Sefâ’in: Ecnebî bir devlet sancâğını hâmil sefâ’in-i ticâriyye derûnunda umûr-ı zâbita, bizim nokta-i nazarımıza göre bilâ-kayd ve şart cereyân etmek iktizâ eyler; zîrâ sâlifü'z-zikr protokolde mesken, hâne ve müştemilâtı ya’nî matbah ve ahûr ve emsâliyle hâvlî [avlu] ve bağçe [bahçe] vesâ’ir etrafı çevrilmiş ve hâneye muttasıl bulunmuş olan mahaller diye ta’rîf ve bunların hârici meskenden ma’dûd olmadığı tebyîn kılınmış olması cihetiyle sefâ’in-i ticâriyye meskenden ma’dûd değildir ve yine o protokolün sarâhati icâbınca mesken i’tibâr olunan mahaller hâricinde umûr-ı zâbita bilâ-kayd cereyân idüb tüccâr sefineleride mesken hâricinde kalan mahallerdendir. Fakat ecânib sefâ’in-i ticâriyyeyi de meskenden ma’dûd tutarak me’mûrîn-i zâbita ve ‘adliyyenin berâ-yı vazîfe buralara dahî duhûlü konsolos veyâ tarafeynden me’mûr edilen zât huzûruyla kâbil olabileceğini iddi’â ve ol bâbda Hükümet-i Seniyye ile husûle gelen ihtilâfî idâme ediyorlar. Hâlbûki kapitülasyonlarda ecânibin meskûn olduğu hâneye cebren girilemeyeceği musarrah ve ecânib meskeninden dahl ve ta’arruzdan (s. 453) biri olduğunu tebyîn eden protokolde mesken hâne ve müştemilâtı olmak üzere müfesser bulunmasına ve ‘alâ-hilâfû'l-kıyâs sâbit olan şey-i sâ’ire makîsün-‘aleyh olamamak ve imtiyâzât ve müsa’adât mahdûd bir dâ’irede tatbîk edilmek kavâ’id-i hukûkiyye cümlesinden olmasına mebnî ecânibin sefâ’in-i ticâriyyeyi meskene kıyâs etmelerinde hiçbir vechle isâbet-i nazar görülemezse de her nasılsa hükümet-i Osmâniyye Yunan konsolosluk mukâvele-nâmesinin yirmi altıncı maddesinde zımnen ecânibin nokta-i nazarına takarrüb etmiş oluyor; fi'l-vâki’ mezkûr maddede «sefâ’in-i Yunâniyye derûnunda mu’âyene-i sıhhiyyeden gayrî bir mu’âyene icrâsı lâzım geldiği takdîrde me’mûrîn-i Osmâniyye ihbâr-nâmenin konsolos-hâneye vakt-i teslîminden i’tibâren üç saat Yunan konsolos-hânesi me’mûrunu bekleyecekler ve Yunan me’mûru gelmeden imtinâ’ eder veyâ gecikirse me’mûrîn-i Osmâniyye îfâ-yı vazîfeye ibtidâr ile beraber mârrü'z-zikr me’mûrun ‘adem-i vücûdunu müsbet zâbit-nâmenin bir sûret-i musaddakasını teblîğ eyleyeceklerdir» denilmiş ve bu sûretle sefâ’in-i ticâriyye-i Yunâniyye derûnuna zâbita ve me’mûrîn-i ‘adliyye-i Osmâniyye'nin duhûlü emrinde konsolos-hâne me’mûrunun huzûru esâsı kabûl olunarak şu kadar ki üç saat zarfında işbu me’mûr vürûd etmeyecek olursa

me'mûrîn-i Osmâniyye'nin doğrudan doğruya ifâ-yı vazîfe edebilecekleri tebyîn kılınmıştır.

Gazino ve Emsâli Mahaller: Doğrudan doğruya ecânibin taht-ı idârelerinde bulunan gazino, tiyatro, birâ-hâne ve emsâli mahallere me'mûrîn-i zâbita ve 'adliyyenin duhûlü keyfiyyetinde iki hâl mutasavverdir; fi'l-vâki' bu gibi mahaller 'umûm için küşâde buldukları esnâda mesken 'add edilmeyeceği cihetle, (s. 454) İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na merbût protokolün sarâhati icâbınca, umûr-ı zâbita bilâ-kayd ve şart cereyân eder; ve şu hâlde me'mûrîn-i zâbita ve 'adliyyenin oralara konsolos-hâne me'mûru hâzır olmaksızın bi'd-duhûl taharriyyât-ı icrâ ve mücrimleri der-dest edebilmelerine mesâğ mevcûd ve Dersa'âdet ve bilâd-ı selâse ile taşralara kadeh ve kıyye ile müskirât fûrûht edenlerden 1283 senesi Teşrîn-i Evvel rûmîsinin on ikinci gününden i'tibâren alınacak resm-i bey'iyeye dâ'ir olub ahkâm-ı mündericesinde gerek Devlet-i 'Aliyye ve gerek düvel-i ecnebiyye teba'ası hakkında bilâ-istisnâ mer'iyü'l-icrâ olacak 15 Ağustos 1283 târihli nizâm-nâmenin birinci maddesinde «müskirât-ı bey' ve fûruht olunan dükkân ve mağazalar mahalli 'umûmiyyeden ma'dûd olmalarıyla bunları işletmekte olanlar her kimler olursa olsun derûnlarında bir cinâyet veyâhûd kavga veyâhûd nizâm ve âsâyîş-i 'umûmiye mugâyir sâ'ir if'âl ve harekât vukû'unda bâdîlerini ahz ve girift etmek veyâhûd hükümetce aranılmakta bulunan eşhâsı ile geçirmek veyâhûd esbâb-ı makbûleye müstenid şübhelere mebnî ba'zı teftîş ve taharrîler icrâ etmek için Dersa'âdet'te ve gerek taşralarda zabtiye ve altıncı dâ'ire-i belediyede mezkûr dâ'ire me'mûrları her vakit ve saatte mezkûr dükkân ve mağaza derûnlarına girmeye me'zûn ve muktedir olub...» denilmesi dahî bunu mü'eyyeddir; amâ mezkûr mahaller kapandıktan sonra mesken hükmünü alacağı cihetle derûnuna duhûl ve icrâ-yı taharriyyât emrinde konsolos-hâne me'mûrunun huzûru iktizâ eyler.

14 Ramazân 1312 (11 Mart 1895) târihli nizâm-nâmenin (s. 455) sekizinci maddesinde dahî polisin otel ve misâfir hânelerinde 'ale'l-usûl icrâ-yı taharriyyât edebileceği mestûr olub bu nizâm-nâme sefâretlere teblîğ edilmiş ve sefâretler cânibinden gönderilen müttehidü'l-mâl şifâhî notada esnâ-yı taharriyyâtta konsolosun huzûruna dâ'ir olan şerâ'ite ri'âyet olunmak lâzım geleceği cevâben ifâde kılınmıştır.

8 Receb sene 325 ve 4 Ağustos sene 323 târihli polis nizâm-nâmesinin 72'nci maddesinde «polis me'mûrları idârelerindeki hân ve otel ve apartmanların ve pansiyon ve bostân ve değirmân ve furûn ve fabrika gibi 'amele ve bîkâr makarrı

olan yerler ve ateş-i isti'mâl olunan mahalleri usûl ve kavâ'id-i mahsûsasına tevfikân teftîş ve mu'âyene eyleyecek ve bu gibi mahallerde ikâmet ve beytûtet edenlerin isim ve şöhret ve tâbi'iyet ve sıfatlarını merkezdeki defter-i mahsûsuna derc edilmek üzere nezdinde bulunduracağı cüzdânına kayd edecektir» denilmiş ve 1323 H. (1905 M.) târihinde Bâb-ı 'Âlî teba'a-i mümtâze-i ecnebiyyeden olan otel ve apartmancıları dahî oralarda misâfir bulunan eşhâsın isim ve şöhret ve hüviyyetlerini mübeyyen ve lede'l-hâce polisin nazar-ı dikkatine ma'rûz bir defter tutmakla mükellef kılmış ve sefâretlercede işbu usûl kabûl ve şu kadar ki mezkûr defterlerin 'inde'l-lüzûm konsolato ma'rifetiyle polise teslîmi şart-ı ittihâz olunmuştur.

Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye ile İran sefâreti beyninde mün'akid 8 Kânûn-i Evvel 1291 târihli mukâvele-nâmenin ikinci bendinde «Memâlik-i Mahrûse'de ikâmet eden teba'a-i İrâniyye esnâflığa müte'allik husûsât ve mu'âmelâtta doğrudan doğruya mehâkim ve me'mûrîn-i Devlet-i Aliyye'ye tâbi' olacaklardır» denilmesine (s. 456) ve kahve-hâne ve gazino ve otel ve apartman ve emsâli mahaller küşâd etmek esâsen kast-ı ticârete makrûn ve esnâflıktan ma'dûd bulunmasına mebnî bu gibi mahallerin mutasarrıf ve müste'cirleri teba'a-i İrâniyye'den oldukları takdîrde Osmanlı gibi mu'âmele görecekler demektir.

Matba'alar: 11 Receb 1327 ve 16 Temmuz 1325 târihli Matba'alar Kânûnu'nun madde-i muvakkatesinde «matba'a-i küşâd edecek kimse ba'zı imtiyâzât-ı 'ahdiyyeyi hâ'iz olan teba'a-i ecnebiyyeden ise vezâ'if ve teklîfât ve mücâzâtca işbu kânûn ahkâmına Devlet-i Osmâniyye teba'ası gibi tamâmiyle ve mensûb bulunduğu konsolos-hâne vesâleti olmaksızın tâbi' olacağını mutazammın hükümete sened verecek ve işbu senedi devlet metbû'ası sefâret-hâne veyâ konsolos-hânesinden tasdik ettirecektir» denilmesine nazaran memâlik-i Osmâniyye'de matba'a küşâd eden ecânib hakkında matba'acılığa müte'allik kâffe-i mu'âmelâtta dolayı teba'a gibi mu'âmele olunacağı müstebân olur.

Der-dest ve Tevkîf—Teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye 'aleyhine bir cürm ikâ' eden ecnebînin der-dest ve tevkîfi keyfiyyetinde ötedenberû Bâb-ı 'Âlî ile sefârât-ı ecnebiyye beyninde ihtilâf mevcûddur. Sefâretler 1130 H. (1718 M.) târihinde Avusturya ile mün'akid Pasarofça Mu'âhede-nâmesinin beşinci ve 1160 H. (1747 M.) kapitülasyonunun dördüncü maddelerine bi'l-istinâd böyle bir ecnebîyi der-dest ve tevkîf (arrestation et détention préventive) kendilerine â'id bir hakk olduğunu iddi'â ediyorlarsa da bizce bu, şâyân-ı kabûl görülemez. Fi'l-vâki'

Osmanlı ‘aleyhine ecânib tarafından ikâ‘ edilen cerâyime müte‘allik tahkîkât ve muhâkemât, kapitülasyonların sarâhati (s. 457) icâbınca, mehâkim-i Osmâniyye'ye â'iddir; der-dest ve tevkîf ise tahkîkât ve tedkîkâtın icâbât-ı zarûriyyesinden bulunduğundan, şikk-ı evvelde vazîfe-dâr olan mehâkim-i Osmâniyye'nin onun fer‘î demek olan der-dest ve tevkîfde bi-tarîki'l-evleviyye vazîfe-dâr olması icâb eyler; meğerki hilâfına bir sarâhat-i ‘ahdiye ola ki bu, mevcûd değildir. Diğer taraftan Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ’iyye Kânûnu’muz der-dest ve tevkîf emrinde me’mûrîn-i ‘adliyyeye vasi‘ ve mutlak bir salâhiyyet bahş etmiş ve bâlâ'da [1]³⁸⁴ zikr-i sebk eden tercümânlar komisyonunca tanzîm olunan mazbatada yalnız «bir ecnebînin cinâyet veyâ cünha ve kabâhat maddelerinde gerek fâ‘il ve mu‘ayyen ve gerek şahid ve müştekî sıfatıyla zî-müdhâl ve ‘alâka-dâr bulunması hâlinde sefâret veyâ konsolato tercümânının mu‘âvenetine mazhar olacağı hakkında ittifâk husûlü elzemdir» denilerek bu esâsa ta‘arruz kılınmamış olmasına göre şu hakkın hükümet-i ‘adliyye-i Osmâniyye'ye â'id bulunduğu zımnen kabûl ve tasdîk edilmiş demektir. Farz-ı mahall olarak sefâretlerin iddi‘aları gibi Pasarofça ‘Ahid-nâmesinin beşinci maddesiyle hükümet-i Osmâniyye der-dest ve tevkîf hakkını ecânibin mensûb bulunduğu konsolatoya vermiş olsa bile âtiyen tafsîl edilebileceği vechle Avusturya'nın habs hakkını iskât etmesi ve bi'n-netîce en ziyâde nâ‘il-i müsâ‘ade-i millet mu‘âmelesinden müstefîd olan hükûmât-ı sâ‘ire içinde bu hakkın sükûtü keyfiyyeti mâhiyyet-i kânûniyyesine nazaran **habsin** mâdûni olan **der-dest ve tevkîf** hakkınında sükûtunu istilzâm eyler. Binâberîn bir Osmanlı ‘aleyhine irtikâb-ı cürm eden ecânibi der-dest ve tevkîf bi-hakkın hükümet-i ‘adliyye-i Osmâniyye'nin cümle-i vezâ’ifindendir. (s. 458)

Birde İstimlâk Kânûnu'na merbût protokolün bir fıkrasında «işbu kuyûd bâlâ'da ta‘rîf olunduğu vechle mesken-i i‘tibâr olunan mahallere mahsûs olub onların hâricinde umûr-ı zâbıta bilâ-kayd cereyân îdüb fakat bir mücrim tevkîf olunduğu ve bu dahî teba‘a-i ecnebiyyeden bulunduğu hâlde zâtına â'id olan imtiyâzâtının hükmüne ri‘âyet olunacaktır» denilmektedir; Bundan ecânibi der-dest ve tevkîf hükümet-i Osmâniyye'nin salâhiyyeti dâhilinde olduğu ve yalnız zâtına â'id imtiyâzât hükmüne mürâ‘âten esnâ-yı muhâkemede tercümânın huzûru icâb edeceği ra‘nâ sûrette müstebân olmaktadır.

(s. 457)

³⁸⁴ [1] 350'inci sahîfeye bak!

Fi'iliyât ve tatbîkâta gelince: Mine'l-kadîm ve bi'l-hassa 1270 H. (1854 M.) târihinde mecâlis-i tahkikiyyenin teşkîlinden berû 'örf ve 'âdât me'mûrîn-i Osmâniyye'nin Osmanlılar 'aleyhine meşhûden ikâ'-i cürm eden ecânibi meskeni hâricinde doğrudan doğruya der-dest ve tevkîf etmeleri merkezindedir. Ba'de't-tevkîf keyfiyyetten haber-dâr edilen veyâ olan konsolato sefâretlerce maznûnların kendi ma'rifetleriyle tevkîf edilmek üzere taraflarına teslîmi hakkında ba'zen mutalebât ve müdde'ayât vukû'a gelmekte ise de hükümet-i Osmâniyye 'ale'l-ekser müdde'ayât-ı vâkî'ayı redd ederek kendi nokta-i nazarında bi-hakkın ısrar göstermiş ve ba'zende mevkûfun mensûb bulunduğu devlete karşı bir hürmet-i mahsûsa olmak ve ilerüde emsâl teşkîl etmemek ve her istenildikçe me'mûrîn-i Osmâniyye huzûruna getirilmek kayd ve şartıyla teslîme muvâfakat eylemiştir. Ez-cümle teba'a-i Osmâniyye'den Süleyman oğlu Mehmed'i katl etmekle maznûn Rusya Devleti teba'asından Osman nâm kimse 1298 H. (1881 M.) târihinde hükümet-i Osmâniyye tarafından Edirne'de der-dest ve tevkîf ve tahkîkât ve muhâkemât (s. 459) mevkûfen icrâ olunmuş ve son safha-i muhâkemeye kadarda tercümân hâzır bulunmuştur. Ke-zalik dört beş sene evvel Siroz'da polis İsmail Efendi'yi îfâ-yı vazîfe hâlinde cerh eden Almanya Devleti teba'asından (Lion Pi Rospert) hükümet-i mahalliyyece der-dest ve tevkîf edilmiş ve her ne kadar Almanya sefâreti tarafından merkûmun konsolatoya teslîmi musirren taleb edilmiş ise de netîce-i muhâkemeye kadar mevkûf bırakılmıştır. Ve yine hâkân-ı mahlû' 'aleyhine sû-i kasdde iştirâki tebyîn eden Belçika tebaasından Jorris der-dest ve tevkîf edilmiş ve son muhâkeme gününe kadar tercümânda hâzır bulunmuştur işte böyle birçok emsâl vardır ki, ba'zı sefâretler tarafından vukû' bulan i'tirâzâta rağmen, teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye 'aleyhine ikâ'-i cürm-i yedden ecânibi meskenleri hâricinde zâbitânın der-dest ve tevkîf etmesi müte'âmil bulunduğunu irâ'e ve isbât eyler.

Amâ 'ale'l-ekser cerâyim gayr-i meşhûdda olduğu gibi hükümet-i 'adliyye işe ihbâr veyâ şikâyet üzerine vaz'-ı yed etmiş ve bi'l-âhire o kimse hakkında tevkîf müzekkeresi tastîr eylemiş olursa, zâbitaca meskeni hâricinde tevkîfe imkân bulunamadığı takdîrde, tevkîf-i müzekkeresi konsolatoya tevdi' ve hükmü onlar ma'rîfetiyle icrâ olunmaktadır ki bu sûrette maznûn konsolatoda mevkûf kalır ve ancak lüzûm tahakkuk ettikçe tercümân ile beraber hükümet-i 'adliyyeye gelüb yine onunla birlikte 'avdet eyler.

Ma'a-mâ-fih devletlerin bu bâbdaki vaz'iyeti bir kaç sûretledir; şöyle ki: Rusya, Fransa, Almanya ve Avusturya teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye (s. 460) 'aleyhine bir cürm îkâ'ıyla maznûn ecânibi zâbitâ-i Osmâniyye'nin der-dest ve tevkîf edebileceğini esâs i'tibâriyle kabûl etmediğinden başka fi'liyyât ve tatbîkâtta dahî zâbitâmız tarafından der-dest ve tevkîf edilen ecânibin tevkîf-nânelerimizde mevkûf kalmasına şiddetle i'tîrâz ve bi't-tahlîl kendilerine teslîmini musirren taleb ve iddi'â eyliyorlar.

Hükümât-ı müttehîde-i Amerika ile Belçika devletleri ise böyle bir Amerikalı veyâ Belçikalının emr-i muhâkemesi esâsen mehâkim-i Osmâniyye'nin dâ'ire-i vazîfesinde dâhil olmadığını iddi'â etmelerine göre bizim için der-dest ve tevkîf hakkını aslâ kabûl ve tasdîk eylemezler.

Amâ İngiltere Passarofça 'Ahid-nâmesi'nin beşinci maddesine ve en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesi kâ'idesine istinâden bir Osmanlı 'aleyhine irtikâb-ı cürm eden bir İngiliz hakkında hükümet-i Osmâniyye'nin der-dest ve tevkîf hakkını esâs i'tibâriyle kabûl etmemekle beraber fi'liyyât ve tatbîkâtta bir İngilizin hükümet-i Osmâniyye tarafından tevkîfine mu'teriz bulunmamakla ve şu kadar ki tevkîf-hâne ve hâbs-hâneler muntazam ve hıfzû's-sıhhâ kavâ'idi icâbâtına muvâfık olmayan yerlerde teba'asının başka bir tevkîf-hâneye naklîni iltimâs sûretiyle hükümetin bu bâbda zımnen nazar-ı dikkâtini celb eylemektedir.

İtalya, Romanya, İsveç ve İspanya hükümetlerinin ta'kîb ettikleri hatt-ı hareket dahî buna mümâsildir.

Hükümet-i Osmâniyye ile Yunan Hükümeti beyninde 2 Nisan/20 Mart 1901 târihinde mün'akid konsolosluk mukâvele-nâmesinin 27'nci maddesinde «cürm-i meşhûd hâlinde me'mûrîn-i Osmâniyye bunun için da'vet olunan konsolos (s. 461) me'mûrunun vürûdunu beklemeksizin teba'a-i Yunâniyye'den birini der-dest ve tevkîf-i ibtidâr edebilecekler ise de keyfiyyet-i bilâ-te'hîr Yunan konsolosuna bildirmeğe mecbûr olacaklardır» denilerek cürm-i meşhûd hâlinde (en flagrant délit) yakalanan bir Yunanlıyı zâbita-i Osmâniyye'nin tevkîf edebileceği tasrîh edilmiş ve fakat cerâ'im gayr-i meşhûdda yapılacak mu'âmele meskûtün-anh bırakılmıştır. Gerçi Osmanlı projesinde 'ale'l-ittlâk tevkîf mesâ'ilini hâl edecek mevâdd münderic idiye de hey'et-i hükmüye ne 'alel-hâlihî-ânî hâle ne de Yunanlıların projesinde mevcûd (dans tous les cas le délinquant sera remis à Pautorité consulaire hellénique) fikrâsını kabûl etmişler ve ancak cürm-i meşhûd

hâlinde hakk-ı tevkîf hükümet-i Osmâniyye'ye â'id olacağını tasrîh ile iktifâ eylemişlerdir.

Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye ile sefâret-i İrânîyye beyinde mün'akid 2 Zi'l-ka'de sene 1292 ve 8 Kânûn-i Evvel sene 1291 târihli mukâvele-nâmenin birinci bendinde «sûret-i sarîha ve 'aleniyyede vukû'a gelen cinâyât fi'lerinin tahkîkât ve mücâzâtı kemâ-kân bilâ-vâsita zâbîta ve mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'ce icrâ olunmak üzere bu makûle cinâyât-ı 'aleniyye ve meşhûddan mâa'adâ cinâyât ve cünha ve kabâhate müte'allik if'âlden birinin isnâdıyla **ahz ve tevkîf olunan** İrânîlunun ahvâl-i sahîhası anlaşılmaq için hakkında icrâ kılınacak tahkîkât-ı evveliyeye töhmeti veyâ berâ'at zimmeti zâhir oluncaya kadar gerek Dersa'âdet'te ve gerek taşralarda İrân şeh-bender ve şeh-bender vekîllerinin bi'z-zât ve bi'l-vâsita huzûruyla inzımâm-ı vukûf ve ma'lûmâtı hâ'iz olacaktır» yedinci bendinde «if'âl-i cezâ'iyyenin hîn-i sudûrunda fâ'illeri zâbîta-i (s. 462) memleket ma'rifetiyle **ahz ve tevkîf olundukda** tabi'iyetleri hakkında vâki' olacak ifâdeleri üzerine Dersa'âdet'te İrân sefâreti ve taşralarda şeh-bender-hâneleriyle bi'l-muhâbere teba'a-i sahîha-i İrânîyye'den oldukları tahakkuk eylediği hâlde onlara teslîm kılınacaktır» denilerek gerek Devlet-i Osmâniyye ve gerek İrân Devleti teba'ası 'aleyhine ikâ'-i cürm eden İrânîyı der-dest ve tevkîf zâbîta-i Osmâniyye'nin cümle-i vezâ'ifinden bulunduğu ve şu kadar ki mecnîyyün-'aleyh İrânî olduğu ve fâ'il-i cürmün tâbi'iyet-i İrânîyye'de bulunduğu tahakkuk eylediği takdîrde şahs-ı mevkufun İrân şeh-benderlerine teslîm kılınacağı tasrîh olunmuştur.

Şurası muhakkaktır ki zâbîta-i Osmâniyye cürm-i meşhûd hâlinde herhângi ecnebî olursa olsun, onu der-deste muktedirdir; ihtilâf der-dest edildikten sonra bizim tevkîf-hânelerimizde tevkîf veyâ mensûb olduğu konsolatoya teslîmi keyfiyyetindedir ki gerek 'uhûd-ı 'atîka ve kavâ'id-i hukûkiyye-i beyne'd-düvel icâbâtına ve gerek, ba'zı ahvâl-i istisnâ'iyeden kat'i nazar, cârî olan te'âmüle göre emr-i tevkîfte bizim ma'rifetimizle icrâ kılınır.

Hülâsâ, ecânibin tevkîfi mes'elesinde üç sûret hâsıldır:

1. Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyye Kânûnu'nun 38 ve 43'üncü maddelerinde ta'rîf edilen cerâyim-i meşhûddan biriyle maznûn olan ecnebîyi zâbîta-i Osmâniyye gerek sokakta ve gerek hân ve otel ve tiyatro ve gazino gibi 'umûma açık olan mahallerde doğrudan doğruya bilâ-vâsita der-dest ve üzerini taharrî ve sübût-i cürme medâr olacak kâffe-i âlât ve eşyâyı zabt ve müsâdere ile cereyân hâli mutazammın derhâl bir zabt varakası tanzîm

ve o ecnebînin mensûb bulunduğu konsolatoya sūrât-i mûmküne ile ma'lûmât-ı i'tâ ve maznûnu tevkîf eyler. (s. 463)

2. Bir cürm gayr-i meşhûddan dolayı maznûn olan ecnebînin sokakta ve umûma açık olan yerlerde bilâ-vâsita tevkîfi keyfiyeti en ziyâde mahâll nizâ' olub bizim muhikk olan nokta-i nazarımıza göre zâbıta-i Osmâniyye'nin bu hakkını teslim etmek icâb eyler; niteki m takriben otuz sene akdem Koello nâmında bir protestan misyonerinin sokakta polis ma'rifetiyle der-dest ve tevkîfinden dolayı Bâb-ı 'Âlî ile İngiltere sefâreti arasında mütehaddis ihtilâf üzerine Hâriciyye Nezâreti'nden tebliğ kılınan 12 Haziran sene 1295 târihli notada dahî «zâbıta-i Osmâniyye'nin, bir cinâyet veyâ cünha ile maznûn 'add ettiği her şahsı, ister yerli ve ister ecnebî olsun, kavânîn-i Osmâniyye'ye tevfi kan tarîk-i 'âmmede tevkîf etmek hakkını hâ'iz bulunduğu ve çünkü ecânibin mesken hâricinde tevkîfi mu'âhedâtın hiçbir fıkrasıyla memnû' olmadığı gibi bir usûl-i mahsûsaya da tâbi' bulunmadığı ve tevkîf olunan eşhâs ecnebîliğini iddi'â ettikte polisin vazîfesi, mensûb bulunduğu konsolosun mukrî tevkîfinin icrâ edildiği mahalden dokuz saat ve ziyâde mesâfede olmamak şartıyla, yirmi dört saat zarfında haber vermektan ibâret idüğü ve ba'de't-tevkîf konsolos veyâ vekîli gelinceye kadar isticvâb-ı te'hîr edilmek iktizâ edersede ekser ahvâlde bir cinâyet veyâ cünhanın isbâtı maznûn üzerinde derhâl icrâ edilecek taharriyâta menût olması cihetiyle, zâbıta-i 'adliyye me'mûrları muntazam bir zabt varakasıyla şahs-ı mevkûfun yanında bulunabilen eşyâyı zabt etmek salâhiyyetini hâ'iz olduğı» zikr ve tasrîh edilmiştir.

Ma'a-zalik bu ikinci sūrrette sokakta veyâ 'umûma açık bir mahalde tesâdüf edilen hâ'iz-i imtiyâz bir ecnebî maznûnu, eğer firâr etmek ihtimâli (s. 464) var ise, derhâl ve bilâ-vâsita tevkîf etmek ve eğer firâr-ı muhtemel değil veyâ icâb eden noktalara polis ve jandarma ikâme veyâhûd me'mûrîn-i zâbitanın reviiyet ve dirâyeti ile mütenâsib tedâbir-i sâ'ire ittihâz eyleyerek firârını men'-i kâbil ise doğrudan doğruya tevkîfinden sarf-ı nazarla mensûb bulunduğu konsolatoya bi'l-ihbâr gönderilecek tercümân veyâ kavâs hâzır olduğı hâlde emr-i tevkîfi icrâ eylemek muvâfik olur

3. Herhâangi bir cürm ile maznûnun ‘aleyh olan bir ecnebîyi meskeni dâhilinde der-dest ve tevkîf, o mahalde veyâ dokuz saatten dîn-ı mesâfe dâhilinde konsolos mukîm bulunduğu takdîrde, konsolosun veyâ göndereceği âdemin huzûruyla mukayyed ve meşrûttur; amâ emr-i tevkîf yirmi dört saatten ziyâde te’hîr etmemek üzere, konsolosun veyâ âdemin vürûduna kadar me’mûrîn-i zâbitâ maznûnun firârını men‘ maksadıyla meskeni etrâfına nokta vaz‘ etmek gibi münâsib göreceği tedâbiri ittihâzda ser-besttir.

Tercümânın Huzûru – Tebaa-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye veyâhûd âher tâbi‘iyyeti hâ’iz bir ecnebî ‘aleyhine ikâ‘-i cürm eden ecânib hakkında mehâkim-i Osmâniyye’ce icrâ kılınan tedkîkât ve muhâkemât esnâsında tercümânın hâzır bulunacağına dâ’ir bi’l-hâssa İngiliz, Avusturya, Fransız ve Rus kapitülasyonlarında sarâhate tesâdüf edilmekte ve fi’l-vâki‘ 1086 H. (1675 M.) İngiliz kapitülasyonunun bir fıkrasında «ve İngilterelüden ve İngiltere bayrağı altında yürüyenlerden biri kân vesâ’ir kabâhat edüb vesâ’ir emr-i şer‘i vâki‘ oldukda Memâlik-i Mahrûse’de olan hükkâm **elçileri ve konsolosları ma‘ân hâzır (s. 465) olmayınca** dâ’vâları istimâ‘ etmeyüb elçileri ve konsolosları ma‘rifetiyle ma‘an görüb yalnız görmekle hilâf-ı şer‘i şerîf ve mugâyir ‘ahid-nâme-i hümayûn rencide olunmayalar» ve 1130 H. (1718 M.) târihinde Avusturya ile mün‘akid Pasarofça ‘Ahid-nâmesinin beşinci maddesinin bir fıkrasında «ve vâlî-i memleket ve mütesellim ve voyvoda dâ’vâcınız vardır sizi habs ettiririz deyû bî-vech-i te‘addî etmeyeler; meclis-i şer‘a ihzârları iktizâ ettikte **konsolos yâhûd tercümânları ma‘rifetiyle ihzâr olunalar** ve habsleri iktizâ eyledikte konsolos yâhûd tercümânları habs eyleye» ve 1153 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunun bir fıkrasında «ve Françelüden ve bayrakları altında olanlardan biri katil olub yâhûd bir gayr-i cürm idüb ve şer‘iyyet-i şerîfe tarafından rü’yet olunmak murâd olundukda Devlet-i ‘Aliyyem’in kuzâtı ve zâbitânı bu gûnâ olan dâ’vâyı buldukları mahalde **elçilerinin veyâhûd konsoloslarının veyâhûd vekîllerinin muvâcehelerinde** istimâ‘ ve şer‘i şerîfe ve yedlerine verilen ‘ahid-nâme-i hümayûnuma mugâyir olmamak için tarafından dikkat ile teftîş ve tefahhus oluna» ve 1197 H. (1783 M.) senesinde Rusya ile mün‘akit ticâret mu‘âhede-nâmesinin 74’üncü maddesinde «Rusya re‘âyasından biri veyâhûd Rusya himâyesinde olanlardan bir kimesne katil veyâhûd âher töhmet idüb memleketin zâbitine ihbâr

olundukda Devlet-i Osmâniyye'nin kâdıları vesâ'ir zâbitanı bu gûne maddeleri ancak *konsolosun yahûd elçî veyâhûd konsolos her nerede iseler dahî taraflarından bu husûsa me'mûr olunan âdemlerinin muvâcehesinde* göreler (s. 466) ve bu gûne vukû'âtın vukû'una kâmilen ve tamâmen 'adâlete ri'âyet olunmak için müte'ahhidînin yek-diğerinden matlûbdur ki maddenin tefahhus ve faslına müsâvâtla ihtiyât ve dikkat olunmasına intibâhla nezâret eyleyeler» deyû muharrer bulunmaktadır. Hâlbûki diğér kapitûlasyonlarda 'ale'l-ıtlâk ecânibe müte'allik olarak mehâkim-i Osmâniyye'de rü'yet edilen de'âvîde tercümânın huzûru icâb edeceği zikr edilmiş ve meselâ 1174 H. (1761 M.) Prusya kapiyûlasyonunun beşinci maddesinin bir fıkrasında «ve Devlet-i 'Aliyye re'âyasıyla Prusyalunun umûr-ı şer'iiyeleri vukû'unda *elçîleri veyâhûd konsolosları veyâ vekîlleri ma'rifetiyle ve tercümânları vesâtetiiyle* şer'ile rü'yet oluna; Prusyaluyu ve onlara tâbi' olanları ehl-i İslâm veyâhûd Devlet-i 'Âliyye re'âyası şer'a ihzâr eylediklerinde tercümânlardan biri veyâhûd vekîlleri mevcûd olmadıkca cevab eylemeye cebr olunmaya» denilerek de'âvî-i cezâ'iyeye ve hukûkiyyede tercümânın huzûru iktizâ edeceği ayrı ayrı tasrîh kılınmamıştır.

Şu mevâdd-ı 'ahdiyenin sarâhatine nazaran esnâ-yı muhâkemede tercümânın huzûru lâ-büddür; fakat hîn-i müzâkerede tercümânın huzûru iktizâ etmezse birinci mebhâsda [1]³⁸⁵ tafsîl edildiği vechle tercümânların esnâ-yı müzâkerede de huzûruna muvakkaten mesâğ gösterilmiş ve bu hâl ale'l-ânü'd- devam edegelmekte bulunmuştur.

1296 H. (1889 M.) târihindeki Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyeye Kânûnu'nun neşrinden sonraya müsâdiftir, mehâkim-i cezâ'iyeye rü'esâsı tercümânların karar-ı mahkeme zîrine vaz' etmeleri salâhiyyetini kabûl etmemelerine mebnî (s. 467) sefâretler tarafından vukû' bulan şikâyet üzerine 'Adliyye Nezâreti'nden tasfîr kılınan 28 Mart sene 1297 târihli tahrîrât-ı 'umûmiyyede [1]³⁸⁶ mehâkim-i

(s. 466)

³⁸⁵ [1] 112-116'ncı sahîfelere mürâca'at oluna!

(s. 467)

³⁸⁶ [1] Mezkûr tahrîrât ber-vech-i âtî derc olunur:

Deâ'vi-i muhtelitenin hîn-i istintâk ve muhâkemesinde huzûru lâzım gelen tercümânlar celb olunmaksızın mahkemelerce ba'zen hükümler verilmekte ve tercümânlar huzûrunda vukû' bulan kararları hâvî zâbit-nâmelerin onlar tarafından dahî imza olunmasına mehâkim-i mezkûre rü'esâsı muhâlefet etmekte olduklarından bahisle sefâretlerce şikâyet vukû' bulmaktadır. Ecebîlerin muhâkemesinde tercümânlarının huzûru 'ahden lâzım gelüb onların 'adem-i huzûru takdîrinde muhâkemenin icrâsı mücâz olmayacağına ve onların esnâ-yı muhâkemede hâzır bulduklarını lede'l-iktizâ zabât için imzalarından daha mu'teber birşey bulunamayacağına mebnî istintâk ve zâbit ve karar varakalarına hukûk ve ticâret mahkemelerinde câri olan kâ'ideye tevfikân tercümânlar

cezâ'iyeye ve devâ'ir-i istintâkıyyede tercümânların karara ve zâbıt-nâme ve isticvâbına zîrlere vaz' imza eylemelerine cevâz gösterilmemiştir.

Mehâkim-i cezâ'iyeye tercümânın karar-ı zîrine vaz' imza etmesi ancak huzûrunu isbât maksâdına müstenid ve mukarrerât-ı sâdıraya bir şekl-i mer'iyet vermek ve mu'âmelât-ı mehâkimi taht-ı murâkabe de bulundurmak gibi ba'zı sefâretlerin tercümânın imzasına 'atf etmek istedikleri te'sîrât fi'len mükezzib ve merdûddur. Hattâ Yunanistan ile konsolosluk mukâvele-nâmesi 'akd edildiği sırada Yunanlılar kendi projelerine tercümân işi mahkemenin vazîfesinden (s. 468) hâric görür veyâ 'uhûda mugâyir bir hâl müşâhede eder ise kâbiliyyet-i istinâfiye veyâ temyîziyesi olmayan mesâ'ilde ol bâbdaki kararı imza etmemek hakkını hâ'iz olacağını derc etmişler ise de tercümânın takdir-i indîsiyle ne mahkeme ne mahkemenin vazîfe-dâr olmadığı ve ne de dâ'vâda mugâyir 'uhûd bir hâl mevcûd bulunduğ u ta'yîn edemeyeceğini nazar-ı dikkate el'ân hey'et-i hükmüyece teklîf-i vâki' kabûl edilmeyerek mezkûr konsolosluk mukâvele-nâmesinin yirmi ikinci maddesi «memûrîn ve mehâkim-i Osmâniyye huzûrunda konsolos-hâne me'mûrunun hâzır bulunması usûlü teba'a-i Yunâniyye hakkında ibkâ edilmiş olduğ undan Yunan konsolosları kendi me'mûrlarını me'mûrîn ve mehâkim â'idesi huzûruna kemâl-i isti'câl ile i'zâma mecbûrdurlar; bu me'mûrun gaybûbeti hâlinde mahkemeler işin tedkîkini bi't-te'hîr tahrîran yeni bir davet-nâme irsâl edeceklerdir; eğer bu ikinci da'vete rağmen konsolos-hâne me'mûru isbât-ı vücûddan imtinâ' edecek olur ise mehâkim-i mezkûre artık bunun vürûduna intizâr etmemek salâhiyyetini hâ'iz olacaklar ve hükm ve i'lâm veyâ kararlarını i'tâ edebileceklerdir» sûretinde tertîb edilmiş ve huzûrdan imtinâ' ile imzadan istinkâf aynı mâhiyyeti hâ'iz olmakla tercümân sudûr eden kararı imza etmese bile beheme-hâl infâzı muktezî bulunduğ u yirmi dördüncü maddenin «Yunan konsolosları me'mûrîn ve mehâkim-i â'ide-i Osmâniyye tarafından konsolosların hükûk musaddakları icâbınca teba'a-i Yunâniyye 'aleyhine ısdâr olunan hükm ve i'lâm veyâ kararları kemâl-i isti'câl ile icrâya mübâşeret edeceklerdir» fıkrasıylada te'yîd edilmiştir.

tarafından vaz' imza olunmasının usûl-i ittihâzı kararlaştırıldığından keyfiyyetin ta'mînen iş'ârı Umûr-ı Cezâ'iyeye Müdürlüğü'nden ifâde olunarak icâbı icrâ ve işbu tahrîrâtın nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen isrâ kılmış olmakla nezdinizde bulunan mahkemeye bi'z-zât ve mülhakâtta kâ'in mehâkim-i rü'esâsına müdde'î-i 'umûmî mu'âvinleri vesâtetiyle teblîğ-i keyfiyyete müsâra'at eylemeleri siyâkında.

Zâten tercümânların cezâ mahkemeleri mukarrerâtını imza idüb itmemeleri ancak maznûnun ‘aleyh ecnebî olduğu ve kendisi der-dest edilmemiş (s. 469) bulunduğu takdîrde hâ’iz-i ehemmiyyet olabilir. Çünkü tâbi’iyyet-i ecnebiyyede olan bir maznûnu hükümet-i Osmâniyye akdemce der-dest ve tevkîf etmiş olursa, mahkûmiyyet kararı zîrini tercümân imza etmemiş olsa bile hükümet hükm-i icrâ eder; nitekim Süleyman oğlu Mehmed’in katliyle maznûn Rus teba‘asından Osman hakkında Edirne İstînâf (cinâyet) Mahkemesi’nce cereyân eden muhâkeme üzerine ittihâz kılınan mahkûmiyyet kararını imzadan tercümân istinkâf eylemiş ve fakat hükümet-i Osmâniyye musîb olan nokta-i nazarında ısrar etmekle merkûm hükümet habs-hânesinde kalarak ol vechle hükm-i icrâ edilmiştir; ke-zalik hâkân-ı mahlû‘ ‘aleyhindeki sû-i kasdi tertîb ve icrâ eyleyen kesâne müşâreketle müttehim Belçika teba‘asından Jorris’in i‘dâm cezâsıyla mahkûmiyyetine dâ’ir Dersa‘âdet Cinâyet Mahkemesi’nden 6 Kânûn-i Evvel sene 1323 (18 Kânûn-i Evvel sene 1905 M.) [19 Aralık 1907 M.] târihinde sâdır olan kararı tercümân imza etmemesine rağmen akdemce der-dest ve tevkîf kılınmış olan merkûm Jorris ‘aleyhinde olan kararın icrâsı cihetine gidilmiş ve şu kadar ki bi’l-âhire Belçika sefâretinin tevâlî eden mürâca‘ati üzerine ‘afv ve sebîli tahliye edilmiştir. Şahs-i ecnebî müdde‘î şahıs sıfatında olduğu takdîrde ise imzâdan istinkâfın hiçbir te’sîri görülemez; Zirâ tâbi’iyyet-i Osmâniyyede bulunan maznûnun leh ve ‘aleyhinde sudur eden hükümde konsolatonun hiçbir müdâhalesi mevzû-i bahs olamaz. Lakin yukarıda söylediğimiz gibi maznûn ecnebî olur ve der-dest ve tevkîf edilememiş ve tercümânda kararı imza eylememiş bulunur ise iş ehemmiyyet-i kesb eder; çünkü bu sûrette hükümet-i Osmâniyye konsolatodan hükmün (s. 470) infâzını talep idüb o ise kararda tercümânın imzası bulunmadığından bahisle icrâda bi-gayr-i hakkın te‘allül eyler ve nihâyet mes’elenin diplomasi tarîkiyle halline mecbûriyyet hâsıl olur. ‘Ale’l-ekser böyle bir hâlde konsoloslar maznûnu metbû‘î olan devlet mülküne i‘zâm ve ora mahkemeleride onun hakkında bir hükm-i ısdâr ediyorlar.

Cezâ mahkemelerince gerek bidâyeten ve gerek istînâfen cereyân eden tedkîkât ve muhâkemât sırasında sarâhat-i ‘ahdiyeye ve müzâkere esnâsında ol bâbdaki tezkere-i sâmiyyeye müsteniden tercümân hâzır bulunur ve muhâkeme zâbit-nâmesi zîrini imza eder. Maznûn veyâ müdde‘î-i şahsî ecnebî olduğu sûrette isticvâb ve zabt-ı ifâde esnâsında dahî tercümân hâzır bulundurulmakta ve o kısım istintâk-nâme zîrini imza eylemektedir. Amâ teba‘adan olan müdde‘î-i şahsî ve maznûn ve şahidlerin istimâ‘ ve isticvâbı sırasında, müdde‘î-i şahsî veyâ maznûn

ecnebî olduğu ser-rüştesiyle onun mensûb olduğu devlet tercümânının huzûru hiçbir mecbûriyyet-i 'ahdiyye müstenid olmamakla beraber o yolda bir talep sebk ettiği hâlde, mu'âmelât-ı istintâkiyye aslâ te'hîr edilmemek şartıyla, sûret-i imtinâ' göstermemek muvâfık olur. [1]³⁸⁷ (s. 471)

(s. 470)

³⁸⁷ [1] Bu husûsâ ta'likî olan muharrerât ber-vech-i âfî aynen derc olunur:

Teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde zuhûra gelen gerek hukûk ve gerek cezâ dâ'vâlarının esnâ-yı fasl rû'yetinde ve mevâdd-ı cezâ'iyeden bu makûle muhtelit ve müşterek olan de'âvîde isticvâbı lâzım gelen teba'a-i ecnebiyyenin tedkikât-ı istintâkiyyesinde mensûb oldukları düvel-i mütehâbe tercümânlarının hâzır bulunması 'uhûd-ı câriyye ahkâmı ve usûl-i mer'iyeye icâbından olduğu gibi bu misillü de'âvî-i muhtelite ve cerâ'im-i müşterikinin hitâm-ı tedkikâtına değin maznûnun 'aleyh veyâ zî-müdhâl olan teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'nin esnâ-yı istintâk ve muvâcehelerinde dahî istedikleri hâlde tercümânların hâzır bulunmaları te'âmül ve tâbi'iyet maslahat iktizâsından bulunduğu mebnî ba'de-mâ bu usûl ve Kavâ'id-i (s. 471) Mahsûsa Dâ'iresi dâhilinde cereyân edecek mu'âmelât-ı 'adliyyenin tamâmi-i mer'iyetine sarf-ı dikkatle ona göre tevki'f-i mu'âmele olunmak ve nezdinde me'mûr bulunduğunuz mahkeme-i istînâfa işbu tahrîrât-ı 'umûmiyyenin bir kıt'a sûret-i musaddıkasının i'tâsıyla beraber dâ'ire-i memûriyyetiniz dâhilinde bulunan mehâkim-i ibtidâ'iyeye dahî müdde'î-i 'umûmî mu'âvinleri vesâtetleriyle birer sûret-i tebliğ kılınmak üzere mahkeme-i temyîz baş müdde'î-i 'umûmîlik me'mûriyyet-i behiyyesinin ifâdesiyle nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen gönderilmiş olmakla mündericâtına nazaran ifâ-yı muktezâsı siyâkında şikka-i mahsûsa gelindi.

16 Rebi'ül-âhir sene 1297 ve 15 Mart sene 1296

Teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde zuhûra gelen de'âvî-i hukûkiyye-i muhtelitenin esnâ-yı fasl ve rû'yetinde tercümânların huzûru lâzım geldiği gibi mevâdd-ı cezâ'iyeye dâ'ir olan bu makûle muhtelit ve müşterik de'âvîde dahî isticvâbı lâzım gelen teba'a-i ecnebiyyenin tedkikât-ı istintâkiyyesinde bunların mensûb oldukları düvel-i mütehâbe tercümânlarının hâzır bulunması 'uhûd-ı câriyye ahkâmından ve usûl-i mer'iyeye icâbından olduğuna ve binâen-'alâ-zalîk bu makûle de'âvî-i muhtelite ve cerâ'im-i müşterikine hitâm-ı tedkikâtına değin maznûnun 'aleyh veyâ zî-müdhâl olan teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'nin esnâ-yı istintâk ve muvâcehelerinde dahî istedikleri hâlde tercümânların hâzır bulunmaları te'âmül ve tabi'iyet-i maslahat iktizâsından bulunduğu mebnî ba'de-mâ bu usûl ve te'âmül dâ'iresi dâhilinde cereyân edecek mu'âmelât-ı 'adliyyenin tamâmi-i mer'iyetine sarf-ı dikkatle ona göre tevki'f-i mu'âmele olunmak nezdinde me'mûr bulunduğunuz mahkeme-i istînâfa işbu tahrîrât-ı 'umûmiyyenin bir kıt'a sûret-i musaddıkasının i'tâsıyla beraber dâ'ire-i me'mûriyyetiniz dâhilinde bulunan mehâkim-i ibtidâ'iyeye (s. 472) dahî müdde'î-i 'umûmî mu'âvinleri vesâtetleriyle birer sûreti tebliğ kılınmak üzere mahkeme-i temyîz baş müdde'î-i müdde'î-i 'umûmîlik me'mûriyyet-i behiyyesinin ifâdesiyle nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen gönderilmiş olmakla mündericâtına nazaran ifâ-yı muktezâsı siyâkında şikka-i mahsûsa terkîm kılındı.

18 Cümâde'l-ûlâ sene 1297 ve 5 Nisan sene 1296

Mevâdd-ı cezâ'iyede maznûnun 'aleyhin ister teba'a-i ecnebiyyeden bulunsun ister teba'a-i Osmâniyye'den olsun hîn-i istintâkında tercümânların hâzır bulunması ötedenberû mehâkim-i cezâ'iyede cereyân eden te'âmül iktizâsından ise de teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olan maznûnun 'aleyhin ne istintâkında ve ne de muhâkemesinde bunların vücûdu mecbûriyyet-i 'ahdiye tahtında olmadığından ol bâbda icâb-ı hâlin icrâsına dâ'ir sebk eden iş'âra cevâben Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden alınan tezkere-i 'aliyye ile hukûk müşâvirlerinin müzekkeresinde teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile ecnebi'ler beyninde tahaddüs eden cünha ve cinâyete müte'allik de'âvîde maznûnun aleyh teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olduğu hâlde onun hîn-i istintâk ve muhâkemesinde tercümânların hâzır bulunması mu'âhede-i mevcûde ahkâmı sarîhası iktizâsından değil ise de bu sûret-i kadîm bir te'âmüle mebnî câri olmakda olduğundan ve teba'a-i ecnebiyyeden birinin işikâyeti üzerine Devlet-i 'Aliyye teba'asından biri 'aleyhine ikâme-i dâ'vâ olduğu takdîrde işbu muhâkemenin ma'mûliyeti için tecümânın huzûru mecbûrî olmayub ihtiyârî bulunduğundan tercümân usûl ve nizâmı vechle da'vet olunub da gelmez ise mahkeme ona bakmayarak muhâkeme-i icrâda haklı

Tercümânların heyet-i ittihâmiyede dahî hâzır buldukları görülmekte ve hâlbûki bu hâl ‘uhûdun hem sarahâtine ve hemde maksad ve ma‘nâsına muhâlif düşmektedir. Fi'l-vakî‘ ‘uhûdun bi'l-cümle sarâhâti tercümânın esnâ-yı muhâkemede huzûruna mütedâ'irdir; Diğer taraftan tercümânın huzûrunu meşrût kılmakda kapitülasyonların istihdâf ettiği maksad ahd-ı tarafeynden olan ecnebînin ifâdesini Türkçe'ye tercümeten hâkime nakl ve ifâde eylemektir ki tedkîkât-ı evrâk üzerine vukû'a gelmesi i'tibâriyle bu maksada müntefidir. (s. 472)

Bir ecnebînin maznûnun ‘aleyh veyâ müdde'î-i şahsî sıfatıyla ‘alâka-dâr olduğu evrâk dâ'vâ üzerine Mahkeme-i Temyîz Cezâ Dâ'iresi'nce cereyân edecek tedkîkât sırasında onun mensûb olduğu konsolato tercümânının huzûru icâb idüb itmeyeceği mes'elesine ‘uhûda nazaran hall edecek (s. 473) olursak şübhesiz, hey'et-i ittihâmiye hakkında der-miyân edilen mutâla'âta mebnî, menfî bir netîceye vâsıl oluruz. Fi'liyyât ve tatbîkâtta dahî dâ'ire-i mezbûrede tercümân hâzır buldurulduğu mesbûk değildir.

D'ivân-ı harblerde (cour matiale) tercümânın huzûru icâb idüb itmeyeceği mes'elesine gelince: 1293-1294 Osmanlı Rus muhârebesinde Bâb-ı ‘Âlî dîvân harblerinin, konsolatoya ma'lûmât verilmek ve ecnebî maznûn sıfatında bulunduğu takdîrde tercümân hâzır olmak üzere, ecnebîlere karşıda hükm-i i'tâ etmek salâhiyyetini hâ'iz olacağını kabûl etmiş ve fakat ecnebî müdde'î-i şahsî sıfatında bulunursa tercümânın huzûruna mahall olmadığını der-miyân etmiştir. Sefâretler ise bu son noktaya i'tirâz ve ecnebî velev müdde'î-i şahsî sıfatında olsun tercümân hâzır bulunmak lâzım geleceğini iddi'â etmişlerdir. 31 Mart sene 1325 hâdisi-i ma'lûmesini müte'âkib teşekkül eyleyen dîvân-ı harblerde dahî ‘alâka-dâr ecâibin mensûb buldukları konsolato tercümânlarının huzûru vâki'dir.

Osmanlı-İtalya harbî üzerine 1327 senesi Eylül'ü içinde Dersa'âdet, İzmir, Selanik ve Beyrut'ta teşkîl ve Balkan Muhârebesi'nin tahaddüsü üzerinede 25 Zi'l-ka'de sene 1330 ve 23 Teşrîn-i Evvel sene 1328 târihli irâde-i seniyye ile Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan hükümetlerine â'id zabt ve müsâdere olunacak ganâ'im-i bahriyye umûrunun dahî fasl ve rü'yetine me'zûn kılınan

olub şu kadar ki tercümânların da'vet edilüb de gelmediklerine lede'l-icâb isbât edilmesi lâzım geleceği beyân ve izbâr olunmuş olduğundan ba'de-mâ ol vechle ifâ-yı mu'âmele kılınması husûsunun ta'mînen iş'ârı ‘Umûr-ı Cezâ'îyye Müdiriyyeti'nin ifâde olunarak icâbî icrâ ve işbu tahrîrâtın nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen isrâ kılınmış olmakla ‘ale'l-usûl keyfiyyetin muhâkeme teblîği.

Ganâ'im-i Bahriyye Mahkemeleri'nde (Tribunauz des prises maritimes) ve Dersa'âdet'te müteşekkil Ganâ'im-i Bahriyye Dîvân İstinâfî'nda icâbet-i 'alâka-dâr olduğu zamânlar tercümân (s. 474) hâzır bulundurulmuştur. Ma'a-zalik mâhiyyet-i 'uhûd gösterir ki orada tercümânın huzûruna lüzûm gösterilen mehâkim bu misillü müstesnâ mahkemeler değil ancak mehâkim-i umûmiyyedir.

Bâb-ı 'Âlî'nin nokta-i nazarına göre tarafeynden biri ecnebî olduğu hâlde mehâkim-i cezâ'iyeye ve devâ'ir-i tahkikiyyede tercümânın huzûru lâ-büdd ve şıkk-ı evvel 'uhûdunda sarâhatine muvâfıktır. Fakat bir cezâ dâ'vâsının esnâ-yı rü'yetinde istimâ'i icâb eden ecnebî şâhidin mensûb bulunduğu konsolato tercümânının huzûru iktizâ eylemez; gerçi sefâretler bunun hilâfını iddi'â ya'nî ecânibin dâhil olduğu her işde, velev ecnebî ancak şâhid sıfatıyla celb ve istimâ' edilmiş olsun, tercümânın hâzır bulunması lâzım geleceğini ve çünkü tercümân o ecnebînin şâhid sıfatıyla istimâ'i hîninde hâzır bulunarak kendi imzasıyla onun ifâdâtını tasdik eylemezse ifâdât-ı mazbûta sefâretlerce resmî 'add olunamayacağını ve bunun netîcesi olmak üzere de öyle bir şâhid 'aleyhine şehâdet-i kâzibe dâ'vâsı ikâme edilecek oldukda dâ'vânın istintâcı ve hükmün icrâsı emrinde ecnebî konsolatoların dirîg mu'âvenet edeceklerini ve birde o ecnebî da'vet-i vâkı'aya icâbet etmeyübde hakkında cezâ-yı nakdî hükm olunursa onun kâbiliyyet-i icrâ'iyyesi olamayacağını bast ve temhîr eylemekte olsalarda el-yevm bu mes'ele hakkındaki ihtilâf bütün şiddetiyle devâm ediyor; 'ale'l-husûs hükümet-i Osmâniyye konsolato mahkemelerince da'vet edilen Osmanlı şâhidleri i'zâm etmemekte olmasına mukâbil konsolatolar dahî mehâkim-i Osmâniyye'den ecnebî şâhidlerine tebliğ edilmek üzere gönderilen celb varakalarına bilâ-tebliğin i'âde ediyorlar. Ma'a-zalik ecnebî şâhidlerin mehâkim-i (s. 475) Osmâniyye'nin da'vetine icâbet ve tercümân hâzır olduğu hâlde istişhâd edildiklerine dâ'ir emsâl mevcûddur; ez-cümle 1319 senesi mevsim-i sayfında Kavala Deniz Hamâmları'nda vukû'u bulan bir cürmden dolayı Fransız konsolatosu ma'rifetiyle mahkemeye da'vet edilen şâhidler icâbetle beraber ma'ân vurûd eden tercümân mensûb bulunduğu devlet teba'asından olan şâhidlerin istimâ' sırasında mahkemede hâzır bulunacağını iddi'â etmesine mebnî bi'l-müzâkere taraf-ı riyâsetten işbu iddi'â kapitülasyonlar ahkâmına mugâyir bulunması hasebiyle huzûruna müsa'ade edilemeyeceği ifâde edilmesini müte'âkib tercümân şâhidler ile beraber mahkeme salonunu terk etmiş ve bi'l-âhire mahkeme riyâsetiyle konsolato arasında tahrîran ve şifâhen cereyân eden muhâberât ve muhâverât netîcesinde konsolato mezkûr

şâhidleri yalnızca mahkemeye i'zâma muvâfakat göstererek tercümân hâzır olmadığı hâlde bâ'îne teba'â misillü istişhâd olunmuştur.

Tercümânın huzûru bahsinde teba'a-i İrâniyye ile diğere ecânib-i mümtâze arasında celî bir fark-ı meşhûddur. Fi'l-vâki' kapitülasyonlarda *elçileri ve konsoloları ma'an hâzır olmayınca dâ'vâları istimâ' itmeyüb ve konsolosları ve tercümânları mevcûd olmadıkca rü'yet olunmayub* gibi kat'iyet ifâde eder ta'bîrler sevk ve isti'mâl edildiği hâlde Hâriciyye Nezâreti'yle İran sefâreti beyinde mün'akid 21 Zi'l-ka'de sene 1292 ve 8 Kânûn-i Evvel sene 1291 târihli mukâvele-nâmenin birinci maddesinde «sûret-i sarîha ve 'aleniyyede vukû'a gelen cinâyât fi'llerinin tahkîkât ve mücâzâtı kemâ-kân bilâ-vâsita zâbita ve mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'ce icrâ olunmak üzere bu makûle (s. 476) cinâyât-ı 'aleniyye ve meşhûddan mâ-'adâ cinâyât ve cünha ve kabâhate müte'allik if'âlden birinin isnâdıyla ahz ve tevkîf olunan İranlunun ahvâl-i sahîhası anlaşılmaq için hakkında icrâ kılınacak tahkîkât-ı evveliyyede töhmeti veyâ berâ'at zimmeti zâhir oluncaya kadar gerek Dersa'âdet'te ve gerek taşralarda *İran şeh-bender ve şeh-bender vekîllerinin bi'z-zât veyâ bi'l-vâsita huzûruyla inzımâm-ı vukûf ve ma'lûmâtları câ'iz olacaktır*» ve mezkûr mukâvele-nâmenin birinci ve yedinci maddeleri ahkâmını müfessir emir-nâme-i sâmiyyede ise «icrâ kılınacak tahkîkât-ı evveliyyede bunların töhmeti veyâ berâ'at zimmeti zâhir oluncaya kadar İran şeh-bender ve şeh-bender vekîllerinin bi'z-zât veyâ bi'l-vâsita *huzûr-i mücâz olması lâzım gelüb*» denilmiş ve bununla Osmanlı ile İranlı beyinde mütekevvin cerâyimden dolayı mehâkim-i Osmâniyye ve devâ'ir-i istintâkiyyede cereyân eden tedkîkât ve tahkîkât esnâsında İran tercümânları hâzır bulunmaq isterlerse buna müsâ'ade edilmek ve fakat hâzır bulunmadıkları taktîrde rü'yet dâ'vâya mübâşeretle bundan dolayı onu te'hîr ve ta'vîk eylememek icâb edeceği ifhâm kılınmıştır. [1]³⁸⁸ Şu hâlde İranlılar

(s. 476)

³⁸⁸ [1] Buna dâ'ir tevârih-i muhtelifede vukû' bulan teblîgât ber-vech-i âtî derc olunur:

Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniyye ile İran Devleti beyinde mukaddemâ 'akd olunan ve bir sûreti *Düstûr*'un cild-i sâlisinin yüz doksan dokuzuncu sahîfesinde mûnderic bulunan on dört bendi şâmil mukâvele-nâmenin birinci maddesinde beyân olunduğu vechle memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'de bulunan teba'a-i İrâniyye cinâyât ve cünha ve kabâhate müte'allik kâffe-i husûsâtta doğrudan doğruya kavânîn ve nizâmât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye ve bilâ-vâsita zâbita ve mehâkim-i Saltanat-ı Seniyye'ye tâbi' olub fakat bendi râbi'inde zikr olunduğu vechle bu madde Devlet-i İrâniyye me'mûrlarının (s. 477) İran teba'ası üzerinde olan hakk-ı himâyelerini ihlâl etmeyeceğinden sûret-i sarîha ve 'aleniyyede vukû'a gelen cinâyât fi'llerinin tahkîkât ve mücâzâtı kemâ-kân bilâ-vâsita zâbita ve mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'ce icrâ olunmak üzere bu makûle cinâyât-ı 'aleniyye ve meşhûddan mâ-'adâ cinâyât ve cünha ve kabâhate müte'allik if'âlden birinin isnâdıyla ahz ve tevkîf olunan İranlunun ahvâl-i sahîhası anlaşılmaq için hakkında icrâ kılınacak tahkîkât-ı evveliyyede töhmeti veyâ berâ'at zimmeti zâhir oluncaya kadar gerek Dersa'âdet'te ve gerek taşralarda İran şeh-

ile sâ'ir düvel-i mütehâbe-i mümtâze teba'ası (s. 477) beyninde tercümânın huzûru mes'elesinde şu fark vardır ki diğer ecnebîlerin tercümânı mevcûd bulunmadıkça

bender ve şeh-bender vekîllerinin bi'z-zât ve bi'l-vâsıta huzûrlarıyla inzımâm-ı vukûf ve ma'lûmâtı mücâz olduğu ve bunlardan her ne sûretle olur ise olsun cünha ve cinâyet ve kabâhatleri sâbit olanlar 'aleyhlerinde lâ-hakk olacak hükm-i i'lâmlarının birer sûreti musaddakasının me'mûrîn-i İrâniyyeye i'tâsı lâzımeden bulunduğu cihetle husûsât-ı mezkûrede ol vechle ve mevâdd-ı sâ'iresinin dahî ahkâm-ı mündericesi dâ'iresinde ifâ-yı mu'âmelâta i'tinâ kılınması zımında zikr olunan mukâvele-nâmenin sûretiyle ahkâmını müfessir şeref-vârid olan 8 Zi'l-hicce sene 92 târihli müzekkere-i sâmiye ol vakit mehâkime tebliğ ve iş'âr olunmuştu. Hâlbûki yine ahkâm-ı mukâveleye ve bu bâbda verilen ta'lîmâtta muhâlif olarak ba'zı cezâ mahkemelerinde İranîlerin icrâ-yı muhâkemesinde tercümân bulundurulmakta ve tercümân bulunmadıkça dâ'vâya bakılmamakda olduğu istihbâr olunub bu ise mezkûr mukâvele-nâme ahkâmına mugâyir olduğuna ve eğerce bir müddetten berü kavânîn-i cedîdenin teba'a-i İrâniyye haklarında icrâ olunmaması İran me'mûrları tarafından istenilmekte ise de zikr olunan mukâvele-nâmede münderic olan husûsâtta mâ-'adâ mu'âmelâtta teba'a-i İrâniyye'nin doğrudan doğruya mehâkim-i Saltanat-ı Seniyye'ye tâbi' olacakları cihetle kavânîn-i mezbûre ahkâmının İranîler haklarında 'adem-i icrâsını talebe İranîlerin aslâ hakkı olmadığı dahî Bâb-ı 'Âlî hukûk müşâvirleri tarafından tanzîm olunan (s. 478) mutâla'a-nâmede beyân kılındığı Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'yle icrâ kılınan muhâbere cevâbında gösterilmiş olduğuna binâen ba'de-mâ cezâyâ müte'allik if'âlin tahkîkât ve muhâkemâtında sâlifü'z-zikr mukâvele-nâme ve müzekkere-i sâmiye ahkâmına tamâmiyle tevfik-i mu'âmele olunması husûsusunun ta'mîmen Dersâ'âdet ve Vilâyet-i Mehâkim-i İstînâfiyesi müdde'î-i 'umûmîlikleriyle elviye-i müstekale müdde'î-i 'umûmî mu'âvinlerine tavsiye ve iş'âr Umûr-ı Cezâ'ıyye Müdürlüğü'nden ifâde ve işbu tahrîrâtın nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen firistâde kılınmış olmakla ber-vech-i muharrer icrâ-yı mu'âmelâta i'tinâ ve dikkat ve hilâf-ı ahvâlden tevkî ve mücânebet olunması siyâkında.

11 Cümâde'l-âhir sene 1297 ve 8 Mayıs sene 1296

Memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'de bulunan teba'a-i İrâniyye'nin cinâyet ve cünha ve kabâhate müte'allik husûsâtında ne yolda tahkîkât ve muhâkemât icrâsı lâzım geleceği 11 Cümâde'l-ülâ sene 97 târihinde bâ-tahrîrât-ı 'umûmiyye her tarafa iş'âr olunmuş idi. Tahrîrât-ı mezkûrede muharrer zikr olunan mukâvele-nâmede münderic olan husûsâtta mâ-'adâ mu'âmelâtta teba'a-i İrâniyye'nin doğrudan doğruya mehâkim-i Saltanat-ı Seniyye'ye tâbi' olacakları ibâresi yalnız cinâyet ve cünha ve kabâhate müte'allik mevâdd-ı ceza'ıyyeyi şâmil olub nezâretin asıl maksadı dahî burasını izâhdan ibâret olduğu husûsunun ta'mîmen iş'ârı lüzûmu Umûr-ı Cezâ'ıyye Müdürlüğü'nden ifâde ve işbu tahrîrât-ı 'umûmiyyenin nesh-i matbû'ası leffen firistâde olunmuş olmakla usûl ve emsâli vechle tebliğ-i keyfiyyete himmet eylemeleri siyâkında.

22 Receb sene 1298ve 8 Haziran sene 1297

Saltanat-ı Seniyye ile İran Devleti beyninde mün'akid olan mukâvele-nâme mücebince cinâyet-i 'aleniyye ile tutulan İranîler doğrudan doğruya kavânîn ve nizâmât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye tâbi' olub cinâyât-ı gayr-i meşhûde ile müttehim bulunan İranîlerin yalnız tahkîkât-ı evveliyyesinde (s. 479) tercümânların huzûru mücâz olduğu hâlde İran sefâreti bir müddetten berü tahkîkât-ı evveliyye ibâresini muhâkemeye haml ve 'atf ile esnâ-yı muhâkemâta dahî tercümânların huzûru lâzım geleceğini der-miyân etmekte ise de şu teklîf ve ifâde ahkâm-ı sarîha-i mukâvele-nâmeye muhâlif olduğundan mezkûr mukâvele-nâme hükmünce cinâyât-ı 'aleniyyeden dolayı tutulan İranîlerin bilâ-vâsıta doğrudan doğruya mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'ye tâbi' olacakları gibi cinâyât-ı gayr-i 'aleniyyede mürtekeb olan İranîlerin yalnız tahkîkât-ı evveliyyesinde İran şeh-bender veyâ tercümânlarının huzûru mücâz idüğüne ve bundan başka bir sûretin kat'ıyyen kabûl olunamayacağına dâ'ir sefâret-i müşârûn-ileyhâya yazılan müzekkere sûretinin leffîyle icrâ-yı icâbı Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ-tezkere iş'âr olunmuş idüğünden ba'd-ez-în cinâyât-ı gayr-i 'aleniyyeyi mürtekeb olan İranîlerin yalnız tahkîkât-ı evveliyyesinden mâ-'adâ mu'âmelâtın icrâsında İran şeh-bender veyâ tercümânlarının bulundurulması lâzım gelemeceğinin ta'mîmen ve ekîden her tarafa tebliğ ve iş'ârı umûr-ı cezâ'ıyye müdürlüğünden ifâde olunub ol vechle icâbı icrâ ve işbu tahrîrâtın nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen isrâ kılınmış olmakla 'ale'l-usûl keyfiyyetin vilâyet ve mülhikât mehâkimine tebliği.

muhâkemeye ibtidâr olunamaz ve fakat İranîlerin tercümânı isbât ve vücûd eylemesi dahî muhâkemeye mübâşeret edilebilir.

Tercümânın Huzûru İcâb Etmeyen De'âvî-i Cezâ'îyye – Teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye ile ecânib beyninde mektûn de'âvî-i cezâ'îyyede ber-vech-i bâlâ (s. 478) o ecnebînin mensûb olduğu devlet tercümânı hâzır bulunmak iktizâ edersede bu esâs ba'zı istisnâ âti-yi şâmidir:

1. Konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat ziyâde mesâfede vâki' bidâyet mahkemelerinde teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik olarak rü'yet edilen cünha veyâ kabâhat eğer beş yüz kuruş cezây-ı nakdîden ziyâde mücâzât-ı müstelzim (s. 479) değilse ya'nî fi'l-i vâki' hakkında mâ-bihi't-tatbîk olacak madde-i kânûniyye ancak beşyüz kuruşa kadar cezâ-yı nakdîyi mutazammın ise konsolos veyâ tercümân hâzır bulunmaksızın işbu cezâ dâ'vâsının rü'yet ve tedkîkine cevâz vardır; şu kadar ki sâdir olan hükm herhâlde istînâfi kâbil ve konsolos veyâ vekîli bulunan livâ mahkemesinde derece-i sâniyyede tedkîk olunabilmesi hakkı mahfûzdur. Fi'l-vâki' mezkûr protokolde «Memâlik-i Şâhâne'nin vilâyet usûl-i mehâkimi cârî olan kıt'alarında konsolos ikâmet-gâhından dokuz saat ziyâde mesâfede bulunan mahallerde mehâkim-i sulhiyye derecesinde bulunan kurâ ihtiyâr meclisleriyle kazâ de'âvî meclislerinde teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik olub beş yüz kuruş cezâ-yı nakdîden ziyâde mücâzât-ı müstelzim olmayan cünha ve kabâhatin konsolos veyâ âdemleri bulunmaksızın rü'yeti câ'iz olub (s. 480) şu kadar ki ecânibe â'id olarak bâlâ'da ta'yîn olunan derece ve sûrette rü'yet olunan de'âvînin konsolos veyâ vekîli bulunan sancak de'âvî meclisine istînâf olunmak hakkı mukarrerdir; bu sûretle istînâf olunan de'âvîde konsolos veyâ âdemlerinin bulunması iktizâ eder» denilmiştir.
2. Konsolos ikâmet-gâhında veyâ oraya dokuz saatten akall mesâfede vâki' bidâyet mahkemelerinde ecânibe müte'allik olarak rü'yet edilen 'ale'l-ıtlâk kabâhat ve cünha dâ'vâlarının tercümân hâzır olmadığı hâlde rü'yetine 'alâka-dâr olan ecnebî kable'l-mürâfa'a tahrîran muvâfakat gösterecek olursa tercümân huzûruna hâcet olmaksızın dâ'vânın tedkîk ve rü'yetine mesâğ vardır; ancak cürm-i vâki' kabâhat derecesinde olsa bile kâbil-i istînâf 'add olunur ve konsolos veyâ vekîli mevcûd bulunan livâ

mahkemesinde istînâfen rü'yet dâ'vâ sırasında tercümân hâzır bulunur. İşte sâlifü'z-zıkr protokolde «kurâ ihtiyâr meclisleriyle kazâ de'âvî meclisleri için vilâyet nizâmâtınca ta'yîn olunan salâhiyyet derecesini tecâvüz etmeyen biri dâ'vânın konsolos hâzır olmaksızın işbu meclisde rü'yetine, yine istînâf hakkı bâkî olmak ve hîn-i istînâfda konsolos veyâ vekîli bulunmak şartıyla, teba'a-i ecnebiyyenin herhângi mahalde olur ise olsun muvâfakat eylemelerine kendileri me'zûn olacaklardır; biri ecnebî dâ'vâsının ber-vech-i meşrûh konsolos bulunmaksızın rü'yetine muvâfakatini kable'l-mürâfa'a tahrîran beyân eylemek lâzım gelecektir» deyû münderic fıkradan müstebân olan ma'nî bundan ibârettir.

3. 4 Muharrem sene 1308 Ağustos sene 1306 târihli tezkere-i sâmiye mantûkunca konsolosların ikâmet-gâhına dokuz saatten ba'îd mesâfede (s. 481) bulunan kazâlarda mukîm ecnebîlere müte'allik olub beş yüz kuruşdan ziyâde cezâ-yı nakdîyi ve 'ale'l-ittlâk habs cezâsını müstelzim olan de'âvînin sûret-i rü'yetine dâ'ir İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'na merbût protokolde sarâhat olmadığına ve dâ'vânın konsolos bulunan mahall-i mahkemesine nakli kavânîn-i mer'iyeye ahkâmına menâfi olmakla beraber mu'âmelât-ı 'adliyyeyi eşkâl ve te'hîr-i masâlihi intâc ederek gerek yerli ve gerek ecnebî ahâlîyi ızrâr edeceğine ve husûsuyla bir cinâyetin zâhire ihrâcı için konsolosun ikâmet-gâhından dokuz saatten ba'îd ve mesâfesi olan mahallerde kâ'in ecnebî hânelerinin taharrî olunacağı mezkûr protokol ahkâmından olduğu ya'nî konsolos bulunmayan yerlerde taharrî-imesâkine bile kânûnen cevâz verilmiş olduğu cihetle bu misillü yerlerde konsolosun huzûruna bakılmaksızın de'âvînin rü'yeti cevâzı evleviyyette bullunduğuna binâen mahkemenin bulunduğu mahale dokuz saat mesâfede konsolos bulunmayan yerlerde cezâ dâ'vâlarının konsolosun huzûruna lüzûm görülmeksizin bidâyeten rü'yet ve fasl olduktan sonra istînâf mahkemesinin bulunduğu mahalde konsolos var ise dâ'vâ-yı mezkûrenin istînâfen rü'yeti sırasında konsolos veyâ tercümânın hâzır bulunması ve işbu de'âvî-i cezâ'iyenin merci'-i istînâfi olan livâ veyâ vilâyet merkezinde konsolos bulunmazsa en yakın mahalde bulunan konsolos da'vet olunarak icâbet eylediği veyâhûd bir tercümân gönderdiği takdîrde onun huzûrunda ve kendisi gelmediği ve tercümân

dahî göndermediği hâlde gıyâbında istînâfen rü'yet ve fasl edilmesi ve de'âvî-i cinâ'iyyenin mahallinde (s. 482) tedkîkât-ı evveliyyesi icrâ kılındıktan sonra ber-müceb kânûn doğrudan doğruya istînâf mahkemesinde rü'yet ve hükm olunması icâb eyler. [1]³⁸⁹ (s. 483)

(s. 482)

³⁸⁹ [1] İşbu tezkere-i sâmiye ber-vech-i zîr aynen derc olunur:

Ecânibin Memâlik-i Şâhâne'de istimlâk hakkına na'iliyyetlerini mutazammın olan kânûn merbût protokode konsolosların ikâmet-gâhına dokuz saatten bâ'îd mesâfede bulunan kazâlarda mukîm ecnebîlere müte'allik bin kuruşa kadar olan hukûk ve beş yüz kuruşa kadar olan cezâ-yı nakdî dâ'vâları konsolosun huzûruna hâcet olmaksızın rü'yet olunacağı muharrer ise de bu mikdâr ve dereceden ziyâde olan de'âvînin ne sûretle rü'yet olunacağına dâ'ir sarâhat olmadığından bahisle 'Adliyye Nezâret-i Celîlesi'nden sebk eden iş'âr üzerine bu misillü dâ'vâların konsolos bulunan en yakın mahall-i mehâkimince kâbil-i istînâf olmak üzere konsolos veyâ tercümân bulunmaksızın bidâyeten fasl ve rü'yet olunması hakkında ittihâz olunan karar mücebince vukû' bulan tebliğâta cevâben Bâb-ı 'Âlî Hukûk Müşâvirliği'nden tanzîm olunan mütâla'a-nâme ile evrâk-ı müteferri'asının leffiyile celîlelerinden gelen tezkere üzerine cereyân eden tedkîkât ve müzâkerâtı hâvî Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâ'iresi'nden kaleme alınub Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da kırâ'at edilen mazbatada mezkûr mütâla'a-nâmelerin mündericâtı hikâye olunduktan sonra de'âvî-i ticâriyye ötedenberü icâbet haklarında da bilâ-istisnâ cârî olan Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin ve te'âmüle tevfikân rü'yet olunmakta bulunduğundan bu husûsda kemâ-kân mu'âmele olunmak icâb edeceği ve tasarruf emlakinden mütevellid de'âvîde ecânibin tâbi'iyet-i asliyyeleri nazar-ı i'tibâre alınmayarak haklarında teba'a-i Devlet-i 'Aliyye misillü mu'âmele olunması ecânibin Memâlik-i Şâhâne'de istimlâk hakkına na'iliyyetlerine dâ'ir olan kânûn ahkâmından olmakla bunda cây-i bahs olmadığı der-kâr olub de'âvî-i sâ'ireye gelince konsolosların ikâmet-gâhına dokuz saatten ba'îd mesâfede mukîm ecnebîlere müte'allik olub zikr olunan mikdâr ve dereceden ziyâde olan de'âvînin sûret-i rü'yetine dâ'ir mezkûr protokolde sarâhat olmadığına ve dâ'vânın konsolos bulunan mahall-i mahkemesine naklî kavânîn-i mer'iyye ahkâmına menâfi olmakla beraber mu'âmelât-ı 'adliyye eşkâl ve te'hîr masâlihi intâc ederek gerek yerli ve gerek ecnebî ahâlîyi ızrâr edeceğine ve husûsuyla bir cinâyetin zâhire ihrâcî için konsolosun ikâmet-gâhından dokuz (s. 483) saatten ziyâde ba'de ve mesâfesi olan mahallerde kâ'in ecnebî hânelerinin taharrî olunacağı mezkûr protokol ahkâmından olduğu ya'nî konsolos bulunmayan yerlerde taharrî-i mesâkine bile kânûnen cevâz verilmiş olduğu cihetle bu misillü yerlerde konsolosun huzûruna bakılmaksızın de'âvînin rü'yeti cevâzı evveliyyette bulunduğuna binâen mahkemenin bulunduğu mahale dokuz saat mesafede konsolos bulunmayan yerlerde hukûk dâ'vâlarının emlakine müte'allik de'âvî misillü konsolosun huzûruna hâcet kalmaksızın bidâyeten rü'yet ve fasl olunması ve on bin kuruşdan ziyâde hukûk dâ'vâlarının sûret-i rü'yetine dâ'ir olan teşkîl mehâkim kânûnunun yirmi beşinci maddesi hükmüne kıyâsen livâ ve vilâyetten hângisinde konsolos var ise orada istînâf olunması ve cezâ dâ'vâlarının ke-zalik konsolosun huzûruna lüzûm görülmeksizin bidâyeten rü'yet ve fasl olunduktan sonra istînâf mahkemesinin bulunduğu mahalde konsolos var ise dâ'vâ-yı mezkûrenin istînâfen rü'yeti sırada konsolos veyâ tercümânın hâzır bulunması ve mebhûsün-'anh olan hukûk ve cezâ dâ'vâlarının ber-vech-i bâlâ merci'-i istînâfî olan livâ veyâ vilâyet merkezinde konsolos bulunmazsa en yakın mahallinde bulunan konsolos da'vet olunarak icâbet eylediği veyâhûd bir tercümân gönderdiği takdirde onun huzûrunda ve kendisi gelmediği ve tercümân dahî göndermediği hâlde gıyâbında istînâfa rü'yet ve fasl edilmesi tansîb olduğu der-miyân kılınmış ve sûret-i karar icâb-ı hâl bu maslahata muvâfîk görülüb ancak cezâ-yı müstelzim de'âvîden cinâyet derecesinde bulunanlar ber-müceb kânûn-i tedkîkât-ı evveliyyesi icrâ kılındıktan sonra doğrudan doğruya istînâf mahkemesinde rü'yet ve hükm olunmakta olduğundan burasının tevzîh ve tashîhiyle sûret-i kararın münâsibi vechle sefârât-ı ecnebiyyeye tebliğ husûsunun nezâret-i celîlelerine iş'ârı tezekkür kılınmış ve 'Adliyye Nezâret-i Celîle'sine ma'lûmât verilmiş olmakla ber-vech-i tezekkür ifâ-yı muktezâsına himmet buyurulması.

4. Alâmet-i fârikadan (marque de fabrique) dolayı tevellüd eden de'âvî-i cezâ'iyeye bidâyet cezâ mahkemelerinde müste'cılan rü'yet kılınır (s. 484) ve 'alâka-dârândan biri ecnebî bile olsa esnâ-yı muhâkemedede hâzır bulunmaz. [1]³⁹⁰
5. Matba'alar Kânûnu ahkâmına nazaran cürm-i teşkîl eden bir hareketin fâ'ili hâ'iz-i imtiyâz bir ecnebî bile olsa bunun mehâkim-i 'adliyyede icrâ kılınacak muhâkemesi esnâsında tercümân hâzır bulunmaz; çünkü 11 Receb sene 1327 ve 16 Temmuz sene 1325 târihli Matba'alar Kânûnu'nun madde-i muvakkatesinde «matba'a küşâd edecek kimse ba'zı imtiyâzât-ı 'ahdiyyeyi hâ'iz olan teba'a-i ecnebiyyeden ise vezâ'if ve teklîfât ve mücâzâtca işbu kânûnun ahkâmına Devlet-i Osmâniyye teba'ası gibi tamâmiyle ve mensûb bulunduğu konsolos-hâne vesâteti olmaksızın tâbi' olacağını mutazammın hükümete sened verecek işbu senedi devlet-i metbû'ası sefâret-hâne veyâ konsolos-hânesinden tasdîk ettirecektir» denilmiş ve bu husûsda ecânib teba'aya mûmâsil 'add edilmiştir.

Tatbîk Olunacak Kavânîn – Ecânib tarafından teba'a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye 'aleyhine ikâ' edilen if'âl-i cürmüyenin tahkîkât ve muhâkemâtında tatbîk edilecek kavânîn şübhesiz Kavânîn-i Cezâ'iyeye-i Osmâniyyedir; çünkü bizim cezâ kânûnlarımız şahsî olmakla beraber daha ziyâde mülkîdir ve binâen 'alâ-zalîk ahkâmı memâlik-i Osmâniyye'de bulunan gerek teba'a ve gerek ecnebî olsun, her şahıs hakkında bilâ-tefrîk cârîdir. Zâten şimdiye kadar sefâretler tarafından cezâ kânûnunun ecânib hakkında tatbîki emrinde hiçbir i'tirâz sebk etmemiştir. Amâ Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyeye Kânûnu'nun neşrî ibtidâ-i (s. 485) emirde birçok i'tirâzâta mahall vermiştir; fi'l-vâki' 1296 H. (23 Kânûn-i Evvel 1879 M.) târihinde Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'iyeye Kânûnu icrâ ve teşkîl-i mehâkim ve Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiyye Kânûnları ve Mukâvelât Muharrerliği Nizâm-nâmesi ile birlikte sefâretlere tebliğ ve 1297 H. (5 Kânûn-i Sâni 1880 M.) târihinde Hâriciye Nâzırı Sava Paşa tarafından işbu kânûnlar Avrupa kânûnlarından iktibâsen tanzîm edildiği ve bu hâl Avrupa hükümetlerince de sitâyîş ve tebriğe sezâ görüleceği beyânıyla bu yeni kânûnlar hakkında sefâretlere bir nota tevdî' edildi; lakin ecânib işbu kânûnların mündericâtına vâkıf olmadan leh ve 'aleyhinde idâre-i kelâm etmeyerek hâdde-i tedkîkden geçirmek merâmını izhâr ve

³⁹⁰ [1] 428'inci sahîfeye mürâca'at oluna!

bununçün bir tercümânlar komisyonu (Commission de drogman) teşkîl ederek Bâb-ı ‘Âlî’yi de işbu komisyona bir delege i‘zâmına da‘vet ettiler. Fakat şu komisyonun teşkîli Bâb-ı ‘Âlî’ce hüsn-i telakkî edilmedi ve hattâ Sava Paşa mezkûr notanın irsâlinden bir müddet sonra (25 Şubat 1880 M.) sefâretlere hitâben göndermiş olduğu diğere umûmî bir notada, hakk-ı teşrî‘ hâkimiyetin havâs-ı mümtâzesinden bulunduğunu ve bi’l-cümle hükûmâtı kendi vaz‘ ve te’sîs eylediği kavânîn-i tatbîk hakkını hâ’iz bulunduğunu ve her bir müstakil hükümet kendi dâhili hukûkunu takdîr-i zâtîsi vechle tebdîlde ve şu‘bat-ı hükümetten herhângisi isterse yeniden teşkîlde muhtâr ve ser-best idüğünü ve kavânîn ve te’sîsât-ı mevzû‘ada hukûk-ı umûmiyye-i düvele veyâhûd o hükümetle hükûmât-ı sâ’ire beyninde mün‘akid mukâvelât-ı husûsiyyeye mugâyir ahkâm mevcûd olmadıkça işbu ahvâle karşû diğere hükümetlerin hiçbir sûretle müdâhaleye (s. 486) hakları olamayacağını ve hükümet-i Osmâniyye ise bu def‘a bir tâkım kavânîn-i cedîde vaz‘ ve tatbîk etmekle münâkaşa getirmez olan bir hakk-ı sarîhini isti‘mâlden başka bir şey yapmadığını ve ta‘dîlât-ı vâkı‘a hiçbir vechle hukûk-ı düvelin ne kavâ‘id-i umûmiyyesine ve ne de Türkiyâ ile hükûmât-ı ecnebiyye beyninde mün‘akid mukâvelât-ı husûsiyye netîcesi olan hukûk-ı beyned-düvele hâlel getirmeyeceğini mevzû‘-i bahs eyledi; hâriciye nâzırı bu sûretle hükümet-i Osmâniyye'nin vaz‘ ettiği kânûnları sefâretlerin tedkîke hakları olmadığını beyân ile beraber tercümânlar komisyonu tarafından mezkûr kavânînin mu‘âhedât-ı mevcûdeye muvâfakat veyâ ‘adem-i muvâfakati hakkında tedkîkât icrâsına mûmâna‘at etmeyeceğini izbâr ve bu komisyonun teşkîli husûsu, esâs hakkında Bâb-ı ‘Âlî ile sefâretler beyninde bir ittifâk tam mevcud olduğundan, tercümânların muhâkemâtta hâzır bulunmamasına sebebiyyet vermemesi icâb ettiğini ilâveten tezkâr eyledi.

Sefâretler bu notayı aldıktan iki gün sonra (27 Şubat 1880 M.) Bâb-ı ‘Âlî’nin kavânîn-i mevzû‘a-i dâhiliyyesini tebdîle salâhiyyet-i bedîhi olub buna hiçbir sûretle i‘tirâz fikri vârid olmadığını ve tercümânlar komisyonunda bir Osmanlı delegesinin hâzır bulunmasına mütedâ‘ir talebeleride mezkûr kânûnların mu‘âhedât-ı mevcûdenin ecânibe bahşetmiş olduğu imtiyâzâta mugâyir ahkâmı muhtevâ bulunub bulunmadığını tedkîk maksadına matûf idüğünü beyân eylediler.

Bunun üzerine Bâb-ı ‘Âlî Parnis ve Şahbâz Efendileri delege tayîn etti ve komisyon ba‘zı tedkîkâttan sonra, Fransa sefâreti baş tercümânı Mösyö Rogon (Rougon) tarafından kaleme alınmış, ayrı (s. 487) ayrı üç takrîr vücûda getirerek bu takrîrleri her bir tercümân mensûb oldukları hükümetlere gönderdi. Bunlardan 2

Nisan 1880 târihli takrîr Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'ıyye'ye ve 25 Mayıs 1880 târihli takrir-i i'lâmâtın sûret-i icrâsına ve 30 Haziran 1880 târihli takrîrde Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiyye'ye mütedâ'irdir.

Bu takrîrlerden birincisinde: Evvel-be-evvel Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'ıyye Fransa Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'ıyyesi'nden muktebes olup şu kadar ki Fransa kânûnunda mevcûd ba'zı ahkâm Osmanlı Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'ıyye Kânun-nâmesi'nde tebdîl ve ta'dîl ve ba'zı ahkâmı külliyyen lağv edilmiş olduğu ve Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'ıyye ecnebîleri ve bunlara müte'allik mukâvelât beyne'd-düveli hiç nazar-ı dikkate almamış olmasına mebnî Bâb-ı 'Âlî ile bu esâs hakkında bi'l-muhâbere mu'âhedelere mübtenî bulunan 'örf ve 'âdetten hiçbir şey tebdîl ve tağyîr edilmeyeceğinin taht-ı te'mîne alınması iktizâ edeceğini ya'nî bir ecnebî hânesine duhûl herhâlde tercümân huzûruyla olmak ve bir ecnebî cürm-i meşhûd hâlinde der-dest edildikde kânçılâryasına yirmi dört saat zarfında ihbâr-ı keyfiyyet edilmek ve cürm-i meşhûdun gayrî ahvâlde zâbitâ-i mahalliyye umûma â'id yerlerde bile ecânibi der-deste salâhiyyet-dâr bulunmayub [1]³⁹¹ herhâlde öyle bir maznûnun der-desti konsolatosu ma'rifetiyle vukû'a getirilmek ve bir ecnebî maznûnun istintâkı tercümân huzûrunda icrâ edilmek ve muhtelit dâ'vâlarda kendinin (s. 488) sahâbet ve himâyet ettiği maznûnların müttehim olup olmadıkları hakkında husûl kanâ'at maksadıyla tercümân, gerek Osmanlı ve gerek ecnebî olsun, cümle maznûn ve şâhidlerin esnâ-yı istintâkında hâzır bulunmak [1]³⁹² ve maznûn ve şâhidlere gönderilen celb ve ihzâr ve tevkîf-i müzekkereleri kâffeten konsolos ma'rifetiyle teblîğ ve ahkâmı tenfîz edilmek icâb eyleyeceği zikr ve beyân edilmiştir.

Bunlardan mâ-'adâ mezkûr raporda Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'ıyye'nin ta'dîl ve tashîhine mütedâ'ir ba'zı temenniyyât mevcûddur ki başlıcaları şunlardır: Birinci maddenin son fıkrasında [2]³⁹³ mevzû-i bahs olan kısâs Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâ'ıyye Kânûnu'nun esâslarıyla gayr-i mütenâsib olduğundan bu usûlün tashîhi,

(s. 487)

³⁹¹ [1] Hâlbûki biz tarîk-i 'âmda ve gazino ve tiyatro gibi umûm için küşâde mahallerde 'ale'l-ıtlâk bir cürm ile maznûnun ecânibi zâbitâ-i Osmâniyye'nin doğrudan doğruya der-dest ve tevkîfe salâhiyyeti olduğunu esbâb-ı mûcibesıyla birlikte yukarıda 453-454'üncü sahîfelerinde beyân ettik.

(s. 488)

³⁹² [1] 470'inci sahîfede söylediğimiz vechle bir ecnebî alâkâ-dâr olsa bile tercümânın teba'a-i Osmâniyye'den olan maznûn ve şâhidlerin esnâ-yı isticvâbında huzûr-ı taht-ı mecbûriyyette olmayub ancak böyle bir talep redde idilmez.

³⁹³ [2] Mezkûr fıkrada «katl maddelerinde kısas icrâsını dâ'vâ idüb itmek mutazarrır olanların ihtiyârına menûttur» denilmiştir.

memâlik-i ecnebiyyede bir cinâyet ikâ' idübbe mahkûm olmaksızın memâlik-i Osmâniyye'ye 'avdet eden Osmanlı hakkında ta'kîbât icrâsı için mecniyyün-'aleyhinde teba'adan olması hakkındaki kaydın ref'iyle yedinci madde hükmünün itlâk ve tevsî', umûmen ümmî ve câhil olan orman ve köy bekçilerine zâbîta-i 'adliyye sıfatıyla tahmîl olunan vazîfe-yi îfâdan bunlar 'âciz bulunacakları nazar-ı dikkate alınarak on altı ve on sekizinci maddelerin ona göre ta'dîli, 109 ve 115 ve 116'ncı maddelerin bir maznûnun bi'l-kefâle tahliye-i sebîli zımında emvâl-i gayr-i menkûlesi kaydına şerh verilmek sûretiyle bi'z-zât göstereceği te'mînâtın kabûlünü mücevvez olacak bir sûrete ifrâğı, muhâkeme veyâ tahliye hakkında karar vermek salâhiyyetinin müstantiklerden (s. 489) ref'iyle bu hakkın mahkemeye verilmesi, jüri usûlü mazhar-ı tasvîb olmamış olmasına nazaran cinâyet dâ'vâlarının dahî cünha dâ'vâları misillü iki dereceye tâ'bi tutulması ve ta'bîr-i âherle kâbil-i istînâf 'add ve i'tibâr edilmesi.

Sefâretler tarafından Bâb-ı 'Âlî'ye gönderilen 16 Şubat sene 1881 târihli bir notada dahî şu noktalar hakkında celb-i nazar-ı dikkat edilmiştir:

1. Cezâ re'isleri ecnebî bir maznûnun tahliye-i sebîli emrinde diğerk bir ecnebî tarafından vukû' bulan kefâleti, hükm-i kefâletin icrâsında müşkülâta tesâdüf edileceği dolayısıyla, kabûl etmemekte ve bu ise teba'a-i Osmâniyye'den kendilerine kefil tedârikinden 'âciz bulunan ecânibin imtidâd-ı mevkûfiyyetini istilzâm eylemekte olduğundan ecânibin bu yoldaki kefâletlerinin kabulü;
2. Müstantik ve hey'et-i ittihâmiyelerce tercümân hâzır olmadığı hâlde ittihâz karar edilmekte olmasıyla bunun men'i;
3. Kânûnen teblîğ târihinden ibtidâ etmesi lâzım gelen müddetler sefâret veyâ kânçılâryaya vukû' bulan teblîğ ânından i'tibâren değil, ancak bu kabîl evrâkın tercümesi ve mu'âmele-i teblîğiyyenin îfâsı vakte mütevakkıf ve takdîr-i evvele göre 'alâka-dâr bulunan ecânibin mutazarrır olduğundan bi'z-zât ecnebînin şahsına teblîğ zamânından hesâb edilmesi.

Lakin şu ta'dîlât teklîfi üzerine hükümet-i Osmâniyye'ce bir gûnâ karar-ı kat'î ittihâz olunmamış ve Bâb-ı 'Âlî Hükümet-i Seniyye'nin kuvve-i teşrî'yyesine ecânibin hakk-ı müdâhalesi olamayacağını her vesîle ile bi-hakkın der-miyân eylemiştir. (s. 490)

Zâten bu kânûnların sefâretlere teblîğinde onların kabûlünü istihsâl maksadından ziyâde bir mu'âmele-i kârâne ta'kîb edilmiş oluyor; fazla olarak Usûl-

1 Muhâkemât-ı Cezâ'ıyye Kânûnu bu gûne kadar gerek teba'a ve gerek ecânib hakkında seyyânen tatbîk edile gelmesiyle ecnebîler tarafından dahî zimnen kabûl edilmiş demektir. (s. 491)

ON İKİNCİ MEBHAS

Ecânib ‘Aleyhinde Mehâkim-i Cezâ’iyye-i Osmâniyye'den Sâdır Olan İ‘lâmâtın
Sûret-i Tenfizi

Habs Cezâsının Sûret-i İcrâsı; Cezâ-yı Nakdî Hükümlerinin
Sûret-i Tenfizi; Masârif-i Muhâkemenin
Sûret-i Tahsîli

Habs Cezâsının Sûret-i İcrâsı—Mehâkim-i Osmâniyye'den ecânibin habsen mahkûmiyyeti hakkında sudûr eden mukarrerâtın infâzı emrinde ta‘kîb edilen usûl birkaç şekli- ‘arz ettiğinden bunları ayrı ayrı mevzû-i bahs edeceğiz.

Evâ’il-i Ramazân sene 1130 (1718 M.) târihinde Avusturya ile mün‘akid Pasarofça Mu‘âhede-nâmesi'nin beşinci maddesinin bir fıkrasında «ve vâli-i memleket ve mütesellim ve voyvoda dâ‘vâcınız vardır sizi habs ettiririz deyû büyüce te‘addî etmeyeler; meclis-i şer‘a ihzârları iktizâ ettikte konsolos veyâhûd tercümânları ma‘rifetiyle ihzâr olunalar ve habsler iktizâ eyledikte konsolos yâhûd tercümânları habs eyleye» denilerek Avusturyalılar ‘aleyhine mehâkim-i Osmâniyye'den sâdır olan i‘lâmât-ı cezâ’iyyenin habsen tenfizi salâhiyyeti Avusturya konsolatolarına tevdi‘ edilmiş idi. Fakat 1290 H. (1877 M.) târihinde Avusturya Hükümeti işbu hakkını iskât etmiş ve bunu müş‘ir (s. 492) olarak Bâb-ı ‘Âlî ile Avusturya'nın Dersa‘âdet sefâreti beyninde nôtalar te‘attî edilmiştir. [1]³⁹⁴ (s. 493)

(s. 492)

³⁹⁴ [1] Mezkûr notada ber-vech-i âfî derc olunur:

Hâriciyye Nezâreti'ne gönderilen 24 Teşrîn-i Evvel 1877 târihli ve 3427/71 nûmrûlu Avusturya sefâreti takrîri tercümesidir:

Avusturya ve Macaristan sefâreti mehâkim-i Osmâniyye tarafından Avusturya teba‘ası hakkında mevâdd-ı cezâ’iyyeden dolayı sâdır olan i‘lâmâtın icrâsına mütedâ’ir olarak Kont Anderas tarafından verilmiş olan ta‘lîmâtın Mösyo lö Baron Herbret cânibinden Saffet Paşa sene-i hâliye nisanının 28’i târihli ve 89/29 nûmrûlu takrîr verilmesiyle infâz olunduğunu müşârûn-ileyh Kont Anderas'ıye iş‘âr etmekte tecvîz-i kusûr etmemiştir. Bu husûsda Bâb-ı ‘Âlî ile sefâret müşârûn-ileyhâ arasında âhîren cereyân eden müzâkerâtı dahî Vîyana kabînesine bildirdim. İşbu raporlar üzerine Avusturya ve Macaristan Hükümeti Bâb-ı ‘Âlî'nin nokta-i nazarını te‘yîd eden esbâb-ı hakkâniyyet pür-virâne takdîr ederek mehâkim-i Osmâniyye cânibinden haklarında hüküm-i cezâ-i sudûr eden Avusturya-Macaristan teba‘asının devlet-i müşârûn-ileyhâya me‘mûrîn-i ‘adliyyesine teslimi emrinde ‘uhûda ve ‘asırlardan berû cârî te‘âmüle istinâden dâ‘vâ ettiği haktan fâriğ olduğunu zât-ı ‘âlî-i nezâretpenâhîlerine tebliğîçün emr aldım; şu kadar var ki bu müsâ‘ade âtûz-zikr iki noktanın Bâb-ı ‘Âlî cânibinden sarâhaten kabulüne mu‘allaktır: Habs cezâsıyla tecziye edilen Avusturya-Macaristanlı mahkûmlar mahkûmiyyetlerini ya Dersa‘âdet umûmî habs-hânesinde veyâ vilâyât merkezindeki merkez hâbs-hânelerinde imrâr edecekleri ve hükümet-i müşârûn-ileyhâ konsolosları teba‘alarının mahbûs buldukları hâbs-hâneleri arasına re‘yel-‘ayn görmek ve teftîş etmek husûsunda me‘zûn olacaklardır. Hükümet-i Seniyye’ye bahş etmeye hâzır olduğumuz

Mösyö Mandelistam'a göre Avusturya'nın kendisine 'ahden bahş edilen ve hakkı sâhibi asliyesine terk etmesi, Avusturya ve Macaristan kânûnları (s. 494) mücebince Avusturyalılar veyâ Macarlar 'aleyhine mehâkim-i Osmâniyye'den i'tâ kılınan mukarrerâtın Avusturya veyâ Macaristan'da infâzına mesâğ mevcûd olmadığından bu sûretle mahkûm olan Avusturyalı ve Macarların cezâsız kalmaları ve fazla olarak bu kabîl kesân bir müddetcin sonra Türkiyâ'ya 'avdetle hükümet-i Osmâniyye'ye karşû bir tavr-ı istihzâ-kârâne ahz eylemeleri imkânının izâlesi esbâbına ma'tûftur.

Avusturya ve Macaristan sefâreti 24 Teşrîn-i Evvel 1877 târihiyle Bâb-ı 'Âlî'ye hitâben yazmış olduğu notasında «Avusturya ve Macaristan Hükümeti' nin mu'âhedelere ve asırlarca cereyân eden te'âmüle binâen taleb ettiği hakkı ki mehâkim-i Osmâniyye tarafından cezâen mahkûm olan Avusturya ve Macaristan teba'asının Avusturya ve Macaristan me'mûrlarına teslîmi husûsundan ibârettir, Iskâta muvâfakat etmekte olduğu şu kadar ki bu keyfiyyet bu gibi mahkûmların Dersa'âdet veyâ merâkiz ve vilâyât hâbs-hânelerinde habs edilmesi ve birde

müsâ'adeye mukâbil hükümet-i Osmâniyye mahbeslerinde Avusturya ve Macaristanlıların tâbî' olacakları mu'âmele hakkında Bâb-ı 'Âlî tarafından te'mînât i'tâsı niyeti taraf-ı müşârün-ileyhden bize izhâr edilmiş olmasına ve bu ise 'akd edilecek i'tilâfa suhûlet bahş olmak mahiyetinde idüğüne göre teklîfât-ı ânîfü'l-beyânın kabûlü emrinde müşkülât gösterilmeyeceğini Viyana kâbînesi (s. 493) ümîd eder. Zâten şurası mukarrerdir ki mehâkim-i Osmâniyye tarafından verilen i'lâmâtın mahallerinde icrâsına Avusturya ve Macaristan Hükümeti'nce edilen müsâ'ade ecnebî konsoloslarının ne umûr-ı 'adliyyede mu'âhedât ve el-yevm cârî te'âmül ile takarrür ettiği vech üzerine salâhiyyetlerini nev'e-mâ tağyîr ma'nasında tefsîr edilecek ne de şu hakk-ı kazânın icrâsına zarar getirici bir netîceyi tevlîd edecektir. Hükümet-i metbû'amın şu teklîfini nazar-ı itlâ âsaf-ânelerine 'arzla beraber Viyana kâbînesi tarafından arzû olunan ve işbu müzâkereyi tarafeynin memnûniyyetini müceb sûrette hitâma erdirecek olan te'mînât-ı sarîha ve vâzihâya karîben dest-res olacağımı ümîd eylerim.

İmza: Ziçi

Avusturya Sefâretine Takrîr Cevâbı

Mehâkim-i Osmâniyye'den Avusturya teba'ası 'aleyhine mevâdd-ı cezâ'iyeden dolayı sâdir olan i'lâmâtın icrâsı için Avusturya-Macaristan ile hükümet-i Osmâniyye beyninde temînen 'akd olunan i'tilâfa dâir 24 Teşrîn-i Evvel sene 1877 târih ve 71-3427 nûmrûlu takrîr âsîl-aneleri ahz olundu. İşbu i'tilâf ahkâmınca memâlik-i Osmâniyye'de ikâ' olunmuş cinâyât ve cünhalardan dolayı mehâkim-i Osmâniyye tarafından mahkûm edilen Avusturya-Macaristan teba'ası cezâlarını Türkiye'de çekeceklerdir. Şurası mukarrerdir ki habs cezâsına mahkûm olan Avusturya-Macaristan teba'ası hükümet-i imparatorya ve krâliye cânibinden izhâr olunan arzûya tevfikân gerek Dersa'âdet merkez habs-hânesinde ve gerek vilâyât merkezindeki meclislerde tutulacaklardır. Avusturyalı mahkûmların bulunacakları mahbesleri Avusturya konsolosları dâ'imâ vâki' olduğu üzere ziyârette muhtâr olacaklardır. İşbu i'tilâf zât-ı 'âlî-i sefirânelerinin bi-hakkın ihtâr buyurdukları vech ile ecnebî konsoloslarının ber-müceb mu'âhedât hâ'iz oldukları hakk-ı kazâyı hiçbir vechle ihlâl etmeyecektir. Bâb-ı 'Âlî'nin işbu mes'elenin hallinde Avusturya Hükümeti'nin rehber ittihâz ettiği efkâr-ı 'âlîye-i muhâleset ve hakkâniyyet pür-virâneden mülhem olan hissiyyât-ı şükr-i güzârânesinin hükümet-i metbû'alarına iblâğımı zât-ı vâlâlarından ricâ eylerim.

Avusturya ve Macaristan konsolos me'mûrlarına istedikleri vakit habs-hâneleri gezmeye müsâ'ade kılınması husûsâtına müte'allik iki şart ile mukayyed bulunduğ» beyân edilmiş ve sûret-i iş'âr hükümet-i Osmâniyye'cede kabûl ve tensîb olunarak 9 Muharrem sene 1295 ve 1 Kânûn-i Sâni 1293 târihiyle yazılan tezkerede «Avusturya Devleti teba'asından olan mücrimîn hakkında mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'den verilmekte olan i'lâmâtın 'ahden Hükümet-i Seniyye tarafından icrâsı lâzım geldiği hâlde şimdiye kadar o misillülerin icrâ-yı cezâları zımnında müstesnâ olarak hükümet-i metbû'alarına teslîm olunmakta ise de bu hâlin devamı gayr-i münâsib olduğu cihetle ol bâbda devlet-i müşârün-ileyhâ ile cereyân eden muhâberât-ı resmiyye üzerine bâ'd-ez-în mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'den (s. 495) mahbûsiyyetlerine hükm olunacak Avusturyalı mücrimlerin müddet-i cezâ'iyyelerini Dersa'âdet habs-hâne-i umûmîsinde veyâhûd vilâyât-ı merkez hâbs-hânelerinde ikmâl etmek üzere tevkîfleri karar-gîr olmuş vesâ'irleri hakkında cârî olduğu gibi konsoloslar hâbs-hâneyi görmek istedikleri hâlde me'zûniyyet verilmesi tabî'î olarak keyfiyyet-i zâbitaya nezâret-i celîlesiyle bi'l-cümle vilâyâta bildirilmiş olduğu beyânıyla icrâ-yı icâbı Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden 9 Zi'l-ka'de [zâ] sene 94 târihli ve 273 'adedi ile vârid olan müzekkerede ifâde kılınmış ve keyfiyyet icâb eden mehâkim-i rü'esâsına dahî bildirilmiş olmakla oraca dahî ber-vech-i muharrer îfâ-yı mu'âmeleye himmet...» denilmiştir.

Hâlbûki bi'l-âhire 1299 H. (1881 M.) târihinde Avusturya ile hükümet-i Osmâniyye beyninde hâsıl olan i'tilâf ve muvâfakate nazaran Avusturya ve Macaristan teba'ası mahkûmiyyet-i cezâ'iyyelerini konsolos veyâ münâsib hâbs-hâneler mevcûd olmak şartıyla memâlik-i Osmâniyye'nin her bir kısmında görebilecekleri şu kadar ki hâbs-hâneler kavâid-i hıfzû's-sıhhaya muvâfık bulunmadığı veyâ mahbûsîn sû-i mu'âmeleye ma'rûz bırakıldığı takdîrde konsoloslar devlet-i metbû'aları teba'asından olan mahbûsîn vilâyet merkezlerine naklî taleb edebilecekleri ve habs-hâneler sıhhati mahall bir hâlde olmadıktan başka cerâ'im-i 'adiyye mahkûmunu cinâyet mahkûmlarıyla birlikte bulundurulmayub her iki kısım mahkûmunun ayrı ayrı mahallerde ikâme edilmesi takarrür eylemiştir.

Amâ Rusya, Almanya ve Hollanda hükümetleri hükümet-i Osmâniyye ile 'akd etmiş oldukları mu'âhedât-ı 'atıkada hiçbir gûnâ sarâhat bulunmamasına rağmen mehâkim-i Osmâniyye tarafından teba'aları 'aleyhinde sâdır olan i'lâmât-ı

(s. 496) cezâ'iyenin habsen tenfizi kendi konsolatoları ma'rifetiyle vukû'a getirilmek lâzım geleceğini iddi'â ve bu bâbda Pasarofça Mu'âhede-nâmesi'nin sâlifü'z-zikr beşinci maddesine ve en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesine istinâd ederek mehâkim-i Osmâniyye'ce mahkûmiyyet-i cezâ'iyeye düçâr edilen teba'alarının habsi esâsen kendi konsolatolarına â'id olduktan başka bir asırdan ziyâde bu hakkı isti'mâl eylediklerini ve 1295 H. (1877 M.) de Avusturya'nın bu hakkı terk etmesi kendilerinde onu terketmiş olmasını intâc edemeyeceğini ve mezkûr madde ile bir asrı mütecâviz müddet zarfında te'essüs eden te'âmül iktizâsınca tahakkuk eden hâl hükümet-i Osmâniyye ile kendi aralarında bir 'akd-i zımnî mâhiyyetini hâ'iz olmasına mebnî onun tebdîl ve tağyîri Bâb-ı 'Âlî ile beyenlerinde bir 'akd-i müstakill ile tahassul edilebileceğini ve hükümet-i Osmâniyye ile Avusturya beyinde bi'l-âhire yapılmış olan mukâvele-i ahd-ı tarafeynden ma'dûd olmadıkları cihetle kendi haklarında mü'esser olamayacağını beyân eyliyorlar.

Bu bâbda Bâb-ı 'Âlî'nin nokta-i nazarı şu kadar ki: Bir Osmanlûya karşı ikâ'-i cürm eden bir ecnebî 'aleyhinde cereyân edecek tahkîkât ve muhâkemât kapitülasyonların sarâhati icâbınca hükümet-i Osmâniyye'ye â'id olub hâlbûki bu bâbdaki vazîfede şübhesiz infâz-ı hükm dahî zımnem dâhil olmak icâb eder. Zirâ infâz-ı mücâzâtta i'ta-yı hükm hakkının lâzım-ı gayr-i mefârikidir; i'tâ-yı hükm salâhiyyetinden hakk-ı icrâyı tefrîk için bir sarâhat-i 'ahdiyye icâb eder ki bu el-hâletü hâzihi mevcûd değildir. Diğer taraftan hükümet-i 'Adliyye-i Osmâniyye eskiden berû ecânibi habs ve haklarında sâ'ir ahkâm-ı cezâ'iyeyi infâz eder idi ki bu hâl bir te'âmül-i kuvvet ve mahiyyetini hâ'izdir; devletin ötedenberü (s. 497) hâ'iz olduğu şu hakkı ol zamânlar düçâr-ı i'tirâz olmayınca i'lâmât-ı cezâ'iyenin icrâsı bir usûl ve ka'ideye tâbi' ve me'mûrîn-i mahsûsaya mevdû' bulunduğu ve dârü'l-mücâzâtlar pey-der-pey ıslâh edilmekte olduğu şu zamânda hükümetin bu hakk ve salâhiyyetini bi-hakkın kabûl etmek derece-i vücubdadır. Gerçi Avusturya'nın gayrî hükümetler kendileri için bu hakkı sâbık'üz-zikr Avusturya kapitülasyonunun beşinci maddesine ve en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade millet kâ'idesine ibtinâen talep ediyorlarsada Avusturya'da bu hakkı iskât etmiş ve asıl sâkit olunca fer'in de sükûtü kavâ'id-i müsellime-i hukûkiyye icâbâtından bulunmuştur. Bundan başka Rusya ile bu bâbda ona pey-rev olan hükümetlerin nokta-i nazarını kabûl etsek pek garîb ve kavâ'id-i hukûkiyyeye külliyyen mugâyir bir netîceye vâsıl oluruz, Fi'l-hakîka mezkûr hükümetler mehâkim-i Osmâniyye'den

cezâ' en mahkûm edilen teba'alarını konsolatoları ma'rifetiyle habs etmek hakkını hâ'iz olunca en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet kâ'idesine binâen Avusturya'nında bu hakk ve salâhiyyeti hâ'iz olması iktizâ eyleyecek ki bu sûrette Avusturya bir taraftan bu hakkı terk etmesine rağmen diğer taraftan yine bu salâhiyyetten müsteffid olacak demek olur; bu kadar garîb ve kavâ'id-i esâsiyye-i hukûkiyye son derece muhâlif bir netîceyi istilzâm edecek iddi'â ise hiçbir zamân mahall kabûl bulamaz.

Amerika ve Belçika hükümetleri ise esâsen Hükümet-i Seniyye veyâ teba'a-i Osmâniyye 'aleyhine bir Amerikalı ve Belçikalı tarafından ikâ' edilen cürmün tahkîkât ve muhâkemâtı hükümet-i 'adliyye-i Osmâniyye'ye â'id olduğunu kabûl etmemeleri keyfiyyetinin netîce-i tabî'iyye ve mantıkıyyesi olmak üzere teba'alarının me'mûrîn-i (s. 498) Osmâniyye ma'rifetiyle bizim habs-hânelerimizde ikmâl-i müddet-i cezâ'ıyye eylesesini kabûl etmiyorlar.

İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, İsveç ve Norveç Pasarofça 'Ahid-nâmesi'nin madde-i ma'lûmesine ve en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet kâ'idesine binâen hâ'iz olduklarını der-miyân eyledikleri habs hakkını sarâhaten ıskât etmiş olmamakla beraber fi'liyyât ve tatbîkâtta teba'alarının Osmanlı habs-hânelerinde ikmâl-i müddet-i cezâ'ıyye eylemelerini ötedenberû kabûl ede gelmişlerdir.

Ma'lûmdur ki i'lâmât-ı cezâ'ıyyenin ihtivâ ettiği mücâzât-ı cismâniyye (peines corporelles) kürek, kal'a-bend, nefy ve habs cezâlarıdır. Bunlardan gerek kal'a-bendlik cezâları tadbîkât-ı hâzırâsı i'tibâriyle habs cezâsı mahiyyetinde bulunduğundan onun hakkındaki ahvâl tamâmîyle bunlar içinde cârî ve vâridir. Nefy cezâsına gelince, gerçi şimdiye kadar mehâkim-i Osmâniyye'den bir ecnebî 'aleyhinde nefy cezâsının ısdâr ve infâzına dâ'ir emsâl görülemedi ise de öyle bir cezâ tertîb edildiği takdîrde mahkûm olan ecnebînin zâbitâ-i Osmâniyye ma'rifetiyle menfâsına sevk ve i'zâm edilmesi bir emr-i lâzımdır.

Cezâ-yı Nakdî Hükümlerinin Sûret-i Tenfizi – İ'lâmât-ı cezâ'ıyyenin ihtivâ ettiği cezâ nakdîleri yâ kânûn-ı cezâ ahkâmına tevfiikan veâ pûl, müskirât vesâ'ire cezâ-yı nakdîleri gibi kavânîn-i husûsiyyeye binâen hükm olunan cezâ-yı nakdîlerden ibâret olmak üzere ikiye taksîm etmek icâb eyler:

Evvelan – Mehâkim-i cezâ'ıyyeden Cezâ Kânun-nâmesi'ne tevfiikan hükm olunan cezâ-yı nakdîleri mutazammın i'lâm, eğer başkaca habs cezâsında hükm (s. 499) edilmiş ise bu cihet-i müdde'î-i umûmilikce ba'de'l-icrâ, cezâ-yı nakdînin tahsîli zımnında müdde'î-i umûmî tarafından Dersa'âdette Mahkeme-i Ticâret İcrâ Me'mûriyyeti'ne ve taşralarda icrâ me'mûrlarına tevdi' olunur; icrâ me'mûriyyeti,

Kânûn-ı Cezâ'nın 37'nci madde-i mu'addelesi sarâhati mücebince, mahkûmün 'aleyhe konsolatosu vâsıtasıyla bir ihbâr-nâme teblîğ eder; târih teblîğinden i'tibâren iki ay zarfında mahkûmün 'aleyh cezâ-yı nakdîyi te'diye etmez veyâ idemez ise mezkûr müddetin hitâmını müte'âkib ol bâbdaki i'lâm, te'diye olunmamış cezâ-yı nakdî bi'l-muhâkeme habse tahvîl kılınmak üzere, müdde'î-i umûmîliğe i'âde ve bi't-taleb mahkemecede icâb-ı kânûnîsi icrâ olunur.

Sâniyen – Pûl ilsâkı lâzım gelen bir evrâka hiç pûl ilsâk edilmemiş veyâhüd noksân yapıştırılmış veyâ ilsâk olunan pûl usûlü dâ'iresinde ibtâl kılınmamış olduğunu gören bir mahkeme veyâ me'mûr-ı resmî tarafından, Tamkâ [damga] Kânûnu mücebince keyfiyyetten ve ecnebî hakkında hükm ettiği cezâ-yı nakdîden bâhs olarak tanzîm kılınan müzekkere (karar-nâme) ve eğer mahkemeye müracâ'at edilmiş ise ol bâbdaki i'lâm Dersa'âdet'te Mahkeme-i Ticâret İcrâ Dâ'iresi'ne [1]³⁹⁵ ve taşralarda icrâ dâ'irelerine tevdi' olunur; bunun üzerine icrâ dâ'iresinden mahkûm olan ecnebiyye sekiz gün zarfında mahkûmün bih cezâ-yı nakdîyi ve icâb eden bedelini tesviye etmesi bâ-ihbâr-nâme teblîğ (s. 500) edilir; sekiz gün zarfında mahkûmün 'aleyh olan ecnebî cezâ-yı nakdîyi ve pûl bedelini tamâmen te'diye ve ifâ ederse hükm-i icrâ edilmiş ve mu'âmele hitâm bulmuş olur; te'diye etmezse imtinâ' eylemiş 'add olunarak, hukuk-ı 'âdiyye-i mahkûmün bihâde olduğu gibi, cezâ-yı nakdînin te'mîn-i istîfâsı için mahkûmün 'aleyhin emvâl ve eşyâsının hacz ve tevkîfine karar-ı i'tâ ve haczin icrâsı konsolatoya tahrîrân iş'âr ve konsolatoca hacz icrâ edilmediği takdîrde ettirilinceye kadar keyfiyyet te'kîd olunur; hacz icrâ edilince konsolato ma'rifetiyle eşyâ-yı mahcûze fûruht edilerek cezâ-yı nakdî ve masârif-i icrâ'iyeye tahsîl kılınır. Ve'l-hâsıl işbu cezâ-yı nakdî karar-nâmesi ecânib hakkındaki i'lâmât-ı sâ'ire gibi tenfiz olunur.

Müskirât ruhsatiyyesi istihsâl veyâ resm-i tahsîli ifâ edilmemesinden dolayı hükm-i icâb eden cezâ-yı nakdî dahî duyûn-ı umûmiyye me'mûrlarının talebi üzerine mahkemelerce bi't-tedkîk hükm olunur ve ol-bâbda istihsâl olunan i'lâm Dersa'âdet'te Ticâret İcrâ Dâ'iresi'ne ve taşralarda devâ'ir-i icrâ'iyeye bi't-tevdî' bâlâda tafsîl olunan dâ'irede mu'âmele icrâ edilir.

(s. 499)

³⁹⁵ [1] İ'lâmât-ı hukûkiyyenin sûret-i tenfizine müte'allik bahs-i mahsûsunda tafsîl ettiğimiz vechle herhângi mahkemeden sâdır olursa olsun ecânib hakkındaki i'lâmâtın mücâzât-ı cismâniyyeden mâ'adâ ahkâmının hîn-i icrâsında Dersa'âdet'te icrâ dâ'iresi tavsît kılınır; amâ taşralarda ayrıca Ticâret İcrâ Dâ'ireleri bulunmadığından bu misillü hükümlerin tenfizinde Bidâyet Hukûk Mahkemeleri re'islerinin taht-ı idârelerinde bulunan icrâ dâ'ireleri ma'rifetiyle vukû'a gelir.

Ecânibden Masârif-i Muhâkemenin Sûret-i Tahsîli – Mahkûmiyyet-i cezâ'îyyeye düçâr olan ecânibden kable'l-hükm ahz ve istîfâ edilememiş olan i'lâm ve istintâk harçları ve tabîb ve şühûd masârif-i zarûriyyesi gibi masârif-i muhâkeme eğer ba'de'l-mahkûmiyye doğrudan doğruya istînâf kılınmazsa ol bâbdaki i'lâm-ı cezâ'îyyenin habs ve cezâ-yı nakdî gibi ahkâm-ı müdde'î-i (s. 501) umûmîlikce ba'de'l-icrâ, yalnız masârif-i muhâkemenin tahsîli emrinde mezkûr i'lâm Dersa'âdet'te Ticâret İcrâ Dâ'iresi'ne ve taşralarda icrâ dâ'irelerine tevdi' olunur; icrâ dâ'ireside mahkûmün 'aleyh olan ecnebiyye hukuk-ı 'adiyye mahkûmün bihâde cârî olduğu vechle, sekiz gün zarfında masârif-i muhâkemeyi te'diye etmesi lüzûmunu müş'ir bir ihbâr-nâme teblîğ eyler; mezkûr sekiz gün nihâyetinde mahkûmün 'aleyh masârif-i muhâkeme-yi tesviye etmezse bu bâbdaki i'lâm, cerîde-i 'adliyyenin yirmi dördüncü nûmrûsunda neşr ve i'lân olunan 30 Teşrîn-i Evvel sene 326 târihli tahrîrât-ı umûmiyye mücebince tahsîl-i emvâl kânûnunun mevâdd-ı müzîlesi hükmüne tevfi'k-i mu'âmele olunmak üzere, müdde'î-i 'umûmîliğe i'âde kılınır; müdde'î-i 'umûmî tarafından dahî, sâ'ir tekâlif-i emîriye medyûnlarına tahsîlât komisyonlarınca tatbîk edilmekte olan kâ'ide-i kânûniyye dâ'iresinde mu'âmele olunmak üzere, mahallî tahsîlât komisyonu vâsıtasıyla ve tahsîl-i emvâl kânûnu dâ'iresinde masârif-i muhâkeme tahsîl ettirilir.

İ'lâmât-ı cezâ'îyyenin ecânib 'aleyhinde olmak üzere redd-i emvâl ve tazmînât gibi hukûk-ı şahsiye-i mahkûmün bihaya mütedâ'ir cihâtı dahî ecânib 'aleyhinde sudûr eden i'lâmât-ı hukûkiyyenin tâbi' olduğu usûl-i mahsûsaya ve mebhâs-ı mahsûsunda tafsîl edilen merâsime tevfi'kan Dersa'âdet'te Ticâret İcrâ Dâ'iresi'nce ve taşralarda devâ'ir-i icrâ'îyye ma'rifetiyle tenfiz kılınır. (s. 502)

ON ÜÇÜNCÜ MEBHAS

Konsoloslar ve Tercümânlar ‘Aleyhine İkâme Edilecek De‘âvî-i
Cezâ’iyye ve Hukûkiyye ve Ticâriyye

Cezâ Dâ‘vâları; Hukûk ve Ticâret Dâ‘vâları;
İrâne Edilen Sûret-i Hall

Cezâ Dâ‘vâları –‘Uhûd-ı ‘atıkaya nâ’ il olan düvel-i ecnebiyye konsolosları bir tâkım imtiyâzât-ı mahsûsayı hâ’izdirler ki bunların birincisi ve en mühimi konsolosların mehâkim-i cezâ’iyye-i Osmâniyye’ye tâbi‘ olmamaları ya’nî bir Osmanlı ile ecnebî bir konsolos beyninde tahaddüs eden cezâ dâ‘vâsı dolayısıyla bile konsolosun te‘âmülen mehâkim-i Osmâniyye’de muhâkeme edilmemesi keyfiyyetinden ibârettir. Ma‘a-zalik bu bâbda kapitülasyonlar ahkâmı pek de müttehid olmayub çünkü ba‘zı kapitülasyonlar konsolos ve tercümân ile teba‘a-i ecnebiyyeyi mehâkim-i Osmâniyye’nin hakk-ı kazâsına tâbi‘ olub olmamak husûsunda müsâvî ‘add ettiği hâlde diğerk ba‘zı kapitülasyonlar konsoloslar için bir vaz‘iyyet-i husûsiyye ve mümtâze tanımakta bu sûretle konsolosların imtiyâzât-ı mahsûsasını teba‘a-i ecnebiyyenin imtiyâzâtından tefrîk eylemektedir. Fi’l-vâki‘ 1012 H. (1740 M.) Fransız kapitülasyonunun yirmi üçüncü maddesinde «Frânçe tâcirleri ve tercümânları ve konsolosları Memâlik-i Mahrûsem’de bey‘ ve şîrâ ve ticâret ve kefâlet husûslarında vesâ’ir umûr-ı şer‘iyyede (s. 503) kâdiya varub sebt-i sicill ettirüb veyâ hüccet alalar; sonra nizâ‘ olursa hüccet ve sicille nazar olunub mücebiyle ‘amel oluna; ikisinden biri olmayub mücerred şâhid-zôr ikâmet edüb hilâf-ı şer‘i şerîf nesine dâ‘vâ ederler ise mâdemki kâdılardan hüccetleri olmayub veyâhûd sicilde mukayyed bulunmaya, onun gibi tezvîr ettirilmeyüb hilâf-ı şer‘i şerîf olan dâ‘vâları istimâ‘ olunmaya» ve yine mezkûr kapitülasyonun elli ikinci maddesinde «konsolosların ve tüccârın sâ’ir milel nasârî konsolos veyâ tüccârıyla beynlerinde nizâ‘ vâki‘ oldukda tarafeynin rızâ ve talebleriyle dâ‘vâları Âsitâne-i Sa‘âdet’imde mukîm elçilerine havâle olunmaya cevâz verilüb ve mâdâm müdde‘î ve müdde‘î ‘aleyhin rızâları olmaya bu makûle beynlerinde olan dâ‘vâyı vülât ve hükâm ve kuzât ve zâbitân ve gümrük eminâsı bizler istimâ‘ ederiz deyû cebr eylemeyeler» ve 1130 H. (1718 M.) Avusturya kapitülasyonunun beşinci maddesinin bir fıkrasında «ve Roma İmparatoruna tâbi‘ olan konsolos ve tercümânları ve ittibâ‘i vesâ’ir tüccârı Memâlik-i Mahrûsem’de bey‘ ve şîrâ ve

ticâret ve kefâlet vesâ'ir-i umûr ve husûsları oldukda kâdiya varub sebt-i sicill ettirüb ve hüccet ve ma'mûlün bih temessük alalar; sonra nizâ' olur ise hüccet ve temessük ve sicille nazar olunub müceb-i şer'isi ile 'amel oluna» ve diğerk fıkрасıda dahî «ve devlet-i çâsâriye tarafından ta'yîn olunan konsolos vekîlleri veyâ tercümânları ve ittibâ'ından veyâ tüccârından biriyle bir âher kimsenin dâ'vâsı zuhûr eylese üç bin akçeden ziyâde olan dâ'vâları kenar mahkemelerde istimâ' olunmayub Âsitâne-i Sa'âdetim'e havâle oluna» ve 1153 H. (1740 M.) Sicilyateyn kapitülasyonunun beşinci maddesinde «konsolos ve tercümânları ile dâ'vâ zuhûr ederse dört (s. 504) bin akçeden ziyâde dâ'vâ olduğı hâlde dâ'vâları sâ'ir mahalde istimâ' ve fasl olunmayub Âsitâne-i Sa'âdetim'e havâle oluna» denilerek konsoloslar diğerk teba'a ile müsâvî telakkî edilmiştir.

Hâlbûki 1012 H. (1604 M.) Fransız kapitülasyonunun yirmi beşinci maddesinde «ve tâcirlerinin ahvâli için nasb eyledikleri konsoloslardan ba'zı kimesneler dâ'vâ ettiklerinde kendülerin habs idüb evlerin mühürleyüb te'addî etmeyeler; ve konsoloslarıyla dâ'vâsı olanların husûsî Âsitâne-i Sa'âdetim'de istimâ' oluna» ve 1086 H. (1675 M.) İngiliz kapitülasyonunun yirmi beşinci maddesinde «ve İngiltere elçileri tâcirlerinin himâyet olunmak için Memâlik-i Mahrûse'de nasb ve ta'yîn eyledikleri konsolosları aslâ habs olunmayub ve evleri mühürlenmeyüb kendülerin aramayalar ve ref' olunmayalar ve her ne makûle dâ'vâları olursa Südde-i Sa'âdet'imde 'arz olunub İngiltere elçileri cevâben vereler» ve 1091 H. (1680 M.) Hollanda kapitülasyonunun altıncı maddesinde «ve tâcirlerin ahvâli için nasb eyledikleri konsoloslarından ba'zı kimesneler dâ'vâ ettiklerinde kendülerin habs etmeyeler ve evlerin mühürlemeyeler; konsolosları ve tercümânlarıyla dâ'vâları olanların husûsları Âsitâne-i Sa'âdetim'de istimâ' oluna» ve 1170 H. (1756 M.) Danimarka kapitülasyonunun yirmi altıncı maddesinde «Danimarka tâcirini himâyet eylemek için Memâlik-i Mahrûse'de mukîm Danimarka konsoloları habs olunmayalar ve her ne dâ'vâları olur ise elçileri ma'rifetiyle Âsitâne-i Sa'âdetim'de görüle ve menzilleri mühürlenmeyüb teftîş ve tefahhus olunmaya» ve 1174 H. (1761 M.) Prusya kapitülasyonunu beşinci maddesinde «ve Memâlik-i Mahrûse'de mukîm Prusya konsolosları habs (s. 505) olunmaya ve her ne dâ'vâları olur ise elçileri ma'rifetiyle Âsitâne-i Sa'âdetim'de görüle ve menzilleri mühürlenmeyüb teftîş ve tefahhus olunmaya» denilerek teba'a-i ecnebiyyeye şâmil olunmaksızın ancak konsolosun bi-husûsa hâ'iz olduğı imtiyâzât mevzû-i bahs olmuş ve hiçbir mahiyet ve mikdâr ile mukayyed olmamak

üzere sûret-i mutlakada konsolosların dâ'vâsı Divân-ı Hümâyûn'a mevdû' bulunduğu zikr edilmiştir.

İşte şu ikinci kısım fikrât-ı ahdiyeden müstebân olduğuna göre konsolos memâlik-i Osmâniyye'de velev ki bir Osmanlı 'aleyhine ikâ'-i cürm etmiş olsun, hükümet-i Osmâniyye'nin onu tevkîf ve habsine hakk ve salâhiyyeti olamayacaktır; Hâlbûki diğerk kısım fikarât-ı ahdiyeden konsoloslar hakkında da teba'a-i ecnebiyye gibi mu'âmele olunacağı müstedildir. Ma'a-mâ-fih siyâk-ı vâhidde cereyân eden te'âmüle istinâden konsoloslarda süferâ gibi masûniyyet-i şahsiyyeyi hâ'iz bulunduğu ve bunun neficesi olarak konsoloslar memâlik-i Osmâniyye'de, velev ki teba'a-i mahalliyyeden biri 'aleyhine ikâ'-i cürm etmiş olsunlar, hiçbir sûretle mehâkim-i cezâ'ıyye-i Osmâniyye'nin salâhiyyet-i kazâ'ıyyesine tâbi' olamayacakları iddi'â edilmekte ise de ecânibin en ziyâde medâr-ı istinâdı olması lâzım gelen İngiltere kapitülasyonundan bile bu ma'nâyı istinbât-ı kâbil değildir; çünkü *cevabda vireler* sözü ikâ'-i cürm eden konsolos hakkında terettüb eden cezâyı bi'z-zât İngiltere elçîsinin tertîb ve tatbîk edeceği ve mehâkim-i Osmâniyye'nin bu kabîl de'âvîyi rü'yet eyleyeceği me'alini müş'ir değil, belki *Südde-i Sa'âdetim'e 'arz olunub ve Âsitâne-i Sa'âdetim'de istimâ' oluna* gibi ta'birâttan müstefâd olduğuz üzere bu kısım de'âvî-i (s. 506) cezâ'ıyyeyi rü'yete vilâyet mahkemelerinin salâhiyyet-dâr olamayacağı ve fakat bu dâ'vâların Dersa'âdet'te rü'yet olunacağı ma'nâsını müfidedir. Gerçi böyle bir dâ'vâyı Dersa'âdet'te, hâangi makam hall ve fasl edeceği ya'nî Divân-ı Hümâyûn'da mı

[1]³⁹⁶ (s. 507) yoksa bâb-ı meşihatteki huzûr mahkemesinde mi [1]³⁹⁷ rü'yet kılınacağı mes'elesini, bu bâbda medâr-ı tatbîk olacak bir misâl mevcûd olmadığından ve diğer taraftan fi-yevminâ hazâ Divân-ı Hümâyûn ve huzûr mahkemesi mülga bulunduğundan, bi-hakkın hall ve ta'yîn-i kâbil olamazsa da konsolosların muhâkeme olunamayacağına da hükm edilemez.

İşte esâs i'tibâriyle konsolosları muhâkeme hakkımız olmakla beraber bunları velev ki mevâdd-ı cinâ'îyyede olsun maznûnen tevkîf cihetine gitmek hâ'iz olamaz; zîrâ balâdâki mevâdd-ı 'ahdiyyenin sarâhati bu merkezdedir. (s. 508) Ma'a-

(s. 506)

³⁹⁶ [1] İdâre-i kadîme-i Osmâniyye'de üç türlü mecâlis-i devlet var idi:

1. Divân-ı Hümâyûn olup vezîr-i 'azam ve birkaç vezîr ve iki kâdî-asker ve İstanbul kâdîsı ve nişâncı ve defter-dâr ve yeniçeri âğâsı ve bölük âğâları ve havâceğân [hocagân] Divân-ı Hümâyûn mevcûd bulunur idi. Evveleri eyyâm-ı tâ'tiliyeden mâ-adâ hergün 'ale's-seher padişah divân-hâneye çıkub vüzerâ ve erbâb-ı divân yerli yerinde dururlar, evvelâ nevbet-i pâdişâhî çalınur, sonra mehâmm-ı umûr devletin rü'yetine şürû' kılınır idi; Şöyleki re'isü'l-küttâb efendi umûr-i mühimme-i devlete dâ'ir evrâkı okur ve derhâl kararı icrâ olunur idi; ba'de çavûş başı de'âvî-i 'azîmeye dâ'ir olan erbâb-ı mesâlihi tâkım tâkım Divân-ı Hümâyûn'a getirerek icâbı vechle muhâkemât-ı icrâ ve kâdî-asker ile İstanbul kâdisından hângisine â'id ise onun cânibinden hükm-i şer'isi afâ kılınır idi; bunu müte'âkib olan vezîr-i 'azam münferiden ve mu'âhharen vüzerâ-i müctemi'an ve onlardan sonra ve eyyâm-ı mu'âyyenesinde kâdî-askerler ve yeniçeri âğâsı huzûr-ı hümâyûna bi'd-dühûl emr-i me'mûriyyetlerine müteferri'husûsât var ise 'arz idüb çıkarlar ve mansib verilecek 'ulemâ ve ümerâya hil'atler iksâsıyla me'mûriyyetleri i'lân kılınarak vakt-i zâhrdan evvel divâna hitâma verilir idi.

Fakat murûr-ı zamân ile Divân-ı Hümâyûn'un in'ikâdı yalnız askere 'ulûfe tevzî' ve süferânın huzûr-ı hümâyûna kabûlü zamânlarına münhasır kaldığından umûr-i devlet sadr-ı a'zâmın riyâseti tahtında rü'esâ-yı devâ'irden müterekkiben teşekkül eden müşâvere meclislerinde müzâkere ve netîce-i müzâkerât rikâb-ı hümâyûna 'arz edilmeye başladı ve bu müşâvere meclisleri Meclis-i Vükelâ'nın esâs zuhûru oldu.

Divân-ı Hümâyûn'un cümle-i iştigâlâtından biride de'âvî-i muhteliteyi rü'yetinden ibâret ve fi'l-vâki' kapitülasyonlar mücebince divân-ı mezkûr üç nev'-i de'âvî-i muhteliteyi rü'yetine sâlih idi:

Birincisi, teba'a ile ecnebî arasında mütekevvin dört bin akçeyi mütecâviz dâ'vâlardır ki bu bâbdaki nusûs-ı 'ahdiye 71-72'nci sahîfeler hâşiyesinde sutûrdur. (s. 507)

İkincisi, dört bin akçeden dîn olarak teba'a ile ecnebî beyninde tekevvin idüb hâkimü's-şer' ma'rifetiyle fasl edilen de'âvî derece-i sâniyede tedkîkdir ki buna mütedâ'ir nusûs-ı 'ahdiye 98-99'uncu sahîfeler hâşiyelerinde mûndericidir.

Üçüncüsü, teba'a-i Osmâniyye ile konsolos ve tercümânlar beyninde mütekevvin de'âvidir ki işbu mebbasde mevzû-i bahs olan ikinci kısım nusûs-ı 'ahdiye bunu müş'irdir.

2. Paşa kâpûsu divân olup sadr-ı a'zâmın riyâseti altında olarak haftada dört beş def'a toplanır bir mahkeme-i 'âliye idi ki herkes orada arzuhâl i'tâsıyla müsted'âyâtını tedkîk ettirir ve divânda görülemeyen işler makâm-ı sadâretten devâ'ir-i â'idesine havâle edebilir idi.
3. Ba'zende sûret-i fevka'l-âde de olarak me'mûrîn-i şer'iyye ve mülkiyye ve askeriyyeden kırk kadar zevât bi'l-ictimâ' serî'an karar verilecek husûsâtta ayak üzerinde icrâ-yı müzâkere ve ittihâz karar eylerler idi ki bu gibi divânlara ayak divânı nâmı verilir idi.

³⁹⁷ [1] Divân-ı Hümâyûn'un tertîb-i 'âfki tağyire uğrayub da masâlih-i ifrâd masâlih-i düvelinden tefrîk olundukda haftada bir gün kâdî askerler huzûr-ı sadr-ı a'zamîye gelerek divân-ı âsafî o gün mürâfa'ât-ı mühimme ile iştigâl ederdi. 1254 târihinden i'tibâren işbu mahkeme-i kibrî 'arz odasında huzûr-ı şeyhül-islâmî'de in'ikâd ede gelmiş ve bu mülâsebetle orada 'akd olunan meclis-i mürâfa'âya huzûr mahkemesi denilmiştir. Takrîben yirmi iki sene olana kadar 'inde'l-icâb şeyhül-islâm huzûrunda meclis-i mürâfa'â 'akd oluna gelirken bi'l-âhire terk edilmiştir.

mâ-fih bir konsolosun mevâdd-ı cinâ'iyede bile tevkîf olunamaması hükümeti onun ikâmet-gâhı civârında münâsib noktalara jandarma ikâme ederek firârına meydan vermemek gibi tedâbîr-i inzibâtiyeye tevessülünden de men' edemez. Kezalik konsolatoya girmek, mobîlesini ve kânçılâryanın evrâk-ı resmiyesini (archives) ve konsolosun husûsî ve resmî mektûblarını hacz ve zabt etmek câ'iz olamaz.

İmdî esâs i'tibâriyle ikâ'-i cürm eden bir konsolosu muhâkeme etmek hükümet-i Osmâniyye'ye â'id bir hakk ise de sâlif'üz-zikr mevâdd-ı 'ahdiyede merci'-i muhâkeme sarîh bir sûrette ta'yîn edilmediği için el-yevm berâtlı konsolosların muhâkemesine bakılamıyor. Konsolosa celb bile çıksa sefâretlerce kabûl olunmuyor. Bu hâlde konsoloslar 'aleyhindeki bir cezâ i'lâmını ne vechle infâz etmek lâzım geleceğini mevzû-i bahs etmek icâb eylemez; Çünkü iş mahkemedен i'lâm-ı sudûru derecesine vâsıl olamaz. Şu hâlde bir konsolos ikâ'-i cürm etmesi üzerine me'mûrîn-i 'adliyyece tahkîkât-ı evveliyeyi kânûnen matlûb olan derecede bilâ-ikmâl keyfiyyeti 'Adliyye Nezâreti'ne bildirmek ve ondan sonra telakkî olunacak emre tevkîf-i hareket eylemek iktizâ eyler.

Sâbikü'z-zikr mevâdd-ı 'ahdiyedeki konsolosdan maksad, hiç şübhe yok, berâtlı konsoloslardır. Amâ konsolos me'mûrları ve birde teba'adan olan fahrî konsoloslar için böyle bir imtiyâz tanılamaz. Zâten konsolos me'mûrlarının muhâkeme olduğuna dâ'ir emsâl mevcûd olub ez-cümle Mersin Avusturya konsolos me'mûru olan orada ve bi'l-âhire Edirne'de muhâkeme edilmiş ve fakat netîcede mazhar-ı 'afv olmuştur. Ma'a-zalik gerek konsolos (s. 509) me'mûrlarının ve gerek teba'adan ta'yîn edilüb mahmî-i muvakkat 'adî icâb eden fahrî konsolosların, kendülerinden sâdır olacak cünha if'âli üzerine, hemen tevkîfleri cihetine gidilmeyerek keyfiyyeti 'Adliyye Nezâreti'ne iş'âr ve vurûd edecek cevâba intizâr eylemek muvâfık ve bir gâ'ile-i siyâsiyyeye mahall vermemek için mahall-i me'mûriyyetlerini basmak ve mensûb olduğu devletin bayrağına karşı hürmetsizliği îmâ edecek bir harekette bulunmak ve'l-hâsıl metbû'î olan devletin haysiyetine dokunacak ahvâl ve harekâta meydan vermek gibi hâlâttan tevkî lâbüddür; çünkü doğrudan doğruya bu cihete gidilecek olur ise sefâretler ol bâbdaki müzekkerenin infâzını eşkâl ve işi siyâsî bir mes'ele hâline ifrâğ ederler. Gerçi Mösyö Polisiye Duruzas meslekten yetişme konsoloslar ile mahallî tüccârândan ve 'ale'l-husûs nizâm-ı vâsıl müsâ'id olduğu takdîrde teba'a-i mahalliyyeden intihâb edilen fahrî konsoloslar beynini kapitülasyonlar tefrîk etmemiş olmasına istinâden

bu ikincilerde evvelkilerin câ'iz oldukları hukûk ve imtiyâzâtı bi-tamâma hâ'iz olacaklarını iddi'â ediyorsa da bu söz şâyân-ı kabûl görülemez ve ancak bunlar mahmî-i muvakkat 'add ve mahmîler hakkında mevzû-i ahkâm dâ'iresinde mu'âmele olunur.

Hukûk ve Ticâret Dâ'vâları – Sefâretler teba'a ile hâ'iz-i imtiyâz bir ecnebî devlet konsolos beyninde mütekevvîn de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyeden dolayı da mehâkim-i Osmâniyye'nin konsoloslar hakkında bir hükm-i i'tâsına salâhiyyet-dâr olmadığı iddi'â ediyorsa da bu söz bu sübûtun menâfi-i mu'delet ve maslahatıdır. Diğer taraftan konsolosların teba'a-i Osmâniyye 'aleyhine mehâkim-i Osmâniyye'de ikâme-i dâ'vâ ettikleri vâki' olub bu ise' mezkûr mahkemelerin kendi 'aleyhlerinde de (s. 510) salâhiyyet-i kazâ'iyesini kabûl ma'nâsını tazammun eyler; ve hattâ kendilerinin mahkemeye bi'z-zât gelmeyerek vekîl göndermeleri ve takdîm ettikleri istid'âyı konsolos sıfatıyla değil, şahıslarına izâfeten imza eylemeleri mehâkim-i Osmâniyye'nin salâhiyyet-i kazâ'iyesini kabûl etmiş olmalarına mâni' olamaz. Fi'l-vâki' bir âdem mahkemeye mürâca'at etmekle netâyic-i hükmiyyeyi her vechle kabûl etmiş ve meselâ dâ'vâsını gâ'ib eder ise masârif-i muhâkeme ile mahkûmiyyete râzı olmuş demek olur; diğer taraftan konsolosun mehâkim-i Osmâniyye'de ikâme ettiği dâ'vâya karşı Osmanlı olan müdde'î-i 'aliyyede bir dâ'vâ-yı mütekâbileye tasaddî edecek olursa mahkeme şübhesiz hem dâ'vâ-yı asliyyeye ve hem de dâ'vâ-yı fer'iyeye hükm edecektir ki konsolos şu netîceye râzı farz etmek zarûrîdir; zîrâ netâyic-i hükmiyyeden bir kısmını kabûl ve diğer kısmını redd etmemek üzere ya'nî mehâkim-i Osmâniyye'ye lehine hükm verilirse kabûl etmemek ve 'aleyhine hükm-i sudûr ise kabûl etmemek şartıyla mürâca'atte bulunmak erbâb-ı hukûk indinde hiçbir vechle şâyân-ı kabûl görülemez. Muhtelif tâbi'iyete mensûb iki ecnebiyye mütedâ'ir olarak konsolato mahkemelerinde rü'yet edilen de'âvîye kıyâsen konsolos lehindeki cihet mehâkim-i Osmâniyye'ce fasl ve rü'yet edilmek ve 'aleyhindeki kısım-ı dâ'vâ için konsolato mahkemesine mürâca'at lüzûmu 'alâka-dârâne ifhâm kılmak sûretiyle bu kabûl de'âvînin fasl edilmesi lâzım geleceği hakkında ba'zı ecnib tarafından der-miyân edilen fikr ve mutâla'a ise, mehâkim-i Osmâniyye'yi konsolato mahkemelerine kıyas kıyas ma'ul-fark olduğu ve çünkü mehâkim-i Osmâniyye salâhiyyet-i umûmiyyeyi hâ'iz ve konsolato mahkemeleri mahzâ hükümetin tevkîl ve inâbesine verdiği müsâ'ade ve salâhiyyete ibtinâen ancak kendi teba'aları hakkında i'tâ-yı hükme me'zûn bulunduğu (s. 511) cihetle, külliyyen vâhî ve bir esâs-ı hukûkiyye

istinâddan ârîdir. Binâberîn konsolos bir Osmanlı ‘aleyhine muhâkememize mürâca‘at etmesiyle evvel-emirde haksız çıktığı takdîrde masârif-i muhâkemenin tarafından tesviyesini ve derece-i sâniyede mütekâbilen ikâme edilecek dâ‘vânın netîcesini kabûl etmiş olur ki bu da kendi ‘aleyhinde dahî mehâkim-i Osmâniyye'nin salâhiyyet-i kazâ'iyesini kabûlden başka bir ma'nâyı tazammun etmez.

Bu tafsilâtta müstebân olur ki konsoloslar ve bi'l-hâssa ticâretle meşgûl konsoloslar ‘aleyhine mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyeden dolayı ikâme-i dâ‘vâ olunabilir ve kendülerine da‘vetiye varakası tebliğ ve ‘adem-i icâbetleri hâlinde gıyâben hükm-i i‘tâ kılınır. Diğer taraftan bunların muhâkemesi diğer ecnebî hakkındaki derecât-ı mehâkime tâbi‘ olub Dersa‘âdet'te ise yâ Birinci Meclis-i Ticâret'te ve mu‘âmelât-ı bahriyyeye mütedâ'ir olduğu takdîrde Ticâret-i Bahriyye Mahkemesi'nde bir derece üzere ve taşralarda ise yalnız kâbil-i istînâf olarak rü'yet kılınır.

Zâten ecânib dahî teba‘a-i Osmâniyye konsolos ‘aleyhine mehâkim-i Osmâniyye'de ikâme-i dâ‘vâ ve onu Osmanlı mahkemelerine celb edemeyeceğini iddi‘â ile beraber konsolos bu hakkını, yâ kendisi müdde‘î sıfatıyla mehâkim-i Osmâniyye'ye mürâca‘at etmek veyâ mehâkim-i Osmâniyye'de kendi ‘aleyhine bir Osmanlı tarafından ikâme olunan dâ‘vâ üzerine evvel-be-evvel salâhiyyet mes‘elesini der-miyân eylememek sûretiyle ıskât edebileceğini ve birde konsolos ıskât hakkı etmedikçe hukûk ve ticâret dâ‘vâlarında dahî celb edilemez kâ‘idesine emlâk dâ‘vâları [1]³⁹⁸ (s. 512) ile ticâretle meşgûl konsoloslar ‘aleyhine mu‘âmelât-ı ticâriyyeden mütevellid olarak ikâme edilecek de‘âvî birer istisnâ teşkîl eder olduğunu ve çünkü bu iki cihette sefirler bile mehâkim-i Osmâniyye'ye tâbi‘ olmakla artık konsolosları müstesnâ tutmak ma‘kûl olamayacağını i‘tirâf ve kabûl ediyorlar.

İrâ'e Edilen Son Hal – Ecânibin nokta-i nazarına göre bir ecnebî ‘aleyhine ikâme edilecek cezâ dâ‘vâsının ve emlâke mütedâ'ir veyâ mu‘âmele-yi ticâriyye ile müştagil bulunan konsolosun umûr-ı ticâretine müte‘allik olmamak veyâhûd konsolos ıskât-ı hakk eylemiş bulunmamak şartıyla, konsolos ‘aleyhine tasaddî edilen hukûk ve ticâret dâ‘vâlarının fasl ve rü'yeti emrinde yâ salâhiyyet-dâr olan

(s. 511)

³⁹⁸ [1] Çünkü mebas-ı sâdisde tafsil edildiği vechle emlâk dâ‘vâlarında, sefir olsun konsolos olsun, kâffe-i ecânib hakkında teba‘a gibi mu‘âmele edilir.

mahkemeye mürâca‘at edilmek veyâhûd depolaması tarîkiyle hall-i mes‘ele olunmak icâb eyler. Birinci tarîkin ihtiyârî hâlinde salâhiyyet-dâr olan mahkeme konsolosun kendi memleketindeki mahkeme ile buradaki konsolato mahkemesi olmak ihtimâlinden hâlî değildir. Bu mes‘ele bir Fransız tarafından Fransa konsolosu ‘aleyhine ikâme olunan dâ‘vâ dolayısıyla on yedinci asırda tahaddüs eylemiş ve 1601 emir-nâmesinde bu dâ‘vânın Marsilya'da bulunan Amirota'da (amirauté de Marseille) rü‘yet olunacağı tasrîh ve bununla o konsolosun me‘mûr olduğu konsolato mahkemesinin vazîfe-dâr olamayacağı işrâb kılınmıştır; fakat fiyevminâ hazâ o mahkeme mülgâ olmakla konsolosun ikâmet-gâhı mahkemesini salâhiyyet-dâr olmak üzere kabûl eylemek zarûrîdir.

Amâ bir Osmanlı ile konsolos veyâ diğeri bir ecnebî ile konsolos arasında tahaddüs ederse ne sûretle mu‘âmele olunacağı mes‘elesine gelince (s. 513) bu keyfiyyet bir kadeh mes‘elesinde Fransız konsolos vekîline karşı bir Fransız tarafından Kahire Fransa Konsalotosu mahkemesinde ikâme edilen dâ‘vâ dolayısıyla mevzû-i bahs olmuş ve konsolato mahkemesi zikr-i sâbık emir-nâmeyle binâen bu dâ‘vâyı hâriç ez-vazîfe ‘add eylemiştir; amâ ‘inde'l-istînâf Aix Mahkemesi mezkûr emir-nâmenin cezâ mes‘elelerinde zımnen mülgâ ve yalnız hukûk mes‘elelerinde mer‘iyyü'l-icrâ olduğundan bahisle dâ‘vâ-yı rü‘yet etmek üzere yine Kahire konsolatosuna i‘âde eylemiştir. Mösyö Pilisiye Dö Ruzas bu kararı tenkîd ederek dâ‘vânın Kahire Konsolato Mahkemesi’nde hîn-i rü‘yetinde mahkemenin re‘isi müştekâ-anh olan konsolos olması takdîrinde ne gibi bir hatt-ı hareket ta‘kîb edileceği su‘âlini irâd ve nihâyet bir Osmanlı veyâ ecnebînin Fransa konsolosları ‘aleyhine ikâme edeceği dâ‘vâ için onların Fransa’daki ikâmet-gâhları mahkemesine mürâca‘at lâzım geleceğini ityân eyliyor.

Konsolosun hâ‘iz olduğu iddi‘â edilen şu imtiyâzattan kâncılârya me‘mûrları ve tercümânları dahî müstefîd olacağı ecnâib tarafından iddi‘â edilmekte ve sâlifü'z-zikr Sicilyateyn ve Hollanda kapitülasyonlarında konsolosdan sonra tercümânda mezkûr bulunmakta ise de bâlâdaki tafsîlâta nazaran esâsen konsolos için kabûl olunamayan mu‘âfiyyet-i kazâ’iyye şübhesiz tercümân için hiçbir sûretle kabûl edilmemek ve ancak bunlar ecnebî olmaları dolayısıyla diğeri teba‘a-i ecnebiyye-i mümtâzenin hâ‘iz olduğu imtiyâzdan istifâde eylemek icâb eder; husûsâ ki tercümân teba‘a-i Osmâniyye’den ise (s. 514) muvakkaten o devletin taht-ı himâyesine dâhil ve ancak kendü hakkında mahmîlere mütedâ‘ir mebhâsede tafsîl olunacak ahkâm cârî olunur. Zâten Fransa’nın memâlik-i ecnebiyedeki

konsolatolarına â'id nizâm-nâmenin altıncı maddesi mûcebince teba'a-i mahalliyyeden intihâb edilen tercümân ve emsâl-i me'mûrlar Fransa'nın taht-ı himâyesine dâhil ve me'mûriyyetlerine devâmı müddetince himâye ahkâmından müstefid olurlar. (s. 515)

ON DÖRDÜNCÜ MEBHAS

Ecânibe Vukû‘ Bulacak Teblîgâtın Sûret-i İcrâsı

Cihet-i Hukûkiyedeki Teblîgât; Cihet-i Cezâ’iyyedeki Tebligât

Cihet-i Hukûkiyedeki Teblîgât –‘Uhûd-ı ‘atıkada ecânibe teblîgâtın sûret-i icrâsına dâ’ir tafsîlâta hemânda tesâdüf edilemez; bu da imtiyâzât-ı kâdîmenin ecânibe bahş ve ihsân edildiği zamânlarda mehâkim-i nizâmiyye mevcûd ve mehâkim-i şer’iyyede ise teblîgât-ı tahrîriye cârî olmamasından münba‘isdir. Ancak mahkeme-yi şer’iyyeye ihzâr olunacak teba‘a-i ecnebiyyenin muhızır ma‘rifetiyle doğrudan doğruya ihzâr olunamamasını te‘mînen 1130 H. (7818 M.) [1718] târihinde Avusturya ile mün‘akid Pasarofça ‘Ahid-nâmesi’nin beşinci maddesinin bir fıkrasında «meclis-i şer‘e ihzârları iktizâ ettikte konsolos yâhûd tercümânları ma‘rifetiyle ihzâr olunalar» ve diğeri bir fıkrasında da «tüccâr-ı mesfûrdan birinin mahkemeye ihzârı iktizâ eylese tercümânları hâzır olmayınca ihzâr olunmaya» denilmiş ve 21 Receb sene 1160 (1747 M.) târihli ‘ahid-nâmenin dördüncü maddesinde dahî «tüccâr-ı mesfûrdan birinin Âsitâne-i Sa‘âdet’te mahkemeye ihzârı iktizâ eylese tercümânları hâzır olmadıkca ihzâr olunmaya» fıkrası münderic bulunmuştur.

10 Rebî‘ü'l-âhir sene 1278 târihinde neşr edilen Usûl Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi’nin 17’nci maddesinde «ihzâr olunacak şahs-ı teba‘a-i ecnebiyyeden olduğu hâlde ihzâr pusûlâsı mensûb olduğu sefâret (s. 516) konsolos veyâ tercümânı vâsıtasıyla teblîğ ve i‘tâ olunmak lâzım gelür; ve mübâşir yeddinde kalacak diğeri nüshâsı dahî mumâ-ileyhimâdan birisine götürülmüş olduğunu müş‘ir imza ettirilecektir» denilerek ecânibe vukû‘ bulacak teblîgâtın konsolos veyâ tercümân ma‘rifetiyle lüzûmu icrâsı sarâhaten kabûl ve neşrî 2 Receb sene 1296 târihine müsâdif bulunan Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu’nun 26’nci maddesinin «ve eğer ihzâr olunacak şahs-ı teba‘a-i ecnebiyyeden ise konsolosuna veyâ tercümânına...» fıkrasıyla da esâs mezkûr te’yîd edilmiştir.

Mehâkim-i hukûkiyye ve ticâriyye-i Osmâniyye'den ecânib ‘aleyhinde sâdır olan i‘lâmâtın ve ecânibe karşû keşide edilen protestoların ne vechle teblîğ edileceği mes‘elesine gelince: gerçi bu bâbda ihzârîyelerin ecânibe sûret-i teblîği hakkındaki kat‘iyyeti hâ’iz sarâhat-i kânûniyye mevcûd değilse de sâlifü’z-zikr

Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 66'ncı maddesinde «i'lâmâtın teblîği keyfiyeti işbu kânûnun on yedinci maddesinden yirminci maddesine kadar celb ve ihzâr husûsunun teblîği hakkında mestûr olan ahkâma tatbîkan icrâ kılınacaktır» ibâresi münderic ve Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nun 136'ncı maddesi i'lâmâtın teblîği keyfiyeti da'vetiye pusûllarının teblîği hakkındaki usûle tevfiik edileceğini mübeyyen ve 15 Şabân sene 1296 târihli mukâvelât muharrerleri nizâm-nâmesinin 22'nci maddesi ise «mukâvelât muharreleri muhâfaza-i hukûk için ihbâr-nâme ve bunun gibi evrâk tanzîm edeceklerinden taleb vukû'unda lâzım gelenlere teblîğ ettirmek vazîfesini dahî hâ'izdirler; işbu teblîğ, Usûl-i Muhâkeme Nizâm-nâmesi'nde ihzâr pusûllarının teblîği hakkında gösterilen (s. 517) şerâ'ite tevfiikan icrâ olunur» mantûkunu şâmil ve 15 Teşrîn-i Evvel 1329 târihli kâtib-i 'adl kânûn muvakkatinin 57'nci maddesi dahî teblîgâtın Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye Kânûnu'nda gösterilen şerâ'ite tevfiik edileceğini mutazammın bulunmasına nazaran i'lâmâtın ve protestoların ecânibe teblîği kendi konsolatosu veyâ tercümânları ma'rifetiyle vukû' bulacağı müstefâd olmakta ve fi'liyyât ve tatbîkâtta bu merkezde bulunmaktadır.

Emlâk dâ'vâlarından mâ-'adâ mehâkim-i Osmâniyye'den vukû' bulacak bi'l-cümle teblîgâtta konsolos veyâ tercümânların lüzûmu tavsîti mühim bir ihtilâfa mahall vermemiştir ki oda teblîğ, konsolos veyâ tercümâna ol bâbdaki evrâk-ı 'adliyyenin tevdî' veyâhûd muhâtabına bi'l-fi'l teblîği sûretiyle husûl-yafte olması mes'elesine mütedâ'irdir. Gerçi teblîğ olunacak evrâk-ı da'vetiye varakası ise, ötedenberû tercümânlar ihzâriyyenin teblîğ ettikleri nüshâsını i'âde ettiklerinden ihtilâf zuhûru nâdir ve her vech ile idâre-i maslahat kâbildir. [1]³⁹⁹ Teblîğ edilen evrâkın protesto varakası olması takdirinde de teba'a-i Osmâniyye tarafından keşîde kılınanların müddet-i kânûniyyesi zarfında muhâtabın mensûb olduğu konsolatoya ve ecânib tarafından keşîde edilenlerinde yine müddeti (s. 518) içinde Hâriciyye Nezâreti veyâ mukârrerât muharrerliği gibi salâhiyyet-dâr olan makâma

(s. 517)

³⁹⁹ [1] Ta'allûküne mebnî Encümen-i 'Adliyye'nin 19 Şabân 1297 ve 15 Temmuz 1296 târihli bir kararı ber-vech-i âfî derc olunur:

Da'vetiye pusûllarının konsolatlara veyâ tercümâna teblîği usûlen derece-i kifâyede ve müdde'î 'aleyh teblîğ olunmuş hükmünde olub da'vetiye zîrine her ne yazılmış bulunursa bulunsun yevm-i da'vette mahkemeye gelmemesi ma'zeret-i meşrû'aya mebnî değil ise usûlüne tevfiikan tercümân huzûrunda gıyâben icâbına bakılması ve o makûle teblîgâtın redd veyâ kabûlü keyfiyyetinin tahrîren beyânı mecbûriyyet-i nizâmiyyeden bulunduğundan hângi devlet konsolatosu bu misillü teblîğ olunan ihzârların 'adem-i kabûlüyle şifâhen redd ettiği hâlde icâbına bakılmak üzere ol bâbda izâhât-i kâfiye i'tâsı lüzûmu tezekkür kılındı.

tevdî-i mütekâbilan vikâye-i hukûkî kâfil ‘add edilmektedir. Amâ teblîğ olunan varaka-i ‘adliyye-i i‘lâm ise o vakit müşkülât zuhûr etmekte ve çünkü bizce i‘lâmın konsolatoya tevdî‘ târihi i‘tirâz ve istînâf ve temyîz müddetlerine mebde-i ittihâz kılınmaktadır; evvel ve âhir Encümen-i ‘Adliyye’den sâdır olan müte‘addid mukârrerâtta hep bu esâsı mü’eyyed ve muhâfazaya sâ‘îdir. [1]⁴⁰⁰ (s. 519)

Amâ sefâretler hükümet-i ‘adliyye-i Osmâniyye'nin işbu ictihâdına karışû, asıl mahkûm olan kimsenin ‘ilm ve itlâ‘i husûl bulunmaksızın ‘aleyhine olarak i‘tirâz veyâ istînâf veyâhûd temyîz müddetlerinin cereyâna başlaması ‘adâlete tevâfuk edemeyeceğinden bahisle, mine'l-evvel i‘tirâz ede gelmişlerdir. Bâb-ı Âlî ise 1291 sene-i hicriyyesinde (1874 M.) sefâretlere hitâben göndermiş olduğu bir takrîr-i şifâhîde: İ‘tirâz ve istînâf ve icrâ müddetlerinin mahkûmün ‘aleyh konsolatonun bulunduğu mahalde mukîm olduğu takdirde, i‘lâmâtın konsolatoya teblîğinden 24 saat sonra cereyâna başlayacağını ve eğer mahkûmün ‘aleyh konsolosun bulunduğu mahalin gayrî bir mahalde mukîm ise her altı saatlik mesâfe için bir gün ilâve edilmek üzere şu müddetin temdîd olunacağını inbâ ve i‘lâmâtın teblîği husûsunda konsolatolarca vukû‘a getirilecek te‘hîrâtın dolayı da teba‘alarına karışû kendilerinin mes’ûl olacağını ilâve eylemiştir.

El-yevm gerek i‘lâmât-ı câhiye ve gıyâbiyye ve gerek da‘vetiyye ve protestolar ve'l-h'asıl bir ecnebîye teblîğ olunacak her gûnâ evrâk kendi

(s. 518)

⁴⁰⁰ [1] Encümen-i ‘Adliyye’nin 26 Zi'l-hicce sene 1297 ve 17 Teşrîn-i Sâni sene 1296 târihli kararı ber-vech-i âtîdir:

Dersa‘âdet Birinci Hukûk Dâ‘iresi’nin Encümen-i ‘Adliyye’ye havâle buyurulan merbût 16 Zi'l-hicce sene 97 târihli ve dört nûmrûlu müzekkeresi mutâla‘a edildi; hülâsâ-i me‘ali, teba‘a-i ecnebîyye ‘aleyhine lâ-hakk olan i‘lâmât-ı gıyâbiyyenin i‘tirâz müddeti olan otuz bir gün mebde’-yi mezkûr i‘lâmâtın sefâret veyâ tercümânına teblîği gününden mi yoksa sefâret tarafından mahkûmün ‘aleyh teblîğ vukû‘ bulduğu târihten mi mu‘teber tutulması hakkında istîzân ve istifsâr-ı mu‘âmeleden ibârettir.

Bu yolda ecnebîler hakkında olan teblîgât târihinin mebde’ konsolos veyâhûd tercümânına teblîğ ve teslîmi gününden mu‘teber olması husûsunun mahkeme-i merkûmeye emr ve iş‘ârî lüzûmu ekseriyyetle tezekkür kılındı.

‘Adliyye Nezâreti’nin 23 Receb sene 1298 ve 8 Haziran sene 1297 târihli tahrîrâtı dahî zîrde derc edilmiştir:

Kânûnen mu‘ayyen olan mühletlerin mehâkim ve onlara merbût dâ‘ireden vukû‘ bulan teblîgât-ı resmîyye târihlerinden hesap ve i‘tibâr olunması lâzım gelir iken teba‘a-i ecnebîyyeye â‘id teblîgâtın konsolos yâhûd tercümânları vâsıtâsıyla icrâ oluna gelmesinden dolayı vukû‘ zarûrî olan te‘hîre mebnî mahkemelerin tensîbine göre işbu mahallerin derece derece temdîd edildiği istihbâr kılınmıştır. Hâlbûki bu mahallerin sûret-i kat‘iyyede olmasıyla kânûnen ta‘yîn ettiği ahvâl ve esbâbdan mâ-‘adâ hiçbir sebeple temdîdine mahkemelerin salâhiyyeti olmadığından böyle müsâ‘ade tarîkiyle kânûnen mu‘ayyen olan mahallerin temdîdinden ictinâb olunması mehâkime ta‘mîmen bildirilmiş ve işbu tahrîrâtın nesh-i matbû‘a-i kâfiyyesi dahî ‘ale'l-usûl leffen irsâl kılınmış olmakla ol-vechle îfâ-yı muktezâsı siyâkında.

konsolatolarına tevdi' edilir. [1]⁴⁰¹ Tercümânlar işbu evrâkı ahz ve muhâtabına (s. 520) tebliğ ederler ve meblağ-ı ileyhin imzâsını hâvî tebliğ 'ilm ve haberini veyâ muhâtab tarafından mümzî veyâ memhûr ihzâr varakasını, imza veyâ mühür meblağ-ı ileyh olduğunu ve târih-i tebliği tasdîkan tarafından ilâve olunan meşrûhâtı hâvî olarak, mübâşire veyâ merci' â'idine i'âde eylerler. Diğer taraftan (s. 521) konsolatonun îfâ ettiği işbu tebliğata mukâbil bir gûna harc ve resm-i talebine ne 'ahden ve ne de te'âmülen bir gûna hakk ve salâhiyyeti yoktur.

20 Mart/2 Nisan 1901 târihinde Yunan Hükümeti'yle 'akd edilen konsolosluk mukâvele-nâmesinin 23'üncü maddesinde «mehâkim veyâ devâ'ir-i sâ'ire tarafından Memâlik-i Şâhâne'de teba'a-i Yunâniyye'ye tebliğ olunmak üzere ısdâr olunan evrâk bir makbûz 'ilm ve haberi mukâbilinde Yunan me'mûrîn-i â'idesine teslîm olunacaktır; memûrîn-i mumâ-ileyhim dahî evrâk-ı mezkûrenin tebliği esbâbına tavassul ile 'alâka-dâr tarafından usûl ve nizâmı dâ'iresinde mumzî tebliğ 'ilm ve muhbirini vakt-i zamânıyla i'âdeye mecbûr olacaklardır. Bunun için evrâk-ı mebhûsede mürselün ileyh şahsî hakkında bir gûne ve hâtâ vukû'una mahall

(s. 519)

⁴⁰¹ [1] Bu bâbda me'mûrîn-i mülkiyye-yi tevsîte hâcet olmayub mehâkimce doğrudan doğruya konsolatolar irsâli lâzım geleceğine dâ'ir 'Adliyye Nezâreti'nin 23 Eylül sene 319 târihli bir tahrîrât-ı 'umûmiyyesi vâridir.

Bu husûsâ dâ'ir Encümen-i 'Adliyye'den sâdır olan bir karar dahî ber-vech-i zîr aynen derc olunur:

Tâbi'iyet-i ecnebiyyede bulunanlara tebliğ olunacak evrâk-ı 'adliyyenin şu mu'âmelesinde me'mûrîn-i mülkiyyenin vesâteti lüzûmu beyân edilmekte olduğundan bahisle istifâr keyfiyyeti hâvî vârid olub merbûtuyla ma'ân Encümen-i 'Adliyye'ye tevdi' ve havâle kılınan şıkka mutâla'a olundu. (s. 520)

Tâbi'iyet-i Osmâniyye Kânûnu'nda Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de ikâmet eden her bir şahıs teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den ma'dûd olarak hakkında Devlet-i 'Aliyye tâbi'î mu'âmelesi icrâ olunacağı ve eğer kendüsü teba'a-i ecnebiyyeden ise tâbi'iyetine usûlen isbât etmesi lâzım geleceği muharrer olmasına nazaran tâbi'iyet-i ecnebiyyede bulunduğunu iddi'â eden bir şahsın ahîren neşr olunan pasaport nizâm-nâmesinde dahî gösterildiği üzere 'ale'l-usûl varaka-i resmiyye ibrâziyle isbât tâbi'iyetine mecbûriyyeti bedîhî ve mahkemece ibrâz olunan evrâkın takdîr-i kifâyetinde tereddüd vukû' bulduğu veyâhûd bu bâbda tahkîkât icrâsına lüzûm ve ihtiyâç görüldüğü sûrette me'mûrîn-i mülkiyye ile bi'l-muhâbere istihsâl olunacak ma'lûmâta ve tahkîkât-ı câriyeden mütehasıl netâyice göre mu'âmelât-ı müte'âkıbesi îfâ olunmak tabi'î olub ancak tarafeyn-i mütehasımeinden birinin bu vechle sebk iden tedkîkât ve muhâberât üzerine tâbi'iyet-i ecnebiyyede bulunduğu tebeyyün ettikten sonra kendüsüne tebliği icâb eden evrâk-ı 'adliyye için me'mûrîn-i mumâ-ileyhimin vesâtetine lüzûm olmadığı gibi bu sûreti tecvîz eder bir usûl ve nizâm dahî mevcûd olmamasına ve 'ale'l-husûs şimdîye kadar ecânibe â'id evrâk-ı 'adliyyenin doğrudan doğruya konsolos-hânelere gönderilerek emr-i tebliği şu yolda îfâ kılınmakta ve usûl-i muhâkeme-i hukûkiyyenin tebliğata mütedâ'ir olan mevâdd-ı matlûmesi dahî bu sûreti te'yid eylemekte olmasına mebnî tebliğ evrâka ve Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiyye Kânûnu'nun yirmi altıncı maddesi dahî tebliğât-ı mezkûrenin bilâ-vâsita icrâsı lüzûmunu göstermekde olmasına mebnî me'mûrîn-i mülkiyyenin vesâteti icâb edeceğine dâ'ir der-miyân olunan mütâla'ât şâyân-ı kabûl görülememiş olduğundan tahkîk-i tâbi'iyet husûsunda süver-i muharrere ve evrâk-ı 'adliyyenin tebliği emrinde dahî usûl-i muhâkemenin ta'rifâtı dâ'iresinde mu'âmele ittihâz ve icrâsı lüzûmunun cevâben mahalline tebliği lüzûmu tezekkür olundu.

kalmamak üzere izâhât-i kâffeye münderic bulunmak lâzım gelir; aks-i takdîrde varaka-i mezkûr ikmâl olunmak üzere me'mûrîn-i Osmâniyye'ye i'âde olunabilecektir. Mürselün ileyhi tarafından usûl ve nizâmı vechle mûmzî teblîğ 'ilm ve haberi varakanın Yunan konsolos me'mûruna târih teslîminden i'tibâren on beş gün zarfında me'mûrîn-i Osmâniyye'ye i'âde olunmadığı takdîrde mu'âmele-i teblîğiye bi'z-zât mürselün ileyhâ icrâ edilmiş 'add olunacaktır; meğerki konsolos me'mûru mürselün ileyhin kendi dâ'ire-i me'mûriyyeti dâhilinde bulunmadığını me'mûrîn-i Osmâniyye'ye ihbâr etmiş ola» denilmiştir.

Emlâke mütedâ'ir dâ'vâlara gelince: Ecânibe hakk-ı istimlâk bahş eden kânûnun ikinci maddesindeki sarâhat icâbınca emlâke müte'allik kâffe-i husûsâtta ecânibin teba'adan farkı olmadığından, konsolatonun tavassut (s. 522) ve müdâhalesine lüzûm olmaksızın bi'l-cümle tebligât mübâşir vâsıtasıyla doğrudan doğruya îfâ kılınır. [1]⁴⁰² (s. 523)

(s. 522)

⁴⁰² [1] Bu husûsa mütedâ'ir olarak 'Adliyye Nezâreti'nden ta'mîmen yazılan iki kıt'a tahrîrât ber-vech-i âtî derc olunur:

Ba'zı muhâkemede emlâk tasarrufundan dolayı teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik olarak ikâme olunan de'âvinin esnâ-yı rü'yetinde teba'a-i merkûmeye teblîğ lâzım gelen da'vetiyye ve i'lâm sûretleri gibi evrâkın cânib-i mahkmeden doğrudan doğruya teblîğ olunmayub zıkr olunan ecnebîlerin mensûb oldukları konsolos-hâneler tercümânlarına gönderilmekte olduğu istihbâr olunmuş olub hâlbûki teba'a-i merkûmenin hükûk-ı tasrîfiyesini te'sîs eden İstimlâk-i Emlâk Nizâm-nâmesi'nin ikinci maddesinde teba'a-i merkûmenin kavânîn ve nizâmât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye ve doğrudan doğruya mehâkim-i Osmâniyye'ye tâbi' olacakları şartı sarâhaten mestûr ve muharrer olmakla emvâl-i gayr-i menkûle dâ'vâlarından dolayı mehâkim-i Osmâniyye'de vukû' bulacak tebligât için mensûb oldukları konsolos-hânelerine mürâca'at lâzım gelemeyeceği ve aksî sûrette mu'âmelenin nizâm-nâme-i mezkûr hükûm-i sarîhine mugâyir olacağı der-kârdır. Eğerce madde-i mezkûrenin son fıkrasında ecnebîlerin 'ahden hâ'iz oldukları imtiyâzâta hâlel getirilemeyeceği muharrer ise de bu imtiyâzâtın onların şahıs ve emvâl-i menkûlesine münhasır olmak kaydıyla mukayyed olub emvâl-i gayr-i menkûlelerine şümûlü olmayacağı bedîhi ve âşikâr olduğundan ve şu hâlde bir ecnebînin mutasarrıf olduğu hâne dâ'vâsı doğrudan doğruya mehâkim-i Osmâniyye'de rü'yet olunacağı misillü ihzâr pusûlası ve daha bu gibi evvel dâ'vâya â'id kâffe-i mu'âmelât bilâ-vâsita mehâkim-i mezkûre tarafından icrâ olunması ve fakat evvel ecnebînin hânedan ihrâcına hükûm olunur ise, mâdemki bu mu'âmele şahsa â'iddir, bunun icrâsı için mensûb olduğu konsolos-hâneye mürâca'at kılınması lâzımeden görüldüğünden ba'd-ez-în nizâm-nâme-i mezkûrun ahkâm-ı meşrûhâsına dikkat ve tevkîf-i hareket olunması şiyâkinda.

Fî 10 Zi'l-ka'de sene 1298 ve 20 Eylül sene 1297 (s. 523)

Teba'a-i ecnebiyyenin memâlik-i Osmâniyye'de tasarruf-ı emlâke salâhiyyetleri emlâke müte'allik tahaddüs eden de'âvî ve ona tefrî' edecek bi'l-cümle husûsât için doğrudan doğruya bilâ-vâsita mehâkim ve devâ'ir-i Osmâniyye'ye mürâca'atle mukayyed olduğu hâlde ba'zı ecnebîler emlâk tasarrufundan münba'is protesto ve ihzârât gibi ahvâlde mensûb oldukları konsolatolara mürâca'atle o makûle mevâdd-ı evrâk onların vâsıtasıyla teblîğ ettirilmekte olduğu istihbâr olunmuştur. memâlik-i Osmâniyye'de teba'a-i ecnebiyyenin tasarrufunda olan emlâke müte'allik kâffe-i mu'âmelât-ı resmiyyenin bilâ-vâsita mürâca'at olunmakla icrâsı lâzımeden ve bu bâbda konsolatoların vesâletine kabûl etmek hükûk-ı hükûmetin ihlâlini müceb-i ahvâlden olduğuna nazaran o makûle mu'âmelâta dâ'ir konsolatolar vâsıtasıyla getirilecek evrâkın bilâ-mu'âmele reddiyle bunun için sâhib-i mülk tarafından doğrudan doğruya mürâca'at vukû'unda kavânîn-i Osmâniyye'ye nazaran icâbının icrâ ve hilâfi mu'âmeleden tevkî husûsunda dikkat ve i'tinâ

Cihet-i Cezâ'iyedeki Teblîgât – Cihet-i hukûkiyedeki teblîgât konsolos veyâ tercümân vâsıtasıyla vukû' bulduğu gibi cihet-i cezâ'iyedeki teblîgâtta da ve ta'bîr-i âherle ecânibe celb müzekkeresinin devâ'ir-i tahkîkiyeden sudûr eden ba'zı kısım mukarrerâtın ve i'lâmâtın gıyâbiyye-i cezâ'iyenin teblîği ve ihzâr-ı müzekkeresinin infâzı emrinde de onların tavassûtuna mürâca'at olunur.

Ötedenberû Dersa'âdet'ce ecânibe teblîğ olunacak evrâk-ı cezâ'iyeye-i 'adliyyeye doğrudan doğruya konsoloslara irsâl edilmekte olduğu hâlde taşralarda bu kabîl evrâk bir müzekkere ile en büyük mülkiyye me'mûruna tevdî' ve onun tarafından konsolatoya tesyîri kılınır idi; fakat bi'l-âhire taşralarca da vâlî ve mutasarrıf ve kâymâkâmın vesâtetine mürâca'at (s. 524) olunmaksızın doğrudan doğruya konsolos-hânelere gönderilmesi tekrâr etmiştir. [1]⁴⁰³ (s. 525)

olunması lüzûmunun mukâvelât muharrerliğine teblîği zımında tarafınıza izbârı umûr-ı hukûkiyye müdîriyyetinden ifâde ve işbu tahrîrâtın sûver-i matbû'asından... Nûsha leffen firistâde kılınmış olmakla ol vechle ifâ-yı muktezâsı siyâkında.

Fî 2 Muharrem 1299 ve 12 Teşrîn-i Sâni 1297 (s. 524)

⁴⁰³ [1] Bu husûsâ mütedâ'ir olarak 'Adliyye Nezâreti'nden bi'l-'umûm istînâf-ı müdde'î-i 'umûmîliklerine yazılan iki kît'a tahrîrât ber-vech-i âfî aynen derc olunur:

Konsolos bulunmayan mahallerde ecânibe â'id evrâk-ı 'adliyyenin me'mûr-ı mülkiyye ve 'adliyyeden hângisi ma'rifetiyle lâzım geleceği hakkındaki istifsâr-ı vâkı'adan bahisle bu kere Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden vârid olan tezkerede konsolosların ikâmet-gâhından dokuz saatten dîn bu'd-ı mesâfede vâki' mahallerde mehâkim tarafından ecânibe teblîği iktizâ eden evrâk-ı 'adliyyenin mehâkim-i mezkûreye merbût müdde'î-i 'umûmîlik vâsıtasıyla konsolosun bulunduğu mahallin aynı derecedeki mahkemesinin müdde'î-i 'umûmîliğine irsâl kılınub onun ma'rifetiyle o mahkemeye tevdî' ve mahkemece dahî konsolosluğa teblîğ olmak ve konsolosun ikâmet-gâhından meşy 'âdî ile dokuz saat ve ondan ziyâde bu'd mesâfede vâki' mahallerde ise bu bâbda ötedenberû mevcûd ve mer'î bulunan karar mücebince hareket edilmek lâzım geleceği izbâr kılınmış ve işbu tahrîrâtın nûsha-i matbû'a-i kâfiyesi dâ'ire-i me'mûriyyetleri dâhilinde icâb edenlere li-eclî't-tevzî' leffen gönderilmiştir.

Fî 16 Haziran sene 327

Vilâyât-ı Osmâniyye'de bulunan Amerika, Rusya, İtalya, Avusturya ve Macaristan devletleri teba'asına müte'allik dâ'vâlarda me'mûr-ı 'adliyye cânibinden konsolos-hânelere irsâl olunacak evrâk-ı 'adliyyenin kabûl edilerek mu'âmelât-ı lâzîminin ifâsıyla beraber hîn-i hâcetine mehâkim-i Osmâniyye rü'esâsıyla dahî bilâ-vâsıta muhâberâtta bulunması husûsunda devletîn-i müşârün-ileyhimin sefâretlerine muvâfakatlerinin istihâl kılındığı ve diğerlerinden alınacak cevâblarında bildirileceği Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin iş'ârına atfen 7 Teşrîn-i Evvel sene 326 târihinde ta'mîmen teblîğ kılınmış idi. Nezâret-i müşârün-ileyhâdan bu kere bi'l-muhâbere alınan tezkerede taşralarda ecnebilere irsâl olunacak evrâk-ı 'adliyyenin Dersa'âdet'te câri olduğu vechle teblîğ ya'nî vâlî ve mutasarrıf ve kâymâkâmın vesâtetine mürâca'at olunmaksızın doğrudan doğruya konsolos-hânelere gönderilmesi lüzûmu bildirilmiş ve işbu tahrîrâtın nûsha-i matbû'a-i kâfiyesi leffen irsâl kılınmış olmakla oracada ol vechle ifâ-yı mu'âmele olunması.

Fî 13 Temmuz 237

ON BEŞİNCİ MEBHAS

Mahmîlere Mütedâ'irdir

Hakk-ı Himâye ve Osmanlı Mahmîler; Ecnebî Mahmîler; Himâye-i Mezhebiyye
Tahtında Bulunanlar; Himâyenin İstihsâl ve Ziyâ'î ve Te'sîrâtı

Hakk-ı Himâye ve Osmanlı Mahmîler – Her devletin memâlik-i ecnebiyye'de mukîm teba'ası üzerinde hakk-ı himâyesi mevcûd ve bunun icrâsı da o devletin konsoloslarına mevdû'dur. Sıfat-ı tâbi'iyetinin bahş ettiği himâye (protection) hâricinde olmak üzere bir devletin taht-ı himâyesinde bulunan ba'zı eşhâs daha vardır ki işte mevzû-i bahsimizi bunlar teşkîl edecektir.

Memâlik-i Osmâniyye'de mûkîm olup da teba'asından olmadığı hâlde bir devlet-i ecnebiyyenin taht-ı himâyesinde bulunan eşhâs Osmanlı mahmîler, ecnebî mahmîler, himâye-i mezhebiyye tahtında bulunanlardan ibâret üç kısım şâmil ve birinci kısmı teşkîl eden Osmanlı mahmîleri üç sınıfa ircâ-i kâbildir:

1. Mevâdd-ı müsta'cilede Hükümet-i Seniyye ile ecânib beyninde hâsıl olan ittifâk ve sûret-i istisnâ'iyede Bâb-ı 'Âlî cânibinden gösterilen müsâ'ade netîcesi olarak bir devlet-i ecnebiyye tarafından vîs konsül (vice-consul) veyâ âjân konsoloslar (agent consulaire) intihâb ve ta'yîn edilen teba'a-i Osmâniyye ve ta'bîr-i âherle kadro hârici ya'nî meslekten yetişmiş olmayan (s. 526)
2. Sefâret ve konsolatolarda tercümânlık ve kavâslık eden Osmanlılar ve ta'bîr-i diğerele teba'a-i Osmâniyye'den ta'yîn edilen me'mûrîn-i mümtâze;
3. Me'mûrîn-i rûhâniye nezdinde ve ecnebî manastırlarında müstahdem mütevellî ve tercümânlar.

Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de bulunan düvel-i ecnebiyye konsoloslukları hakkında tanzîm kılınan 23 Safer 1280 târihli nizâm-nâmenin altıncı bendinde «yerlûden hiçbir kimesne bir ecnebî devletin konsolos vekîli veyâhûd me'mûru ta'yîn olunamayacaktır; mu'âmelât-ı ticâretten neş'et etmiş ba'zı esbâb-ı muhbireye mebnî bir mahalde konsolosluk başkasına verilemeyüb mutlakâ teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den birine tevciye olunmak lâ-büdd görüldüğü hâlde böyle bir hâl-i istisnâ'iyede ta'aluku olacak devletin Dersa'âdet'te mukîm sefirî vâsıtasıyla bu bâbda Bâb-ı 'Âlî ile müzâkere eylemesi hâ'iz olacaktır. Ma'a-mâ-fih böyle bir

istisnâ mücerred tarafından musaddak lüzûmu hukûkiyye mebnî muvakkaten kabûl olunacağından, şu istisnâyı müstelzim olan hâlât bir ber-taraf olduğu gibi konsolosluğa ta'yîn kılınmış olan yerlünün tebdîline mübâderet olunacak ve merkûm yerlünün hitâm-ı me'mûriyyetinde hizmetinde bulunmuş olduğu devletin himâyetini iddi'â edemeyecektir» denilmiştir. Zâten fi-yevminâ hazâ ecnebî bir devlet konsolosluğunu hâ'iz Osmanlılar pek nâdirdir; ve son zamânlarda bütün sefâretler teba'a-i Osmâniyye'den konsolos istihdâm etmemeye i'tinâ göstermektedirler.

Hükümet-i Osmâniyye ile Yunan Hükümeti beyinde mün'akid 20 Mart/2 Nisan 1901 târihinde konsolosluk mukâvele-nâmesinin ikinci maddesinde ise «teba'a-i (s. 527) Yunâniyye'de hiçbir kimse Yunanistan'da Devlet-i 'Aliyye bâş şeh-benderi veyâ şeh-bender vekîli ta'yîn olunamayacağı gibi teba'a-i Devlet-i Aliyye'den dahî hiçbir kimse Memâlik-i Şâhâne'de Yunan cenerâl konsolos veyâ konsolos ve konsolos vekîli ta'yîn edilemeyecektir; işbu konsolos me'mûrları tarafınca meslekten yetişmiş olanlar meyânından intihâb olunacak ya'nî bunlar münhasıran konsolosluk me'mûriyyetine â'id vezâ'ifle müştâgil muvazzaf me'mûrlar olacaktır. Ma'a-mâ-fih teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile teba'a-i Yunâniyye Devlet-i 'Aliyye şeh-benderleriyle Yunan konsolosları tarafından tarafeyn memâlikinde mer'î olan nizâmât mücebince tercümân ve kavâslıkla istihdâm olunabilecek ve işbu mukâvele-nâme ile aksî yolda bir mu'âmele kararlaştırılmış olmadıkça orada mevzû-i mu'âmeleden istifâde edebileceklerdir» denilmiştir.

Mezkûr 1280 târihli nizâm-nâmenin birinci bendinde «konsolosluklar âtîde ta'yîn olunan mikdâr yerlûden imtiyâzlı me'mûrlar istihdâm edebilirler; ya'nî bâş konsolosluklar veyâhûd mukarrer eyâlette bulunan konsolosluklar dörder ve bâş konsolosluklara tâbi' konsolosluklar üçer ve konsolos vekâletleri veyâhûd konsolosluk me'mûrları ikişer tercümân ve yasâkçı istihdâm edebileceklerdir. Bâlâ'da ta'yîn olunan 'aded-i kâfî olmadığı hâlde zikr olunan konsolosluklar Dersa'âdet'te bulunan sefâretlerine mürâca'at eyleyerek onlar Bâb-ı 'Âlî'ye beyân-ı keyfiyyetle birlikte karar vereceklerdir» denilerek teba'a-i Osmâniyye'den olmak üzere istihdâm edilecek ikinci sınıf me'mûrîn-i mümtazenin mikdârı tahdîd edilmiştir. Ba'zı yerlerde aynı zât meselân hem İngiltere ve hem İtalya veyâ hem Rusya ve hem Fransa veyâhûd hem Almanya hem Avusturya vîs konsülü olur; ve bu takdîrce İngiltere vîs (s. 528) konsolosu olmasından dolayı iki ve İtalya vîs konsolosu bulunmasından dolayı yine iki ki cem'ân dört nefer me'mûrîn-i mümtâze

istihdâmına sâlih olmayub ancak iki nefer yerlü mahmî (prolégé) olarak hizmetinde bulundurabilir.

Sâlifü'z-zikr nizâm-nâmenin dokuzuncu bendinin son fıkrasında me'mûrîn-i rûhâniye manastırlarının konsolos-hânelerde müstahdem me'mûrîn misillü himâyet-i muvakkate imtiyâzâtına nâ'il olmak üzere mütevellâ ve bir tercümân istihdâm etmelerine müsâ'ade olunacaktır» denilerek üçüncü sınıf mahmîlerin mikdârı da tahdîd kılınmıştır.

Mısır hukûk mektebi hıdvîsi hukûk-ı düvel mu'allimi ve mahkeme-i muhtelite dâ'vâ vekîli Mösyö Piyer Arminjon (Pierre Arminjon) Memâlik-i Osmâniyye'deki Ecnebîler ve Mahmîler (Etrangers et protégés dans l'Empire Ottoman) nâmıyla yazmış olduğu eserde diyor ki: Sâlifü'z-zikr 1280 nizâm-nâmesinin beşinci maddesinde [1]⁴⁰⁴ (s. 529) mahmîlerden bahs ve muvakkat mahmîlerde 'âdî mahmîlerin hukûkunu hâ'iz olacakları tasrîh edilmişti; bundan şu netîce çıkar ki muvakkat mahmîlerden mâ-'adâ sûret-i dâ'imede himâyeye nâ'il ve işbu mazhariyyet vârislerine müntakil mahmîlerde mevcûd ve bu husûs 1280 H. (1863 M.) de bi'l-'umûm vâîlilere gönderilen tahrîrât [1]⁴⁰⁵ ile de mü'eyyedir.

(s. 528)

⁴⁰⁴ [1] Mezkûr maddenin fikra-i evvelâsi ber-vech-i âfîdir:

«Himâyet-i muvakkate tahtında bulunan konsolos-hâne hademesi 'âdî mahmîlerin nâ'il oldukları hukûktan müstefîd olacakları ve tekevvün edecek cinâyet dâ'vâlarında me'mûrîn-i mahalliyye bunlar hakkında dahî Dersa'âdet'te cârî olan usûl-i himâyet-kâriden ser-mû-i inhirâf etmeyerek diğerleri hakkında cârî olan usûl-i muhâkeme icrâ kılınacak, şu suretle ki bunlar esnâ-yı muhâkemâtta tâbî' oldukları hükümet tarafından iktizâ eden mu'âvenete bilâ-mâni' mazhar olacaklardır»

Nizâm-nâmenin on üçüncü bendinde şöyle denilmiştir:

«Himâye-i muvakkate tahtında bulunan kesân bir cünha veyâ cinâyet irtikâb ederek me'mûrîn-i mahalliyye cânibinden taleb olundukda derhâl me'mûrîn-i ecnebiyye taraflarından hükümete teslim olunacaklardır» (s. 529)

⁴⁰⁵ [1] Bâb-ı 'Âlî ile düvel-i müfhame beyninde karâr-gîr olan konsolosluk nizâm-nâmesine dâ'ir 13 Cümâde'l-âhir sene 1280 ve 13 Teşrîn-i Sâni sene 1289 târihli ta'mîm ber-vech-i âfî aynen derc olunur:

Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de mukîm düvel-i mütehâbe konsolosluklarına dâ'ir Bâb-ı 'Âlî ile Dersa'âdet'te mukîm düvel-i müfhame süferâsı beyninde bi'l-ittihâd karâr-gîr olan nizâm-nâmenin bir sûreti mukaddemce irsâl olunmuştu. Ta'rifê hâcet olmadığı vechle işbu nizâm-nâmenin illet-i gâ'ıyyesi düvel-i mütehâbe konsoloslarının 'uhûd-ı kadîme muktezâsınca mazhar oldukları hukûk ve imtiyâzâtın kemâ-yenbagi ta'yîn ve tavzîhi ile ol bâbda aralık aralık vukû' bulmakta olan müşkülât ve mübâhisâtın men'î ve taşralarda bulunan hükümet-i mahalliyye ile düvel-i mütehâbe me'mûrleri beyninde cereyânı matlûb ve mültezim olan mu'âmelât-ı dost-âne ve hâlis-ânenin ve hukûk ve imtiyâzât-ı mezkûrenin halelden muhâfazâsı ve konsoloslar ma'ıyyet me'mûrlarını teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den intihâb ile tâbî'ıyyeti asliyyelerinde ihrâc edebildiklerinden bu bâbda ba'zı tahdîdâtın ta'yîn ve icrâsı kazıyyeleri olmasıyla şu madde-i mühimmenin ber-vech-i âfî bir kat daha tevzîh ve teşrîhine mübâderet kılınır; şöyle ki: İşbu nizâm-nâmenin mutâla'asından müstebân olduğu vechle birinci ve ikinci bendleri ancak bu maksada ya'nî teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olarak konsolosların istihdâm eyleyecekleri âdemlerin 'aded ve sıfatlarının ve ba'zı hâ'iz olabilecek istisnââtın tebyîni için yapılmış (s. 530) ve üçüncü ve dördüncü bendlerinin ahkâm-ı hukûk-ı müktesibenin sâver-i icrâ'ıyyesinde zuhûr edebilecek müşkülât dâfi' olduğu Dersa'âdet'te bi't-

tecrübe sâbit olan usûlün ta'miminden ibâret bulunmuştur. Beşinci bendin himâye-i muvakkatede bulunanlara sâ'ir mahmîler gibi mu'âmele olunmasına dâ'ir olan fıkrasında murâd meselâ bunlardan bir cinâyette müttehim olub muhâkemeleri vesâ'ir işleri düşdükce kendilerine ne nazarla bakılacağını ta'yîn ile ol bâbda bir gûnâ ihtilâfa mahall bırakmamak ve muvakkat ve gayr-i muvakkat mahmîlerin lede'l-iktizâ muhâkeme ve mürâfa'aları bu tarafta cârî ve mer'î olan usûle tevfikân icrâ kılınmak kazîyeleridir.

İmdî bu karar iktizâsınca ber-vech-i muharrer himâyet-i muvakkatede bulunanlar dahî cinâyette dâ'vâlarında sâ'ir mahmîler misillü hizmetinde buldukları konsolosun evvelce haber ve muvaffakati lâ-hakk olmadıkca habs ve tevkîf olunamayacak ve istintâklarının hiçbir cüz'ü konsolosdan ketm edilmeyecektir; bi'l-mukâbele konsoloslar dahî şâyân-ı kabûl olamayacak i'zâr-ı gayr-i mü'essese ile müttehim olan şahsın tevkîf ve habsine muvâfakati dirîğ etmeyecektir; ve müttehimin istintâk ve muhâkemesi, 'aleyhine ve lehine olan şühûdun istimâ'i ve mazbatasının tanzîmi 'uhûd-ı kadîmeye tatbiken bizzât konsolosun veyâhûd tarafından tevkîl edildiği âdemin huzûrunda olacak ve kendisinin kânûn ve nizâma ve 'adl ve hakkâniyyete muvâfık olarak irâd edebileceği mütâlâ'âtı mahkeme tarafından kemâl-i dikkatle mesmû' olub hâsılı o makûle de'âvî ve muhâkemâtta a'zam-i vezâ'ifi olan bî- taraf ve hakkâniyyete ziyâde i'tinâ olunacaktır.

Beşinci bendin ikinci fıkrası himâye-i ecnebiyyede bulunan teba'a-i şâhânenin zîr-i hükümet-i Devlet-i 'Aliyye'den çıkmaları mücerred bir sûret-i muvakkate ve istisnâ'iyede olduğunu (s. 531) te'yidden ibâret olub bunlar hizmet-i askeriyeye ve bu misillü vezâ'if-i sâ'irede diğeri himâyeli gibi olub fakat bundan ziyâdesi ve emlak ve 'akâr vergisinden ve Bâb-ı 'Âlî ile düvel-i mütehâbe beyninde mukarrer olan muvâfakat iktizâsınca teba'a-i ecnebiyyenin mükellef oldukları tekâlif-i mahsûsadan mu'âf olmakla iddî'â eyleyemeyeceklerdir; ve bunun daha ziyâde tafsilâtı on birinci maddede münderic olmasıyla bu mahalde bu kadarla iktifâ edilmiştir.

Himâye-i muvakkatede bulunanlar nâ'il oldukları imtiyâzâtı ba'zen evlâd-ı iyâl ve müte'allikâtlar buna dahî ta'mim etmek veyâhûd me'mûriyyetlerinden infisâl etmek üzere kemâ-fi's-sâbık istifâde eylemek iddî'âsıyla işbu hukûk sû-i isti'mâl etmekte oldukları cihetle bend-i mezkûr o misillü sû-i isti'mâl bir nihâyet verilmek için yapmıştır. Konsoloslar ma'iyyetlerinde himâye-i muvakkate tahtında bulunan teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'nin hizmetleri hitâmiyla mahmiyyetleri ber- taraf oldukda haklarında teba'a-i şâhâne misillü her vechle hüsn-i mu'âmele olunmak ve zât ve familyâ ve emlakleri kemâ-yenbagi himâyet ve sıyânet kılınmak emr-i tabî'î olub kendileri evvelce himâyede bulunmuş olmalarından dolayı kimse tarafından rencide olmaları kat'iyen tecvîz olunmayacaktır.

Altıncı ve yedinci bendler şerh ve izâha muhtaç değildirler.

Sekiz ve dokuzuncu bendler iki esâsı mü'eyyed olub biri menâfi ve masâlih-i ecnebiyye teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den birine tevdi' olunduğu hâlde masâlih-i mezkûre hakkında himâye-i ecnebiyye cârî olması ve diğeri teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den biri teba'a-i ecnebiyyeden birinin hizmetinde bulunduğu hâlde Saltanat-ı Seniyye'nin taht-ı hükümetinden çıkmamasıdır.

Sekizinci bendin ikinci fıkrası teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde vukû' bulacak bir tâkım şirket mukâvelelerini hükümet-i mahalliyyeye bildirmek kâ'ide-i hakîm-ânesi mutazammındır; işbu kâ'idenin mer'iyü'l-icrâ olmasına i'tinâ ve dikkat elzemdir. Bu kâ'ideden (s. 532) yalnız ecnebî manastırlar hizmetinde istihdâm olunan teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den birer vekîl ve birer tercümân müstesnâ tutulub fakat bu iki kişi konsolos ma'iyyetinde bulunanların hâ'iz oldukları imtiyâz-ı mühimmiyetten istifâde eyleyeceklerdir.

Konsoloslar ba'zı mahallerde te'âmül derecesine varmış olan bir 'âdete mebnî teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den bulunan ba'zı dükkancıları himâye etmek salâhiyyeti iddî'âsında bulunub hâlbûki böyle bir usûlün 'adem-i meşrû'iyeti der-kâr olduğundan onuncu bendin tahrîr ve tanzîmi bu bâbda bi'l-cümle şübühâtı dâfi' olmak için lâ-büdd görünmüştür.

On ikinci bend teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olub konsoloslar hizmetinde bulunan hizmet-kârlar hakkında himâye imtiyâzının cârî olamaması ve fakat mâdemki merkûmlar konsolos-hânedi sâkin olub bir devlet-i ecnebiyye me'mûrunun hizmetinde bulunmuşlardır, Hükümet-i mahalliyye tarafından bunlar hakkında bir güne mu'âmele olunmak iktizâ eyledikte haklarında yoluyla hareket olunmasının lüzûmunu mü'eyyedir. Bend-i mezkûrun ahkâmının takdîriyle Bâb-ı 'Âlî'nin efkâr-ı fâ'ikâ-i hayr-i havâhânesine muvâfık sûrette icrâ eylemek husûsları vülât-ı 'azâm huzûrâtının ve me'mûrîn-i sâ'irenin dirâyet ve fetânetlerine havâle olunmuştur. Hâsılı şu nizâm-nâmenin ittihâzı mücerred kadîmden berû verilmiş olan bir tâkım sû-i isti'mâlâtın def'i ve düvel-i mütehâbe me'mûrlarıyla tekevvün eden müşkülâtın imhâ-yı esbâbı kaziyyesine mebnî olub düvel-i müşârün-ileyhim Dersa'âdet'te bulunan sefirleri taraflarından ol bâbda görülen teshîlât ve mu'âvenet ise doğrusu pek ziyâde memnûn olacak derecede olmakla ahkâm-ı mukarrerinin kemâ-hiye-hakkîhâ icrâsına ve herhângi maddesinin manâ-yı hukûkiyyesi üzerine konsoloslardan biriyle mahallince

Zâten ‘âdî mahmîlerin mevcûdiyyeti şübheden o derece ‘ârîdir ki ol vakit bunların ve vârislerinin esâmîsi dahî fihrist şeklinde tanzîm ve ihzâr ve hükümet-i Osmâniyye'nin nazar-ı tasdîkine ‘arz ve iblâğ edilmiş idi. (s. 530)

Mösyö Mandelistam dahî 23 Safer 1280 (1863 M.) nizâm-nâmesinin beşinci maddesiyle istidlâl ederek muvakkat mahmîlerden başka ‘âdî veyâ dâ’imî mahmîlerde bulunduğunu ve bunlarda 1280 târihinden mukaddem ‘alâ-târîki'l-verâse ihlâflarına müntakil olmak üzere bir âileye verilen hakk-ı himâyeden istifâde eden kimseler olduğunu beyân eyliyor. (s. 531)

Lakin Bâb-ı ‘Âlî salifü'z-zikr nizâm-nâmeden müstefâd olan üç sınıf mahmîler hâricinde ve tahdîd edilen mikdârdan fazla teba‘a-i Osmâniyye'den olarak hiçbir mahmînin vücûdunu kabûl ve teslim etmek istememiş ve fi'l-vâki‘ Muharrem sene 1286 (1869 M.) târihiyle sefârât-ı ecnebiyyeye gönderdiği (s. 532) bir muhtırâda demiştir ki: Kapitülasyonlar ile ecânibe bahş edilmiş olan imtiyâzât onların şahıslarına münhasır bulunmuş ve hiçbir vakit ‘uhûd-ı ‘atîka kendi hizmetlerinde bulunan teba‘a-i Osmâniyye hâricinde bir kimseyi himâye salâhiyyetini ecnebîlere bahş etmemiştir; binâen ‘aleyh 23 Safer sene 1280 târihli nizâm-nâmede gösterilenlerden mâ-‘adâ Hükümet-i Seniyye bir Osmanlı mahmî (s. 533) aslâ tanıyamaz; ve mezkûr nizâm-nâme icâbınca bu himâyede teba‘a-i Osmâniyye'den ta‘yîn edilen tercümân ve kavâslar hakkında şahsî ve onların me’mûriyyetlerine râci‘ olmasına mebnî efrâd-ı âilelerinden hiçbirine sirayet etmez; ve me’mûriyyetlerinin hitâmıyla nihâyet bulub vârislerine kat‘iyyen intikâl eylemez.

Zâten sâlifü'l-bahs nizâm-nâmenin beşinci bendinin ikinci fıkrasında «konsoloslukların imtiyâzlı müstahdemlerinin himâyeti şahıslarına münhasır ve me’mûriyyetlerine meşrût olup bu himâyet hizmetinden infisâlleri veyâhûd vefâtlarıyla zâ’il olacak ve müddet-i hayatlarında akraba ve müte‘allikâtlarına vefâtlarından sonra veresesine intikâl etmeyecektir. İşbu müstahdemin mümtâze ‘uhûd-ı kadîmenin müsâ‘ade olduğu kâffe-i mu‘âfiyâttan istifâde edecek ve fakat emlâk vergisiyle bi'z-zât veyâhûd bedelan hizmet-i askeriyyeden mu‘âf olamayacaklardır» denilmesi de Bâb-ı ‘Âlî'nin şu mutâla‘asını te’yîd emrinde bir

ittifâk âra hâsıl olamaz ise icâb-ı evvel konsolosun sefâretiyle bi'l-müzâkere tesviye olunmak üzere bi'l-etrâf bu tarafa inhâ ve iş‘âr olunmasına himmet siyâkında.

burhân kat' olmaktan hâli kalmaz. Binâberîn müstahdemîn-i mümtâze için kabul edilen himâyeye şahsîdir ve mezkûr nizâm-nâmenin on ikinci bendi sarâhati vechle «konsolosların yerlûden bulunan hizmet-kârları müstahdemîn-i mümtâze sınıfına dâhil olmadıklarından kat' iyyen himâyeye istihkâkları olamayacaktır; Ma'a-mâ-fih bunlar hakkında konsolosa îfâsı iktizâ eden hürmet ve ri'âyete muvâfık sûrette mu'âmele olunub ahz ve tevkîfleri hizmetinde buldukları konsoloslara yoluyla ve vaktiyle ma'lûmât verildiğinden sonra icrâ kılınacaktır»

İşbu muvakkat mahmîler ile teba'a-i Osmâniyye beyninde bir cürm tahaddüs ettikte mehâkim-i cezâ' iyye-i Osmâniyye'de tercümân hâzır olduğu hâlde rü'yet edilmek lâzım gelir. Fakat fi'liyyât ve tatbîkâtta himâyeye-i muvakkate tahtında bulunan müstahdemîn-i mümtâze 'aleyhine cünha ve cinâyet mahkemesinde dâ'vâ ikâme edilmesi üzerine (s. 534) mensûb olduğu hükûmât-ı ecnebiyye onları dâ'vânın hitâmına kadar istifâyaya mecbûr ediyor ve artık onlara karşı cezâ dâ'vâsı sırf bir Osmanlı sıfatıyla cereyân eyliyor. İşbu kısım mahmîler ile hâmî hükümet teba'ası arasında veyâ diğer ecnebî bir devlet teba'ası beyninde bir cürm-i tahaddüs ettikte cereyân edecek mu'âmelenin mahiyyeti ve bu bâbda emsâl-i mevcûd olub olmadığı şâyân-ı nazar ve tedkîkdir.

Muvakkat mahmîler ile diğer Osmanlı teba'ası beyninde tekevvün eden ihtilâf-ı hukûk ve ticârete mütedâ'ir ise mehâkim-i muhtelitede rü'yet edilmek lâzımdır. Amâ hâmî olan devlet teba'asıyla veyâ diğer bir ecnebî devlet efrâdıyla bu kısım mahmîler arasında vukû'a gelen de'âvînin merci'-i rü'yeti takdîr-i evvele göre hâmî olan devlet konsolatosu ve takdîr-i sâniye göre, esâsen muhtelefün-fih olmakla beraber, fi'liyyât ve tatbîkât i'tibâriyle müdde'î 'aleyhin tâbi'iyet ve himâyet i'tibâriyle mensûb bulunduğu konsolato mahkemesidir.

Mösyö Mandelistam'ın re'yine nazaran 'âdî mahmîler hâmî olan hükümetin teba'ası hakkında cârî mu'âmeleye tâbi' olmak kaydıyla mehâkim-i cezâ' iyye-i Osmâniyye'ye tâbi' olduklarından, bir Osmanlı ile aralarında tahaddüs eden if'âl-i cürmüyeden dolayı tecümân hâzır olduğu hâlde mehâkim-i cezâ' iyye-i Osmâniyye'de muhâkemeleri icrâ kılınmak ve de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyeden dolayı mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'ye tâbi' tutulmak iktizâ eyler.

Ecnebî mahmûler – Mensûb bulunduğu devletin Dersa'âdet'te sefâreti olmasına rağmen diğer bir hükümet-i ecnebiyyenin himâyesine mazhar olan ecnebîlerde bir kısım-ı mahsûs teşkîl eder. Bu himâyeye başlûca iki sebebden ilerü gelir: (s. 535)

1. Hükümet-i Osmâniyye ile diğer bir hükümet beyninde münâsebât-ı siyâsiyyenin inkita'î üzerine o hükümetin memâlik-i Osmâniyye'de bulunan teba'asını üçüncü bir hükümet taht-ı himâyesine alır. Nitekim 327 senesi eylül zarfında İtalyâ'nın küşâd ettiği Trablus Garb Muhârebesi esnâsında memâlik-i Osmâniyye'den kalan İtalya teba'asını Almanya Hükümeti ve 328 senesi eylül nihâyetlerinde Balkan düvel-i müttefikasının i'lân eylediği muhârebede memâlik-i Osmâniyye'de ikâmet eyleyen teba'a-i Yunâniyye'yi Rusya ve Fransa hükümetleri himâye eylemişlerdir.
2. Memâlik-i Osmâniyye'de ötedenberû sefâret te'sis etmemiş olan bir dost devlet teba'asını diğer bir devlet himâye eyler. İşte İsviçre'nin hiçbir kapitülasyonu olmadığı hâlde memâlik-i Osmâniyye'de muîm İsviçrelilerin 'uhûd-ı 'atîka ahkâmından istifâde eylemesi mahzâ Fransa Hükümeti'nin himâyesinden müstefid bulunmalarından inbi'âs eyler.

1153 H. (1740 M.) Fransa kapitülasyonununun 32'nci maddesinde «Kudüs-i Şerîf'e varan ve onlara tâbi' olan her ne cinsten olur ise varmada ve gelmede kimesne dahl eylemeye» ve 38'inci maddesinde «Âsitâne-i Sa'âdet'te elçileri ve konsolosları ve kethüdâları olmayan Portokal ve Çiçilye ve Katalan ve Messina ve Ankona vesâ'ir harbî tâ'ifesinden Françe padişahının bayrağı altında kadîmden geldikleri üzere ihtiyârları ile gelenler kendi hâllerinde olub sulh ve salâha mugâyir vaz' ve hareket sâdır olmadıkca sâ'ir Fransızlar gibi gümrüklerin verüb kimesne dahl eylemeye» denilmesinden bi'l-istidlâl memâlik-i Osmâniyye'de mütemekkin İsviçrelileri himâye hakkı zimnen Fransa'ya bahş edilmiş olduğu iddi'â edilmiş ve fakat on altıncı asr-ı mîlâdîde Cenovalılar, Toskanalılar ve Raguzalılar üzerinde (s. 536) Fransa Hükümeti bir hakk-ı himâye isti'mâl ettiği hâlde son vakitlerde, evvelkiler İtalya ve sonuncu Avusturya hudûd-ı mülkiyyesine dâhil olmasına mebnî, bi't-tabi' şu hakkı isti'mâle kudret-yâb olamamıştır. Diğer taraftan meclis ittihâdî (conseil fédéral) istedikleri konsolatonun himâyesini intihâb emrinde İsviçrelilere salâhiyyet bahş ve âjân diplomatın ve âjân konsoloslarla göndermiş olduğu 8 Haziran 1771 târihli tahrîrâtta İsviçre konsolatosu bulunmayan yerlerde Almanya ve Amerika konsolosları dahî İsviçrelileri himâye etmeleri hakkında ittifâk husûle geldiğini tebliğ eylemiş ve buna karşûda Fransa hiçbir vakit şikâyet etmemiştir. İşte fi'liyyât ve tatbikâtta memâlik-i Osmâniyye'de bulunan ba'zı İsviçrelilerin Fransa ve ba'zılarının da Almanya konsolatosunun himâyesini kabûl

etmiş olmaları meclis-i ittihâdın Fransa Hükümeti'nin muvâfakat zımniyesine mukârin olarak göstermiş olduğu mesâğdan inbi'âs etmektedir. Gerçi ba'zı Fransız mü'ellifleri memâlik-i Osmâniyye'de mukîm İsviçrelileri himâye münhasıran Fransa Hükümeti'ne â'id olduğunu iddi'â eylemekte ise de sâlifü'z-zikr 38'inci madde Fransız bayrağı himâyesine ilticâyı ihtiyâr ile takyîd etmiş olmasına göre 'adem-i ihtibâr sûretinde cebren tahmîl-i himâye olunamayacağına ve birde kapitülasyonu olan devletler beyninde en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesine mazhariyet esâsı cârî bulunmasına mebnî diğerk bir kısım mü'elliflerde bu re'yi harç ve ta'lîl ve İsviçrelileri talepleriyle diğerk bir devlet dahî himâye edebileceğini tebyîn etmektedirler.

Acabâ 1153 kapitülasyonunun zikr-i sâbık 32 ve 38'inci maddeleri şark ve aksâ-yı şarkda Fransa himâyesi tahtında bulunan memleketler ahâlisi (s. 537) hakkında kâbil-i tatbîk midir? Ba'zı mü'ellifler diyor ki: Gerçi hukûk-ı husûsiyye-i düvel ahkâmınca bir devletin diğerk bir devlet üzerinde iktisâb eylediği himâye (protectorat) mahmî devlet teba'asının da Fransa teba'ası gibi bi'l-cümle mu'âhedâtta istifâdesini müceb olmazsa da mezkûr maddeler işbu mahmîleride Fransızlara temsîl etmiş ve 1086 H. (1685 M.) İngiliz kapitülasyonunun birinci ve dokuzuncu maddelerinde dahî «İngiltere tâ'ifesi ve tüccârı ve İngiltere bayrağı ile yürüyen tüccâr tâifesi...» ve «İngilterelü ve ona tâbi' olan yerlerin bâzergânları âdemleri ve tercümânları ve simsârları...» 'ibârâtı isti'mâl edilmiş olmasına nazaran Fransa ve İngiltere gibi devletlerin himâyesi tahtına dâhil mahaller ahâlîsi de hâmî devlet teba'asının imtiyâzâtta istifâde eylerler.

Lakin ta'mîk-i nazar olunur ve 'uhûd-ı 'atfkanın bahş ve ihsân edildiği zamânda cârî ahvâl-i tedkîk ve mütâla'a kılınır ise bu iddi'ânın butlânı tezâhür eyler. Fi'l-vâki' o zamânlar Avrupa Düvel-i Mu'azzama'sı şarka doğru tevsî' etmemiş, şimdiki gibi birçok müstemlekât peydâ ve bir tâkım hükümetleri cebren ve kahren zîr-i himâyelerine idhâl etmemişler idi; Bâb-ı devletten istihâm ve istid'âları Avrupa kıtasındaki tüccârın şark iskeleleriyle dâ'ire-i selâmette olarak dâd ve sitedde bulunabilmelerini te'mîne matûf idi; diğerk taraftan hükümet-i Osmâniyye ibtidâ-yı emirde herkes iskele ve limânlarımıza âmed ve şüd salâhiyyetini mensûb olduğu devlet bayrağı tahtında değil, en evvel Fransa bayrağını hâmilen gelebilmeleri müsâ'adesini bahş eylemiş idi; sonrada İngilizlere kendi bayraklarıyla Osmanlı iskelelerinde seyr ve sefere müsâ'ade etmiş ve İngiltere'ye garîb ba'zı memleketler tüccârânı da İngiliz (s. 538) bayrağıyla gelüb

gitmeye başlamış idi. İşte sâlifü'z-zıkr Fransız kapitülasyonunda *Portakal ve Çiçilye ve Katalan ve Messina ve Ankona* ahâlisinin mevzû-i bahs edilmesi ve İngiltere kapitülasyonunda *ona tâbi' olan yerlerin* ibâresi sevk ve isti'mâl kılınması tâbi'iyet-i asliyyesi nazar-ı i'tibâre alınmaksızın Fransa veyâ İngiltere bayrağı altında Osmanlı iskelelerine seyr ve sefer icrâ eden Avrupa tüccâr ve ahâlisi kâd edilmiş olduğuna bi-hakkın delâlet eder. Binâberîn bu maddeler Avrupalı mahmûlere şâmil ve Avrupa hâricinde Fransa ve İngiltere himâyesine dâhil müslim ve gayr-i müslim ahâliye kat'iyen gayr-i sârîdir. Şu hâlde Asya ve Afrika kıtalarında Fransa ve İngiltere ve Rusya gibi devletlerin taht-ı himâyelerinde bulunan memâlike mensûb olub da memâlik-i Osmâniyye'de temekkün eyleyen kimseler hakkında Fransa ve İngiltere ve Rusya konsolatolarının icrâ edecekleri himâyenin derecesi hakkında ba'zı tafsîlât i'tâsı zarûrîdir.

Annam: Asya'da vâki' bu hükümet Fransa himâyesi (protetorat) tahtındadır ve binâberîn memâlik-i Osmâniyye'ye gelen bir Annamlı'yı Fransa konsolosları himaye ederler; Şu kadar ki bu Annamlı şahsen Fransa himâyesi değil bi'l-vâsita mahmû olduğundan ve ta'bîr-i diğerle kendisine Fransa himâyesinin izâfesi metbû'ı olan devlet Fransa mahmûsi olmasından inbi'âs eylediğinden, bir Annamlı'nın Fransa teba'ası imtiyâzâtından müstefid olması lâzım gelmez ve şu himâye ancak hukûk-ı düvelin tecvîz ettiği dâ'irede tecellî etmek icâb eyler. Zâten kâ'ididir ki bir devlet diğer bir devlet teba'asını himâye ettikte eğer mahmû olan teba'anın ayrıca hukûk-ı 'ahdiyyesi mevcûd ise ondan istifâde eder; yok ise hâmi olan devlet teba'asına muhtas hukûk-ı (s. 539) 'ahdiyeden hisse-mend olamayarak yalnız himâye-i vâki'a hukûk-ı düvel kavâ'idi dâ'iresinde cereyân eyler.

Cezâyir: Bura ahâlisini Fransa Hükümeti kendi teba'ası 'add ve ekser devletlerde bunu telakkî bi'l-kabûl eylemektedirler. Fakat hükümet-i Osmâniyye Cezâyir'in Fransa eczâ-yı memâlikinden olduğunu resmen kabûl ve tasdîk etmemiş olduğundan, memâlik-i Osmâniyye'ye gelen bir Cezayirinin zâbitâ-i idâre veyâ 'adliyyeye ta'alluk edecek bir mu'âmelesi sebk ettikte keyfiyyet dâ'imî-i müşkülât olmaktan hâlî değildir. İmdî Cezayir'den gelen bir kimse memâlik-i Osmâniyye'ye Fransa teba'ası sıfatıyla dâhil olmuş veyâhûd bu sıfat mevzû-i bahs olmamakla beraber sûret-i dâ'imede ihtiyâr ikâmet eylememiş ise onun hakkında asıl Fransızlar gibi mu'âmele etmek tabî'îdir; lakin Cezayirli diye gelmiş ve o sıfatla sûret-i dâ'imede ihtiyâr ikâmet eylemiş ise onu Osmanlı teba'ası gibi add eylemek zarûrîdir.

Tunus: Hükümet-i Osmâniyye 1298 senesinde Fransa'nın Tunus Beyi'ne cebren imza ettirdiği Bardo Mukâvele-nâmesi'ni tanımadığından, Fransız sıfatıyla değil de Tunuslu olarak memâlik-i Osmâniyye'ye gelen ora ahâlisi hakkında teba'a mu'âmelesi tatbîk edilir. [1]⁴⁰⁶ (s. 540)

Assab ve Mavassa: Memâlik-i Osmâniyye icrâsından iken İtalya Hükümeti tarafından istilâ edilen bu iki mersâ ve civârı üzerindeki hâkimiyet-i Osmâniyye-i hukûk nokta-i nazarından bâkî 'add edilmek icâb eylediğinden, oralardan gelen yerli ahâlî teba'a misillü mu'âmele görür.

Trablus Garb: İtalya Hükümeti'yle 'akd dedilen Lozan Mu'âhdesi icâbınca hükümet-i Osmâniyye ancak Trablus Garb hıttâsına vasî' bir salahiyet bahş etmiş ve fakat sarâhaten ve resmen İtalya'nın o kıt'a üzerinde hakk-ı

(s. 539)

⁴⁰⁶ [1] Fransızların Tunus'da hakk-ı kazâları hükümet-i Osmâniyye'ce musaddak olmadığını mutazammın tezkere-i sâmiye ve 'Adliyye Nezâreti'nden yazılan müzekkere ber-vech-i âtî derc olunur:

Cezâyir'de Fransa mehâkiminden verilüb li-ecli't-tebliğ gönderilen ihzâr varakalarıyla i'lâmların maslahat-ı 'âmmenin titrek hallerinden vekâyâsı kayd-ı ihtirâzesiyle kabûl ve tebliği müttihaz olan karar iktizâsından ise de Fransa sefâretinden mürsel i'lâmlar bidâyeten Tunus ve istînâfen Cezâyir mehâkiminde rü'yet olunacak de'âviye müte'allik olmasına nazaran bunların tebliğinde tereddüd edildiğinden bahisle istifsâr-ı mu'âmeleyi mutazammın (s. 540) 11 Şabân sene 321 târihli ve 579 nûmrûlu tezkere-i 'aliyye-i âsaf-âneleri üzerine sebk eden iş'âra cevâben Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden gelüb meclis-i mahsûs-ı vükelâ'da mütâla'a olunan tezkerede i'lâmât-ı mezkûre Cezâyir mehâkiminden sâdır olmuş ise de Tunus mehâkiminden bidâyeten verilen hükümlerin istînâfen tedkîkini muhtevâ ve binâberîn Tunus i'lâmâtı hakkındaki kararın sebep ve hikmeti bunlarada şâmil bulunduğuna nazaran Tunus i'lâmâtı hükmünde tutulması zarûrî bulunduğu der-miyân olunub Fransızların Tunus'da hakk-ı kazâları Hükümet-i Seniyye'ce musaddak olmadığı cihetle hakk-ı kazâsı olmayan bir mahall-i mehâkiminden verilen i'lâmât vesâ'ik-i mu'teberede 'add olunamayacağından i'lâmât-ı mezkûre hakkında dâ'ire-i celîle-i 'adliyyece ona göre ifâ-yı mu'âmele olunması husûsunun taraf-ı 'âlî-i âsaf-ânelerine tebliği ve Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'ne ma'lûmât i'tâsı bi't-tezekkür nezâret-i müşârûn-ileyhâya ma'lûmât verilmiş olmakla ber-müceb tezkere icâbının ifâsı bâbında emr ve irâde hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 1 Eylül sene 1320 (s. 541)

Bidâyeten Tunus ve İstînâfen Cezâyir mahkemesinde rü'yet olunan de'âviye müte'allik i'lâmâtın Cezâyir'de Fransa mehâkiminden verilen i'lâmâta kıyasen tebliği câ'iz olub olmadığı bâ-tezkere-i 'aliyye-i nezâretpenâhî Bâb-ı 'Âlî'den istifsâr olunmuştu. Cevâben şeref-vârid olan 1 Eylül sene 320 târihli tezkere-i sâmiyede sebk eden iş'âra cevâben Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden gelüb Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da mütâla'a olunan tezkerede i'lâmât-ı mezkûre Cezâyir mehâkiminden sâdır olmuş ise de Tunus mehâkiminden bidâyeten verilen hükümlerin istînâfen tedkîkini muhtevâ ve binâberîn Tunus i'lâmâtı hakkındaki kararın sebep ve hikmeti bunlarada şâmil bulunduğuna nazaran Tunus i'lâmâtı hükmünde tutulması zarûrî bulunduğu der-miyân olunub Fransızların Tunus'da hakk-ı kazâları Hükümet-i Seniyye'ce musaddak olmadığı cihetle hakk-ı kazâsı musaddak olmayan bir mahall-i mehâkiminden verilen i'lâmât vesâ'ik-i mu'tebereden 'add olunamayacağından i'lâmât-ı mezkûre hakkında ona göre ifâ-yı mu'âmele olunması tezkere buyurulduğu gösterilmiş ve tezkere-i sâmiye-i mezkûrenin bir sûret-i musaddakası rabt edilmiş olduğu beyânıyla işbu müzekkere Dersa'âdet Ticâret Mahkemesi Riyâset-i 'Aliyye-i 'Ûlâ'sına tevdi' olunur.

Fî 23 Eylül sene 1320

hâkimiyetini kabûl ve tasdîk eylememiş olmakla, oradan gelen bi'l-cümle ahâlî doğrudan doğruya Osmanlı teba'ası 'add edilmek zarûrîdir.

Maskat, Sukutra ve Zengibar: Bu üç hükümet gerçi İngiltere devletinin taht-ı himâyesinde ise de mücerred himâye mahmî olan devlet teba'asına hâmî olan devlet teba'asının hâ'iz bulunduğu hukûk ve salâhiyyetin teşmîlini icâb (s. 541) etmeyeceğini ve buralardan memâlik-i Osmâniyye'ye gelen bir kimse yâ Miskat imâmının veyâ Sukutra emirinin veyâhûd Zengibar sultanının teba'ası olub bunların ise imtiyâzât-ı 'ahdiyyesi bulunmamasına mebnî İngiltere konsoloslarının bunlar üzerindeki himâyesi ancak hukûk-ı düvelin ta'yîn ettiği dâ'ire dâhiline maksûr kalır.

Hindistan: Hindistan kıtasında gerçi yerli ba'zı prenslikler mevcûd ise de bunlarda bir devletin evsâf-ı esâsiyyesini bulmak biraz müşkül olduğundan, memâlik-i Osmâniyye'ye gelen Hindistan ahâlîsi hakkında bilâ-tefrîk İngiliz mu'âmelesi îfâ edilir.

Kıbrıs: Kıbrıs Mukâvele-nâmesi cezîre üzerindeki hakk-ı hâkimiyetin değil, ancak ba'zı şerâ'it tahtında ada idaresinin İngiltereye terkini (s. 542) mutazammın olmasına göre memâlik-i Osmâniyye'ye gelen Kıbrıslılar hakkında teba'a mu'âmelesi icrâ edileceği şübhesizdir.

Buhara ve Hive: Bu iki imâret Rusya'nın taht-ı himâyesindedir; münâsebât-ı hâriciyyelerini Rusya idâre etmesi cihetiyle buraya kalan Buhara ve Hayvalıları Rusya konsolosları himâye eder; fakat bu himâye imtiyâzsız bir devlet teba'asını himâye sûretinde vukû'a gelmek ve o sûretle kabûl edilmek icâb eyler. Vâkı'â himâye istiklâlâ menâfi olduktan başka Rusya ile bu emâretler beyninde mün'akid mu'âhedâtın derece-i te'sîri şahs-ı sâlis olan hükümet-i Osmâniyye'ce resmen ma'lûm değildir.

Bosna ve Hersek Ahâlî-i İslâmiyyesi: Bosna ve Hersek mes'elesinden dolayı hükümet-i Osmâniyye ile Avusturya ve Macaristan beyninde zuhûr eden ihtilâfın sûret-i haline dâ'ir 13/26 Şubat sene 1909 târihinde Dersa'âdet'te tanzîm olunan protokolün üçüncü maddesinin bir fıkrasında «'an-asl Bosna ve Hersek ahâlîsinden olub hicret etmemek fikriyle ba'de-mâ memâlik-i Osmâniyye'ye 'azîmet edecek olan kesân memâlik-i Osmâniyye'de Avusturya ve Macaristan teba'ası misillü mu'âmele olunacak» ve diğeri bir fıkrasında da «Bosna Hersek ahâlîsinden olub eyâleteyn-i mezkûreteynde sâkin bulunan kesân kemâ-fi's-sâbık Bosna ve Hersek kavânine tevfiik-i hareket ederek memâlik-i Osmâniyye'ye hicrette

ser-best olacaklar ve memâlik-i Osmâniyye'ye geldiklerinde teba'a-i Osmâniyye sıfatıyla kabûl edileceklerdi.

Himâye-i Mezhebiyye Tahtında Bulunanlar – Memâlik-i Osmâniyye'de ecnebî bir devletin himâyesine mazhar olmuş bir tâkım rûhbân cemiiyetleri ve bunlara â'id kiliseler, (s. 543) mektebler, haste-hâneler ve mü'essesât-ı sâ'ire mevcûddur. Ez-cümle Avusturya Hükümeti Beyoğlu'ndan vakî' Santa Mariya (Sainte Marie) kilisâsı râhiblerini ve Sen Jorj (St. George) sör dö şaritetlerini, İtalya Hükümeti ise Bey Oğlu'ndaki Sent Antonyo (St. Antoine) ve Galata'da kâ'in Sen Pier (St. Pierre) kiliseleri rehâbînini ve Dominik'in sör dö şaritetlerini (soeurs de charité), Fransa Hükümeti Panganltı'da Sent İspir (St. Esprit) ve Galata'da Sen Benova (St. Benoit) ve Bey Oğlu'nda Fransa sefâreti ittisâlindeki Sen Lui (St. Louis) kilisâsı râhiblerini ve Kudüs-i Şerîf'deki lâfîn cem'iiyetini taht-ı himâyede bulundurmakta ve binâen 'aleyh bunların şahsiyet-i ma'neviyyelerinin hükümet-i Osmâniyye ile olan münâsebeti Avusturya ve İtalya ve Fransa hükümetlerinin Dersa'âdet sefâretleri veyâ konsolatoları vâsıtasıyla vukû'a gelmektedir.

Mine'l-kadîm memâlik-i Osmâniyye'de bulunan katolik ruhân cem'iiyetlerinin himâyesi hakkı Fransa için tanılmış, 'uhûd-ı 'atıkaya buna müte'allik ba'zı mevâdd derc olunmuş, Paris ve Londra mu'âhedeleri gibi bir tâkım mukâvelât-ı düveliye Fransa'nın bu hakkını zımnen tasdîk eylemiş idi; nitekîm 1153 Fransız kapitülasyonunda «Kudüs-i Şerîf'in dâhilinde ve hâricinde ve kamâme nâm kinîsâda kadîminden ola geldiği üzere temekkün eyleyen frenk râhiblerinin hâlâ sâkin olub ellerinde olan ziyaret-gâhlarına kemâ-kân frank râhiblerinin ellerinde olub kimesne dahl eylemeye ve tekâlif talebiyle rencide eylemeyeler ve dâ'vâları zuhûr eyledikte mahallinde fasl olmazsa Âsitâne-i Sa'âdet'e havâle oluna» denilmiş ve buna mümâsil daha bir tâkım fikrât-ı 'ahdiye kapitülasyonlarda mestûr ve münderic bulunmuştur. Hâlbûki katolik ruhân cem'iiyetleri içinde (s. 544) Fransa teba'asından râhib mevcûd olduğu gibi diğer devletler teba'asından da râhib bulunur ve ma'a-zalik Fransa teba'asından olmayan râhiblerin himayesi de yine Fransa Hükümeti'ne â'id görülür idi. Fakat son zamânlarda diğer devletler teba'asından olan ruhân üzerinde Fransa Hükümeti'nin hasren iddi'â ettiği hakk-ı himâye Almanya ve İtalya gibi ba'zı devletler tarafından düçâr-ı i'tirâz olmuş ve ez-cümle Kudüs-i Şerîf'de 4 Teşrîn-i Sâni sene 1901 târihinde ortodoks râhibler tarafından icrâ-i vazîfe sırasında ta'arûza marûz kalan katolik râhiblere tastîr ve tesyîr kılınan celb-i müzekkerelerinin teblîği husûsuna hâmî sıfatıyla Fransa

konsolatosu tavassut etmek istediği hâlde bunların metbû'aları olan Almanya ve İtalya hükümetleri tarafından işe müdâhale ve teblîgatın kendi konsolatoları vâsıtasıyla icrâsı lüzûmunda ısrar edilmiş ve nihâyet hâkânî mahlû' ısdâr ettiği bir arada ile Almanya ve İtalya konsoloslarının kendi teba'alarından olan râhibler üzerindeki himâyelerini tasdîk ve kabûl ve ahvâl-i mümâsilede hem hâmî sıfatıyla Fransa ve hem de devlet-i metbû'a konsolatoları tercümânlarının, biri şahsî-i ma'nevînin ve diğeri şahsî-i müteşahhısın hâmî ve metbû'ı olmak i'tibariyle, esnâyı muhâkemede hâzır bulunmaları tarîk-i nevînini küşâd etmiştir.

Ruhbân cem'iyetleri sırf teba'a-i Osmâniyye'den müteşekkil ise düvel-i ecnebiyyenin bunlar üzerinde hiçbir gûnâ hakk-ı himâyesi mevzû-i bahs olamaz; binâberîn bunların gerek mevâdd-ı hukûkiyye ve ticâriyyeye ve gerek mevâdd-ı cezâ'iyyeye mütedâ'ir dâ'vâları, velev ki doğrudan doğruya şahsî-i ma'neviyye ta'alluk itsün, mehâkim-i Osmâniyye'ye â'id ve münhasıran teba'a-i Osmâniyye hakkında tatbîk edilen usûl-i muhâkemeye tâbi'dir. (s. 545)

Amâ teba'a-i Osmâniyye'den bir râhib herhâangi hey'et-i ruhbâniyye-i ecnebiyyeye dâhil olmuş olursa bu kimseye müte'allik hukûk ve ticâret ve cezâ dâ'vâlarının merci'-i rü'yetini ve usûl-i muhâkemesini ta'yîn emrinde tefrîk-i madde edilmelidir. Eğer tahaddüs eden dâ'vâ şahsına münhasır ise hall ve fasl mehâkim-i gayr-i muhtelite-i Osmâniyye'ye râci'dir; ve eğer mensûb olduğu hey'et ve cem'iyete müte'allik ise, kendisinin vaz'iyeti ancak o şahsiyet-i ma'neviyyeyi temsîle ma'tûf ve hâlbûki cem'iyet-i mezkûre himâye-i ecnebiyyeyi hâ'iz olmak cihetiyle, dâ'vâ hukûk ve ticârete mütedâ'ir olduğu sûrette tercümân huzûruyla mehâkim-i muhtelite ve cezâyâ müte'allik bulunduğu takdîrde yine tercümân hâzır olmak şartıyla mehâkim-i cezâ'iyye-i Osmâniyye'de fasl ve rü'yet ounur. Gerçi Mösyö Mandalistam esâsen teba'a-i Osmâniyye'den olup da himâye-i ecnebiyyede bulunan ruhbân cem'iyetine dâhil olan pâpâs, ikâ' ettiği cürm gerek vazîfesine müte'allik ve gerek ondan hâriç olsun, herhâlde hâmî hükümetin himâyesinden müstefîd olacağını beyân ediyorsa da bu re'ye bir isâbet-i hukûkiyye görülemez; zirâ himâye-i mezhebiyye bahsinde kapitülasyonlar hep memâlik-i Osmâniyye'de bulunan ecnebî ruhbân mü'esseselerini istihdâf ve konsoloslar nizâm-nâmesinde hey'et-i ruhbâniyye-i ecnebiyye nezdinde müstahdem birer mütevellî ve birer tercümânın himâye-i ecnebiyyeden istifâde edebileceğini tahdîden ta'yîn eylemiş ve bu himâyeyi oraya mensûb olan sâ'ir Osmanlılara teşmîl etmemiştir. Hattâ Pilisiye Duruzas eser-i meşhûrunda diyor ki: **Gerek lâfîn**

cem'iyetlerine ve gerek diğer ecnebî cem'iyet-i mezhebiyyesine mensûb efrâd tarafından bir cürm vukû'unda nazar olunur: Eğer cürm-i mütehaddis vazîfe-i diniyye ve mezhebiyyelerine müte'allik ise hâmî olan (s. 546) devletin himâyesine mazhar olurlar ve eğer vazifelerinden hâric ise teba'a-i Osmâniyye'den olduklarına göre Osmanlı sıfatıyla mu'âmele görürler ve ecnebî olduklarına görede 'an-asl metbû'aları olan devletin teba'ası hakkında cârî mu'âmele mâ-bihi't-tatbîk olur.

Memâlik-i Osmâniyye'de bulunub da sırf teba'a-i ecnebiyyeden teşekkül eyleyen mü'essesât-ı diniyye (communauté) a'zâsıyla teba'a-i Osmâniyye beyninde mütekevvin hukûk ve ticâret dâ'vâlarının rü'yeti mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'ye â'iddir. Bunlar ile teba'a-i Osmâniyye arasında mütehaddis de'âvî-i cezâ'iyeye içinde bakılır: Eğer cürm-i vâki' icrâ me'mûriyyetlerinden hârici ise, Mösyö Pilisiye Duruza'nın pek savâb olan re'yine nazaran, hükümet-i hâmiye'nin himâyesinde müstefid olamazlar; ve fakat teba'a-i Osmâniyye ile bunlar arasında cürm kendi vazîfe ve me'mûriyyetlerinin icrâsına merbû ve müteferri' ise bu takdîrce hâmî olan hükümetin himâyesine mazhar olurlar.

Himâyenin İstihsâl ve Ziyâ-i ve Te'sîrâtı – Konsoloslar nizâm-nâmesinin gösterdiği müsâ'ade dâ'iresinde bir Osmanlı himâye-i ecnebiyyeyi iktisâb edebilir; şu kadar ki mezkûr nizâm-nâmenin üçüncü ve dördüncü maddelerine nazaran bir Osmanlı mahmî-i muvakkat olabilmek için keyfiyyet hükümet-i Osmâniyye'ye resmen iş'âr ve müsâ'ade istihsâl edilmiş olmalıdır.

Himâye-i mahmî ile hükümet-i hâmiyenin mümessilleri beyninde mütehassıl ve fakat tarafeyn için gayr-i lâzım bir ittifâk netîcesi olmak cihetiyle, bi'l-hâssa tercümân ve kavâs gibi muvakkat mahmîler hakkında hâmî olan hükümet istediği vakit (s. 547) himâye-i istirdâd ve mahmî de dilediği zamân üzerindeki himâyeyi terk edebilir. Fi'liyyât ve tatbîkâtta hâmî olan hükümetin dâ'imî bir mahmî üzerindeki hakk-ı himâyesini ref' ve diğer taraftan mahmî-i dâ'imîninde himâye-i dâ'imedan ferâgat ettiği vâki' ve Faro Jiro nâm mü'ellif dahî bu esâsı mürevvedir.

Bir Osmanlı himâye-i ecnebiyye'yi iktisâb ettiği târihinden i'tibâren, konsololar nizâm-nâmesindeki takayîdân dâ'iresinde, hâmî olan devlet teba'asına râci' mu'âhedât ve mukâvelât ahkâmından istifâde eder. Lakin himâyenin makbûlüne şümûl olamayacağından, istihsâl-i himâyeden akdem mehâkim-i

Osmâniyye'de o mahmî 'aleyhine ikâme edilmiş bir dâ'vâ 'ale'l-hâle devâm ve burada ibkâ-i mâ-kân 'alâ-ma-kân kâ'idesi cereyân eder.

Amâ bir Osmanlı'nın himâye-i ecnebiyye tahtına dâhil olmazdan evvel 'akd eylediği bir mu'âmeleden dolayı himâye-i ecnebiyyede bulunduğu bir sırada 'aleyhine ikâme kılınacak dâ'vânın merci' hall ve fasl müceb-i müşkülât olmaktan hâlî değildir; ma'a-zalik Piyer Arminjon'un fikrine göre bu kabîl bir dâ'vânın merci' hall ve hasmı, kavânîn-i Osmâniyye tatbîk edilmek şartıyla, istihsâl-i himâyeden mahmînin tâbi' olduğu mahkemedir; şu hâlde böyle bir dâ'vâ taraf-ı diğer Osmanlı ise mehâkim-i muhtelite-i Osmâniyye'de ve mazhar-ı himâyesi olduğu devlet teba'asından ise devlet-i hâmiyenin konsolato mahkemesinde ve diğer bir ecnebî ise müdde'î 'aleyhin konsolato mahkemesinde fasl ve rü'yet edilmek ve fakat şikkın ahîrinde dahî kavânîn-i Osmâniyye tatbîk olunmak icâb eyler.

Bir Osmanlı himâye-i muvakkate-i ecnebiyyeye dâhil olmazdan evvel bir cürm-i ikâ' edüb de himâye-i ecnebiyyeye duhûl târihinden sonra ta'kîbâta şürû' (s. 548) edilmiş olursa, yine Piyer Arminjo'nun re'yine göre, vazîfe-dâr olan mahkeme, kavânîn-i cezâ'iyye-i Osmâniyye ile hükümet-i hâmiye kavânîn-i cezâ'iyyesinden hafif cezâ-yı şâmil olanı mâ-bihi't-tatbîk olmak şartıyla, ba'de'l-himâye o kimsenin ikâ'-i cürm eylemesi takdîrinde vazife-dâr olan mahkemedir; binâen 'aleyh diğer taraf Osmanlı veyâ başka bir devlet teba'ası ise tercümân hâzır olduğu hâlde mehâkim-i Osmâniyye'de ve taraf-ı diğer hükümet-i hâmiye teba'asından ise o devletin konsolato mahkemesinde rü'yet ve tedkîk madde edilmek ve şu kadar ki Osmanlı cezâ kânun-nâmesiyle devlet-i hâmiye kânûn cezâsından hângisi cezâ-yı ahfâ şâmil ise o tatbîk kılınmak iktizâ eder.

Metn-i Kitâbe Mûte'allik Ba'zı Vesâ'ik-i Şâmildir

«Mahkeme-i ticâretin usûlünü ve ba'd-ez-în mer'ıyyül-icrâ olacak mevâdd-ı mutazammın mu'ahhiran karâr-gîr olan nizâm-nâmenin sûreti» ser-levhâsıyla ele geçen 1264 târihli nizâm-nâme metn-i kitâbın 77'nci sahîfesine mûte'allik olmak üzere, ber-vech-i âtî derc olunur:

Birinci madde – Ticâret nâzırı bulunan zât mahkeme-i ticâretin re'isidir. Binâen 'aleyh mahkeme-i mezkûrede cereyân eden mürâfa'alarda ve kâffe-i husûsât-ı vâkı'ada onlara mürâca'at olunur; ve ba'zı kere bi'l-icâb nâzır müşârün-ileyh hazretleri bi'z-zât meclis-i mürâfa'ada bulunamaz ise Ticâret Nezâreti mu'âvinini vekâlet eder ve de'âvî-i vâkı'a beyne'l-me'mûrîn onun huzûrunda fasl ve rü'yet olunur. Mürâfa'a günlerinden mâ-'adâ eyyâmında su'âl ve cevâb terettüb eden mevâdda mu'âvin efendiye ve i'lâmâta dâ'ir şeylerde ticâret bâş kâtibine mürâca'at kılınır.

İkinci madde –Ba'd-ez-în re'is veyâhûd mu'âvininden mâ-'adâ mahkemenin sâhib-i re'y a'zâsı on dört neferden mürekkeb olacaktır ve bu on dört neferin yedisi tüccâr ve teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den ve yedisi sefâretler tarafından bi'l-intihâb isimleri cerîde-i nezâreti ticârete kayd olunan müste'min ve müttehiz (s. 550) tüccârın yedi neferden 'ibâret bulunacaktır; ve a'zâ-yı mahkeme işbu on dört 'adedden noksân ve ziyâde olunmayacaktır. Ve ber-vech-i muharrer isimleri cerîdede mukayyed olan tüccârdan birinin tebdîli lâzım geldiği hâlde birine intihâb olunan tâcirin ismi derhâl bildirilib selefi misillü sebt-i cerîde kılınacaktır. Ve ba'zen hasbe'l-iktizâ yevm-i mürâfa'ada bir tarafın a'zâsından noksân bulunur ise re'is mahkeme tarafından vukû' bulacak ifâde üzerine o bir taraf a'zâsından dahî ber'ıyyü'l-mukâbele o gün için meclisden çıkacaktır. Ve fakat noksân a'zânın 'adedi nihâyet ikiye kadar câ'iz olub ziyâdesine ve a'zâ-yı mevcûdenin on neferden aşağı olmasına kat'en cevâz ve mesâğ gösterilmeyecek ve ol hâlde meclis 'akd olunmayacaktır. Ve tüccâr-ı ecnebiyyeden yedi nefer a'zâ mevcûd ve hâzır olduğu hâlde dâ'vâ sahibi veyâhûd tercümânı cerîdede isimleri mukayyed olan a'zâdan başka birini meclise götürmek murâd eyledikte mahkemede tekmîlen mevcûd olan yedi nefer a'zâ-yı ecnebiyyeden biri yalnız ol dâ'vânın fasl ve rü'yeti zamânında meclisden hurûc birle yerine dâ'vâ sahibinin veyâ tercümânının götürmek istediği

mukayyedü'l-isim tâcir dâhil olacaktır. Ve bâlâda beyân olunduğu vechle bir tarafın a'zâsından noksân olduğu hâlde ona veyâhûd bir dâ'vâ-yı mahsûsa için sahib-i maslahat veyâ tercümânının mahkemede bulundurmasını isteyeceğini tâcire bedel olarak meclisten çıkacak a'zâ hakkında usûl-i kur'anın icrâsıyla her kimin ismine kur'a isâbet ederse çıkacaktır.

Üçüncü madde – De'âvî-i vâkî'anın yek-diğere takaddüm rü'yeti emrinde (s. 551) mukaddem verilmiş olan bir kıt'a müzekkerede [1]⁴⁰⁷ gösterilen tafsilât ve şerâ'ite tatbîkan takrîr ve arzuhâller bâlâlarında olan buyûrulduların târihlerine i'tibâr olunacaktır; ya'nî eskili yenili tertîb kılınacaktır. Fakat poliçe ve nizâ'i gibi te'hîr kabûl etmeyeceğini müsebbit ve müressem ve sefâret-i takrîrinde ehemmiyeti ve te'hîr kabûl edemeyeceği murakkam olan maddeler bu kâ'ideden müstesnâ tutulacaktır.

Dördüncü madde – Her haftanın perşembe günleri mürâfa'âte mahsûsdur.

Beşinci madde – Mübâşirler yedlerinde bulunan arzuhâl ve tekârîr salı günleri ticâret-hâneye götürülüb Türkçe saat dokuz buçuk kadar kayd ettirilecek ve ertesi gününe bırakılmayacaktır; ve perşembe günü görülecek dâ'vâların pusûlları ke-zalik salı gününden verilecektir; ve beher hafta nihâyet on iki dâ'vâyâ kadar rü'yet olunub ol hafta neveti olub da görülemeyen dâ'vâyı ertesi haftaya bi't-te'hîr en ibtidâ fasl ve rü'yet kılınacaktır. Ve ne kadar dâ'vâ arzuhâl ve tekârîri var ise buyûrulduları târihleriyle yâftası meclis odasının kapûsuna ta'lik ettirilecektir.

Altıncı madde – Her dâ'vânın ba'de'r-rü'ye hükm ve kararı ekseriyyet arâ-yı a'zâ ile olacaktır; ve bir maddenin kat' ve hükmünde beyne'l-a'zâ ekseriyyet bulunamayub da tesâvî-yi ârâ vukû' bulursa re'is-i meclis bulunan zâtın re'yi hângi tarafta bulunur ise ol tarafa hükm olunmak iktizâ eder; ve fakat bu madde muvakkat hükmünde olacağından ilerüde lüzûm-ı sahîha görünür ise ta'dîl-i câ'iz olacaktır. (s. 552)

Yedinci madde – Şehr-i mayısdan i'tibâren Teşrîn-i Evvel nihâyetine kadar ya'nî eyyâm-ı sayfda a'zâ-yı meclis Türkçe saat dördte 'alâ-eyyi-hâl Meclis-i Ticâret'te mevcûd bulunan mürâfa'âya bi'l-ibtidâr saat kararlarında yarım saat kadar faysal vererek ba'dehû yine meclise vusûl ile eyyâm-ı sayfda saat dokuz buçuk ve şitâda ona kadar rü'yet ve masâlihe devam olunacaktır.

(s. 551)

⁴⁰⁷ [1] Mevzû-i bahs olan müzekkere 77-78'inci sahîfeler hâşiyesinde münderic 1263 nizâm-nâmesi olmak muhtemeldir.

Sekizinci madde – Mürâfa‘ası olan sefâret tercümânları ve mu‘teberân-ı tüccâr nevbetleri gelübde meclise girinceye kadar mahsûs olan odalarında ârâm eyleyeceklerdir.

Dokuzuncu madde –Meclisin hükm ve kararını mutazammın olan i‘lâmların tahrîr ve i‘tâsı karar-ı maslahat gününden nihâyet on beş gün murûruna kadar icrâ olunub bu müddetin geçirilmesi câ‘iz olmayacaktır.

Hâtme – Der-dest tanzîm olan ticâret kânûn-nâmesinin hitâm ve i‘lânına kadar muvakkaten ve teshilân li'l-masâlih kâmilen mer‘iyyü'l-icrâ tutulub ol vakit icâb ederse yine bi'l-müzâkere zikr olunan kânûn-nâmenin ahkâmına tatbîkan ta‘dîl olunabilecektir.

Sâlifü'z-zikr 1263 nizâm-nâmesi hakkında Ticâret Nezâreti'nden Hâriciyye Nezâreti'ne yazılan tezkere sûretidir:

Ma'lûm-ı ‘âlîleri buyûrulduğu vechle ticâret-hânedede fasl ve rü'yet olunmakta olan de‘âvîye dâ'ir geçende sefâret tercümânlarıyla ticâret-hânedede birkaç kere cereyân eden müzâkerâtın fezleke-i kararı zabt ve tahrîr olunarak bend bend yazılan müzekkerede sürhile meşrûh ise de mu'ahhıran müzekkere-i merkûmenin ikinci (s. 553) ve dördüncü bendleri bâlâlarında muharrer ve meşrûh bulunan maddelerin zeylerinde ba‘zı müzâkere-i vâkı‘a dahî derc-i ilâve olunmuş ve müzekkere-i mezkûre nezâret-i behiyyeleri cânibinden sefâretler tarafına resmen i‘tâsı icâb edeceğinden evvelce keyfiyyet-i ma'lûm-ı ‘âlîleri buyûrılmak üzere leffen takdîm kılınmış olmakla icâbının icrâsı husûsunda irâde efendimindir.

Hâriciyye Nezâreti'nin Tezkere-i Cevâbiyesi Sûretidir: Enmele-pîrâ-yı tekrîm olan işbu tezkere-i seniyye-i âsaf-âneleri me'al-i vâlâsı rehîn-i iz'ân bende-gânem olub müzekkere-i merkûme dahî mutâla‘a birle nizâmât-ı mündericânın esbâb-ı mücebesi olan ‘ibârât-ı tay ve ihrâc olunarak metin ve şerhinden bi'l-istinbât her maddesinin yalnız kararı olmak üzere kaleme aldırılıb tıbk-ı iş‘ârî ‘âlî-i nezâretpenâhileri vechle sefâretlere verilmiş olan nizâm-nâmenin bir aynî ol bâbda yazılan müzekkere sûretiyle beraber manzûr-i me‘âli- mevfûr-ı âsaf-âneleri buyûrılmak için leffen takdîm kılındı.

Makâm-ı Nezâret-i Celîle-i Hâriciyye'den fi 12 Safer [Sad] sene 64 târihiyle bi'l-hamle sefâretlere i‘tâ kılınan müzekkerenin sûretidir:

Ticâret-hânedede fasl ve rü'yet oluna gelen de‘âvî hakkında mu'ahhıran sefâret-i mu‘tebereleri tercümânı hâzır olduğu hâlde bi'l-müzâkere karâr-gîr olan dokuz maddeyi hâvî tertîb olunan nizâm-nâmenin bir sûreti manzûr-ı asîl-âneleri

olmak için leffen gönderilmiştir. Mutâla'asından ma'lûm sefirâneleri olacağı vechle verilen karar-ı rü'yet de'âvîde mukaddemleri görülen mevâni' ve müşkülâtı dâfi' olarak erbâb-ı de'âvînin sür'at ve suhûletle tesviye-i maslahatlarını müceb ve herkes hakkında hayırlı görüldüğünden (s. 554) ba'd-ez-în ol sûretle icrâ-yı iktizâlâri nezâret-i müşârün-ileyhâya havâle olunmuş olub fakat mevâdd-ı mukarrerinin tamâmî-i icrâsı her tarafın mu'âvenet ve himmetine ve masâlihînin 'adem-i te'ahhuru meclise me'mûr olan tüccârın mürâfa'a günlerinde bilâ-noksân mevcûd bulunmalarına menût ve mütevakkıf olduğundan bu husûslarda taraf-ı dost-ânelerinden dahî lâzım gelen te'kîdât ve müzâheretin hüsn-i ifâsına himmet olunacağı memûr-ı hâlis-ânemiz idüğü beyânı zât-ı sefirânelerine der-kâr olan ihtirâmât mütemeyyize-i muhibb-ânemiz ibrâzına vesîle-i ittihâz kılınmıştır.

Metn-i kitâbın 83-84'üncü sahîfelerine müte'allik yedi kıt'â vesîkâ bir vakitler Dersa'âdet Ticâret Mahkemesi, Meclis-i Ticâret-i Bahriyye'den başka, beş dâ'ireyi şâmil ve ayrıca birde hey'et-i iflâsiye mevcûd olduğunu ve bunlardan dördüncü ve beşinci ticâret mahkemelerinin 93 ve üçüncü mahkeme-i ticâretinde 99 sene-i hicriyyesinde lağv edildiğini iş'âr etmesi ve binâberîn hâ'iz-i ehemmiyyet bulunması hasebiyle ber-vech-i âtî aynen derc olunur:

Mehâkim-i ticâretin bir usûl-i muntazama tahtına idhâli zımnında müceddeden sûret-i teşkîliyle ta'yîn vezâ'ifine dâ'ir Ticâret Kânun-nâme-i Hümayunu Zeyl-i Ahkâmı'na tatbîkan el-yevm ticâret-hânedede mevcûd olan Ticâret Meclisi'nin yeniden tanzîm ve teşkîline ve müteferri'âtına mütedâ'ir Ticâret Nezâret-i Celîlesi tarafından yazılan tezkere Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da kırâ'at olunarak tafsîlâtından anlaşıldığı üzere kânûn-ı mezkûr hükmünce İstînâf-ı De'âvî-i Ticâret Meclisi'nin teşkîli bundan sonra çıkarılacak nizâm-nâmenin tekmîline ta'lik olunmak ve sevâhilde bulunan mehâkimin dahî berrî ve bahrî olmak üzere ikiye taksîmi iktizâ eder ise de Ticâret-i Bahriyye Kânûnu'nun henüz der-dest müzâkere (s. 555) bulunmasına mebnî bi-mennihi te'âlâ onun dahî hitâmında icâbına bakılmak lâzım geleceğine nazaran zeyl-i mezkûr ahkâmının şimdilik yalnız ticâret-i beriyyeye münhasır olması cihetiyle ticâret-i mezkûreye müte'allik de'âvînin rü'yet ve tesviyesi zımnında burada bulunan Meclis-i Ticâret'in nizâmı mücebince iki odaya tefrîk ve taksîmi ile evvel ve sâni ünvanıyla iki re'is ta'yîn olunarak her birerlerinde dört nefer a'zâyı dâ'imâ ve dört nefer a'zâyı muvakkate bulundurulması ve bir baş kâtib ile beher oda için ikişer zabt kâtibi ve birer tercümân ve dört nefer muhızır istihdâm olunması ve a'zâ-yı dâ'imededen ba'zı

gelmeyenlerin yerlerine kâ'im olmak ve husûsâtı sâ'ire-i ticârette kullanılmak üzere üç dört me'mûrun vücûduna ve mevcûd kütübenin icâbına göre teksîr ve ıslâhına lüzûm görüldüğü ve cânib-i Bâb-ı 'Âlî'den havâle kılınan tekârîre yazılan i'lâmâtta yüzde üç harc alınarak ikisi mübâşîrine verilmekte ve biri ticâret-hânedede tevkîf kılınmakta ise de zikr olunan yüzde üç harcın doğrudan doğruya ticâret-hâneye gelen de'âvî-i sâ'ireden alınan harc misillü yüzde biri mübâşîrine verildiği ve ikisi tevkîf kılındığı hâlde hâsılât-ı tekessür idüb ba'zı me'mûrun zamîmeten ve müceddeden tahsîsi lâzım gelen maaşların dahî bundan tesviyesi mümkün olabileceğini beyân ve iş'âr kılınmış olub vâkı'â meclis-i mezkûrun bu sûretle tefrîk ve tanzîmi tamâm nizâm-nâme-i mezkûr ahkâmına ve masâlih-in hüsn-i cereyânı zımında aranılan mazbûtiyet ve râbitâyâ muvâfık görünmesiyle Berlin sefiri sâbıkı sa'âdetlü İhsan Bey Efendi'nin muhassas olan dört bin kuruş maaşı üzerine hâsılât-ı mezkûreden zam olunmak üzere üç bin beş yüz kuruş daha ilâvesiyle şehriye yedi bin beş yüz kuruş maaşla re'is-i evvel ve tercüme odası hulefâsından Münif Efendi'nin dahî şimdilik ke-zalik hâsılât-ı merkûmeden mâhiye üç bin kuruş maaş ve 'uhdesine (s. 556) rütbe-i sâniye tevcîh-i ile re'is-i sâni ta'yîn kılınmış ve zikr olunan meclisler dâ'imî a'zâ ve tercümânlığına dahî melfûf pusûlada isimleri muharrer zevâtın müceddeden ve zamîmeten tahsîs gösterilen maaşlarla me'mûr edilmesi ve şu tasavvurât icâbınca Ticâret Meclisi Müftülüğü'nün lağvı lâzım geleceğinden bu me'mûriyyette bulunanların teşkîl olunacak istînâf meclisine ta'yîn kılınması ve bu meclisin nizâm-nâmesiyle Ticâret-i Bahriyye Kânûnu'nun dahî serî'an tanzîm olunması ve kütübe ve harc i'lâmı hakkında olan iş'âr-ı vechle icrâ-yı iktizâsına bakılmak ve birde ticâret-hânedede alınan harclar nesak-ı vâhid üzere alunmayub Hıristiyan teba'a-i şâhânededen ve tüccâr-ı ecnebiyyeden yüzde üç alınarak teba'a-i müslimeden yüzde beş mübâşîriyye ve iki harc-ı i'lâm istihsâl kılınmakta olduğu misillü taşralarda dahî bu vechle icrâ olunmakta olub bu ise sunûf-ı teba'a-i hazret-i şâhâne haklarında meşmûl ve sezâvâr buyûrulan efkâr-ı 'adâlet-i disâr-cenâb-ı pâdişâhiye mugâyir olmasıyla resm-i mezkûrun ta'dîl ve tesvîyesiyle cümleden her yerde bir siyâkda alınması lâzım geleceğinden ba'd-ez-în ticâret-hânedede seyyân üzere yüzde üç alunub kimseden ziyâde harc ve resm nâmı ve nâm-ı âherle bir habbe ve bir akçe aldirmaması ve taşralarda ticâret meclislerinde dahî bu usûlün icrâsı ve taşralarda olan de'âvî-i sâ'ire resmleri dahî ba'dehû kararlaştırılması ve mahkeme-i ticâretin zabt kitâbeti hizmetinden çıkarılmış olan Enver ve Muhsin Efendilerin muhassas olan maaşlarından mâhiye Enver Efendi'ye

dört yüz ve Muhsin Efendi'ye iki yüz kuruş i'tâsıyla gerü kalan bin dört yüz doksan kuruşun mukaddemâ tahsîs kılınan beş bin kuruş ile birleştirilerek mersul pusûla mücebince ketebe-i mevcûdeye müceddeden ve zamîmeten tahsîs kılınması ve ikinci meclisin tercümânı Yanko Efendi'nin Avrupa'ya gideceği cihetle beyân kılınacağı (s. 557) sûrette icrâ-yı iktizâsı husûsları bi't-tensîb hâk-pây-ı hümâyûn-ı şâhânen lede'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb pâdişâhî dahî ol merkezde müte'allik ve şeref-südûr buyûrulmuş ve mezkûr pusûlanın bir sûreti irsâl kılınmış olduğu beyânıyla iki kıt'a sâdır olan fermân-ı 'âlî ticâret muhâsebesine kayd olunarak 'ilm ve haberinin i'tâsı fermân-ı sâmi-i nezâretpenâhi buyûrulmağın mücebince muhâsebe-i mezkûreye kayd olunarak fermân-ı 'âlî-i mezkûr târihi olan iki yüz yetmiş yedi senesi cümâde'l-ülânın on dördüncü gününde vâki' yetmiş altı senesi Teşrîn-i Sâni on altıncı gününden i'tibâren mumâ-ileyhimâ bâlâda beyân kılındığı üzere sânisinin on altıncı gününden i'tibâren mumâ-ileyhimâ bâlâda beyân kılındığı üzere şehriye ol mikdâr maaş müceddeden ve zamîmeten ticâret hâsîlâtından tahsîs kılındığını mübeyyen meclis-i mezkûr bâş kitâbeti tarafından işbu 'ilm ve haberi verildi.

Fî 21 Şevvâl [L.] sene 73

Bâlâ'da muharrer olduğu vechle bâ-irâde-i seniyye teşkîl ve küşâd olunan üçüncü meclis re'is ve a'zâ ve kütübe ve muhızrlarına ticâret hâsîlâtından dört bin beş yüz ve müteveffâ mümeyyiz sâni İsmail Efendi'nin mahkeme-i mezkûre harc-ı 'atîk ve cedîd hasîlâtından bin dört yüz elli kuruş ki cem'an beş bin dokuz yüz kuruş esâmîleri üzeri meşrûh olduğu üzere tevârih-i muhtelite ile maaş-ı kadîmleri üzerine müceddeden ve zamîmen tahsîs ve i'tâ kılınmış ve kûsûr elli kuruş dahî bundan böyle tedârik ve istihdâm olunacak efendiye tahsîsi ve başkaca 'ilm ve haberi verileceği ma'lûm olarak ol vechle kayıdlarının tashîh ve tesviyesiçün masârifât-ı muhâsebesine ve ticâret mahkemesi hâsîlâtı sandığına 'ilm ve haberlerinin i'tâsı fermân-ı sâmi-i cenâb nezâretpenâhîleri buyûrulmağın mücebince ticâret muhâsebesine kayd (s. 558) olunub keyfiyyet-i ma'lûm olmak için masârifât-ı muhâsebesine verildiği misillü mahkeme-i mezkûre hâsîlâtı sandığına dahî işbu 'ilm ve haber verildi.

Ticâret Nâzırı Devletlü Paşa Hazretleri [1]⁴⁰⁸

Müceddeden teşkîli muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olarak meclis Ticâret-i Bahriyye Zeyl-i Kânûn-ı Ticâret iktizâsınca bir re'is ile iki a'zâ-yı da'imî ve dört a'zâ-yı muvakkateden ve mecâlis-i sâ'ireye kıyâsen lüzûmu mikdâr-ı kütûbe ve hademedden ibâret olub der-dest tab' ve temsîl bulunan Kânûn-nâme-i Ticâret-i Bahriyye bu günlerde resîde-i hitâm olacağından meclis-i mezkûrun tertîb ve teşkîli zamânı gelmiş bulunmasına ve bunun hizmet riyâsetine ta'yîn olunacak zâtın diğer mecâlis re'isleri misillü lisâna âşinâ ve dirâyette muttasıf olması lâzım gelerek meclis-i vâlâ kavânîn dâ'iresi bâş mütercimi izzetlü Kadri Bey aranılan evsâfi ile muttasıf görünmesine mebnî mîr-i mumâ-ileyhin meclis-i mezkûr riyâsetine ve liman meclisinde müddet-i medîde müstahdem olarak de'âvî ve usûl-i ticâret-i bahriyye'ye ma'lûmât-ı kâmileleri olan Kıstaki Efendi ile Bâb-ı 'Âlî tercüme odası hülefâsı müttehizânından Hacı Rıfat Efendi'nin ve hayriye tüccârı muhtar evveli Emin Bey'in a'zâlık me'mûriyyetine ta'yîn olunmaları işbu meclise Ticâret-i Bahriyye me'mûrları maaşı olmak üzere nezâret-i celîlelerinin yetmiş dokuz senesi muvâzene defterine bir sene için yüz altmış bin kuruş konulmuş ve Liman İdâresi'nin şimdiye kadar bu hizmeti îfâ eden me'mûrları maaşının Tersâne-i 'Âmire muvâzenesinde muharrer yekûn senevîsi dahî elli üç bin dört yüz kuruş râddesinde bulunmuş olduğundan işbu iki kalem mebâliğin şehriyeye taksîmî hâlinde hâsıl olacak on yedi (s. 559) bin yedi yüz seksen üç kuruş müftü maaşı olarak altı yüz kuruş bi't-tenzîl kûsûr on yedi bin yüz seksen üç kuruşdan üç bin beş yüz kuruşunun riyâset maaşı olmak üzere mûmâ-ileyh Kadri Bey'e ve iki bin beş yüz kuruşunun mûmâ-ileyh Kıstaki Efendi'ye ve iki bin kuruşunun Hacı Rıfat Efendi'ye ve bin iki yüz elli kuruşunun Emin Bey'e ve dört bin dört yüz otuz üç kuruşunun dahî merbût pusûlada muharrerü'l-esâmî zabt kâtibleri ve mübeyyîz ve mukayyedler ile meclis tercümânî ve iki nefer muhızırlara tahsîsi ve işbu maaşların yekûnünü on üç bin altı yüz seksen üç kuruş bâliğ olacağından ve bu akça sâlifü'z-zikr on yedi bin yüz seksen üç kuruşdan tanzîl olduğu hâlde üç bin beş yüz kuruş kalacağından ondan yedişer yüz ellişer kuruşunun ikinci meclis re'isi izzetlü Said Efendi ile üçüncü meclis re'isi Vahan Efendi'nin derece-i kâfiyeden dûn olan üçer bin kuruş maaş-ı kadîmlerine ve beş yüz kuruşunun dîvân-ı istînâf a'zâsından izzetlü Gavril Efendi'nin maaş-ı muhassası olan üç bin kuruşa ve beş yüz kuruşunun

(s. 558)

⁴⁰⁸ [1] Buyûruldu-yı Sâmi

dahî ikinci meclis a'zâsından olub meclis-i me'âbire me'mûr orman mühendisleri tercümânlığı nâmıyla 'uhdesinde bulunub mu'ahharan mezkûr mühendislerin Fransa'ya 'avdetleri münâsebetiyle hazînece kayd-ı terkîn olunan bin dokuz yüz elli kuruşa mukâbil olmak üzere Yanko Efendi'nin muhassası olan bin beş yüz kuruş maaşına zammı ve kûsûr bin kuruşunun dahî mektûbî odasında bulunan efendilerin maaş-ı kadîmlerine ilâvesi ve mûmâ-ileyh Kıstaki Efendi'nin liman tarafından bâ-tezkere rivâyet olunan ba'zı ahvâli tahkîk ile berâ'at zimmeti ta'yîn etmedikçe hakkında tasvîb kılınan a'zâlîğe naklî uyamayacağından (s. 560) ve limandan 'azliyle tedkîk-i keyfiyyet edilmesi taraf-ı vâlâ-yı kapûdâniye havâle olduğundan tebriye-i zimmet edemediği hâlde yerine diğerk münâsebetin ta'yîn olunması ve mârû'l-beyân liman meclisinde bulunan müftünün bu hâlde işi kalmayacağından ve tenzîli gösterilen maaşı dahî cüz'iyâtta bulunduğundan sâye-i hazret pâdişâhîde kemâ-kân maaşını almak üzere me'mûriyyetinden 'afv ve liman meclisinde olan efendilerin Ticâret-i Bahriyye Meclisi'ne nakliyle beraber maaşlarının dahî Tersâne-i 'Âmire bütçesinden ticâret-hâne bütçesine idhâl ve Ticâret-i Bahriyye Meclisi'nin teşkîlinden dolayı zikr olunan liman meclisinin işi kesb-i hiffet ederek orada kalacak me'mûrîn ve ketebe ile ufak tefek işleri rü'yet için bir ufak meclis teşkîli dahî mümkünâtta görüldüğüne binâen zikr olunan Ticâret-i Bahriyye Meclisi teşkîl ve masâlih ve umûru ta'yîn olunduktan sonra devletlü Kapûdân Paşa hazretleriyle bi'l-muhâbere oraya da bir nizâm-nâme-i mahsûs tanzîm olunması ve liman odası me'mûrlarından Ebezâde Yanko'nun (?) meclis-i mezkûr tercümânlığında ibkâsıyla mûmâ-ileyh Kadri Bey'in kapû kethüdâlık maaşından geçende emsâl-i vechle kalem maaşına zam edilen bin kuruş ile mûmâ-ileyh Yanko'nun yerine başka münâsib birinin alınması ve mevâdd-ı sâ'ire'nin dahî iktizâları icrâ kılınması husûslarının Maliye Nezâret-i Celîlesi'yle savb-ı devletlerine havâle olunmasına bi'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb pâdişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyûrulmuş sûver-i mesrûda nezâret-i müşarûn-ileyhâyada bildirilmiş olmakla bi'l-muhâbere oraca dahî iktizâsının icrâsına himmet buyûrulamak

Fî 28 Şabân sene 280 ve fî 25 Kânûn-ı Sâni sene 79 (s. 561)

Ticâret Nâzırı Devletlü Paşa Hazretleri [1]⁴⁰⁹

Birinci Meclis-i Ticâret re'isi sa'âdetlü Asım Bey Efendi'nin Karasi mutasarrıflığına vukû'-ı me'mûriyyeti cihetle ikinci meclis riyâsetinde bulunan Said Efendi'nin birinci ve üçüncü meclis re'isi olan Vahan Efendi'nin onun birine ikinci meclis riyâsetlerine ve mezkûr üçüncü meclis a'zâsından Yusuf Efendi'nin dahî meclis-i mezkûr riyâseti hizmetine me'mûriyyetleri ve masâlih-i iflâsiyeye bakmak üzere mukaddemce teşkîl olunan komite riyâsetine dahî a'zâsından İsmail Bey'in ta'yîni ya'nî ve ikinci meclis zabıt kâtibi sâniisi Hasan Efendi ve tercüme odası hulefâsından Karabet ve masâlih-i iflâsiye işlerinde istihdâm olunan Bogus Efendi'lerin mezkûr komite a'zâlığına icrâ me'mûriyyetleri ile birinci meclis riyâsetine muhassas olan yedi bin beş yüz ve ikinci ile üçüncü meclis riyâsetleri maaşı bulunan üçer bin yedişer yüz ellişer ve mûmâ-ileyh Yusuf Efendi'den münhal olacak iki bin ve İsmail Bey'in maaşı bulunan bin beş yüz kuruş birleştirildiği hâlde hâsıl olan on sekiz bin beş yüz kuruşdan altı bin kuruşunun birinci ve dört bin beş yüz kuruşunun ikinci ve üç bin kuruşunun üçüncü meclis riyâsetlerine ve iki bin beş yüz kuruşunun sâlifü'z-zikr komite riyâseti me'mûriyyetine tahsîsiyle kûsûr iki bin beş yüz kuruşdan ikişer yüz ellişer kuruşunun ikinci ve üçüncü meclisler a'zâsından Rıfat Bey ile Kamil Efendi'nin bin beşer yüz kuruş maaşlarına zammı ve geri ve kalan iki bin kuruşdan (s. 562) bin kuruşunun mezkûr komiteye alınacak Hasan Efendi ve diğer bin kuruşunun mûmâ-ileyh Karabet Efendi'ye tahsîs ve zikr olunan komitenin hîn-i teşkîlinde kütübesiçün tahsîs-i muktezâ-yı irâde-i seniyyeden bulunan iki bin kuruşdan bin dört yüz elli kuruş bi't-tahsîs kûsûr beş yüz elli kuruşunun mûmâ-ileyh Bagos Efendi'ye i'tâsı ve mûmâ-ileyhimâ Vahan ve Yusuf Efendi'ler ile i'lâmât bâş kâtibi Raşid Efendi'nin hâ'iz oldukları rütbe-i sâlisenin sâniyeye terfî'iyle komiteye riyâsetine ta'yîn olunacak İsmail Bey ve ikinci ve üçüncü meclisler a'zâsından Rıfat Bey ile Ali Rıza ve Kamil ve Yanko Efendi'lere müceddeden rütbe-i sâlise ve mûmâ-ileyh Hasan Efendi ile mahkeme-i ticâret tercümânı İstefan Efendi 'uhdelerine rütbe-i râbi'a ve meclis-i istînâf a'zâsından Minas Efendi'ye dahî emsâli misillü rütbe-i sâniye tevcîhi husûslarına vukû' bulan iş'âr-ı vâlâları mücebince bi'l-istizân müsâ'ade-i seniyye-i cenâb padişâhî bi-dirîg ve şâyân buyûrulmuş ve Bâb-ı 'Âlî'ce icâb-ı icrâ kılınmış olmakla

(s. 561)

⁴⁰⁹ [1] Buyûruldu-yı sâmi

ber-mûceb irâde-i seniyye oraca dahî iktizâsının îfâsına himmet buyûrula deyû

Fî Zi'l-hicce sene 280 ve fî Nisan sene 80

Mahkeme-i Ticâret Riyâset-i Evvelîsine

Sa'âdetlü Efendim

Teba'a-i Osmâniyye ile ecnebiyye beyninde tekevvün eden muhtelit dâ'vâların rü'yeti zımında mukaddemâ beşinci mahkeme-i ticâret nâmıyla bir mahkeme daha teşkîl olunmuş ise de birinci mahkeme-i ticâret geçenlerde icrâ olunan ba'zı tebdîlât üzerine bu misillü dâ'vâların bilâ-te'hîr rü'yetini kâfil olduğu bi't-tecrûbe anlaşılaraq sâlifüz-zikr beşinci mahkemenin vücûduna şimdilik lüzûm olmadığı taraf-ı (s. 563) vâlâlarından beyân olunduğuna ve birde masâlih-i iflâsiyenin rü'yetine me'mûr olan dördüncü mahkeme-i ticârette bu nev'î masâlih-in 'adeden bir mahkemeyi işgâl edecek derecede bulunduğuna mebnî ba'd-ez-în masâlih-i mezkûre mevâdd-ı sâ'ire misillü mahkeme-i ticâret ikinci ve üçüncü meclislerinde rü'yet olunmak üzere işbu dördüncü ve beşinci ticâret mahkemelerinin lağvı ve işbu lağv olunacak mehâkim me'mûrlarından açıkda kalacak olanların hâlleriyle mütenâsib 'adliyye me'mûriyyetlerinde istihdâmı ve mukaddemâ karşûluk bulunamamasından dolayı emsâli râddesinden dîn olarak tertîb olunmuş olan ba'zı me'mûrîn maaşlarının emsâli râddesine iblâğı husûsuna bâ-takrîr vukû' bulan istizân üzerine irâde-i seniyye-i hazret hilâfetpenâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyûrulduğu beyân-ı 'âlisiyle icrâ-yı icâbı bâş vekâlet makâm-ı celîlinden şeref-vârid olan tezkere-i sâmiyede iş'âr buyûrulmuş ve iktizâsı icrâ ve muhâsebece mu'âmele-i kuyûdiyesi îfâ ettirilerek tanzîm olunan pusûla leffen gönderilmiş olmakla bir mantûk irâde-i seniyye mu'âmelât-ı mukteziyyenin îfâsı husûsuna himmet olunması bâbında irâde efendimindir.

Fî 8 Muharrem sene 97 ve Fî 10 Kânûn-i Sâni sene 95 Cevdet

Zîrde muharrer zevâte zamîmeten tahsîs kılınan maaşâtın mikdârını mübeyyen pusûladır:

675 Bahriyye Mahkemesi Re'isi Kostaki Efendi

675 A'zâ Cemal Bey

675 A'zâ Azyan Efendi

Fî 10 Kânûn-ı Evvel sene 95

‘Adliyye-i (s. 564)

Mahkeme-i İstînâf Riyâset-i Evvelîsine

Fazîletlü Efendim

Dersa‘âdet dördüncü ve beşinci ticâret mahkemeleriyle Beykoz ve Yeniköy Bidâyet Mahkemeleri’nin lağvı ve zikr olunan Beykoz ve Yeniköy'e birer sulh me'mûru ta'yîni ile işbu lağv olunacak mahkemeler tahsîsâtından kalacak akçeden mukaddemâ karşıuluk bulunamamasından dolayı emsâli râddesinden dûn olarak tertîb olunmuş olan ba'zı me'mûrîn maaşlarının emsâli râddesine iblâğı husûsuna bâ-takrîr vukû' bulan istizân üzerine irâde-i seniyye-i hazret pâdişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyûrulduğu beyân-ı ‘âlisiyle icrâ-yı icâbı bâş vekâlet makâm-ı celîlinde şeref-vârid olan tezkere-i sâmiyede iş'âr buyûrulmuş ve iktizâsı icrâ ve muhâsebece mu'âmele-i kuyûdiyesi îfâ ettirilerek tanzîm olunan pusûla leffen gönderilmiş olmakla lâzım gelenlere icrâ-yı tebligât olunması bâbında irâde efendimindir.

Fî 8 Muharrem sene 93 ve Fî 10 Kânûn-ı Evvel sene 95

Cevdet

Zîrde muharrer zevâta zamîmeten tahsîs kılınan maaşâtın mikdârını mübeyyen pusûladır:

1000 Mahkeme-i İstînâf Cünha Kısmı Re'isi
Mustafa Bey

675 « « A'zâ Lütfü Bey

675 « « A'zâ Bogos Efendi

1250 « « Ticâret Kısmı Bogos Lapir Efendi

3700 Yalnız üç bin yedi yüz kuruş (s. 565)

Mahkeme-i Ticâret Riyâset-i Ūlâ'sına

Sa'âdetlü Efendim

Yunanistan cihetinde teşkîl edilecek komisyona bâ-irâde-i seniyye komiser ta'yîn olunan ikinci mahkeme-i ticâret re'isi sa'âdetlü İsmail Bey'in yeri münhal ve mahkeme-i ticâretin üçüncü dâ'iresinden dahî istiğnâ hâsıl olmaktan nâşî dâ'ire-i merkûmenin lağvıyla mahkeme-i mezkûre re'isi Mehmed Bey'in mûmâ-ileyh İsmail Bey'in yerine ikinci mahkeme-i ticâret riyâsetine ta'yîni ve birinci mahkeme-

i ticâret masâlihinin kesreti cihetle a'zâsından biri noksân olduğu hâlde a'zâlık vazîfesini îfâ eylemek vesâ'ir vakitlerde de dahî umûr-ı tahrîriyyeye bakmak üzere ikinci mahkeme-i ticâret a'zâsından Tevfik Bey'in maaş-ı muhassasıyla birinci mahkeme-i ticâret a'zâ mülâzımlığına tahvîl me'mûriyyeti ve onun yerinde üçüncü mahkeme-i ticâret a'zâsından Avni Efendi'nin iki bin kuruş maaşla nasbı husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret pâdişâhî müte'allik ve şeref-südûr buyûrularak doksan yedi senesi Kânûn-i Sâni'nin onundan i'tibâren muhâsebe mu'âmele-i kuyûdiyesi tesviye ettirilmiş olduğu sicill-i me'mûrîn müdürîyyetinden ifâde olunmakla ol bâbda irâde efendimindir.

Fî 29 Rebi'ül-âhir 99 ve fî 8 Mart 98

19 Cümâde'l-ülâ 1277 târihinde ecnebîlerle teba'a-i Devlet-i 'Aliyye beyninde ticârete ta'alluku olmayan dâ'vâlar hakkında ne vechle mu'âmele olunması istizânına dâ'ir makâm-ı sadârete yazılan tezkere sûretidir ki 90'ıncı sahîfeye müte'allik olmak üzere ber-vech-i zîr derc olunur: (s. 566)

Rehîn-i 'ilm-i 'âlî-i sadâretpenâhileri buyûrulduğu üzere Meclis-i Ticâret yalnız umûr-ı ticârete dâ'ir de'âvînin rü'yet ve tesviyesine me'mûr olduğu hâlde ecnebîlerle teba'a-i Devlet-i 'Aliyye beyninde ticârete ta'alluku olmayan ekser de'âvî dahî meclis-i mezkûre havâle buyurulmakda olduğundan şimdiye kadar o makûle de'âvî kabûl ve rü'yet kılınmış ise de bu kere bâ-irâde-i seniyye mevki'-i icrâya konulmuş olan zeyl-i kânûnda mehâkim-i ticâretin ne makûle masâlih ve de'âvî rü'yetine salâhiyyeti olabileceğini kazıyyesi ber sûret-i mahsûsada beyân ve hikâye kılınmış olmasına nazaran ba'd-ez-în umûr-i ticârete müte'allik olmayan husûsâtın mehâkim-i mezkûrede fasl ve rü'yet olunamaması lâzım geleceği cihetle bundan böyle cânib-i mahkeme-i ticârete havâle buyûrulan de'âvîden ticârete ta'alluku olmayanlar hakkında ne vechle mu'âmele olunması iktizâ edeceğinin taraf-ı eşref-i vekâletpenâhîlerinden istizânına mecbûriyyet hâsıl olmuş olmakla ol-bâbda her ne vechle irâde-i 'aliyye-i âsaf-âneleri müte'allik buyûrulur ise mantûk-ı 'âlisi vechle harekete ibtidâr olunacağı muhâtt-ı 'ilm-i 'âlî-i sadâretpenâhileri buyûruldukda emr-i fermân hazret-i men lehül-emrindir.

İşbu tezkere üzerine 14 Receb 1277 târihinde makâm-ı sadâretten gelen cevâb sûretidir:

Vâkı'â mahkeme-i ticâretin ticârete dâ'ir de'âvîden başkasını rü'yet etmesi vezâ'if-i müterettibesinin hâricinde ise de ma'lûm-ı vâlâları buyûrulduğu vechle o

makûle ticârete ta'alluku olmayan dâ'vâlar için şimdiki hâlde başka bir mahkeme olmadığına o misillü dâ'vâlara bakılmayacak olur ise hukuk-ı 'ibâd-ı taahhür edeceğine mebnî o misillü de'âvî-i muhtelitenin bir mahkeme teşkîl (s. 567) olunmasına karar verilinceye kadar kemâ-kân mecâlis-i mezkûrede rü'yet ve tesviye kılınması münâsib görünmüş olmakla icâbının icrâsı menût himmet-i behiyyeleridir.

90'inci sahîfeye müte'alliktir:

Adana Ticâret Mahkemesi re'isinin 21 Nisan 9 târihli ve otuz üç nûmrûlu tahrîrâtı mütâla'a edildi. Teba'a-i Osmâniyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde mün'akit olan şirketlerin kâffesine şirket-i Osmâniyye nazarıyla bakılıb beyenlerinde bir münâza'a vukû' takdîrde mehâkim-i muhtelitede rü'yet ettirilmesi icâb edeceğinin cevâben emr ve iş'ârî lüzûmu ekseriyyetle tezekkür kılındı.

Fî 26 Zi'l-ka'de sene 97 ve 18 Teşrîn-i Evvel sene 96

94-95'inci sahîfelere müte'alliktir:

Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin işbu tezkeresi encümente mutâla'a kılındı. Avusturyalı Ekkel ve karındaşlarının Rodos Mahkeme-i Ticâreti'nde istînâfen ve muhteliten rü'yet olunan dâ'vâlarının temyîzi için Mahkeme-i Temyîz Hukûk Dâ'iresi'ne istid'â takdîm edilmiş ise de ecnebîlere â'id husûsâtın temyîzen rü'yeti henüz sefâretin taht-ı tasdîkinde olmadığından kabûl olunamayacağı Avusturya sefâretinin melfûf takrîri sûretinde beyân ve iş'âr olunması ve mehâkim-i muhtelitede henüz rü'yet olunan de'âvî-i ecnebiyyede temyîz usûlünün gayr-i cârî bulunmasına nazaran tezkere-i mezkûrenin Mahkeme-i Temyiz Riyâset-i 'Aliyesi'ne i'tâsı iktizâ eder.

Fî 9 Şabân sene 97 ve 5 Temmuz sene 96 (s. 568)

Avusturya ve Macaristan sefâretinin işbu Cümâde'l-âhir sene 97 târihli takrîri mutâla'a olundu. Me'aline nazaran bir asıl deyn için ve birde tesviye deyn zımnında emlâkin fûrûhtu için olarak iki kıt'a i'lâm verildiği anlaşılmıştır. Esâs deyn hakkında verilen i'lâm ahd-ı tarafeyn ecnebî bulunduğu cihetle tabî'î muhtelit mahalden verileceği ve bu makûle i'lâmât hakkında temyîz usûlünün el'ân 'adem-i cereyânı der-kâr ise de emlâk hakkında ecnebîler ile teba'a beyninde tahaddüs edecek münâza'âta 'ahden teba'a-i Devlet-i 'Aliyye gibi mu'âmele olunacağından

ancak emlâkin fûruhtı hakkında olan i'lâmın istînâf ve temyîzine medyûnun hakkı olub bu bâbda sefâretin iddi'âya salâhiyyeti olamayacağı tezekkür kılındı.

Fî Ramâzan sene 97 ve 31 Temmuz sene 96

97-99'uncu sahîfelere müte'allik olmak üzere Ticâret Nezâret-i Celîlesi'ne yazılan tezkere-i sâmiye ber-vech-i zîr derc olunur:

Devletlü Efendim Hazretleri

Taşra ticâret mahkemelerinde rü'yet olunmuş olan de'âvî hakkında istînâf vukû' buldukca buna ötedenberû Dersa'âdet Ticâret Mahkemesi'nde bakılmakta bulunduğu hâlde mu'ahhıran dîvân-ı istînâfın teşkîl olunmasından nâşî ba'd-ez-în mahkeme-i ticâretin bu gûne istînâf dâ'vâlarının rü'yetine salâhiyyeti sâkıt olduğu beyânıyla bundan böyle de'âvî-i mezkûrenin mahkeme-i mezkûrede rü'yeti kâbil olamayacağı cevâbı 'inde'l-hâce verilmekte olub hâlbûkî taşra mahkemeleri kararlarının istînâfı iktizâ ettikte bunun icrâsı cümlesinin re'isi hükmünde bulunan Dersa'âdet Ticâret Mahkemesi'ne â'id olmak (s. 569) emr-i tabî'î olduğundan ve derece-i sâniyede sefâretler henüz dîvân-ı mezkûrun nizâm-nâmesini kabûl ve tasdîk etmediklerinden mehâkim-i mezbûrede bi'r-rü'ye istînâfı icâb eden de'âvinin sâbıkı vechle Dersa'âdet Ticâret Mahkemesi'nde tedkîk ve rü'yet olunması lâzım geldiğinden ol vechle icrâ-yı iktizâsı husûsuna himmet buyûrmaları siyâkında tezkere-i senâveri terkîmine ibtidâr kılındı.

Fî Şabân 1280 ve 5 Kânûn-ı Sâni sene 1279

'Adliyye-i Nezâreti Celîlesi'nden Dersa'âdet Ticâret Mahkemesi Riyâset-i Ūlâ'sına hitâben yazılmayub 112'nci sahîfeye ta'alluku olan iki kıt'a vesîka ber-vech-i âtî derc olunur:

Sa'âdetlü Efendim

Teba'a-i İrâniyye 'aleyhine ikâme olunan de'âvî üzerine mahkemeden yazılan da'vet-nâmeler vaktiyle kañılârya taraflarından imzalanmakta ve icrâ-yı muhâkeme için ta'yîn olunan yevm ve saatte mahkemeye tercümân ve şeh-benderler gelmemekte olduğundan ve hasbe'l-mukâvele de'âvî-i hukûkiyyenin rü'yetinde tercümânların mahkemede huzûru mücâz olub mecbûrî olmadığından eyyâm-ı mu'âyyenede tercümân ve şeh-benderler gelmediği hâlde hükm-i

mukâvelenin muhâfazası lâzım geleceği hakkında sebk eden iş'âra cevâben Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden vârid olan tezkerede de'âvî-i hukûkiyyede İran şeh-bender ve tercümânlarının muhâkemede bulunmaları için mukâvele-nâmede münderic olan sûret-i cevâz şimdiye kadar lüzûm ve vücûb derecesini almış olduğuna mebnî mehâkimce tercümânın huzûruna bakılmayarak rü'yet dâ'vâ ve hükm ve i'lâm i'tâ olursa sefâret-i 'adem kabûl ile yeniden rü'yetini talep edeceği ve bu sebeble daha ziyâde te'hîrâta (s. 570) ve bu yolda birçok muhâberâta düşüleceğini der-kâr olmasıyla işi bu pereseye götürmekden ise tercümânların vakit ve zamânıyla mehâkime götürülmesi esbâbının istihsâli ve kançılâryaya da'vet-nâme imza olunub da nihâyet yevm-i mu'âyyenede yine mahkemeye gelmediği ve müdde'î nizâmen hükm-i gıyâbî istediği takdîrde ol vakit nizâmî dâ'iresinde gıyâben rü'yet dâ'vâ olunması muvâfık maslahat görüldüğünden sefâret-i mûmâ-ileyhâya ber-vech-i muharrer tercümânların i'zâmı hakkında icrâ-yı tebligât olunmuş olduğu beyân ve izbâr kılınmış ve keyfiyyet lâzım gelenlere bildirilmiş olmakla ba'de-mâ o yolda ifâ-yı mu'âmele ile yine ta'allülât ve te'hîrât görüldüğü takdîrde icâbına bakılmak üzere teblîğ-i keyfiyyet olunması bâbında irâde efendimindir.

Fî Rebi'ü'l-âhir 99 ve fi 8 Mayıs 98

Cevdet

Sa'âdetlü Efendim

Teba'a-i İrâniyye ile teba'a-i Devlet-i 'Aliyye beyninde hukûk-ı 'âdiyye ve ticâriyyeye müte'allik de'âvînin fasl ve rü'yetine tercümân da'vet olunub da gelmediği hâlde gıyâben dâ'vânın rü'yet olunub olunmaması ba'zı taraftan istifsâr olunması üzerine keyfiyyet Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'ne lede'l-iş'âr bu misillü de'âvîde tercümânın da'veti iktizâ eyler ise de bir sebab-i meşrû'a müstenid olmayarak tercümân icâbet etmediği takdîrde ta'tîl rü'yet dâ'vâya mehâkimce bir gûne mecbûriyyet olmadığı Bâb-ı 'Âlî hukûk müşâvirleri tarafından i'tâ olunan mutâla'a-nâmede gösterildiği beyânıyla ol vechle mu'âmele icrâsı cevâben beyân ve iş'âr olunmuş ve mücebince iktizâsının icrâsı husûsunun ta'mîmen (s. 571) iş'ârı Umûr-ı Hukûkiyye Müdiriyyeti'nden ifâde kılınmış olmakla ber-minvâl-i meşrûh ifâ muktezâsı bâbında irâde efendimindir.

Fî 28 Ramazân 99 ve 31 Temmuz 98

120'nci sahîfeye müte'alliktir:

Encümen-i 'Adliyye'ye havâle buyûrulan merbût 14 Haziran sene 97 târih ve iki yüz altı nûmrûlu tezkere-i sâmiye ile melfûfu bulunan Rumeli Şarkî vilâyet-i tahrîrâtı mutâla'a olundu. Hülâsa-i müfâdı, teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik mehâkim-i Osmâniyye'de fasl ve rü'yet olunan de'âvî-i hukûkiyyeye dâ'ir cânib mahkemedden tanzîm olunan zabıt-nâmelerin ba'de-mâ teba'a-i merkûmenin mensûb oldukları konsolato tercümânları tarafından imza edilmesi mehâkim-i nizâmiyyece müttehiz olan usûl ve kâ'ide muktezayâtından olduğu hâlde vilâyetce bu bâbda bir gûne ma'lûmât bulunmadığı beyânıyla keyfiyyetin istifsârından ibârettir. Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye kânûn-ı muvakkatinin altıncı maddesinin dördüncü fıkrası mücebince Dersa'âdet hukûk ve ticâret mehâkiminde tercümânların imza ettikleri defter karar defteri olub zâbıt-nâme olmadığından ve fi'l-vâki' bu bâbda Umûr-ı Cezâ'iyye Müdüriyyeti behiyyesi ifâdesiyle 9 Cümâdel-ûlâ sene 98 ve 28 Mart sene 97 târihinde ta'mîmen tahrîrât-ı 'aliyye-i cenâb nezâretpenâhileri tastîr buyurulmuş ise de tahrîrât-ı umûmiyye-i mezkûre mehâkim-i cezâ'iyyeye â'id bulunub su'âl olunan cihetler ise mevâdd-ı hukûkiyyeye münhasır idüğünden mehâkim-i hukûkiyyede yalnız karar-ı hülâsâsına mahsûs defterin imza edilmekte olduğunun cevâben 'arz ve iş'ârî lüzûmu tezekkür kılındı.

Fî Safer sene 99 ve 12 Kânûn-ı Evvel sene 97 (s. 572)

121'inci sahîfeye müte'alliktir:

Ecnebîye müte'allik husûsâtın muhâkemesinde konsolatolar cânibinden tercümân makâmına kâ'im olmak üzere yerlûden olarak gönderilenlerin tercümân vekîli olarak kabûlüne mesâğ 'ahdi ve nizâmı olmadığı edilen su'âl üzerine Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden cevâben bildirilmiş ve keyfiyyet lâzım gelenlere ta'mîmen iş'âr ve işbu tahrîrâtın nesh-i matbû'a-i kâfiyesi dahî leffen tesyâr kılınmış olmakla ba'de-mâ bu makûlelerin tercümân vekîli olarak kabûl olunmaması zımnında icâb edenlere îfâ-yı teblîgât olunması siyâkında

Fî Ramâzan sene 98 ve 24 Temmuz sene 97

122'nci sahîfeye müte'alliktir:

13 Cümâde'l-âhir sene 98 târihli ve otuz iki nûmrûsuyla Yanya Vilâyeti 'Adliyye Müfettişliği'nden meb'ûs tahrîrât melfûfuyla beraber Encümen-i 'Adliyye'ye havâle buyûrulamak kırâ'at ve mütâla'a olundu. Hülâsa-i me'ali teba'a-i Devlet-i 'Aliyye ile teba'a-i ecnebiyye meyânelerinde vukû' bulacak muhâkemâtın Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiyye ile Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret'ten hângisiyle fasl ve rü'yet olunması iktizâ edeceğinin istifsârından ibârettir. İcâb-ı lede'l-te'mil teba'a-i Osmâniyye ile teba'a-i ecnebiyye beyninde mütehaddis dâ'vâlarda cârî olan Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi olmakla bu bâbda ona mürâca'at olunması lüzûmunun cevâben mezkûr müfettişliğe emr ve iş'âr zımında keyfiyyetin Umûr-ı Hukûkiyye-i Müdîriyyet behiyyesine havâlesi tezekkür kılındı.

Fî 11 Muharrem 99 ve 21 Teşrîn-i Sâni sene 97 (s. 573)

122'nci sahîfeye müte'alliktir:

İşbu işâret-i 'aliyye üzerine keyfiyyet tekrar müzâkere olundu. Teba'a-i ecnebiyyeye â'id olub hukûk mahkemelerinde rü'yet olunacak de'âvîde Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiyye kânun-ı muvakkatine tevfik-i hareket olunması tabî'î olub Usûl-i Muhâkeme-i Ticâreti'n yalnız ticâret mahkemelerinde ve birde ba'zı mehâkim-i hukûkiyye ticâret dâ'vâlarını rü'yet etmekte olub bu misillü ticâret dâ'vâlarının esnâ-yı rü'yetinde mehâkim-i hukûkiyyede dahî düstûr'l-âmel olacağından yazılan cevab-nâme-i 'âlî-i nezaretpenâhîlerine bir fikranın dahî ilâvesi zımında Umûr-ı Hukûkiyye-i Müdîriyyet behiyyesine havâle-i keyfiyyet buyûrulması tezekkür kılındı.

İşâret-i 'Aliyye Sûreti

Usûl-i muhâkeme-i ticâret yalnız ticâret mahkemelerinde cârî olduğundan teba'a-i ecnebiyyeye â'id hukûk mahkemelerinde görülecek dâ'vâlar hakkında usûl-i muhâkeme-i hukûkiyyeye göre mu'âmele olunması lâzım geleceği cihetle buralarının izâh kılınması münâsib olur.

Fî 8 Safer sene 98 ve 17 Kânûn-ı Evvel sene 97

157'nci sahîfeye müte'alliktir:

Teba'a-i ecnebiyye tarafından teba'a-i Osmaniye 'aleyhine mevâdd-ı hukûkiyye ve cezâ'iyeye dâ'ir ikâme olunan de'âvî şahs-ı ecnebînin mensûb olduğu sefâret veyâ konsolato tarafından doğrudan doğruya mehâkim veyâ müdde'î-i 'umûmîlikle veyâhûd hükümet-i mülkiyyeye bir kıt'a takrîr i'tâsıyla beyân olunmakta ise de ba'zen işbu takrîrlere müdde'înin istid'â-nâmesi sûreti rabt edilüb (s. 574) ba'zen edilmemekde olmasıyla bu cihet gayr-i mutarrid bir sûrette cereyân edeceklerine ve 'ale'l-husûs de'âvî-i istînâfiyede müste'nifin i'tirâzât-ı vâkı'asını bir kıt'a lâyhâ ile beyân ve izâh etmesi hükm-i kânûn îcâbından bulunduğuna mebnî ba'de-mâ ecnebîlere müte'allik de'âvî-i istînâfiyede mehâkime vürüd edecek sefâret veyâ konsolosluk takrîrlere lisân-ı resmiyyede tanzîm olunmuş istînâf lâyhâlarının rabt edilmesi usûl-i ittihâz kılınmış ve bu bâbda dâ'ire-i me'mûriyyetlerinde bulunan mehâkime teblîgat-ı mukteziyye îfâ olunmak üzere işbu tahrîrâtın nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen irsâl kılınmış olmakla îfâ-yı muktezâsı husûsuna himmet olunması siyâkında şıkka terkîm kılındı.

Fî 28 Rebi'ül-âhir sene 307 ve 9 Kânûn-ı Evvel sene 305

213'üncü sahîfeye müte'alliktir:

Selânik Vilâyeti Mahkeme-i İstînâfiyesi müdde'î-i 'umûmîliğinin 11 Receb sene 97 târih ve otuz altı nûmrûlu tahrîrâtıyla melfûfu mutâla'a kılındı. Teba'a-i ecnebiyyeden bulunanların hayat ve memâtında konsoloslukların müdâhale edebilecekleri metrûkât-ı nukûd vesâ'ir o gibi menkûlât hakkında olup gayr-i menkûlâtına teba'a-i Devlet-i 'Aliyye gibi mu'âmele olunarak bunlara konsolatların 'ahden müdâhale edemeyecekleri ve tercümânın bulunub bulunmaması bu misillü gayr-i menkûl iddi'âlar hakkında müsâvî olduğu cihetle nizâm ve 'uhûd-ı mer'îyyesine tevfikân icrâ-yı mu'âmele edilmesi lüzûmunun cevâben emr ve iş'ârı tezekkür kılındı.

21 Şaban sene 98 17 Temmuz sene 96 (s. 575)

226'ncı sahîfeye mütealliktir:

Teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olan bir kadının ecânibden biriyle tezevvücü hâlinde emlâkine ne yolda mu'âmele olunacağı ve teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olup da ruhsat-ı resmiyye istihsâliyle tebdil-i tabi'iyet eden eşhâs-ı 'uhdesinde bulunan emlâk ve arâzînin evlâdına intikâl idüb itmeyeceği ve teba'a-i

Osmâniyye'den olan eşhâs emlakının ecnebî bulunan evlâdına intikâli câ'iz olup olmadığı maddeleri hakkında Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâ'iresi'nden kaleme alunub hey'et-i umûmiyyeden bi't-tenzîl Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da kırâ'at olunan mazbata me'alinde esâs madde teba'a-i ecnebiyye ile izdivâc eden kadınların zevçlerinin mensûb oldukları devlet teba'asından 'add olunmaları için cânib-i Hükümet-i Seniyye'den ruhsat istihsâline mecbûr olup olmadıklarının ta'biyetinden ibâret olup olmadıkları hukûk müşâvirleri tarafından yazılan mütâla'a-nâme sûretinde dahî münderic olduğu üzere teba'a-i ecnebiyyeden biriyle izdivâc eden kadınların zevçlerinin mensûb oldukları devlet teba'asından 'add olunmaları beyne'z-zevcîn hâsıl olan râbıtanın muhâfazası mutâla'asından ilerü geldiğinden ve beyne'd-düvel mer'î olan usûl-i mütekâbile iktizâsınca bu makûle kadınlar istihsâl-i ruhsata mecbûr olmaksızın zevçlerinin mensûb oldukları devlet teba'asından 'add olunmakta bulunduğundan teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olup da teba'a-i ecnebiyye ile izdivâc eden kadınlar hakkında dahî bu yolda mu'âmele olunmak iktizâ edeceğini bu sûretle diğer bir devlet tâbi'iyetini ihrâz eden kadınların 'uhdesinde bulunan emlak ile hukuk-ı irsiyyelerine gelince tebdîl-i tâbi'iyet tasarruf-ı emlak ve mîras mes'elelerinde (s. 576) dahî mu'âmele-i müsâ'ade-kârâneye nâ'iliyyetlerini tazammun edemeyeceğinden bu makûlelerin 'uhdesinde bulunan emlak hakkında ecânibin istimlakine dâ'ir olan kânûn ahkâmına ve tâbi'iyet-i Devlet-i 'Aliyye'de bulunan bir şahsın vefâtı vukû'unda mâlik olduğu emlak ve arâzisinde teba'a-i ecnebiyyeden olan evlâd ve akrabâsının hakk-ı intikâl ve verâseti olmadığı dördüncü cild *Düstûr*'da münderic tezkere-i mahsûsada muharrer olduğundan mîrâs meselelerinde dahî bu karara tevfiik-i mu'âmele olunmak lâzım geleceği hakkında vergi emânetiyle Hâriciyye Nezâret-i Celîle'sine ma'lûmât i'tâsı tezekkür olunduğu gösterilmiş ve sûret-i karar muvafık-ı maslahat olarak mücebince icrâ-yı îcâbı emânet ve nezâret müşârün-ileyhâya teblîğ ve izbâr buyûrulmuş olduğu beyânı 'âlfisiyle nezâretçe dahî îfâ-yı muktezâsı bâ-tezkere-i sâmiye emr ve iş'âr buyurulması mebnî ber-müceb karar-ı îfâ-yı mu'âmele olunması ta'mîmen vilâyâta tavsiye kılınmış olmakla oraca dahî ber-minvâl-i meşrûh îcâbının icrâsına hemem...

Fî Ramâzan sene 304 ve 26 Mayıs sene 303

232-233'üncü sahîfelere müte'alliktir:

Fransa Devleti teba'asından Haleb'de vefât eden bir şahsın konsolatoca müseccel vâsiyyet-nâmesi mücebince hâne ve eşyâsı fûrûht olunub akçesi alınmış olduğundan mu'âmele-i ferâğîyesinin icrâ olunub olunmaması hakkında Haleb vilâyetinden vukû' bulan iş'âr üzerine virgü [vergi] emânet-i 'aliyyesinden Dâhiliyye Nezâret-i Celîle'sine vârid olub Şurâ-yı Devlet'e havâle kılınmış olan tezkerelerde teba'a-i gayr-i müslime taraflarından hibe veyâ vasiyyet tarîkiyle terk olunacak emlâk hakkında mu'teberân milletten şâhidler muvâcehesinde (s. 577) yapılmış olub ve patrik ve metropolid veyâ vekîlleri tarafından tasdîk edilmiş mu'teber sened üzerine mu'âmele-i mukteziyyesinin icrâsı hakkında mukaddemâ nezâret-i müşârün-ileyh makâmından teblîğ kılınmış olan kararın teba'a-i ecnebiyyeye şümûlü olub olmadığı istifsâr olunmuş ve o misillü emlâk hakkında ashâb-ı Hıristiyan ise ol vechle ya'nî mu'teberânından şâhidler muvâcehesinde yapılmış ve metropolid veyâ vekîlleri tarafından tasdîk edilmiş senedât ile ve ahâli-yi İslâmiyye'den olduğu takdîrde şâ'ibe-i tezvîr ve tasnî'den 'ârî lonca odası senedi ve karye veyâ mahalle ihtiyâr meclisi 'ilm ve haberi gibi bir sened-i mu'teber üzerine mu'âmele-i nizâmiyyenin icrâsı ve böyle sened-i resmî ve mu'teber ibrâz edilemediği sûrette nizâmına tevfiķan i'lâm-ı şer'î aranılması bâ-irâde-i seniyye müttehiz olan karar iktizâsından bulunduğu ve keyfiyyetin mukaddemâ ta'mîmen vilâyete bildirildiği kayden anlaşılmış olduğuna ve bu ise esâs maslahatın sıhhatince istihsâl-i emniyyet maksadına mübtenî bulunmasına binâen konsolato tarafından tescîl ve tasdîk olunmuş vasiyyet-nâmeler ile vesâ'ik ve senedâtın dahî makbûl ve mu'teber tutulması lâzım geleceği tezekkür olunduğu dâhiliyye dâ'iresinden bâ-mazbata ifâde olunmuş ve bununla beraber emr-i ferâğ ve tefrîğde kavânîn-i mevcûde-i Osmâniyye'ye tevfiķ-i mu'âmele olunması iktizâ edeceği dahî ol bâbda dâ'ire-i 'adliyyeden olunan muhâbere cevabında gösterilüb keyfiyyet-i mâliyye ve dâhiliyye ve hâriciyye nezâret-i celîleleriyle vilâyâta ve idâre-i müstakilede bulunan mutasarrıflıklara iş'âr olduğundan dâ'ire-i 'adliyyece dahî ona göre mu'âmele-i lâzıme ifâsı bâş vekâlet celîle-i cânib-i 'âlîsinden şeref-vârid olan tezkere-i sâmiyede emr ve iş'âr buyurulmuş (s. 578) ve mücebince sûret-i hâlin mehâkim-i hukûkiyye rü'esâsına ta'mîmen iş'ârı Umûr-ı Hukûkiyye Müdîriyyeti'nden ifâde ve icâbı icrâ kılınmış olmağın ol vechle ifâ-yı muktezâsı siyâkında.

Bu dahî 232-233'üncü sahîfelere müte'alliktir:

Encümen-i 'Adliyye'ye havâle buyurulan merbût 5 Zi'l-ka'de sene 97 târihli ve dört yüz yetmiş sekiz nûmrûlu tezkere-i sâmiye evrâk-ı müteferri'asıyla beraber mütâla'a kılındı. Hülâsa-i mündericâtı Fransa Devleti teba'asından Haleb'de vefât eden bir şahsın konsolatoca müseccel vasîyyet-nâmesi mücebince hâne ve eşyâsı fûrûht olunub akçesi alınmış olduğundan mu'âmele-i ferâğiyesi icrâ olunub olunmaması hakkında Haleb Vilâyet-i Celîlesi'nden vukû' bulan istifsâr üzerine Şûrâ-yı Devlet Dâhiliyye Dâ'iresi'nden tanzîm olunan mazbatanın leffen gönderildiği beyânıyla bu bâbda olan mütâla'a-i 'aliyye-i nezâretpenâhilerinin istifsârından ve mazbata-i mezkûrenin hülâsa-i me'alî dahî konsolato tarafından tescîl ve tasdîk olunmuş vasîyyet-nâmelerin hayyiz-i i'tibârda tutulması lâzım geleceği ve bunların taht-ı tasdîklerinde olan vesâ'iki ve senedâtın makbûl ve mu'teber 'add edilmesi îcâb edeceği ifâdesinden ibârettir. Şûrâ-yı Devlet müzekkeresi vechle mezkûr vasîyyet-nâme mu'teber olub mu'âmele-i ferâğiyenin icrâsı lâzım gelür ise de emr-i ferâğ ve tefrîğde kavânîn-i mevcûde-i Osmâniyye'ye tevfi'k-i mu'âmele olunması lâzım geleceğinin cevaben 'arz ve iş'ârı tezekkür kılındı.

Fî Zi'l-hicce sene 97 ve 23 Teşrîn-i Evvel sene 96 (s. 579)

254'üncü sahîfeye müte'alliktir:

Cidde Ticâret Mahkemesi riyâsetinin encümene havâle buyûrulan merbût fî 29 Rebi'ül-evvel sene 97 târihli ve dört nûmrûlu tahrîrâtı mutâla'a kılındı. Hülâsa-i me'alî teba'a-i ecnebiyyeden bir medyûnun mahkemeye kable'l-mürâca'a konsolato tasdîkiyle alacaklûsu beyninde tertîb ve tanzîm ve mahkeme-i ticâretten tasdîk olunub ekseriyyet-i şahsiye ve meblağiyeye hâsıl olan mukâvele-nâmeler ahkâmına ashâb-ı matlûbun rabi'inden mâ-'adâsının mütâba'ata mecbûriyyetleri olub olmayacağı ve bunların nazar-ı kânununda konkordato gibi mu'teber tutulub tutulmayacağı husûslarının istifsârından ibârettir. Müflis teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den ise mahkeme-i ticâretce ve teba'a-i ecnebiyyeden ise konsololarınca masâlih-i iflâsiyenin rü'yeti usûlü müttehize îcâbından olarak binâberîn ecnebî teba'asından birinin konsolatosu ma'rifetiyle alacaklûsu beyninde bir mukâvele-nâme tanzîm olunduğu hâlde mahkeme-i ticâretten tasdîkine bile lüzûm olmayub kabûl ve imza edenler meblağın yüzde yetmiş beşi tecâvüz etmiş ve şahsen dahî

ekseriyyet hâsıl olmuş ise bunun hâricinde bulunan alacaklû gerek ecnebî olsun ve gerek teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyye’den bulunsun ahkâm-ı mukâvele-nâmeye tabi‘iyyete mecbûr olarak kânûnen konkordato nazarıyla bakılmak lâzım gelür ise de şu kadar ki mezkûr mukâvele-nâmenin hîn-i tanzîminde kânûn-ı ticâretin iflâs faslında muharrer olduğu üzere keyfiyyet iflâs-ı umûm ashâb-ı matlûba resmen i‘lâm ve ihbâr kılınmamış ve şerâ‘it ve kavâ‘id-i sâ‘ire yolunda icrâ edilmemiş bulunduğu veyâ müflisin hîle ve iktidârı olubda ketm olunduğu hâricde kalan alacaklu tarafından (s. 580) mercî‘ olan mahallî mahkeme-i ticâretinde ikâme-i dâ‘vâ ile usûlî dâ‘iresinde isbât olunabilir ise de ol hâlde mezkûr mukâvele-nâme hükmünün yalnız imzası bulunanlara şümûlü olabilüb hâricdeki alacaklûya aslâ te’sîri olamayub bunlar hakkında tebeyyün edecek hükme göre mu’âmele olunmak îcâb edeceği ekseriyyetle tezekkür kılındı.

Fî 15 Zi'l-hicce 97 ve Teşrîn-i Sâni 96

268'inci sahîfeye mütedâir:

Yafa Ticâret Mahkemesi Riyâseti'nden bi't-takdîm Encümen-i ‘Adliyye’ye havâle buyûrulan merbût 2 Mart sene 98 târihli telgraf-nâmenin hülâsa-i me‘ali mahkeme-i Osmâniyye’de iflâsına hükm olunmuş olan ve masâsında ecnebî bulunan teba‘a-i Osmâniyye’den bir tâcir ‘aleyhine ikâme olunan dâ‘vânın mehâkim-i muhtelitede rü‘yeti lâzım gelüb gelmeyeceği istifsâr ve istîzânından ibârettir. Mâdemki asıl müflis teba‘a-i Osmâniyye’de dir. Masâda ecnebî bulunmasından dolayı bu bâbda tahaddüs eden dâ‘vânın muhtelit mahkemede rü‘yeti îcâb etmeyeceğinin cevâben teblîği zımında keyfiyyetin Umûr-ı Hukûkiyye-i Müdîriyyet behiyyesine havâlesi tezekkür kılındı.

Fî 7 Zi'l-ka‘de sene 99 8 Eylül sene 98

283'üncü maddeye müte‘alliktir:

Kudüs-i Şerîf mutasarrıflığından bi'l-vürûd Encümen-i ‘Adliyye’ye havâle buyûrulan merbût 13 Ramâzan sene 99 târihli ve altı nûmrûlu tahrîrât zarfı üzerindeki işâret-i ‘aliyye ile beraber mutâla‘a kılındı. Hülâsa-i müfâdı (s. 581) Avusturya Devleti teba‘asından iki şahıs beyninde tahaddüs idüb konsolatosunca der-dest rü‘yet bulunan alacak dâ‘vâsının netîcesine kadar bunun emlâk ve ‘akârının taht-ı hacze alınması devlet-i müşârün-ileyhâ konsolosluğundan bâ-takrîr iltimâs olunduğu ve fi'l-hakîka kançılâryaca mahkûm olan bir ecnebînin emlâkine

fürûhtu zımnında sarâhat-i nizâmiyye var ise de böyle kable'l-hükm hacz icrası talebine hükümetce mesâğ gösterilmesine dâ'ir madde-i kânûniyye olmadığı beyânıyla icrâ-yı îcâbı istifsârından ibârettir. Bir ecnebînin diğer ecnebîde olan alacağı hakkında konsolos-hânedan verilen karar üzerine mahkûm olan ecnebînin emlâki me'mûrîn-i Hükümet-i Seniyye tarafından fürûht olunabileceği İstimlâk-i Emlâk Nizâm-nâmesi'nin üçüncü maddesinde muharrer olmasına nazaran işbu füruht mu'âmelesinin mukaddemesi olan hacz husûsunun dahî madde-i mezkûrenin cümle-i ahkâmından 'add olunması muvâfık hâl ve maslahat olmakla ve zikr olunan işâret me'ali dahî bu cihete mâtûf bulunmakla ol vechle îfâ-yı mu'âmele olunması husûsunun cevaben mezkûr mutasarrıflığa iş'ârı lüzûmu tezekkür kılındı.

22 Zi'l-hicce sene 99

28 Teşrîn-i Evvel sene 98

294'üncü sahîfeye mütealliktir:

Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Encümen-i 'Adliyye'ye havâle buyûrulan merbût 5 Rebi'ü'l-âhir sene 98 târihli ve iki yüz seksen dokuz nûmrûlu tezkeresiyle melfûfu bulunan umûr-ı hukûkiyye-i muhtelite kalemi müzekkeresi mütâlâ'a olundu. Hülâsa-i me'ali Roza nâm kadın ile Fransa Lö Mari Mile'i (?) nâm hâtûn beyninde tekevvün eden emlâk dâ'vâsı hakkında Fransa (s. 582) sefâretinden i'tâ kılınan takrîrde bu maddenin hukûk mahkemesinde rü'yeti husûsu der-miyân ve iltimâs olduğundan bahisle bu bâbda istifsâr-ı mu'âmeleden ibârettir. Teba'a-i ecnebiyye hakkında olan istimlâk nizâm-nâmesinin ikinci maddesinin fıkra-i sâlisesiyle protokol ahkâmına nazaran emlâk husûsunda teba'a-i ecnebiyye hakkında aynı teba'a-i Osmâniyye misillü mu'âmele olunacak ise de teba'a-i gayr-i müslimenin vukû' bulacak dâ'vâlarının münhasıran mehâkim-i nizâmiyyede rü'yeti bin iki yüz doksan iki senesinde neşr ve i'lân olunan Islâhât Fermân-ı 'Âlî'si ahkâmı celîlesinden ve şimdîye kadar emlâk-i mevkûfe hakkında gayr-i müslim dâ'vâlarında mahkeme-i teftîş evkâfda rü'yet ve fasl olunmakta olduğu gibi bu sûrete eşhâs-ı gayr-i müslime cânibinden dahî bilâ-i'tirâz muvâfakat edildiği cümle-i müstahberâttan olmakla emlâk-i sarfe ve mevkûfa dâ'vâlarında teba'a-i ecnebiyye hakkında da aynı teba'a-i Osmâniyye misillü mu'âmele olunması lâzım geldiğinden ve teba'a-i ecnebiyyenin tabî'î gayr-i müslim teba'anın hâ'iz bulunduğu bir imtiyâza nâ'il olmaları tesâvî-i edyân cihetiyle iktizâ edeceğinden emlâk-i mevkûfe hakkında tekevvün edecek emlâk dâ'vâlarında teba'a-i Osmâniyye misillü teba'a-i ecnebiyyenin dahî mahkeme-i teftîşe mürâca'atleri ahkâm-ı protokole ve istimlâk-

i emlâk nizâm-nâmesine tevâfuk eder ise de sûret-i iş'âr misillü Rumeli sadâretine ve mehâkim-i şer'iyeye gayr-i müslim teba'a-i Osmâniyye'nin bile mürâca'atleri mezkûr fermân-ı 'âlî ahkâmına ibtinâ'en gayr-i câ'iz olduğu hâlde ecnebîye müte'allik de'âvî-i vâkı'anın dâ'ire-i sadâret-i müşârün-ileyhâda rü'yet-i kâbil olamayacağına dâ'ir lâzım gelen mahallere o emr-i 'aliyye-i nezâretpenâhîlerinin tastîr buyûrulması (s. 583) zımnında keyfiyyetin Umûr-ı Hukûkiyye-i Müdîriyyet behiyyesine havâlesi lüzûmu tezekkür kılındı.

Fî 10 Cümâde'l-ûlâ sene 98 ve 27 Mart sene 97

307 Sahîfeye müte'alliktir:

Suriye Vilâyet-i 'Adliyye Müfettişliği makâmından keşide olunub Encümen-i 'Adliyye'ye havâle buyûrulan merbût 10 Kânûn-i Sâni sene 96 târihli telgraf-nâmenin hülâsa-i müfâdı ecnebîlere müte'allik iltizâm ve rehn ve îcâr dâ'vâlarının merci'-i rü'yeti istizânından ibârettir. Mevâdd-ı iltizâmiyyeden mütevellid ve ecnebîye â'id masâlihde teba'a-i ecnebiyyeye aynı teba'a-i Osmâniyye gibi mu'âmele olunarak bu misillü de'âvînin mehâkim-i hukûkiyyede ve yine teba'a-i ecnebiyyeye müte'allik îcâr dâ'vâlarının dahî münhasıran mehâkim-i mezkûrede rü'yeti hükm-i kânûn iktizâsından bulunduğunun ve bunların mevâdd-ı 'adiyyeye müte'allik vukû' bulacak iddi'âları bin kuruş mütecâviz olduğu hâlde mehâkim-i ticârette ve bu mikdârdan dûn bulunduğu takdîrde mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet-i îcâb edeceğinin cevâben mezkûr müfettişliğe iş'ârı zımnında keyfiyyetin Umûr-ı Hukûkiyye-i Müdîriyyet behiyyesine havâlesi lüzûmu tezekkür kılındı.

Fî Cümâde'l-âhir sene 98 ve 18 Nisan sene 97

337'nci sahîfeye müte'alliktir:

Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden vârid olub Encümen-i 'Adliyye'ye havâle buyûrulan merbût 9 Cümâde'l-âhir sene 98 târihli ve otuz sekiz nûmrûlu tezkere melfûfuyla beraber mütâla'a olundu. Hülâsâ-i me'ali Yunan (s. 584) Devleti teba'asından Golosta mukîm Yanni nâm kimesnenin teba'a-i Devlet-i 'Aliyye'den Yörgiyadi'den iştirâ eylemiş olduğu bir bâb-ı hâne semeninden dolayı bi't-tahaddüs mahallî bidâyet mahkemesinde rü'yet ve hükm olunan dâ'vânın esnâ-yı muhâkemesinde Yunan tercümânı bulunduğu cihetle işbu hükmün iptâliyle tekrar rü'yet dâ'vâ olunması husûsu devlet-i müşârün-ileyhâ sefâretinden iltimâs

olunduğu ve husûs-ı mezkûr Bâb-ı ‘Âlî hukûk müşâvirleri tarafından dahî hall ve fasl olunamadığı beyânıyla istifsâr-ı keyfiyyetten ibârettir. İcâb-ı keyfiyyet lede'l-müzâkere, sûret-i iş‘ardan anlaşıldığına nazaran bu husûs mahallî bidâyet mahkemesince rü’yet olunarak ve i‘lâma rabt edilmiş olmakla şimdi bu i‘lâmı kabûl etmeyen tarafın istinâf veyâ temyîze mürâca‘atle hükm-ı mezkûr fesh veyâ nakz olunmadıkca icrâ olunmak lâzım geleceğinden keyfiyyetin ol vechle nezâret-i müşârün-ileyhâya cevaben iş‘arı husûsunun Umûr-ı Hukûkiyye-i Müdîriyyet behiyyesine havâlesi lüzûmu tezekkür kılındı.

Fî Şabân sene 97 ve 19 Haziran sene 97

339'uncu sahîfeye müte‘alliktir:

Tamgâ [Damgâ] Resmî Kânûnu'na müte‘allik mes’uliyet-i kânûniyyenin teba‘a-i ecnebiyye haklarında 18 Teşrîn-i Sâni sene 322 târihinden mu‘teber tutulması ve ondan evvel muhâlif kânun cereyân eden mu‘âmeleden dolayı teba‘a-i mezkûrenin cezâdan istisnâsı icâb-ı maslahata muvâfık olduğu bâ-tezkere-i sâmiye iş‘âr buyûrulduğu beyânıyla iktizâsının ifâsı Mâliyye Nezâret-i Celîlesi'nden bildirilmiş olmakla lâzım gelenlere tebliğ-i keyfiyyet olunmak üzere işbu tahrîrâtın nesh-i matbû‘a-i kâfiyesi leffen irsâl kılındı.

Fî Şabân 325 ve 8 Eylül sene 323 (s. 585)

341'inci sahîfeye müte‘alliktir:

İki ecnebî beyinde mütehaddis dâ‘vâdan dolayı konsolatodan virilüb mahkûmün ‘aleyhin emvâl-i gayr-i menkûlesine mürâca‘atle tenfizi taleb olunan i‘lâm üzerine doğrudan doğruya dâ‘ire-i icrâ tarafından emlâk-i mezkûrenin hacz ve fûrûhtu veyâhûd bu bâbda mehâkim-i nizâmiyyeden başkaca hükm ve karar-ı istihsâli lüzûmunun müsted‘âya tefhîmi şıklarından hângisinin ittihâz ve icrâsı lâzım geleceğinin istifsârını hâvî olub Encümen-i ‘Adliyye’ye havâle kılınan müzekkere mütâla‘a olundu. İstimlâk-i Emlâk Kânûnu'nda iki ecnebî beyindeki dâ‘vâya müte‘allik olarak konsolatolardan verilen i‘lâmât üzerine mahkûm olan tarafın ifâ-yı deyne sâlih emlâkinin fûrûhtu talebiyle dâyin tarafından mehâkim-i Osmâniyye’ye mürâca‘at vukû‘unda emlâk-i mezkûrenin satılması olan sınıftan olub olmadığının mehâkim-i mezkûre ve hükümet-i Osmâniyye tarafından ba‘de’t-tahkîk icrâ olunacağı musarrah olduğu gibi ‘Adliyye Nezâreti’nden 6 Nisan sene 304 târihinde yazılan muharrerât-ı umûmiyyede dahî mahkûm olan ecnebînin

'uhdesindeki emlakın fûrûhtu keyfiyeti dâyin tarafından tanzîm kılınacak arzuhâlin cânib-i konsolatodan ol-bâbdaki i'lâmın lâzımı't-tenfiz olduğu fikrasını mutazammın bulunan bir takrîre leffen re'is-i mahkemeye irsâli sûretiyle icrâ kılınacağı gösterilmiş olmasına nazaran ahvâl-i sâlisede icrâ vazîfesiyle mükellef bulunan re'is-i mahkemeye sûver-i muharrere dâ'iresinde mürâca'at vukû'unda sâlifü'z-zikr istimlâk kânûnu ahkâmına tevfikân hacz ve fûrûhtu taleb ve istid'â kılınan emvâl-i gayr-i menkûlenin satılması mücâz olan sınıftan olduğu (s. 586) bi't-tahkîk tebeyyün ettiği takdîrde nizâm-nâme-i mahsûsunun ta'rîf ve beyân eylediği usûl-i müzâyedeye tatbîken dâ'ire-i icrâca fûrûhtuna ibtidâr olunması ve aks-i hâlde ya'nî emlak-i mezkûrenin satılmasına mesâğ nizâmî olup olmadığı kestirilemediği veyâhûd mahkûmün 'aleyh cânibinden bu vechle veyâ sâ'ir sûretle bir iddi'â ve i'tirâz der-miyân olunub da mehâkim-i â'idesinden bu bâbda istihsâl-i hükme ihtiyâç görüldüğü takdîrde husûsât-ı sâ'irede dahî cârî olduğu üzere tarafeynin mahkemeye sevk edilmesi îcâb edeceğinin tebliği tezekkür olundu.

Teba'a-i Saltanat-ı Seniyye ile vukû' bulan dâ'vâlarının hîn-i tahkîk ve rû'yetinde tâbi'iyetlerini ketm ve ihfâ eden ecnebîler haklarında tanzîm olunmakta olan i'lâmâtın ber-mûceb-i usûl kendilerinin ma'lûmât ve tavassutları munzamm olmaksızın verilmiş olduğu beyânıyla kabûl olunmayacağı sefâretler tarafından müsirrâne ifâde olunmakta ve bu kabîlden olarak mahkûm olan ba'zı Yunanlıların habs olunmalarından dolayı bi'l-hâssa Yunan sefâreti cânibinden 'arz-ı şikâyet edilmekte bulunmuştur. Tarafeynin hüsn-i ihtiyâr ve rızâsıyla mürâca'at etmiş oldukları mehâkim tarafından tanzîm olunan i'lâmlar ve hattâ hükmi komisyonlarının bile vermiş oldukları karâr-nâmeler ahkâmının her ne sıfatla bulunur ise bulunsun icrâsı usûl ve kâ'ide-i mer'îye iktizâsından olduğu cihetle zikr olunan sefâretlerin bu bâbda vukû'a gelen i'tirâzları pekde şâyân-ı kabûl olamayub ma'a-mâ-fih bu makûlelerin usûl ve nizâmı vechle tebdîl-i tâbi'iyet etmemiş oldukları cihetle yalnız esnâ-yı muhâkemedede tâbi'iyetlerini ketm ve setr etmelerinden nâşî ecnebîlik sıfâtını gâ'ib etmeyeceklerine ve bu sebeble (s. 587) bunlar hakkında sefâretlerinin hakk-ı tavassut ve himâyesi sâkıt olmayacağına ve binâen 'alâ-zalik i'lâmât-ı mezkûre mer'î ve mu'teber tutularak yalnız ahkâmının mahkûmunun mensûb oldukları sefâretler ma'rifetiyle icrâ ettirilmesi müşkülât ve teşkîlât-ı vâkı'ayı dâfi' ve bu sûrete kendülerinin dahî muvâfakatleri hâsıl olabileceğine mebnî ba'd-ez-în bu üsûlün ittihâzı ve mahbûs bulunan Yunanlılar haklarında dahî bu vechle mu'âmele edilmesi muvâfık maslahat görülmüş olduğu.

Küba Re'is-i Hükümeti tarafından Memâlik-i Şâhâne'ye Küba konsolosları ta'yîn olununcaya kadar Küba Hükümeti'yle ahâlîsinin muhâfaza-i menâfi' vazîfesinin Memâlik-i Şâhâne'de mukîm Amerika konsololarına tevdi' Amerika Hükümetince iltimâs olunmasına binâen tarafından konsolos-hâneler te'sîsi hakkında Hükümet-i Seniyye ile Küba Hükümeti beyninde bir mukâvele-nâme 'akd edilinceye kadar Küba ahâlîsi 'uhûd-ı kadîme ahkâmından istifâde etmemek ve haklarında hukûk-ı düvel-i kavâ'idine tevfiikan mu'âmele edilmek üzere Amerika konsoloslarının Memâlik-i Şâhâne'ye gelecek Kübalılar üzerine hakk-ı himâyelerinin tasdîki husûsuna meclis-i mahsûs vükelâ kararıyla bi'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb hilâfetpenâhî şeref-sudûr buyûrularak Hâriciyye ve Dâhiliyye Nezâret-i Celîleleri'ne icrâ-yı teblîgât olunduğu beyânıyla nezâretcede icrâ-yı îcâbî bâ-tezkere-i sâmiye izbâr kılınmış olmakla lâzım gelenlere teblîg-i madde edilmek üzere işbu tahrîrâtın nesh-i matbû'a-i kâfiyesi leffen irsâl olundu.

Fî 24 Kânûn-ı Evvel 319 (s. 588)

Devlet-i 'Aliyye sancağı altında seyr ve hareket eden sefâyinde istihdâm olunan ecnebî kapûdânları ol sefînenin mensûb olduğu devletin kavânîn ve nizâmâtına tâbi' olmak lâzım gelüb Şirket-i Hayriyye'nin ise bir Osmanlı kûmpânyası olduğu ve vapurları dahî Devlet-i 'Aliyye sancağını hâmil bulunduğu cihetle kapûdan ve tâ'ifeleri 'an-asıl hângi devlet tâbi'iyetinde bulunur ise bulunsun Devlet-i 'Aliyye teba'asından ma'dûd olub haklarında ol vechle mu'âmele olunmak ve binâberîn mehâkim-i Devlet-i Aliyye'de muhâkeme edilmek iktizâ edeceği misillü mahkûm olan zarar ve ziyândan dahî kendülerini istihdâm eden kumpânyanın mes'ûl olacağı 26 Muharrem sene 90 târihli ve 4 nûmrûlu Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi müzekkeresinde muharrerdir.

Fî 10 Rebi'ü'l-evvel sene 90

FİHRİST

(1) Sahîfe-i Mukaddime: Kapitülasyonların Sûret-i Zuhûru ve Edvâr-ı Târihiyyesi ve Ahkâm-ı Umûmiyyesi ve Kitâbın Mebâhis-i Esâsiyyeye Sûret-i Taksîmi Beyânındadır (2-92)

- 2 Kapitülasyonların sûret-i zuhûru
5 Kapitülasyonların üç devre taksîmi
5 Birinci devrede Fransa'ya verilen kapitülasyonlar
12 Birinci devrede Hollanda'ya verilen kapitülasyonlar
17 Birinci devrede Avusturya'ya verilen kapitülasyonlar
19 « Prusya'ya « «
20 « İspanya'ya « «
22 « Rusya'ya « «
27 Venedik kapitülasyonu
30 Sicilyateyn kapitülasyonu
31 Sardunya kapitülasyonu
32 Toskana kapitülasyonu
33 Birinci devrede İsveç Devleti'ne verilen kapitülasyonlar
35 « Danimarka « « «
36 « Belçika « « «
37 « Amerika « « «
37 Devr-i mutavassıtta 'akd olunan ticâret mu'âhede-nâmeleri
41 Devr-i mutavassıtta Portekiz Hükümeti'ne verilen kapitülasyonlar
41 Devr-i mutavassıtta Yunan Hükümeti'yle 'akd olunan Kalice

Mu'âhede-nâmesi

- 43 1292'de İran ile 'akd edilen mukâvele-nâme
46 Brezilya devleti'nin mevki'-i ahdîsi
51 Meksika « « « (2)
54 Paris Mu'âhedesinin 'akdî sırasında Ali Paşa'nın kapitülasyonlar

hakkındaki teşebbüsü

- 56 Paris Mu'âhede-nâmesinin ba'zı maddeleri
61 Devr-i hâzır ve Berlin Mu'âhede-nâmesinin ba'zı mevâddı
62 Sırbistan konsolosluk mukâvele-nâmesi
64 Yunan konsolosluk mukâvele-nâmesi

65 Arjantin konsolosluk mukâvele-nâmesi

66 ‘Uhûd-ı ‘atıkanın ahkâmı ‘umûmiyyesi

67 İmtiyâzât noktasından devletlerin taksîmi

68 Eserin ihtivâ ettiği mebâhis-i esâsiyye

Mebhas-i Evvel: Teba‘a-i Osmâniyye ile Ecânib Beyninde Mütekevvin

De‘âvî-i Ticâriyye (70-160)

70 Nass-ı ‘uhûd ve te‘âmül-i kadîm

72 Mehâkim-i muhtelitenin sûret-i zuhûru

89 Mehâkim-i muhtelitenin hall ve fasl edeceği de‘âvî

94 Dersa‘âdet mehâkim-i muhtelitesinden sâdır olan mukarrerâtın

kâbil-i istînâf ve temyîz olmaması

95 Taşra mehâkim-i muhtelitesinden sâdır olan mukarrerâtın istînâfi

kâbil olduğu

97 Taşra mehâkim-i muhtelitesinden sudûr eden mukarrerâtın merci‘-i

istînâfi

103 De‘âvî-i muhtelitede a‘zâ-yı mu‘âvinenin vaz‘iyyeti

107 Taşra hukûk mahkemelerince de‘âvî-i muhtelitenin esnâ-yı

rü‘yetinde a‘zâ-yı mu‘âvineye lüzûm olmadığı

108 De‘âvî-i muhtelitede a‘zâ-yı ecnebiyyenin huzûrundan imtinâ‘i

110 Mehâkim-i muhtelitede tevâhid-i tevellüd de‘âvîden eden ba‘zı

mahâzir

111 De‘âvî-i muhtelitede tercümânın huzûru

112 Tercümânın huzûrdan imtinâ‘i hâlinde yapılacak mu‘âmele

120 Tercümânın imzasının te’sîri hukûkiyyesi

121 Mehâkim-i muhtelitede tatbîk olunacak kavânîn ve usûl-i muhâkeme

124 Ahd-ı tarafeynden olan ecnebînin kânûn-ı şahsîsi ne gibi ahvâlde

nazar-ı i‘tibâre alınmak lâzım geleceği (3)

125 De‘âvî-i muhtelite ile gayr-i muhtelite arasında usûl-i muhâkemece

olan farklar

130 Mehâkim-i muhtelitede şühûd-ı şahsiye istimâ‘i

136 Mehâkim-i muhtelitede bir fi‘lin isbâtı için şühûd-ı şahsiye

istimâ‘ine cevâz göstermek icâb edeceği

138 Mehâkim-i muhtelitede Fransızca’nın cevâz-ı istimâ‘li

141 İnkıtâ‘ münâsebâtın de‘âvî-i muhtelite hakkında hâsıl ettiği te’sîr

154 Mehâkim-i muhtelitece istînâf kılınan masârif-i muhâkeme
Mebhas-ı Sâni: Aynı Devlet Teba'asından Bulunan İki Ecnebî Beyninde
Emvâl-i Menkûleye Mütedâ'ir Olarak Tekevvün Eden Hukûk ve Ticâret Dâ'vaları
(161-191)

161 Aynı tâbi'iyette bulunan ecânib beynindeki de'âvînin mercî'
rû'yeti hakkındaki nusûs-ı 'ahdiye

163 Memâlik-i Osmâniyye'deki konsolatolara müte'allik kavânîn-i
mahsûsa

165 Memâlik-i Osmâniyye'de Fransız konsolos-hâne mahkemelerinin
sûreti teşkîli

166 « İngiltere « «
«

167 Memâlik-i Osmâniyye'de Almanya konsolato mahkemelerinin sûret-
i teşkîli

168 « Avusturya ve Macaristan «
«

168 « İtalya «
«

168 « Belçika «
«

168 « Prusya «
«

169 « Amerika «
«

169 « Yunan «
«

170 « İran «
«

170 Konsolato mahkemelerinin 'ale'l-ıtlâk vazîfe ve salâhiyyeti

172 Fransa konsolato mahkemelerinde cârî usûl-i muhâkeme

175 İngitere « « « «

176 Almanya « « « «

177 Avusturya « « « «

178 İtalya « « « «

- 180 Belçika « « « « (4)
- 181 Rusya konsolato mahkemelerinde cârî usûl-i muhâkeme
- 181 Amerika « « « «
- 181 Yunan « « « «
- 183 İran « « « «
- 184 Konsolato mahkemelerince tatbîk kılınacak kavânîn hakkında ba'zı esâsât-ı nazariyye
- 187 Fransa konsolato mahkemelerinde tatbîk edilen kavânîn
- 189 İngiltere konsolato mahkemelerinde tatbîk olunan kavânîn
- 189 Almanya « «
- 189 İtalya « «
- 190 Yunan « «
- 190 İran « «
- 191 Konsolato mahkemelerinden sâdır olan i'âmâtın sûret-i icrâsı
- Mebhas-i Sâlis: Muhtelif tâbi'iyette Bulunan İki Ecnebî Arasında Emvâl-i Menkûleye Müte'allik Olarak Tahaddüs Eden Hukûk ve Ticâret Dâ'vâları (192-209)
- 192 Muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasında emvâl-i menkûleye müte'allik olarak tahaddüs eden de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyyenin mercî-i rü'yetine mütedâ'ir nusûs-ı 'ahdiye
- 194 Muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasında mütekevvîn de'âvî-i hukûkiyye ve ticâriyye için te'âmülen kabûl edilen mercî'
- 200 Nâ'il-i imtiyâz olmayan ecânib beynindeki hukûk ve ticâret dâ'vâlarının mercî' rü'yeti
- 202 Muhtelif tâbi'iyeti hâ'iz ecânib arasında tekevvün eden hukûk ve ticâret dâ'vâlarının rü'yeti emrinde konsolato mahkemelerince kabûl edilen iki meslek
- 206 Muhtelif tâbi'iyette bulunan iki ecnebî arasında mütehaddis de'âvide konsolato mahkemelerince mâ-bihi't-tatbîk olan kavânîn
- Mebhas-ı Râbi': Memâlik-i Osmâniyye'de Vefât Etmîş Olan Ecânibin Terekâtına Müte'allik Ahkâm (210-249)
- 210 Memâlik-i Osmâniyye'de vefât eden ecânibin metrûkâtı hakkında îfâ kılınacak mu'âmeleyi mübeyyen nusûs-ı 'ahdiye
- 214 Metrûkât-ı menkûleye müte'allik ahkâm (5)

- 217 Metrûkât-ı gayr-i menkûleye müte'allik ahkâm
 223 İhtilâf-ı tâbi'iyet mes'elesinde nazar-ı i'tibâre alınacak ihtimâlât-ı sülûse
 225 İzdivâcın tâbi'iyete tesîri
 229 Ecânib tarafından vukû' bulan vasiyyete müte'allik ahkâm
 236 Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan İngiltere konsolatlarında verâsetinden dolayı cârî mu'âmelât

239	«	«	Rusya	«	«
	«				
240	«	«	Fransa	«	«
	«				
241	«	«	İtalya	«	«
	«				
241	«	«	Almanya	«	«
	«				
242	«	«	Avusturya	«	«
	«				
242	«	«	Yunanistan	«	«
	«				
243	«	«	Sırbistan	«	«
	«				
249	«	«	İran	«	«
	«				

Mebhas-ı Hâmis: Memâlik-i Osmâniyye'de İ'lân-ı İflâs Eden Bir Ecnebînin Masâlih-i İflâsiyesinin Mercî'-i Rü'yet ve Tesviyesi (250-275)

250	İcâbât-ı 'ahdiye ve te'âmülûye
255	İflâs hakkında Fransa konsolato mahkemelerinde cârî usûl
260	« İngiltere « « «
262	« Almanya « « «
263	« Avusturya ve Macaristan « «
264	« İtalya « « «
265	« Rusya « « «
267	« Yunan « « «
267	Osmanlı ashâb-ı matlûb ile masâ beyninde ihtilâfâtın mercî'-i tedkîki

- 271 Müflis ecnebînin emvâl-i gayr-î menkûlesi hakkındaki ahkâm
- 272 Ecânib tarafından Osmanlı ‘aleyhine ikâme edilecek iflâs dâ‘vâları
Mebhas-ı Sâdis: İki Ecnebî veyâ Bir Osmanlı ile Bir Ecnebî Arasında
Emvâl-i Gayr-i Menkûleye Mütedâ’ir Olarak Tekevvün Eden De‘âvî (276-296) (6)
- 276 Mes’elenin târihçesi
- 280 Hakk-ı istimplâkin şerâ’it-i esâsiyyesi
- 286 Safer 1284 kânûnunun ikinci maddesinden mütevellid ihtilâfât
Mebhas-ı Sâbi’: İki Ecnebî veyâ Bir Osmanlı ile Bir Ecnebî Beyninde
Mütekevvin İcâr ve İsticâr ve Bin Kuruş Kadar Alacak Dâ‘vâları (297-326)
- 297 İcâr ve isticâr dâ‘vâları
- 303 Ecânib tarafından işgâl edilen me’cûrun sûret-i tahliyesi
- 307 Bin kuruşa kadar olan alacak dâ‘vâları
- 310 Bin kuruşu mütecâviz alacak dâ‘vâlarının müdde‘î ‘aleyh olan
ecnebî tarafından tahrîran beyân-ı muvâfakat edilmek şartıyla herhâangi hukûk
mahkemesinde olursa olsun tercümân hâzır olmadığı hâlde rü’yet edilebileceği
- 311 Bin kuruşu mütecâviz alacak dâ‘vâlarının konsolos ikâmet-gâhından
dokuz saat ba‘îd olan mahallerde ahd-ı tarafeynden olan ecnebînin muvâfakat-ı
tahrîriyyesine lüzûm olmaksızın fasl ve hasm olunabileceği
- 312 Ecânibe müte‘allik olarak hukûk mahkemelerinde rü’yet olunan icâr
ve isticâr ve diğer de‘âvî-i muhtelitenin kâbiliyyet-i istînâfiye ve temyîziyesi
- 316 De‘âvî-i hukûkiyenin tedkîkât-ı temyîziyesi esnâsında tercümânın
huzûru
Mebhas Sâmin: Teba‘a-i Osmâniyye ile Ecânib Beyninde Mütekevvin
De‘âvî-i Hukûkiyye ve Ticâriyye Hakkında Sâdır Olan İ‘lâmâtın Sûret-i Tenfizi
(317-347)
- 318 De‘âvî-i muhtelite hakkında sâdır olan i‘lâmâtın vaktiyle nasıl icrâ
edildiği
- 324 Ecânib ‘aleyhine sâdır olan i‘lâmâtın icrâsı hakkında İngiliz usûlü
- 325 « « « Almanya «
- 326 « « « Fransa «
- 326 « « « Avusturya ve
Macaristan usûlü
- 330 « « « Yunan ve İran
usûlü

- 333 Ecânib ‘aleyhinde tenfiz edilecek mukarrerâtın aksâmı
- 341 Ecânibin mutasarrıf olduğu emvâl-i gayr-i menkûleye mütedâ’ir olarak konsolato mehâkiminden sâdır olan i‘lâmâtın tarîk-i icrâsı
- 344 Ecnebî mahkemelerinden Osmanlı ‘aleyhinde sâdır olan i‘lâmât (7) Mebhas-ı Tâsi’: Aynı Tâbi‘iyyette Bulunan Ecnebîler Arasında Tahaddüs Eden De‘âvî-i Cezâ’iyye (348-394)
- 348 Aynı tâbi‘iyyeti hâ’iz ecânib arasında vukû’a gelen cerâ’imin merci‘-i tedkîk ve muhâkemesi hakkındaki nusûs-ı ‘ahdiye
- 349 Ali Şahbaz Efendi'nin mutâla‘âtı
- 353 Aynı tâbi‘iyyette bulunan ecânib beyninde mütekevvîn ne gibi if‘âlin cürm-i teşkîl edebileceği
- 357 Fransa konsolato mahkemelerinde tahkîkât ve muhâkemâtın sûret-i cereyânı
- 363 Belçika « « «
- 364 İtalya « « «
- 365 Almanya « « «
- 366 Avusturya « « «
- 366 Yunan « « «
- 367 İngiltere « « «
- 374 Amerika « « «
- 376 İran « « «
- 380 İ‘âde-i mücrimîn « « «
- 387 Hakk-ı tard ve tabi‘iyyet
- Mebhas-ı Âşir: Muhtelif Tâbi‘iyyette Bulunan Ecnebîler Arasında Mütelhaddis Cerâ’im (395-429)
- 395 Nass-ı ‘uhûd ve ihtilâf-ı nazar
- 396 Muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecânib arasında mütekevvîn cerâ’imin merci‘-i tedkîki hakkında Bâb-ı ‘Âlî ile sefâretlerin müstenidâtı
- 415 Muhtelif tâbi‘iyyette bulunan ecânib arasında mütelhaddis cerâ’imin merci‘ tedkîki hakkında Mösyo Mandalistam'ın beyânâtı
- 422 Mandalistam'ın mütâla‘ât ve müstenidâtına karşû cevabımız
- 425 Pilisiye Duruzas'ın bu bahse mütedâ’ir bir kısım mütâla‘âtı
- 427 İ‘lâmât-ı fârika dâ‘vâları

On Birinci Mebhas: Ecânibin Teba‘a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye ‘Aleyhine ve Osmanlıların Ecânibe Karşû İkâ Eyledikleri Cerâ’imden Mütevellid Cezâ Dâ‘vâları (430-490) (8)

- 430 Teba‘a ile ecânib beyninde hâdis veyâ ecânib tarafından Hükümet-i Seniyye ‘aleyhine vâki‘ olan cerâ’imin merci‘-i tedkîkini mübeyyen nusûs-ı ‘ahdiye
- 432 Amerika ve Belçika kapitülasyonları
- 434 Hükümet-i Osmâniyye ile Amerika Hükümeti arasındaki ihtilâf
- 439 Hükümet-i Osmâniyye ile Belçika Hükümeti arasında tahaddüs eden ihtilâf
- 444 1259 Portekiz kapitülasyonunun sekizinci maddesi
- 445 Ecânib mesâkinine sûret-i duhûl
- 452 Zabıta-i Osmâniyye'nin sefâyin derûnuna duhûlü
- 453 Zabıta-i Osmâniyye'nin gazino ve emsâli mahallere duhûlü
- 456 Matba‘a küşâd eden ecânib hakkında teba‘a gibi mu‘âmele olunacağı
- 456 Ecânibin der-dest ve tevkîfi
- 464 Ecânibin teba‘a-i Osmâniyye veyâ Hükümet-i Seniyye ‘aleyhine ikâ eyledikleri cerâ’imden dolayı icrâ kılınacak istintâk ve muhâkeme esnâsında tercümânın hâzır bulunacağı
- 477 Tercümânın huzûru îcâb etmeyen de‘âvî-i cezâ’iyye
- 484 Teba‘a ile ecânib beyninde mütekevvîn de‘âvî-i cezâ’iyyede mâ-bihi't-tatbîk olacak kavânîn

On İkinci Mebhas: Ecânib ‘Aleyhinde Mehâkim-i Cezâ’iyye-i Osmâniyye’den Sâdır Olan İ‘lâmâtın Sûreti Tenfizi (491-501)

- 491 Habs cezâsının sûret-i icrâsı
- 497 Cezâ-yı nakdî hükümlerinin sûret-i tenfizi
- 500 Ecânibden masârif-i muhâkemenin sûret-i tahsîli

On Üçüncü Mebhas: Konsoloslar ve Tercümânlar ‘Aleyhine İkâme Edilebilecek De‘âvî ve Cezâ’iyye ve Hukûkiyye ve Ticâriyye (502-514)

- 502 Cezâ dâ‘vâları
- 509 Hukûk ve ticâret dâ‘vâları
- 512 İrâ’e edilen sûret-i hall

On Dördüncü Mebhas: Ecânibe Vukû‘ Bulacak Teblîgatın Sûret-i İcrâsı (515-524)

- 515 Cihet-i hukûkiyedeki teblîgât
- 523 Cihet-i cezâ'iyedeki teblîgât (9)
- On Beşinci Mebhas: Mahmîlere Mütedâ'irdir (525-548)
- 525 Hakk-ı himâye ve Osmanlı mahmîler
- 529 'Adî mahmîler ve buna müte'allik tahrîrât
- 534 Ecnebî mahmîler
- 536 Avrupa hâricindeki kıta'ât ahâlisinden olan mahmîler üzerindeki himâye hukûk-ı düvel kavâ'idine tevfiikan cereyân etmek lâzım geleceği
- 538 Annam üzerindeki Fransa himâyesi
- 539 Cezayir ve Tunus ahâlisinin vaz'iyeti
- 540 Assab ve Mavassa ve Trablus Garb ahâlisinin mevki'i
- 540 Moskat ve Sukutra ve Zengibâr üzerindeki İngiliz himâyesi
- 541 Hindistan ve Kıbrıs
- 542 Buhara ve Hayva üzerindeki Rus himâyesi
- 542 Bosna ve Hersek Ahâli-i İslâmiyyesi
- 542 Himâye-i mezhebiyye tahtında bulunanlar
- 546 Himâyenin istihsâl ve ziyâ-i ve te'sîrâtı
- Zeyl-i Kitâb: Metn-i kitaba müte'allik vesâ'iki şâmildir (549-588)
- 549 Meclis-i Ticâret'in sûret-i teşkiline ve idâresine müte'allik 1264 nizâm-nâmesi
- 554 İbtidâlleri Dersa'âdet'te ticâret mahkemesi âleti kısmı şâmil ve ayrıca birde iflâs komitesi mevcûd olduğu
- 562 Dördüncü ve beşinci mahkeme-i ticâretin 1293 sene-i hicriyyesinde lağv edildiği
- 565 Üçüncü ticâret mahkemesinin 1299 sene-i hicriyyesinde lağv olduğu
- 566 Teba'a ile ecânib beyninde mütekevvîn de'âvî-i 'âdiyyeninde mehâkim-i ticârette rü'yet edilmesi
- 572 Tercümân makâmına kâ'im olmak üzere yerlûden gönderilenlerin tercümân vekîli sıfatıyla kabûlüne mesâğ olmadığı
- 573 İkâme-i dâ'vâda konsolato takrîri gayr-i kâfi ve arzuhâl sûretinde rabtı muktezî bulunduğu
- 575 Ecnebî ile izdivâc eden kadınların emlâki hakkında olunacak mu'âmele

576 Emvâl-i gayr-i menkûle hakkındaki vasîyyetin tenfizi için i'lâm-ı şer'î aranılması lüzûm-ı mutlak tahtında olmadığı (10)

580 Ecânib tarafından mâsa 'aleyhine ikâme olunan dâ'vânın mehâkim-i muhtelitede rü'yeti icâb etmeyeceği

581 Konsolatonun iş'ârı üzerine bir ecnebînin emlâki üzerine hacz ihtiyâtı vaz'ına mesâğ bulunduğu

583 Teba'a ile ecânib beyninde mütekevvîn dâ'vâlar bin kuruş mütecâviz olduğu hâlde ticârette ve bu mikdârdan dûn ise mehâkim-i hukûkiyyede rü'yet edileceği

586 Tâbi'iyetini ketm eden ecânib hakkında mehâkim-i gayr-i muhteliteden sâdır olan i'lâmâtın konsolato ma'rifetiyle tenfizi icâb eyleyeceği

587 Amerika Hükümeti'nin Kübalılar hakkındaki himayesi hukûk-ı düvel-i kavâ'idine tevfikân kabûl edildiği

588 Osmanlı sancağını hâmil sefâyinde istihdâm kılınacak ecnebî kapûdanlara teba'a-i Osmâniyye mu'âmelesi tatbîk olunacağı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Fatma KUL
Doğum Yeri-Tarihi	Arsin/ TRABZON 01/01/1977
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/Yakınçağ Tarihi
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	Ordu Anadolu Lisesi Pedagojik Formasyon Eğitimi Tarih Öğretmenliği
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	fatmakul1977@gmail.com kulgokmese1299@gmail.com
Tarih	26/10/2018